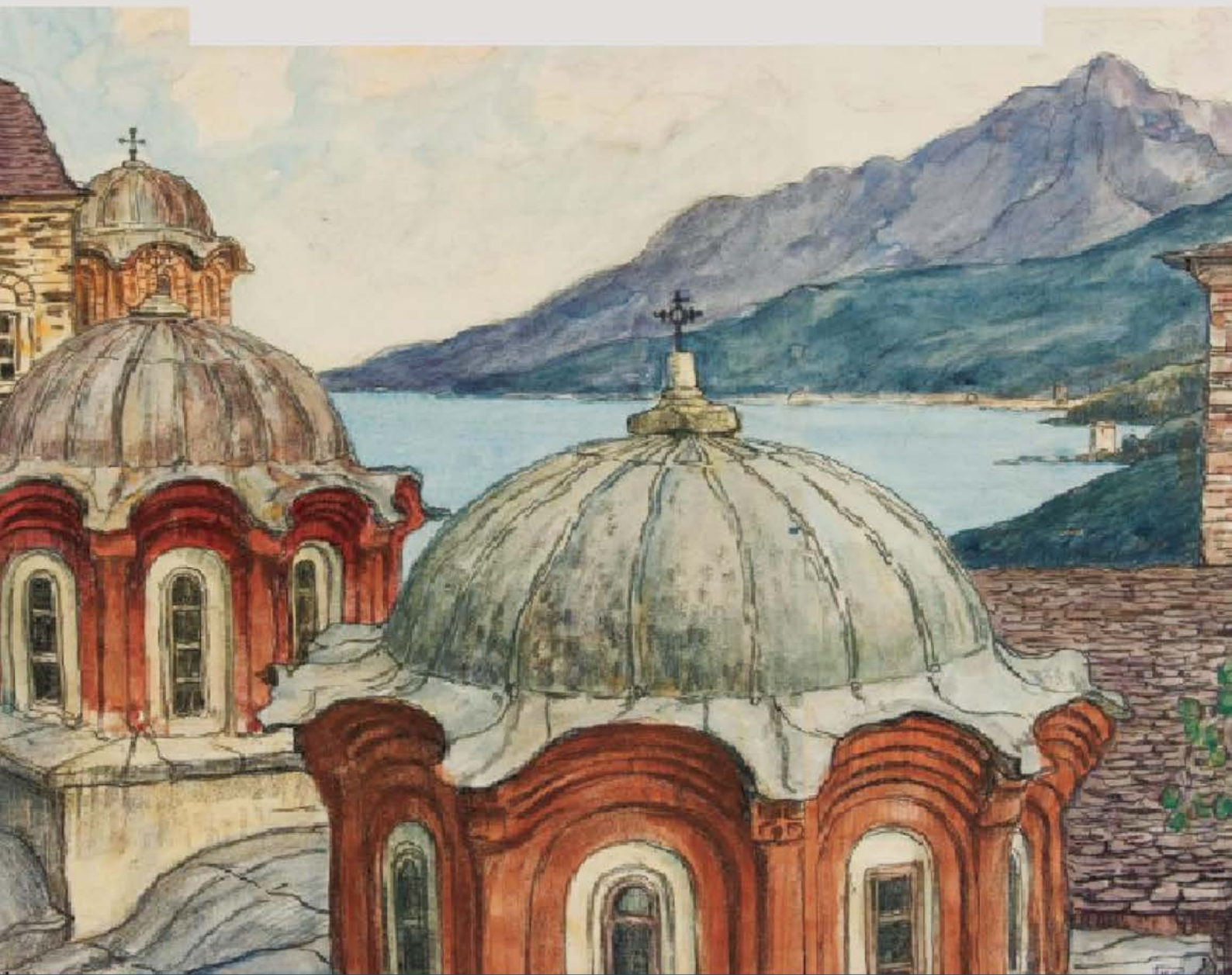

ΟΙ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ &
ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΥ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ

ΟΙ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ ΤΟΥ
ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ

Συντονισμός έκδοσης: Εύη Σαχίνη, Διευθύντρια ΕΚΤ

Επιμέλεια έκδοσης: Κωνσταντίνος Σπ. Στάικος (1943–2023)

Σύμβουλος έκδοσης: Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, ιστορικός, Ομότιμος Διευθυντής Ερευνών ΕΙΕ

Συγγραφή κειμένων: Κωνσταντίνος Γαρίτσος, δρ Θεολογίας, επιμελητής Φιλοσοφικής Βιβλιοθήκης
Έλλης Λαμπρίδη της Ακαδημίας Αθηνών
Δημήτρης Σκλαβενίτης, δρ Ιστορίας (κεφ. Βιβλιοθήκη της Ι. Μ. Σίμωνος Πέτρας)

Φιλολογική επιμέλεια κειμένων: Αναστασία Καραστάθη

Σελιδοποίηση: Κωνσταντίνος Ψυχογιός

Επεξεργασία εικόνων: Γιάννης Βουλγαράκης

Επιμέλεια οργάνωσης περιεχομένου Περί Βιβλιοθηκών – aboutlibraries.gr: Νάσια Αλεβίζου

Στο εξώφυλλο: Η Μονή Σταυρονικήτα, Charles Martel, 1919

Υλικό αντλήθηκε από την ψηφιακή εγκυκλοπαίδεια Περί Βιβλιοθηκών – aboutlibraries.gr, η οποία αναπτύσσεται από το ΕΚΤ σε συνεργασία με την ΑΜΚΕ Κήπος Φιλοβίβλων. Θερμές ευχαριστίες οφείλονται στο Ίδρυμα Ωνάση, και ιδιαίτερα στον Πρόεδρο Αντώνη Παπαδημητρίου, για τη στήριξη του έργου της ψηφιακής εγκυκλοπαίδειας Περί Βιβλιοθηκών – aboutlibraries.gr και της παρούσας έκδοσης.

Για την ευγενική παραχώρηση εικόνων ευχαριστίες οφείλονται προς τον ιερομονάχο Ιουστίνο Σιμωνοπετρίτη και στον κ. Αναστάσιο Ντούρο, Διευθυντή της Αγιορειτικής Εστίας.

Copyright © 2023 Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης και Ηλεκτρονικού Περιεχομένου

Το έργο αυτό διατίθεται με άδεια Creative Commons

Αναφορά Δημιουργού – Μη Εμπορική Χρήση – Όχι Παράγωγα Έργα 4.0 Διεθνές

Προκειμένου να δείτε αντίγραφο της άδειας επισκεφθείτε:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.el>

Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης και Ηλεκτρονικού Περιεχομένου

δ: Ζεφύρου 56, 17564 Παλαιό Φάληρο, τ: 210 2204900, e: ekt@ekt.gr, www.ekt.gr

Περί Βιβλιοθηκών

e: aboutlibraries@ekt.gr

ISBN 978-618-5557-47-8 (print)

ISBN 978-618-5557-48-5 (pdf)

ΟΙ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ
Κ.Σπ. ΣΤΑΪΚΟΣ

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ &
ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΥ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ

ΠΕΡΙ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΩΝ

www.aboutlibraries.gr

Μια ψηφιακή εγκυκλοπαίδεια
για τον κόσμο των βιβλιοθηκών
από την αρχαιότητα έως σήμερα

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΑΝΑΓΝΩΣΤΕΣ	9
ΕΙΣΑΓΩΓΗ. Οι βιβλιοθήκες του Αγίου Όρους . . .	15
Η Ιερά Μονή Μεγίστης Λαύρας	27
Η Ιερά Μονή Βατοπαιδίου	73
Η Ιερά Μονή Ιβήρων	121
Η Ιερά Μονή Χιλανδαρίου	159
Η Ιερά Μονή Αγίου Διονυσίου	191
Η Ιερά Μονή Κουτλουμουσίου	217
Η Ιερά Μονή Παντοκράτορος	245
Η Ιερά Μονή Ξηροποτάμου	267
Η Ιερά Μονή Ζωγράφου	299
Η Ιερά Μονή Δοχειαρίου	325
Η Ιερά Μονή Καρακάλλου	343
Η Ιερά Μονή Φιλοθέου	367
Η Ιερά Μονή Σίμωνος Πέτρα	391
Η Ιερά Μονή Αγίου Παύλου	413
Η Ιερά Μονή Σταυρονικήτα	445
Η Ιερά Μονή Ξενοφώντος	467
Η Ιερά Μονή Γρηγορίου	493
Η Ιερά Μονή Εσφιγμένου	513

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Η Ιερά Μονή Παντελεήμονος	541
Η Ιερά Μονή Κωνσταμονίτου	591
Το Πρωτάτο	609
Η Αθωνιάδα Εκκλησιαστική Ακαδημία	631
Η Σκήτη Αγίας Άννης	643
Η Σκήτη Αγίας Τριάδας Καυσοκαλυβίων	651
Η Βατοπαιδινή Σκήτη Αγίου Δημητρίου	663
Η Σκήτη Αγίου Παντελεήμονος	671
Η Παντοκρατορινή Σκήτη Προφήτου Ηλιού	679
Η Σκήτη Τιμίου Προδρόμου	689
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	697
ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗΣ	757

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΑΝΑΓΝΩΣΤΕΣ

«Το Άγιον Όρος, με τις πολυάριθμες βιβλιοθήκες του... θα το χαρακτηρίζαμε χωρίς καμία δόση υπερβολής ως το μεγαλύτερο κέντρο του βιβλίου της χριστιανοσύνης που συγκροτήθηκε ποτέ: μια χριστιανική εστία του βιβλίου», όπως σημείωσε ο Κωνσταντίνος Σπ. Στάικος στο κείμενό του που δημοσιεύεται ως Εισαγωγή σε αυτόν τον ψηφιακό τόμο.

Οι Βιβλιοθήκες του Αγίου Όρους είναι ένα πολύτιμο βιβλίο, αλλά και ένας μοναδικός οδηγός για έναν σπάνιο θησαυρό, που απευθύνεται στο ευρύτερο κοινό αλλά και στους ειδήμονες.

Η ιδέα για τη συγκρότηση αυτού του τόμου προέκυψε λόγω της προσωπικής και πολύχρονης ενασχόλησης του Κ.Σπ. Στάικου με τις μοναστηριακές βιβλιοθήκες, με την ιδιότητα όχι μόνο του ιστορικού του βιβλίου αλλά και του αρχιτέκτονα.

Το 2021 ξεκίνησε η έρευνα και η συγγραφή των κειμένων για κάθε μία βιβλιοθήκη του Άγιου Όρους από τον Κωνσταντίνο Γαρίτση και τον Δημήτρη Σκλαβενίτη. Ακολούθησε η ενσωμάτωσή τους με τη μορφή λημμάτων στην ψηφιακή εγκυκλοπαίδεια

«Περί Βιβλιοθηκών – aboutlibraries.gr», από όπου αντλήθηκε υλικό για την παρούσα έκδοση.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να ευχαριστήσω προσωπικά τον Κωνσταντίνο Γαρίτση για την εξαιρετική συνεργασία αλλά και τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας: τον Τριαντάφυλλο Σκλαβενίτη για τις πολύτιμες συμβουλές του, τη Λουκία Νομικού, πρόεδρο της ΑΜΚΕ «Κήπος Φιλοβιβλίων» για επικοινωνιακή συνεργασία, την Αναστασία Καραστάθη για τη φιλολογική επιμέλεια, τον Γιάννη Βουλγαράκη για την επεξεργασία του μοναδικού αυτού εικονογραφικού υλικού και όλη την επιστημονική ομάδα εργασίας που εδώ και χρόνια αναπτύσσει και βρίσκεται πίσω από την ψηφιακή εγκυκλοπαίδεια «Περί Βιβλιοθηκών». Θα ήταν παράλειψη να μην ευχαριστήσω θερμά το Ίδρυμα Ωνάση, και ιδιαίτερα τον Πρόεδρο Αντώνη Παπαδημητρίου, για τη στήριξη του έργου της ψηφιακής εγκυκλοπαίδειας αλλά και της παρούσας έκδοσης.

Ο τόμος *Οι Βιβλιοθήκες του Αγίου Όρους* αποτελείται από την Εισαγωγή και 28 κεφάλαια εκ των οποίων τα 20 αφορούν τις βιβλιοθήκες των Μονών, ενώ 8 κεφάλαια αφορούν τις βιβλιοθήκες 6 Σκητών καθώς και του Πρωτάτου και της Αθωνιάδας Εκκλησιαστικής Ακαδημίας. Ο τόμος κλείνει με τη Βιβλιογραφία και τις Πηγές Εικονογράφησης. Όλα τα κεφάλαια ακολουθούν την ίδια τυπική διάρθρωση: θέση (γεωγραφική), Ίδρυση και εξέλιξη, Σκευοφυλάκιο, Εικονοφυλάκιο, Βιβλιοθήκη, Αρχείο, Χειρό-

γραφοί Κώδικες, Έντυπα Βιβλία, Λόγιοι Μοναχοί και στο τέλος βιβλιογραφικές αναφορές για κάθε βιβλιοθήκη. Πρόκειται για μια δομή εύληπτη που μπορεί να ικανοποιήσει ποικίλα ερευνητικά ενδιαφέροντα και ερωτήματα. Ο τόμος κυκλοφορεί σε ψηφιακή μορφή, αλλά υπάρχει πρόθεση για περιορισμένη κυκλοφορία του σε έντυπη μορφή.

Ο απροσδόκητος θάνατος του Κ.Σπ. Στάικου, με το πλούσιο έργο και το ακόμη μεγαλύτερο πάθος για τις βιβλιοθήκες, αλλά και εμπνευστή τού «Περί Βιβλιοθηκών» καθώς και αυτού του τόμου, δεν επέτρεψε να γραφεί μια πρωτότυπη εισαγωγή από τον ίδιο. Έτσι, παραθέτουμε ένα παλαιότερο κείμενό του με θέμα τις Βιβλιοθήκες του Αγίου Όρους.

Το Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης και Ηλεκτρονικού Περιεχομένου είναι υπερήφανο για τη συμμετοχή του στις προσπάθειες της έρευνας, της συγγραφής και της δημοσίευσης αυτού του τόμου που παραδίδει στην κοινωνία των αναγνωστών, ελπίζοντας ότι θα συμβάλλει στην πολιτισμική μας αυτογνωσία.

Δρ. ΕΥΗ ΣΑΧΙΝΗ
Διευθύντρια ΕΚΤ

Corripit ad Perditorum heretorum
 De papa ad Syla.
 Placare Mater supplicibus uerbis
 Deur Rex Pium uentorum,
 Et tuo Populo da solatorum delictorum.
 Cos qui hic habitant aedificatum in modum
 Quippe qui greges sunt mei. Monacorum in
 Toluera. regis reuocata, aspice, protege.
 Preciurur Iouanne ad Syla.
 Audisti Christe Mater uerbarum,
 Audisti et me Baptistae uerbum,
 Et sua uerba delictorum solutorum,
 Et habitatorum arte de Paradisi.

Το προς δι
 Εργαστήριον
 Αθωνος, 1712

Ημερας
 Αγίου Πνεύματος

ΕΤΑ ΤΟΡΑ ΖΗΜΑ ΑΝΑΤΙ
 ΚΑΕ

Εἰς δὲ τὴν τὸν θεὸν ἡμῶν ὅλοιον σκηνῶν Να μῶν χαρισίην καὶ καλὸν καὶ διηθηθῆναι. Οἴτινος δὲ εἰ
 βλάθῃ παρὰ τὰ προσευχὰς ἱερῶν ἡμερῶν καὶ τὴν ἑπίστασιν. Εὐχὴν οὐκ ἔστιν ἀλλὰ ἀδελφῶν
 τὸν ἑαυτοῦ ὕψιστον καὶ τὸν ἀποστόλων καὶ τὸν ἁγίων. Εἰς τὴν εὐχὴν ἑαυτοῦ καὶ τὸν ἁγίων
 ἐπιπροσευχῶν ἡμῶν καὶ τὸν ἁγίων. Εἰς τὴν εὐχὴν ἑαυτοῦ καὶ τὸν ἁγίων. Εἰς τὴν εὐχὴν ἑαυτοῦ
 καὶ τὸν ἁγίων. Εἰς τὴν εὐχὴν ἑαυτοῦ καὶ τὸν ἁγίων. Εἰς τὴν εὐχὴν ἑαυτοῦ καὶ τὸν ἁγίων.
 εἰς τὴν εὐχὴν ἑαυτοῦ καὶ τὸν ἁγίων. Εἰς τὴν εὐχὴν ἑαυτοῦ καὶ τὸν ἁγίων. Εἰς τὴν εὐχὴν ἑαυτοῦ
 καὶ τὸν ἁγίων. Εἰς τὴν εὐχὴν ἑαυτοῦ καὶ τὸν ἁγίων. Εἰς τὴν εὐχὴν ἑαυτοῦ καὶ τὸν ἁγίων.
 Εἰς τὴν εὐχὴν ἑαυτοῦ καὶ τὸν ἁγίων. Εἰς τὴν εὐχὴν ἑαυτοῦ καὶ τὸν ἁγίων. Εἰς τὴν εὐχὴν ἑαυτοῦ
 καὶ τὸν ἁγίων. Εἰς τὴν εὐχὴν ἑαυτοῦ καὶ τὸν ἁγίων. Εἰς τὴν εὐχὴν ἑαυτοῦ καὶ τὸν ἁγίων.
 Εἰς τὴν εὐχὴν ἑαυτοῦ καὶ τὸν ἁγίων. Εἰς τὴν εὐχὴν ἑαυτοῦ καὶ τὸν ἁγίων. Εἰς τὴν εὐχὴν ἑαυτοῦ
 καὶ τὸν ἁγίων. Εἰς τὴν εὐχὴν ἑαυτοῦ καὶ τὸν ἁγίων. Εἰς τὴν εὐχὴν ἑαυτοῦ καὶ τὸν ἁγίων.
 Εἰς τὴν εὐχὴν ἑαυτοῦ καὶ τὸν ἁγίων. Εἰς τὴν εὐχὴν ἑαυτοῦ καὶ τὸν ἁγίων. Εἰς τὴν εὐχὴν ἑαυτοῦ
 καὶ τὸν ἁγίων. Εἰς τὴν εὐχὴν ἑαυτοῦ καὶ τὸν ἁγίων. Εἰς τὴν εὐχὴν ἑαυτοῦ καὶ τὸν ἁγίων.
 Εἰς τὴν εὐχὴν ἑαυτοῦ καὶ τὸν ἁγίων. Εἰς τὴν εὐχὴν ἑαυτοῦ καὶ τὸν ἁγίων. Εἰς τὴν εὐχὴν ἑαυτοῦ
 καὶ τὸν ἁγίων. Εἰς τὴν εὐχὴν ἑαυτοῦ καὶ τὸν ἁγίων. Εἰς τὴν εὐχὴν ἑαυτοῦ καὶ τὸν ἁγίων.
 Εἰς τὴν εὐχὴν ἑαυτοῦ καὶ τὸν ἁγίων. Εἰς τὴν εὐχὴν ἑαυτοῦ καὶ τὸν ἁγίων. Εἰς τὴν εὐχὴν ἑαυτοῦ
 καὶ τὸν ἁγίων. Εἰς τὴν εὐχὴν ἑαυτοῦ καὶ τὸν ἁγίων. Εἰς τὴν εὐχὴν ἑαυτοῦ καὶ τὸν ἁγίων.

Ad gloriam Dei uerbi quam omnes adrem. Fuge ignem manikum, cum uere u. abire
 Videt nros merite bonas ad uerum esse. In monte Atho pie Deo uiue
 Quia uique ualere adoratur. Et oblineas solum thalamum dicitur salute
 Sancti in montem tu uerum et adoratur. Et in tuam ueritate fuerit. Dicitur hunc
 Terra et in montem tu uerum et adoratur. In montem tuum in ipso Religio tuum
 Ecce uere adoratur in monte et adoratur. Et quibus aliqui in ipso alijs uerum
 In idem uerum, in ipso quietem. Et quibus uere non profectis esse ad alios
 In honorem et Genesione in uerum et uerum. Omnes aliter currere digni adorare
 In uerum in ipso in uerum et in uerum. Et in uerum in uerum et in uerum.
 In uerum in ipso in uerum et in uerum. Et in uerum in uerum et in uerum.
 In uerum in ipso in uerum et in uerum. Et in uerum in uerum et in uerum.
 In uerum in ipso in uerum et in uerum. Et in uerum in uerum et in uerum.
 In uerum in ipso in uerum et in uerum. Et in uerum in uerum et in uerum.
 In uerum in ipso in uerum et in uerum. Et in uerum in uerum et in uerum.
 In uerum in ipso in uerum et in uerum. Et in uerum in uerum et in uerum.
 In uerum in ipso in uerum et in uerum. Et in uerum in uerum et in uerum.
 In uerum in ipso in uerum et in uerum. Et in uerum in uerum et in uerum.
 In uerum in ipso in uerum et in uerum. Et in uerum in uerum et in uerum.
 In uerum in ipso in uerum et in uerum. Et in uerum in uerum et in uerum.
 In uerum in ipso in uerum et in uerum. Et in uerum in uerum et in uerum.
 In uerum in ipso in uerum et in uerum. Et in uerum in uerum et in uerum.

1. Γενική άποψη του Αγίου Όρους, επιζωγραφισμένη χαλκογραφία του Alexander à Via, Βενετία, 1650–1659.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ
ΟΙ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ
ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ

Τὸ Ἅγιον Ὄρος, μὲ τὶς πολυάριθμες βιβλιοθῆκες του στὶς κυρίαρχες καὶ τὶς μικρότερες μονές, στὶς σκῆπτες καὶ τὶς προσωπικὲς συλλογές ἀκόμη καὶ τῶν ἀναχωρητῶν, θὰ τὸ χαρακτηρίζαμε χωρὶς καμία δόση ὑπερβολῆς ὡς τὸ μεγαλύτερο κέντρο τοῦ βιβλίου τῆς χριστιανοσύνης ποὺ συγκροτήθηκε ποτέ: μία χριστιανικὴ ἐστία τοῦ βιβλίου.

Στὸν τρίτο καὶ ἀνατολικότερο βραχίονα τῆς Χερσονήσου τῆς Χαλκιδικῆς, στὸν Ἄθω, ὀργανώθηκε, ἀπὸ τὸν 9ο αἰῶνα τουλάχιστον, μιὰ μοναστικὴ ζωὴ ποὺ ὀδήγησε ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 10ου αἰῶνα στὴν ἵδρυση τῶν μεγάλων κοινοβιακῶν μονῶν. Ὁ μοναχὸς στὸ Ἅγιον Ὄρος, περισσότερο ἀπὸ ὁποιοδήποτε ἄλλο μοναστηριακὸ κέντρο τῆς Δύσης καὶ τῆς Ἀνατολῆς, ἔνιωθε πὼς ζοῦσε σὲ ἓναν «ὄχυρωμένο παράδεισο», κάτι ποὺ ὑπαγορευόταν ὄχι μόνο ἀπὸ τὰ ἀπόρρητα κτίσματα τῶν μονῶν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύση τῆς Χερσονήσου. Ἐδῶ ὁ χρόνος ἔχανε τὴν ὑπόστασί του καὶ ὁ μοναχὸς χώριζε τὸ εἰκοσιτετράωρο σὲ τρία ὀκτάρια τὰ ὁποῖα ἀφιέρωνε: τὸ πρῶτο στὴν προσευχή, τὸ δεύτερο στὴν ἐργασία καὶ τὰ διακονήματα καὶ τὸ τρίτο στὴ

μελέτη, τὴν ἐκτέλεση τοῦ κανόνα καὶ τὴν ἀνάπαυση. Ἡ πολιτεία αὐτή, μὲ τὰ εἴκοσι κυρίαρχα μοναστήρια, τὶς σκῆπτες, τὰ ἐξαρτηματικὰ κελιά, τὶς καλύβες, τὰ καθίσματα ἀλλὰ καὶ τὰ ἡσυχαστήρια, ἀντιπροσωπεύει μίᾳ μοναδικῇ μοναχικῇ κοινότητα, τὸ χρονικὸ τῆς ὁποίας ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ὡς σήμερα δὲν διακόπηκε ποτέ.

Ἀπὸ τὰ πρῶτα βήματα τῆς ὀργάνωσης τῆς μοναστικῆς ζωῆς τὰ βιβλία στάθηκαν μόνιμοι σύντροφοι καὶ σύμβουλοι τῶν μοναχῶν, ὑποστηρίζοντας ἄλλοτε τὶς ἀναχωρητικὰς τάσεις, ἄλλοτε τὴ φιλομάθεια καὶ τὶς βαθύτερες πνευματικὰς ἀναζητήσεις καὶ ἄλλοτε τὶς ἀνάγκες τῆς θείας λατρείας. Τὸ ὕλικὸ αὐτὸ πρέπει μὲ τὴν αὐξανόμενη τάση ἀναχώρησης πρὸς τὸ Ἴερον Ὅρος νὰ πολλαπλασιάστηκε, μὲ συνέπεια τὴ δημιουργία τοῦ πυρήνα τῶν μεγάλων βιβλιοθηκῶν ποὺ συγκροτήθηκαν στὶς κοινοβιακὰς μονές. Διαθέτουμε μάλιστα καὶ μαρτυρίες γιὰ καλλιγράφους ποὺ δραστηριοποιήθηκαν ἀπὸ τὸν 10ο αἰῶνα μὲ σκοπὸ νὰ ἐμπλουτίσουν τὶς μοναστηριακὰς αὐτὰς συλλογὰς. Δὲν ἔχει γραφεῖ μίᾳ συνολικὴ μελέτη γιὰ τὶς ἀγιορειτικὰς βιβλιοθηκὰς, καθὼς τόσο τὸ εὖρος τοῦ ἐγχειρήματος, ὅσο καὶ οἱ ἀποσπασματικὰς πηγές, ἢ ἔλλειψη καταλόγων τῆς βυζαντινῆς περιόδου, ἀλλὰ καὶ ὕλικου ποὺ νὰ φωτίζει τὸν τρόπο λειτουργίας τους, ὅπως κανονισμοὶ καὶ τυπικὰ ποὺ νὰ ἀναφέρονται στὰ καθήκοντα τῶν βιβλιοφυλάκων καὶ τῶν καλλιγράφων, τὸ καθιστοῦν ἰδιαίτερα δυσχερὲς. Ἐδῶ θὰ ἀρκεσθοῦμε νὰ δώσουμε ὀρισμένα δείγματα τοῦ χαρακτῆρα τῆς μοναδικῆς σὲ πλοῦτο χριστιανικῆς, κυρίως, κληρονομιάς, σύμφωνα μὲ τὶς ἐπιμέρους συλλογὰς κάθε μοναστηριακῆς βιβλιοθήκης.

Ο ΠΛΟΥΤΟΣ ΤΩΝ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΩΝ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

*Οι βιβλιοθήκες
του Αγίου Όρους*

Τί αντιπροσωπεύουν σήμερα οί άγιορείτικες βιβλιο-
θηκες σέ χειρόγραφα και σέ έντυπα, άλλα και ποιά
εΐναι ή εικόνα του άρχειακού τους ύλικού; Τα χειρό-
γραφα που διασώζονται στις βιβλιοθηκες αυτές άνέρ-
χονται σέ 16.000 περίπου, άριθμούν δηλαδή περίπου
τό 1/4 του συνόλου των έλληνικων χειρογράφων που
βρίσκονται διασκορπισμένα σέ βιβλιοθηκες τής Εύρω-
πης, κυρίως, άλλα και τής Άμερικης και όχι μόνο. Με-
γάλος εΐναι και ό πλούτος του έντυπου ύλικού, που
χρονολογείται από την έποχή τής άρχετυπίας, τό κύ-
ριο σώμα του όποιου αντιπροσωπεύουν έκκλησιαστι-
κά και λειτουργικά βιβλία. Άπό μία καταλογήρηση
των έντύπων (στά όποια δέν περιλαμβάνονται τα
πολλαπλά) με χρονικό όρίζοντα ως τό 1863, που βρί-
σκονται στις διάφορες μονές, στις βιβλιοθηκες τους,
στά σκευοφυλάκια, στά τυπικαριά, άκόμη και σέ κε-
λιά, όπως και πολλά καταχωνιασμένα σέ προσωπι-
κούς χώρους, ή άκέφαλα και κολοβά, τό ύλικό αυτό
συγκροτεί περισσότερους από 25.000 τίτλους. Άδη-
λος και άπροσδιόριστος εΐναι ό άριθμός των βιβλίων
άπό τό 1863 και μετά, όπως και ή κατανομή τους ανά
μοναστηριακή βιβλιοθήκη. Τέλος, ιδιαίτερα σημαντι-
κό εΐναι τό άρχείο τής κάθε μονής, όπου φυλάσσο-
νταν, έκτός από τα κτητορικά, προνομιακά, αυτοκρα-
τορικά και πατριαρχικά χρυσόβουλλα και μολυβδό-
βουλλα, και πλήθος έγγραφα σχετικά με τή διοίκηση
και την όργάνωση τής μονής, αντίγραφα συνοδικων
πράξεων, όπως και ή επίσημη άλληλογραφία με τό
Οικουμενικό Πατριαρχείο. Τό είδος του βιβλιακού και
άρχειακού ύλικού που θησαυρίζουν οί μοναστηριακές

βιβλιοθήκες, όπως και ο τρόπος συγκρότησής του, δεν διαφέρει ουσιαστικά από μονή σε μονή, παρά μόνο σε σχέση με τον πλούτο και το μέγεθος, όπως άλλωστε έπισημάναμε σχετικά με τις μονές του Στουδίου, της 'Αγίας Αικατερίνης στο Σινᾶ και της Λαύρας του 'Αγίου Σάββα. Έτσι, ἔδω θα προσεγγίσουμε τις βιβλιοθήκες τῶν εἴκοσι κυρίαρχων μονῶν [καὶ τῶν σκηπῶν] τοῦ 'Αγίου Όρους με σκοπὸ νὰ δώσουμε μία συνοπτική εἰκόνα τοῦ πλούτου καὶ τοῦ χαρακῆρα τους ἀπὸ τὴν ἴδρυσή τους ἕως σήμερα, ἀφοῦ προηγουμένως καταθέσουμε ὀρισμένα ἱστορικά στοιχεία ποὺ ἐπέδρασαν καταλυτικά στὴ διατήρηση τῶν συλλογῶν αὐτῶν in situ.

ΣΥΝΤΟΜΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΗΣ ΑΦΑΙΜΑΞΗΣ ΤΩΝ ΑΓΙΟΡΕΙΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΩΝ

Ἀπὸ τὰ πρῶτα μεταβυζαντινὰ χρόνια οἱ βιβλιοθήκες τοῦ 'Αγίου Όρους, ὅπως καὶ κάθε ἄλλη μοναστηριακή βιβλιοθήκη τῆς ὀρθόδοξης Ἀνατολῆς, μπῆκαν στὸ στόχαστρο τῶν μεγάλων βιβλιόφιλων καὶ πνευματικῶν ταγῶν τῆς Ἀναγέννησης, ὅπως τοῦ Novello Malatesta, τῆς οἰκογένειας τῶν Μεδίκων, τοῦ καρδινάλιου Βησσαρίωνα, τοῦ βασιλιᾶ τῆς Οὐγγαρίας Matthias Corvinus, τοῦ βασιλιᾶ τῆς Γαλλίας Φραγκίσκου Α', ἀλλὰ καὶ πολλῶν ἄλλων. Σκοπὸς τους ἦταν νὰ «προστατέψουν» τὰ ἱστορικά καὶ σπάνια χειρόγραφα ἀπὸ ἐνδεχόμενες τουρκικὲς συλήσεις καὶ καταστροφές, ἀλλὰ καὶ νὰ τὰ χρησιμοποιήσουν ὡς πρωτότυπα μιᾶς ἐκτεταμένης ἐκδοτικῆς ἐπιχείρησης με σκοπὸ τὴν κυκλοφορία ἀξιόπιστων editiones principes. Ένας ἀπὸ τοὺς πρῶτους ποὺ ἐπισκέφθηκε τὰ μοναστήρια τοῦ

Ἐν Ἰστανβούλῳ ἦσαν ὁ Ἰανὸς Λάσκαρης, ἀπεσταλμένος τοῦ Λαυρεντίου τοῦ Μεγαλοπρεποῦς, ὁ ὁποῖος ἀνέλαβε μίαν βιβλιολογικὴν περιήγησιν ἐπὶ τῆς Δύσης καὶ τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τὸ 1491 ὡς τὸ 1492. Πρωταρχικὴ ἐπιδίωξις αὐτοῦ ἦταν νὰ ἐντοπίσῃ καὶ νὰ ἀγοράσῃ ἢ νὰ ἀντιγράψῃ, γιὰ νὰ ἐμπλουτίσῃ ἐν συνεχείᾳ τὸ ἑλληνικὸν τμήμα τῆς βιβλιοθήκης τῶν Μεδίκων. Ὁ Λάσκαρης «ἀγόρασε» ἀπὸ τῆς μονῆς τῆς Μεγίστης Λαύρας πενήντα χειρόγραφα, καὶ ἄλλα ἀπὸ τῆς μονῆς Βατοπεδίου, Χιλανδαρίου, Ἐσφιγμένου κ.ἄ., μετὰ ἔργα τοῦ Θεοκρίτου, τοῦ Καλλιμάχου, τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Σιμπλικίου, τοῦ Γαλινού, καθὼς καὶ μετὰ ἔργα τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Δύο δεκαετίαι ἀργότερα, τὸ 1516, ταξιδεύει εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος ὁ Μιχαὴλ Τριβώλης, γνωστὸς ἀργότερα ὡς Μάξιμος ὁ Γραικός, ὁ ὁποῖος συγκέντρωσε πολλοὺς κώδικας, τοὺς ὁποῖους μετέφερε ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν Ῥωσίαν. Ἐν τῷ 16ῷ αἰῶνι περὶ τοῦ 1540 καὶ τοῦ 1544, ἐπισκέπτεται τὸ Ἅγιον Ὄρος ὁ Νικόλαος Σοφιανός, ἀντιγράφοντας καὶ συλλέγοντας χειρόγραφα γιὰ λογαριασμὸν τοῦ βιβλιόφιλου Hurtado da Mentoza, πρέσβη τοῦ Καρόλου Ε΄ ἐν τῇ Βενετίᾳ, τὰ ὁποῖα ἀνέρχονται εἰς 300. Μετὰ ἐντολὴν τοῦ καγκελάρου τῆς Γαλλίας P. Séguier καὶ τοῦ καρδινάλου Μαζαρίνου εἰς τὸ 17ῷ αἰῶνι ὁ Ἀθανάσιος ὁ Ρήτωρ περιηγεῖται τὸν ἑλλαδικὸν χώρον ὡς ἀπόστολος τῆς προπαγάνδας τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας. Ἐπιστρέφοντας εἰς τὴν Παρίσιν εἶχε εἰς τὴν ἀποσκευὴν αὐτοῦ τοὺς ἀποσκευὰς 109 κώδικας, 74 ἀπὸ τοὺς ὁποῖους προέρχονταν ἀπὸ τῆς Μονῆς τῆς Λαύρας. Αὐτὸς ὁμοίως ἐκυριολεκτικὰ ἀπομύζησε τῆς ἀγιορείτικῆς βιβλιοθήκης εἶναι ὁ Ῥώσος μοναχὸς Ἀρσένιος Σουχάωφ, πού ἐπισκέφθηκε τὸ Ἅγιον Ὄρος τὸ 1654 μετὰ

Εἰσαγωγή

*Οἱ βιβλιοθήκες
τοῦ ἁγίου Ὄρους*

έντολή του τσάρου Ἀλεξίου και του Πατριάρχου Μόσχας Νίκωνος, για να αγοράσει παλαιά λειτουργικά βιβλία, τα οποία θα χρῆσιμευαν ὡς πρότυπο για τὴν ἀναθεώρηση και διόρθωση ἐκείνων που χρησιμοποιῶσαν κατὰ τὴ θεία Λειτουργία στις ρωσικὲς ἐκκλησίες. Ὁ Ἀρσένιος ὅμως δὲν περιορίστηκε στὴν ἐντολή που του δόθηκε και ἀποκόμισε πολὺτιμα περιγυμνὰ χειρόγραφα τῆς κοσμικῆς γραμματείας, 498 ἑλληνικά ἀλλὰ και σλαβονικά, τα οποία μετέφερε στὴ Ρωσία. Ἀπὸ τὴ Μονὴ τῶν Ἰβήρων και μόνο ὁ Ἀρσένιος ἐπέλεξε 156 κώδικες, ὅπως χαρακτηριστικὰ μαρτυρεῖ και ἡ ἐπιστολή τῶν Ἰβηριτῶν μοναχῶν πρὸς τὸν τσάρο Ἀλέξιο Μιχαήλοβιτς, που γράφτηκε τὸ 1654. Ἡ ἀφαίμαξη τῶν ἀγιορείτικων βιβλιοθηκῶν συνεχίστηκε και στοὺς ἐπόμενους αἰῶνες. Ὁ Μηνᾶς Μινωΐδης, κατ' ἐντολή του γαλλικοῦ ὑπουργείου Παιδείας, ἐπισκέφθηκε στὰ μέσα του 19ου αἰῶνα, τὸ Ἅγιον Ὄρος για να μελετήσει στις βιβλιοθῆκες, ἐπέστρεψε ὅμως στὴ Γαλλία μὲ «λεία» πολλοὺς ἀγιορείτικους κώδικες. Τέλος, μέγας «συλλέκτης» ἑλληνικῶν χειρόγραφων ἀπὸ τὸ Ἅγιον Ὄρος, ἀλλὰ και ἀπὸ τὴ Μονὴ του Σινᾶ και τὰ Μετέωρα ἦταν ὁ Πορφύριος Οὐσπένσκυ, μετέπειτα Ἀρχιεπίσκοπος Κιέβου. Ὡστόσο ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἐπίσημες, κατὰ κάποιον τρόπο, ἀποστολές, χειρόγραφα σπάνια και μοναδικὰ ἀγόρασαν ἀπὸ τὶς μονὲς ταξιδιωτὲς και περιηγητὲς και μάλιστα ἀντὶ εὐτελοῦς τιμήματος, ὅπως χαρακτηριστικὰ ἀναφέρει ὁ Ἄγγλος R. Curzon, που ἐπισκέφθηκε τὸ Ἅγιον Ὄρος τὸ 1837. Ὁ ἴδιος ἀπέκτησε δύο πολὺτιμους κώδικες ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς Ξενοφῶντος, γραμμένους μὲ τὸ χέρι του ἴδιου του αὐτοκράτορα Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, ἀντὶ 22 λιρῶν.

Δὲν εἶναι ὅμως μόνο ἡ ἀφαίμαξη ἀπὸ τοὺς ἀπαντα-

χοῦ συλλέκτες ποὺ ἀπογύμνωσε τὶς ἀγιορείτικες βιβλιοθῆκες ἀπὸ πλῆθος ἱστορικοὺς κώδικες, ἀλλὰ καὶ πειρατικὲς ἐπιδρομὲς καὶ πυρκαγιές, ποὺ προξένησαν ἐπανειλημμένα ἀνυπολόγιστες καταστροφές στὶς μονὲς καὶ στὶς βιβλιοθῆκες τους μὲ τὸ εὐπαθὲς ὑλικὸ ποὺ θησαύριζαν. Πυρκαγιές ἀναφέρονται στὴ Μονὴ Ξηροποτάμου ἀπὸ τὸ 1507 καὶ ἕναν αἰῶνα περίπου ἀργότερα, τὸ 1609/10, ἐνῶ οἱ πειρατικὲς ἐπιδρομὲς εἶναι μᾶλλον αὐτὲς ποὺ δημιούργησαν τὴν κρίση ποὺ πέρασε ἡ Μονὴ ἀπὸ τὸν 13ο αἰῶνα καὶ μετὰ. Πειρατικὲς ἐπιδρομὲς ὑπέστησαν ἐπίσης οἱ μονὲς Ἐσφιγμένου (1514 καὶ 1534), Διονυσίου (1515), Ἁγίου Παύλου (1566) καὶ πολλὲς ἄλλες. Κατὰ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση οἱ Τούρκοι ἀγόραζαν κώδικες κατὰ «καντάρια ἀντὶ ὀλίγων παραδῶν», γιὰ νὰ τοὺς χρησιμοποιήσουν στὴν κατασκευὴ φυσιγγίων. Πιστεύεται ὅτι περισσότεροι ἀπὸ χίλιοι περγαμνοὶ κώδικες καταστράφηκαν μὲ τὸν τρόπο αὐτό, ἐνῶ καυτηριάζεται συχνὰ ἡ ἀβελτηρία καὶ ἀδιαφορία τῶν μοναχῶν, ποὺ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νὰ καταστραφοῦν ὀλόκληρες βιβλιοθῆκες. Ἰδιαιτέρως κατὰ τὴν Τουρκοκρατία δὲν ὑπῆρξε ἡ δέουσα φροντίδα καὶ προστασία τοῦ χειρογράφου αὐτοῦ πλούτου καὶ συχνὰ οἱ κώδικες φυλάσσονταν σὲ ἀκατάλληλους χώρους, γεμάτους ὑγρασία, ἐνῶ κατὰ περιόδους τὸ ὑλικὸ τους χρησιμοποιήθηκε καὶ γιὰ τὶς πλέον κοινὲς ἀνάγκες, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ Σπυρίδων Λάμπρος.

Κ. ΣΠ. ΣΤΑΪΚΟΣ

* Κείμενο δημοσιευμένο στο: Κ.Σπ. Σταϊκός, *Ἡ Ἱστορία τῆς Βιβλιοθήκης στὸν Δυτικὸ Πολιτισμὸ*, τ. 3: *Ἀπὸ τὸν Μέγα Κωνσταντῖνο ἕως τὸν Καρδινάλιο Βησσαρίωνα*, σ. 247–255, ΑΤΩΝ, Ἀθήνα 2016.

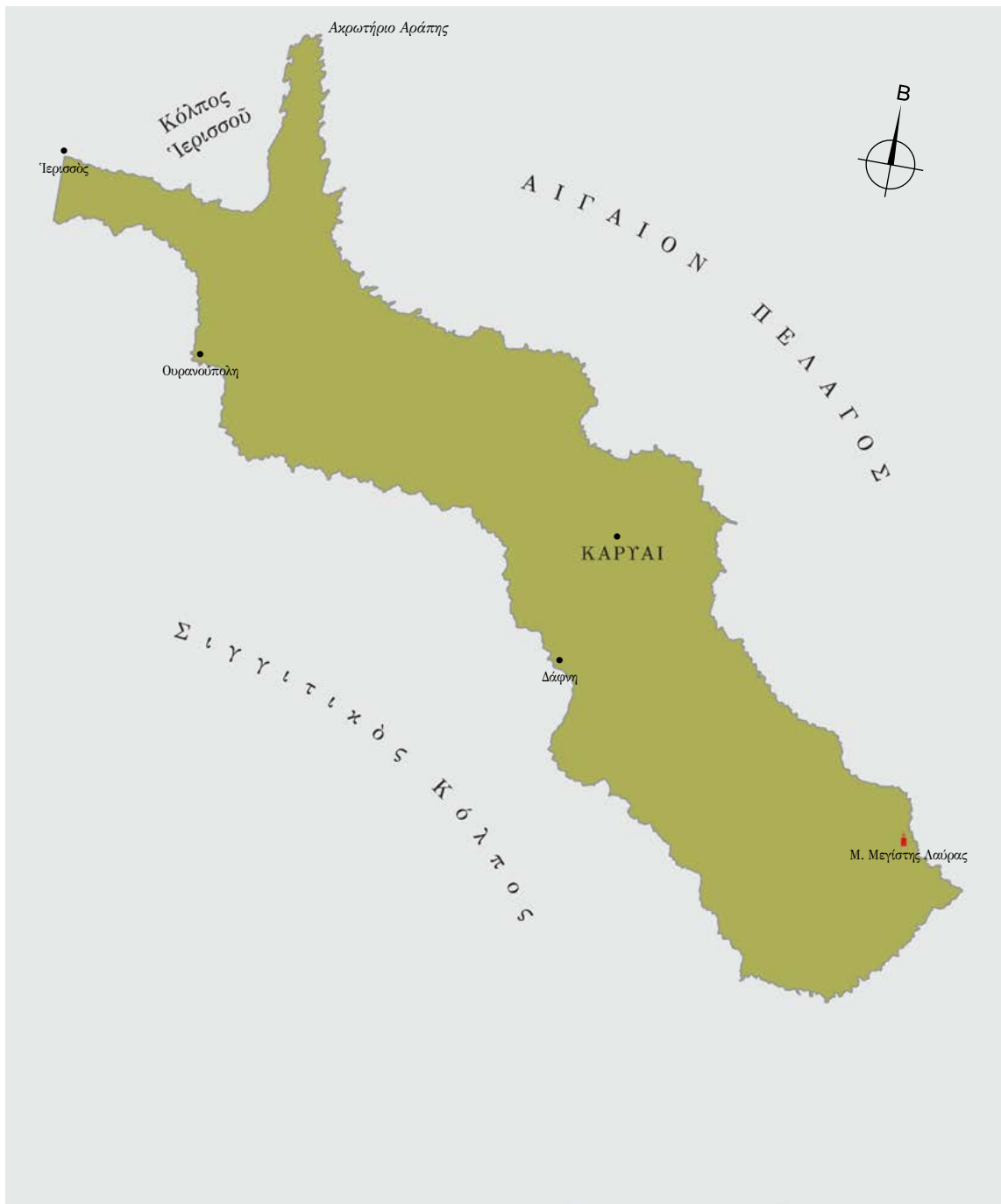
2. «Το μακεδονικό όρος Άθως ως κολοσσιαία μορφή, όπως την πρότεινε ο Δεινοκράτης, αρχιτέκτονας του Μεγάλου Αλεξάνδρου». Χαρακτικό του J.B. Fischer von Erlach (1656–1723) από την έκδοση: «Entwurf Einer Historischen Architectur», Λιψία 1725 (QB).

Η ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ
ΜΕΓΙΣΤΗΣ ΛΑΥΡΑΣ
ΚΑΙ Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ

ΘΕΣΗ

Η Ιερά Μονή Μεγίστης Λαύρας είναι χτισμένη σε ύψος 160 περίπου μέτρων από την επιφάνεια της θάλασσας πάνω σε ευρύχωρο πλάτωμα στους βορειοανατολικούς πρόποδες του όρους Άθω, στην τοποθεσία Μελανά, όπου στην αρχαιότητα υπήρχε πελασγικό πόλισμα. Αντικρίζει τον Στρυμονικό κόλπο, το Αιγαίο πέλαγος και τα γύρω νησιά. Στην ευρύτερη περιοχή τοποθετείται το αρχαίο πόλισμα Ακρόθωοι.

Κατέχει την πρώτη θέση στην ιεραρχία των είκοσι μονών του Αγίου Όρους.

ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ

Ιδρύθηκε το 963 από τον άγιο Αθανάσιο τον Αθωνίτη, κατά κόσμον Αβράμιο, που είχε γεννηθεί στην Τραπεζούντα και διακρίθηκε στα εγκύκλια γράμματα στην Κωνσταντινούπολη, όπου γνωρίστηκε με τον ιδρυτή της Λαύρας του Κυμινά στο όρος Όλυμπος της Βιθυνίας, τον όσιο Μιχαήλ Μελέινο, θείο του Νικηφόρου Φωκά.

Η Μεγίστη Λαύρα είναι το πρώτο μεγάλο κοινόβιο που ιδρύθηκε στο Άγιον Όρος και αποτέλεσε πρότυπο

3. Στη σελίδα 27:

*Τα κυπαρίσσια
στη Μονή Μεγίστης Λαύρας.
Υδατόχρωμα και μολύβι,
Charles Martel, 1919.*

*Φωτογραφία:
Bertrand Prévost,
Κέντρο Ζορζ Πομπιντού.*

4. *Η Μονή Μεγίστης Λαύρας
στη χερσόνησο του Άθω –
Αγίου Όρους.*

5. Ο άγιος Αθανάσιος ο Αθωνίτης. Μικρογραφία σε περγαμινό κώδικα της Μονής Μεγίστης Λαύρας με τον Βίο του αγίου Αθανασίου του Αθωνίτη, 15ος αιώνας (κώδ. E 194, φ. 1ν).

για τα άλλα μοναστήρια, όχι μόνο ως προς τον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας, αλλά και ως προς τη δομή των κτιριακών εγκαταστάσεων. Άρχισε να χτίζεται με χορηγία του Νικηφόρου Φωκά (963–969) και κατόπιν του Ιωάννη Τσιμισκή (969–976), ο οποίος εξέδωσε (971) τον πρώτο γενικό κανονισμό του Αγίου Όρους, που ονομάζεται «Τυπικόν Τσιμισκή» ή «Τράγος» (επειδή ήταν γραμμένο σε περγαμνή), ενώ όρισε και διπλάσιο ποσό χορηγίας από εκείνο του Φωκά. Οι αυτοκράτορες συνέχισαν την οικονομική ενίσχυση, κατοχυρωμένη με σχετικά έγγραφα, μεταξύ των οποίων τα χρυσόβουλα του Βασιλείου Β΄ Μακεδόνας, του Μιχαήλ Σ΄ Βρίγγα (Στρατιωτικού), του Κωνσταντίνου Ι΄ Δούκα και του Αλεξίου Α΄ Κομνηνού.

Η ακμή της Μεγίστης Λαύρας, όχι μόνο σε αριθμό μοναχών αλλά και σε περιουσία, ξεκίνησε ήδη από την ίδρυσή της. Έτσι, από τους 80 μοναχούς που είχε ορίσει ο Νικηφόρος Φωκάς στο χρυσόβουλό του το 964, ο αριθμός τους ανέβηκε στους 120 το 976, ενώ μερικά χρόνια αργότερα, το 978, ξεπερνούσε τους 150 και τον 11ο αιώνα τους 700. Από το 1057 η μονή λάμβανε από το αυτοκρατορικό ταμείο 812 νομίσματα ετησίως.

Κατά την περίοδο της λατινοκρατίας οι ταλαιπωρίες της μονής δεν ήταν τόσο βαριές, προφανώς λόγω του δυσπρόσιτου της περιοχής, ίσως όμως και λόγω των σχέσεών της με την Κωνσταντινούπολη, γεγονός που συντέλεσε στη μεγάλη της ακμή κατά τον 14ο αιώνα, όταν έγινε κέντρο της λεγόμενης ψυχαστικής έριδας: μεγάλες φυσιογνωμίες του ψυχασμού μόνασαν εντός της μονής ή στα όριά της, όπως ο Γρηγόριος Παλαμάς.

Αρχικά ο ηγούμενος της Λαύρας είχε το προνόμιο να σφραγίζεται στην Κωνσταντινούπολη απευθείας από τον αυτοκράτορα, ενώ μετά το χρυσόβουλο του Ανδρονίκου Β΄, το 1313, σφραγιζόταν από τον πατριάρχη, όπως πλέον και ο ίδιος ο αυτοκράτορας. (Όλοι οι άλλοι

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

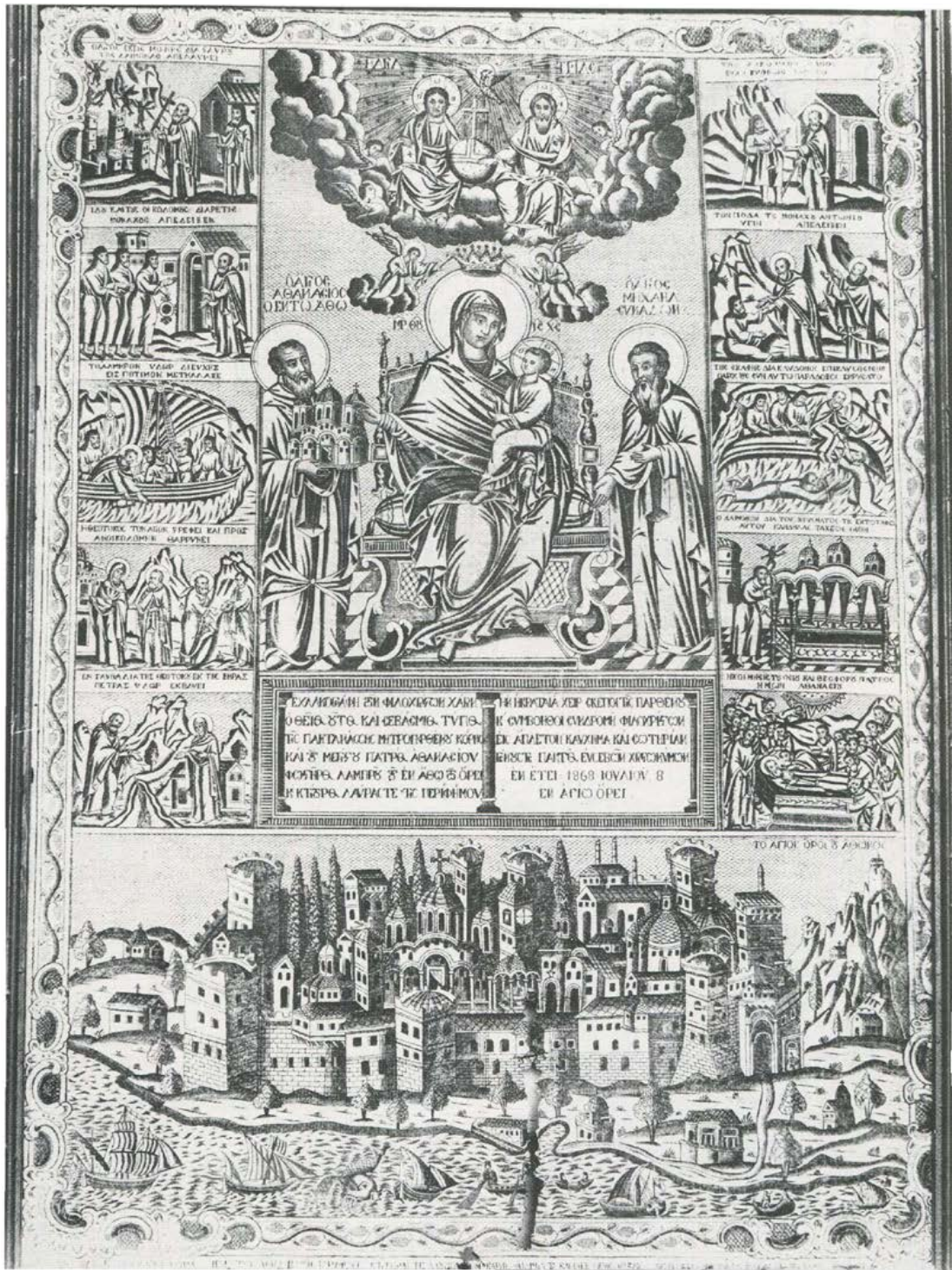
*Η Ιερά Μονή Μεγίστης Λαύρας
και η βιβλιοθήκη της*

6. Άγγελοι στέφουν αυτοκράτορα τον Βασίλειο Β΄ τον Μακεδόνα. Αναπαραγωγή μικρογραφίας από το «Ψαλτήρι του Βασιλείου Β΄» (π. 976–1025) της Μαρκιανής Βιβλιοθήκης (Ms. Zan. gr. 17, φ. 3ν). Φυλάσσεται στο Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, χ.χ.

7. Ο Νικηφόρος Φωκάς σε χειρόγραφο κώδικα της Μαρκιανής Βιβλιοθήκης (Ms. Lat. 342 [X158, coll. 3749, φ. 1r]).

8. Η Μονή Μεγίστης Λαύρας σε χαλκογραφία φιλοτεχνημένη στο Άγιο Όρος, 1868. Στο κέντρο της χαλκογραφίας εικονίζεται η Παναγία η Οικονόμισσα να ευλογεί ομοίωμα του Καθολικού της Μονής που κρατά ο άγιος Αθανάσιος ο Αθωνίτης, Βιβλιοθήκη Μονής Μεγίστης Λαύρας.

ηγούμενοι των μονών του Όρους σφραγίζονταν από τον Πρώτο στις Καρυές.) Την περίοδο αυτή ιδιαίτερο ενδιαφέρον δείχνει και ο Σέρβος κράλης Στέφανος Δουσάν (1308–1355), που φέρεται προς τη Λαύρα με ιδιαίτερη γενναιοδωρία. Σε χρυσόβουλό του (1347) επικυρώνει τα δικαιώματα της μονής και συγχρόνως κάνει νέες δωρεές,

ενώ η σύζυγός του Ελένη (μοναχή Ελισάβετ) της δωρίζει τη μονή των Αγίων Πάντων. Την ίδια πολιτική κρατάει και ο γιός του Δουσάν Στέφανος Ε΄ Ούρος (1355–1371).

Από τα τέλη του 14ου αιώνα, όταν εμφανίζονται σημάδια παρακμής και χαλάρωσης του κοινοβιακού συστήματος, η μονή περιπίπτει για 200 περίπου χρόνια στο ιδιόρρυθμο καθεστώς, με ιδιαίτερο όμως τυπικό, το λεγόμενο «λαυριωτικό», που ήταν όμοιο με το τυπικό των λαυρών της Παλαιστίνης. Τον αιώνα αυτό έζησαν στον χώρο της εξέχουσες εκκλησιαστικές φυσιογνωμίες, όπως ο Γρηγόριος Σιναΐτης, ο Γρηγόριος Βυζάντιος, ο Κάλλιστος (μετέπειτα πατριάρχης Κάλλιστος ο Καταφυγιώτης), ο Ηλίας Σελιώτης, ο Γρηγόριος Παλαμάς, ο Πρόχορος Κυδώνης.

Κατά τον 15ο αιώνα δέχτηκε πολλαπλές πειρατικές

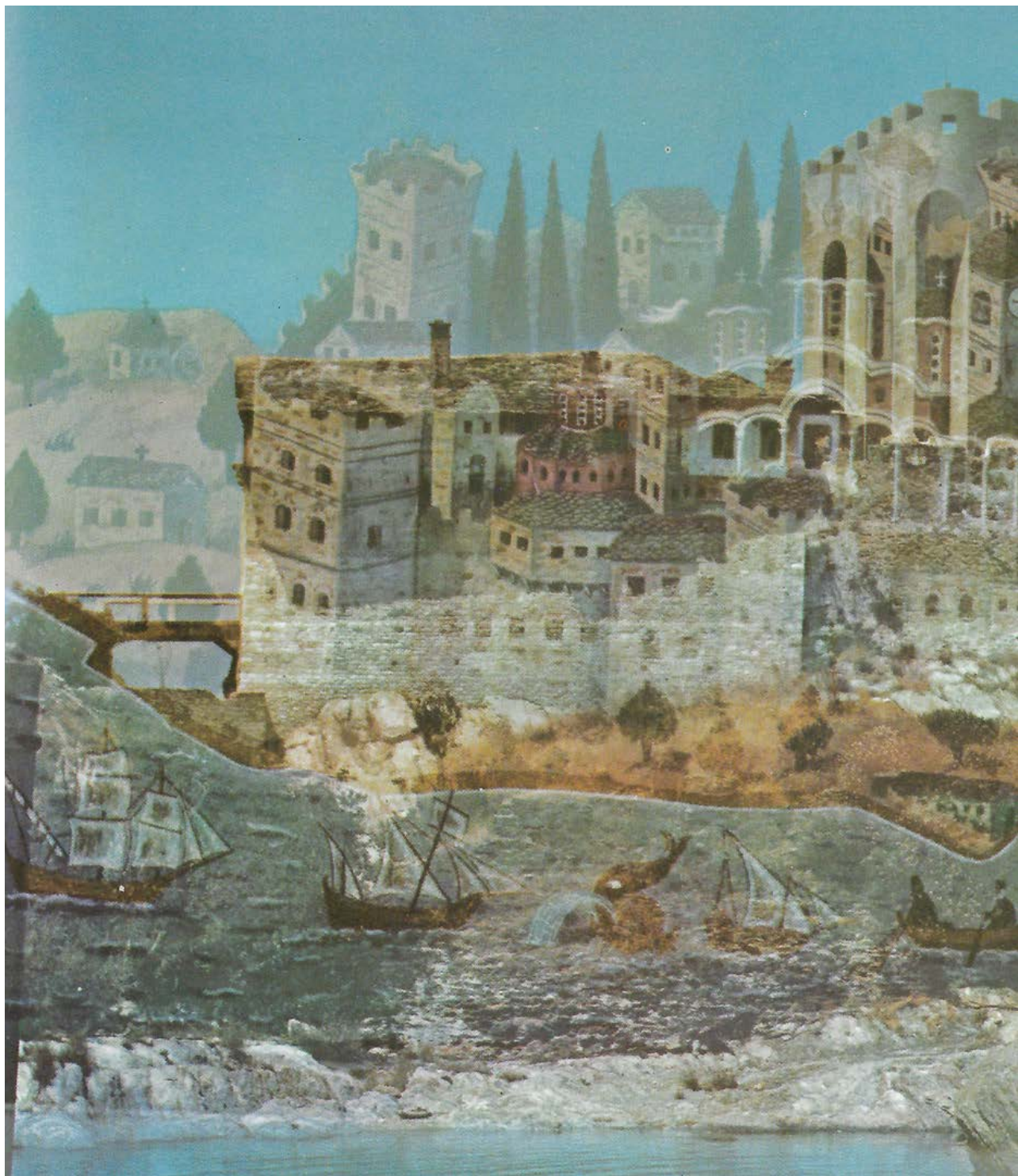
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

*Η Ιερά Μονή Μεγίστης Λαύρας
και η βιβλιοθήκη της*

9. *Μοναχοί σε κελλί
της Μεγίστης Λαύρας.
Υδατόχρωμα και μολύβι,
Charles Martel, 1919.
Φωτογραφία:
Bertrand Prévost,
Κέντρο Ζορζ Πομπιντού.*

10. *Ο άγιος Γρηγόριος
ο Σιναΐτης. Σχέδιο
του Φώτη Κόντογλου, 1951.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

*Η Ιερά Μονή Μεγίστης Λαύρας
και η βιβλιοθήκη της*

*II. Φανταστική απεικόνιση
της Μονής Μεγίστης Λαύρας
και του αρσανά της.
Φωτομοντάζ
(υδατογραφία 1810,
φωτογραφία 1962)
του Παύλου Μυλωνά.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

*Η Ιερά Μονή Μεγίστης Λαύρας
και η βιβλιοθήκη της*

12. Ο Βλαδισλάβος Γ΄.
*Ευλογραφία του Γιαν Μετέικο
από την έκδοση «Album Jana
Matejki», Βαρσοβία,
Franciszek Salezy Lewental,
[1876].*

13. Ταφικό κάλυμμα
με προσωπογραφία
του Ι. Μοβίλα, 1606.
*Μοναστήρι Σουτσεβίτα,
Ρουμανία.*

επιδρομές και υπέστη καταστροφές. Γενναιόδωρες χορηγίες προς τη μονή θα κάνει ο κρόλης της Σερβίας Στέφανος Λαζάρεβιτς (1389–1427) το 1407 και ο επίσης δεσπότης της Σερβίας Γεώργιος Βράγκοβιτς (1427–1456). Οι μοναχοί, εκμεταλλευόμενοι ορισμένα προνόμια, κατάφεραν κατά το τέλος του 15ου αιώνα να αποκαταστήσουν κατεστραμμένα κτίρια και αγιογράφησαν εκ νέου το καθολικό και τα παρεκκλήσια.

Το 1574 η μονή επανήλθε για ένα περίπου αιώνα (μέχρι το 1670) στο κοινοβιακό σύστημα με το σιγίλιο και το Τυπικό του πατριάρχη Ιερεμία Β΄ και πρώτον ηγούμενο τον Ιωσήφ. Η νέα της ακμή συνοδεύτηκε με καταβολή φόρων για λογαριασμό και άλλων μονών. Ήδη όμως το 1583 «*ήγουμενεύοντος τοῦ ... Μητροφάνου, ἦλθεν ἡ Λαύρα εἰς ἐσχάτην πτωχείαν, ὥστε καταπεσεῖν τὸ πλεῖστον μέρος τῶν κελλίων καὶ οὐδεὶς ἐστὶν ἀνοίξει τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ ἰδεῖν τὴν συμφορὰν*». Στη συνέχεια, το 1585 έγινε μεγάλος σεισμός, ο οποίος κατέστρεψε πολλά κτίριά της.

Τότε ενδιαφέρθηκαν για τη μονή πολλοί ηγεμόνες των παρίστριων και παραδουνάβιων χωρών, όπως είναι ο Νεάγκος Βασσαράβας (1513), ο Βλαδισλάβος Γ΄ (1523), ο Ράδουλος της Βλαχίας (1533), ο Ιερεμίας και Γαβριήλ Μοβίλας, ηγεμόνες της Μολδαβίας (1598, 1617, 1619), και ο Ιβάν Βασίλιεβιτς. Επίσης ο ηγεμόνας Αλέξανδρος Γ΄ ο Μέσος ή Κακός (1593) και η Ντόμνα Μαρία (1592) προσήλωσαν στη μονή κτήματα. Έτσι, με τη βοήθεια των ηγεμόνων και των λαϊκών ζητειών η Λαύρα κατόρθωσε, στο πρώτο μισό του 16ου αιώνα, να επισκευάσει τα κτίριά της και να υλοποιήσει το μεγαλεπήβολο πρόγραμμα τοιχογράφησης με εκπροσώπους της Κρητικής Σχολής. Εντούτοις, όταν ο πρώην πατριάρχης Άνθιμος Β΄ ήλθε να εγκαταβιώσει σε αυτήν το 1622 τη βρήκε σχεδόν έρημη, με 5 ή 6 γέροντες μοναχούς.

Ο Άνθιμος Β΄ έμεινε στη μονή από το 1623 έως το

1628 και μεταξύ άλλων ανακατασκεύασε την αρχική πτέρυγα που είχε οικοδομήσει ο ιδρυτής της Αθανάσιος ο Αθωνίτης το 963. Η πτέρυγα απέκτησε τη σημερινή της μορφή και διάταξη μετά την ανασυγκρότηση της μονής από τον πατριάρχη Διονύσιο Γ΄ Βαρδαλή (1662–1665), ο οποίος εγκαταστάθηκε στη μονή το 1670 και έμεινε εκεί μέχρι τον θάνατό του το 1704 (το 1992–1995 η πτέρυγα αποκαταστάθηκε στατικά και λειτουργικά στο σύνολό της, διατηρώντας εν πολλοίς την αρχική της δομή και τις λειτουργίες της). Ο Βαρδαλής ήταν μέλος πλούσιας οικογένειας τραπεζιτών και, μεταξύ άλλων, κατόρθωσε να ελευθερώσει τα κειμήλια της μονής που είχαν δοθεί ως ενέχυρα σε εβραίους της Θεσσαλονίκης. Παρά ταύτα, το 1670 η Λαύρα μεταπίπτει και πάλι στην ιδιορρυθμία. Στην ανόρθωση της μονής συνέβαλε και ο πρώην μητροπολίτης Άρτης και Ναυπάκτου Νεόφυτος Β΄ Μαυρομαμάτης († 1746), ο οποίος εγκαταστάθηκε σε αυτήν. Στην ανοικοδόμηση συντέλεσαν και τα έσοδα από τα μετόχια στις παραδουνάβιες ηγεμονίες (Βερζούντι, Γκόλια, Ρακετώσσα), αλλά και στις ελληνικές χώρες, όπου ήταν περισσότερα.

Μεγάλες προσωπικότητες έζησαν την εποχή αυτή στην περιφέρειά της, όπως ο Παΐσιος Βελιτσκόφσκι ή ο Νεόφυτος Κausοκαλυβίτης.

Στις αρχές του 18ου αιώνα η κατάσταση στο Άγιον Όρος ήταν θλιβερή, κυρίως λόγω των βαρύτερων έκτακτων εισφορών για τις πολεμικές ανάγκες των Τούρκων. Η Λαύρα μπορούσε να αντεπεξέλθει στις υποχρεώσεις της κυρίως με το σύστημα του δανεισμού. Η βοήθεια του Νικολάου Μαυροκορδάτου (1729) δεν ήταν αρκετή. Το 1736 καταπατήθηκε το σκευοφυλάκιο της μονής από Τούρκους, οι οποίοι άρχισαν «να κατασκάβουν τα ενδότερα της μονής» με σκοπό να ανακαλύψουν τα 16.000 καντάρια χρυσό, που είχαν βρει, σύμφωνα με πληροφορίες, οι μοναχοί «έν τόπω Τορρόνης». Αφού μάταια βασά-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

*Η Ιερά Μονή Μεγίστης Λαύρας
και η βιβλιοθήκη της*

14. Ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος. Χαλκογραφία του Johann Georg Wolfgang στην έκδοση: Νικόλαος Μαυροκορδάτος, «Περί των καθηκόντων...», Λιψία, Ex officina Thomae Fritschii, 1722.

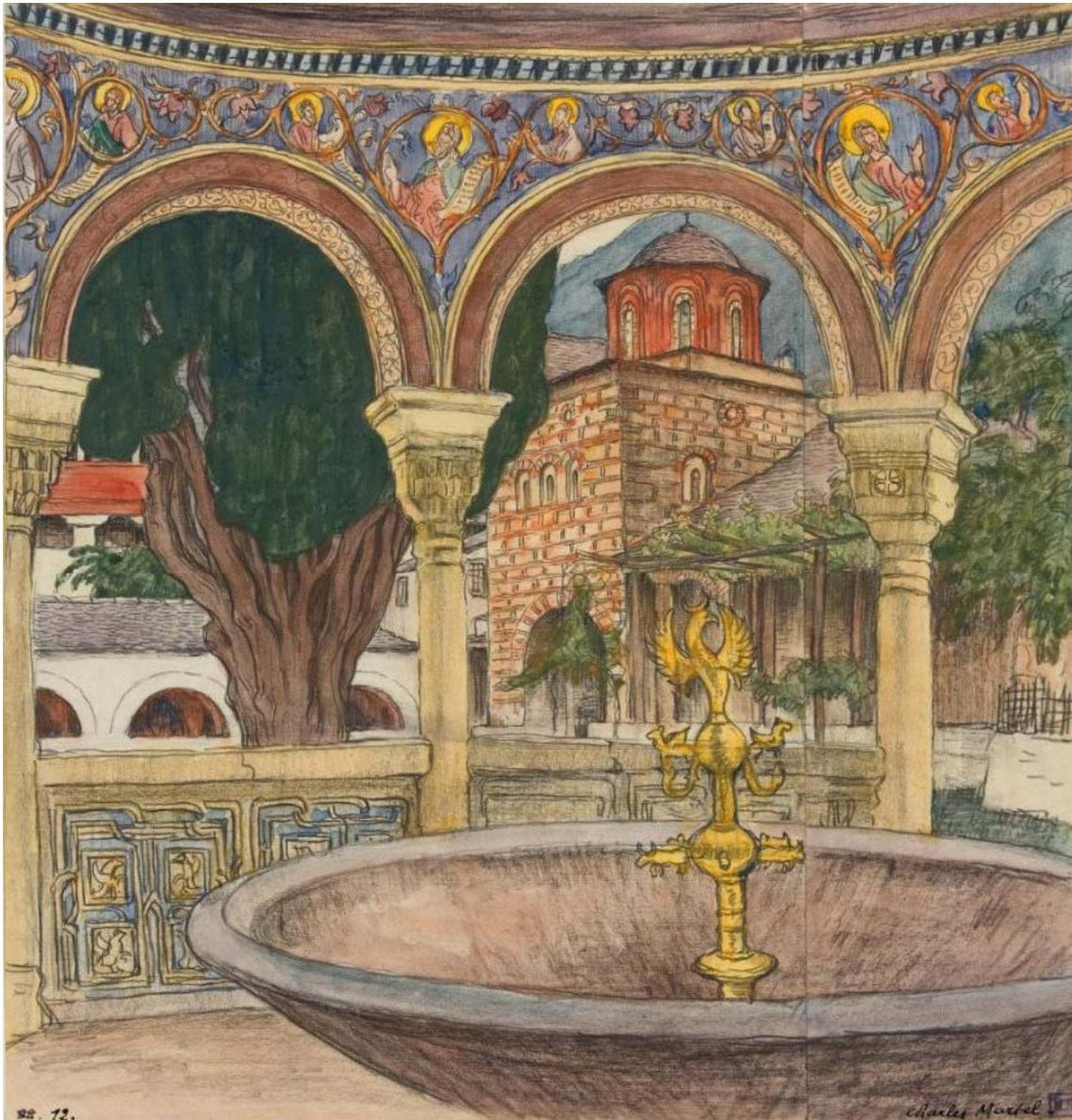

15. Προσωπογραφία του Γρηγόριου Γ΄ Γκίκα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

*Η Ιερά Μονή Μεγίστης Λαύρας
και η βιβλιοθήκη της*

νισαν τους μοναχούς, τελικά, εκτός από τα πολύτιμα αντικείμενα, πήραν και αιχμαλώτους τον σκευοφύλακα και τους προϊσταμένους της μονής. Τότε ο γέρον Θεοδόσιος ο Λαυριώτης, αφού συνήψε εκ μέρους της μονής

16. Η Φιάλη της Μονής Μεγίστης Λαύρας. Υδατόχρωμα και μολύβι, Charles Martel, 1919. Φωτογραφία: Bertrand Prévost, Κέντρο Ζορζ Πομπιντού.

δάνειο από τον τοκογλύφο Θεσσαλονίκης Ισαάκ Λεβί, δωροδόκησε τους επικεφαλής των Τούρκων και έτσι ελευθερώθηκαν οι αιχμάλωτοι και επιστράφηκαν τα πολύτιμα αντικείμενα.

Επί οθωμανικής κατοχής και στα χρόνια της επανάστασης του 1821, το βάρος της φορολογίας του Όρους το επωμίζεται σχεδόν εξ ολοκλήρου η Λαύρα. Το 1744, με εντολή του πατριάρχη Παϊσίου Β΄, η Λαύρα έπρεπε να καταβάλει 45.531 γρόσια έναντι του συνολικού χρέους του Αγίου Όρους που ανερχόταν στα 102.448 γρόσια. Αρωγοί αυτή την περίοδο ήταν ο Γρηγόριος Γ΄ Γκίκας (1748) και ο Κωνσταντίνος Ρακόβιτσα (1756). Το 1789 οι ετήσιοι φόροι ήταν επίσης βαριοί. Η μονή αδυνατούσε να τους αποπληρώσει και τον Ιούνιο του ίδιου έτους οι προϊστάμενοί της φυλακίστηκαν στον πύργο του Πρωτάτου, ενώ οι υπόλοιποι μοναχοί σκόρπισαν αφήνοντας σχεδόν έρημη τη Λαύρα. Το 1799, για να πληρωθούν οι φόροι είχαν αφαιρεθεί και από το τελευταίο ακόμη Ευαγγέλιο «*ὁ διάχρυσος καὶ ὠραῖος κόσμος αὐτοῦ*».

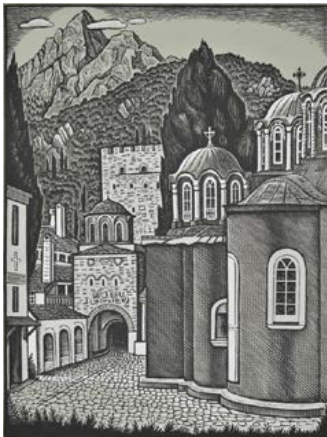
Στην απογραφή του 1808 όλοι οι μοναχοί της ήταν 520, από τους οποίους εγκαταβιούσαν στη μονή 158. Κατά την έκρηξη της Ελληνικής Επανάστασης η Λαύρα είχε 117 μοναστηριακούς μοναχούς και 448 εξαρτηματικούς, πολλοί εκ των οποίων συμμετείχαν ενεργά στα γεγονότα. Αυτή την περίοδο ωστόσο είχε τις λιγότερες ζημιές σε σχέση με τις άλλες μονές.

Το 1870 ανεγέρθηκε στην αυλή προς τη βόρεια πτέρυγα οικοδόμημα για να στεγάσει τη βιβλιοθήκη και το σκευοφυλάκιο.

Στις αρχές του 20ού αιώνα η Λαύρα διέθετε συνολικά 1.187 μοναχούς εκ των οποίων οι 980 Έλληνες, οι 78 Ρώσοι, οι 125 Ρουμάνοι και 4 Βούλγαροι. Λίγο αργότερα, το 1914, το μοναστήρι επέστρεψε για λίγο στο κοινοβιακό καθεστώς μετά από 250 περίπου χρόνια, ενώ η οριστική μετατροπή της Λαύρας σε κοινόβιο έγινε το

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

*Η Ιερά Μονή Μεγίστης Λαύρας
και η βιβλιοθήκη της*

17. *Η Μονή Μεγίστης Λαύρας.
Ξυλογραφία
του Γεώργιου Μόσχου, 1985,
Εθνική Πινακοθήκη και
Μουσείο Αλέξανδρου Σούτσου.*

1980 με σιγίλιο του πατριάρχη Δημητρίου και επί ηγου-
μενίας Αθανασίου.

Το 1963, η επέτειος των 1.000 χρόνων από την ίδρυση της μονής γιορτάστηκε σε διάφορα μέρη, όπως στην Κωνσταντινούπολη, στη Θεσσαλονίκη, στην Αθήνα κ.α. Ο καθαυτό εορτασμός πραγματοποιήθηκε επί τόπου στη Λαύρα και στις Καρυές. Στη γιορτή παρέστησαν ο οικουμενικός πατριάρχης Αθηνάγορας, ο πατριάρχης Ιεροσολύμων Βενέδικτος, οι πατριάρχες Ρουμανίας, Σερβίας, Βουλγαρίας, άλλοι ηγέτες αυτοκέφαλων Εκκλησιών, καθώς και ο βασιλιάς Παύλος, συνοδευόμενος από τον διάδοχο Κωνσταντίνο και τον πρίγκιπα Μιχαήλ, και πλήθος παρατηρητών.

Σήμερα ηγούμενος της μονής είναι ο αρχιμανδρίτης Πρόδρομος, ενώ ο αριθμός των μοναχών της ανέρχεται σε 50 μοναστηριακούς και σε 350 εξαρτηματικούς.

Όπως μαρτυρεί το τηρούμενο από χιλιετίας βιβλίο, το λεγόμενο «Κουβαράς», στην ιστορική διαδρομή της Λαύρας μόνασαν εκεί 27 πατριάρχες, 150 αρχιερείς, 168 ηγούμενοι, 3.400 ιερομόναχοι και 14.000 μοναχοί, ενώ περισσότεροι από 60 άγιοι της Ορθόδοξης Εκκλησίας εγκαταβίωσαν στη μονή.

ΚΑΘΟΛΙΚΟ

Το καθολικό της Ιεράς Μονής Μεγίστης Λαύρας κτίστηκε το 963 με χορηγίες του αυτοκράτορα Νικηφόρου Φωκά και του Ιωάννη Τσιμισκή. Είναι το πρώτο καθολικό που ανεγέρθηκε στο Άγιον Όρος και κατά τον δικό του τύπο κατασκευάστηκαν και τα άλλα καθολικά των αγιο-

ρειτικών μοναστηριών. Πρόκειται για σύνθετο βυζαντινό ναό, τετρακίονιο, τρίκογχο, με τρούλους και δύο χορούς, με δύο παρεκκλήσια αριστερά και δεξιά της λιτής και διπλό νάρθηκα ή λιτή, που προήλθε από αναδόμηση και ενοποίηση δύο ναρθηκών το 1814. Η στέγη του είναι καλυμμένη με φύλλα μολύβδου από το έτος 1526. Βρίσκεται στο κέντρο περίπου της αυλής και εορτάζει στις 5 Ιουλίου, ημέρα της κοιμήσεως του οσίου Αθανασίου του

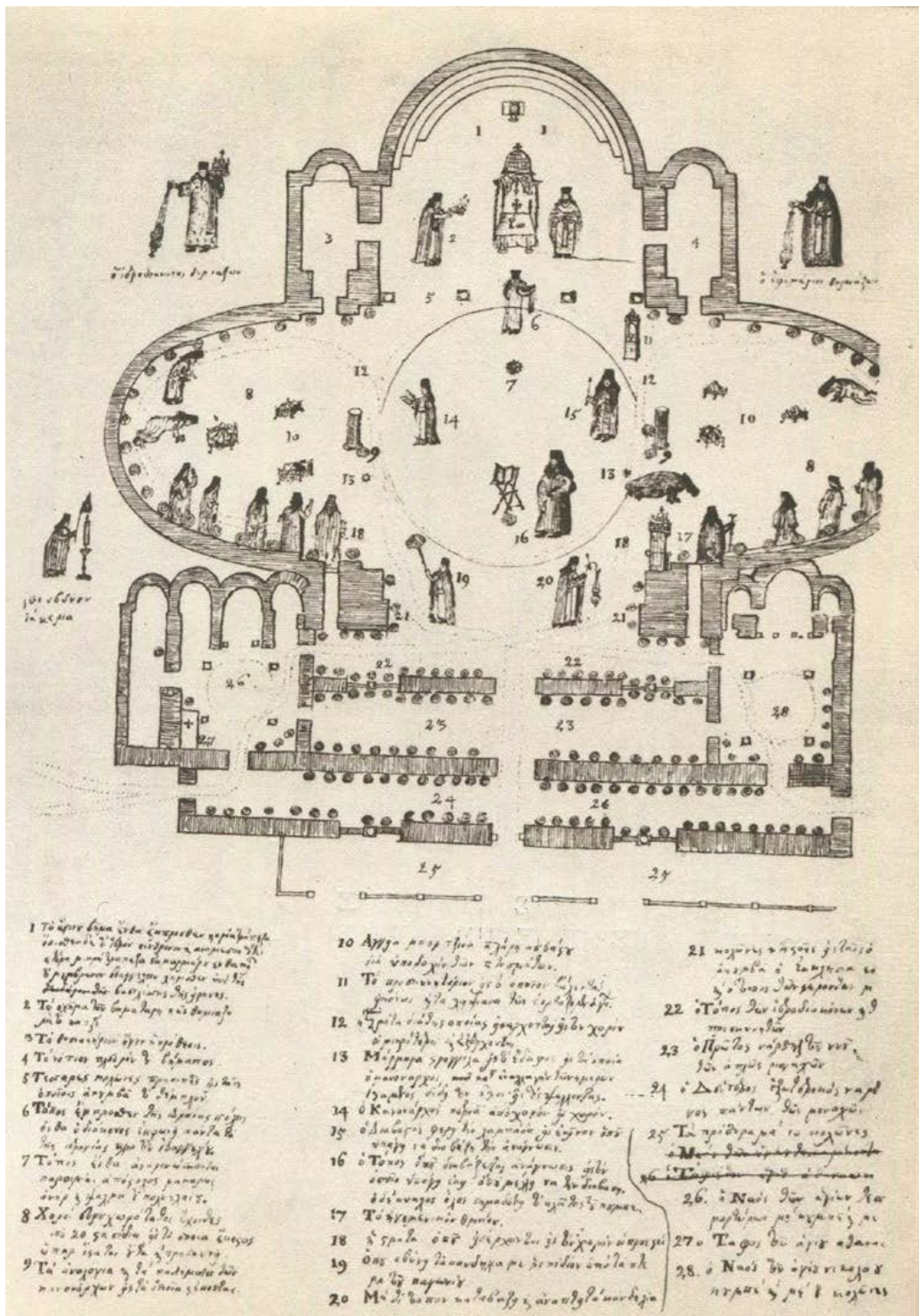
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

*Η Ιερά Μονή Μεγίστης Λαύρας
και η βιβλιοθήκη της*

Αθωνίτη, ο οποίος το έκτισε και το αφιέρωσε στον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου. Ο κυρίως ναός ιστορήθηκε το έτος 1535 από τον Κρητικό ζωγράφο Θεοφάνη, ενώ οι δύο νάρθηκες τοιχογραφήθηκαν τον 20ό αιώνα (1914) με δαπάνη του Βεροίας Νεοφύτου. Ιδιαίτερης αξίας είναι η πύλη του, καλυμμένη με πλάκες σφυρήλατου ορείχαλκου

18. *Το Καθολικό της Μονής Μεγίστης Λαύρας. Υδατογραφία από την έκδοση: Φραντσέσκο Περιλλά, «Le Mont Athos», Θεσσαλονίκη 1927.*

19. Κάτοψη του Καθολικού της Μονῆς Μεγίστης Λαύρας. Λιθογραφικὴ ἀνατύπωση ἀπὸ παλαιότερο σχέδιο του Κιωβίτη μοναχοῦ Βασιλείου Μπάρκι. Σχέδιο 1744, λιθογραφία 1887.

εξαιρετικής τέχνης. Κατά την παράδοση είναι δώρο του Νικηφόρου Φωκά, μεταφερόμενο από την Κρήτη, πάντως ανήκει στον 10ο ή τον 11ο αιώνα. Τα μαρμαροθετημένα δάπεδα του ναού, του νάρθηκα και των παρεκκλησίων χρονολογούνται στις αρχές του 11ου αιώνα, όπως και η μαρμαρίνη επένδυση στην κατώτερη ζώνη των τοίχων του ναού. Το εικονοστάσιο είναι του 1889, έργο του Κωνσταντίνου, πατέρα του Γιαννούλη Χαλεπά.

Στο παρεκκλήσι των Αγίων Τεσσαράκοντα Μαρτύρων υπάρχει ο τάφος του οσίου Αθανασίου. Εκεί βρίσκονται και δύο αξιόλογες φορητές εικόνες, η μία του Χριστού και η άλλη της Παναγίας Οικονομίσσας.

Στο παρεκκλήσιο του Αγίου Νικολάου υπάρχουν τοιχογραφίες ισάξιες προς τις τοιχογραφίες του Θεοφάνη στο καθολικό. Έγιναν το 1560 από τον Θηβαίο Φράγκο Κατελάνο.

Στο μέσον περιήπου της αυλής, μπροστά στην κύρια είσοδο του καθολικού, βρίσκεται η φιάλη, η αρχαιότερη του Αγίου Όρους. Για την ύπαρξή της υπάρχουν μαρτυρίες ήδη από τον 10ο αιώνα. Στη σημερινή της μορφή απαρτίζεται από βυζαντινά μέρη, όπως η μονολιθική λεκάνη, το ορειχάλκινο περιραντήριο και τα μαρμαρίνα θωράκια. Ο θόλος της διακοσμήθηκε το 1635.

ΕΞΑΡΤΗΜΑΤΑ

Η Μεγίστη Λαύρα κατέχει τη μεγαλύτερη έκταση στη χερσόνησο του Αγίου Όρους και τα ποικίλα εξαρτήματά της βρίσκονται διάσπαρτα σε τέσσερα σημεία, στην κορυφή του Άθωνα, στις ΒΑ πλαγιές, στον Ακράθω και

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

*Η Ιερά Μονή Μεγίστης Λαύρας
και η βιβλιοθήκη της*

20. *Η Φιάλη στη Μονή
Μεγίστης Λαύρας.
Ευλογηγία του Dieudonné
Auguste Lancelot βασισμένη
σε φωτογραφία αγνώστου
από την έκδοση: «Annales
archéologiques», Παρίσι,
Librairie archéologique
de Victor Didron, 1861.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

*Η Ιερά Μονή Μεγίστης Λαύρας
και η βιβλιοθήκη της*

στην έρημο. Στην κορυφή του Άθωνα βρίσκεται ο ναΐσκος της Παναγίας, με Κελλί που χρησιμοποιείται ως καταφύγιο, και ο μικρός ναός της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος. Τα εξαρτήματα της ΒΑ πλευράς είναι ο Μυλοπόταμος, η Μορφηνού και η Προβάτα. Στον Ακράθωνα είναι η ρουμανόφωνη Σκήτη του Τιμίου Προδρόμου και η Σκήτη των Καυσοκαλυβίων. Επίσης στην περιοχή βρίσκονται το σπήλαιο του Πέτρου του Αθωνίτη, το σπήλαιο του Αθανασίου του Αθωνίτη και το Ερημητήριο του Νείλου του Μυροβλύτη. Στην έρημο, που αρχίζει από το όρος Καρμήλιο, στην κορυφή του οποίου βρίσκεται παρεκκλήσι του προφήτη Ηλία, και φτάνει μέχρι την Αγία Άννα προς τα δυτικά, το πρώτο κάθισμα που απαντάται είναι του Αγίου Βασιλείου, ενώ ακολουθούν τα Κατουνάκια και τα Καρούλια και νοτιοδυτικότερα η μικρή Αγία Άννα και η Σκήτη της Αγίας Άννης.

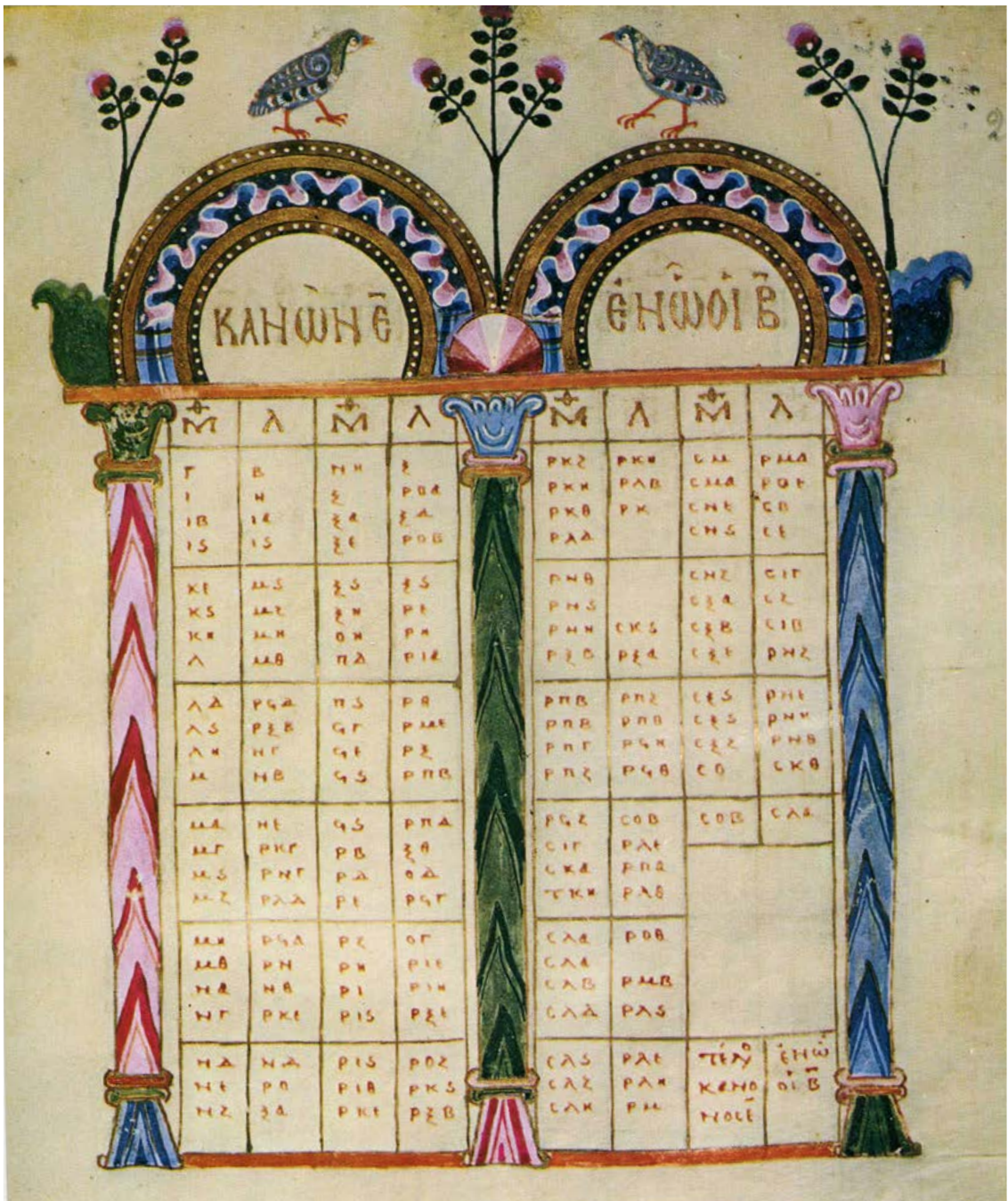

ΣΚΕΥΟΦΥΛΑΚΙΟ

Το Σκευοφυλάκιο της Ιεράς Μονής Μεγίστης Λαύρας βρίσκεται σήμερα στη βόρεια πτέρυγα της μονής και στεγάζεται μαζί με τη Βιβλιοθήκη σε αυτοτελές κτίσμα στα ανατολικά του καθολικού. Περιλαμβάνει κειμήλια, όπως το Ευαγγέλιο, το στέμμα και τον σάκκο του Νικηφόρου Φωκά, δύο φαρέτρες με βέλη (λάφυρα της μεγάλης του νίκης εναντίον των Αράβων ύστερα από την κατάληψη της Κρήτης τον Μάρτιο του 961), όλα του 10ου αιώνα. Επίσης, ευαγγέλια με πολύτιμα καλύμματα, μήτρες, ποιμαντορικές ράβδους και άμφια πατριαρχών, μητροπολιτών και ηγουμένων, εκκλησιαστικά σκεύη,

21. Το Στέμμα του Νικηφόρου Φωκά φυλάσσεται στο Σκευοφυλάκιο της Μονής Μεγίστης Λαύρας.

22. Κανόνες αντιστοιχίας των Ευαγγελιστών. Ολοσέλιδο κόσμημα σε περγαμινό Τετραεὐάγγελο της Μονῆς Μεγίστης Λαύρας, 11ος αἰώνας (κώδ. Α61, φ. 20α).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

*Η Ιερά Μονή Μεγίστης Λαύρας
και η βιβλιοθήκη της*

23. Πορτρέτο της Ελισάβετ Πετρόβνης. Ελαιογραφία του Βιγίλιου Έρικσεν, 1757.

σταυρούς, εγκόλπια, δισκοπότηρα και αξιόλογες εικόνες. Στα κειμήλια περιλαμβάνονται και έργα μικροτεχνίας, γλυπτικής και χρυσοκεντηπικής, μεταξύ των οποίων ειδική επίχρυση θήκη σε σχήμα κεφαλής φιδιού, του 10ου αιώνα, που περιέχει απολιθωμένη γλώσσα ασπίδας, δώρο του Νικηφόρου Φωκά στον Αθανάσιο, και δύο εικονίδια σε στεατίτη, του 11ου αιώνα, που παριστάνουν τη Θεοτόκο και τον άγιο Γεώργιο.

Άξια αναφοράς είναι μια σταυροθήκη σε μορφή τρίπτυχου, με το κιβώτιο, από καθαρό χρυσό, να κλείνει με δίφυλλη θυρίδα και να φέρει από έξω διπλή σειρά από διαμάντια, ρουμπίνια, μαργαριτάρια και άλλα πολύτιμα στοιχεία, καθώς και ανάγλυφα. Το τίμιο ξύλο που φυλάσσεται εντός είναι δώρο του Νικηφόρου Φωκά στον Αθανάσιο τον Αθωνίτη.

Επίσης αξιωμακρινόμενα είναι ο χρυσός δίσκος του Θωμά του Κομνηνού (1285–1318), του Δεσπότη της Ηπείρου, που κοσμείται με πολύτιμους λίθους και στο κέντρο φέρει την εικόνα του Παντοκράτορος, αλλά και το Μέγα Σλαβικό Ευαγγέλιο, επίχρυσο, με μεγάλα σμάλτα και βάρος άνω των 40 κιλών που στις μεγάλες γιορτές μεταφέρεται βασταζόμενο από δύο διακόνους. Το ευαγγέλιο αυτό τυπώθηκε το 1758 στη Ρωσία και ήλθε στη Λαύρα το 1778 ως αφιέρωμα της αυτοκράτειρας της Ρωσίας Ελισάβετ Πετρόβνης, κόρης του Μεγάλου Πέτρου.

Για την αρχαιολογική και θρησκευτική τους αξία μάλλον παρά για την τέχνη τους ως αναφερθούν ο σιδερένιος σταυρός, βάρους τεσσάρων κιλών, που έφερε ο Αθανάσιος κατά τις πολύωρες ακολουθίες, και η σιδερένια ράβδος του, με την οποία χτύπησε πέτρα από όπου έτρεξε άφθονο νερό.

Το συγκρότημα του παλιού ηγουμενείου-σκευοφυλακίου αποτελεί σημαντικό τομέα του μοναστηριού, καθώς οι κατασκευές χρονολογούνται από τα μέσα του 10ου μέχρι τον 16–17ο αιώνα με ελάχιστες μεταγενέστε-

ρες προσθήκες. Επιπλέον, ο πυρήνας της παλαιότερης φάσης του συγκροτήματος φαίνεται ότι μπορεί να ταυτιστεί με το «κελλίον», όπου έμενε ο Αθανάσιος ο Αθωνίτης λίγο προτού αρχίσει τις εργασίες για την ίδρυση της Λαύρας.

ΕΙΚΟΝΟΦΥΛΑΚΙΟ

Το πρώτο Εικονοφυλάκιο στεγάστηκε στο παρεκκλήσι του Αγίου Μιχαήλ Συνάδων. Λόγω όμως του μεγάλου αριθμού φορητών εικόνων μεταφέρθηκαν στο παλιό δοχείο (= αποθήκη). Οι σημαντικότερες εικόνες της Μεγίστης Λαύρας φυλάσσονταν, και εξακολουθούν να φυλάσσονται, ως λατρευτικά σκεύη, στο καθολικό και στα πολλά παρεκκλήσια. Σήμερα υπάρχουν στη μονή περίπου 2.000 φορητές εικόνες. Μερικές είναι της βυζαντινής περιόδου, όπως η Σταύρωση, η Κοίμηση της Θεοτόκου και η Σύναξη των Αγίων Αρχαγγέλων. Αξιοπρόσεκτο είναι και το κομμάτι τοιχογραφίας του 14ου αιώνα με αταύτιστο άγιο. Η συλλογή εικόνων του 16ου αιώνα είναι εξαιρετικά πλούσια, γιατί ο αγιογράφος Θεοφάνης ο Κρητικός, καθώς και οι γιοι του, ήταν Λαυριώτες μοναχοί. Επιλεκτικά αναφέρονται το τρίπτυχο «Κλειστάρι», η «Προσκύνηση της Αλύσεως του Αγίου Πέτρου» και οι τρεις «Ανευρέσεις» της κεφαλής του Τιμίου Προδρόμου. Από τη μεγάλη συλλογή εικόνων δεν λείπουν φυσικά εικόνες του 17ου, 18ου και 19ου αιώνα.

Αξιομνημόνευτη κατά πρώτο λόγο εικόνα είναι η Παναγία η Κουκουξέλισσα, πιθανώς του 13ου αιώνα, με επένδυση του 1839. Πήρε το όνομά της από σχετικό

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

*Η Ιερά Μονή Μεγίστης Λαύρας
και η βιβλιοθήκη της*

24. Ο Χριστός Παντοκράτωρ. Τοιχογραφία του Φράγκου Κατελάνου στο παρεκκλήσιο του Αγίου Νικολάου στη Μονή Μεγίστης Λαύρας, 1560, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Αρχείο Αθανάσιου Σέμογλου.

25. Ο άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος, φορητή εικόνα, 16ος αιώνας.

θαύμα με τον διάσημο πρωτοψάλτη των ανακτόρων της Κωνσταντινούπολης Ιωάννη Κουκουζέλη, ο οποίος ήλθε κρυφά στη Λαύρα και έγινε βοσκός. Επίσης, η ψηφιδωτή εικόνα του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου. Στο πλαίσιο της εικονίζονται εννέα πρόσωπα αγίων, ενώ ψηλά στο κέντρο απεικονίζεται η Ετοιμασία του Θρόνου (που έχει ετοιμαστεί για τον Χριστό στη Δευτέρα Παρουσία). Η επιλογή της απεικόνισης αγίων στο πλαίσιο, που φέρουν το αυτό με την κεντρική μορφή όνομα του Ιωάννη, οδήγησε σε συσχετισμό της εικόνας με έναν ομώνυμο χορηγό, όπως τον αυτοκράτορα Ιωάννη Τσιμισκή.

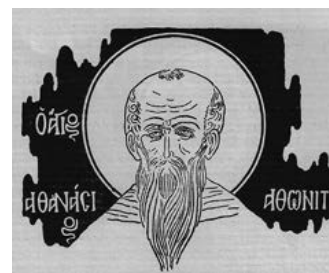
ΛΟΓΙΟΙ ΜΟΝΑΧΟΙ

Στις αρχές του 14ου αιώνα ο μοναχός της Λαύρας Ιωαννίκιος έγραψε κατ' εντολή του ηγουμένου Ιγνατίου σειρά βιβλίων, όπως συνάγεται από σημείωμα του Κώδικα 644 της μονής, και αρκετοί από τους κώδικές του φυλάσσονται στη Λαύρα.

Ο Μανουήλ Μοσχιώτης ή Μοσχέτης, που γεννήθηκε στον βενετοκρατούμενο Χάνδακα γύρω στα 1565–1570, σπούδασε στην Πάδοβα, στη Σχολή των Artisti, από όπου έλαβε το 1600 το δίπλωμά του. Στα χρόνια των σπουδών του σχετίστηκε με τον συμπατριώτη του Μάξιμο Μαργούνιο, ο οποίος έμενε στη Βενετία. Η σχέση τους συνεχίζεται και μετά τις σπουδές του, καθώς ο Μοσχιώτης πηγαίνει κοντά στον άρρωστο Μαργούνιο, αρχικά στο Μουσολέντε (1600) και μετά στη Βενετία (1601–1602), και τον φροντίζει. Ο Μοσχιώτης είναι ο πρώτος τον οποίο θυμάται ο Μάξιμος στην τελευταία διαθήκη του (26 Ιου-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

*Η Ιερά Μονή Μεγίστης Λαύρας
και η βιβλιοθήκη της*

26. Ο άγιος Αθανάσιος ο Αθωνίτης. Ευλογηφία βασισμένη σε νωπογραφία στην Τράπεζα της Μονής Δοχειαρίου. Από την έκδοση: Φραντσέσκο Περιλλά, «Le Mont Athos», Θεσσαλονίκη 1927.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Η Ιερά Μονή Μεγίστης Λαύρας
και η βιβλιοθήκη της

νίου 1602). Σε αυτόν αφήνει ό,τι καλύτερο διέθετε η βιβλιοθήκη του, δηλαδή τα αυτόγραφα χειρόγραφα του.

Μετά τον θάνατο του Μαργουνίου, ο Μοσχιώτης κατέφυγε στην πατρίδα του, στον Χάνδακα, όπου για χρόνια άσκησε το επάγγελμα του δασκάλου. Εκεί θα διδάξει το *Όργανον* του Αριστοτέλη και θα σχολιάσει τα *Αναλυτικά Πρότερα* και το *Περί Έρμηνείας*. Στην Κρήτη καλλιέργησε τις σχέσεις του με τον παλαιό του γνώριμο Λαυρέντιο Μαρίνο, με τη μονή του Αγίου Αντωνίου στο Βροντήσι, στις νότιες υπώρειες του Ψηλορείτη, καθώς και με τον Αρσένιο, «*ιερομόναχον εκ Τρίκκης*» (βιβλία του και μάλιστα λατινικά βρίσκονται στη Λαύρα).

Σε κάποια φάση της ζωής του, άγνωστο πότε, κατέφυγε στο Άγιον Όρος και έγινε μοναχός στη μονή Μεγίστης Λαύρας, όπου και πέθανε, μάλλον το 1630.

Στα τέλη του 16ου αιώνα εργάστηκε πολύ καιρό στη Μεγίστη Λαύρα ο Ματθαίος Μυρέων από την Πωγωνιανή. Υπήρξε συγγραφέας ιστορικών έργων, καθώς και του περίφημου *Θρήνου εις την Κωνσταντινούπολιν*, όπου καλεί τους Έλληνες να ξεσηκωθούν και να αποτινάξουν τον ζυγό μόνοι τους, χωρίς να περιμένουν τίποτε από τους ξένους. Οι κώδικές του διακρίνονται για την καθαρότητα της γραφής τους και την καλαισθησία τους.

Ο Γεράσιμος Ιωαννούλης († 1805) από τη Ζάκυνθο, που ασκήτευσε στην Αγία Άννα, συνέταξε ακολουθίες σε αγίους και εορτές.

Τον 19ο αιώνα πολλοί καλλιγράφοι επιμένουν να ασκούν το έργο τους, όπως ο Ιάκωβος Νεοσκηπιώτης, ανιψιός του Θεοδωρήτου από τα Ιωάννινα, ο Κελλιώτης στην περιοχή της Λαύρας Παύλος και άλλοι.

Ο Νεόφυτος Λαυριώτης, από τη Σμύρνη, μετέβη στο Φανάρι, όπου επιδόθηκε στον αγώνα εναντίον της προσπάθειας των βιβλικών εταιρειών να εκδώσουν μετάφραση της Αγίας Γραφής στα νεοελληνικά, ιδέα την οποία προωθούσε τότε ο Ιλαρίων Τορνόβου.

Ο Ευλόγιος Κουρίλας (1880–1961), από τα περίχωρα της Κορυτσάς, ήλθε σε νεαρή ηλικία στη μονή Φιλοθέου και αργότερα σπούδασε στην Αθωνιάδα, στη Μεγάλη του Γένους Σχολή και στη Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών. Αφού έμεινε αρκετό καιρό εκτός Αγίου Όρους, επανήλθε και εγκαταβίωσε στη Λαύρα. Έγινε πρωτεπιστάτης και πέτυχε την επανασύσταση της Αθωνιάδας. Εκλέχτηκε μητροπολίτης Κορυτσάς, από όπου έφυγε όταν εισήλθαν στην Αλβανία τα ιταλικά στρατεύματα. Τέλος, υπηρέτησε ως καθηγητής της Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Ένας άλλος λόγιος είναι ο Αλέξανδρος (Λαζαρίδης) Λαυριώτης. Δεν βγήκε ποτέ από τον Άθωνα και σπούδασε μόνο στην Αθωνιάδα. Ήταν ιδιαίτερα μεθοδικός στις μελέτες του, όσο βεβαίως το επέτρεπαν οι γνώσεις του. Χρησιμοποίησε αρχαικό υλικό και συνέταξε (το 1963) πραγματεία περί Αγίου Όρους μετά την οθωμανική κατάκτηση, αλλά εξέδωσε και αγιορειτικά έγγραφα αναφερόμενα στην επανάσταση του 1821 και τη μακεδονική επανάσταση του 1854. Από το 1936 έως το 1961, εξέδιδε μαζί με τον Σωτήριο Σχοινά στον Βόλο την *Αγιορειτική Βιβλιοθήκη*.

Το 1759 ιδρύθηκε στη μονή τυπογραφικό εργαστήριο από τον προηγούμενο αρχιμανδρίτη Κοσμά τον εξ Επιδάουρου και τον Σωτήριο Δούκα και στεγάστηκε στον πύργο του περιτειχίσματος, ο οποίος καλούνταν του Κοσμά και δεν σώζεται πλέον, καθώς κατέρρευσε στον σεισμό του 1905. Το πρώτο (και μόνο) έργο που εξέδωσε ήταν η *Έκλογή του Ψαλτηρίου* του Νεοφύτου Κausοκαλυβίτη. Η ύπαρξη τυπογραφείου έγινε γνωστή στους Τούρκους, που το κατέστρεψαν αμέσως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

*Η Ιερά Μονή Μεγίστης Λαύρας
και η βιβλιοθήκη της*

27. Προσωπογραφία
του Ευλόγιου Κουρίλα, 1920.

28. Ο Αλέξανδρος μοναχός
Λαυριώτης, αρχιγραμματέας
της Ιεράς Κοινότητας.
Φωτογραφία:
Χρυσόστομος Νταμ, 1957.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Η Ιερά Μονή Μεγίστης Λαύρας
και η βιβλιοθήκη της

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Η Βιβλιοθήκη της Μεγίστης Λαύρας είναι η πρώτη που δημιουργήθηκε στο Όρος, καθώς συστάθηκε σχεδόν με την ίδρυση της μονής. Ο ιδρυτής, όσιος Αθανάσιος ο Αθωνίτης, είχε τη δική του βιβλιοθήκη, η οποία αποτέλεσε και τον πρώτο πυρήνα. Σύμφωνα με τον Μακάριο Τριγώνη, σκευοφύλακα της μονής (1772), η βιβλιοθήκη, που βρισκόταν στον χώρο των κατηχουμένων, πάνω από τον νάρθηκα του καθολικού, ήταν του ίδιου του Αθανα-

29. Η Τράπεζα της Μονής
Μεγίστης Λαύρας.
Κραγιόνια και μολύβι,
Charles Martel, 1919.
Φωτογραφία:
Bertrand Prévost,
Κέντρο Ζορζ Πομπιντού.

σίου και βρισκόταν μπροστά από το κελί του: «Όμοίως και τὸ κελλίον του ἐκεῖ εἶναι, καὶ ἡ βιβλιοθήκη του γεμάτη ἀπὸ διάφορα χειρόγραφα βιβλία». Επίσης, το ενδιαφέρον για τα βιβλία του Αθανασίου, που ήταν εξαιρετος καλλιγράφος, τον ώθησε στη δημιουργία ἡδη ἀπὸ τα πρώτα χρόνια εργαστηρίου αντιγραφῆς κωδίκων. Η

συλλογή εμπλουτίστηκε στη συνέχεια με χειρόγραφα που είτε αντιγράφηκαν στο εργαστήριο είτε ἔφθασαν μέσω δωρεών, ανταλλαγών και αγορών.

Απὸ τον 10ο αἰώνα και μετὰ η συλλογή φυλασσόταν σε διάφορα μέρη: μέσα στο καθολικό, στο παλιό ηγουμενείο και στον πύργο του Τσιμισκή, σε κελί αριστερά του παρεκκλησίου του Πρωτομάρτυρος Αγίου Στεφάνου που βρίσκεται στην κορυφή του πληροφορία ωστόσο αδιασταύρωτη.

Κατὰ τον 13ο αἰώνα η βιβλιοθήκη της Λαύρας αριθμούσε περί τα 1.000 χειρόγραφα. Την περίοδο αυτή κληρονόμησε και τη συλλογή λατινικών χειρογράφων των Αμαλφινών, μετὰ τον αφανισμό της μονῆς τους.

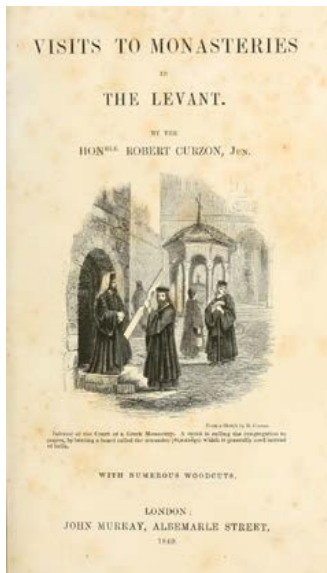
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

*Η Ιερά Μονή Μεγίστης Λαύρας
και η βιβλιοθήκη της*

30. *Μοναχοί στην αυλή
της Μονῆς Μεγίστης Λαύρας.
Οξυγραφία του Λυκούργου
Κογεβίνα ἀπὸ το λεύκωμα
«Άγιον Όρος», 1922, Εθνική
Πινακοθήκη και Μουσείο
Αλέξανδρου Σούτσου.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Η Ιερά Μονή Μεγίστης Λαύρας
και η βιβλιοθήκη της

31. Σελίδα τίτλου της έκδοσης:
Ρόμπερτ Κέρζον, «Visits
to monasteries in the Levant»,
Λονδίνο, John Murray, 1849
(QB).

Ήδη από τον 13ο αιώνα τα χειρόγραφα είχαν τοποθετηθεί σε δεκαέξι τουλάχιστον ειδικές θέσεις στο χώρο της βιβλιοθήκης, όπως δείχνουν οι αριθμοί κατάταξης των χειρογράφων που διασώθηκαν. Το 1701, ο Ιωάννης Κομμηνός σημειώνει στο Προσκυνητάριόν του: «ἐπάνωθεν τοῦ νάρθηκος εἶναι βιβλιοθήκη πανθαύμαστος, εἰς τὴν ὁποῖαν εὐρίσκονται βιβλία διάφορα παλαιὰ διὰ χειρός, πολλῆς τιμῆς ἄξια παρ' ἀνδράσι σοφοῖς καὶ φιλολόγοις». Τα βιβλία πρέπει να έμειναν σε αυτή τη θέση μέχρι το 1814, όταν κατεδαφίστηκαν η λιτή και ο νάρθηκας του καθολικού και ξαναχτίστηκαν με τη σημερινή τους μορφή.

Δεν είναι γνωστό πού μεταφέρθηκαν τα βιβλία του νάρθηκα. Ο κύριος όμως όγκος των βιβλίων της Λαύρας φυλασσόταν σε δύο δωμάτια, που βρίσκονταν στα αριστερά της αυλής, βλέποντας από την πύλη της εισόδου. Για τη βιβλιοθήκη αυτή υπάρχει η πληροφορία του περιηγητή Καρλάιλ το 1801. Επίσης, ο Ρόμπερτ Κέρζον, που επισκέφτηκε το μοναστήρι της Λαύρας το 1837 και έμεινε εκεί τρεις μέρες, μας λέει πως η βιβλιοθήκη της μονής περιεχόταν σε δύο μικρά δωμάτια, που έβλεπαν σε μια στενή αυλή, στα αριστερά της μεγάλης αυλής, και ότι τα δωμάτια αυτά επικοινωνούσαν μεταξύ τους. Για τα βιβλία αναφέρει πως ήταν σχεδόν ταξινομημένα, επάνω σε ράφια, αλλά παρατημένα, με την πολύχρονη σκόνη να τα σκεπάζει, και πως ελάχιστοι τόμοι είχαν γραμμένο στη ράχη τους τον τίτλο. Χαρακτηρίζει τη συλλογή πολύ μεγάλη, περίπου 5.000 τόμοι, από τους οποίους οι 4.000 περίπου ήταν έντυπα βιβλία ανάμεσά τους περιλαμβάνονταν αρκετές εκλεκτές κλασικές αλδινές εκδόσεις και editiones principes. Τα 900 χειρόγραφα αποτελούνταν από 600 χαρτώους και 300 περγαμινούς κώδικες. Ο Κέρζον μπήκε στη βιβλιοθήκη αρκετές φορές και κοίταξε πολύ προσεκτικά όλα τα χειρόγραφα. Πιστεύει ότι δεν του ξέφυγε τίποτα ιδιαίτερα ενδιαφέρον σχετικά με την κλασική αρχαιότητα ή τον Διαφωτισμό. Ωστόσο,

κανένα από τα Ευαγγέλια, που ήταν διακοσμημένα με αραβουργήματα, δεν του φάνηκε ιδιαίτερα πολύτιμο.

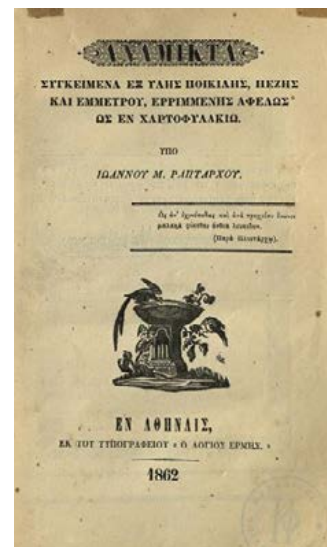
Η επόμενη μαρτυρία είναι του 1869 από τον Ιωάννη Μ. Ραπτάρχη: «*Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ μοναστηρίου, κειμένη ἀριστερόθεν τῆς ἀμέσως μετὰ τὴν εἴσοδον μεγάλης αὐλῆς, συνίσταται ἐκ δύο προσεχῶν δωματίων, ἐν οἷς τὰ βιβλία φυλάσσονται μὲ ἰκανὴν τάξιν ἐντὸς ξυλίνων θηκῶν*».

Από το 1876, σύμφωνα με τον Γεράσιμο Σμυρνάκη, ή το 1870, σύμφωνα με τον Νικόδημο Λαυριώτη, η Βιβλιοθήκη μαζί με το Αρχεῖο και το Σκευοφυλάκιο στεγάστηκαν σε ξεχωριστό κτίριο ανατολικά του καθολικού. Το κτίριο αυτό είναι χωρισμένο σε τρεις αίθουσες.

Ὡς προς τον εμπλουτισμό της Βιβλιοθήκης του μοναστηρίου της Λαύρας επισημαίνουμε την περίπτωση του Μανουήλ Μοσχιώτη. Διαβάζουμε σε έγγραφο της Μεγίστης Λαύρας: «*Τὰ βιβλία τὰ φράγκικα ὅπου εἶναι ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ, ἔχουν γραμμένα ἀπὸ μέσα τὸ ὄνομα ὁποῦ τὰ ἔφε- ρεν, ἤγουν Μανουὴλ Μοσχιώτου· καὶ ὡς φαίνεται κά- ποιος προκομιμένος ἦτον αὐτὸς καὶ εἶχε τὰ βιβλία, καὶ ἐσώθη κατὰ τὸ ἀχλ' ἔτος*». Τα βιβλία αυτά, ὅπως μαθαίνουμε ἀπὸ τον Ευλόγιο Κουρίλα, το 1935 ἀκόμη, «*εἰς λατινικὴν καὶ ἰταλικὴν γλῶσσαν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον θεο- λογικὰ καὶ ἱστορικὰ, κείνται δυστυχῶς ἄνευ τινὸς τάξεως καὶ ἀναγραφῆς ἐν τῷ λεγομένῳ μουσεῖῳ τῆς μονῆς, σπ- τόβρωτα νῦν καταστάντα ἐκ τῆς παρὰ τοῖς μοναχοῖς ἀδιαφορίας περὶ τὰ ξενόγλωσσα βιβλία*». Φαίνεται, ωστό- σο, ὅτι ο Μοσχιώτης δεν μετέφερε μαζί του στη Λαύρα μόνο τα «φράγκικα» βιβλία, ἀλλὰ και ἄλλες σπάνιες ελ- ληνικὸς ενδιαφέροντος εκδόσεις. Για παράδειγμα, στη βιβλιοθήκη της μονῆς εντοπίζονται βιβλία με τη σημείω- ση «*ἐκ τῶν Μανουὴλ Μοσχιώτου*», ὅπως Κλαυδίου Πτο- λεμαίου, *Μεγάλης Συνάξεως βιβλία ΙΓ' Θέωνος Αλεξαν- δρέως, Εἰς τὰ αὐτὰ ὑπομνημάτων βιβλία ΙΑ' (Βασιλεία 1538)· Στράβωνος, Περὶ τῆς Γεωγραφίας βιβλία ΙΖ' (Βα-*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

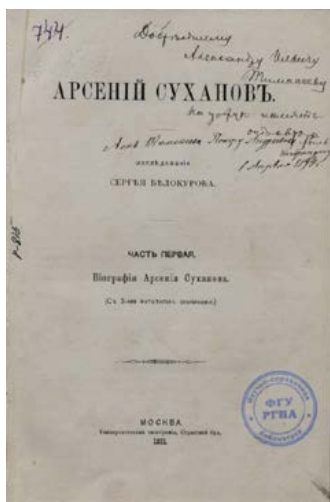
*Ἡ Ἱερά Μονή Μεγίστης Λαύρας
καὶ ἡ βιβλιοθήκη της*

32. Σελίδα τίτλου της έκδοσης: Ιωάννης Μ. Ραπτάρχης, «*Ανάμικτα Συγκείμενα ἐξ ὕλης ποικίλης, πεζῆς καὶ ἐμμέτρου ἐρριμένης ἀφελῶς ὡς ἐν χαρτοφυλακίῳ*», Αθήνα, *Ἐκ τοῦ τυπογραφείου «Ὁ Λόγιος Ἑρμῆς», 1862 (ΩΒ).*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Η Ιερά Μονή Μεγίστης Λαύρας
και η βιβλιοθήκη της

33. Σελίδα τίτλου έκδοσης με τη βιογραφία του Αρσένιου Σουχάνοφ, Μόσχα 1891, Προεδρική Βιβλιοθήκη, Αγία Πετρούπολη.

σιλεία 1549)· Στεφάνου του Βυζαντίου, *Περί πόλεων* (Αλδος Μανούτιος, Βενετία 1402).

Πηγές πλουτισμού της Βιβλιοθήκης μπορούν να θεωρηθούν και οι προσωπικές βιβλιοθήκες των «*ύπερ-ορίων*», δηλαδή των εκτοπισμένων ιεραρχών που κατέληξαν στη μονή μετά από απόφαση της εκκλησιαστικής ή της κοσμικής αρχής. Από τους 23 πατριάρχες και 137 μητροπολίτες ή επισκόπους, που ήλθαν και πέθαναν στη Λαύρα, σημειώνουμε μερικά ονόματα: οι πατριάρχες Άνθιμος Β΄, ο από Αδριανουπόλεως († 1628), Διονύσιος Γ΄ Βαρδαλής († 1704), Ιερεμίας Γ΄ († 1735), Κύριλλος Ε΄ († 1778), ο μητροπολίτης Άρτης και Ναυπάκτου Νεόφυτος Μαυρομάτης († 1746) και ο μητροπολίτης Τορνόβου Ιωσήφ († 1755). Πράγματι, στη Βιβλιοθήκη σώζονται βιβλία αυτών, αλλά και πολλών άλλων αρχιερέων.

Η καλύτερη μαρτυρία για τη βιβλιοθήκη της μονής στο δεύτερο μισό του 18ου αιώνα είναι τα σημειώματα του προηγούμενου Κυρίλλου Λαυριώτη του Πελοποννησίου. Ο Κύριλλος, που έζησε στο μοναστήρι κατά διαστήματα από το 1759 έως το 1810 περίπου, διάβασε εκατοντάδες έντυπα και χειρόγραφα και σημειώσεις του υπάρχουν είτε στα παράφυλλα είτε στα περιθώρια των σελίδων. Από τα σημειώματα αυτά πληροφορούμαστε, εκτός των άλλων, και για αγορές βιβλίων από τον ίδιο. Ο Κύριλλος αγόραζε πολλά βιβλία, όπου βρισκόταν —στο Γιάσι όπου ήταν δάσκαλος (1768), στη Βενετία (1779), στην Καλλίπολη, στις Καρυές—, φροντίζοντας μάλιστα και για το δέσιμό τους.

Ο Ιανός Λάσκαρις, κατ' ανάθεση του Λαυρεντίου Μεδίκου, επέλεξε (1491–1492) με μεγάλη προσοχή, από τις σπουδαιότερες μονές του Άθωνα, μεγάλο αριθμό πολύτιμων κωδίκων με έργα κλασικών συγγραφέων και μεγάλων Πατέρων για να εμπλουτίσει τη βιβλιοθήκη της Φλωρεντίας. Μόνον από τη Μεγίστη Λαύρα αφαίρεσε 50 κώδικες.

Με εντολή του τσάρου Αλεξίου και του πατριάρχη Νίκωνα στάλθηκε στο Άγιον Όρος ο Αρσένιος Σουχάνοφ με σκοπό να παραλάβει από εκεί λειτουργικούς κώδικες εν όψει της αναθεώρησης των παλαιών μεταφράσεων. Υπερβαίνοντας την εντολή, ή ακολουθώντας άλλη μυστική εντολή, ο Σουχάνοφ συνέλεξε πλήθος σπουδαίων κωδίκων, μεταξύ των ετών 1653 και 1655. Τελικά μετέφερε στη Μόσχα 498 κώδικες, που αποτέθηκαν στην τότε πατριαρχική βιβλιοθήκη. Από αυτούς οι 53 ήταν από τη Βιβλιοθήκη της Λαύρας.

Στα μέσα και πάλι του 17ου αιώνα ο ουνίτης Κύπριος λόγιος Αθανάσιος Ρήτωρ, κατ' εντολή του καγκελαρίου της Γαλλίας Ρ. Σέκυιερ και του καρδινάλιου Μαζαρίνου, αποκόμισε από το Άγιον Όρος 109 χειρόγραφα, τα περισσότερα από τη Μεγίστη Λαύρα, τα οποία σήμερα απόκεινται στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας με τον χαρακτηρισμό Coislinus.

Τον καιρό της δεύτερης επίσκεψης στο Όρος του Βασίλι Μπάρσκι (1744) πάνω από 500 περγαμινά βιβλία και άλλα χαρτώα φυλάσσονταν στη Βιβλιοθήκη της Λαύρας. Οι μοναχοί τού ανέφεραν ότι παλαιότερα υπήρχαν πολύ περισσότερα περγαμινά, που είχαν πωληθεί «με την οκά, σαν ξύλα, με μικρό αντίτιμο στους Λατίνους», και μερικά από εκείνα βρισκόνταν στη βιβλιοθήκη του Αγίου Μάρκου στη Βενετία και σε άλλες πόλεις της Ευρώπης.

Μέχρι σήμερα η Βιβλιοθήκη της Ιεράς Μονής Μεγίστης Λαύρας στεγάζεται στο αυτόνομο κτίριο του 1870 που επεκτάθηκε κατά δύο κεραίες το 1958. Από το 1983 έως το 2018 πραγματοποιήθηκε από το Κέντρο Διατήρησης Αγιορειτικής Κληρονομιάς σειρά ανακαινίσεων και επεμβάσεων για την αναδιαμόρφωση και τη βελτίωση της λειτουργικότητας των χώρων όπου στεγάζεται το Σκευοφυλάκιο και η Βιβλιοθήκη των χειρογράφων, αλλά και των έντυπων εκδόσεων, παλαιτύπων και νεότε-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

*Η Ιερά Μονή Μεγίστης Λαύρας
και η βιβλιοθήκη της*

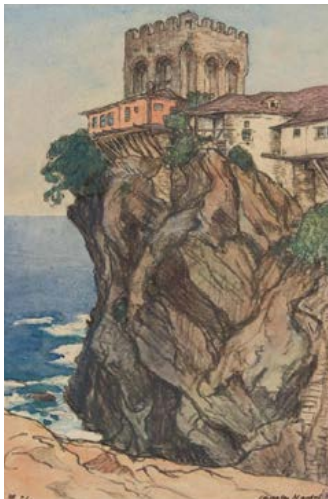
34. Πορτρέτο του Αλεξέι Μιχαήλοβιτς Ρομάνοφ. Ελαιογραφία, τέλη 18ου–19ου αιώνα, Μουσείο Ερμιτάζ.

35. Προσωπογραφία του Μαζαρίνου. Ελαιογραφία του Pierre Mignard, 1658–1660, Μουσείο Κοντέ, Κάστρο του Σαντιγύ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

*Η Ιερά Μονή Μεγίστης Λαύρας
και η βιβλιοθήκη της*

36. Ο Αρσανάς της Μεγίστης Λαύρας. Υδατόχρωμα και μολύβι, Charles Martel, 1919.
Φωτογραφία:
Bertrand Prévost,
Κέντρο Ζορζ Πομπιντού.

ρων. Στο ανατολικό τμήμα της βόρειας πτέρυγας εγκαταστάθηκε το 1984 στον όροφο η βιβλιοθήκη των σύγχρονων εντύπων.

ΑΡΧΕΙΟ

Το Αρχείο της μονής Μεγίστης Λαύρας περιέχει 200 αυτοκρατορικά χρυσόβουλα, περίπου 20.000 ελληνικά, βυζαντινά και μεταβυζαντινά έγγραφα καθώς και 10.000 τουρκικά, ρουμανικά, σλαβικά, λατινικά και αραβικά.

Ο Αλέξανδρος Ευμορφόπουλος Λαυριώτης († 1905), ο οποίος αφιέρωσε τη ζωή του στην ιστορική έρευνα για το Όρος, κατέταξε και τοποθέτησε τα έγγραφα της μονής στο νέο αρχειοφυλάκίό της, με τη συνεργασία του σχολάρχη της Αθωνιάδας Χρυσοστόμου, εξέδωσε μερικά έγγραφα, περιέγραψε χειρόγραφα και συνέταξε πολλές ιστορικές μελέτες. Ο Ευλόγιος Κουρίλας ζήτησε το 1931 να του ανατεθεί η τακτοποίηση του αρχείου, αλλά αντιμετώπισε ποικίλες δυσκολίες από τη σύναξη της μονής και το σχέδιό του ναυάγησε.

Τα έγγραφα της βυζαντινής εποχής εκδόθηκαν από τους P. Lemerle, A. Guillou, N. Σβορώνο και Δ. Παπαχρυσάνθου σε τέσσερις τόμους στη σειρά Archives de l' Athos, αντικαθιστώντας παλαιότερες εκδόσεις.

Στον πρώτο τόμο υπάρχουν 69 έγγραφα και άλλα 6 στο παράρτημα, τα οποία χρονολογούνται από τις 14 Μαρτίου 897 μέχρι και τον Οκτώβριο του 1196.

Στον δεύτερο τόμο υπάρχουν 48 έγγραφα και άλλα 4 στο παράρτημα, τα οποία χρονολογούνται από τον Ιούλιο του 1240 μέχρι και τον Νοέμβριο του 1326.

Στον τρίτο τόμο υπάρχουν 57 έγγραφα και άλλα 10 στο παράρτημα, τα οποία χρονολογούνται από τον Ιανουάριο του 1329 μέχρι και τον Νοέμβριο του 1496.

Στον τέταρτο τόμο υπάρχουν 12 έγγραφα στα σλαβικά, τα οποία χρονολογούνται από τις 15 Απριλίου 1357 μέχρι και τις 16 Φεβρουαρίου του 1452.

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟΙ ΚΩΔΙΚΕΣ

Η συλλογή χειρογράφων της Ιεράς Μονής Μεγίστης Λαύρας αποτελείται σήμερα από περίπου 2.800 κώδικες, από τους οποίους οι 500 περιλαμβάνουν και οι λοιποί χαρτώοι. Από τους περιλαμβανόμενους, δώδεκα είναι σε μεγαλογράμματη γραφή. Πολλοί φέρουν μικρογραφίες θαυμάσιας τέχνης. Μεγάλης αξίας είναι και τα 51 λειτουργικά ειλητήρια (10ος-15ος αι.).

Ο Σπυρίδων Λάμπρος, παρά την αρχική του ιδέα, δεν μπόρεσε να συντάξει κατάλογο των κωδίκων της Μεγίστης Λαύρας, καθώς δεν του επιτράπη να εργαστεί στη βιβλιοθήκη, επειδή οι μοναχοί ήθελαν να κινηθούν με τις δικές τους δυνάμεις. Έτσι, το 1925, ο ιατρός Σπυρίδων Καμπανάος (= μοναχός Αθανάσιος Λαυριώτης) τύπωσε, με επιμέλεια του Σωφρόνιου Ευστρατιάδη, στο Παρίσι κατάλογο, όπου περιγράφονται 2.046 χειρόγραφα της μονής. (Ο Καμπανάος εξέδιδε και το περιοδικό Άθως από το 1919 έως το 1931.) Σύμφωνα με τον κατάλογο αυτό η μονή διαθέτει συνολικά 2.046 χειρόγραφα, που χρονολογούνται από το 970 μέχρι το 1911, από τα οποία τα 1.967 βρίσκονται στη Βιβλιοθήκη, στο κτίριο ανατολικά του καθολικού, και τα 79 στο καθολικό. Οι

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

*Η Ιερά Μονή Μεγίστης Λαύρας
και η βιβλιοθήκη της*

37. Ο Αθανάσιος μοναχός Λαυριώτης. Φωτογραφία: Άγγελος Σεραϊδάρης, 1935.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Η Ιερά Μονή Μεγίστης Λαύρας
και η βιβλιοθήκη της

χρονολογημένοι κώδικες ανέρχονται σε 490, ενώ τα ιστορημένα χειρόγραφα είναι συνολικά 67.

Το 1935 ο Ευλόγιος Κουρίλας επέκρινε τον προηγούμενο κατάλογο, καθώς διαπίστωσε «*πρόχειρον ἀναγραφὴν τῶν κωδίκων, κακὸν συνονθύλευμα, ... στοιχεῖα ἀγνοῶν τῆς Παλαιογραφίας*», ενώ περιέγραψε και τρεις νέους κώδικες που δεν είχαν συμπεριληφθεί εκεί. Αργότερα, το 1957, ο Χρυσόστομος Λαυριώτης προχώρησε στη σύνταξη καταλόγου των ειληταρίων της μονής, όπου περιέγραψε 50 ειλητάρια χρονολογούμενα από τον 10ο έως τον 15ο αιώνα, που περιλαμβάνουν λειτουργικά κατά βάση κείμενα.

Το 1958 ο Παντελεήμων Λαυριώτης συνέταξε συμπληρωματικό κατάλογο, φτάνοντας μέχρι τον αριθμό 2.172. Σ' αυτόν περιλαμβάνονται και κώδικες του καθολικού. Στον συμπληρωματικό αυτό κατάλογο περιγράφονται συνολικά 165 κώδικες, εκ των οποίων οι 128 είναι της Βιβλιοθήκης και οι 37 του καθολικού. Επιπλέον, στους αριθμούς 26-82 καταγράφονται περιληπτικά οι σλαβονικοί κώδικες. Όλοι οι κώδικες χρονολογούνται από το 1392 έως και το 1956.

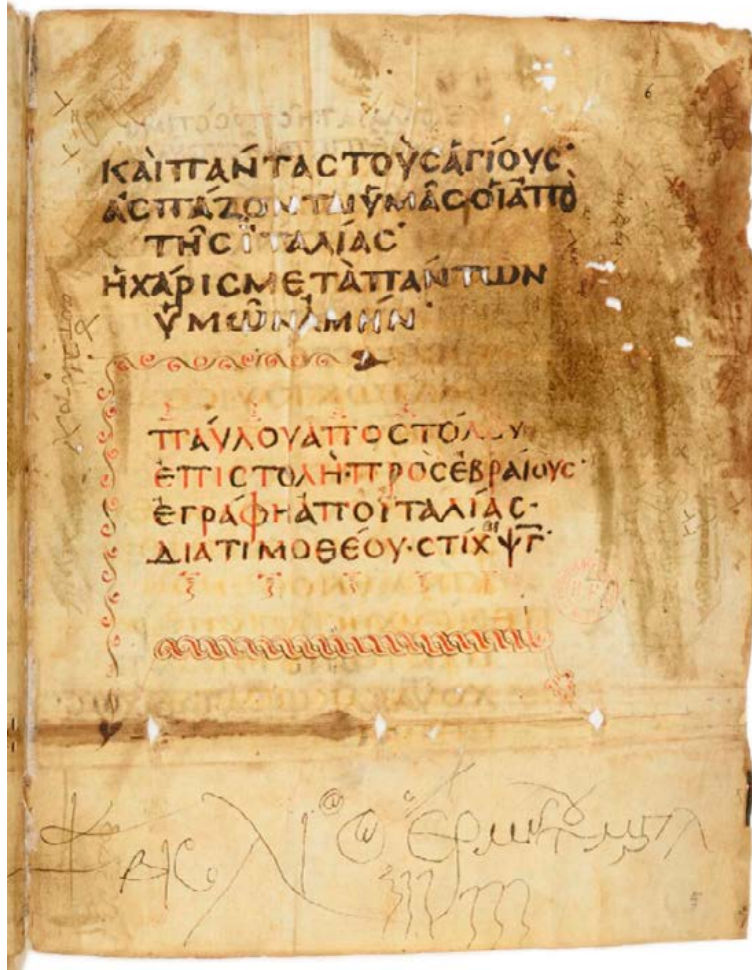
Εκτός από τους παραπάνω καταλόγους, ο Βλαντίμιρ Μπενέσεβιτς το 1904 δημοσίευσε στο Παράρτημα 2 του περιοδικού *Vizantijskij Vremennik* άρθρο σχετικά με τα ελληνικά κανονικά χειρόγραφα της Λαύρας και του Βατοπαιδίου, και το 1930 ο Σωφρόνιος Ευστρατιάδης εξέδωσε κατάλογο με τα αγιολογικά χειρόγραφα των μονών Βατοπαιδίου και Λαύρας, που δεν υπήρχαν στον αρχικό κατάλόγό τους (του 1925).

Από τα χειρόγραφα της μονής Μεγίστης Λαύρας επισημαίνουμε τα εξής:

Τα οκτώ φύλλα με τμήματα από δύο Επιστολές του Αποστόλου Παύλου (*Β' προς Κορινθίους, Προς Γαλάτας*) σε μεγαλογράμματη γραφή, που ανάγονται στον 6ο αιώνα. Τα φύλλα αυτά ανήκαν στον περγαμινό κώδικα που

ονομάζεται Ευθαλιανός και είναι γνωστός με τη διεθνή ονομασία H₃ και H^{Paul}. Από αυτόν τον κώδικα σώζονται παγκοσμίως μόνο 41 φύλλα, διάσπαρτα σε βιβλιοθήκες.

Επίσης αξιομνημόνευτοι είναι ο, ακέφαλος και κολοβός, Κώδικας 88 του 8ου αιώνα, που περιέχει Πράξεις

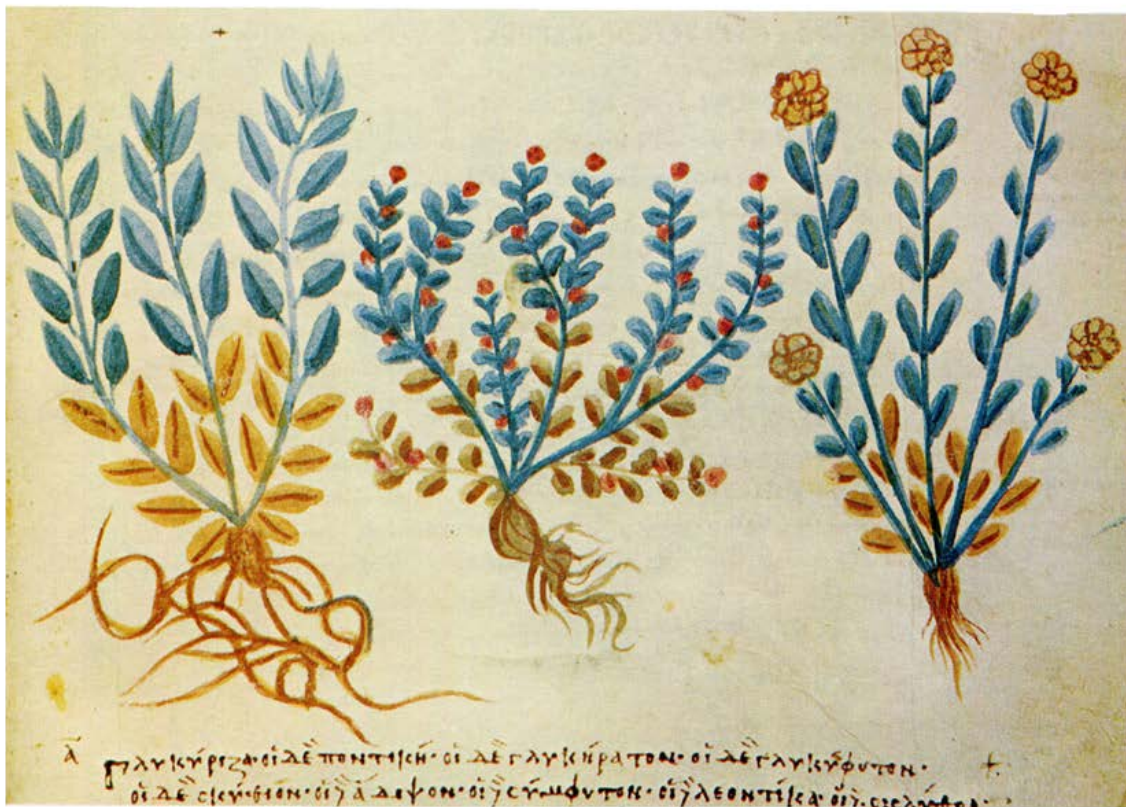
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

*Η Ιερά Μονή Μεγίστης Λαύρας
και η βιβλιοθήκη της*

38. Φύλλο του Ευθαλιανού κώδικα που φυλάσσεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας (BnF, Suppl. Grec. 1074, φ. 6r).

των Αποστόλων και Επιστολές, και ο 172 του 9ου αιώνα, που περιέχει τα Ευαγγέλια Μάρκου, Λουκά και Ιωάννη, Πράξεις των Αποστόλων και Επιστολές.

Ανάμεσα στους αρχαιότερους κώδικες, που χρονολογούνται από τον 10ο αιώνα, περιλαμβάνεται ένα περγα-

39. Αναπαραστάσεις βοτάνων σε περγαμινό κώδικα της Μονής Μεγίστης Λαύρας που περιέχει το «Περί Ύλης Ιατρικής» του Διοσκουρίδη, 12ος αιώνας (κώδ. Ω75, φ. 35v και 37v).

μινό Τετραευάγγελο (992) σε μικρογράμματη γραφή, που κοσμείται από έντεκα αφιδωτά κοσμήματα και στο οποίο εμπεριέχονται οι κανόνες αντιστοιχίας των Ευαγγελιστών.

Επίσης ένα περγαμινό Ευαγγελιστάριο (περ. 950), το οποίο χαρακτηρίζει ολοσέλιδη παράσταση του Χριστού, με εκατέρωθεν τις προτομές της Θεοτόκου, του Ιωάννη Προδρόμου και των τεσσάρων Ευαγγελιστών. Ο κώδικας ξεχωρίζει ανάμεσα στα πρώιμα ευαγγελιστάρια του Αγίου Όρους λόγω της εικονογράφησής του, που υποδεικνύει επίσης πώς επηρεάζει η θεία Λειτουργία την ιστόρηση των Ευαγγελίων.

Ένα άλλο Ευαγγελιστάριο, με ξεχωριστό καλλιτεχνικό ενδιαφέρον, το λεγόμενο «του αυτοκράτορα Φωκά», χρονολογείται στη δεκαετία 1120-1130. Πρόκειται για πολυτελέστατο κώδικα με βαριά στάχωση και αργυροεπίχρυση επένδυση, διακοσμημένη με πολύτιμους λίθους, μαργαριτάρια και σμάλτα. Κοσμείται από τρεις ολοσέλιδες μικρογραφίες (Αναστάσεως, Γεννήσεως, Κοιμήσεως), με περίτεχνα επίτιτλα και καλλιγραφικά πρωτογράμματα. Η παράδοση έχει εσφαλμένα συνδέσει το χειρόγραφο αυτό με τον αυτοκράτορα Νικηφόρο Φωκά, αναμφίβολα όμως πρόκειται για κώδικα που προήλθε από το αυτοκρατορικό εργαστήριο της Κωνσταντινούπολης κατά παραγγελία των μοναχών της Μεγίστης Λαύρας.

Ένας από τους πιο αξιόλογους κώδικες όλων των αγιορειτικών βιβλιοθηκών είναι και ο Ω75, που περιέχει το *Περὶ ὕλης ἱατρικῆς* του Διοσκουρίδη, του τέλους του 11ου ή των αρχών του 12ου αιώνα και αποτελεί σημαντικό επιστημονικό και εικονογραφικό τεκμήριο.

Ακόμη, ο Κώδικας 146, που περιέχει την Καινή Διαθήκη γραμμένη σε περγαμινή, του 13ου αιώνα, με οκτώ ψηφιδωτά κοσμήματα, και επιπλέον τους ευαγγελιστές, τους αποστόλους, τους προφήτες, επεισόδια από την Παλαιά Διαθήκη, και επίσης επίτιτλα και πρωτογράμ-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

*Η Ιερά Μονή Μεγίστης Λαύρας
και η βιβλιοθήκη της*

40. Ολοσέλιδη παράσταση του Χριστού με τις προτομές της Θεοτόκου, του Ιωάννη του Προδρόμου και των τεσσάρων Ευαγγελιστών. Μικρογραφία σε περγαμινό Ευαγγελιστάριο της Μονής Μεγίστης Λαύρας (κώδ. 92, φ. 1ν).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Η Ιερά Μονή Μεγίστης Λαύρας
και η βιβλιοθήκη της

41. Η σκηνή της Γέννησης στο επονομαζόμενο «Ευαγγέλιο του αυτοκράτορα Φωκά». Ολοσέλιδη μικρογραφία σε περγαμινό Ευαγγελιστάριο που φυλάσσεται στο Σκευοφυλάκιο της Μονής Μεγίστης Λαύρας (κώδ. χ.α., φ. 114ν).

42–45. Απεικονίσεις των τεσσάρων ευαγγελιστών (από αριστερά προς τα δεξιά: Ματθαίος, Μάρκος, Λουκάς και Ιωάννης) σε περγαμινό Τετραεὐγγέλιο της Μονῆς Μεγίστης Λαύρας, 11ος–12ος αἰώνας (κώδ. Α 21, φ. 9ν, 80ν, 126ν και 203ν).

ματα. Την ίδια περίοδο είναι και ο Κώδικας 220, που περιέχει ερμηνείες στον Ιώβ και κοσμείται με 40 σχετικές εικόνες.

Από τον 14ο αιώνα έχουμε τον Κώδικα 76, περγαμινό Τετραευάγγελο, κοσμημένο με μία εικόνα του Ματθαίου και τρεις άλλες παραστάσεις, του γάμου στην Κανά, του Ιωάννη Προδρόμου και τη διπλή της κλήσης του Φιλίππου και της συνομιλίας με τον Νικόδημο.

Τέλος, ενδιαφέρον παρουσιάζει κι ένας κώδικας του 15ου αιώνα με τον βίο και τη διαθήκη του Αθανασίου του Αθωνίτη, που περιέχει ολοσέλιδη εικόνα του ιδρυτή της Λαύρας και τρία διακοσμητικά επίτιπλα. Σε αντίθεση με το πρωιμότερο πορτρέτο του αγίου, που διασώζεται σε χειρόγραφο της Λαύρας του 11ου αιώνα, ο ιδρυτής της Μονής κρατά σταυρό μπροστά στο στήθος του και ανοιχτό ειληπάριο.

Αξιόλογες εικόνες με επεισόδια από τους βίους του Χριστού και Αγίων περιέχει ο Κώδικας 1655, που είναι στιχηράριο του 17ου αιώνα.

Εξχωριστή μνεία αξίζει να γίνει για τους αρχαίους συγγραφείς που σώζονται στα χειρόγραφα της βιβλιο-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

*Η Ιερά Μονή Μεγίστης Λαύρας
και η βιβλιοθήκη της*

46. Ο γάμος στην Κανά.
*Μικρογραφία σε περγαμινό
Τετραευάγγελο της Μονής
Μεγίστης Λαύρας (κώδ. Α76,
φ. 69ν).*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Η Ιερά Μονή Μεγίστης Λαύρας
και η βιβλιοθήκη της

θήκης όπως είναι οι *Βίοι Παράλληλοι* του Πλουτάρχου (περγαμνή, 12ος αι.), ο Θουκυδίδης (χαρτί), ο Πίνδαρος (χαρτί), ο Αισχίνης (χαρτί), κ.ά. Επίσης, ιδιαίτερη αναφορά αξίζει το Ειλητάριο 48, το οποίο είναι σλαβονικό και περιέχει πίνακες των πασχαλίων.

ΕΝΤΥΠΑ ΒΙΒΛΙΑ

Η Βιβλιοθήκη της μονής Μεγίστης Λαύρας στεγάζεται κατά κύριο λόγο σε αυτόνομο κτίριο που κατασκευάστηκε, όπως σημειώθηκε, το 1870 και αποτελείται αρχικά από τρεις συνεχόμενες αίθουσες. Οι δύο ακρινές επεκτάθηκαν προς ανατολάς το 1958 και το κτίριο πήρε το σχήμα αντεστραμμένου Π. Τα έντυπα φυλάσσονται στην αριστερή Α' αίθουσα του 1870 και στη συνεχόμενη της Β', όπου μέχρι το 1983 ήταν οι προσκτήσεις μετά το 1958. Οι νεότερες αυτές προσκτήσεις περιλαμβάνουν τη βιβλιοθήκη του Ευλογίου Κουρίλα (1961), τα έντυπα και τα χειρόγραφα από εξαρτήματα της μονής και τα νεότερα έντυπα από αγορές και δωρεές. Το 1984 η βιβλιοθήκη των σύγχρονων εντύπων εγκαταστάθηκε στο ανατολικό τμήμα της βόρειας πτέρυγας.

Ο Ιωάννης Κομνηνός στο πρώτο έντυπο *Προσκυνητάριον* (1701) δεν μας δίνει πληροφορίες για τη βιβλιοθήκη όπου φυλασσόταν ο κύριος όγκος των βιβλίων της Μεγίστης Λαύρας. Τέτοια βιβλιοθήκη όμως υπήρχε στο μοναστήρι στα χρόνια του, και μάλιστα πρέπει να διατηρούσε το παλιό σύστημα κατάταξης, όταν τα έντυπα βιβλία τοποθετούνταν δίπλα στα χειρόγραφα. Ο περιηγητής Καρλάιλ μας πληροφορεί γι' αυτήν το 1801: «Αφού πύ-

47. Ο Ιανός Λάσκαρης.
Χαλκογραφία από την έκδοση:
G. Roscoe, «Vita e pontificato
di Leone X», τ. 8, Μιλάνο,
1817.

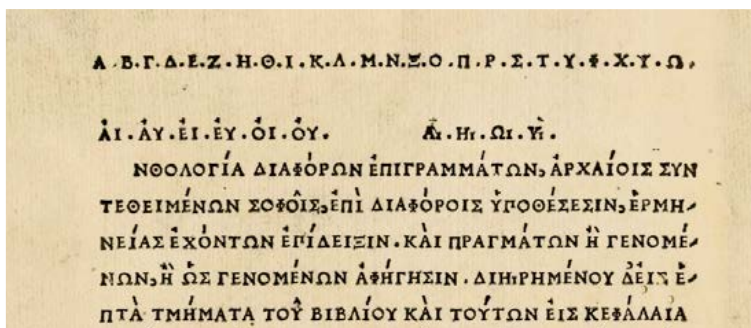
ραμε το πρωινό, βγήκαμε έξω, είδαμε την εκκλησία κλπ., ως συνήθως, και μετά προχωρήσαμε στη βιβλιοθήκη. Η βιβλιοθήκη αποτελείται από δύο δωμάτια, ένα εξωτερικό και ένα εσωτερικό και τα βιβλία διατηρούνται σε μια ανεκτί σειρά, αλλά όπως σε όλες τις άλλες βιβλιοθήκες

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Η Ιερά Μονή Μεγίστης Λαύρας και η βιβλιοθήκη της

48. Τμήμα της αρχικής σελίδας του «Πλούτου» του Αριστοφάνη στην editio princeps των «Κωμωδιών», Βενετία, Άλδος Μανούτιος, 1498. Την έκδοση επιμελήθηκε ο Μάρκος Μουσοῦρος (ΩΒ).

49. Τμήμα της σελίδας τίτλου της editio princeps των «Επιγραμμάτων» του Μάξιμου Πλανούδη Φλωρεντία, Λορέντσο ντε Αλόπα, 1494. Την έκδοση επιμελήθηκε ο Ιανός Λάσκαρης (ΩΒ).

(με εξαίρεση την προσπάθεια στη μονή Κουτλουμουσίου) δεν υπάρχει κατάλογος. Στο εσωτερικό δωμάτιο συναντήσαμε μια σεβάσμια μορφή, την οποία αποκαλούσαν διδάσκαλο, που ήταν απασχολημένος με τη μελέτη ενός μεγάλου βιβλίου που ήταν τοποθετημένο μπροστά του».

Καταγραφή των εντύπων έχουμε για πρώτη φορά το 1931–1932 από τον βιβλιοθηκάριο της μονής Παντελεή-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Η Ιερά Μονή Μεγίστης Λαύρας
και η βιβλιοθήκη της

μονα Λαυριώτη, που απογράφει παλαιότερη κατάταξη των τελών του 19ου ή των αρχών του 20ού αιώνα, ίσως του Χρυσοστόμου Λαυριώτη του Μαδυτινού († 1908). Στον δίτομο χειρόγραφο κατάλογο του Παντελεήμονα τα βιβλία καταγράφονται αλφαβητικά σε 28 ειδολογικές ενότητες, με αναφορές στη θέση των βιβλίων που βρίσκονταν τοποθετημένα σε 24 στήλες ραφιών (Α-Ω), ταξινομημένα όμως μόνον κατά το μέγεθος.

Η βιβλιοθήκη των εντύπων της Μεγίστης Λαύρας κατά τα τέλη του 18ου αιώνα θα πρέπει να περιείχε το μεγαλύτερο μέρος των βιβλίων που σώζονται και είχαν εκδοθεί μέχρι τότε. Σήμερα η συλλογή περιλαμβάνει περί τους 140.000 τόμους. Από αυτούς, 22 είναι εκδόσεις

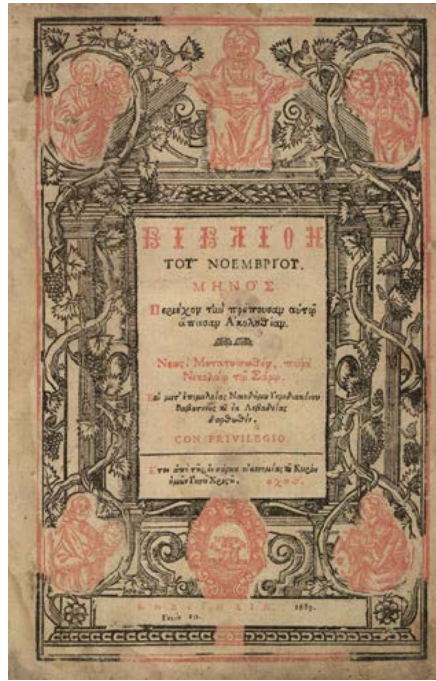
50. Ο Δημήτριος Χαλκοκονδύλης. Ξυλογραφία του Tobias Stimmer από την έκδοση: «*Icones sive Imagines*», Βασιλεία, Conrad Valdkirch, 1599.

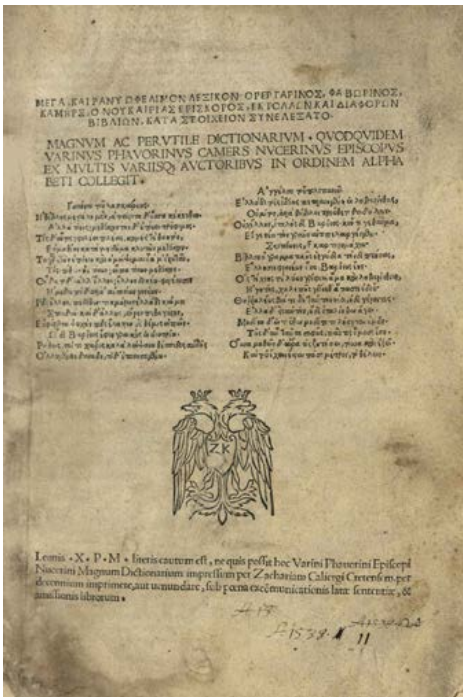
51. Προσωπογραφία του Μάρκου Μουσούρου. Ελαιογραφία του Αύγουστου Πικαρέλλη, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο.

52.

53.

54.

55.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Η Ιερά Μονή Μεγίστης Λαύρας
και η βιβλιοθήκη της

πριν από το 1500, περισσότεροι από 20.000 είναι τυπωμένοι πριν από το 1800, 18.000 είναι του 19ου αιώνα και πάνω από 100.000 του 20ού αιώνα. Ανάμεσα στα έντυπα βρίσκονται η πρώτη έκδοση των *Απάντων* του Ομήρου, που τυπώθηκε σε δύο τόμους στη Φλωρεντία από τον Δημήτριο Δαμιλά το 1488/1489, η *Ανθολογία των Επιγραμμιάτων* του Μάξιμου Πλανούδη, που τυπώθηκε με την επιμέλεια του Ιανού Λάσκαρη στη Φλωρεντία το 1494 και οι *Κωμωδίες* του Αριστοφάνη, που εκδόθηκαν από τον Μάρκο Μουσούρο στο τυπογραφείο του Άλδου Μανούτιου στη Βενετία το 1498. Τέλος, στη Λαύρα είναι θησαυρισμένο και ένα από τα πρωιμότερα λειτουργικά έντυπα της εκδοτικής ελληνικής παραγωγής της Βενετίας, η *Παρακλητική*, που εκδόθηκε από τον Ανδρέα Κουνάδη το 1522.

52. Σελίδα τίτλου της έκδοσης: «Θείον και Ιερόν Ευαγγέλιον ..., σύνθεση και διόρθωση Εμμανουήλ Γλυζουνίου», Βενετία, Φραγκίσκος Ιουλιανός, 1588 (ΩΒ).

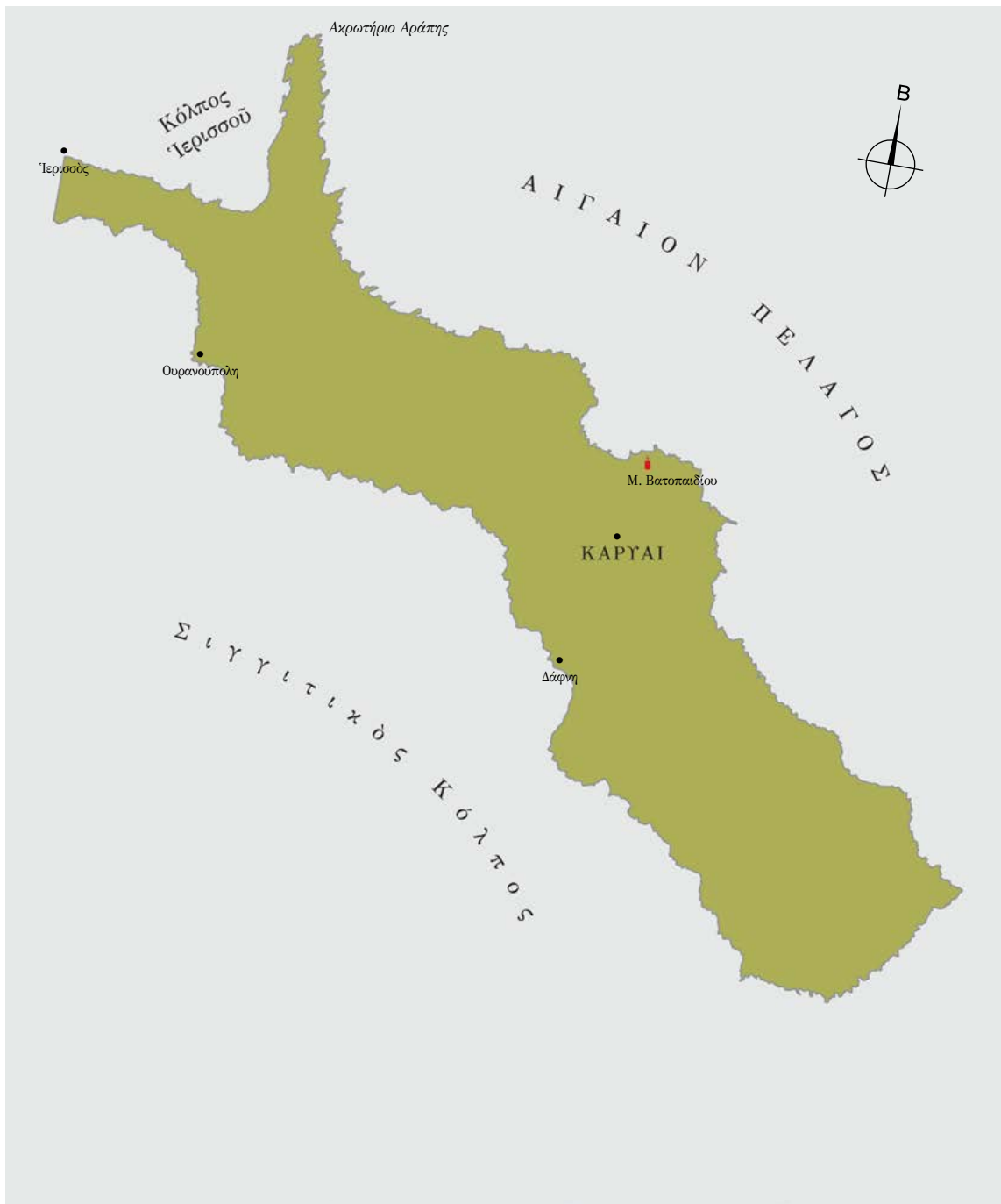
53. Σελίδα τίτλου της έκδοσης: «Βιβλίον του Νοεμβρίου μηνός... μετ' επιμελείας Νικοδήμου... Βαβατενούς...», Βενετία, Νικόλαος Σάρος, 1689 (ΩΒ).

54. Σελίδα τίτλου της έκδοσης: Βαρίνος Φαθωρίνος, «Λεξικόν το Μέγα και πάνν ωφέλιμον... διορθωθέν...», Βενετία, Νικόλαος Γλυκός, 1779 (ΩΒ).

55. Σελίδα τίτλου της έκδοσης: «Το παρόν Τυπικόν... επιδιορθώσει... Θεοφάνους... Λογαρά, του Κυπρίου», Βενετία, «Οικία Ιακώβου του Λεογκίνου», 1577 (ΩΒ).

Η ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ
ΒΑΤΟΠΑΙΔΙΟΥ
ΚΑΙ Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ

ΘΕΣΗ

Η Ιερά Μονή Βατοπαιδίου βρίσκεται στο μέσον περίπου της βορειοανατολικής ακτής της αθωνικής χερσονήσου και στο ανατολικό τμήμα μεγάλου όρμου, που παλιότερα ονομαζόταν Λιμνή του Κλήμεντος. Το όνομά της συνοδεύεται συνήθως από τους προσδιορισμούς «Λαύρα», «Μεγάλη» ή «Μεγίστη Μονή». Η μονή αρχικά ήταν αφιερωμένη στην Υπαπαντή του Κυρίου και αργότερα στον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου.

Η μονή Βατοπαιδίου κατέχει τη δεύτερη θέση στην ιεραρχία των είκοσι Ιερών Μονών του Αγίου Όρους.

ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ

Η ακριβής χρονολογία ίδρυσης της μονής Βατοπαιδίου δεν είναι γνωστή. Μια παράδοση ισχυρίζεται ότι ιδρυτής της υπήρξε ο Μέγας Κωνσταντίνος (306–337), σε μια εποχή όπου δεν υπήρχαν μοναστήρια ούτε στην Ευρώπη ούτε στην Ασία, και ότι την κατέστρεψε ο Ιουλιανός ο Παραβάτης. Στη συνέχεια, από ευγνωμοσύνη, την επανέκτισε ο Μέγας Θεοδόσιος (379–395), καθώς ο γιος του Αρκάδιος, πλέοντας προς τη Ρώμη, ναυάγησε και σώθη-

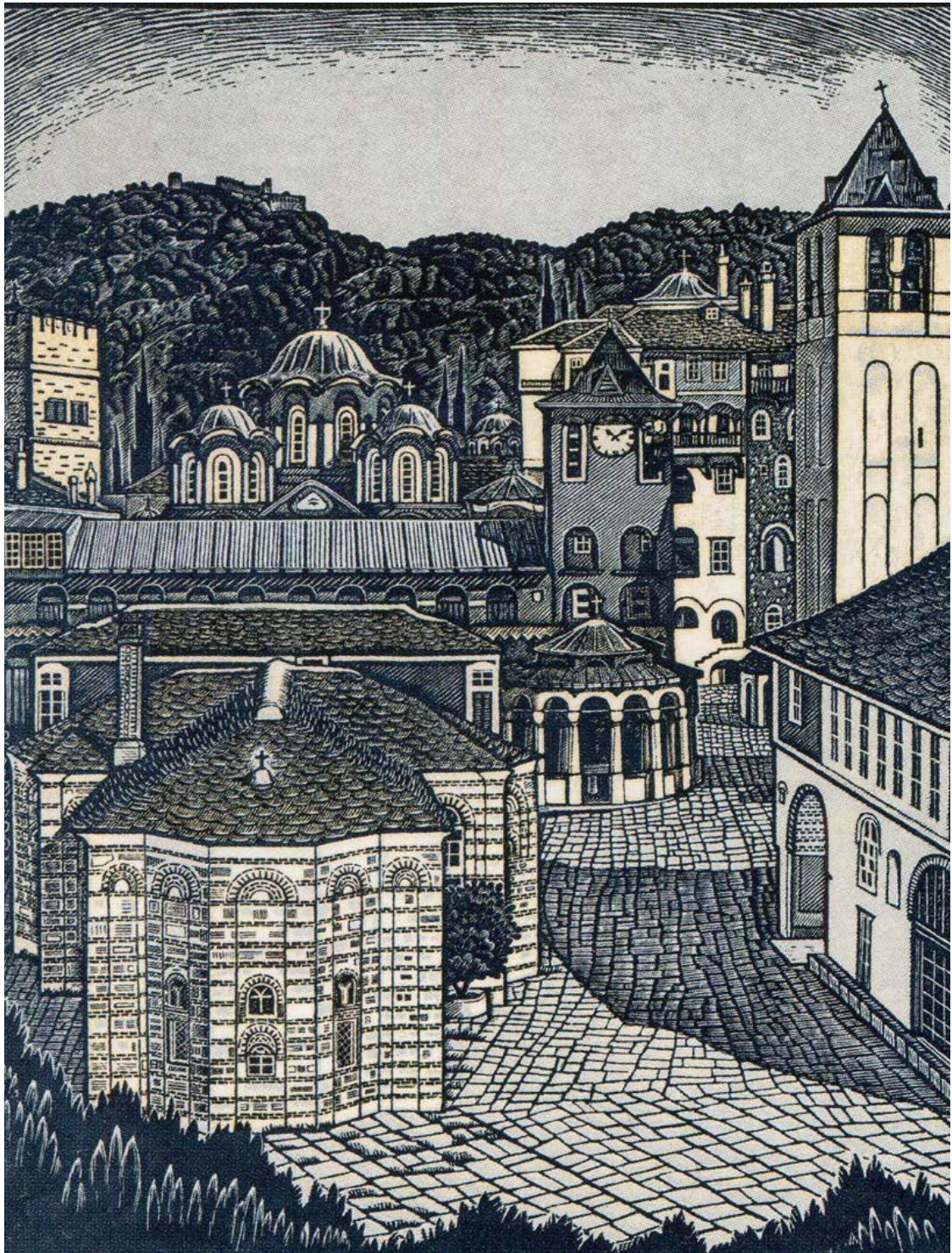

58.

56. Στη σελίδα 73: Το Καθολικό της Μονής Βατοπαιδίου. Υδατογραφία από την έκδοση: Φραντσέσκο Περιλλά, «Le Mont Athos», Θεσσαλονίκη 1927.

57. Η Μονή Βατοπαιδίου στη χερσόνησο του Άθω – Αγίου Όρους.

58. Σφραγίδα της Μονής Βατοπαιδίου, 1600. Φέρει παράσταση του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου.

59. Η Μονή Βατοπαιδίου, δίχρωμη ξυλογραφία του Γιώργου Μόσχου, 1975, Εθνική Πινακοθήκη και Μουσείο Αλέξανδρου Σούτσου.

κε με τη βοήθεια της Παναγίας. Βρέθηκε στα παράλια της Αθωνικής χερσονήσου να κοιμάται δίπλα σε βάτο. Γι' αυτό η μονή ονομάσθηκε του Βατο-παιδίου. Περισσότερο βέβαια ευλογοφανής είναι η υπόθεση ότι το όνομα προέρχεται από τη γεμάτη βάτους γύρω πεδιάδα: Βατοπέδιον = πεδιάδα των βάτων. Η απόδοση του κτιτορικού τίτλου στον αυτοκράτορα Θεοδόσιο τον Μεγάλο δεν στηρίζεται.

Η ιστορία πάλι (και ο βιογράφος του αγίου Αθανασίου του Αθωνίτη, β' μισό του 10ου αι.) αποδίδει την ίδρυση της μονής σε τρεις αδελφούς από την Αδριανούπολη, τον Αθανάσιο, τον Νικόλαο και τον Αντώνιο, που ενήργησαν με την προτροπή του Αθανασίου του Αθωνίτη. Επειδή από το Τυπικό Τσιμισκή (972) απουσιάζει η υπογραφή και το όνομα εκπροσώπου της, είναι πιθανό να ιδρύθηκε μετά τη χρονολογία αυτή, πάντως πριν από το 985, όταν σε πράξη του Πρώτου υπογράφει ως εκπρόσωπος ο «Νικόλαος μοναχός και ηγούμενος του Βατοπαιδίου», ο οποίος εμφανίζεται και σε πράξη του 1016. Φαίνεται ότι ο Νικόλαος των δύο πράξεων είναι όχι μόνο το ίδιο πρόσωπο, αλλά και ο ένας από τους τρεις αδελφούς.

Το 1080 έγινε η παραχώρηση του πρώτου προνομίου προς τη μονή με χρυσόβουλο του αυτοκράτορα Νικηφόρου Βοτανειάτη.

Στο Τυπικό του Μονομάχου υπογράφει ο ηγούμενός της Αθανάσιος, τρίτος στη σειρά μετά τον Πρώτο και τον ηγούμενο της Λαύρας, πράγμα που σημαίνει ότι η μονή έχει ήδη τη δεύτερη θέση στην ιεραρχία των μονών του Όρους. Το όνομα του Αθανασίου βρίσκεται σε έγγραφα από το 1020 έως το 1048, ενώ το 1142 μαρτυρείται ο ηγούμενος της μονής Αντώνιος.

Ήδη από στα μέσα του 11ου αιώνα, ο Κωνσταντίνος Μονομάχος (1042–1055) χορηγεί στη μονή κάθε χρόνο σημαντικό ποσό από το αυτοκρατορικό ταμείο. Από τον Αλέξιο Α' (1081–1118) και εξής οι Κομνηνοί επέδειξαν

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

*Η Ιερά Μονή Βατοπαιδίου
και η βιβλιοθήκη της*

60. Ο Άγιος Συμεών ο Χιλανδαρινός, κατά κόσμον Στέφανος Νεμάνια. Λιθογραφία στο εικονογραφημένο περιοδικό «Нова укпра» («Νέα Σπίθα»), τ. 7, Βελιγράδι, R. J. Οδανίτς, 1899.

ιδιαίτερη εύνοια προς τη μονή Βατοπαιδίου. Την εποχή εκείνη προσαρτώνται σε αυτή πολλά μονύδρια που μετατρέπονται σε εξαρτήματά της.

Για τον 12ο αιώνα οι πληροφορίες είναι ελάχιστες. Στα τέλη του όμως εμφανίστηκαν εκεί Σέρβοι μοναχοί, και μάλιστα επίσημοι, πρώτα ο πρίγκιπας Ράστοκο κι έπειτα ο πατέρας του μέγας ζουπάνος Στέφανος Νεμάνια, οι οποίοι μετονομάστηκαν αντίστοιχα σε Σάββα και Συμεών. Πρόκειται για τους μετέπειτα ιδρυτές της μονής Χιλανδαρίου (1199) και αγίους της σερβικής Εκκλησίας. Κατά την περίοδο της παραμονής τους στο Βατοπαίδι βοήθησαν ιδιαίτερα στην επέκταση των κτιρίων, ενώ στη συνέχεια όλοι οι Σέρβοι ηγεμόνες, και μεταξύ αυτών ο Στέφανος Δουσάν στα μέσα του 14ου αιώνα, θα καταστούν προστάτες και αρωγοί της μονής.

Την εποχή του αγίου Σάββα, η μονή γνώρισε μεγάλη ακμή: διέθετε πολυάνθρωπη αδελφότητα 800 μοναχών και πέντε παρεκκλήσια. Με την ίδρυση της μονής Χιλανδαρίου αναπτύχθηκε ένα είδος πνευματικής συγγένειας ανάμεσα στις δύο αδελφότητες ώστε να επικρατήσει (διατηρούμενη μέχρι σήμερα) η συνήθεια στην πανήγυρη της μονής Βατοπαιδίου (25 Μαρτίου) να προεξάρχει ο Χιλανδαρινός ηγούμενος και στην πανήγυρη της μονής Χιλανδαρίου (21 Νοεμβρίου) ο Βατοπαιδινός.

Τον 13ο αιώνα η προσθήκη στο όνομα της μονής του τίτλου «Βασιλική» (περ. 1287) αποτελεί ένδειξη της ακμής της και συνδέεται προφανώς με την άνοδο στην εξουσία της δυναστείας των Παλαιολόγων. Ο ηγούμενός της υπογράφει πλέον ως ο ηγούμενος της πρώτης Λαύρας του Αγίου Όρους.

Βέβαια, μετά την αποτυχημένη προσπάθεια του φιλενωτικού αυτοκράτορα Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου (1259–1282) για ένωση των Εκκλησιών στη σύνοδο της Λυόν (1271), κατά την παράδοση, επιστρέφοντας οι φιλενωτικοί επέδραμαν στο Όρος και εκβίαζαν τους

μοναχούς να ασπαστούν τα φιλενωτικά φρονήματα. Η άρνηση της βατοπαιδινής αδελφότητας είχε ως αποτέλεσμα τον απαγχονισμό του ηγουμένου της Ευθυμίου και τον πνιγμό δώδεκα μοναχών στον κόλπο του Καλαμιτσιού. Μετά όμως, επί Ανδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου (1282–1328), η μονή αρχίζει και πάλι να ακμάζει, ενισχυόμενη οικονομικά, και συνέρχεται από τις συμφορές ήδη από τις πρώτες δεκαετίες του 14ου αιώνα.

Αυτή την εποχή, πολυάριθμοι ερημίτες συγκεντρώθηκαν στην περιοχή της, όπως ο Γρηγόριος Παλαμάς στα πρώτα ασκητικά του βήματα.

Το 1362 η μονή Βατοπαιδίου καταλαμβάνει οριστικά τη δεύτερη θέση στην αγιορειτική ιεραρχία.

Το 1423–1424 το Άγιον Όρος περνάει οριστικά στα χέρια των Οθωμανών, με επακόλουθο διάφορες δυσμενείς οικονομικές επιπτώσεις. Το Βατοπαίδι προσπαθεί μέχρι και τον 16ο αιώνα να προσαρμοστεί στα νέα δεδομένα, να επιβιώσει και ταυτόχρονα να αναπτυχθεί.

Αυτή την περίοδο, δύο Αθωνίτες μοναχοί, ο Μωυσής της Λαύρας και ο Δωρόθεος του Βατοπαιδίου, παρίσταντο στις συνεδριάσεις της Συνόδου της Φλωρεντίας (1439) και συνυπέγραψαν την ένωση, που ωστόσο δεν έγινε δεκτή στο Άγιον Όρος. Γι' αυτό ο πάπας Πίος Β΄ αποκήρυξε τους νέους ηγουμένους των δύο μονών ως αποστάτες. Επίσης, ο Γεννάδιος Β΄ (1454–1456), ο πρώτος μετά την άλωση πατριάρχης, όταν παραιτήθηκε, κατέφυγε στο Βατοπαίδι, όπου εκφώνησε επιτάφιο λόγο για τον ανιψιό του Θεόδωρο Σοφιανό, και έμεινε εκεί από τον Μάιο έως τον Σεπτέμβριο του 1456. Την ίδια περίοδο ο μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Μακάριος αποσύρεται στη Βατοπαιδίου και ο Βατοπαιδινός ηγούμενος Μανασσής γίνεται οικουμενικός πατριάρχης με το όνομα Μάξιμος. Το 1456 ο βασιλιάς της Αραγονίας Αλφόνσος Ε΄ (1416–1458) στήριξε οικονομικά τη μονή και αργότερα άλλοι ηγεμόνες της Δύσης, όπως ο μαρκήσιος του

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

*Η Ιερά Μονή Βατοπαιδίου
και η βιβλιοθήκη της*

61. Ο Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς. Φορητή εικόνα, 17ος αι., Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού Θεσσαλονίκης.

62. Ο Στέφανος Δουσάν, από τοιχογραφία στο Μοναστήρι του Λέσνοβο, 14ος αι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

*Η Ιερά Μονή Βατοπαιδίου
και η βιβλιοθήκη της*

63. Ο Μάξιμος ο Γραικός.
Μικρογραφία χειρογράφου,
τέλη 17ου αιώνα.
Ρωσικό Κρατικό Αρχείο
Αρχαίων Πράξεων.

Μομφεράτου Γουλιέλμος Θ΄ (1512) ή ο Τζώρτζης Μοροζίνης (1664), ενδιαφέρθηκαν για την ακεραιότητά της.

Το 1489 η βατοπαιδινή αδελφότητα αριθμεί τους 330 μοναχούς.

Στις αρχές του 16ου αιώνα στη Βατοπαιδίου θα διαμείνει για μια δεκαετία ο Μάξιμος Τριβώλης ο Γραικός, ο φωτιστής των Ρώσων, όπου κείρεται μοναχός το 1505–1506. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του, η μονή ακολουθούσε τότε ένα ημικοινοβιακό σύστημα ζωής, λειτουργούσε δηλαδή ως λαύρα.

Το 1569 δημεύονται όλες οι αγιορειτικές γαίες από τον σουλτάνο Σελίμ Β΄ για να αγοραστούν εκ νέου από τις μονές. Η μονή Βατοπαιδίου έχει, καθώς φαίνεται από την καταγραφή του περιεχομένου του σκευοφυλακίου της το 1596, τη σχετική οικονομική άνεση.

Αυτή την περίοδο οικονομικά βοηθήθηκε από επιχορηγήσεις του Αλεξάνδρου Δ΄ Λαπουσνεάνου και της συζύγου του Ρωξάνδρας, από τους εράνους που επέτρεψε ο τσάρος Θεόδωρος Ιβάνοβιτς (1588) και αργότερα χάρη στη μέριμνα πατριαρχών, που εγκαταβίωσαν στη μονή Βατοπαιδίου, του Κωνσταντινουπόλεως Κυπριανού (μετά το 1714) και του Αλεξανδρείας Γερασίμου Β΄ Παλλαδά (1714). Μολονότι έως τα τέλη του 17ου αιώνα δεν ευημερούσε, δεν έφτασε ποτέ σε ερήμωση και το 1677 ο αριθμός των μοναχών της ανερχόταν στους 350. Από τα μετόχια, που εξακολουθούσε να κατέχει στις ελληνικές χώρες, αξιομνημόνευτα είναι η Αμμουλιανή και το Προσφόρι, η σημερινή Ουρανούπολη. Στις ηγεμονίες πάνω από τον Δούναβη απέκτησε τα μετόχια Μύρα και Μπαρμπόι.

Ωστόσο, στις αρχές του 18ου αιώνα η κατάσταση στο Άγιον Όρος ήταν θλιβερή, εξαιτίας κυρίως των βαρύντων έκτακτων εισφορών για τις πολεμικές ανάγκες των Τούρκων. Το Βατοπαιδί, μαζί με τη Λαύρα, την Ιβήρων και τη Χιλανδαρίου ήταν από τις μονές που μπορούσαν

να αντεπεξέλθουν στις υποχρεώσεις τους με το σύστημα του δανεισμού και σε περίπτωση ανάγκης να αναλάβουν τα βάρη φτωχότερων μονών. Το 1743 π.χ., το Άγιον Όρος όφειλε σε πρόστιμο 20.000 γρόσια και επιπλέον 2.800 γρόσια για στρατιωτικές ανάγκες. Μόνον οι τρεις πρώτες μονές κατόρθωσαν να καταβάλουν τα μερίδιά τους, η

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

*Η Ιερά Μονή Βατοπαιδίου
και η βιβλιοθήκη της*

Λαύρα, το Βατοπαίδι και η Ιβήρων. Την επόμενη χρονιά το χρέος ανήλθε στα 102.448 γρόσια, που κατά τα δύο τρίτα κατανεμήθηκε στις τρεις μονές και το υπόλοιπο στις άλλες δεκαεπτά.

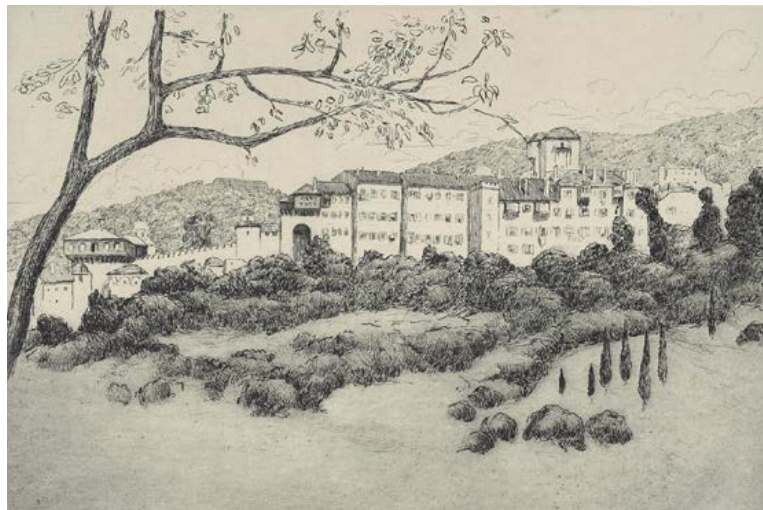
Στα μέσα του 18ου αιώνα τα οικονομικά της ήταν τόσο εύρωστα ώστε, με πρωτοβουλία του Βατοπαιδινού ιερομονάχου Μελετίου, ιδρύθηκε, σε παρακείμενο λόφο, η Αθωνιάδα Ακαδημία, και η μονή ανέλαβε τις δα-

64. *Η Μονή Βατοπαιδίου.*
Χαρακτικό από την έκδοση:
Eugène Melchior de Vogüé,
«Syrie Palestine, Mont Athos
Voyage aux pays du passé»,
Παρίσι, Plon Nourrit, 1887
(QB).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

*Η Ιερά Μονή Βατοπαιδίου
και η βιβλιοθήκη της*

πάνες για τη λειτουργία της (1748/1749–1809). Η ίδρυση της σχολής αυτής υπήρξε η μεγαλύτερη προσφορά της μονής Βατοπαιδίου προς το υπόδουλο Γένος, εφόσον η Αθωνιάδα ήταν η μεγαλύτερη ελληνική σχολή στον τουρκοκρατούμενο χώρο, φτάνοντας να αριθμεί 200 μαθητές, με πρώτο σχολάρχη τον ιεροδιάκονο Νεόφυτο Καυσοκαλυβίτη και διάδοχό του από το 1753 έως το 1759 τον Ευγένιο Βούλγαρη.

65. Μονή Βατοπαιδίου.
*Οξυγραφία του Λυκούργου
Κογεβίνα από το λεύκωμα:
«Άγιον Όρος», 1922,
Εθνική Πινακοθήκη και
Μουσείο Αλέξανδρου Σούτσου.*

Σύμφωνα με την απογραφή του πληθυσμού για το χαράτσι το 1808, το Βατοπαίδι είχε 234 μοναχούς, εκ των οποίων οι 110 εντός των τειχών.

Στον εθνικό αγώνα οι μονές προσφέρουν κανόνια, πυρομαχικά, τρόφιμα και μετατρέπουν τα χαλκουργεία σε οπλουργεία. Χίλιοι πεντακόσιοι μοναχοί με επικεφαλής τον Εμμανουήλ Παπά εκδιώκουν τους Τούρκους από τη Χαλκιδική. Τότε η μονή Βατοπαιδίου, μετά από αίτηση της Ιεράς Κοινότητας, ναυλώνει πλοίο και μεταφέρει τρόφιμα στον Πρόβλακα για την ενίσχυση του στρατού. Όλες οι μονές του Αγίου Όρους απευθύνονται σε αυτή ζητώντας ρύζι και κριθάρι και αποκαλούν τους Βατοπαιδινούς σωτήρες τους. Μετά το άδοξο τέλος της

66. Τέμπλο στη Μονή Βατοπαιδίου. Υδατογραφία από την έκδοση: Φραντσέσκο Περιλλά, «Le Mont Athos», Θεσσαλονίκη 1927.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

*Η Ιερά Μονή Βατοπαιδίου
και η βιβλιοθήκη της*

εξέγερσης αυτής, ακολούθησαν καταστροφές και αντίποινα σε όλο το Άγιον Όρος. ενώ μέρος των κειμηλίων της μονής Βατοπαιδίου συλήθηκε από τους Τούρκους.

Τα προβλήματα από την αποτυχημένη επανάσταση εξέλιπαν μετά το 1830 και το Βατοπαίδι προσπάθησε να επιστρέψει στην προηγούμενη ακμή του. Αξιοποιεί παλαιότερα περιουσιακά στοιχεία και προσθέτει άλλα νέα, ενώ συνεχίζει γενναιόδωρα το φιλανθρωπικό του έργο. Το 1880 προσφέρει χρήματα για την ανέγερση της Μεγάλης του Γένους Σχολής και το 1908 δωρίζει 5.000 λίρες στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης. Το 1912 αναλαμβάνει την ανέγερση της Σχολής των Γλωσσών στην Κωνσταντινούπολη Επιπλέον, ο διδάσκαλος Παΐσιος ο Κρης (1801–1873), που είχε σπουδάσει στη Σχολή Κυδωνιών κοντά στον Βενιαμίν τον Λέσβιο, ξεκίνησε να διδάσκει το 1835 και μέσα στην ίδια τη μονή άρχισε τη λειτουργία του ένα σχολείο. Την οικονομική ευρωστία της μονής καταδεικνύει και η άμεση ανοικοδόμηση των αποτεφρωμένων από τις πυρκαγιές του 1854 και του 1882 τμημάτων της, καθώς και από την οικοδόμηση νέων κτισμάτων.

Η Βατοπαιδίου θεωρείται η πρώτη μονή που εισήγαγε την ιδιορρυθμία (τέλη 14ου αι.) και με μεταλλαγές (π.χ. το 1574, όταν μετά από ενέργειες του πατριάρχη Αλεξανδρείας Σιλβέστρου μετατράπηκε σε κοινόβιο) επανήλθε σε αυτή στα μέσα του 17ου αιώνα για να τη διατηρήσει έως το 1989. Το 1990, με σιγίλιο του πατριάρχη Δημητρίου Α΄, μετατράπηκε σε κοινοβιακή, με νέα συνοδεία υπό τον π. Ιωσήφ και πρώτο της ηγούμενο τον αρχιμανδρίτη Εφραίμ.

Το καθολικό της μονής Βατοπαιδίου κτίστηκε στα τέλη του 10ου αιώνα ή στις αρχές του 11ου. Η τυπολογία του βασίζεται σ' εκείνη του καθολικού της Μεγίστης Λαύρας. Είναι αφιερωμένο στον Ευαγγελισμό της Θεο-

τόκου. Ανακατασκευάστηκε τον 14ο αιώνα, ενώ τον 17ο έγινε προσθήκη διώροφου ανοικτού εξωνάρθηκα. Το παλαιότερο στρώμα τοιχογράφησης του ναού χρονολογείται στο 1312 και αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα σύνολα της τέχνης των Παλαιολόγων. Επιζωγραφήθηκε το 1789 και το 1819. Στο καθολικό διατηρούνται τα μο-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

*Η Ιερά Μονή Βατοπαιδίου
και η βιβλιοθήκη της*

ναδικά εντοίχια ψηφιδωτά του 11ου και του 14ου αιώνα που σώζονται στο Άγιον Όρος. Το μαρμαροθετημένο δάπεδό του είναι εξαιρετικής τέχνης. Η θύρα του καθολικού, έργο του Λαυρεντίου του 1567, από έβενο και άργυρο, είναι λεπτορρηγμένο ανάγλυφο, με εξαίρετη διάταξη διακοσμητικών σχεδίων. Το περίτεχνο ξυλόγλυπτο εικονοστάσιο είναι έργο του 1788 και αντικατέστησε το αρχικό μαρμάρινο και το ξυλόγλυπτο του 15ου αι. Σπαράγματα και από τα δύο εικονοστάσια σώζονται στη μονή.

67. *Καθολικό και Φιάλη της Μονής Βατοπαιδίου. Φωτογραφία: Νικόλας Κάλας (Καλαμάρης) από το λεύκωμα: «Ταξίδι στο Άγιον Όρος», π. 1930. Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο – Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

*Η Ιερά Μονή Βατοπαιδίου
και η βιβλιοθήκη της*

Απέναντι από την είσοδο του καθολικού είναι χτισμένη η τράπεζα σε σχήμα σταυρού. Η τοιχογράφησή της έγινε το 1786. Περιέχει 30 πεταλόσχημα τραπέζια που προέρχονται από την περίφημη μονή Στουδίου της Κωνσταντινούπολης.

68. *Μονή Βατοπαιδίου.*
Υδατογραφία από την έκδοση:
Φραντσέσκο Περίλλα,
«Le Mont Athos», Θεσσαλονίκη
1927.

Το κωδωνοστάσιο της μονής Βατοπαιδίου, κατασκευασμένο το 1426, είναι το υψηλότερο (35 μέτρα) και το παλαιότερο χρονολογημένο του Αγίου Όρους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

*Η Ιερά Μονή Βατοπαιδίου
και η βιβλιοθήκη της*

69. *Το Καμπαναριό
της Μονής Βατοπαιδίου.
Φωτογραφία: Πέτρος Πολίτης,
2018.*

ΕΙΚΟΝΟΦΥΛΑΚΙΟ

Το Εικονοφυλάκιο βρίσκεται στη βορεινή πτέρυγα. Περιλαμβάνει μεγάλο μέρος από τις 2.000 φορητές εικόνες που βρίσκονται στη μονή. Μεταξύ αυτών πολλές εικόνες της Παναγίας, με χαρακτηριστικές προσωινιές, όπως «Οδηγήτρια», «Βηματάρισσα», «Αντιφωνήτρια», «Παραμυθία», «Παντάνασσα», «Ελαιοβρύτισσα», «Εσφαγμένη», «Κτιτόρισα». Όλες συνδέονται με την ιστορική διαδρομή της μονής και με πολλές παραδόσεις και θαύματα.

Αξιομνημόνευτη είναι η εικόνα του αγίου Δημητρίου (14ος αι.), που παριστάνει τον άγιο σε προτομή κατά μέτωπο, με νεανικό πρόσωπο, να κρατάει δόρυ και ασπίδα. Επίσης, πρέπει να αναφερθούν οι ψηφιδωτές εικόνες της Σταύρωσης, της αγίας Άννας με την κόρη της Μαρία και του Ιωάννη Χρυσοστόμου. Επίσης, στο Ιερό Βήμα του καθολικού φυλάσσεται μια αριστοτεχνική εικόνα των Πέτρου και Παύλου σε στάση διαλόγου, που ανάγεται στον 15ο αιώνα. Στο πάνω μέρος της παριστάνεται σε προτομή ο Χριστός Εμμανουήλ να ευλογεί τους δύο αποστόλους. Τέλος, θα πρέπει να μνημονευθούν τα μικρά εικόνια, τα λεγόμενα νινία, της αυτοκράτειρας Θεοδώρας, δώρο της Άννας Παλαιολογίνας Καντακουζηνής, που φυλάσσονται σε αργυρή θήκη και εικονίζουν τον Χριστό σε σχήμα ευλογίας και τη βρεφοκρατούσα Θεοτόκο.

70. Ο άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος. Φορητή εικόνα (αυγοτέμπερα σε ξύλο), 14ος αιώνας.

ΣΚΕΥΟΦΥΛΑΚΙΟ

Το Σκευοφυλάκιο της μονής Βατοπαιδίου βρίσκεται στον αύλιο χώρο νότια από την τράπεζα. Εκεί φυλάσσονται πολλά και σπάνια κειμήλια, όπως το πολύχρωμο ποτήριο από ίασπι (δώρο του δεσπότη Μανουήλ Καντακουζηνού Παλαιολόγου, 1349–1380), χρυσοκέντητα και αργυροκέντητα άμφια καθώς και ιερά σκεύη πολλών μορφών και τύπων.

Από τις θήκες με ιστορική αξία αξιομνημόνευτη είναι εκείνη που περιέχει τη Ζώνη της Θεοτόκου, την οποία δώρισε στη μονή ο Σέρβος ηγεμόνας Λάζαρος Α΄ (1372–1389) —χρυσή με πολύτιμους λίθους και εικονίδια από σμάλτο. Η ζώνη, σύμφωνα με την παράδοση, υφάνθηκε από την αυτοκράτειρα Ζωή, σύζυγο του Λέοντος ς΄ Σοφού (886–912), και ήταν αρχικά τοποθετημένη στις Βλαχέρνες και αργότερα στην Αγία Σοφία. Είναι άγνωστο πώς περιήλθε στα χέρια του Βούλγαρου βασιλιά Καλοϊωάννη και πώς βρέθηκε στα χέρια του Σέρβου ηγεμόνα Λαζάρου Α΄, που την πρόσφερε στη μονή.

Στη μονή λειτούργησε βιβλιογραφείο (σκριπτόριο), με ιδιαίτερη δραστηριότητα κατά τον 14ο και 15ο αιώνα. Στις αρχές του 14ου αιώνα εργάζεται εκεί ο πρώτος γνωστός κωδικογράφος της, με το όνομα Κάλλιστος, όπως και ο ιερομόναχος Χαρίτων (περί το 1330). Στη συλλογή της μονής υπάρχουν αρκετοί κώδικες που καλλιγραφήθηκαν αυτή την περίοδο, με θεολογικό κυρίως περιεχόμενο. Έναν αιώνα αργότερα συναντούμε τον Γρηγόριο και τον Φιλόθεο, που αντέγραψαν κυρίως λειτουργικά βιβλία, ενδεχομένως κατ' εντολή του ηγουμένου Γενναδίου.

ελευσθαι βασιρρυμωρ
 λμαθαριμου α· και π
 ριλασθαι επι τα ορια
 επι υο ρραμ· επι μωθ· δ
 εφαιη λιεζοδος αυτωμ
 δπι γαι· ιφθα ειλ· βαπαμαθ

και
 σιμουμ· και δμζ
 και και θλειω· αυ
 τη η υηρομοια
 πιο φηησ υωμ
 ζαιουλωμ· και
 τα δλιμχσ αυτωμ
 αι πολεις αυτωμ και αι κωμαι αυτωμ η·

και το ισαχαρ
 δζηλθιμ ο κλι
 ρος ο τφαρτος
 υφβηησ τα ο
 ρια αυτωμ ια
 ζηλ και χασιδωθ
 υσχσαμμ α· β

αρειμ· και σιοβμ· και ρειμθ· και αμαχαριθ
 και δαμιαθ· και κεισωμ· και γομαθ· και
 θμαρειθ· και και θφασησ· και σωαψι τα
 ορια δπι και θειμωθ· και βασισαμειμ· κατα
 θαλασσαι και και θσαιμπ· κ· β· και και σιμυηδι

71. Χειρόγραφο φύλλο διακοσμημένο με μικρογραφικές παραστάσεις (κλήρωση, καταμέτρηση και οριοθέτηση γης) από περγαμινή Οκτάτευχο του 13ου αιώνα. Το χειρόγραφο προέρχεται από το βιβλιογραφείο της Μονής Βατοπαιδίου (κώδ. 602, φ. 383r).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

*Η Ιερά Μονή Βατοπαιδίου
και η βιβλιοθήκη της*

72. Σελίδα τίτλου της έκδοσης: Νικόδημος Αγιορείτης – Μακάριος Νοταράς, «Φιλοκαλία των Ιερών Νηπτικών ...», Βενετία, Αντώνιος Βόρτολις, 1782 (ΩΒ).

Από τον 16ο αιώνα και εξής τα ονόματα των Βατοπαιδινών κωδικογράφων αυξάνονται συνεχώς. Γραφείς, όπως ο ιερομόναχος Νικηφόρος και ο μοναχός Κύριλλος για τον 16ο αιώνα ή ο Γρηγόριος Λαοδικείας και ο Γρηγόριος Καλλιέργης για τον 17ο και τον 18ο, είναι γνωστοί από έναν ή περισσότερους κώδικές τους που φυλάσσονται στη βιβλιοθήκη της μονής.

Τον 19ο αιώνα, παρά την εξάπλωση του έντυπου βιβλίου, η αντιγραφική δραστηριότητα στη μονή συνεχίζεται. Μεταξύ των γνωστών γραφών αξίζει να αναφερθούν τα ονόματα του ιερομονάχου Ιωάσαφ από την Πάρο και του αρχιμανδρίτη Ιακώβου Βατοπαιδινού, από τον οποίο προέρχονται τουλάχιστον 50 κώδικες.

ΛΟΓΙΟΙ ΜΟΝΑΧΟΙ

Χαρακτηριστικός τύπος Αγιορείτη λογίου είναι ο Ιάκωβος Κωφός. Όλη του τη ζωή, εκτός από την περίοδο της επανάστασης, την πέρασε στο Άγιον Όρος. Γεννήθηκε μάλλον στα Ιωάννινα, πιθανόν πριν από το 1805, και είναι ανιψιός του γνωστού λογίου Θεοδωρήτου. Από το 1836 έως το 1881 εντοπίζεται συνεχώς χάρη τα σημειώματά του σε χειρόγραφα που φιλοτεχνούσε για να εξασφαλίσει το ψωμί του. Ως γραφέας, έχαιρε μεγάλης εκτίμησης σε εποχή όπου είχε κυριαρχήσει το έντυπο βιβλίο και έπαιρνε παραγγελίες από επίσημα πρόσωπα. Τα χειρόγραφα βιβλία που έφτιαξε ανέρχονται σε πολλές δεκάδες, αλλά δεν φρόντισε ποτέ να εκτυπώσει κείμενα που είχε συντάξει ή συλλέξει ο ίδιος. Ήταν ακαταπρόνοητος συλλέκτης και ταξινομητής υλικού, έχοντας την

73. Εικονογράφηση ἀπὸ τὴν ἐκδόση: [Θεοδόρητος Αθανασίου]. «Ερμηνεία εἰς τὴν Ἱερὰν Ἀποκάλυψιν Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου...», Λιψία, Βρεῖτκοπφ καὶ Ἐρτελ, 1800 (ΩΒ).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

*Η Ιερά Μονή Βατοπαιδίου
και η βιβλιοθήκη της*

προσοχή του στραμμένη κυρίως στα ασκητικά κείμενα. Μια συλλογή του είναι η *Φιλοκαλία* σε δύο τόμους και άλλη του *Γεροντικού* σε έναν ογκώδη τόμο. Και οι δυο περιέχουν τα ίδια κείμενα με τις παλαιές συλλογές αλλά επαυξημένα. Επιδόθηκε επίσης με ζήλο στη μετάφραση των ίδιων κειμένων στα νεοελληνικά.

Διέθετε στιχουργικό ταλέντο, που το αφιέρωσε στη σύνταξη πολυάριθμων ακολουθιών για νέους και παλαιούς αγίους.

74. *Η Τράπεζα της Μονής Βατοπαιδίου. Φωτογραφία: Νικόλας Κάλας (Καλαμάρης) από το λεύκωμα: «Ταξίδι στο Άγιον Όρος», π. 1930. Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο – Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.*

Όπως και ο θείος του Θεοδώρητος, ο Ιάκωβος Κωφός ασχολήθηκε με την ιστορία του μοναχισμού στο Άγιον Όρος. Το κυριότερο σχετικό έργο του είναι η *Αθωνιάς*, που περιέχει εκτενέστατη ιστορία του αθωνικού βίου από την εμφάνιση του χριστιανισμού έως την εποχή του. Γράφτηκε μετά από αίτημα του στυλοβάτη της σλαβικής κίνησης Ιερωνύμου, αρχιμανδρίτη της μονής Παντελεήμονος, και του Αζαρία. Πιθανόν χρησιμοποίησε για το έργο αυτό στοιχεία από τη μεγάλη ιστορία του Θεοδωρήτου, που είχαν διασωθεί. Το έργο περατώθηκε το 1852, και αφορμή για τη σύνταξή του ήταν οι συζητήσεις που έκανε ο Πορφύριος Ουσπένσκι στη μονή Παντελεήμονος

συλλέγοντας υλικό το οποίο σκόπευε να χρησιμοποιήσει για δικές του μελέτες.

Διαπρεπής λόγιος ήταν και ο Παΐσιος Καλλιδούχος, με καταγωγή από την Ιεράπετρα. Αρχικά δίδαξε στην Κωνσταντινούπολη και τη Νικομήδεια. Στη συνέχεια εγκαταστάθηκε στο Άγιον Όρος, όπου επίσης δίδαξε και έλαβε μέρος στην πνευματική κίνηση γενικά. Επίσης, ο μητροπολίτης Αδριανουπόλεως Γρηγόριος αποσύρθηκε μετά την παραίτησή του στη μονή. Εξέδωσε ακολουθία των δεκαπέντε μαρτύρων της Τιβεριούπολης.

Ο Φιλάρετος Βατοπαιδινός († 1873) ήταν κυρίως μεταφραστής από τα σλαβικά και τα ρωσικά στα ελληνικά. Καταγόταν από το Ισμαήλ της Βεσσαραβίας, παλιό λιμάνι πάνω στον Δούναβη. Ο πρώτος που εντόπισε μετάφρασή του είναι ο Ευλόγιος Κουρίλας. Πρόκειται για μετάφραση από τα ρωσικά έκδοσης του Πορφυρίου Ουσπένσκι που είχε τυπωθεί το 1847. Το μεταφρασμένο κείμενο του Φιλαρέτου είναι του 1868 και περιλαμβάνεται στο Χειρόγραφο 55 της συλλογής των Ιωασαφαίων στη Σκήπη των Καυσοκαλυβίων, με τον τίτλο *Καταλογικὸς δεικτικὴς ἐγγράφων τῶν σωζομένων ἐν ταῖς Μοναῖς τοῦ Ἁγίου Ὁρους Ἀθῶ*. Στον κατάλογο του Ευστρατιάδη (βλ. Βιβλιογραφία) εντοπίζεται επίσης ένα χειρόγραφο (αρ. 717) του Φιλαρέτου. Πρόκειται για μια *Συλλογὴ ἐκ διαφόρων ἐντύπων καὶ ἀρχαίων χειρογράφων, διηγήσεις τε καὶ θαύματα ἁγίων*, που γράφτηκε από το 1865 έως το 1869, με εκτενές τμήμα της να προέρχεται από τα ρωσικά.

Άξιος αναφοράς είναι επίσης ο λόγιος ιεροδιάκονος Αρκάδιος (Αστέριος Θεοδώρου, 1865–1934), με καταγωγή από τα Πριγκιπόννησα. Ήταν απόφοιτος της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής και της Θεολογικής Σχολής της Χάλκης. Με εισήγησή του η μονή ανέλαβε την έκδοση της *Χρηστοπθείας* του Νεκταρίου Κεφαλά. Ο Αρκάδιος διετέλεσε δάσκαλος στο σχολείο της μονής, έφορος της Αθωνιάδας Σχολής, αντιπρόσωπος στην Ιερά

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Η Ιερά Μονή Βατοπαιδίου
και η βιβλιοθήκη της

Κοινότητα, μέλος της επιτροπής για τον καταρτισμό του Καταστατικού Χάρτη του Αγίου Όρους και για μια τριακονταετία βιβλιοθηκάριος και αρχαιοφύλακας της μονής.

Έργο του είναι η σύνταξη του καταλόγου των βατοπαιδινών κωδίκων, που δημοσίευσε το 1924 ο Σωφρόνιος Ευστρατιάδης, όπως και η καταλογογράφηση μέρους του αρχείου της μονής, σε συνέχεια του έργου του Ανθίμου. Επιπλέον, το 1930, ο Αρκάδιος συνέγραψε (αδημοσίευτη) ιστορία της μονής Βατοπαιδίου, όπου για πρώτη φορά εκμεταλλεύτηκε ανέκδοτο υλικό προερχόμενο από το αρχείο της.

75. Σελίδα τίτλου της έκδοσης: «Πεντηκοστάριον περιέχον την πρόεπουσαν αυτό απάσαν ακολουθίαν ...», Βενετία, Παρά Δημητρίω Θεοδοσίω τω εξ Ιωαννίνων, 1778.

BIBΛΙΟΘΗΚΗ

Η Βιβλιοθήκη και το Αρχείο της μονής Βατοπαιδίου στεγάζονται σε έναν από τους αμυντικούς της πύργους, τον πύργο της Παναγίας, όπου μεταφέρθηκαν το 1867. Η Βιβλιοθήκη περιέχει 2.050 χειρόγραφα, από τα οποία το ένα τρίτο περγαμινά. Διαθέτει επίσης 25 περγαμινά ειληπτάρια. Στον ίδιο πύργο φυλάσσεται επίσης η συλλογή χειρογράφων της Σκήτης του Αγίου Δημητρίου, καθώς και τμήμα από τα 40.000 έντυπα, από τα οποία πολλά είναι αρχέτυπα και παλαιύτυπα, ενώ τα νεότερα στεγάζονται σε όροφο του κεντρικού τμήματος της βόρειας πτέρυγας.

Η πρώτη μαρτυρία για ύπαρξη βιβλιοθήκης στη μονή εντοπίζεται στο Προσκυνητάριον του Ιωάννη Κομνηνού, το 1698, όπου αναφέρεται η ύπαρξη δύο χώρων φύλαξης των βιβλίων, ο ένας πάνω από τον νάρθηκα και ο άλλος στο σκευοφυλάκιο: «πάνωθεν δὲ τοῦ νάρθηκος εἶ-

ναι βιβλιοθήκη πλουσιωτάτη, εύρίσκεται δὲ καὶ ἄλλη ἐν τῷ σκευοφυλακίῳ, πολλῶν δὲ καὶ χρησιμωτάτων βιβλίων».

Το παλαιότερο γνωστό χειρόγραφο που γράφτηκε για τη μονή Βατοπαιδίου χρονολογείται στα 1021–1022 και αποτελεί παραγγελία του ηγουμένου Αθανασίου (ενός εκ των τριών ιδρυτών της). Σήμερα βρίσκεται στο Ιστορικό Μουσείο Μόσχας. Το παλαιότερο, επίσης από παραγγελία, που βρίσκεται όμως στη μονή, είναι ένα Τετραευαγγέλιο του 1263. Το μόνο γνωστό στοιχείο είναι ότι γράφτηκε επί ηγουμενίας Αρσενίου.

Πολλοί ηγεμόνες προσφέρουν στο Βατοπαιδί πολύτιμους κώδικες. Στα μέσα του 14ου αιώνα η μονή δέχεται δωρεά 26 πολυτελών χειρογράφων από τον αυτοκράτορα Ιωάννη ς΄ Καντακουζηνό· μεταξύ αυτών περιλαμβάνεται ένα Ευαγγέλιο του 1340–1341 με εξαιρετική διακόσμηση από τη μονή Οδηγών της Κωνσταντινούπολης. Άλλους κώδικες θα αφιερώσουν μεταξύ άλλων ο αυτοκράτορας Ανδρόνικος Β΄ Παλαιολόγος, οι δεσπότες Μανουήλ και Ανδρόνικος Παλαιολόγος, ο ηγεμόνας της Σερβίας Ιωάννης Ούγκλεσης.

Πολλοί άλλοι σημαντικοί τόμοι φαίνεται πως εντάχθηκαν την ίδια εποχή στην συλλογή, αλλά δεν υπάρχουν στοιχεία για την προέλευσή τους. Τέτοιος είναι ο κώδικας με τον «Πανηγυρικό» του αυτοκράτορα Λέοντα ς΄ Σοφού του 10ου αιώνα, ο Κώδικας 84 του 9ου αιώνα, με πολύτιμο αγιογραφικό περιεχόμενο, και ασφαλώς οι εικονογραφημένοι κώδικες με έργα του Πτολεμαίου και του Στράβωνα καθώς και ο κώδικας με την Οκτάτευχο.

Τον 16ο και τον 17ο αιώνα πολλά χειρόγραφα προστίθενται από τις προσωπικές συλλογές γνωστών λογίων μοναχών της. Από τις πολλές τέτοιες περιπτώσεις ξεχωρίζει η βιβλιοθήκη του μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Μακαρίου, που πέθανε το 1546, και του Συνεσίου Ελ(λ)ανικού τον 17ο αιώνα, ο οποίος υπήρξε και γραφέας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Η Ιερά Μονή Βατοπαιδίου
και η βιβλιοθήκη της

76. Προσωπογραφία
του Ιωάννη Ούγκλεση.
Έργο του Ντράγκαν
Τοντόροβιτς, 2005.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

*Η Ιερά Μονή Βατοπαιδίου
και η βιβλιοθήκη της*

Άλλα χειρόγραφα εισέρχονται στην βιβλιοθήκη από την κληρονομιά διάσημων Βατοπαιδινών μοναχών, όπως του Γρηγορίου Αδριανουπόλεως, καθώς και από τα μετόχια της μονής στις παραδουνάβιες ηγεμονίες.

Ωστόσο την περίοδο αυτή φαίνεται ότι αρχίζουν οι απώλειες χειρογράφων. Η πρώτη γνωστή περίπτωση είναι του λογίου Νικολάου Σοφιανού (16ος αι.), για τον οποίο όμως δεν είναι γνωστό πόσα και ποια χειρόγραφα αφαίρεσε. Αντιθέτως, υπάρχουν πολλά στοιχεία για τον

*77. Εσωτερικό της Βιβλιοθήκης
της Μονής Βατοπαιδίου,
Αρχείο Ιεράς Μονής
Βατοπαιδίου.*

Ρώσο μοναχό Αρσένιο Σουχάνοφ, ο οποίος το 1653–1655 μετέφερε στη Μόσχα 64 βατοπαιδινά χειρόγραφα για να χρησιμοποιηθούν στη διόρθωση των ρωσικών εκκλησιαστικών βιβλίων που επιχειρούσε ο τότε Ρώσος πατριάρχης. Το μεγαλύτερο μέρος των κωδίκων αυτών βρίσκεται σήμερα στο Ιστορικό Μουσείο της Μόσχας, ενώ άλλοι

είναι διασκορπισμένοι στην Πετρούπολη, στη Δρέσδη και στο Χάρκοβο.

Σύμφωνα με τον Βασίλι Μπάρσκι, από τη δεύτερη επίσκεψή του στη μονή Βατοπαιδίου το 1744, δίπλα στα παρεκκλήσια του καθολικού υπήρχε μικρή βιβλιοθήκη, στην οποία βρίσκονταν περισσότερα από 200 χειρόγραφοι κώδικες με λειτουργικό και θεολογικό περιεχόμενο,

άλλοι σε περγαμνή και άλλοι σε χαρτί. Η μεγάλη Βιβλιοθήκη, όπως και το Σκευοφυλάκιο, βρίσκονται πάνω από το δοχείο (την αποθήκη), στη νότια πλευρά της τράπεζας. Η Βιβλιοθήκη διαθέτει, κατά τον Μπάρσκι, «γύρω στις δύο χιλιάδες διάφορα βιβλία, χειρόγραφα και τυπωμένα, δερμάτινα και χάρτινα, παλαιά και νέα, Ελληνικά, Λατινοελληνικά και Λατινικά, πνευματικά και μη, ακόμη δε και δυσεύρετα. ... Επίσης, είδα ... ερμηνεία του Ευαγγελίου από τον Χρυσόστομο τον άγιο, σε περγαμνή, καλλιγραφημένο από το ίδιο το χέρι του βασιλέως Ιωάννου Καντακουζηνού, που μετονομάσθηκε, παίρνοντας το αγγελικό εκείνο σχήμα, σε Ιωάσαφ μοναχό».

Οι κατά καιρούς νέες προσκτήσεις της Βιβλιοθήκης φαίνεται ότι φυλάσσονταν στο Σκευοφυλάκιο, που ήταν

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

*Η Ιερά Μονή Βατοπαιδίου
και η βιβλιοθήκη της*

78. *Ο πραύλιος χώρος
της Μονής Βατοπαιδίου.
Από την έκδοση: Nathaniel
Rothschild, «Skizzen aus dem
Süden [=Σκίτσα από τον
Νότο]», 2ος τόμος, Friedrich
Jasper, 1894.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

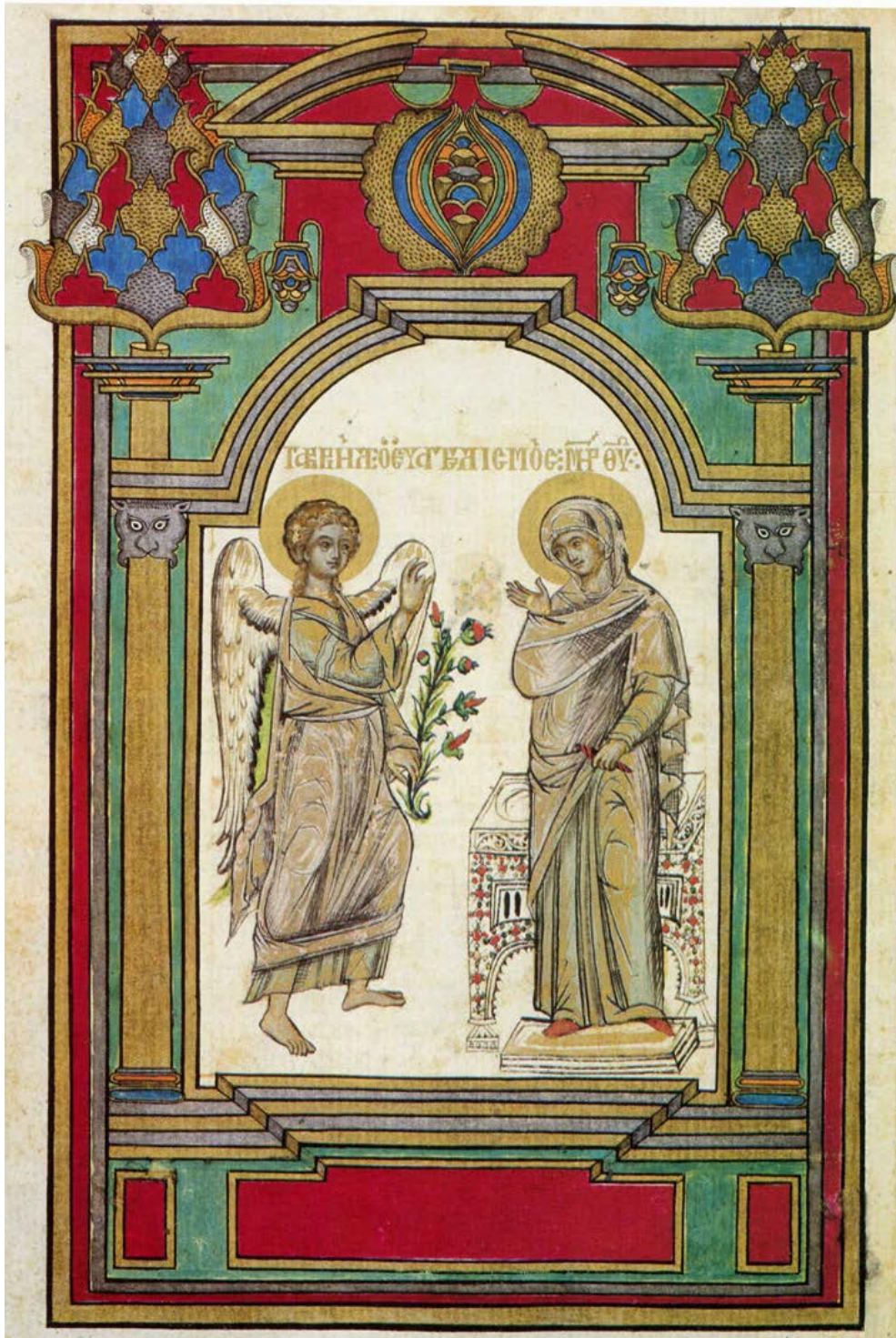
Η Ιερά Μονή Βατοπαιδίου
και η βιβλιοθήκη της

απρόσιτο στους επισκέπτες. Έτσι οι περιηγητές βλέπουν τα χειρόγραφα στα κατηχούμενα, όπου η φύλαξή τους ήταν πλημμελής, και αυτήν περιγράφουν με μελανά χρώματα.

Το 1837 επισκέφθηκε τη μονή ο Ρόμπερτ Κέρζον. Για τη Βιβλιοθήκη της γράφει πως, μολονότι περιέχει 4.000 έντυπα βιβλία, δεν υπάρχει ανάμεσά τους κανένα παλαιότυπο, ενώ ως προς το περιεχόμενο περιορίζονται μόνο στη θεολογία. Υπάρχουν επίσης περί τα 1.000 χειρόγραφα, από τα οποία 300 με 400 γραμμένα σε περγαμνή. Ανάμεσά τους τρία αντίγραφα έργων του Ιωάννη Χρυσοστόμου. Αξιοσημείωτα είναι επίσης έξι ειληπάρια με εορταστικά λειτουργικά κείμενα και ευχές καθαγιασμού νέων ναών.

Ο Αντωνίνος Καπούστιν (1859) δίνει περισσότερο συγκεκριμένες πληροφορίες για τους χώρους φύλαξης: «Τὸν καιρὸ τοῦ Μπάρσκι ἡ βιβλιοθήκη βρισκόταν σὲ δύο μέρη, μακριὰ τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο, στο καθολικὸ καὶ κοινὰ στὸ σκευοφυλάκιο ... Τώρα οἱ βιβλιοθηκῆς ἔχουν ἔνωθεῖ καὶ βρίσκονται σὲ δύο ἄσχημα δωμάτια τοῦ πάνω ὀρόφου τοῦ νάρθηκα τοῦ καθολικοῦ. Στὸ πρῶτο δωμάτιο βρίσκονται τὰ έντυπα βιβλία, ἐνῶ στὸ πίσω δωμάτιο τὰ χειρόγραφα».

Το 1867 ανακαινίστηκε ο πύργος της Παναγίας και στον δεύτερο ὄροφό του τοποθετήθηκε η βιβλιοθήκη των χειρογράφων και των εντύπων. Ο Ι.Μ. Ραπτάρης, περιηγητής την ίδια εποχή στη μονή Βατοπαιδίου, αποτυπώνει τη νέα κατάσταση, επαναλαμβάνοντας και τον Κέρζον: «βιβλιοθήκη, καίτοι συγκεκριμένη ἐκ τετρακισχιλίων τόμων έντύπων καὶ χιλιάδος, περίπου, χειρογράφων, ὧν τριακόσια ἢ τετρακόσια περγαμινά, οὐδὲν ἀξιοσημείωτον περιέχει, ἐκτὸς τῶν συνήθων Εὐαγγελίων καὶ ἄλλων Πατερικῶν βιβλίων· εἶναι δὲ κάλλιστα διατετηρημένη, κατέχουσα τὴν ἄνω ὀροφὴν πύργου ἐπίτηδες ἐπιδιορθωθέντος οὐ πρὸ πολλοῦ».

79. Ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου. Ολοσέλιδη μικρογραφία σε χαρτί κώδικα της Μονής Βατοπαιδίου που περιέχει τον Ακάθιστο Ύμνο, 1669 (κώδ. 1560, φ. 1v).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Η Ιερά Μονή Βατοπαιδίου
και η βιβλιοθήκη της

Το 1874 ο Γ.Α. Νικολόπουλος περιγράφει την εικόνα του δευτέρου ορόφου της βιβλιοθήκης: «Εἰς ἓνα ἐκ τῶν ἑπτὰ ὑψηλῶν πύργων, εἶναι ἡ θαυμασιὰ βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς. Ὁ θησαυρὸς οὗτος τῆς ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας καὶ διαφόρων ἄλλων πολυτίμων βιβλίων εὐρίσκεται ἐντὸς πύργου· ἐμπεριέχεται δὲ ἐντὸς 12 κομψῶν ἐξ ὑέλου θηκῶν, τοποθετημένων κύκλῳ εὐρυτάτου δώματος. Αἱ θῆκαι φέρουσι δύο πρόσωπα· ἐν ἐσωτερικῶς καὶ ἐν ἐξωτερικῶς. Τὸ ἐσωτερικὸν πληροῦται ἀπὸ χειρόγραφα βιβλία ἐκ μεμβράνης, τὰ πλεῖστα ἐκκλησιαστικά, κατερχόμενα μέχρι τοῦ ἑννάτου αἰῶνος· τὰ περισσότερα τῶν βιβλίων τούτων ὀγκώδη ὄντα ἐμπεριέχουσιν εἰκόνας ἀξίας μεγάλης παρατηρήσεως καὶ θαυμασμοῦ. ... Τὸ ἐξωτερικὸν περιέχει ἔντυπα τὰ πλεῖστα ἐλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας· ἅπαντα τὰ βιβλία εἰσὶ καλῶς δεδεμένα καὶ ἐπίχρυσα. Εἰς τὸ μέσον ὑπάρχει τράπεζα διὰ τοὺς βουλομένους νὰ ἀναγνώσωσιν οἰονδήποτε θέλουσιν βιβλίον».

Κατὰ τον 19ο αἰῶνα γίνονται πολλές μετατοπίσεις κωδίκων, κυρίως κώδικες κλασικοῦ περιεχομένου. Το 1802 ὁ Ἄγγλος περιηγητὴς Κλαρκ μετέφερε στο Λονδίνο τὸν περίφημο κώδικα με τοὺς λόγους τῶν δέκα αττικῶν ρητόρων, ὁ ὁποῖος φαίνεται ὅτι περιλαμβανόταν στη δωρεὰ τοῦ Ἰωάννη Καντακουζηνοῦ, ἐνῶ το 1841-1843 ὁ Ἕλληνας φιλόλογος καὶ εκπρόσωπος τοῦ νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ Μηνάς Μηνωίδης ἀπέσπασε γιὰ λογαριασμό τῆς γαλλικῆς κυβέρνησης ἀρκετὰ χειρόγραφα ἢ τμήματα χειρογράφων, τὰ ὁποῖα σήμερα βρῖσκονται στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Γαλλίας. Μικρότερες σε ἔκταση, ἀλλὰ ἐξίσου σημαντικὲς, ἦταν οἱ κλοπὲς τοῦ Κωνσταντίνου Σιμωνίδη, πὺ το 1853 ἔκοψε καὶ πούλησε στο Βρετανικὸ Μουσεῖο ἓνα φύλλο τοῦ περίφημου κώδικα με τὴ Γεωγραφία τοῦ Πτολεμαίου, καὶ τοῦ Ρώσου ἀρχιμανδρίτη Πορφύριου Ουσπένσκι, πὺ ἐπίσης ἀπέσπασε φύλλα κωδίκων.

80. Ὁ ἀρχιμανδρίτης
Πορφύριος Ουσπένσκι,
19ος αἰῶνας.

ΑΡΧΕΙΟ

Το Αρχείο της μονής Βατοπαιδίου περιλαμβάνει 310.000 έγγραφα, μεταξύ των οποίων πολυάριθμα χρυσόβουλα και σιγίλια.

Η παρουσία εγγράφων από τις πρώτες δεκαετίες της μονής υποδεικνύει εμμέσως και την αφετηρία του αρχείου. Ωστόσο η πρώτη μαρτυρία για την ύπαρξή του προέρχεται από τον Ρώσο περιηγητή Βασίλι Μπάρσκι (1744). Τότε το Αρχείο στεγαζόταν στο Σκευοφυλάκιο. Το 1901 μεταφέρθηκε στον πύργο της Παναγίας, όπου παραμένει μέχρι σήμερα.

Οι πρώτες ενδείξεις συστηματικής καταγραφής και ταξινόμησης εγγράφων χρονολογούνται στα τέλη του 19ου αιώνα. Η επόμενη καταγραφή ανάγεται στις αρχές του 20ού αιώνα και οφείλεται στον αρχειοφύλακα Άνθιμο και τον ιεροδιάκονο Βενιαμίν. Τότε συσταχώθηκε, κατά χρονολογική σειρά, σε 150 κώδικες μεγάλος όγκος εγγράφων από το 1645 και μετά. Τα παλαιότερα και σημαντικότερα έγγραφα παρέμειναν λυτά και ταξινομήθηκαν κατά γλώσσα σε θεματικές κατηγορίες. Παράλληλα οι δύο μοναχοί συνέταξαν καταλόγους περιεχομένου των λυτών εγγράφων. Οι κατάλογοι αυτοί συμπληρώθηκαν αργότερα από τους μοναχούς Αλέξανδρο και Αρκάδιο και από τον προηγούμενο Θεόφιλο. Την τακτική της συστάχωσης ακολούθησαν και οι επόμενοι αρχειοφύλακες έως το 1959. Μετά την τελευταία πρωτοβουλία οι κώδικες ανήλθαν στους 282.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν επίσης τα ογκώδη προσωπικά αρχεία επιφανών αδελφών της μονής,

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Η Ιερά Μονή Βατοπαιδίου
και η βιβλιοθήκη της

όπως του Γρηγορίου Ειρηνουπόλεως, του Ανθίμου Βατοπαιδινού, ο οποίος διετέλεσε και αρχαιοφύλακας, και του αρχιμανδρίτη Ιακώβου Βατοπαιδινού.

Το ελληνικό αρχείο του Βατοπαιδίου περιλαμβάνει έγγραφα, κατάστιχα, αρχειακούς κώδικες, επιστολές και άλλο υλικό από τα πρώτα χρόνια της ίδρυσής της έως τον 20ό αιώνα. Χρονολογικά το υλικό κατατάσσεται σε τρεις συμβατικά περιόδους, τη βυζαντινή (10ος-15ος αι.), τη νεότερη (16ος-18ος αι.) και τη σύγχρονη (19ος-20ός αι.).

81. Έγγραφο διορισμού (berat)
του μοναχού Γρηγορίου
ως Μητροπολίτη Στραμνίτσας,
10 Σεπτεμβρίου 1818,
Αρχείο Μονής Βατοπαιδίου.

Τα έγγραφα της βυζαντινής περιόδου ανέρχονται σε 250 και αποτελούν τη μεγαλύτερη συλλογή στο Άγιον Όρος. Το παλαιότερο ανάγεται λίγο μετά τα μέσα του 10ου αιώνα και είναι αντίγραφο ενός λιβέλου βυζαντινού αξιωματούχου. Σημαντικά έγγραφα της περιόδου είναι επίσης τα αυτοκρατορικά και τα πατριαρχικά. Το

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

*Η Ιερά Μονή Βατοπαιδίου
και η βιβλιοθήκη της*

82. Χρυσόβουλο του ηγεμόνα της Βλαχίας Γρηγορίου Β' Γκίκα, Δεκέμβριος 1733, Ρουμανικό αρχείο Μονής Βατοπαιδίου, αρ. 1571.

παλαιότερο αυτοκρατορικό έγγραφο είναι αντίγραφο χρυσόβουλου του αυτοκράτορα Νικηφόρου Γ' Βοτανειάτη (1080), ενώ το παλαιότερο πατριαρχικό είναι σιγλιώδες γράμμα του πατριάρχη Ισιδώρου Α' (1347).

Το αρχείο της νεότερης περιόδου (16ος–18ος αι.) δεν είναι ιδιαίτερα πλούσιο, λόγω της οθωμανικής κυριαρ-

83–86. Διακοσμημένα πρωτογράμματα σε χαρτί κώδικα της Μονῆς Βατοπαιδίου που περιέχει τον «Ακάθιστο Ὑμνο», 1669 (κώδ. 1560, φ. 11r, 11v, 12v, 41v).

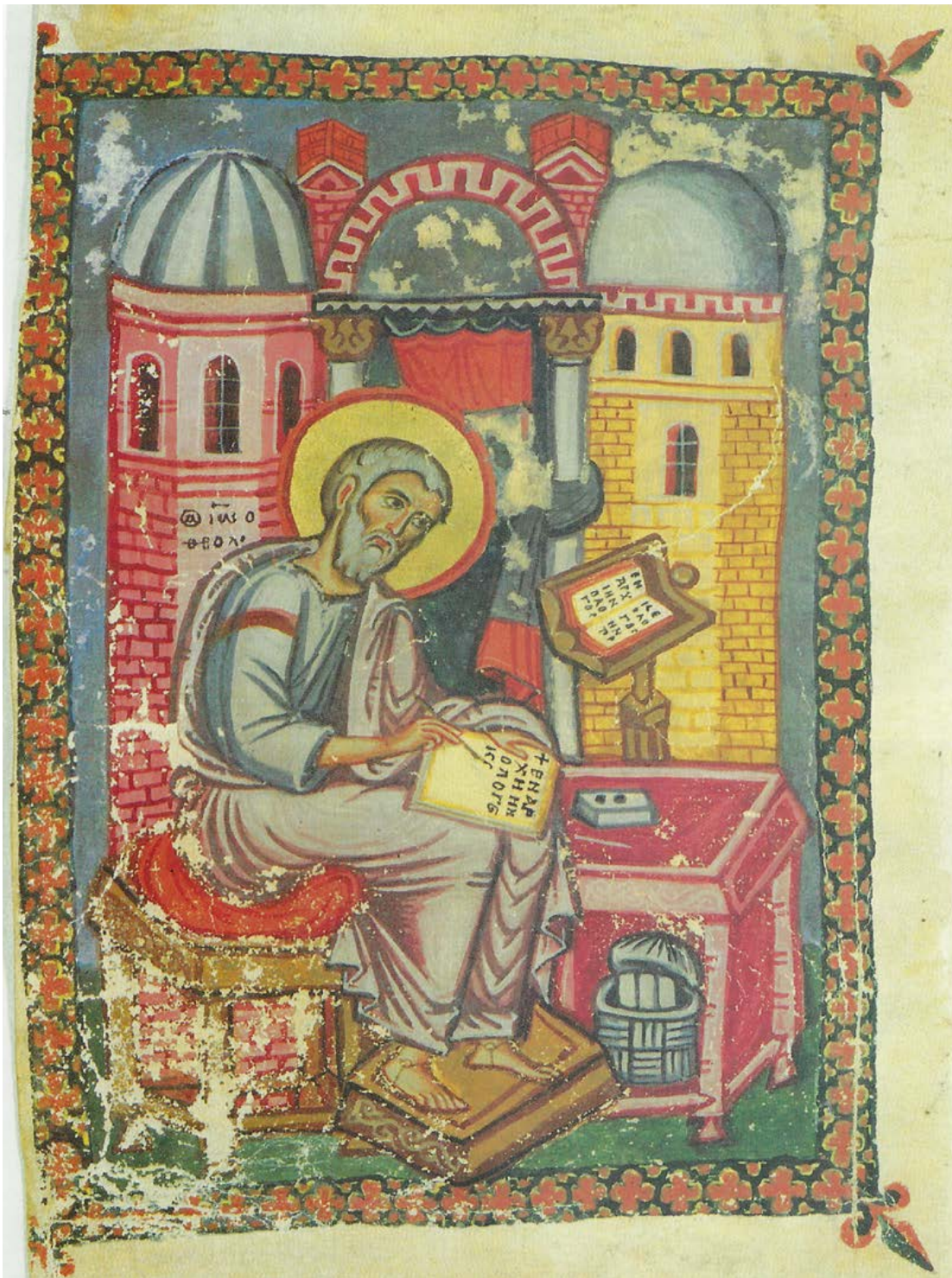
χίας, καθώς πολλά είδη εγγράφων εκδίδονταν πλέον από την οθωμανική διοίκηση και ήταν γραμμένα στην τουρκική γλώσσα. Εκτός από έγγραφα, η συλλογή αυτής της περιόδου περιλαμβάνει και οικονομικά κατάστιχα.

Το αρχειακό υλικό του 19ου και του 20ού αιώνα, της σύγχρονης δηλαδή περιόδου, είναι ιδιαίτερα ογκώδες (300.000 έγγραφα) και αποτελεί το μεγαλύτερο μέρος του ελληνικού βατοπαιδινού αρχείου.

Το οθωμανικό αρχείο της Βατοπαιδίου είναι από τα μεγαλύτερα στο Άγιον Όρος. Περιλαμβάνει διάφορους τύπους εγγράφων που αναφέρονται σε ποικίλα θέματα της μονής και των μετοχίων της, όπως αγορές και αφιερώσεις ακινήτων, είσπραξη φόρων, άδειες ανέγερσης κτισμάτων κ.ά. Στην ίδια κατηγορία ανήκουν και οι διορισμοί (μπεράτια) έξι αρχιερέων που μετά το τέλος της επισκοπικής τους θητείας αποσύρθηκαν στο Βατοπαίδι, τα χοτζέτια, δηλαδή οι αποφάσεις τοπικών ιεροδικαστών για διάφορα ζητήματα της μονής, κυρίως περιουσιακά, καθώς και οι αποδείξεις πληρωμής του κεφαλικού φόρου (χαράτσι) που αναλογούσε στο Βατοπαίδι.

Το μεγαλύτερο ενδιαφέρον έχουν τα 150 σουλτανικά φερμάνια, που εκδόθηκαν για διάφορα διοικητικά και φορολογικά θέματα, με το παλαιότερο να ανάγεται στο 1405.

Το ρουμανικό αρχείο του Βατοπαιδίου είναι το μεγαλύτερο του είδους στο Άγιον Όρος και αποτελείται από 12.650 έγγραφα (ορισμένα με πλούσια διακόσμηση), χάρτες, αρχειακούς κώδικες και κατάστιχα. Το υλικό αυτό, που χρονολογείται από τον 15ο έως τον 19ο αιώνα, είναι κυρίως σε ρουμανική γλώσσα, αλλά περιλαμβάνει και 874 ελληνικά έγγραφα, 464 ρωσικά, 285 σλαβονικά και μικρό αριθμό τουρκικών, αρμενικών, σερβικών κ. ά. εγγράφων. Το παλαιότερο έγγραφο χρονολογείται στο 1428 και εκδόθηκε από τον ηγεμόνα της Μολδαβίας Αλέξανδρο τον Καλό.

87. Ο Ευαγγελιστής Ιωάννης συγγράφων. Ολοσέλιδη μικρογραφία σε περγαμινό Τετραεὐάγγελο της Μονῆς Βατοπαιδίου, 12ος αἰώνας (κώδ. 932, φ. 95ν).

Ακόμη, στο Αρχείο της μονής φυλάσσονται και έγγραφα στη λατινική γλώσσα. Ξεχωρίζει η συστατική επιστολή του βασιλιά της Αραγονίας Αλφόνσου Ε (1456) για μοναχούς της μονής, που περιόδευαν στη χώρα του με σκοπό τη ζητεία.

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟΙ ΚΩΔΙΚΕΣ

Η συγκρότηση της συλλογής χειρογράφων της Βιβλιοθήκης άρχισε τα πρώτα έτη μετά την ίδρυση της μονής. Συνεχίστηκε σταδιακά με την προσθήκη κωδίκων που γράφτηκαν είτε από Βατοπαιδινούς είτε κατά παραγγελία της μονής ή πάλι προήλθαν από προσωπικές συλλογές μοναχών της, από αγορές και αφιερώσεις. Κατά περιόδους η συλλογή υπέστη απώλειες από κλοπές ή μετακινήσεις τόμων και σπανιότερα καταστροφές. Ένας αριθμός χειρογράφων βρίσκεται σήμερα σε ξένες βιβλιοθήκες.

Οι εργασίες συντήρησης της συλλογής άρχισαν τον 19ο αιώνα και ξεκίνησαν με τη μεταφορά της βιβλιοθήκης στον ασφαλή πύργο της Παναγίας. Το 1869 σταχώθηκε από μοναχούς της βατοπαιδινής σκήτης του Αγίου Δημητρίου, τον ιεροδιάκονο Άνθιμο Βατοπαιδινό και τον μοναχό Σάββα, το μεγαλύτερο μέρος των κωδίκων. Συγχρόνως ξεκίνησε η καταλογογράφηση των χειρογράφων, που ολοκληρώθηκε το 1924 με την έκδοση του καταλόγου του Αρκαδίου Βατοπαιδινού από τον Σωφρόνιο Ευστρατιάδη.

Τις τελευταίες δεκαετίες η συλλογή εμπλουτίστηκε σημαντικά λόγω τυχαίων γεγονότων. Το 1986, κατά τις εργασίες αποκατάστασης του καθολικού, εντοπίστηκε

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

*Η Ιερά Μονή Βατοπαιδίου
και η βιβλιοθήκη της*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Η Ιερά Μονή Βατοπαιδίου
και η βιβλιοθήκη της

στη στέγη του παρεκκλησίου του Αγίου Δημητρίου αξιόλογος αριθμός χειρόγραφων κωδίκων και σπαραγμάτων, καθώς και έντυπων βιβλίων, αρχετύπων και παλαιτύπων, μεταξύ άλλων με έργα κλασικών συγγραφέων. Επίσης, κατά την έρευνα στο Σκευοφυλάκιο της μονής, πάνω από το δοχείο, το 1993, αποκαλύφθηκαν 21 επιπλέον χειρόγραφα, άγνωστα στον επιστημονικό κόσμο.

88. Χειρόγραφο φύλλο με επίτιτλο σε σχήμα Π από περγαμινό κώδικα της Μονής Βατοπαιδίου με τις «Ομιλίες του Ιωάννου του Χρυσοστόμου», 1335 (κώδ. 327). Τον πολυτελή κώδικα δώρισε στη Μονή ο αυτοκράτορας Ιωάννης Σ' Καντακουζηνός.

Η συλλογή χειρογράφων της μονής Βατοπαιδίου αριθμεί σήμερα 2.058 χειρόγραφα, ανάμεσά τους εννέα σλαβικά, δύο λατινικά, και ένα αραβοελληνικό, ενώ 26 είναι περγαμινά ειλητάρια. Σε αυτά συμπεριλαμβάνονται και τα χειρόγραφα της Σκήτης του Αγίου Δημητρίου.

Η μονή Βατοπαιδίου δεν επέτρεψε στον Σπυριδώνα Λάμπρο να εργαστεί στη Βιβλιοθήκη της, επειδή ήθελε η ίδια να εκδώσει κατάλογο των χειρογράφων της. Το κατόρθωσε μερικώς μετά από εικοσιπέντε χρόνια, όταν ο Σωφρόνιος Ευστρατιάδης σε συνεργασία με τον Αρχά-

διο παρουσίασε κατάλογο που περιγράφει 1.530 χειρόγραφα της μονής (Παρίσι 1924).

Κατάλογος των χειρογράφων της Σκήτης του Αγίου Δημητρίου συντάχθηκε από τους Ε. Lamberz και Ευθύμιο Λίτσα και εκδόθηκε το 1978 από το Πατριαρχικό Ίδρυμα Πατερικών Μελετών στη Θεσσαλονίκη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

*Η Ιερά Μονή Βατοπαιδίου
και η βιβλιοθήκη της*

89. Η Ταπροβάνη, νησί του Ινδικού Ωκεανού. Μικρογραφία σε περγαμινό κώδικα της Μονής Βατοπαιδίου που περιέχει τη «Γεωγραφία» του Κλαύδιου Πτολεμαίου και τη «Γεωγραφία» του Στράβωνα, 13ος/14ος αιώνας (κώδ. 655).

Από απόψεως περιεχομένου τα περισσότερα είναι λειτουργικά και θεολογικά χειρόγραφα, αλλά δεν είναι λίγα και όσα παραδίδουν κείμενα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας. Η μονή Βατοπαιδίου είναι η δεύτερη σε αριθμό έργων της κλασικής και ύστερης αρχαιότητας με-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

*Η Ιερά Μονή Βατοπαιδίου
και η βιβλιοθήκη της*

τά τη μονή Ιβήρων. Οι κώδικες καλύπτουν ποικιλία θεμάτων, εκτός των εκκλησιαστικών και των θρησκευτικών, και χρονολογούνται από τα τέλη του 9ου έως τον 19ο αιώνα.

Στη συλλογή χειρογράφων περιέχονται και 396 μουσικά, που καλύπτουν ολόκληρη την περίοδο από τον 11ο έως και τον 20ό αιώνα. Ως προς το περιεχόμενο, στη συλλογή της μονής εκπροσωπούνται όλες οι γνωστές ομάδες μουσικών χειρογράφων, καθώς και έργα των σπουδαιότερων εκκλησιαστικών μελοποιών, όπως του Πέτρου Μπερεκέτη και του Αναστασίου Ραφανιώτη. Ο παλαιότερος χρονολογημένος μουσικός κώδικας που είναι γνωστός και ανήκε στη μονή Βατοπαιδίου απόκειται σήμερα στη βιβλιοθήκη της Αγίας Πετρούπολης. Πρόκειται για περγαμινό στιχηράριο, γραμμένο στη μονή Βατοπαιδίου στις 3 Μαΐου του 1106.

Ανάμεσα στους παλαιότερους κώδικες περιλαμβάνεται ένα εικονογραφημένο Ψαλτήριο του 1088. Η εικονογράφηση δεν συνδέεται με τους ψαλμούς αλλά με τον βίο του Δαβίδ και οι μικρογραφίες που κοσμούν τον μικροσκοπικό αυτό κώδικα είναι χαρακτηριστικές των αριστοκρατικών ψαλτηρίων.

Ένα πολύτιμο χειρόγραφο προερχόμενο από το βιβλιογραφείο της μονής είναι η περγαμνή Οκτάτευχος του 13ου αιώνα (Κώδικας 602), που εμπεριέχει έξι από τα βιβλία της Παλαιάς Διαθήκης. Η ελλειπής αυτή Οκτάτευχος συνδέεται καλλιτεχνικά με τα χειρόγραφα που φιλοτεχνήθηκαν κατά τη λατινική κατοχή της Κωνσταντινούπολης. Πλούσια εικονογραφημένη, ξεχωρίζει για τους χρυσοποίκιλτους θώρακες των Αμορραίων βασιλέων μπροστά στον ένθρονο Ιησού του Ναυή.

Τέλος, ας αναφερθεί ο περίφημος Κώδικας 655 με τα έργα του Πτολεμαίου και του Στράβωνα του 13ου/14ου αιώνα, ο οποίος, εκτός από την πλούσια διακόσμηση του, αποτελεί το πληρέστερο χειρόγραφο του συγγρα-

90. Ο Δαβίδ και ο θρήνος των Ισραηλιτών. Μικρογραφία σε περγαμινό Ψαλτήριο του της Μονής Βατοπαιδίου, 11ος αιώνας (κώδ. 760, φ. 245r).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Η Ιερά Μονή Βατοπαιδίου
και η βιβλιοθήκη της

φέα των *Γεωγραφικῶν*. Η μεγαλόσχημη *Γεωγραφικὴ Ὑφήγησις* του Πτολεμαίου περιλαμβάνει σαράντα δύο χάρτες τριῶν ηπείρων (Ευρώπης, (Βόρειας) Αφρικής και Ασίας) καλοσχεδιασμένους και με κάθε λεπτομέρεια, που περιέχουν σε μικρά ορθογώνια πλαίσια τα πολυαριθμημα τοπωνύμια για τη θάλασσα, τα βουνά, τις πεδιάδες και τα ποτάμια.

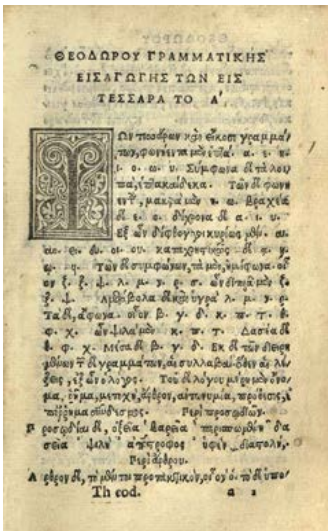
ΕΝΤΥΠΑ ΒΙΒΛΙΑ

Η Βιβλιοθήκη της μονής Βατοπαιδίου αριθμεί σήμερα 40.000 περίπου τόμους (27.000 τίτλους) εντύπων.

Για τη βιβλιοθήκη των εντύπων και το πώς εμπλουτίστηκε διά μέσου των αιώνων είμαστε καλύτερα πληροφορημένοι χάρι στον Τριαντάφυλλο Ε. Σκλαβενίτη.

Πηγές του έντυπου υλικού, που ξεκίνησε να συγκεντρώνεται τον 16ο αιώνα, είναι αφενός οι προσωπικές βιβλιοθήκες διαφόρων λογίων αδελφών της μονής, αφετέρου οι αγορές ή οι δωρεές τόσο εξαρτηματικών μοναχών της όσο και διαφόρων άλλων κληρικών ή λαϊκών. Από τα σημειώματα που σώζονται πάνω στα βιβλία, μπορούν να αντληθούν πληροφορίες, που οδηγούν σε μικρότερες ή μεγαλύτερες συλλογές βιβλίων οι οποίες εντάχθηκαν στη Βιβλιοθήκη της μονής.

Μια από τις πρώτες γνωστές περιπτώσεις κληροδοτήσεως προσωπικής συλλογής (χειρογράφων και εντύπων) είναι του Ζακυνθινού Μακαρίου Παπαγεωργοπούλου, μπροσπολίτη Θεσσαλονίκης (1465–1546). Τα τελευταία χρόνια της ζωής του τα έζησε στη μονή Βατοπαιδίου και σώζονται στη βιβλιοθήκη της περισσότερα από

91.

92.

93.

94.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

*Ἡ Ἱερά Μονή Βατοπαίδου
καὶ ἡ βιβλιοθήκη τῆς*

91. *Ἡ ἀρχικὴ σελίδα
τῆς ἐκδόσεως: Θεόδωρος Γαζής,
«Θεοδώρου Γραμματικῆς
Εἰσαγωγῆς Βιβλία Δ΄»,
Φλωρεντία, Per haeredes
Philippi Iuntae, Ἀπρίλιος 1521
(ΩΒ).*

92. *Ἡ ἀρχικὴ σελίδα
τῆς ἐκδόσεως: Θωμάς
Μάγιστρος, «Θωμά του
Μαγίστρου κατὰ ἀλφάβητον,
ατθίδος διαλέκτου ἐκλογαί»,
Ρώμη, Ζαχαρίας Καλλιέργης,
4 Μαρτίου 1517 (ΩΒ).*

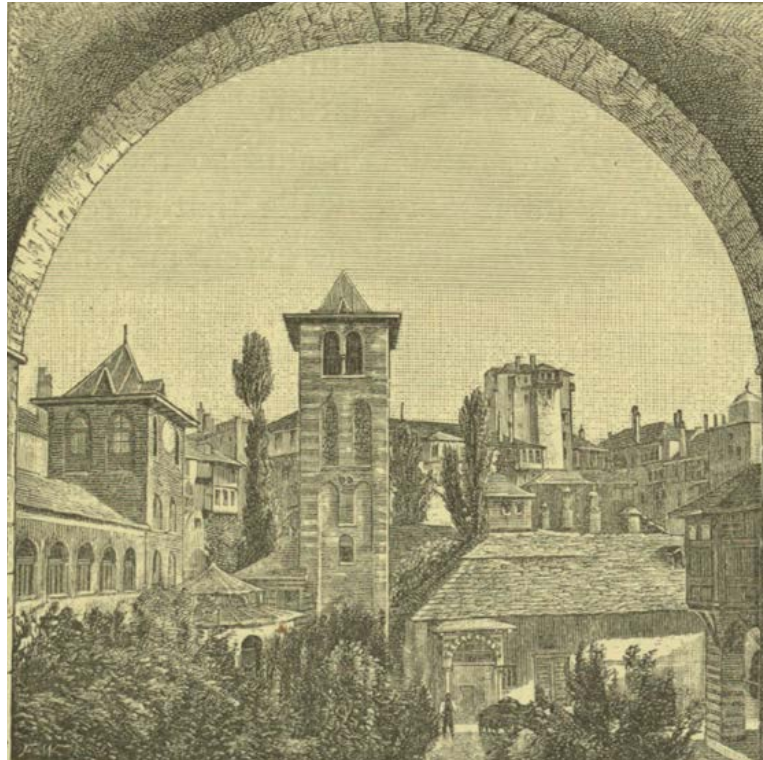
93. *Σελίδα τίτλου
τῆς ἐκδόσεως: Ερρίκος
Στέφανος, «Θησαυρός τῆς
ἑλληνικῆς γλώσσῃς»,
[Γενεύη], Ερρίκος Στέφανος,
1572.*

94. *Σελίδα τίτλου
τῆς ἐκδόσεως: «Χρησμός ἤτοι
Προφητεία τοῦ μακαρίου
Ἱερομονάχου Ἀγαθαγγέλου ...»,
Ἀγαθούπολη,
[Θωμάς Τράττηνερ], 1279
[=1792].*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

*Η Ιερά Μονή Βατοπαιδίου
και η βιβλιοθήκη της*

δέκα χειρόγραφα του και τουλάχιστον δύο σχολιασμένα έντυπα του, εκδόσεις του 1517 και του 1521. Και ο Συνεσιος/Συμεών Ελ(λ)ανικός, λόγιος και βιβλιογράφος του 17ου αιώνα, τον επόμενο αιώνα κληροδότησε τη δική του βιβλιοθήκη, από την οποία εντοπίστηκαν κάποια έντυπα, εκδόσεων 1503–1555, όπου υπάρχει το κτητορικό του σημείωμα. Είχε στην κατοχή του αξιόλογο

95. *Μονή Βατοπαιδίου,
προάυλιος χώρος.
Από την έκδοση: «Athelstan
Riley, Athos or The mountain
of the monks», Λονδίνο,
Longmans, Green, & co., 1887.*

βιβλιοθήκη με έργα αρχαιοελληνικής κυρίως γραμματείας, ενώ ο ίδιος ήταν γραφέας χειρογράφων και συγγραφέας ακολουθιών σε νεομάρτυρες. Προηγούμενος κάτοχος μερικών από τα έντυπα του Συνεσίου ήταν ο Ζακυνθινός λόγιος μοναχός Ιωάννης Μποναφές.

Επίσης, δύο αρχαιακές μαρτυρίες του τέλους του 18ου και των αρχών του 19ου αιώνα υποδεικνύουν και άλλες πηγές πλουτισμού της βιβλιοθήκης, και μάλιστα

η μία συλλογή βρισκόταν στην Ανατολή και η άλλη στη Δύση: ο διδάσκαλος Θεόδουλος Βατοπαιδινός πεθαίνει στα Μουδανιά το 1789 και τα 45 βιβλία του (από τα οποία επτά χειρόγραφα) περνούν στα χέρια του επιτρόπου μητροπολίτη Προύσσης και αργότερα στον επίτροπο της Βατοπαιδίου στην Κωνσταντινούπολη (1790) για να καταλήξουν τελικά στη Βιβλιοθήκη της μονής. Η δεύ-

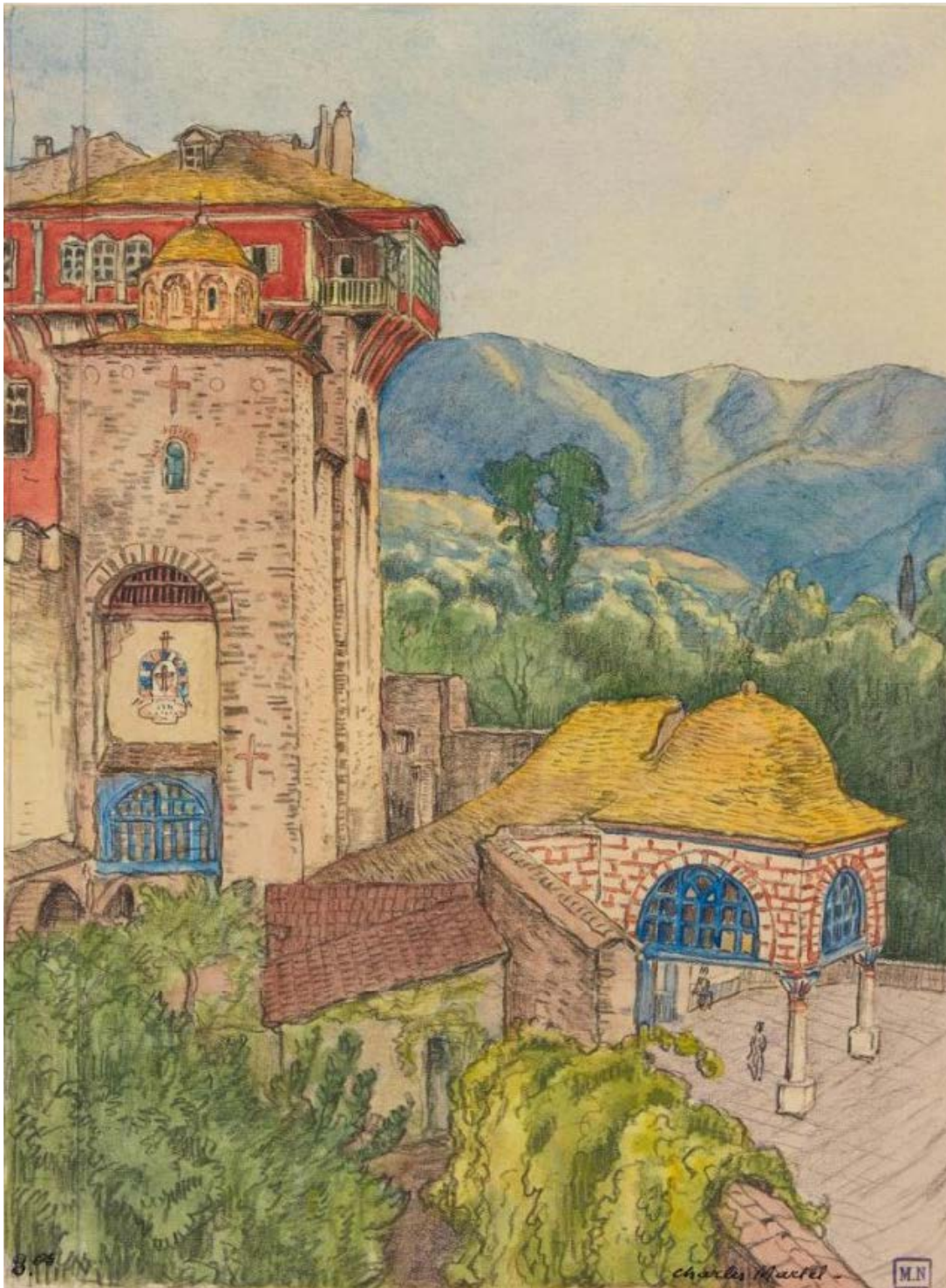
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

*Η Ιερά Μονή Βατοπαιδίου
και η βιβλιοθήκη της*

τερη συλλογή προέρχεται από τον Αβράμιο, που ήταν αρχιμανδρίτης και εφημέριος στη Βιέννη. Το 1802 γράφει προς στη μονή ότι απέστειλε με τον συνάδελφό του Προκόπιο Καρτσιώτη, από την Τεργέστη, εκατό γρόσια και «ένα σεντούκι έως τέσσερα καντάρια βιβλία αξιόλογα, να φυλαχθούν εις τὸ Μοναστήριον ἕως νὰ με κατευοδώση ἡ Κυρία Θεοτόκος νὰ ἔλθω καὶ νὰ συνεφρανθῶ με τοὺς συναδέλφους μου».

96. *Μονή Βατοπαιδίου, μοναχοί στη Φιάλη. Από την έκδοση «Athelstan Riley, Athos or The mountain of the monks», Λονδίνο, Longmans, Green, & co., 1887.*

97. Η Μονή Βατοπαιδίου. Μοναχοί στην είσοδο της Μονής Βατοπαιδίου. Υδατόχρωμα και μολύβι, Charles Martel, 1919. Φωτογραφία: Bertrand Prévost, Κέντρο Ζορζ Πομπιντού.

Άλλες μεγάλες συλλογές που ενσωματώθηκαν τον 19ο αι. στη Βιβλιοθήκη είναι του Γρηγορίου Ειρηνοπούλεως, του Γρηγορίου Αδριανουπόλεως και του Ανανία Βατοπαιδινού.

Το 1867 η βιβλιοθήκη των εντύπων, όπως ήδη λέχθηκε, μεταφέρθηκε στον πύργο της Παναγίας και το 1869–1870 έγιναν νέες σταχώσεις από τον Άνθιμο Βατοπαιδινό. Παράλληλα άρχισε και η καταλογογράφηση από τον ιεροδιάκονο Νεόφυτο Βατοπαιδινό και τον προηγούμενο Κύριλλο, η οποία κατέληξε στη σύνταξη του χειρόγραφου καταλόγου του 1880 («Κατάλογος Όνομαστικός τῶν ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Ἱερᾶς καὶ Σεβασμίας Μεγίστης Μονῆς τοῦ Βατοπαιδίου ἐντύπων βιβλίων»), όπου καταγράφονται κατά συγγραφέα αλφαβητικά 1.683 τίτλοι, που αντιστοιχούν σε 3.749 τόμους.

Νεότερη καταλογογράφηση και ταξιθέτηση έγινε από τον Αρκάδιο Βατοπαιδινό —το 1923 του δευτέρου ορόφου και το 1924 του πρώτου ορόφου. Τα έντυπα ανήλθαν συνολικά για τους δύο ορόφους σε 7.116 (5.600 τίτλοι).

Τα υπόλοιπα έντυπα, που βρίσκονταν στο ισόγειο, περιγράφηκαν την περίοδο 1934–1955 και ο αριθμός τους έφθασε τους 8.126 τόμους (6.440 τίτλοι).

Από το 1935 και εξής τα έντυπα που προστέθηκαν στη βιβλιοθήκη ξεπερνούν τους 23.000 τίτλους. Σήμερα παραμένουν ακατάγραφα τα 27.000 έντυπα της νέας βιβλιοθήκης που στεγάζεται στη βόρεια πτέρυγα, στην οποία περιλαμβάνονται οι μικρές συλλογές σκηπών, κελλίων και κοιμηθέντων μοναχών και 4.000 ρωσικά βιβλία προερχόμενα από την Σκήτη του Αγίου Ανδρέου.

Αρχέτυπα δεν θησαυρίζονται στη βιβλιοθήκη του Βατοπαιδίου και το αρχαιότερο τυπωμένο βιβλίο χρονολογείται το 1515: πρόκειται για μια *Γραμματική* του Θεόδωρου Γαζή, που τυπώθηκε στη Φλωρεντία από το εργαστήριο του Φιλίππου Ιούντα. Ανάμεσα στον τεράστιο αριθμό εντύπων ξεχωρίζουν δύο έργα Ελλήνων πρωτο-

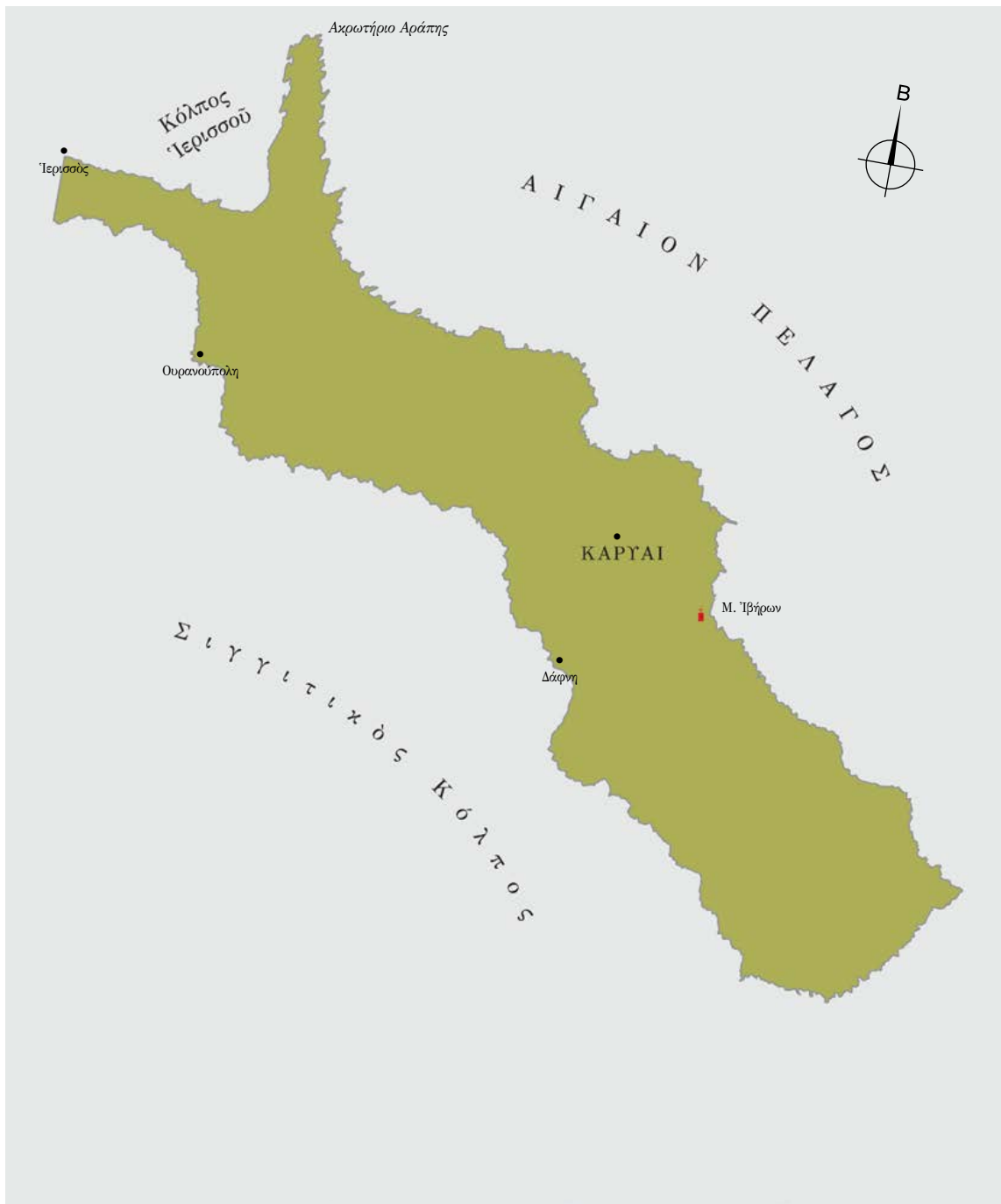
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

*Η Ιερά Μονή Βατοπαιδίου
και η βιβλιοθήκη της*

τυπουργών του 16ου αιώνα, του Ζαχαρία Καλλιέργη και του Αρσενίου Αποστόλη· πρόκειται για τις *Εκλογές* του Θωμά του Μαγίστρου (Ρώμη 1517) και τα *Σχόλια στην Ιλιάδα του Ομήρου*, με την εκδοτική επιμέλεια του Ιανού Λάσκαρη, που τυπώθηκαν στο τυπογραφείο του Ελληνικού Γυμνασίου της Ρώμης, το 1517 επίσης. Πολύτιμα και σπάνια βιβλία είναι και η δεύτερη έκδοση των *Επιγραμμάτων* του Μάξιμου Πλανούδη, που τυπώθηκε στο τυπογραφείο του Άλδου στη Βενετία το 1521, αλλά και ο *Θησαυρός τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης* του Ερρίκου Στεφάνου, που κυκλοφόρησε στη Γενεύη το 1572. Ας αναφερθεί εδώ και το σπανιότατο αντίτυπο που διασώζεται από την έκδοση *Χρησμός ἤτοι Προφητεία τοῦ Τερομονάχου Ἀγαθαγγέλου*, το οποίο δόθηκε τυπώθηκε στην Αγαθούπολη, αλλά αποδίδεται στον Ρήγα Βελεστινλή και τυπώθηκε στη Βιέννη το 1790 ή έναν χρόνο αργότερα.

Η ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ
ΙΒΗΡΩΝ
ΚΑΙ Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ

ΘΕΣΗ

Η Ιερά Μονή Ιβήρων βρίσκεται στη βορειοανατολική ακτή της αθωνικής χερσονήσου, κτισμένη πάνω σε μικρό όρμο στις εκβολές μεγάλου χειμάρρου και σχετικά κοντά στις μονές Καρακάλλου και Φιλοθέου.

Η μονή κατέχει την τρίτη θέση στην ιεραρχία των είκοσι μονών του Αγίου Όρους.

ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ

Οι Ίβηρες είναι οι πρώτοι από τους ξένους που οργάνωσαν μοναστικό ίδρυμα στο Άγιον Όρος. Πρωτοεμφανίσθηκαν στον Άθω επί βασιλείας Νικηφόρου Φωκά (963–969) και εγκαταστάθηκαν αρχικά στη Λαύρα του Αθανασίου του Αθωνίτη. Λίγο αργότερα μια ομάδα, με επικεφαλής τον Ιωάννη τον Ίβηρα, τοπάρχη της Μεσχίας (επαρχία της βορειοδυτικής Γεωργίας) και τιτλούχο του Βυζαντίου (κουροπαλάτης), εγκαταβίωσε σε γειτονικό Κελλί, σε απόσταση χιλίων βημάτων από τη μονή. Σύμφωνα με τον ιβηρικό *Βίο Ευθυμίου*, μέλος της αδελφότητας ήταν ο Ιωάννης Τορνίκιος, γυναικάδελφος του Ιωάν-

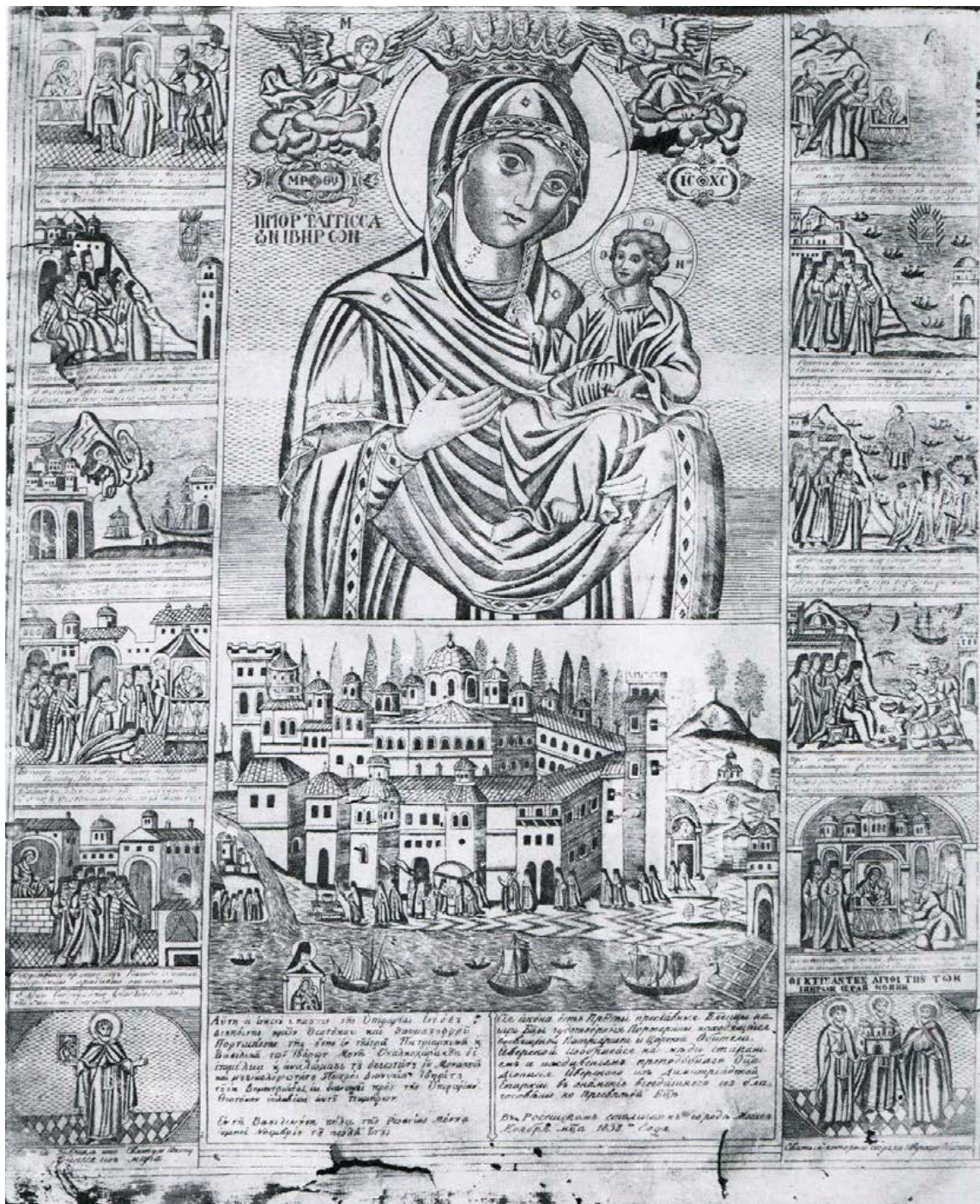

100.

98. Στη σελίδα 109:
Αθως. Η Μονή Ιβήρων.
Ευλογραφία του
Γεώργιου Μόσχου, 1985,
Εθνική Πινακοθήκη και
Μουσείο Αλέξανδρου Σούτσου.

98. Η Μονή Ιβήρων
στη χερσόνησο του Άθω –
Αγίου Όρους.

100. Σφραγίδα
της Μονής Ιβήρων
με παράσταση
της Κοιμήσεως της Θεοτόκου,
19ος αιώνας.

101. Η Μονή Ιβήρων. Χαλκογραφία αγνώστου, Μόσχα, Νοέμβριος 1838. Κάτω από την Παναγία την Πορταΐτισσα παριστάνεται το φρουριακό συγκρότημα του μοναστηριού. Δώδεκα μικρά εικονίδια περιγράφουν την ιστορία της θαυματουργής εικόνας. Στο εικονίδιο κάτω δεξιά απεικονίζονται οι τρεις Γεωργιανοί κίτορες της μονής.

νη του Ίβηρα και πρώην στρατηγός, που, μολονότι είχε αποσυρθεί από τα εγκόσμια πρώτα σε μονή της Μακεδονίας, έπειτα στον Όλυμπο της Βιθυνίας και τέλος στον Άθω, δέχτηκε να επιστρατευτεί για την καταστολή της ανταρσίας του Βάρδα Σκληρού. Μετά την επιτυχή έκβαση της στρατιωτικής αναμέτρησης στην κοιλάδα της Παγκαλείας (μεταξύ Εφέσου και Κολοφώνος), ο αυτοκράτορας Βασίλειος Β΄ ο Βουλγαροκτόνος του παρέσχε πλούσια δώρα και χρυσόβουλο (979/980), με το οποίο, εκτός των άλλων, του παραχωρούσε την ιδρυμένη τον 8ο αιώνα μονή Κλήμεντος, που ήταν αφιερωμένη στον Τίμιο Πρόδρομο. Σε αυτή τη μονή, που βρισκόταν στην περιοχή των αρχαίων Κλεωνών και στη θέση της σημερινής μονής Ιβήρων, φαίνεται ότι πρωτοεγκαταστάθηκε η ιβηρική αδελφότητα, διατηρώντας την αρχική ονομασία τουλάχιστον έως το 1015, όταν έλαβε τη σημερινή της ονομασία, προς τιμήν των κτιτόρων της (υπάρχει και η άποψη ότι Ιωάννης ο Ίβηρας και Ιωάννης Τορνίκιος είναι το ίδιο πρόσωπο), και το καθολικό της αφιερώθηκε στην Κοίμηση της Θεοτόκου. Πρώτος ηγούμενος υπήρξε ο Ιωάννης, ενώ με χρυσόβουλο της μητέρας του Βουλγαροκτόνου Θεοφανώς η νέα αδελφότητα κηρύχθηκε πλήρως ανεξάρτητη.

Μετά τον θάνατο του Ιωάννη, την ηγουμενία ανέλαβε ο γιος του Ευθύμιος. Παραιτήθηκε από τη θέση του ηγούμενου το 1012 για να αφοσιωθεί απειρίσπαστος στο μεταφραστικό και συγγραφικό του έργο. Μετέφρασε συνολικά 60 έργα στα γεωργιανά (αφήνοντας και πολλά μισοτελειωμένα), με πρώτη την Καινή Διαθήκη, που απέστειλε στην Ιβηρία στον Δαβίδ Κουροπαλάτη. Συγχρόνως ασχολήθηκε με τη διόρθωση των λειτουργικών κειμένων. Απεβίωσε στην Κωνσταντινούπολη το 1028.

Κατά τον 10ο και τον 11ο αιώνα προσαρτήθηκαν στη μονή Ιβήρων πολλά μονύδρια, όπως του Κολοβού, του Προφήτη Ηλίου, του Σισίκου, του Πτελεώτου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

*Η Ιερά Μονή Ιβήρων
και η βιβλιοθήκη της*

102. Ο Ιωάννης Τορνίκιος.
Τοιχογραφία στο Καθολικό
της Μονής Ιβήρων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

*Η Ιερά Μονή Ιβήρων
και η βιβλιοθήκη της*

103. *Ο άγιος Ευθύμιος ο Ίβηρ,
κτίτορας της Μονής Ιβήρων.
Τοιχογραφία στον εξωνάρθηκα
του ναού του Πρωτάτου,
τέλη 18ου αιώνα.*

Από το 1052 έως το 1066 ηγούμενος ήταν ο Γεώργιος Γ΄. Εκτός από τις μεταφράσεις στα γεωργιανά, ίδρυσε σχολή, στο σημείο όπου σήμερα είναι το Κελλί Άγιος Θεολόγος, στην οποία οι μαθητές διδάσκονταν την αρχαία ελληνική και τη βυζαντινή γραμματεία. Οι πρώτοι της μοναχοί ήλθαν από τη Γεωργία το 1065 και ανέρχονταν σε 80. Η σχολή συνέβαλλε για ενάμιση αιώνα στην άνθηση των γραμμάτων στη Γεωργία.

Το 11ο αι. εγκαταβίωναν στην Ιβήρων περί τους 300 μοναχούς. Από τα μέσα του ίδιου αιώνα υπάρχουν στη μονή δύο κοινότητες, Ιβηριτών και Ελλήνων, που ακολουθούν ξεχωριστό λειτουργικό τυπικό και τελούν τις ακολουθίες σε διαφορετικά κτίσματα, οι Γεωργιανοί στο καθολικό της Θεοτόκου και οι Έλληνες στο παλαιό καθολικό της μονής Κλήμεντος, στον ναό του Προδρόμου.

Κατά τον 12ο αιώνα πραγματοποιήθηκαν μεγάλα έργα, κυρίως επί ηγουμενίας του Παύλου (1170–1183/1184), όπως επεμβάσεις στον ναό της Πορταΐτισσας, επισκευές και διακόσμηση του καθολικού, ενίσχυση της οχύρωσης, ανέγερση νοσοκομείου, κ.ά.

Η μονή Ιβήρων καταστράφηκε επανειλημμένα από πειρατές και κυρίως από τους Φράγκους, οι οποίοι έκαναν «τὴν περιφανεστάτην μονὴν χῶρον ἔρημον καὶ ἀπάνθρωπον ἢ τόπον κλαυθμοῦ καὶ πεδίον ἀφανισμοῦ» και ἄρπαξαν «ἅπαν τὸ ἐν ἱεροῖς κειμηλίαις καὶ ἀναθήμασιν», ἀκόμη και τα σκεύη, «ἃ εἰς ὑπηρεσίαν τοῖς μοναχοῖς ἦσαν». Γι' αυτό τον λόγο, την ίδια χρονιά (1259), ο Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος επανακύρωσε με χρυσόβουλο τις κτήσεις και τα δικαιώματά της και την απάλλαξε από τη φορολογία.

Προτού ακόμη ορθοδοθήσει πλήρως, οι Καταλανοί την κατέστρεψαν ξανά (1307–1308). Αυτή την περίοδο ιδιαίτερο ενδιαφέρον έδειξε και ο Ανδρόνικος Β΄ Παλαιολόγος, διάδοχος του Μιχαήλ Η΄. Πάντως η πλήρης ανακαίνιση των κατεστραμμένων τμημάτων του συγκρο-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η Ιερά Μονή Ιβήρων
και η βιβλιοθήκη της

104. Ο Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος. Μικρογραφία σε χειρόγραφο κώδικα που περιέχει το έργο «Συγγραφικαί Ιστορίαι» του Γεωργίου Παχυμέρη. Μόναχο, Κρατική Βιβλιοθήκη της Βαυαρίας (BSB Cod.graec. 442).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η Ιερά Μονή Ιβήρων
και η βιβλιοθήκη της

105. Ο Κάλλιστος Β΄
ο Ξανθόπουλος, πατριάρχης
Κωνσταντινουπόλεως.
Τοιχογραφία στο Κελλί του
Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου
στην Καψάλα, 1843. Έργο
του Μακαρίου ιερομόναχου
Γαλατσιάνου.

τήματος γίνεται τον 15ο αιώνα με τη συνδρομή του ηγεμόνα της Ιβηρίας Γοργοράνη και των διαδόχων του.

Τον 13ο αιώνα οι αφίξεις Γεωργιανών μοναχών μειώθηκαν σημαντικά και αραίωσαν οι σχέσεις με την Ιβηρία.

Στα μέσα του 14ου αιώνα, με πατριαρχικό σιγίλιο του Καλλίστου Β΄ (1355–1356), η μονή αφενός περιήλθε στον έλεγχο του πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως και αφετέρου καθιερώθηκε η τέλεση των ακολουθιών στο καθολικό σε ελληνική γλώσσα και η ανάδειξη Έλληνα ηγουμένου, λόγω αριθμητικής υπεροχής «τῶν Ῥωμαίων μοναχῶν ... ὑπερεχόντων ... καὶ εἰς πᾶν ἔργον πνευματικόν». Οι Ἰβηρες, «εὐάριθμοι ὄντες», θα μπορούσαν να τελούν πλέον τις ακολουθίες τους όχι στο καθολικό, αλλά στον μικρότερο ναό της μονής «τῆς Θεομήτορος τῆς Πορταΐτισσης», ενώ τα διακονήματα θα έπρεπε να κατανέμονται και στις δύο εθνότητες. Το μέτρο αυτό δεν απέβλεπε στη διακοπή της ιβηρικής παράδοσης, αλλά στην αντίδραση κατά της πολιτικής του Σέρβου ηγεμόνα Στεφάνου Δουσάν, ο οποίος επιχειρούσε να αλλοιώσει τον χαρακτήρα των μονών του Ἄθωνα.

Κατά την τουρκοκρατία η μονή βρέθηκε σε πλήρες οικονομικό αδιέξοδο. Ο Ησαΐας Χιλανδαρινός στο Ὀδοιπορικόν του 1489 μνημονεύει μόνο 50 μοναχούς. Την υποστήριξαν με συνδρομές ηγεμόνες της Ιβηρίας (Γοργοράνης, Καΐχοσρόης, κ.ά. τον 15ο αι., Αλέξανδρος ς΄ τον 16ο αι. κ.ά.), ηγεμόνες των παραδουνάβιων χωρών (Νεάγκος Βασσαράβας τον 16ο αι.), καθώς και πατριάρχες όπως ο Διονύσιος Δ΄ Μουσελίμης τον 17ο αιώνα. Τον 17ο αιώνα παραχωρήθηκε στη μονή Ιβήρων από τον τσάρο Αλέξιο η μονή του Αγίου Νικολάου στη Μόσχα, ενώ παρόμοιες κινήσεις γίνονταν και από τη μεριά του Οικουμενικού Πατριαρχείου: ο πατριάρχης Κύριλλος Β΄ με σιγίλιο επιβεβαιώνει τα δικαιώματα της μονής Ιβήρων επί της μονής Βλατάδων της Θεσσαλονίκης, ενώ το 1675 ο πατριάρχης Παρθένιος ονομάζει τη μονή πατριαρχική και σταυροσπηγιακή.

Η ανάκαμψη λοιπόν ξεκίνησε από τις πρώτες δεκαετίες του 16ου αιώνα και ήταν ταχύτατη. Το 1520 η οθωμανική απογραφή ανεβάζει τον αριθμό των μοναχών σε 151, το 1560 μνημονεύονται 250 και το 1583 193 μοναχοί. Επισκευάστηκαν τα τείχη και το καθολικό, κτίσθηκε πύργος και εξοπλίστηκε με κανόνι, η εικόνα της Πορταΐτισσας επενδύθηκε με βαρύτιμο κάλυμμα, κλπ. Τον 17ο και τον 18ο αιώνα οι μοναχοί θα υπερβούν τους 300 (1648: 365, 1677: 400, 1761: 337). Την ίδια περίοδο της αφιερώθηκαν πολλά ακίνητα και μονές, όπως η μονή Βλατάδων (1633) στη Θεσσαλονίκη, οι μονές στην Κορνοφωλέα Διδυμοτείχου (1747), στο Μελένικο (1760), στο Βεβέκιο Βοσπόρου (1796), στην Τρύγη Λήμνου (1797), κ.ά. Στις βόρειες χώρες κατέχει, όπως λέχθηκε, τη μονή Αγίου Νικολάου (1669) στο κέντρο της Μόσχας (εδώ εγκαταστάθηκαν μεταξύ άλλων και οι αδελφοί Ζωσιμάδες), της Αγίας Τριάδος (1613) στη Βλαχία, του Ευαγγελισμού στη Μολδαβία, της «Ραδοκάνου» στο Μπακού.

Πάντως, το 1740 πυρκαγιά κατέστρεψε μέρος της μονής και το γεγονός την επηρέασε δυσμενώς για τα επόμενα χρόνια. Γι' αυτό το 1784, όταν κλήθηκε να καταβάλει φόρους «διακόσια δέκα πουγγεία», δήλωσε αδυναμία πληρωμής τους.

Στην απογραφή του 1808 οι μοναχοί της ήταν συνολικά 250, εκ των οποίων οι 158 εντός των τειχών.

Η μονή Ιβήρων πρόσφερε πολλά στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα του 1821. Όλους τους θησαυρούς της τους δώρισε στην Επανάσταση. Στο αρχείο της σώζονται επιστολές του Ιωάννη Καποδίστρια, με τις οποίες ενημερώνει τη μονή ότι έλαβε τα πολύτιμα αντικείμενα και εκφράζει την ευγνωμοσύνη του για τη μεγάλη προσφορά. Αλλά και κατά την προεπαναστατική περίοδο, ο γραμματέας Νικηφόρος Ιβηρίτης, εκπρόσωπος της μονής στη Βλαχία για τις εκεί υποθέσεις της, είχε μνηθεί στη Φιλική Εταιρεία και συνεργάστηκε μάλιστα με τον

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

*Η Ιερά Μονή Ιβήρων
και η βιβλιοθήκη της*

106. Προσωπογραφία του Νεάγκου Βασαράβα και του γιου του Θεοδοσίου. Φορητή εικόνα της Μονής Διονυσίου, αυγοτέμπερα σε ξύλο, 16ος αιώνας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η Ιερά Μονή Ιβήρων
και η βιβλιοθήκη της

πατριάρχη Γρηγόριο Ε΄, ο οποίος ήταν εξόριστος στη μονή Ιβήρων (1800–1806, 1809–1819), καθώς και με τον Εμμανουήλ Παπά.

Στα χρόνια μετά την απελευθέρωση, μεγάλο μέρος της μονής καταστράφηκε από πυρκαγιές (1845, 1865)

107. Όρος Άθως: η Μονή Ιβήρων στο σελινόφως. Σχέδιο του Paul Jouve στο περιοδικό «L' Illustration», τεύχος 4058, 11 Σεπτεμβρίου 1920.

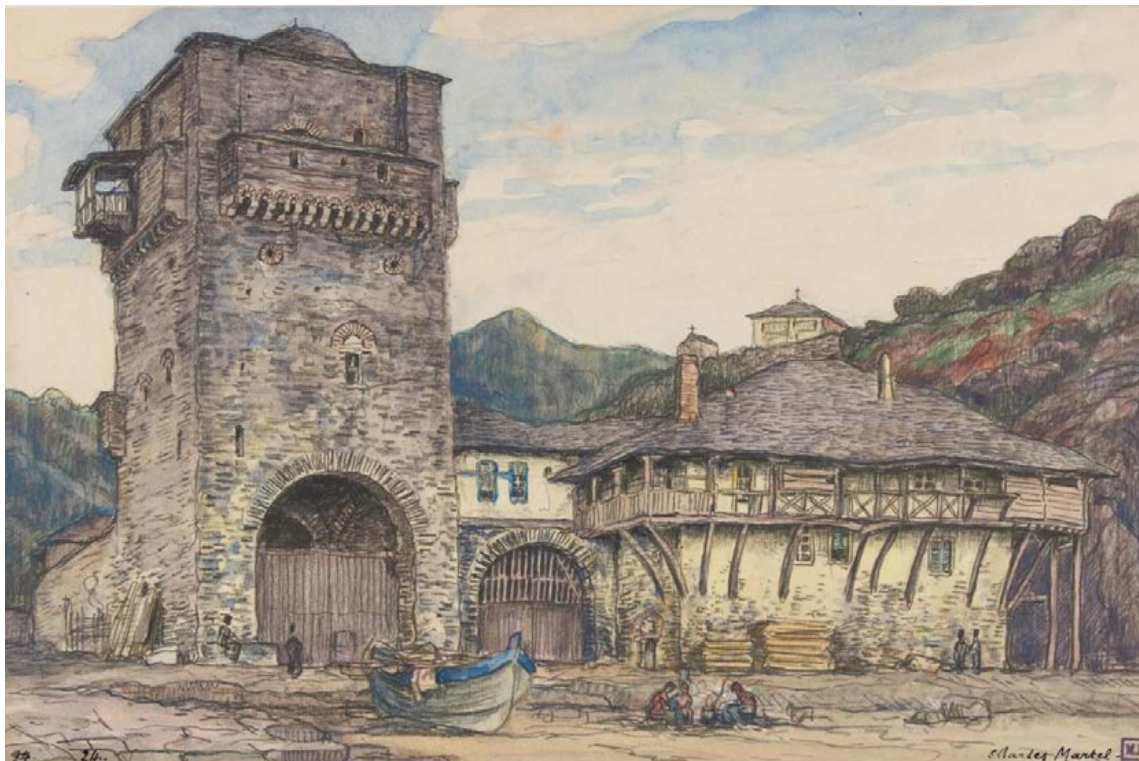
αλλά ανοικοδομήθηκε με τα έσοδα των πολλών μετοχίων της. Τα σχέδια των νεοκλασικών κτιρίων της ανοικοδόμησης ήταν του Κωστή Κάλφα, Έλληνα αρχιτέκτονα της Υψηλής Πύλης. Οι δημεύσεις κτημάτων της από τη ρουμανική κυβέρνηση το 1863 και από τη ρωσική κατά τη δεκαετία του 1880, μαζί με τις απαλλοτριώσεις που έγιναν στον ελλαδικό χώρο τον 20ό αι., οδήγησαν τη μονή σε οικονομικό μαρασμό. Επίσης, ο σεισμός του 1905 δημιούργησε στα κτίσματά της μεγάλες ρηγματώσεις.

Στις αρχές του 20ού αι. οι μοναχοί της ανέρχονταν σε 200. Το 1990 επανδρώθηκε από ομάδα μοναχών της μο-

νής Σταυρονικήτα και την ίδια χρονιά, με σιγίλιο του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Δημητρίου Α΄, μετατράπηκε σε κοινόβιο. Πρώτος ηγούμενος ορίστηκε ο αρχιμανδρίτης Βασίλειος Σταυρονικητιανός. Μετά την παραίτησή του ανέλαβε ο ιερομόναχος Ναθαναήλ ο Κώος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

*Η Ιερά Μονή Ιβήρων
και η βιβλιοθήκη της*

Το καθολικό της μονής Ιβήρων, αφιερωμένο στην Κοίμηση της Θεοτόκου, άρχισε να κτίζεται το 984, ολοκληρώθηκε μετά το 1019 και ανακατασκευάστηκε στις αρχές του 16ου αιώνα. Από το παλαιότερο καθολικό σώζεται το μαρμαροθετημένο δάπεδο (α΄ μισό 11ου αι.) με διάφορα γεωμετρικά σχήματα και επιγραφή του Γεωργιανού κτίτορα Γεωργίου, του τρίτου ηγουμένου της. Αξιόλογα είναι εδώ και τα δίζωνα κιονόκρανα, σε δεύτερη χρήση, που επιστέφουν τους κίονες του κυρίως ναού και τα παλαιά θωράκια με το Χριστόγραμμα. Οι τοιχο-

108. *Ο αροσνάς της μονής Ιβήρων. Από την έκδοση: Υδατόχρωμα και μολύβι, Charles Martel, 1919. Φωτογραφία: Bertrand Prévost, Κέντρο Ζορζ Πομπιντού.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

*Η Ιερά Μονή Ιβήρων
και η βιβλιοθήκη της*

γραφίες του καθολικού ανήκουν σε διάφορες εποχές, από τον 16ο μέχρι τον 19ο αιώνα, όταν γίνεται και επιζωγράφισή τους. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν το μεταβυζαντινό ξυλόγλυπτο τέμπλο, με τον πλουσιότατο φυτοειδή του διάκοσμο, και η πύλη από άργυρο και έβενο, με διακοσμητικά σχέδια λεπτότατης τέχνης, που οδηγεί από τον εξωνάρθηκα στη λιτή.

Ενδιαφέρον έχει και ο τοιχογραφικός διάκοσμος του παρεκκλησίου της Παναγίας της Πορταΐτισσας, γιατί ανάμεσα στις μορφές των αγίων που απαρτίζουν το εικονογραφικό πρόγραμμα του νάρθηκα ξεχωρίζουν οι μορφές ανδρών της αρχαίας Ελλάδας, του Σόλωνα, του Σοφοκλή, του Πλουτάρχου και του Θουκυδίδη, του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη, του Μεγάλου Αλεξάνδρου και, παραδόξως, του Δαρείου.

Κατά τον 10ο και τον 11ο αιώνα στη μονή λειτούργησε βιβλιογραφείο για την παραγωγή χειρογράφων στα γεωργιανά. Δεν είναι γνωστό αν λειτούργησε και εργαστήριο αντιγραφής ελληνικών χειρογράφων κατά τη βυζαντινή περίοδο, καθώς μόνο ένας γραφέας, ο Θεοφάνης (αρχές 11ου αι.), είναι γνωστό ότι δραστηριοποιήθηκε τότε. Μεγάλη άνθηση του βιβλιογραφείου παρατηρείται από τις αρχές του 16ου έως τα τέλη του 19ου αιώνα, με ιδιαίτερα πλούσια παραγωγή ελληνικών χειρογράφων. Μεταξύ των σπουδαίων καλλιγράφων της μονής συγκαταλέγεται ο νοτάριος της Μεγάλης Εκκλησίας άγιος Θεόφιλος ο Μυροβλύτης ο Παντοκρατορινός (1511–1523). Πριν από το 1535 και για αρκετά χρόνια εγκαταβίωσε στη μονή ο λόγιος Παχώμιος Ρουσάνος ο Ζακύνθιος. Πριν από το 1540 μέλος της αδελφότητας ήταν ο Θωμάς (Θεοφάνης) Ελεαβούλκος, ο οποίος κληροδότησε στη μονή τα βιβλία του. Κατά το δεύτερο μισό του 16ου αιώνα έχουμε τον λόγιο και διδάσκαλο στην Κωνσταντινούπολη Συμεών Καβάσιλα.

Από τους λόγιους που ανέδειξε η μονή Ιβήρων ως ανα-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η Ιερά Μονή Ιβήρων
και η Βιβλιοθήκη της

109. Ιωάννης ο Χρυσόστομος, Υπόμνημα στο Κατά Ματθαίον Ευαγγέλιο (Ομιλίες 45–90). Περγαμηνός κώδικας της Μονής Ιβήρων (κώδ. 46) καλλιγραφημένος από τον Θεοφάνη τον Ιβηρίτη, 1007.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

*Η Ιερά Μονή Ιβήρων
και η βιβλιοθήκη της*

ΠΟ. Ο Θεόκλητος Πολυείδης.
Χαλκογραφία του Γκέοργκ
Φρίντριχ Σμιτ που
φιλοτεχνήθηκε στη Βροννοβίκη
το 1733 και κοσμεί
την προμετωπίδα της έκδοσης:
«*Sacra tuba fidei*», [Στοκχόλμη]
1736.

φερθεί ακόμη ο Ιερόθεος ο Πελοποννήσιος (1686–1745), βαθύς γνώστης της φιλοσοφίας, της ελληνικής και λατινικής γραμματείας και δάσκαλος στη σχολή της Σκοπέλου, ο Μελέτιος, μαθητής του Ιεροθέου και βιβλιοθηκάρχιος της μονής, με τον οποίο διατηρούσε αλληλογραφία ο Ευγένιος Βούλγαρης, ο Θεόκλητος Πολυείδης (1698–1759), ο Χριστόφορος Προδρομίτης (1822–1916) από την Άρτα, μαθητής του Ευγενίου Βούλγαρη και συγγραφέας πολλών κυρίως υμνολογικών έργων, κ.ά.

Μεγάλη προσωπικότητα είναι ο Διονύσιος Ιβηρίτης. Το 1650, ενώ βρισκόταν στη Βλαχία, δέχτηκε πρόσκληση του πατριάρχη Μόσχας Νίκωνα (τότε αρχιμανδρίτη της μονής Νοβοσπάσκι) να μεταβεί στη Ρωσία. Ανταποκρίθηκε μετά από πέντε χρόνια. Στη Μόσχα ασχολήθηκε για καιρό με τη διόρθωση των λειτουργικών βιβλίων και έπειτα ανέλαβε τη διεύθυνση του κρατικού τυπογραφείου. Μεταξύ άλλων έργων του είναι και η *Ιστορία περί τῆς ἀρχῆς τῶν Ρώσων*, την οποία συνέταξε με βάση ρωσικές πηγές το 1668. Είναι επίσης ο μεταφραστής στα ρωσικά της *Χρονογραφίας* του ΨευδοΔωροθέου. Ο Διονύσιος πέθανε στη Βλαχία, λίγους μήνες μετά τον διορισμό του ως μπτροπολίτη της Ουγγροβλαχίας.

ΣΚΕΥΟΦΥΛΑΚΙΟ

Το Σκευοφυλάκιο της μονής Ιβήρων, από τα πιο αξιόλογα του Αγίου Όρους, στεγάζεται πλέον στη νεόδμητη νότια πτέρυγα της μονής. Εκεί φυλάσσονται ανεκτίμητοι θησαυροί, χρυσοκέντητα άμφια, εκκλησιαστικά σκεύη, σταυροί, δισκοπότηρα, εγκόλπια, μήτρες, η αρχι-

III. Η Κοίμηση του Οσίου Εφραίμ του Σύρου. Λεπτομέρεια φορητής εικόνας (αυγοτέμπερα σε ξύλο), 15ος αιώνας.

112. Σάκκος Διονυσίου Δ', δεύτερο μισό 17ου αιώνα, Σκευοφυλάκιο Μονής Ιβήρων.

ερατική στολή του πατριάρχη Διονυσίου Δ΄ του Μουσελίμη, ο μανδύας του Γρηγορίου του Ε΄, ο αυτοκρατορικός σάκκος του Ιωάννη Τσιμισκή, ο οποίος κοσμείται με διακοσμητικά σχέδια και παραστάσεις δέκα λεόντων και τεσσάρων δικεφάλων. Εδώ φυλάσσεται και το μέγα Ευαγγέλιο, δώρο του Πέτρου του Μεγάλου (1649), με αργυρόχρυση επένδυση διακοσμημένη με πολύτιμους λίθους, βάρους 40 κιλών, καθώς και μια επτάφωτη λυχνία σε σχήμα λεμονιάς, δώρο «... ψυχῆ ζεύση τῶν πολιτῶν τῆς Μόσχας ... 1818» προς τον εκπρόσωπο της μονής αρχιμανδρίτη Κύριλλο, που φέρει 30 λεμόνια και 7 κηροπήγια επίχρυσα. Το σκευοφυλάκιο της μονής Ιβήρων ήταν «πρόσιτον εἰς πάντας, μηδ' αὐτῶν τῶν πατέρων ἐξαιρουμένων».

ΕΙΚΟΝΟΦΥΛΑΚΙΟ

Το νέο, δώροφο κτίσμα που οικοδομήθηκε πρόσφατα στη νότια και ακάλυπτη πλευρά της μονής, λόγω παλαιάς πυρκαγιάς, στεγάζει το Εικονοφυλάκιο. Στη μονή φυλάσσονται περισσότερες από 1.600 μεταβυζαντινές και νεότερες εικόνες.

Σε ιδιαίτερο παρεκκλήσι εντός της μονής, που οικοδομήθηκε το 1682 στην είσοδό της, βρίσκεται η εφέστια εικόνα της, η λεγόμενη Πορταΐτισσα, που ανήκει στον τύπο της Οδηγήτριας. Την περιβάλλει πλήθος παραδόσεων και θρύλων. Ανάγεται στους προεικονοκλαστικούς χρόνους. Φέρει δύο επενδύματα και στο αργυρεπίχρυσο εξωτερικό υπάρχει η επιγραφή «Μόσχα 1819». Η εικόνα βρέθηκε στη δεκαετία του 980 από τον Ίβηρα

113. Η εφέστια εικόνα της Μονής Ιθίων, η λεγόμενη Πορταΐτισσα.

ασκητή Γαβριήλ και έλαβε την επωνυμία «Πορταΐτισσα» λόγω της επιμονής της να μεταβαίνει «άνωθεν τῆς πύλης τοῦ μοναστηρίου, εἰς τὸ τεῖχος τοῦ κάστρου». Στη σιαγόνα της Θεοτόκου διακρίνεται μέχρι σήμερα η πληγή που ανοίχθηκε από το ξίφος Άραβα πειρατή, ο οποίος μεταστράφηκε στον χριστιανισμό και έζησε ως μοναχός στη μονή μέχρι το τέλος της ζωής του, καθώς είδε να ρέει αίμα από το χτύπημά του. Είναι ο άγιος Βάρβαρος. Αντίγραφο της Πορταΐτισσας στάλθηκε το 1651 στη Ρωσία και τοποθετήθηκε στη μονή του Αγίου Νικολάου στη Μόσχα, που βρίσκεται στην Κόκκινη Πλατεία, μεταξύ Κρεμλίνου και Ακαδημίας. Σήμερα το αντίγραφο αυτό φυλάσσεται στην Αγία Τριάδα της Μόσχας.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Η Βιβλιοθήκη της μονής Ιβήρων είναι καλά οργανωμένη και πλούσια σε περιεχόμενο. Από το 1721 στεγαζόταν στους χώρους πάνω από τον νάρθηκα του καθολικού. Το 1800 μεταφέρθηκε από τα «έσωθεν» στα «έξωθεν κατηχούμενα», δηλαδή στο δυτικό τμήμα του ναού. Γλίτωσε από την πυρκαγιά του 1860, που κατέστρεψε το μεγαλύτερο μέρος της μονής. Το 1967 για λόγους πυρασφάλειας μεταφέρθηκε στο ριζικά ανακαινισμένο παλιό μαγκιπεϊον (αρτοποιείο), ένα ελεύθερο από όλες τις πλευρές ισόγειο κτίριο δίπλα στην τράπεζα. Στο νεόδμητο δώροφο κτίσμα της νότιας πτέρυγας της μονής, που ανεγέρθηκε στη θέση κατεστραμμένου από τον σεισμό του 1905 κτιρίου, όπου στεγάζεται το Εικονοφυλάκιο, διαμορφώθηκε ειδικός χώρος για τη Βιβλιοθήκη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

*Η Ιερά Μονή Ιβήρων
και η βιβλιοθήκη της*

Π4. Ο άγιος Γαβριήλ ο Ίβηρ.
Τοιχογραφία στο Παρεκκλήσιο
του Αρχαγγέλου της Μονής
Ιβήρων, 1812.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

*Η Ιερά Μονή Ιβήρων
και η βιβλιοθήκη της*

Π5. Βομβύκινος κώδικας (κώδ. 161) που προσφέρθηκε από τον Μάξιμο Μαργούνιο στη Μονή Ιβήρων. Περιέχει έργα των Ευριπίδη, Αισχύλου, Θεόκριτου και Πινδάρου, 13ος–14ος αι.

Βιβλιοθήκη στη μονή Ιβήρων λειτουργούσε ήδη από την ίδρυσή της. Τα βασικά βιβλία στα γεωργιανά αντιγράφηκαν το 977 και 978 στη μονή του Όσκι στη Γεωργία κατά παραγγελία του Ιωάννη Ίβηρα (Τορνίκιου), και μεταφέρθηκαν στη μονή του Κλήμεντος. Επίσης, το βιβλιογραφείο, που ιδρύθηκε από τον Ιωάννη τον Ίβηρα στη μονή, παρήγαγε μεγάλο αριθμό χειρόγραφων κώδικων. Ο εμπλουτισμός της συνεχίστηκε και κατά τους επόμενους αιώνες, είτε με δωρεές είτε με αντιγραφή ελληνικών και μεταφρασμένων στα γεωργιανά κώδικων.

Στις αρχές του 16ου αιώνα μεγάλη είναι η συμβολή του προηγουμένου Διονυσίου, ο οποίος μερίμνησε για τη συμπλήρωση ελλείψεων, ενώ ο ίδιος καλλιγράφησε τουλάχιστον 13 χειρόγραφα. Ο γνωστότερος από τους γραφείς που προσέλκυσε ο Διονύσιος ήταν ο Θεοδόσιος, πρώην νοτάριος του πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, γνωστός ως Θεόφιλος ο Μυροβλύτης. Ήλθε στη μονή το 1511 και μέχρι το 1523 που έφυγε καλλιγράφησε 31 κώδικες, ενώ συμπλήρωσε αρκετούς άλλους. Παράλληλα, μέχρι τον θάνατό του δεν σταμάτησε να αφιερώνει χειρόγραφα στην Πορταίτισσα.

Στα μέσα του 16ου αιώνα ο Θωμάς (Θεοφάνης) Ελεαβούλκος Νοταράς, ο οποίος χρημάτισε ιεροκήρυκας της Μεγάλης Εκκλησίας και διετέλεσε καθηγητής στην Πατριαρχική Σχολή, κληροδότησε στη μονή Ιβήρων, που ήταν η μετάνοιά του, εκεί δηλαδή όπου έγινε μοναχός, τα βιβλία του.

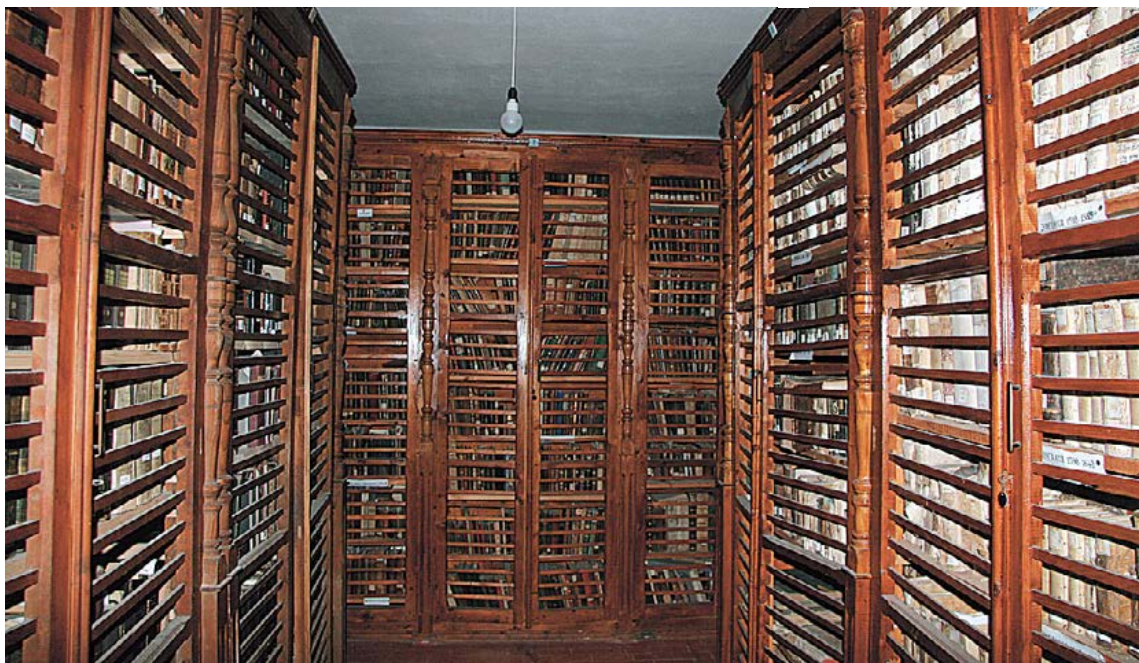
Επίσης και ο Μάξιμος Μαργούνιος δώρισε στην Ιβήρων τα βιβλία του. Στη διαθήκη του σημειώνεται: «... τὰς ἑννέα κασέλλας τὰ βιβλία πολλῶν λογίων, ὅπου ἔπεμψα εἰς τὸ ἄνω μοναστήριον διὰ τὴν ψυχὴν μου». Μεταξύ τους και πολλά χειρόγραφα, από τα οποία μέχρι σήμερα έχουν εντοπισθεί 39 (αλλά μόνο τα 14 βρίσκονται στη μονή).

Με εντολή του τσάρου Αλέξιου και του πατριάρχη

Νίκωνα στάλθηκε στο Άγιον Όρος ο Αρσένιος Σουχάνοφ με σκοπό να παραλάβει από εκεί λειτουργικούς κώδικες προς αναθεώρηση των παλαιών ρωσικών μεταφράσεων. Υπερβαίνοντας την εντολή, ή ακολουθώντας άλλη μυστική εντολή, ο Σουχάνοφ συνέλεξε πλήθος σπουδαίων κωδίκων, μεταξύ των ετών 1653–1655. Τελικά μετέφερε

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

*Η Ιερά Μονή Ιβήρων
και η βιβλιοθήκη της*

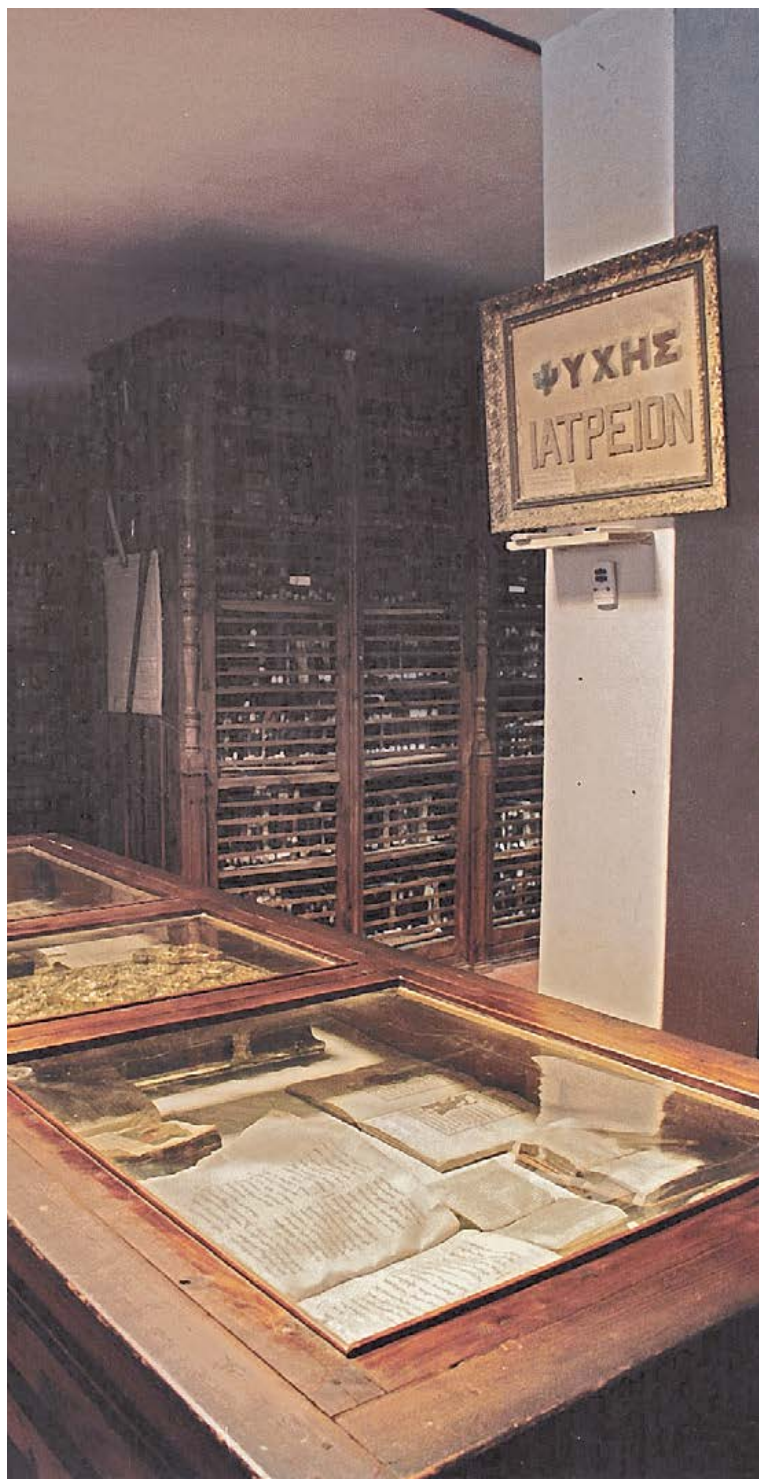

στη Μόσχα 498 κώδικες, που αποτέθηκαν στην τότε πατριαρχική βιβλιοθήκη. Από αυτούς αριθμητικά την πρώτη θέση κατέχουν οι κώδικες της μονής Ιβήρων: οι Ιβηρίτες, θέλοντας να εκφράσουν την ευγνωμοσύνη τους για τη δωρεά του μετοχίου του Αγίου Νικολάου στη Μόσχα, υπήρξαν γενναιόδωροι στην αποστολή χειρογράφων. Ο Διονύσιος Ιβηρίτης παρέσχε σημαντική βοήθεια στον Αρσένιο για την επιλογή των βιβλίων, συνολικά 158 χειρογράφων και 5 εντύπων. Μεταξύ αυτών ήταν σχεδόν ολόκληρη η βιβλιοθήκη του Μαξίμου Μαργουνίου. Ακόμη, το 1660, ο Διονύσιος είχε κι αυτός φέρει μαζί του στη Μόσχα 14 βιβλία, μεταξύ των οποίων και 5 χειρόγραφα,

Π6. Βιβλιοστάσια στην παλαιά βιβλιοθήκη της Μονής Ιβήρων. Φωτογραφικό αρχείο Μονής Ιβήρων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

*Η Ιερά Μονή Ιβήρων
και η βιβλιοθήκη της*

Π7. Άποψη του εσωτερικού της βιβλιοθήκης χειρογράφων και εντύπων, σε ανεξάρτητο κτίριο στην αυλή της Μονής Ιβήρων δίπλα στην Τράπεζα, όπου και λειτούργησε έως τις αρχές του 2010. Μετέπειτα μεταφέρθηκε στην ανατολική πτέρυγα της Μονής.

που δεν τα αποχωρίστηκε όμως και χρησιμοποιήθηκαν για τις εργασίες του στο τυπογραφείο.

Το 1678, ο πατριάρχης Διονύσιος Δ΄ Μουσελίμης δώρισε στη μονή, μεταξύ άλλων, την πλούσια βιβλιοθήκη του, που περιλάμβανε πολυάριθμα έντυπα, καθώς και ικανό αριθμό χειρογράφων (εντοπίστηκαν 28 στη Βιβλιοθήκη της μονής). Ο Διονύσιος είχε καταρτίσει κατάλογο των βιβλίων του που λανθάνει σήμερα.

Η ανασυγκρότηση και ο εμπλουτισμός της βιβλιοθήκης της μονής οφείλεται στον λογιότατο πρώην μπτροπολίτη Άρτης και Ναυπάκτου Νεόφυτο Μαυρομάτη, που άφησε τον θρόνο του και έμεινε στο Άγιον Όρος για 30 περίπου χρόνια. Το 1721 συνέλεξε όλα τα βιβλία της μονής, πρόσθεσε και τα δικά του και τα στέγασε στον χώρο που διαμόρφωσε στα κατηχούμενα, πάνω από τον νάρθηκα του καθολικού. Ο Ιωάννης Κομνηνός, στο Προσκυνητάριον του 1745, χαρακτηρίζει τη βιβλιοθήκη «*παλαιάν και πλουσιοπάροχον, και αύξηθεισαν τώρα μάλιστα εις τούς έδικούς μας χρόνους και ανακαινισθεισαν, δια προστασίας και έξόδων του ... Νεοφύτου του Μαυρομάτου*», ενώ στην πρώτη έκδοση του έργου (1701) αναφέρει ότι «*έχει τὸ μοναστήριον ... και βιβλιοθήκας εις τρεις τόπους πλουσιοπαρόχους, με πολλὰ ἀκριβὰ και ὠφέλιμα βιβλία, παλαιά τε και νέα*». Από το 1729 ο Νεόφυτος εγκαταβίωσε στη Λαύρα, συμβάλλοντας στην ανόρθωση της μονής, όπου πήρε μαζί του και πολλά από τα βιβλία του. Παρά ταύτα μεγάλο μέρος της βιβλιοθήκης του, μαζί με 18 χειρόγραφα, βρίσκεται σήμερα στη μονή Ιβήρων. Ο Νεόφυτος ήταν ο πρώτος Έλληνας που σκέφτηκε να εκδώσει βιβλία στα ελληνικά με παράλληλο τουρκικό κείμενο γραμμένο με ελληνικά στοιχεία για τους τουρκόφωνους Έλληνες της Μικράς Ασίας και έγραψε το πρώτο караμανλίδικο βιβλίο, το *Άπάνθισμα τῆς Χριστιανικῆς Πίστεως (Κιουλζάρι Ιμάνι Μεσιχί)* το 1718.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η Ιερά Μονή Ιβήρων
και η βιβλιοθήκη της

Οι απώλειες χειρογράφων και εντύπων δεν σταμάτησαν μετά τα μέσα του 17ου αιώνα και τον Σουχάνοφ. Το 1726, η μονή δώρισε 15 χειρόγραφα σε απεσταλμένους του πάπα Βενέδικτου ΙΓ'. Ο Ευγένιος Βούλγαρις, σχολάρχης στην Αθωνιάδα Σχολή κατά τα έτη 1753-1759, προμηθεύτηκε από αυτήν πολλά βιβλία απαραίτητα για τη λειτουργία της σχολής, που δεν επέστρεψαν ποτέ

118. Παπαδική του 17ου αιώνα
(κώδ. 1250) που φυλάσσεται
στη Βιβλιοθήκη
της Μονής Ιβήρων.
Αριστερά, πιθανότατα,
ο ιερέας Μπαλάσης,
γραφέας του κώδικα.
Δεξιά, ο Ιωάννης Δαμασκηνός
και ο Ιωάννης Κουκουζέλης.

εκεί. Κατά τη μεταφορά από το ανατολικό στο δυτικό τμήμα του Σκευοφυλακίου, το 1800, πολλά από τα χειρόγραφα αφαιρέθηκαν και αποτέθηκαν στον εξωνάρθηκα, χωρίς να είναι γνωστή η περαιτέρω τύχη τους.

Ο περιηγητής Ρόμπερτ Κέρζον επισκέφτηκε τη μονή το 1837. Θεωρεί τη Βιβλιοθήκη της την αξιολογότερη ίσως του Αγίου Όρους. Σημειώνει ότι ο χώρος είναι καλά

εξοπλισμένους και τα βιβλία σε εξαιρετική κατάσταση. Υπολόγισε πως εκεί φυλάσσονταν περί τα 2.000 χαρτώα και 1.000 περγαμινά χειρόγραφα. Από τα περγαμινά περί τα 100 ήταν στα γεωργιανά. Αναζητώντας έργα κλασικών συγγραφέων, δεν εντόπισε κανένα περγαμινό χειρόγραφο με τέτοιο περιεχόμενο, αλλά μόνο χαρτώα. Τον εντυπωσίασε ένα κοπτικό Ψαλτήριο σε αραβική μετάφραση. Τα έντυπα βιβλία τα υπολογίζει σε 5.000. Δεν κατόρθωσε να αγοράσει κανέναν κώδικα, παρότι επιστράτευσε την ευγλωττία του και πλήθος επιχειρήματα. Τελικά, για παρηγοριά, ο γραμματέας της μονής τού δώρισε ένα χειρόγραφο δικό του, που περιείχε στα ελληνικά την ιστορία της μονής από την ίδρυσή της μέχρι τις ημέρες εκείνες.

Το 1844 ο Μηνάς Μηνωίδης, διπλωμάτης του υπουργείου των Εξωτερικών της Γαλλίας, επισκέφθηκε τη μονή, κατάρτισε κατάλογο των χειρογράφων της και αφείρεσε άγνωστο αριθμό τους.

Το 1869 επισκέφθηκε τη μονή ο Ιωάννης Μ. Ραπτάρης. Η βιβλιοθήκη της, όπως γράφει, είναι «λίαν παραμελημένη», αλλά «ή ἀρίστη καὶ πλουσιωτάτη τῶν ἐπὶ τοῦ Ἄθωνος», καθώς περιέχει «δισχίλια χειρόγραφα ... ἐν οἷς ἑκατὸν εἰς γλῶσσαν Ἰβηρικὴν, καὶ τινὰ Κοπτικά».

Μετά τον θάνατο του Δημητρίου Καλαβακίδη (ή Καλαμπακίδη) († 1878), συγγραφέα, τυπογράφου και εκπαιδευτικού από το Μελένικο, η πλούσια βιβλιοθήκη του, μαζί με έξι κώδικες δικών του συγγραμμάτων, κληροδοτήθηκε στη μονή Ιβήρων, ίσως επειδή είχε εγκαταβιώσει εκεί για ένα διάστημα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

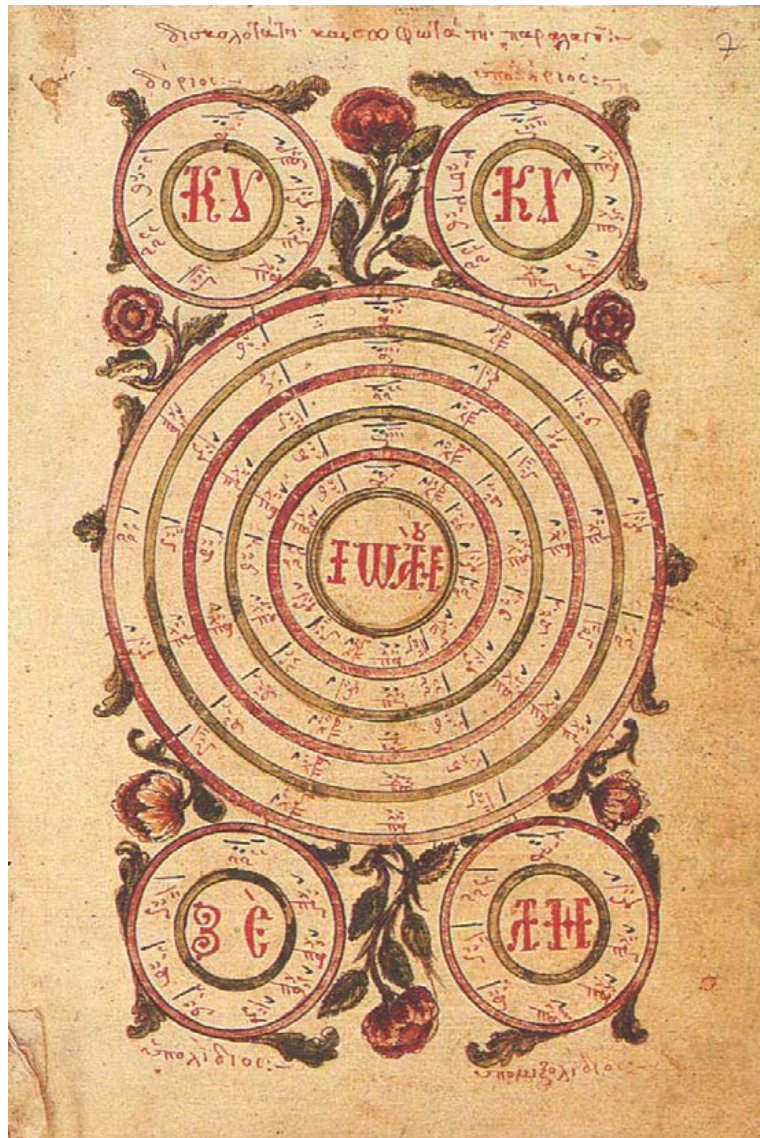
*Η Ιερά Μονή Ιβήρων
και η βιβλιοθήκη της*

Π9. Ο Ευγένιος Βούλγαρης.
Χαλκογραφία
του Καρλ Βίλχελμ Ζέλιγκερ
βασισμένη σε έργο
του Θεοδοσίου Γιάνενκο,
Αγία Πετρούπολη, 1805.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η Ιερά Μονή Ιβήρων
και η βιβλιοθήκη της

120. Ο Μέγιστος Τροχός της Μουσικής του Ιωάννη Κουκουζέλη αναπαριστά με σχηματικό τρόπο τις ονομασίες και τις σχέσεις των κύριων και των πλάγιων ήχων της βυζαντινής μουσικής. Ολοσέλιδη μικρογραφία σε μουσικό χειρόγραφο της Μονής Ιβήρων (κώδ. 951).

ΑΡΧΕΙΟ

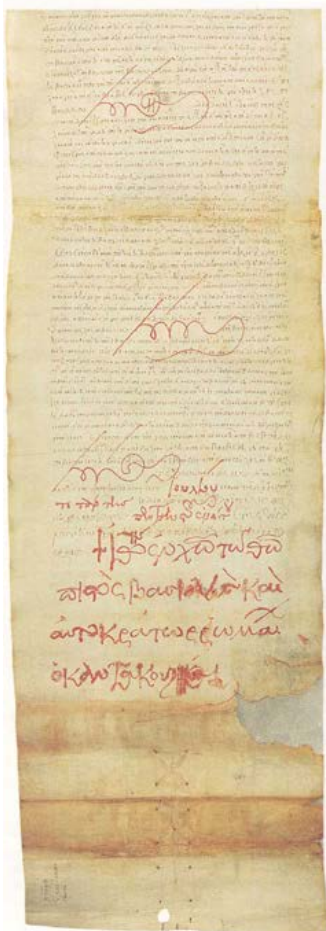
Το Αρχείο της μονής Ιβήρων στεγαζόταν έως και τη δεκαετία του 1990 σε χώρους που είχαν διαμορφωθεί στα κατηχούμενα του καθολικού. Εκεί υπήρχαν το βυζαντινό αρχείο, τοποθετημένο για μεγαλύτερη ασφάλεια στο Σκευοφυλάκιο, που επίσης βρισκόταν στον ίδιο χώρο, αλλά και το μεταβυζαντινό και το νεότερο αρχείο. Τα έγγραφα του νεότερου αρχείου χρονολογούνταν μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα, ενώ το υλικό ήταν διάσπαρτο και σε άλλους χώρους της μονής, κυρίως στη Γραμματεία της.

Κατά τον 19ο αιώνα έγινε ταξινόμηση, τουλάχιστον μερική, του αρχείου, με παράλληλη σύνταξη καταλόγου και αρίθμηση των εγγράφων, πολλές φορές με ετικέτες γραμμένες με μολύβι και κολλημένες στο πίσω μέρος τους. Από τους περιηγητές και άλλους ερευνητές που απέκτησαν πρόσβαση στο αρχείο της μονής ο Βασίλι Μπάρσκι ήταν ο πρώτος που έδωσε ακριβείς πληροφορίες για σωζόμενα έγγραφα. Αναφέρει δύο χρυσόβουλα του Ιωάννη Δ΄ Καντακουζηνού (1351), ένα του Στεφάνου Δουσάν (1346), ένα του Μιχαήλ Ε΄ Παλαιολόγου (1357) και ένα του Ανδρονίκου Θ΄ Παλαιολόγου (1283).

Το 1846 ο Πορφύριος Ουσπένσκι αντέγραψε από το αρχείο της Ιβήρων περίπου 30 έγγραφα, κάποια τμηματικά. Στον κατάλογο των αθωνικών αρχείων που δημοσίευσε το 1847 περιλαμβάνονται 40 έγγραφα από την Ιβήρων. Το 1859 η αποστολή του Σεβαστιάνοφ φωτογράφησε κάποια βυζαντινά έγγραφα. Επίσης, ο Αντώνιος Σιγάλας, γύρω στο 1928 με 1931, τα μέλη μιας σερβικής

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η Ιερά Μονή Ιβήρων
και η βιβλιοθήκη της

121. Χρυσόβουλο
του Ιωάννη ζ' Καντακουζηνού,
14 Ιουλίου 1351.

αποστολής από τη Σερβική Ακαδημία το 1935 και στη συνέχεια ο Ντέλγκερ (F. Dölger) το 1941 φωτογράρισαν επίσης έγγραφα από το αρχείο της μονής.

Ήδη από τα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα τον χώρο περιέτρεχαν ειδικά διαμορφωμένες προθήκες. Το υλικό ήταν ταξινομημένο θεματικά. Σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση και ταξινόμηση αυτή διαδραμάτισε ο μοναχός Ιωακείμ Ιβηρίτης κατά τις τρεις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Ιδιαίτερη σημασία αποδιδόταν στα έγγραφα που ήταν σχετικά με τους τίτλους ιδιοκτησίας και τα μετόχια. Στις προθήκες αυτές περιλαμβάνονταν, εκτός από τα ελληνικά έγγραφα και τα τουρκικά με τις αντίστοιχες μεταφράσεις τους, μέχρι και έγγραφα των μέσων του 20ού αιώνα που σχετίζονταν κυρίως με την κατοχή ή διεκδίκηση ιδιοκτησιών.

Κατά τη δεκαετία του 1950, η ταξινόμηση αυτή άρχισε να διαταράσσεται. Τελικά τα έγγραφα αποσπάστηκαν από τις πρώτες ειδολογικές τους κατηγορίες και ομαδοποιήθηκαν κατά γλώσσες, κυρίως σε ελληνικά και τουρκικά, αλλά και σε άλλες κατηγορίες, άσχετες με την πρότερη ταξινόμηση, όπως συμπερίληψη π.χ. εγγράφων από πατριάρχες ή μητροπολίτες κλπ. σε φακέλους, χωρίς καμιά άλλη σχέση μεταξύ τους. Αυτή ήταν η κατάσταση του αρχείου μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1990.

Η κατάσταση άλλαξε ριζικά με την κατασκευή της ειδικά διαμορφωμένης νέας πτέρυγας, όπου στεγάζεται η βιβλιοθήκη των χειρογράφων και των παλαιτύπων της μονής. Εκεί διαμορφώθηκε ειδικός χώρος για να στεγαστεί το σύνολο του αρχείου και έτσι αποφασίστηκε η μεταφορά του. Εκτός από τα ελληνικά έγγραφα, το αρχείο της μονής Ιβήρων περιλαμβάνει και έγγραφα σε άλλες γλώσσες, όπως στα οθωμανικά, γεωργιανά, ρουμανικά, ρωσικά και σε άλλες σλαβικές γλώσσες.

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟΙ ΚΩΔΙΚΕΣ

Η Βιβλιοθήκη της μονής Ιβήρων είναι από τις πλουσιότερες του Αγίου Όρους. Από την ίδρυσή της, η μονή (979/980) απέκτησε μια σημαντική συλλογή γεωργιανών χειρογράφων, που είχαν αντιγραφεί στη Γεωργία μετά από παραγγελία του ιδρυτή της μοναχού Ιωάννη του Ίβηρα (Τορνίκιου;). Πρόκειται για τη μεγαλύτερη παγκοσμίως συλλογή γεωργιανών χειρογράφων εκτός Γεωργίας.

Σπουδαία είναι και η συλλογή μουσικών χειρογράφων, στην οποία συμπεριλαμβάνονται πολλοί κώδικες κοσμικής μουσικής της βυζαντινής και μεταβυζαντινής περιόδου.

Η μονή Ιβήρων κατέχει επίσης τη μεγαλύτερη στο Άγιον Όρος συλλογή χειρογράφων με κείμενα αρχαίων κλασικών συγγραφέων, που αντιγράφονταν από τον 13ο έως τον 19ο αιώνα αδιάλειπτα. Συμπεριλαμβάνονται 220 περίπου κοσμικά συγγράμματα, τα οποία αντιπροσωπεύουν το 1/3 του συνόλου που θησαυρίζεται σε όλες μαζί τις αγιορείτικες βιβλιοθήκες, δηλαδή 600 περίπου.

Επίσης, διαθέτει τα περισσότερα έργα συγγραφέων που εμφανίζονται μόνο σε αγιορείτικούς κώδικες. Τέλος, θα πρέπει να επισημανθεί ότι είναι η μόνη βιβλιοθήκη με έργα Λατίνων συγγραφέων, μεταφρασμένα αλλά και ορισμένα στο πρωτότυπο (συλλογή λατινικών χειρογράφων υπήρχε και στη μονή της Μεγίστης Λαύρας, που σήμερα όμως βρίσκονται σε βιβλιοθήκες της Δύσης).

Υπάρχει στη μονή κατάλογος του 1723, όπου καταγράφονται τα έντυπα και τα χειρόγραφα της βιβλιοθήκης,

122. Ολοσέλιδο αφιδωτό κόσμημα σε περιγραμμένο κώδικα της Μονῆς Ἰβήρων με τις «Ὀμιλίαις» του Γρηγορίου Ναζιανζηνού, περ. 950 (κώδ. 27, φ. 86ν).

123. Περίτεχο επίτιλο και ποικιλμένο πρωτόγραμμα σε περιγραμνό Ευαγγελιστάριο της Μονής Ιβήρων, 11ος αιώνας (κώδ. 1, φ. 55r).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

*Η Ιερά Μονή Ιβήρων
και η βιβλιοθήκη της*

ίσως η αρχαιότερη σωζόμενη γνωστή καταγραφή χειρογράφων στο Άγιο Όρος.

Ο πρώτος ερευνητής γεωργιανών χειρογράφων της μονής Ιβήρων είναι ο Τιμόθεος Γκασμπασβίλι (1703–1764), περιηγητής, διπλωμάτης, χαρτογράφος. Ο Γκασμπασβίλι επισκέφθηκε την Ιβήρων στα μέσα του 18ου αιώνα και, μεταξύ άλλων, συνέταξε ακριβή κατάλογο των γεωργιανών χειρογράφων της. Σημείωσε επίσης πως

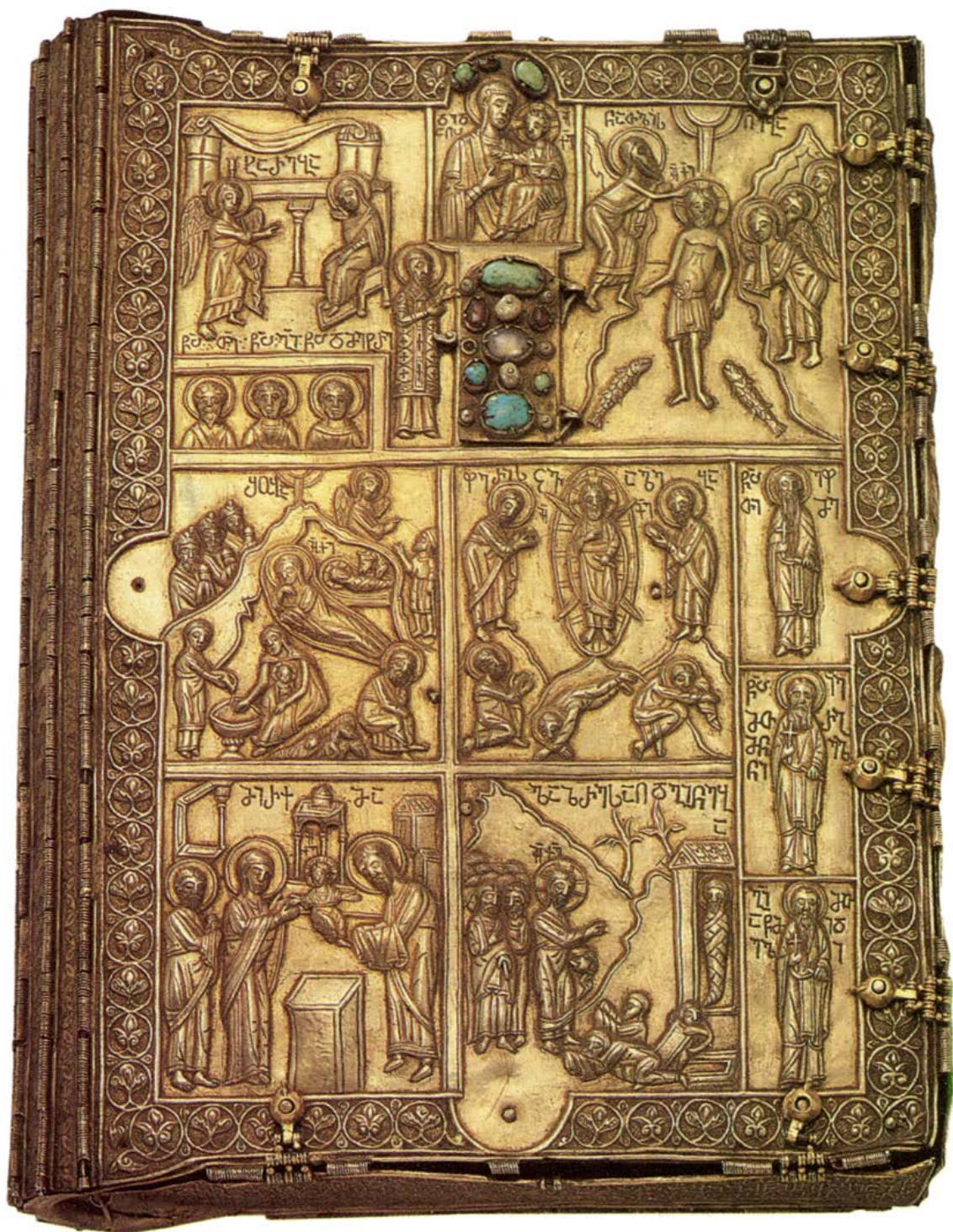

124. «Τετραεγγέλιον της Όπιζα». Περγαμνός γεωργιανός κώδικας της Μονής Ιβήρων, 913 (κώδ. 83).

μεταξύ των χειρογράφων υπήρχαν και παλαιά γεωργιανά βιβλία, όπως μια μετάφραση από το Λειμωνάριον (Νέος Παράδεισος) του Σωφρονίου Ιεροσολύμων και ένα Ευαγγέλιο στολισμένο με πολύτιμους λίθους, δώρο του βασιλιά Μπακάρ του Κάρτλι (1699/1700–1750).

Ο Χρύσανθος Ιεροσολύμων συνέταξε επίσης κατάλογο χειρογράφων που βρίσκονταν σε κάποιες αθωνικές μονές, μεταξύ άλλων στην Ιβήρων, που δημοσιεύτηκε από τον Κωνσταντίνο Σάθα το 1872.

Ο Νεόφυτος Ιβηρίτης ο εξ Ιωαννίνων, υπεύθυνος για την τέλεση των ακολουθιών, μελέτησε αρκετά χειρόγρα-

125. Κάλυμμα Ευαγγελίου της Μονής Ιβήρων. Επιχρυσωμένο ασήμι, στολισμένο με ημιπολύτιμους λίθους. Φέρει επιγραφές στη γεωργιανή γλώσσα, 16ος–17ος αιώνας.

φα, έγραψε σχόλια και σημειώσεις πάνω τους, τα αρίθμησε και τα κατέταξε.

Το 1801 πέρασαν από την Ιβήρων οι περιηγητές Τζόζεφ Καρλάιλ (Joseph Dacre Carlyle) και Φίλιπ Χαντ (Philip Hunt), οι οποίοι διαπίστωσαν πως τα χειρόγραφα ήταν παραμελημένα, ενώ αντιθέτως τα έντυπα προστατευμένα και τακτοποιημένα.

Το 1895 ο Σπυρίδων Λάμπρος συνέταξε κατάλογο των 1.386 ελληνικών χειρογράφων της μονής, χωρίς να συμπεριλάβει τους σκόρπιους κώδικες στο καθολικό, στον ναό της Πορταΐτισσας, σε άλλα παρεκκλήσια ή κελιά μοναχών.

Το 1913 και 1914, ο βιβλιοθηκάριος της μονής ιερομόναχος Αθανάσιος ταξινόμησε τους κώδικες κατά μέγεθος και τους αρίθμησε ανάλογα, χωρίς να καταστεί δυνατόν η ταύτιση με 100 περίπου χειρόγραφα του καταλόγου του Σπ. Λάμπρου.

Το 1925, ο Σωφρόνιος Ευστρατιάδης κατέγραψε 39 νέα χειρόγραφα της Ιβήρων και τα δημοσίευσε στον κατάλογο των χειρογράφων της Μεγίστης Λαύρας, ενώ 18 καταγράφηκαν στον δεύτερο τόμο των *Θησαυρών του Αγίου Όρους* (Εκδοτική Αθηνών) το 1975.

Κατά τη δεκαετία του 1970 προστέθηκαν τμηματικά στη συλλογή τα 289 χειρόγραφα του καθολικού και 200 άλλα που είχαν αποθηκευτεί μαζί με τα έντυπα και προέρχονταν από εξαρτήματα της μονής. Το 1991 ταξινομήθηκαν και καταγράφηκαν συνοπτικά όλα τα χειρόγραφα σε δακτυλόγραφο κατάλογο. Το 1994 ενσωματώθηκαν και άλλα 35, που προέρχονταν από τον ναό της Πορταΐτισσας.

Σήμερα η συλλογή της μονής Ιβήρων περιλαμβάνει 2.537 χειρόγραφα στα οποία συγκαταλέγονται 164 περιγαμνά (15 λειτουργικά ειληπάρια) και 66 εικονογραφημένα. Από το σύνολο των χειρογράφων 2.345 είναι ελλη-

νικά, 94 γεωργιανά, 80 σλαβικά, 10 ρουμανικά, 6 αραβικά, 1 κοπτικό και 1 ιταλικό.

Από τα παλαιότερα χειρόγραφα, ξεχωρίζει ο κώδικας που φιλοτεχνήθηκε γύρω στο 950 με τις Ομιλίες του Γρηγορίου του Ναζιανζηνού: κοσμείται με τέσσερα ολοσέλιδα αφιδωτά κοσμήματα, με επίτιτλα, που έχουν τη μορφή πύλης κιβωρίου, και με εξαιρετικής τέχνης πρωτογράμματα. Τα πρωτότυπα επίτιτλα δεν έχουν απλά διακοσμητικό χαρακτήρα, αλλά είναι σχετικά με τους λόγους του Γρηγορίου. Πρέπει να θεωρείται βέβαιο ότι

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

*Η Ιερά Μονή Ιβήρων
και η βιβλιοθήκη της*

καλλιγραφήθηκαν στο εργαστήριο της Κωνσταντινούπολης. Το Ευαγγελιστάριο του 11ου αιώνα, που φιλοτεχνήθηκε επίσης στην Κωνσταντινούπολη, κοσμείται με έξι ολοσέλιδες παραστάσεις του Δωδεκαώρου και διακρίνεται για τα πλούσια επίτιτλα και τα πρωτογράμματά του, αλλά και για τη μεγαλογράμματη καλλιγραφική γραφή του κειμένου. Η θεματική της εικονογράφησης αντλεί υλικό από ψηφιδωτά κυρίως των εκκλησιών της Κωνσταντινούπολης. Ιδιαίτερη καλλιτεχνική αξία έχει και ένα Τετραευάγγελο που χρονολογείται λίγο μετά το 1250, το «μαργαριτάρι» της βιβλιοθήκης της μονής των

126. *Ο Βαρλαάμ και ο Ιωάσαφ στον μικρογραφημένο κώδικα 463 της Μονής Ιβήρων που αποδίδεται στον Ιωάννη Λαμασκηνό, 12ος-13ος αιώνας (κώδ. 463, φ. 59r).*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η Ιερά Μονή Ιβήρων
και η βιβλιοθήκη της

Ιβήρων, όπως έχει ονομαστεί από τον Γεώργιο Γαλάβαρη (βλ. Βιβλιογραφία).

Ο Κώδικας 463 (μεταξύ 12ου και 13ου αι.) περιέχει την περιπετειώδη διήγηση περί του Βαρλαάμ και του Ιωάσαφ που αποδίδεται στον Ιωάννη τον Δαμασκνό, κοσμείται με 79 σχετικές προς το κείμενο παραστάσεις μεγάλης αξίας, όχι μόνο από άποψη καλλιτεχνική, αλλά και ως μαρτυρίες για τον τρόπο βίου, ενδυμασίας και εργασίας στην εποχή του.

127. Η Μονή Ιβήρων. Υδατόχρωμα και μολύβι, Charles Martel, 1919. Φωτογραφία: Bertrand Prévost, Κέντρο Ζορζ Πομπιντού.

ΕΝΤΥΠΑ ΒΙΒΛΙΑ

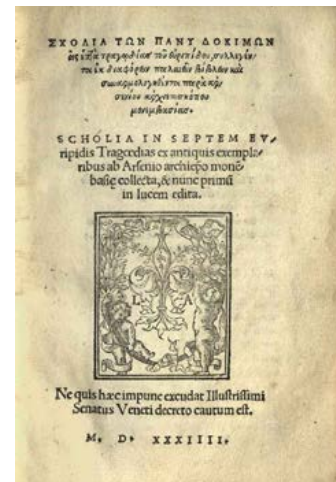
Η Βιβλιοθήκη της μονής Ιβήρων διαθέτει 27 περίπου αρχέτυπα και 14.000 παλαιότυπα, ενώ τα νεότερα έντυπα (μετά το 1900) ανέρχονται περίπου σε 20.000.

Ο Θωμάς Παπαδόπουλος στις *Βιβλιοθήκες του Αγίου Όρους* (σ. 3) αναφέρει ότι η πρώτη ελληνική έκδοση που εντόπισε στη μονή Ιβήρων είναι ένα αρχέτυπο του 1488. Πρόκειται για έκδοση των ομηρικών επών, που τυπώθηκε στη Φλωρεντία «δεξιότπτι δημητρίου μεδιολανέως κρητός».

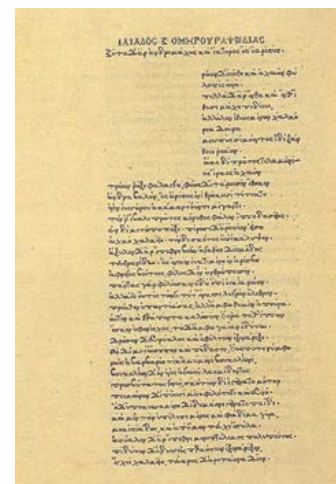
Το αρχαιότερο έντυπο βιβλίο του 16ου αιώνα είναι ιδιαίτερα σπάνιο ανάμεσα στις κοσμικές και ιδιωτικές συλλογές και θησαυρίζεται μάλιστα σε επτά αγιορείτικες βιβλιοθήκες. Πρόκειται για το Λεξικό του Φαβωρίνου, που εκδόθηκε και τυπώθηκε με την επιμέλεια του Ζαχαρία Καλλιέργη στη Ρώμη το 1523. Ένα άλλο βιβλίο που έχει διασωθεί σε ελάχιστα αντίτυπα είναι τα σχόλια στις τραγωδίες του Ευριπίδη, του Αρσενίου Αποστόλη, που τυπώθηκε στη Βενετία το 1534 από τον Λουκά Αντώνιο Ιούντα. Τέλος, ένα Τριώδιο του 1538, που εκδόθηκε στη Βενετία από τον Ηρακλή Γεράλδο με επιμέλεια του Δημητρίου Ζήνου, είναι το πρώτο μιας μεγάλης συλλογής λειτουργικών βιβλίων που χρονολογούνται κυρίως από τις αρχές του 16ου αιώνα και μετά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

*Η Ιερά Μονή Ιβήρων
και η βιβλιοθήκη της*

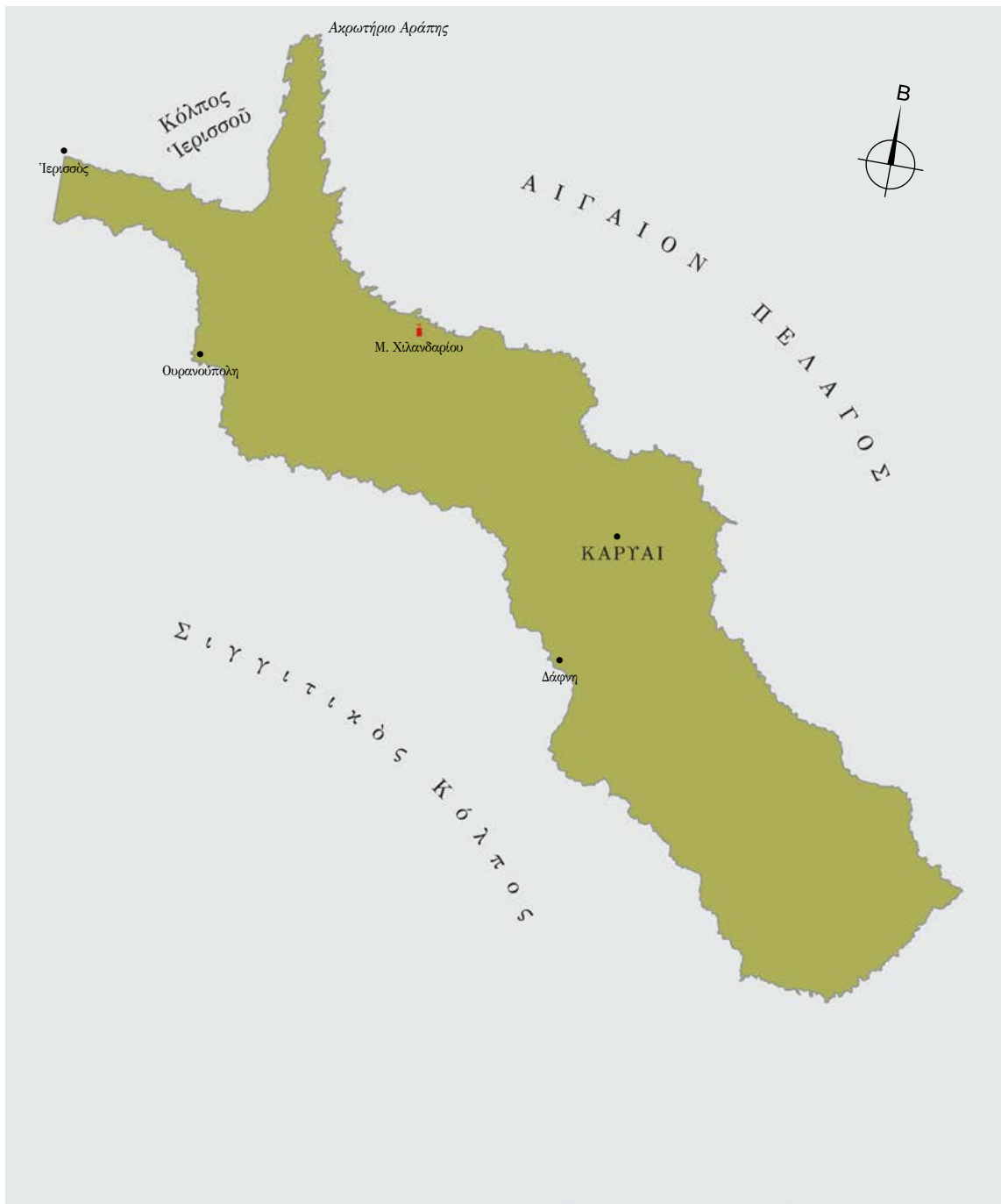
128. Σελίδα τίτλου της έκδοσης: *Αρσένιος Αποστόλης, «Σχόλια ... εις επτά τραγωδίας του Ευριπίδου ...», Βενετία, Λουκάς Αντώνιος Ιούντα, 1534 (ΩΒ).*

129. Σελίδα από τα «Απαντα» του Ομήρου, 1488.

Η ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ
ΧΙΛΑΝΔΑΡΙΟΥ
ΚΑΙ Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ

ΘΕΣΗ

Η Ιερά Μονή Χιλανδαρίου, που είναι σήμερα σερβικό μοναστήρι, βρίσκεται δυτικότερα από όλες τις μονές της βορειοανατολικής πλευράς της αθωνικής χερσονήσου, σε δασώδη κοιλάδα και σε απόσταση μισής ώρας από τον αρσανά της, που είναι δίπλα στη μονή Εσφιγμένου. Στη διαδρομή προς τη μονή πολλές είναι οι εναλλαγές πολύχρονες χλωρίδας και παλιών κτισμάτων, με πρώτο το μισοερειπωμένο καστρομονάστηρο του Αγίου Βασιλείου, εξάρτημα της μονής, που, χτισμένο πάνω σε βραχώδες έδαφος, προχωρεί προς τη θάλασσα. Το συγκρότημα του Αγίου Βασιλείου κτίστηκε από τον κράλη της Σερβίας Μιλούτιν το 1300-1302.

Η Ιερά Μονή Χιλανδαρίου κατέχει την τέταρτη θέση στην ιεραρχία των είκοσι μονών του Αγίου Όρους.

ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ

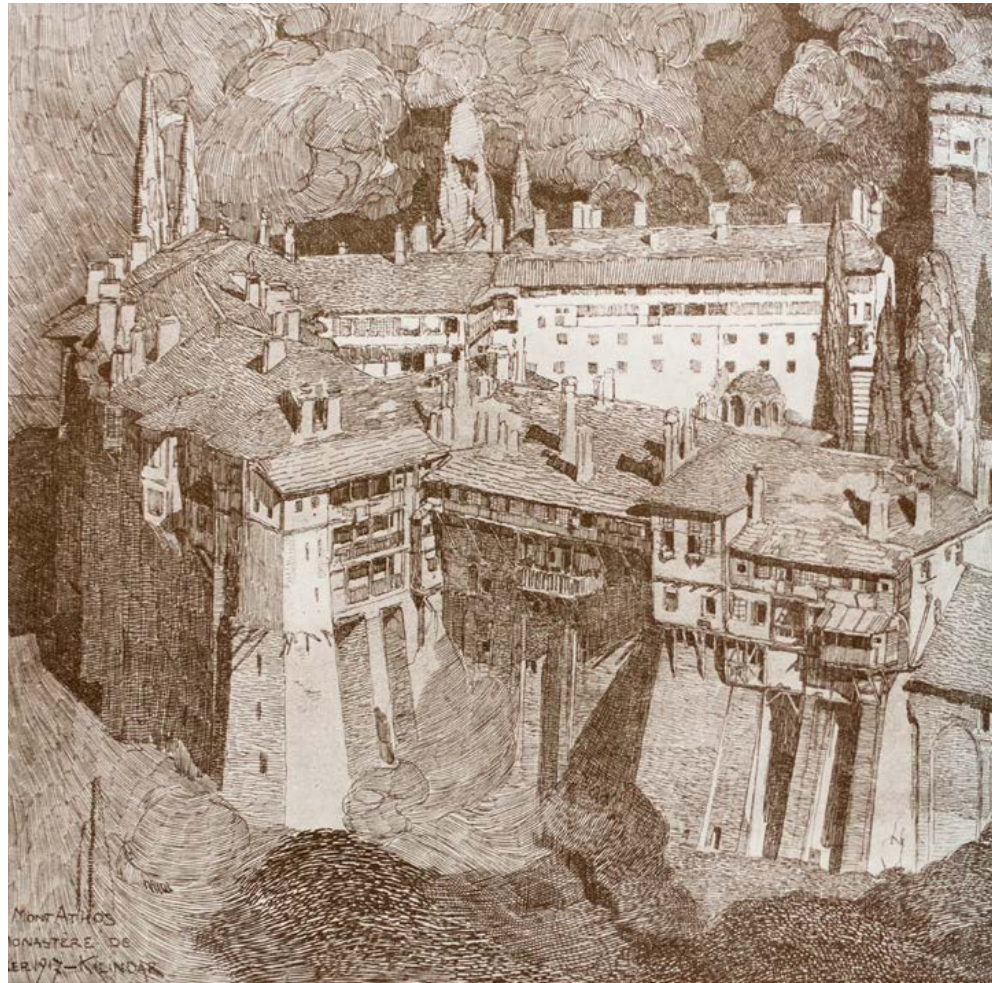
Το όνομα της μονής Χιλανδαρίου προήλθε κατά πάσα πιθανότητα από τον Γεώργιο Χελανδάριο, ιδρυτή και κτίτορά της, που έζησε στα τέλη του 10ου αιώνα. Το αρ-

130. Στη σελίδα 159:
Το Καθολικό της Μονής Χιλανδαρίου. Υδατογραφία από την έκδοση: Φραντσέσκο Περιλλά, «Le Mont Athos», Θεσσαλονίκη 1927.

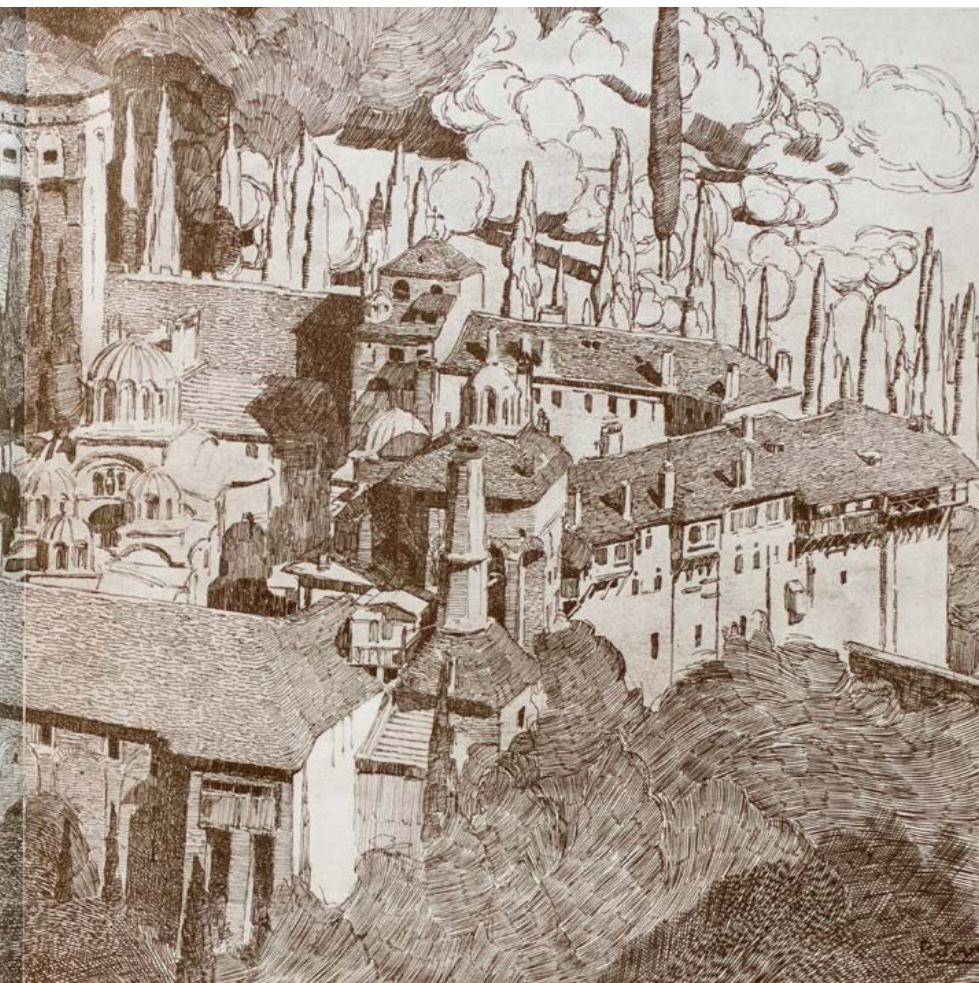
131. Η Μονή Χιλανδαρίου στη χερσόνησο του Άθω – Αγίου Όρους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

*Η Ιερά Μονή Χιλανδαρίου
και η βιβλιοθήκη της*

132. Η Μονή Χιλανδαρίου στο όρος Άθως. Σχέδιο του Paul Jouve στο περιοδικό «L'illustration», τεύχος 4237, 17 Μαΐου 1924.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

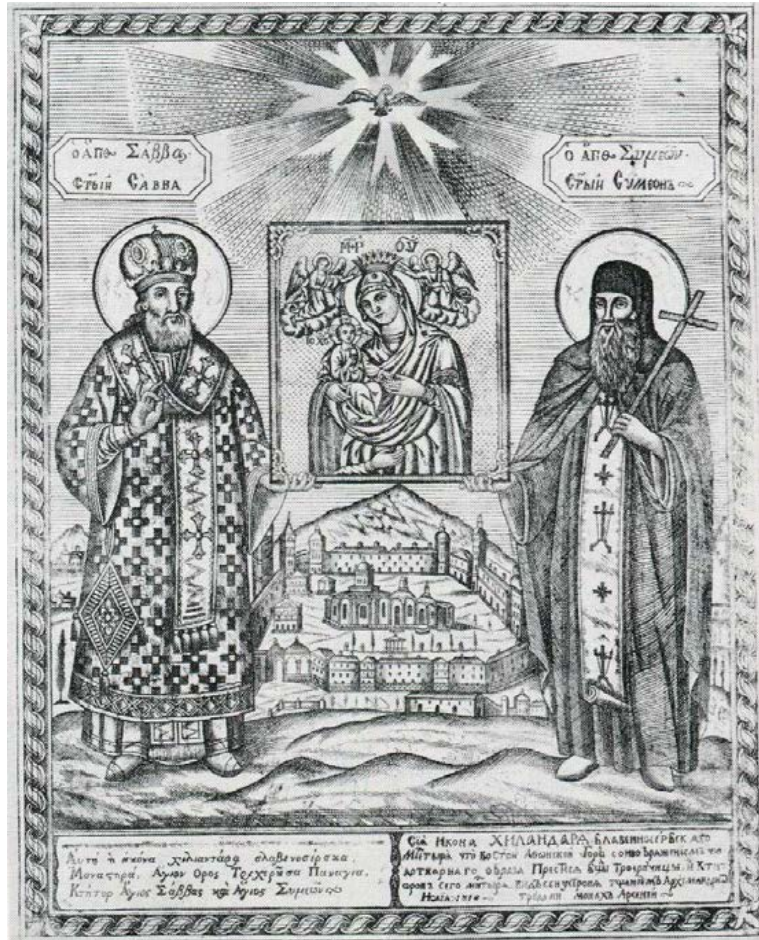
*Η Ιερά Μονή Χιλανδαρίου
και η βιβλιοθήκη της*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Η Ιερά Μονή Χιλανδαρίου
και η βιβλιοθήκη της

χικό της όνομα «Του Χελανδάρη», που οι Σέρβοι αργότερα το μετέτρεψαν σε Χιλανδάρ, σχετίζεται με το βυζαντινό χελάνδιον (είδος κωπήλατης φορηγίδας). Προφανώς ο ιδρυτής της είχε σχέση με τέτοια πλοία ως κατασκευαστής ή πλοίαρχος. Έχουν προταθεί και άλλες προελεύσεις της ονομασίας, μάλλον παρετυμολογίες, π.χ. «Χίλιες αντάρες» ή «Χίλιοι άνδρες».

133. Ο άγιος Σάββας και ο άγιος Συμεών, κτίτορες της Μονής Χιλανδαρίου, βαστούν την εικόνα της Παναγίας της Τριχερούσας. Ανάμεσα στους δύο αγίους παριστάνεται το φρουριακό συγκρότημα του μοναστηριού. Χαλκογραφία φιλοτεχνημένη στο Άγιο Όρος από τον μοναχό Αρσένιο, 1818.

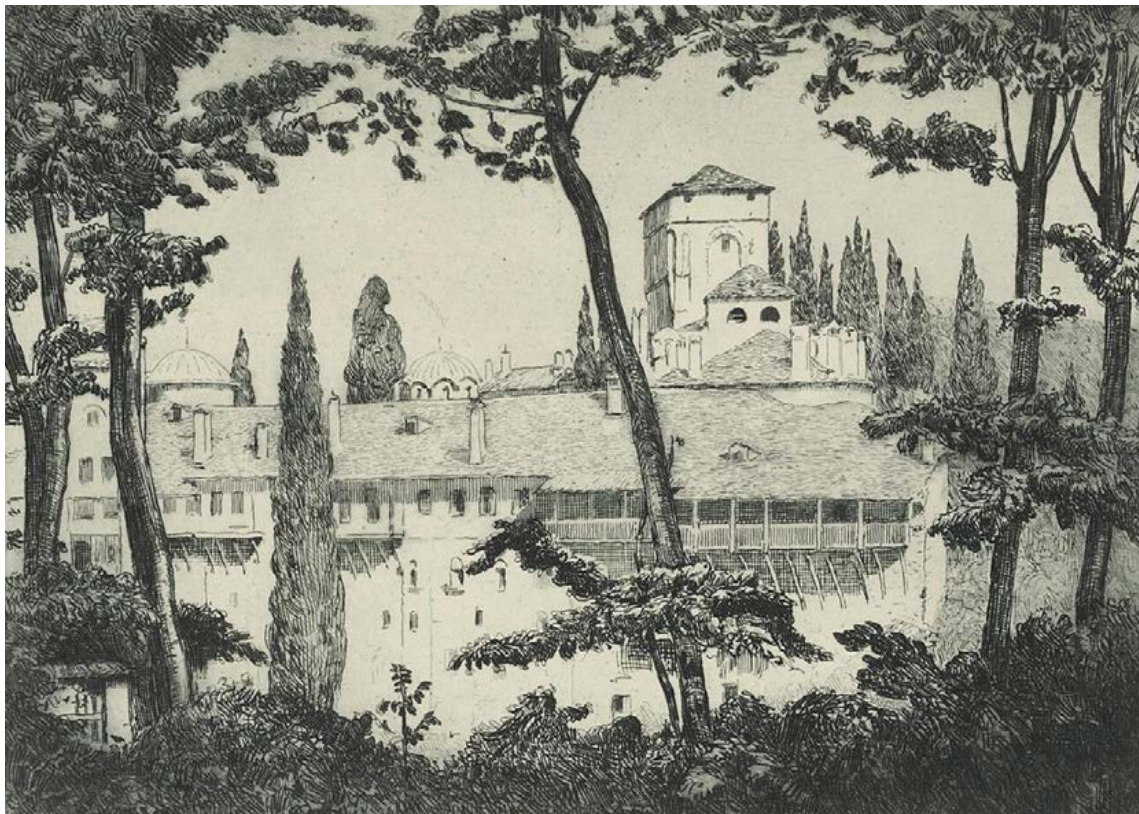

Η μονή Χιλανδαρίου είναι από τις παλαιότερες του Όρους. Στα ιστορικά έγγραφα εντοπίζεται για πρώτη φορά το 1015, με Έλληνα ηγούμενο που, δέκατος έβδομος στη σειρά, υπογράφει ως «Ευστάθιος μοναχός και

ηγούμενος Χελανδ...». Το όνομα θα μπορούσε να συμπληρωθεί σε Χελανδ-άριος, οπότε ο Ευστάθιος είναι ο ιδρυτής της, ή σε Χελανδ-αρίου, οπότε είναι ηγούμενος μονής που προϋπήρχε. Η δεύτερη άποψη είναι η ορθή, γιατί σε πράξη του Πρώτου Θωμά του έτους 985, οι Αθωνίτες έγραψαν προς τον Βασίλειο Β΄ ότι τους αποδόθηκε ο μονή Κολοβού «*διὰ χειρός Γεωργίου Χελανδάρη*». Ο

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

*Η Ιερά Μονή Χιλανδαρίου
και η βιβλιοθήκη της*

Γεώργιος Χελανδάρης είχε πουλήσει το 982 τον αγρό του στους Ίβηρες για να εγκατασταθεί κοντά στη θάλασσα. Αυτός λοιπόν πρέπει να είναι ο ιδρυτής της μονής.

Η μονή Χιλανδαρίου συνέχισε απρόσκοπτα τη ζωή της για δύο αιώνες, αν και χωρίς να έχει ιδιαίτερη προβολή. Το 1076 αναφέρεται ως ελληνικό μοναστήρι και το 1141 ως προϊστάμενός της εμφανίζεται ο μοναχός Συ-

134. *Μονή Χιλανδαρίου.
Οξυγραφία του Λυκούργου
Κογεβίνα από το λεύκωμα:
«Άγιον Όρος», 1922,
Εθνική Πινακοθήκη και
Μουσείο Αλέξανδρου Σούτσου.*

135. Άθως. Η Μονή Χιλανδαρίου. Ξυλογραφία του Γεώργιου Μόσχου, 1985. Εθνική Πινακοθήκη και Μουσείο Αλέξανδρου Σούτσου.

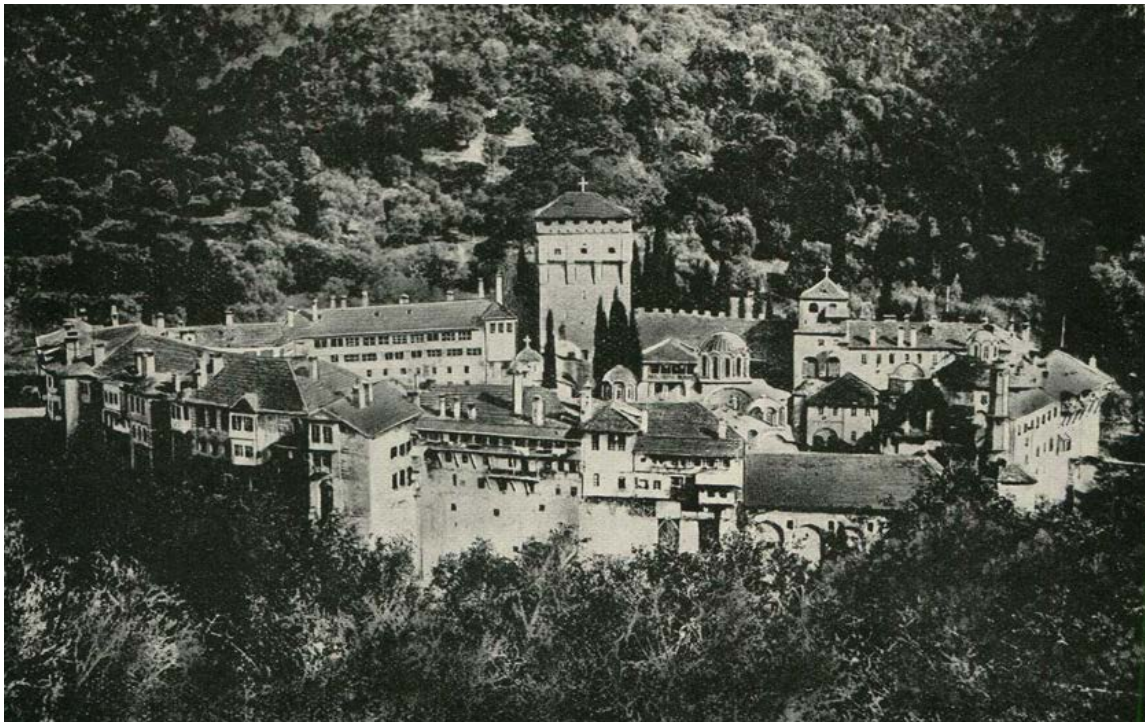
μεών, που υπογράφει σε έγγραφο της Λαύρας. Η τελευταία διαθέσιμη μαρτυρία, με υπογραφή του ηγουμένου της μονής Χιλανδαρίου Γερασίμου, εντοπίζεται το 1169 σε έγγραφο του Πρωτάτου. Μετά από την πράξη αυτή, η μονή εγκαταλείφθηκε και ερειπώθηκε.

Με τη μεσολάβηση της «Μεγάλης Μέσης των Καρυών» προτάθηκε να απεξαρτηθεί η μονή από τη Βατοπαιδίου και τον Πρώτο και το μοναστήρι να είναι ελεύθερο τόσο από τις Καρυές όσο και από την αυτοκρατορική εξουσία. Ο Σάββας ζήτησε από τον αυτοκράτορα να παραχωρήσει στη μονή ανεξάρτητο καθεστώς και η απεξάρτηση επικυρώθηκε με χρυσόβουλο του Αλεξίου Γ΄ Αγγέλου, το 1198, ο οποίος έθεσε την έρημη μονή στην εξουσία του συμπέθερού του Στέφανου Νεμάνια, βασιλιά της Σερβίας, και του δευτερότοκου γιου του Ράσσκο, *«πως εἶναι τοῖς Σέρβοις δῶρον αἰώνιον ... εἰς ὑποδοχὴν χρηματίζειν τοῖς ἀπὸ τοῦ σερβικοῦ γένους τὴν μοναχικὴν προαιρουμένοις διαγωγὴν»*. Ο Ράσσκο είχε ήδη καρεί μοναχός στο Άγιο Όρος, στη μονή του Θεσσαλονικέως, το 1191, με το όνομα Σάββας, ενώ αργότερα εγκαταστάθηκε για λίγο καιρό στη Βατοπαιδίου και έπειτα σε Κελλί των Καρυών, που του παραχώρησε η Σύναξη. Εκεί, το 1197, υποδέχτηκε τον πατέρα του, ο οποίος είχε παραιτηθεί από τον θρόνο και είχε γίνει μοναχός στη μονή της Στουπνένιτσας το 1196, λαμβάνοντας το όνομα Συμεών (και η σύζυγός του Άννα ακολούθησε το ίδιο στάδιο και μετονομάστηκε σε Αναστασία). Το Βατοπαίδι, ύστερα από παράκληση του νέου ηγεμόνα των Σέρβων Στεφάνου Β΄, τους παραχώρησε το ερειπωμένο μονύδριο του Χιλανδαρίου. Οι δύο άνδρες φρόντισαν αμέσως για την ανοικοδόμηση και την επέκταση της μονής και δικαιολογημένα θεωρούνται οι ιδρυτές της. Ο Στέφανος Β΄ ο Πρωτόστεπτος, αδελφός του Ράσσκο/Σάββα, ενίσχυσε με χρήματα τη μονή, που, ως καθίδρυμα του ξακουστού ηγεμόνα και των γιων του, δέχθηκε αναμφίβολα πολλά πλούσια δώ-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

*Η Ιερά Μονή Χιλανδαρίου
και η βιβλιοθήκη της*

ρα, μεταξύ των οποίων εικόνες μεγάλης αξίας, και έγινε πνευματικό και θρησκευτικό κέντρο των Σέρβων ήδη από τον 13ο αιώνα. Ενώ οι εργασίες στο μοναστήρι δεν είχαν ακόμη τελειώσει, ο Συμεών απεβίωσε τον Φεβρουάριο του 1199. Ο Σάββας ολοκλήρωσε τις εργασίες και, επισκεπτόμενος ξανά την Κωνσταντινούπολη, εξασφάλισε για την Ιερά Μονή Χιλανδαρίου το παλιό και εγκαταλειμμένο μοναστήρι του Ζυγού.

136. *Η Μονή Χιλανδαρίου.
Από την έκδοση:
Φραντσέσκο Περιλλά,
«Le Mont Athos»,
Θεσσαλονίκη, 1927.*

Στο ξεκίνημά της η μονή είχε δέκα με δεκαπέντε μοναχούς, μετά όμως από έξι χρόνια έφτασε τους ενενήντα. Το Τυπικό συντάχθηκε από τον Σάββα και σε αυτό τονίζεται ιδιαίτερα η ανεξαρτησία και πλήρης αυτονομία του μοναστηριού ως προς την επιλογή του ηγουμένου της που δεν απαιτεί την αυτοκρατορική επικύρωση: παρουσιάζει μια αξιόλογη πρωτοτυπία, ορίζοντας δύο προϊσταμένους, τον πρώτο με τον τίτλο του ηγουμένου

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

*Η Ιερά Μονή Χιλανδαρίου
και η βιβλιοθήκη της*

υπεύθυνο για τα πνευματικά, τον δεύτερο με τον τίτλο του οικονόμου για τα διοικητικά. Το 1219 ο Σάββας χειροτονήθηκε πρώτος αρχιεπίσκοπος Πεκίου και αγωνίστηκε για τη συνένωση του σερβικού έθνους σε ένα κράτος κάτω από την ορθόδοξη πίστη. Και οι δύο ανακηρύχθηκαν άγιοι της σερβικής Εκκλησίας. Η δημιουργία ανεξάρτητης σερβικής Εκκλησίας σε καμιά περίπτωση δεν δήλωνε διακοπή των πνευματικών της σχέσεων με το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Οι κανονικοί δεσμοί ανάμεσα στις δύο Εκκλησίες διατηρήθηκαν με ευλάβεια και οι προσωπικοί δεσμοί των προκαθημένων υπήρξαν πάντα σύμφωνοι με τη γραμμή που είχε χαράξει ο Σάββας.

Η Ιερά Μονή Χιλανδαρίου γίνεται τον 13ο αιώνα ο πνευματικός φωτοδότης του σερβικού λαού, το πνευματικό του κέντρο, το πρώτο σερβικό διδακτήριο των γραμμάτων και των τεχνών και γενικά ο θεματοφύλακας του πνευματικού και του εθνικού πολιτισμού των Σέρβων. Από τη μονή αυτή προήλθαν οι περισσότεροι μορφωμένοι κληρικοί και σοφοί άνδρες, εκεί μεταφράστηκαν και γράφτηκαν εκκλησιαστικά βιβλία με σκοπό την οργάνωση της σερβικής Εκκλησίας.

Ο Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος εξέδωσε υπέρ της μονής δύο χρυσόβουλα (το 1271 και το 1277) που κατοχύρωναν τις κτήσεις της καθώς και το «αὐτοδέσποτον», ενώ ο διάδοχός του, ο Ανδρόνικος Β΄ Παλαιολόγος, προέβη σε παραχωρήσεις και διευθετήσεις υπέρ της μονής με περίπου 33 επικυρωτικές πράξεις.

Η παρουσία των Σέρβων στο Όρος ενισχύθηκε μετά τον γάμο του Στεφάνου Μιλούτιν (1282-1321) με την κόρη του Ανδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου Σιμωνίδα, που ενίσχυσε τη μονή, και ακολούθησαν ως ενισχυτές ο Στέφανος Δουσάν, ο πρίγκιπας Λάζαρος, ο δεσπότης Μπράγκοβιτς και άλλοι, μέχρι το πρώτο μισό του 15ου αιώνα. Τον 15ο αιώνα η μονή έχει και την προστασία της σερβίδας Μάρας Μπράγκοβιτς, που ήταν μητριά του Μωάμεθ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

*Η Ιερά Μονή Χιλανδαρίου
και η βιβλιοθήκη της*

του Πορθητή. Η μονή αποτέλεσε έκτοτε για αιώνες την κύρια πνευματική εστία των Σέρβων.

Στις αρχές του 14ου αιώνα πολιορκήθηκε στενά από τους Καταλανούς, σύμφωνα με τη διήγηση του ηγουμένου της Δανιήλ, αλλά δεν εκπορθήθηκε χάρη στην ισχυρή οχύρωσή της.

Κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας συνδράμουν το μοναστήρι ηγεμόνες των παραδουνάβιων χωρών, όπως ο Νεάγκος Βασαράβας (1512–1521) της Βλαχίας, που του εξασφάλισε ετήσια επιχορήγηση 7.000 άσπρων. Την ίδια περίοδο μεγάλο ενδιαφέρον για τη μονή δείχνουν και άλλοι Βλάχοι. Το 1534 ο ηγεμόνας της Βλαχίας Βιντίλας ο Βλάδος της δώρισε 10.000 άσπρα. Το 1589 ο Μίχνας Β΄ ο Τουρκομένος, ηγεμόνας της Βλαχίας, πρόσφερε 15.000 άσπρα.

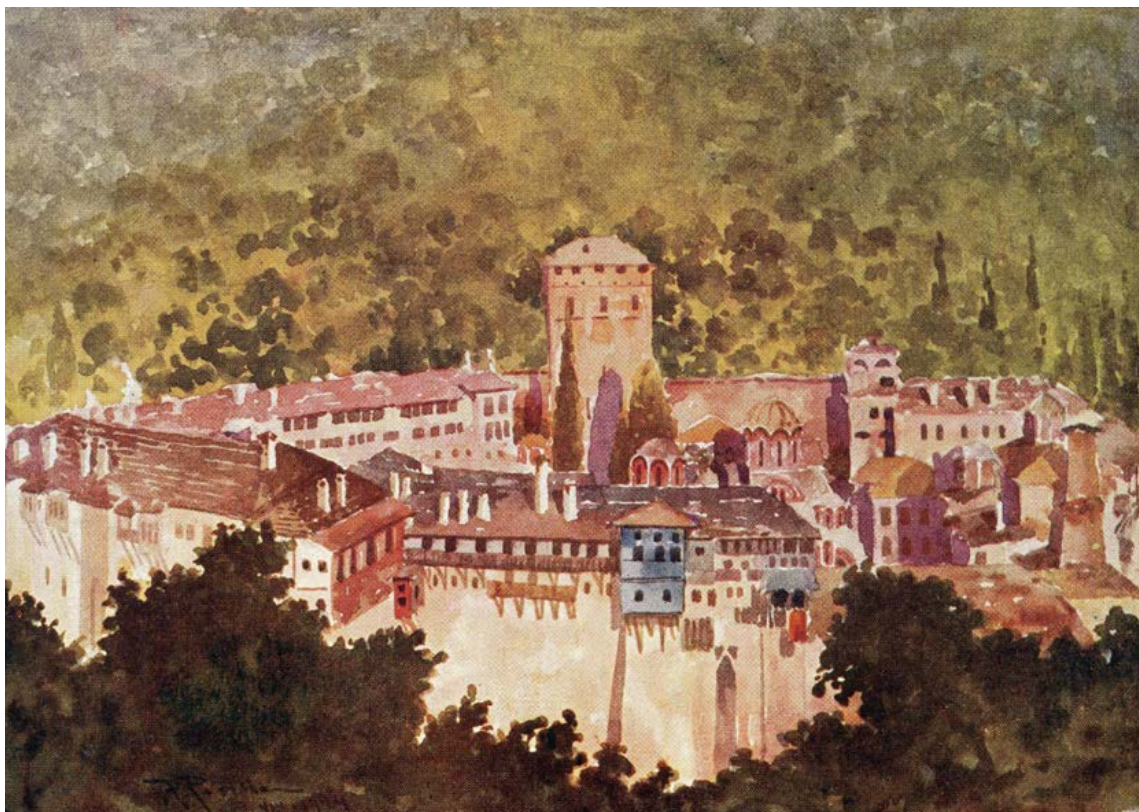
Μέχρι το 1568 οι μοναχοί της μονής είχαν την έγκριση από τον τσάρο για τη συλλογή συνδρομών ανά τετραετία με αποστολή ομάδας στη Ρωσία. Αυτή η αποστολή, από το 1592 και μετά, γινόταν ανά επταετία, με πρώτο τον Γρηγόριο Χιλανδαρικό, που έφτασε στη Μόσχα και συγκέντρωσε μεγάλα ποσά και αντικείμενα υπέρ της μονής. Κατά την περίοδο αυτή δεν υφίσταται εθνική αντίθεση και στα μοναστήρια μπορούσαν να συμβιώσουν άνετα εκπρόσωποι όλων των εθνοτήτων, με εναλλαγή ηγουμένων και με διγλωσσία. Βλέπουμε π.χ. πως η σερβική μονή Χιλανδαρίου το 1503 παρουσιάζεται σλαβόφωνη, το 1506 ελληνόφωνη, το 1513 σλαβόφωνη, το 1541 ελληνόφωνη, το 1544 σλαβόφωνη.

Κατά τον 17ο αιώνα η μονή είναι σε θέση να προχωρήσει στην εκτέλεση αρκετών έργων, όπως η ανακαίνιση της νοτιοανατολικής πτέρυγας (1610), η τοιχογράφηση της τράπεζας (1622), ο εξωραϊσμός του καθολικού (1632, 1633, 1635), η ανακαίνιση ή ανοικοδόμηση των κελιών της ανατολικής πτέρυγας (1640, 1649), κλπ. Περί τα μέσα του ίδιου αιώνα, η βιβλιοθήκη της μονής

θεωρείται από τις αξιολογότερες σλαβικές βιβλιοθήκες. Την περίοδο αυτή αρωγός αναδείχθηκε ένας Σέρβος μεγαλέμπορος από τη Βενετία, ο οποίος, αφού δώρισε στη μονή την περιουσία του, εγκαταβίωσε σε αυτήν μέχρι τον θάνατό του (1665) ως μοναχός Νικάνωρ. Έντονη δραστηριότητα παρουσιάζει και ο ντασκάλ (δάσκαλος) Σαμουή-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

*Η Ιερά Μονή Χιλανδαρίου
και η βιβλιοθήκη της*

λο Μπάκατσιτς, που ήλθε στο Όρος το 1669 και έζησε στο Χιλανδάρι. Μετέφρασε στα σερβικά την *Άμαρτωλῶν σωτηρία* του Αγαπίου Λάνδου, τον *Πνευματικὸν μαγνήτην* του Γαβριήλ Αθωνίτη, τον *Θησαυρὸν* του Δαμασκηνού Στουδίτη και το *Ἐγχειρίδιον* του Μαξίμου του Πελοποννησίου. Από το 1675 ωστόσο άρχισε η παρακμή — οι Σέρβοι αρχίζουν να μειώνονται και να αντικαθίστανται από Έλληνες και Βουλγάρους.

137. *Η Μονή Χιλανδαρίου.*
Υδατογραφία από την έκδοση:
Φραντσέσκο Περιλλά,
«Le Mont Athos»,
Θεσσαλονίκη 1927.

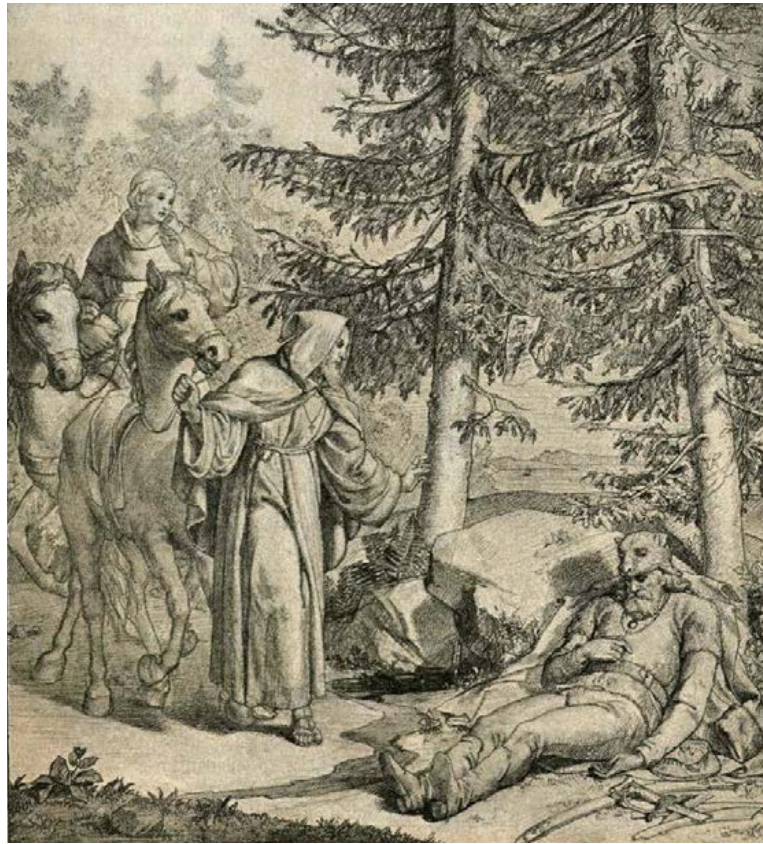
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Η Ιερά Μονή Χιλανδαρίου
και η βιβλιοθήκη της

Στην αρχή του 18ου αιώνα ζουν στη μονή κυρίως βουλγαρόφωνοι μοναχοί, ενώ από το 1740 η πλειονότητα γίνεται ελληνική. Το 1722, ύστερα από την πυρκαγιά, καταστράφηκε το μισό του κτιριακού όγκου, και η μονή

138. Φανταστική αναπαράσταση της εύρεσης του άψυχου σώματος του πρίγκηπα Μάρκου από τον ηγούμενο της Μονής Χιλανδαρίου, εμπνευσμένη από το σερβικό επικό ποίημα που είναι αφιερωμένο στον Μάρκο Κράλιεβιτς. Σχέδιο με μολύβι του Jurij Šubic.

Από την έκδοση: «Dom in svet», Λιουμπλιάνα, Katoliško tiskovno društvo, 1904, Εθνική και Πανεπιστημιακή Βιβλιοθήκη της Σλοβενίας.

περιήλθε σε κατάσταση ένδειας. Παρά ταύτα, η οικονομική της κατάσταση ήταν καλύτερη από άλλων μονών, αφού μπορούσε όχι μόνο να αντεπεξέλθει στις υποχρεώσεις της αλλά και να αναλάβει τα βάρη των πτωχότερων μονών με το σύστημα του δανεισμού (τέσσερις ήταν συνολικά αυτές οι μονές, η Χιλανδαρίου, η Μεγίστης Λαύρας, η Βατοπεδίου και η Ιβήρων).

Την περίοδο αυτή έζησε στο Χιλανδάρη ο Παΐσιος (1720–π. 1770) από την περιοχή του Σάμοκοβ (στη ση-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

*Η Ιερά Μονή Χιλανδαρίου
και η βιβλιοθήκη της*

μερινή νοτιοδυτική Βουλγαρία), ενώ την ίδια περίοδο ο μεγαλύτερος αδελφός του Λαυρέντιος ήταν προϊστάμενος της μονής. Έχει συνθέσει το έργο *Ιστορία σλαβοβουλγαρική περι τῶν λαῶν, τῶν βασιλέων καὶ τῶν ἁγίων τῶν Βουλγάρων*, με μικρή ιστορική αξία, αλλά σε αυτό το έργο στηρίχθηκε η εκρηκτική εκδήλωση του εθνικού φρονήματος των Βουλγάρων μετά από έναν περίπου αιώνα. Επίσης, στην αδελφότητα της μονής έχουμε και τον Βούλγαρο μοναχό Κύριλλο Παϊσίμοβιτς (1770–1845), που συνέγραψε τον *Καθρέπτη τῶν ἁμαρτωλῶν*, τον βίο του πρίγκιπα Λαζάρου, κ.ά. Η βοήθεια ωστόσο που έφτασε τον 18ο αιώνα στη μονή και το γενικό ενδιαφέρον για την ευημερία της την έκαναν προοδευτικά προπύργιο στα Βαλκάνια ενός ενιαίου ορθόδοξου πολιτισμού χωρίς εθνικούς ανταγωνισμούς. Την περίοδο αυτή πέραν των προσκυνητῶν τη μονή επισκέπτονται και ταξιδιώτες ή μελετητές χειρογράφων, όπως ο Βασίλι Μπάρσκι, που την επισκέφτηκε το 1725 και ξανά το 1744, καταλείποντας περιγραφή της μονής και των θησαυρῶν της.

Στις αρχές του 19ου αιώνα, με την εμπλοκή του Αγίου Όρους στον απελευθερωτικό αγώνα των Ελλήνων, η αδελφότητα της μονής Χιλανδαρίου κατέβαλε στους επαναστάτες αρκετές χρηματικές εισφορές, με αποτέλεσμα τις βίαιες πράξεις της τουρκικής φρουράς που παρέμεινε στο μοναστήρι για αρκετά χρόνια. Μαρτυρία για τα δεινά της περιόδου παρέχεται από επιστολή της μονής προς τον αρχιμανδρίτη Ησαΐα, με ημερομηνία 5 Οκτωβρίου 1828. Η μονή σχεδόν εγκαταλείφθηκε.

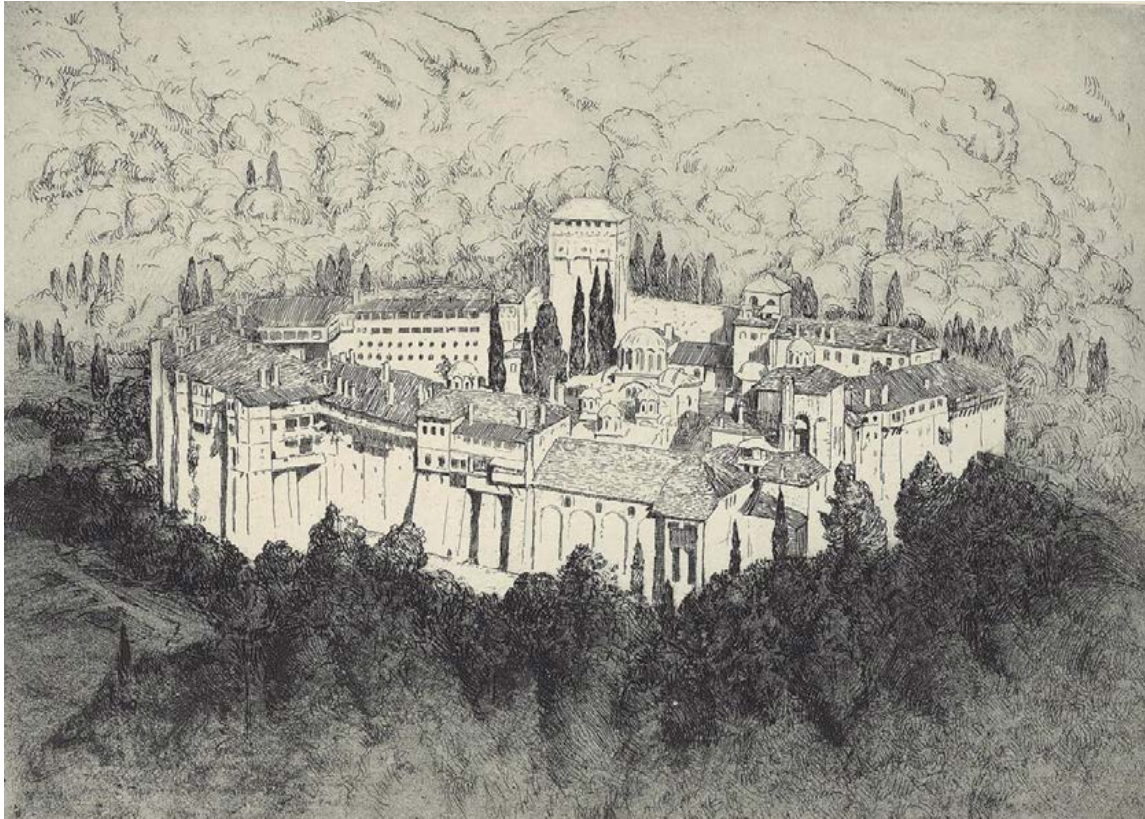
Το 1896, όταν ο Σέρβος βασιλιάς Αλέξανδρος Α΄ Οβρένοβιτς επισκέφτηκε το Χιλανδάρι διαπίστωσε πως μεταξύ των μοναχῶν δεν υπήρχε κανένας Σέρβος. Τότε, αφού ανέλαβε την εξόφληση όλων των χρεῶν της μονής και καθόρισε ετήσια επιχορήγηση, προέβη στη μαζική είσοδο μοναχῶν από τη Σερβία. Έτσι η μονή πολύ σύ-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

*Η Ιερά Μονή Χιλανδαρίου
και η βιβλιοθήκη της*

ντομα τέθηκε υπό τον έλεγχό τους. Τότε άρχισαν και τα έργα ανοικοδόμησης και ανακαίνισης των κτιρίων.

Στην απελευθέρωση της Μακεδονίας (1912–1913) οι Σέρβοι μοναχοί πρωτοστάτησαν υπέρ της ένωσης του Αγίου Όρους με την Ελλάδα, αποκρούοντας τις ρωσικές βλέψεις κατάληψής του. Πρέπει να σημειωθεί πως πρωτεπιστάτης στη Σύναξη για την έκδοση του ψήφισματος

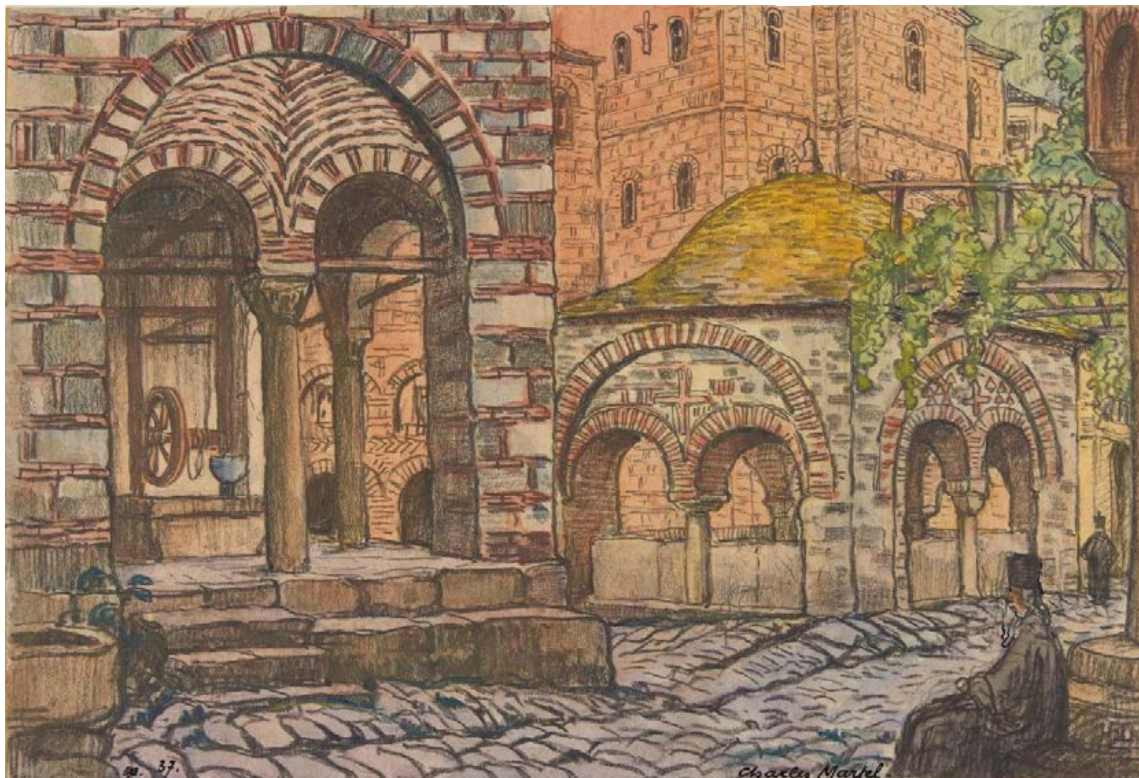
139. *Μονή Χιλανδαρίου.
Οξυγραφία του Λυκούργου
Κογεβίνα από το λεύκωμα:
«Άγιον Όρος», 1922,
Εθνική Πινακοθήκη και
Μουσείο Αλέξανδρου Σούτσου.*

υπέρ της ένωσης (3.10.1913) ήταν ο σερβικής καταγωγής εκπρόσωπος της μονής Χιλανδαρίου, ο οποίος όχι μόνον υπέγραψε το ψήφισμα, αλλά και το προσκόμισε στην Αθήνα ως επικεφαλής της αντιπροσωπείας που ορίστηκε για τον σκοπό αυτό, προσφωνώντας μάλιστα τον βασιλιά των Ελλήνων. Το ψήφισμα ελήφθη σοβαρά υπόψη κατά τη διάσκεψη του Λονδίνου (Νοέμβριος 1913).

Κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο οι μοναχοί της δεν συνεργάστηκαν με τις δυνάμεις κατοχής. Την περίοδο του κομμουνιστικού καθεστώτος στη Γιουγκοσλαβία, όταν αποσχίσθηκε (1963) από το Σερβικό Πατριαρχείο του Βελιγραδίου η Αυτόνομη Εκκλησία της Διασποράς, η μονή Χιλανδαρίου διχάστηκε επίσης και διασπάστηκε σε δύο μερίδες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

*Η Ιερά Μονή Χιλανδαρίου
και η βιβλιοθήκη της*

Η μονή Χιλανδαρίου δοκιμάστηκε από πυρκαγιές το 1722 και το 1891, αλλά και πρόσφατα, το 2004. Στην τελευταία πυρκαγιά καταστράφηκε το 50% της έκτασής της — η δυτική πτέρυγα, μέρος της βόρειας πτέρυγας μέχρι τον Πύργο του Αγίου Σάββα και το «Λευκό Κονάκι» (ανατολική πτέρυγα) σε έκταση 2.000 τ.μ. και σε δομημένους χώρους 10.000 τ.μ.

Σήμερα αριθμεί περί τους 30 μοναχούς, ενώ έχει και

140. *Η Φιάλη της Μονής Χιλανδαρίου. Υδατόχρωμα και μολύβι, Charles Martel, 1919. Φωτογραφία: Bertrand Prévost, Κέντρο Ζορζ Πομπιντού.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

*Η Ιερά Μονή Χιλανδαρίου
και η βιβλιοθήκη της*

141. *Η αυλή της Μονής
Χιλανδαρίου.*

*Υδατόχρωμα και μολύβι,
Charles Martel, 1919.*

Φωτογραφία:

Bertrand Prévost,

Κέντρο Ζορζ Πομπιντού.

αρκετούς εξαρτηματικούς που ζουν σε Κελλιά της. Ηγούμενος είναι ο αρχιμανδρίτης Μεθόδιος.

Το καθολικό της μονής είναι αφιερωμένο στα Εισόδια της Θεοτόκου. Χτίστηκε με την χορηγία του κράτη Στεφάνου Ούρος Β' Μιλούτιν (της δυναστείας των Νεμάνια), γύρω στο 1293, σε τύπο αθωνικό, με τυπικά διαμορφωμένη λιτή αλλά χωρίς παρεκκλήσια. Ο δεύτερος νάρθηκας, που έχει επίσης διαμόρφωση λιτής, προστέθηκε αργότερα από τον πρίγκιπα Λάζαρο.

Από τον εσωτερικό διάκοσμο αξίζει να αναφερθούν το εξαιρετικό μαρμαροθετημένο δάπεδο, οι σημαντικές παλαιολόγιες τοιχογραφίες και το επίσης παλαιολόγιο μαρμάρινο τέμπλο πίσω από το μεταγενέστερο ξυλόγλυπτο (1774).

ΣΚΕΥΟΦΥΛΑΚΙΟ

Το Σκευοφυλάκιο της μονής Χιλανδαρίου βρίσκεται στον πρώτο και τον δεύτερο όροφο της ανατολικής πτέρυγας. Το τμήμα αυτό ανασκευάστηκε ειδικά για να στεγάσει και το Εικονοφυλάκιο και τη Βιβλιοθήκη.

Το μοναστήρι θεωρείται πλούσιο από πλευράς κειμηλίων. Αξιολογότερα κειμήλια αποτελούν δύο σταυροί με τίμιο ξύλο, δώρα του αυτοκράτορα Ιωάννη Βατάτζη, καθώς και τα παραπετάσματα της Ευφημίας, του 1399, και της Αναστασίας, του 1566. Στη μονή φυλάσσονται επίσης διάφοροι πολύτιμοι λίθοι με παραστάσεις του Χριστού, της Θεοτόκου και του αγίου Δημητρίου, το περιφνημο δίπτυχο με 24 μικρογραφίες, ένα τρίπτυχο του έτους 1548, βημόθυρο με την παράσταση του Ευαγγελι-

σμού, έργο του ζωγράφου Μητροφάνοβιτς, του 1616, ένα ποτήρι του ηγεμόνα Στέφανου Δουσάν από ελεφαντοστό (14ος αι.), η ποιμαντορική ράβδος του Συνέσιου Ζίγκοβιτς, του 1757, καθώς και πολλά άμφια και λειτουργικά σκεύη, νομίσματα και λειψανοθήκες. Σε ίασπι είναι επίσης φιλοτεχνημένο το παναγιάριο (δίσκος για τον ευλογημένο άρτο) της μονής (13ος αι.) και ένας σταυρός με βάση από αμέθυστο.

ΕΙΚΟΝΟΦΥΛΑΚΙΟ

Το Εικονοφυλάκιο της μονής Χιλανδαρίου βρίσκεται στην ανατολική πτέρυγιά της, στον δεύτερο όροφο, σε ειδικά διαμορφωμένο χώρο. Περιλαμβάνει συλλογή από φορητές εικόνες, πολλές από τις οποίες προέρχονται από τη βυζαντινή εποχή και διατηρούνται σε άριστη κατάσταση. Από τις σπουδαιότερες είναι δύο εικόνες της Θεοτόκου Οδηγήτριας, εκ των οποίων η μία ψηφιδωτή (12ου αι.), και οι εικόνες του Χριστού (13ου αι.), των Ευαγγελιστών, των Εισοδίων της Θεοτόκου, των Αποστόλων Πέτρου και Παύλου, του Τιμίου Προδρόμου, των Αρχαγγέλων Μιχαήλ και Γαβριήλ, των αγίων πέντε Μαρτύρων και του αγίου Παντελεήμονος, του 13ου αιώνα. Στον πρώτο όροφο της πτέρυγας έχει διαμορφωθεί ειδικός χώρος συντήρησης εικόνων.

Η εικόνα που κατέχει κεντρική θέση στη μονή είναι η Τριχερούσα. Μεταφέρθηκε στη μονή από τα Ιεροσόλυμα τον 14ο αιώνα. Σύμφωνα με την παράδοση, σε αυτήν προσευχήθηκε ο Ιωάννης ο Δαμασκηνός και θεραπεύτηκε το χέρι που του είχε κόψει ο χαλίφης Ισάμ ιμπν Αμπντ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

*Η Ιερά Μονή Χιλανδαρίου
και η βιβλιοθήκη της*

142. Ο Πύργος του Μιλούτιν ή Πύργος του Καβαλλάρη.
Ευλογηγία από την έκδοση:
Φραντσέσκο Περιλλά,
«Le Mont Athos»,
Θεσσαλονίκη, 1927.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

*Η Ιερά Μονή Χιλανδαρίου
και η βιβλιοθήκη της*

143. Οι επτά λαμπαδηφόρες
κόρες των Ιουδαίων.
Λεπτομέρεια φορητής εικόνας
με τα Εισόδια της Θεοτόκου,
14ος αιώνας.

αλ-Μαλίκ (724–743) μετά από διαβολή του εικονομάχου Λέοντος Γ΄ Ισαύρου. Στην εικόνα προστέθηκε ένα τρίτο ασημένιο χέρι.

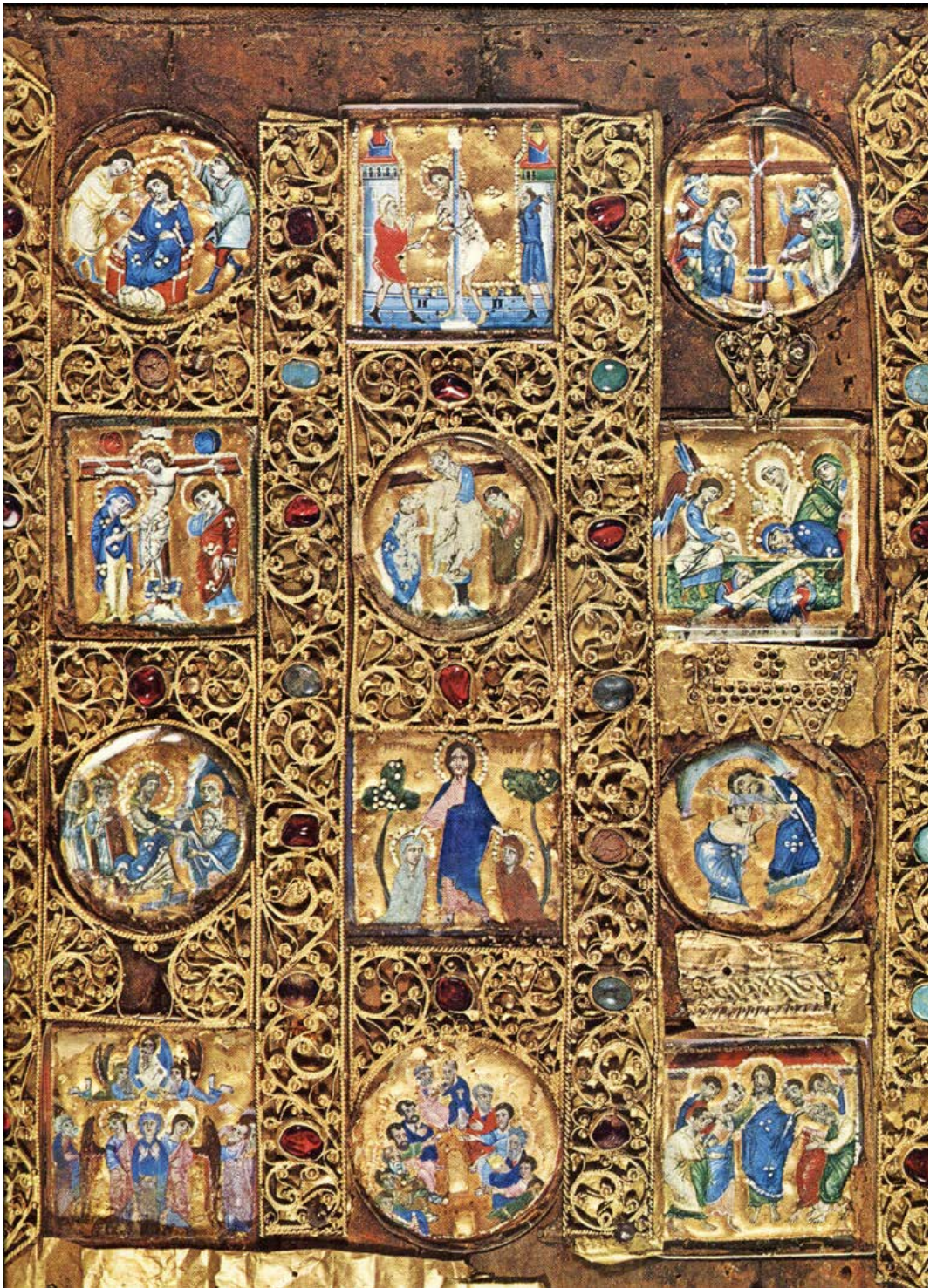
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Η απαρχή της βιβλιοθήκης του Χιλανδαρίου θα πρέπει να συνδεθεί με τις δραστηριότητες και τα ενδιαφέροντα του αγίου Σάββα, ιδιαίτερα όμως με την άφιξη του πατέρα του Συμεών Νεμάνια και τις κοινές τους προσπάθειες για την ίδρυση σερβικής μονής. Η αρχική συλλογή περιλάμβανε βιβλία λειτουργικά. Ξεκινώντας, ο Σάββας προμηθεύτηκε τα πρώτα χειρόγραφα από το Άγιον Όρος. Στα τέλη του 12ου αιώνα επικρατούσε στους Αγιορείτες Σλάβους η ρωσική παιδεία, γι' αυτό τα πρώτα βιβλία ήταν ρωσικά, ακολουθούσαν τα βουλγαρικά, αφού το παλαιότερο σλαβονικό μοναστήρι στον Άθω ήταν το βουλγαρικό του Ζωγράφου, και τέλος τα ελληνικά, λόγω της γλωσσικής κυριαρχίας και της πνευματικής παράδοσης της ελληνικής ορθοδοξίας. Παράλληλα βεβαίως, ήδη από την ίδρυση της μονής, μεταφέρθηκαν και χειρόγραφα από σερβικά εδάφη, όπως το Ευαγγέλιο του Μιροσλάβ (Мирослављево Јеванђеље) και το Ευαγγέλιο του Βουκάν (Вуканово Јеванђеље).

Στην πορεία, η συλλογή χειρογράφων διευρύνθηκε με δωρεές, αγορές ή με άλλους τρόπους. Παράλληλα όμως χάθηκαν και αρκετοί κώδικες με επανειλημμένες αφαιρέσεις. Εκτός από απώλειες που οφείλονταν στη φυσική φθορά, οι πυρκαγιές κατέκαψαν σημαντικό αριθμό κωδίκων, ιδιαίτερα το 1772 και το 1776. Επίσης η βιβλιο-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

*Η Ιερά Μονή Χιλανδαρίου
και η βιβλιοθήκη της*

144. Το ένα από τα δύο φύλλα του διπτύχου του 13ου αιώνα, που φυλάσσεται στο Σκευοφυλάκιο της Μονής Χιλανδαρίου. Το δίπτυχο κοσμούν 24 μικρογραφίες (12 σε κάθε φύλλο), σε τετράγωνα ή κυκλικά διάχωρα, που παριστάνουν σκηνές της ζωής του Χριστού. Οι παραστάσεις είναι ζωγραφισμένες σε μικρά κομμάτια περγαμηνής, τοποθετημένα σε βαθύνσεις του ξύλου.

θήκη υπέστη κατά καιρούς λεηλασίες που φτάνουν μέχρι τον 19ο αιώνα και την ελληνική επανάσταση (1821–1831). Τέλος, πολλά σημαντικά χειρόγραφα αφαιρέθηκαν από τους ίδιους τους μοναχούς της μονής, μολονότι αυτό απαγορευόταν αυστηρά. Ήδη από τον 16ο αιώνα οι μοναχοί χάριζαν ως δώρα χειρόγραφα, ειδικά στη Ρωσία. Η Ρωσία συνδέεται με μια από τις πρώτες και ίσως συστηματικότερες απογυμνώσεις βιβλιοθηκών στο Άγιον Όρος, με χαρακτηριστικότερη την περίπτωση του Αρσενίου Σουχάνοφ, ο οποίος κατά τα έτη 1653–1654 επέλεξε και πήρε μαζί του 498 κώδικες από τις μονές του Άθωνα.

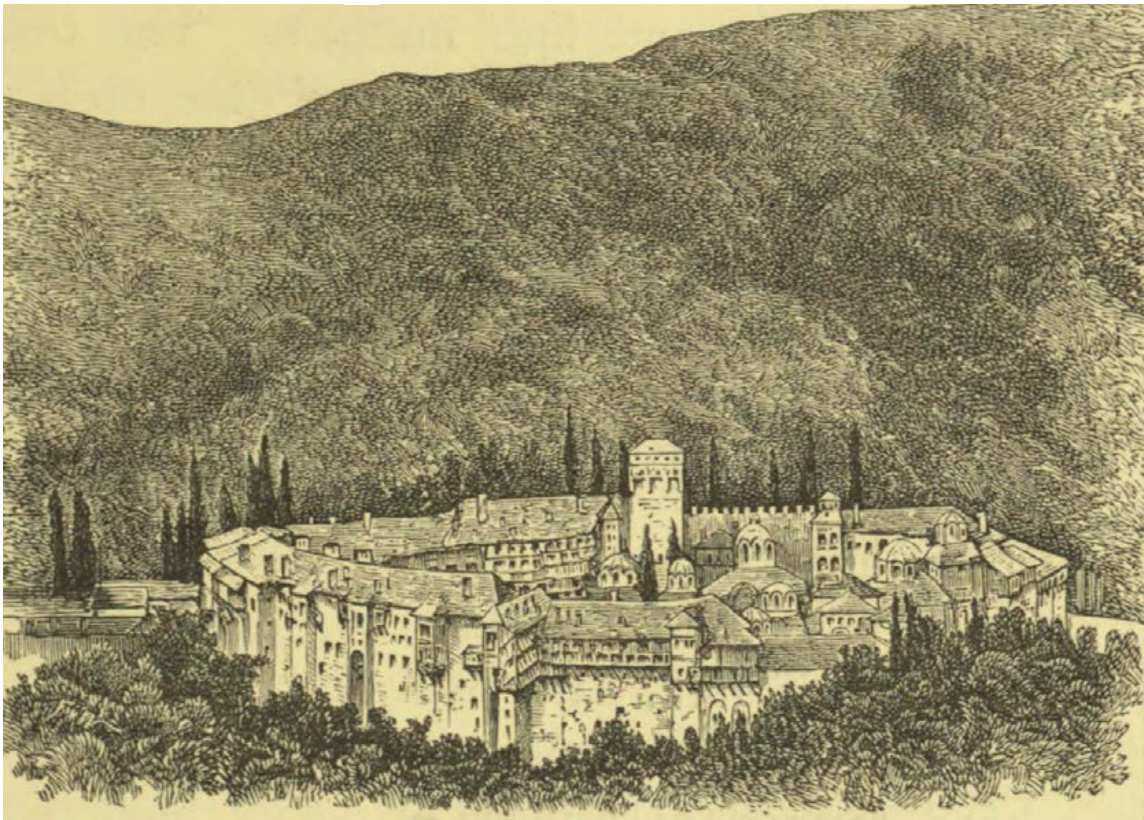
Οι χειρότερες «φιλικές κλοπές» συνέβησαν τον 19ο αιώνα, όταν ήταν μεγάλο το ενδιαφέρον των σλαβολόγων. Δεν είναι λίγα τα μεμονωμένα φύλλα, τα θραύσματα και οι κώδικες που βρέθηκαν σε συλλογές της Μόσχας, της Αγίας Πετρούπολης και της Οδησσού και προέρχονται από τις επισκέψεις του Βίκτωρα Γρηγόροβιτς (1844) και του Πορφύριου Ουσπένσκι (1845/1846 και 1858/1859). Χρονολογικά είχε προηγηθεί ο γλωσσολόγος Γέρνεϊ Κοπίταρ, ο οποίος το 1826/1827 αγόρασε 12 χειρόγραφα από το Άγιον Όρος, 8 από το Χιλανδάρι και 4 από του Ζωγράφου, για τη Βιβλιοθήκη της Αυτοκρατορικής Αυλής της Βιέννης. Η αποστολή του ωστόσο διακόπηκε λόγω έλλειψης ενδιαφέροντος από την αυτοκρατορική Αυλή για αγορά σλαβικών θησαυρών.

Στη μονή Χιλανδαρίου είχε αναπτυχθεί έντονη αντιγραφική δραστηριότητα, αφού έχει διαπιστωθεί ότι ήδη από τον 12ο αιώνα οι μοναχοί της άρχισαν να παράγουν μεγάλο αριθμό χειρογράφων. Αυτή η δραστηριότητα συνεχίστηκε μέχρι τον 20ό αιώνα και ικανός αριθμός αυτών των χειρογράφων βρίσκεται σε συλλογές ανά τον κόσμο, όπως στην Οξφόρδη και στο Νοβοσιμπίρσκ. Σήμερα οι ευρωπαϊκές συλλογές χειρογράφων περιλαμβάνουν σημαντικό αριθμό χειρογράφων προερχόμενων είτε από το Χιλανδάρι είτε από Χιλανδαρινό γραφείο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

*Η Ιερά Μονή Χιλανδαρίου
και η βιβλιοθήκη της*

Τελικά, η Βιβλιοθήκη της μονής διαθέτει περίπου 700 χειρόγραφα, 100 ελληνικά, σε περγαμνή 25 σλαβικά και 27 ελληνικά, 9 ειλιπάρια περγαμνή, εκ των οποίων 2 ελληνικά, 6.600 έντυπα, από τα οποία 1.000 ελληνικά, σύμφωνα με το έργο του Μοναχού Σωφρονίου Αγιοπαυλίτου *Θησαυροί του Αγίου Όρους*. Από τα χειρόγραφα περίπου τα 200 από τον 13ο έως τον 17ο αιώνα είναι αρκετά αξιόλογα για τις ωραίες μικρογραφίες τους,

145. *Η μονή Χιλανδαρίου.*
Από την έκδοση: Athelstan
Riley, «Athos or The mountain
of the monks», Λονδίνο,
Longmans, Green, & co., 1887.

επηρεασμένα από δυτικά και βυζαντινά πρότυπα. Φανταστικά ζώα και μέλη του σώματος απεικονίζονται κυρίως στις μικρογραφίες. Το ύφος της διακόσμησης των χειρογράφων σε κυριλλική γραφή είναι εκείνο των πρώτων μεταφράσεων στη σλαβική και δεν άλλαξε ουσιαστικά από τον 9ο με 10ο αιώνα μέχρι τις αρχές του 14ου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

*Η Ιερά Μονή Χιλανδαρίου
και η βιβλιοθήκη της*

Απαντούν κυρίως φανταστικά πλάσματα και περιπλοκά γεωμετρικά σχέδια που κοσμούν τα αρχιγράμματα. Παρόμοια διακόσμηση έχει βρεθεί σε ελληνικά βιβλία από επαρχιακά εργαστήρια αλλά και από σκριπτόρια της Δυτικής Ευρώπης. Η Ιερά Μονή Χιλανδαρίου διαθέτει τα περισσότερα διακοσμημένα σερβικά χειρόγραφα βιβλία του 13ου αιώνα. Ένας ολόκληρος κόσμος που δημιουργήσε η φαντασία του μεσαιωνικού ανθρώπου εμφανίζεται στα σλαβικά χειρόγραφα του σκριπτόριου της Χιλανδαρίου, όπως σημειώνει ο Δημοσθένης Χατζηλέε-κας (βλ. Βιβλιογραφία).

ΑΡΧΕΙΟ

Το Αρχείο της μονής Χιλανδαρίου περιλαμβάνει περισσότερα από 400 έγγραφα. Από αυτά, τα 165 είναι βυζαντινά ελληνικά, 160 σερβικά, 18 ρωσικά, 2 βουλγαρικά, 31 молδοβλαχικά και 70 τουρκικά φερμάνια και βεράτια. Στα έγγραφα αυτά συμπεριλαμβάνονται και τα ιδρυτικά χρυσόβουλα του μοναστηριού. Τα μεταβυζαντινά έγγραφα, από το 1453 μέχρι το 1800, ανέρχονται στα 1.800, με τα 1.200 περίπου από αυτά να έχουν οικονομικό περιεχόμενο.

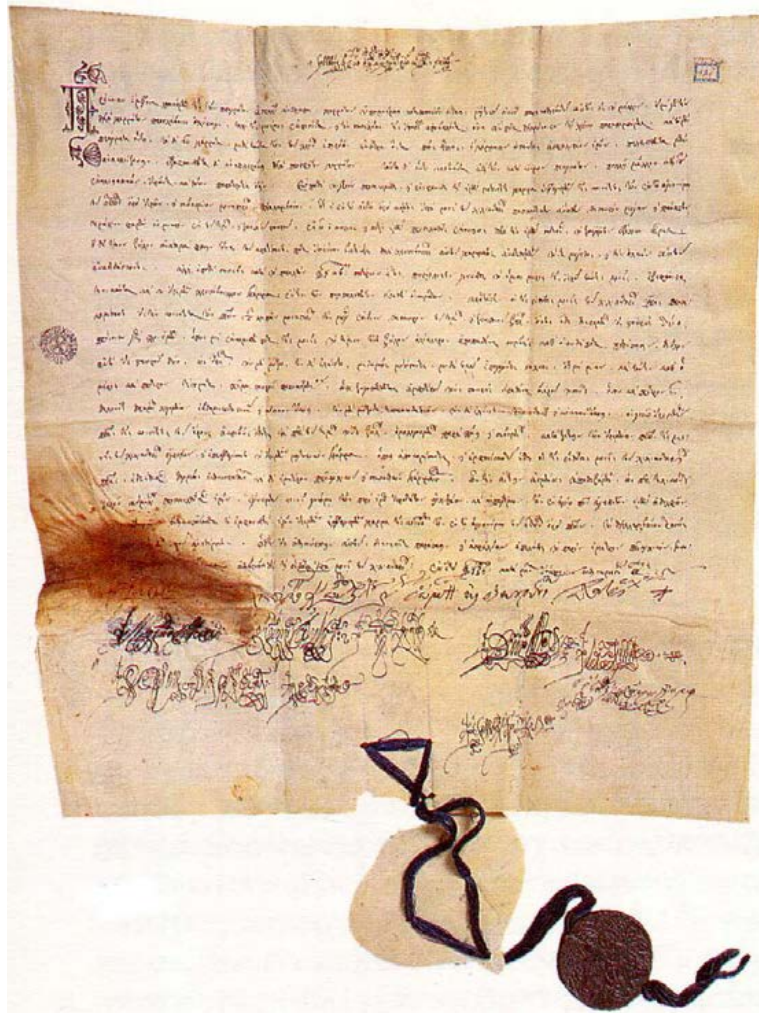
Η πρώτη προσπάθεια ταξινόμησης του αρχείου έγινε το 1894 από τον μοναχό Σάββα Χιλανδαρινό, ο οποίος όμως ασχολήθηκε κυρίως με τα βυζαντινά έγγραφα, προσπάθεια όχι ιδιαίτερα ικανοποιητική ως προς το αποτέλεσμα της.

Πολλές αποστολές, κυρίως Σέρβων ερευνητών στον 19ο και τον 20ό αιώνα (μνημονεύονται λεπτομερώς από

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Η Ιερά Μονή Χιλανδαρίου
και η βιβλιοθήκη της

τη Mirjana Živojinović στο *Actes de Chilandar I*, ασχολήθηκαν με το αρχείο της μονής, αλλά εστίασαν κυρίως στην έρευνα των βυζαντινών ή των σλαβικών εγγράφων. Μόνον ο πρώτος εκδότης του ελληνικού αρχείου L. Petīt και οι εκδότες των προσθηκών σε αυτό Μοσίν (V. Мошин) και Σοβρ (A. Soure) περιέλαβαν στις εκδόσεις τους τα 22 έγγραφα από τον 15ο έως τον 17ο αιώνα και 3 έγγραφα του 18ου αιώνα. Ακολούθησε η έκδοση επιτομών του Β. Αναστασιάδη (2002), που περιλαμβάνει τα έγγραφα μέχρι το 1800.

146. Πατριαρχικό και
συνοδικό γράμμα του
πατριάρχη Σαμουήλ,
Ιούνιος 1768.

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟΙ ΚΩΔΙΚΕΣ

Από την πυρκαγιά του 2004 σώθηκαν οι εικόνες και τα χειρόγραφα που βρίσκονταν στη νότια πτέρυγα της μονής. Η πτέρυγα αυτή είχε ανακατασκευαστεί το 1784 στη θέση παλαιότερης, που είχε καταστραφεί από πυρκαγιά το 1722. Με τις επεμβάσεις του 1988, του 1992 και του 1995 εγκαταστάθηκαν σε αυτή νέες λειτουργίες, όπως εκθεσιακοί χώροι στο ισόγειο, βιβλιοθήκη-βιβλιοδετείο στον πρώτο όροφο και κελιά και χώροι υγιεινής στον δεύτερο και τον τρίτο όροφο. Σήμερα, η Βιβλιοθήκη των χειρογράφων της μονής Χιλανδαρίου στεγάζεται στην ανατολική πτέρυγα, όπου και το Σκευοφυλάκιο και το Εικονοφυλάκιο του μοναστηριού.

Ο Σπυρίδων Λάμπρος στα τέλη του 19ου αιώνα, την εποχή της πρώτης καταλογογράφησης, κατέγραψε συνολικά 105 ελληνικούς χειρόγραφους κώδικες, από τους οποίους περιγράφονται μόνον οι 26 που έχουν περιεχόμενο θεολογικό ή άλλο, ενώ οι 79, που περιέχουν εκκλησιαστική μουσική, απλώς μνημονεύονται. Το 1973 επισκέφτηκε τη βιβλιοθήκη ο Δημήτριος Κύρου, ο οποίος κατέγραψε 136 χειρόγραφα, εκτός εκείνων του Λάμπρου. Το 2007 ακολούθησε ο συμπληρωματικός κατάλογος των Ευθυμίου Λίτσα και Δημητρίου Κύρου.

Ακόμη, το 1978 ο Γιακόβλεβιτς (Α. Jakovljević) συνέταξε και δημοσίευσε απογραφή όλων των ευρεθέντων εκείνη τη στιγμή (σλαβονικών και ελληνικών) μουσικών χειρογράφων, και ο Β. Κοντοβάς δημοσίευσε το 1982 και το 1983 δύο άρθρα σχετικά με τους γραφείς που εμφανίζονται στα ελληνικά χειρόγραφα της μονής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

*Η Ιερά Μονή Χιλανδαρίου
και η βιβλιοθήκη της*

147. Περίτεχνο επίτιλο με μικρογραφία που απεικονίζει τον Ευαγγελιστή Λουκά να ακονίζει τη γραφίδα του. Σλαβικό Τετραεγγέλιο της Μονής Χιλανδαρίου, 17ος αιώνας (κώδ. 45μ, φ. 124v).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Η Ιερά Μονή Χιλανδαρίου
και η βιβλιοθήκη της

Η πιο πλήρης και ακριβής περιγραφή της συλλογής των σλαβονικών χειρογράφων (*Catalogue of Cyrillic Manuscripts of the Monastery of Hilandar*) δημοσιεύτηκε στο Βελιγράδι το 1978 από τον Μπογκντάνοβιτς (Dimitrije Bogdanović).

148. Σλαβικός λειτουργικός κώδικας που φυλάσσεται στη Βιβλιοθήκη της Μονής Χιλανδαρίου. Αριστερά: ο Μέγας Βασίλειος, δεξιά: φύλλο διακοσμημένο με περίτεχνο με επίτιτλο, ερυθρή γραφή και πρωτόγραμμα (κώδ. 327, φ. 39ν και 40r). Ο κώδικας φιλοτεχνήθηκε το 1624 από τον «αμαρτωλό Δημήτριο».

Σήμερα η συλλογή της μονής περιέχει 990 κώδικες, από τους οποίους 181 ελληνικοί και 809 σλαβικοί. Οι 47 από αυτούς είναι περγαμνικοί και όλοι οι άλλοι χαρτώοι, ενώ περιλαμβάνει επιπλέον 7 ελληνικά ειλητάρια και 5 σλαβικά.

Η αρχική συλλογή συγκροτήθηκε από βιβλία λειτουργικού περιεχομένου του 12ου αιώνα με σκοπό να ικανοποιηθούν οι ανάγκες της μονής. Η θεματολογία του αρχικού πυρήνα των χειρογράφων φαίνεται πως δεν μεταβλήθηκε ιδιαίτερα στο πέρασμα των αιώνων, αφού

στη συλλογή της εντοπίστηκε μόνο στον Κώδικα 11 (18ος αι.) το έργο *Περὶ τοῦ πῶς δεῖ ἱστορίαν συγγράφειν* του Λουκιανού. Μάλιστα το έργο αυτό είναι μοναδικό στις συλλογές των μονών του Αγίου Όρους.

Μεταξύ των ελληνικών χειρογράφων ξεχωρίζουν το περγαμινό εικονογραφημένο Ευαγγέλιο του 14ου αιώνα

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

*Ἡ Ἱερά Μονή Χιλανδαρίου
καὶ ἡ βιβλιοθήκη της*

149. *Περγαμινό εἰλητάριο
(κώδ. 233) με τὴ Λειτουργία
τοῦ Ἰωάννη τοῦ Χρυσοστόμου,
14ος αἰώνας.*

(Κώδικας 5), το περγαμινό Τετραεὐάγγελο των τελών του 14ου αιώνα (Κώδικας 6), το περγαμινό Ευαγγέλιο των τελών του 13ου ή των αρχών του 14ου αιώνα (Κώδικας 105).

Μεταξύ των σλαβικών περγαμινών χειρογράφων ξεχωρίζουν το Τετραεὐάγγελο του κράλη Μιλούτιν του έτους 1316 (Κώδικας 1), και άλλα χειρόγραφα που συνδέονται με το χιλανδαρινό Κελλί στις Καρυές (Κώδικες 9, 13, 14, 47, κ.ά.), τα οποία χρονολογούνται στον 14ο αιώνα και τα περισσότερα είναι έργα καλλιγράφων

μοναχών της μονής. Ο μοναχός της Σάββας († 1910), ο οποίος συνέταξε ιστορία του Αγίου Όρους στα σερβικά και ιστορία της μονής χωριστά, αφού τακτοποίησε τα χειρόγραφα της μονής γενικά, συνέταξε και κατάλογο των σλαβικών.

Η μονή Χιλανδαρίου διαθέτει τον μεγαλύτερο αριθμό σερβικών κοσμημένων χειρόγραφων κωδίκων του 13ου αιώνα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Η Ιερά Μονή Χιλανδαρίου
και η βιβλιοθήκη της

151. Αρχική σελίδα
διακοσμημένη με επίτιτλο και
πτηνόμορφο πρωτόγραμμα
σε περγαμινό σερβικό
Τετραευάγγελο της Μονής
Χιλανδαρίου, 14ος αιώνας
(κώδ. 5).

Αξιομνημόνευτα είναι το περγαμινό Τετραευάγγελο του 14ου αιώνα (Κώδικας 5), γραμμένο σε κυριλλική μεγαλογράμματη γραφή, με ελληνικές επικεφαλίδες, καθώς και ο Κώδικας 13, που κοσμείται από έξοχες εικόνες μέσα σε επίτιτλα των Ευαγγελιστών, πίσω από τους οποίους παριστάνεται γυναικεία μορφή με κοσμικά χαρακτηριστικά, προφανώς η εμπνέουσα Σοφία, εκτός από την περίπτωση του Ιωάννη, που ο ίδιος υπαγορεύει στον Πρόχορο τους λόγους του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

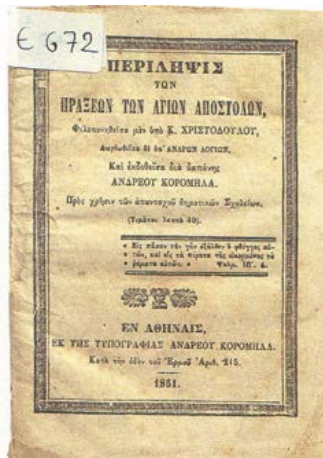
Η Ιερά Μονή Χιλανδαρίου
και η βιβλιοθήκη της

ΕΝΤΥΠΑ ΒΙΒΛΙΑ

Η βιβλιοθήκη εντύπων της μονής βρίσκεται στη νότια πτέρυγα, κάτω από το συνοδικό και περιέχει πάνω από 20.000 ελληνικά και 4.000 σλαβικά βιβλία.

Ο Θωμάς Παπαδόπουλος στις *Βιβλιοθήκες του Αγίου Όρους* (σ. 13) αναφέρει ότι η πρώτη ελληνική έκδοση που έχει εντοπίσει στη μονή Χιλανδαρίου είναι ένα Ευαγγέλιο του 1550, τυπωμένο στη Βενετία «*ἐν οἰκίᾳ Ἀνδρέου τοῦ σπινέλου, ἐπιμελείᾳ δὲ βασιλείου βαλέριδος*». Τα αμέσως επόμενα χρονολογικά έντυπα είναι κι αυτά λειτουργικού περιεχομένου. Πρόκειται για *Μηναῖα* του 1558 του Ανδρέα Σπινέλου, με επιμέλεια του Γρηγορίου Μαλαξού. Όλα τα επόμενα έντυπα μέχρι την *Καينὴ Διαθήκη* σε μετάφραση του Μαξίμου Καλλιπολίτη του 1638 είναι λειτουργικά, ενώ το πρώτο μη λειτουργικό είναι ο *Θησαυρὸς* του Δαμασκηνού Στουδίτη του 1642.

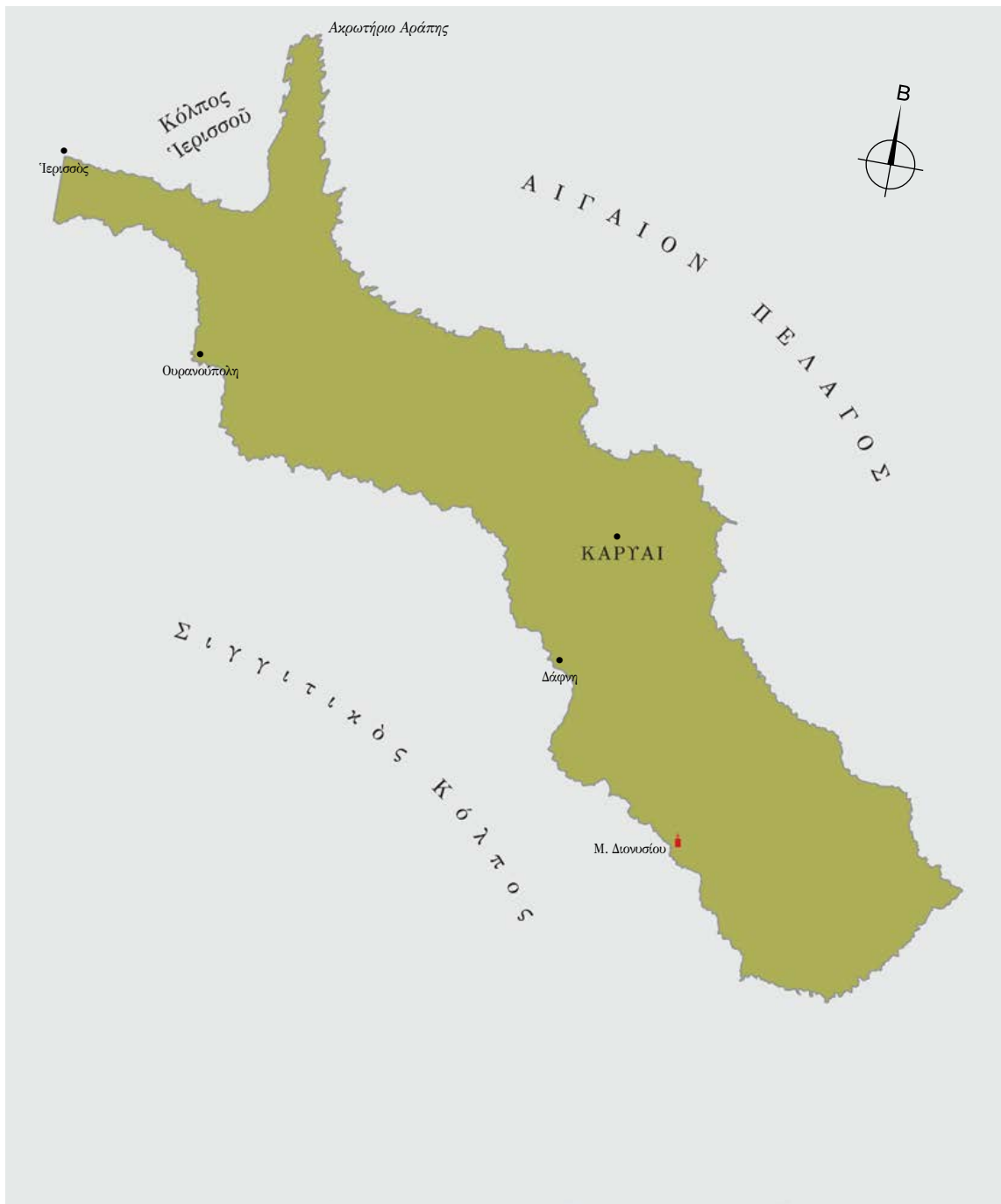

152. Σελίδα τίτλου
της έκδοσης: Κ. Χριστοδούλου,
«*Περίληψις Πράξεων
Αποστόλων*», Αθήνα,
Α. Κορομηλάς, 1851.

Η ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ
ΑΓΙΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ
ΚΑΙ Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ

ΘΕΣΗ

Η Ιερά Μονή Αγίου Διονυσίου βρίσκεται στη νοτιοδυτική ακτή της αγιορείτικης χερσονήσου, ανάμεσα στις μονές Γρηγορίου και Αγίου Παύλου, χτισμένη σε απότομο βράχο, σε υψόμετρο 80 μ. από τη θάλασσα, στην απόληξη της χαράδρας του Αεροποτάμου. Λόγω της θέσης της ονομάζεται και του Τιμίου Προδρόμου (Νέας) Πέτρας. Σε παλαιά έγγραφα αναφέρεται και ως Μονή του Μεγάλου Κομνηνού.

Σύμφωνα με το Γ' Τυπικό του Αγίου Όρους (1394), ανάμεσα στα είκοσι πέντε τότε μοναστήρια η μονή κατείχε τη δέκατη ένατη θέση. Από το 1574 όμως κατέχει την πέμπτη θέση και συνεπώς συγκαταλέγεται ανάμεσα στις πέντε μονές που δικαιούνται την πρωτοεπιστασία στην Ιερά Κοινότητα κάθε πέντε χρόνια.

ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ

Από πηγές προκύπτει ότι η μονή υφίσταται από το 1366. Ιδρυτής της είναι ο όσιος Διονύσιος, από την Κορσώ της Καστοριάς, μοναχός αρχικά στη μονή Φιλοθέου, όπου ηγούμενος ήταν ο αδελφός του Θεοδόσιος,

155.

153. Στη σελίδα 179: Η Μονή Διονυσίου. Ευλογραφία του Γεώργιου Μόσχου, 1978, Συλλογή Γεωργίου Ι. Κατσίγρα, Δημοτική Πινακοθήκη Λάρισας.

154. Η Μονή Αγίου Διονυσίου στη χερσόνησο του Άθω – Αγίου Όρους.

155. Σφραγίδα της Μονής Διονυσίου με παραστάσεις από σκηνές του βίου του Τιμίου Προδρόμου, 1636.

156. Η Μονή Διονυσίου. Χαρακτικό από την έκδοση: Eugène Melchior de Vogüé, «Syrie Palestine, Mont Athos Voyage aux pays du passé», Παρίσι, Plon Nourrit, 1887 (ΩΒ).

και έπειτα ασκητής στην κορυφή του Αντιάθωνα, με μεγάλο αριθμό μαθητών.

Περί το 1356–1366 ο Διονύσιος, με τα πενιχρά μέσα που διέθετε ο ίδιος και οι μαθητές του, ξεκίνησε την ίδρυση μοναστηριού με την ανέγερση των πρώτων κτιρίων επάνω σε βράχο, όπου και η σημερινή θέση της μονής. Η πρώτη φάση ανέγερσης ολοκληρώθηκε περί το 1370 και η μονή άρχισε να λειτουργεί αμέσως ως κοινόβιο.

Καταλυτική υπήρξε η χρηματική στήριξη από τον αυτοκράτορα της Τραπεζούντας Αλέξιο Γ΄ Κομνηνό, έπειτα από διαμεσολάβηση του αδελφού του Διονύσιου Θεοδόσιου Φιλοθεΐτη, ο οποίος από ηγούμενος στη Φιλοθέου είχε χειροτονηθεί στο μεταξύ μητροπολίτης Τραπεζούντας (1368/1369). Ο Αλέξιος εξέδωσε τον Σεπτέμβριο του 1374 χρυσόβουλο στο οποίο υποσχόταν να ανεγείρει το μοναστήρι με δικά του έξοδα. Το χρυσόβουλο αυτό αποτελεί ένα από τα σπουδαιότερα κειμήλια της μονής. Έχει μήκος 2 μ. και 98 εκ. και κοσμείται με θαυμάσιες μικρογραφίες του Αλεξίου και της συζύγου του Θεοδώρας. Ο αυτοκράτορας υπογράφει ιδοχείρως με κιννάβαρι: «*Αλέξιος ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ πάσης Ἀνατολῆς Ἰβήρων καὶ Περσείας ὁ μέγας Κομνηνός*». Στο χρυσόβουλο αυτό οριζόταν επιπλέον και η εφάπαξ απόδοση 100 σωμίων, τα μισά άμεσα και τα υπόλοιπα πενήντα στα επόμενα τρία χρόνια. Επιπρόσθετα, καθιέρωνε ετήσια επιχορήγηση 1.000 κομηνάτων τόσο από τον ίδιο όσο και από τους διαδόχους του. Βασικοί όροι της επιχορήγησης ήταν αφενός η συνεχής μνημόνευση του Αλεξίου Γ΄ και των διαδόχων του και αφετέρου η μονή να ονομάζεται «του Μεγάλου Κομνηνού».

Τα επόμενα χρόνια ο Διονύσιος θα επισκεφτεί την Τραπεζούντα άλλες δύο φορές, ώστε να εισπράξει τα χρήματα που όριζε ως δεύτερη δόση το χρυσόβουλο. Την πρώτη φορά, περί το 1377, όταν επέστρεψε στο μονα-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

*Η Ιερά Μονή Αγίου Διονυσίου
και η βιβλιοθήκη της*

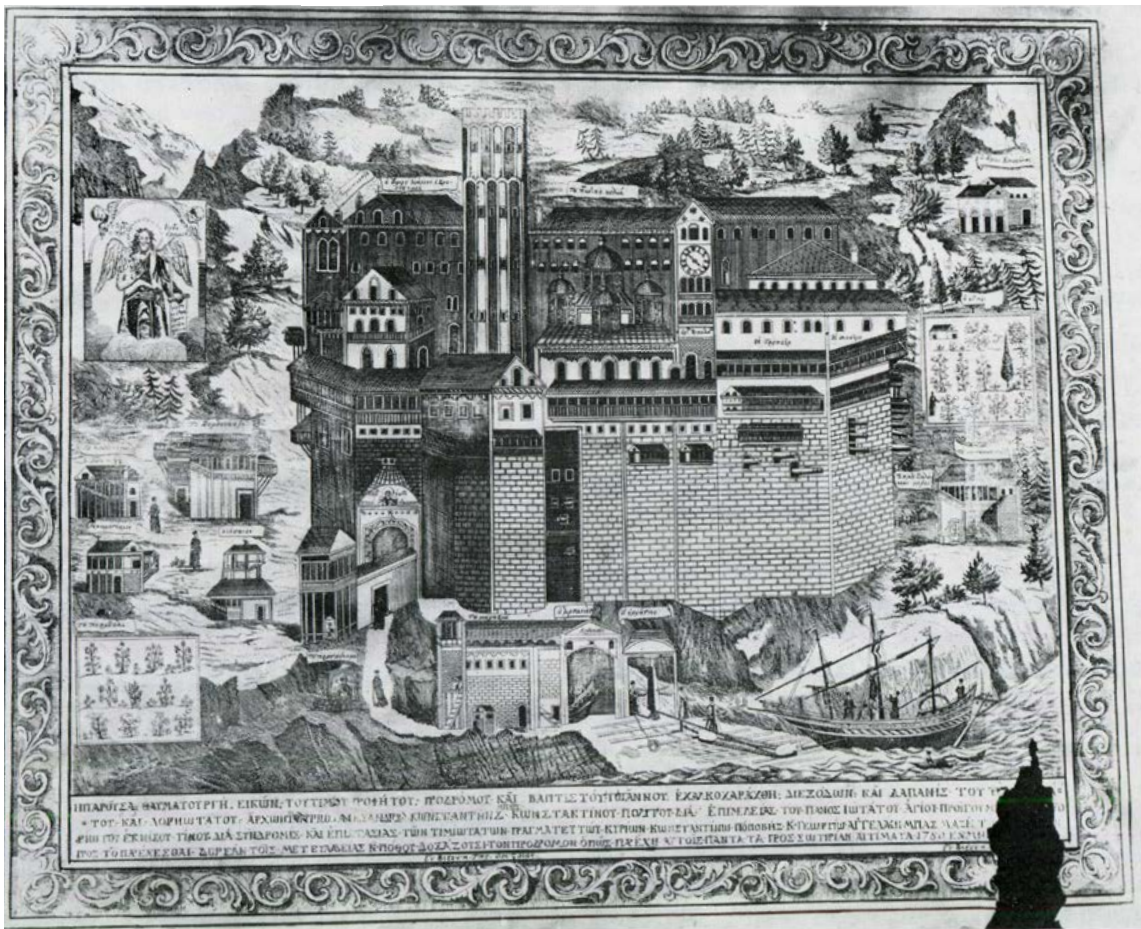
157. Η Μονή Διονυσίου.
Υδατόχρωμα και μολύβι,
Chartles Martel, 1919.
Φωτογραφία:
Bertrand Prévost,
Κέντρο Ζορζ Πομπιντού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

*Η Ιερά Μονή Αγίου Διονυσίου
και η βιβλιοθήκη της*

στήρι, το βρήκε λεπλατημένο από τους πειρατές και έρημο. Συγκέντρωσε πάλι τους μαθητές του και ξανάρχισε τις εργασίες ανοικοδόμησης. Για τον λόγο αυτό μετέβη για τρίτη φορά στην Τραπεζούντα το 1387. Ωστόσο δεν επέστρεψε στο μοναστήρι, αφού αρρώστησε και πέθανε εκεί το 1390.

Το 1389 με σιγίλιο του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Αντωνίου Δ΄ η μονή κατέστη πατριαρχική με την

158. *Η Μονή Διονυσίου.
Χαλκογραφία αγνώστου,
Βιέννη, 2 Μαΐου 1780.*

επωνομασία «του Τιμίου Προδρόμου», καθώς είναι αφιερωμένη στο Γενέσιο του αγίου Ιωάννη του Προδρόμου, και αποδεσμευόταν από την κηδεμονία του Πρώτου.

Η σημερινή μορφή της μονής Διονυσίου οφείλεται κατά κύριο λόγο στις εκτεταμένες οικοδομικές εργασίες που πραγματοποιήθηκαν κατά τον 16ο αιώνα. Τότε, ορισμένοι ηγεμόνες των περιοχών της Μολδοβλαχίας ανέλαβαν προσωπικά να χρηματοδοτήσουν τη συντήρηση και την επέκταση του μοναστηριού. Γι' αυτό τον λόγο συναριθμούνται μεταξύ των κτιτόρων της μονής. Στις ευεργεσίες τους προς τη μονή συντέλεσε και ο μπροπολίτης Θεσσα-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

*Η Ιερά Μονή Αγίου Διονυσίου
και η βιβλιοθήκη της*

λονίκης και μετέπειτα πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Νήφων Β' (1486–1488, 1497–1498, 1502) χάρη στις σχέσεις του με τους ηγεμόνες των παραδουνάβιων περιοχών. Ο Νήφων παραιτήθηκε από τον πατριαρχικό θρόνο και μετά από σύντομη παραμονή στη Βλαχία επέστρεψε και

159. *Η Τράπεζα της Μονής Διονυσίου. Υδατογραφία από την έκδοση: Φραντσέσκο Περίλλα, «Le Mont Athos», Θεσσαλονίκη 1927.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

*Η Ιερά Μονή Αγίου Διονυσίου
και η βιβλιοθήκη της*

160. *Μονή Διονυσίου,
Αγιο Όρος. Τσάνκο Λαβρένοφ,
Βουλγαρική Ακαδημία
Επιστημών, Ινστιτούτο
Σπουδών Τέχνης.*

πήγε στη μονή το 1502, όπου και εκοιμήθη έξι χρόνια αργότερα για να ανακηρυχθεί άγιος το 1517.

Αρχικά, ο βοεβόδας της Βλαχίας Νεάγκος Βασαράβας (1512–1521) χρηματοδότησε την κατασκευή του νέου υδραγωγείου στη θέση του παλαιού και του αμυντικού πύργου, που και αυτός οικοδομήθηκε στα θεμέλια παλαιότερου, θεμελιωμένου από τον πρώτο κτίτορα περί το 1364 στη βόρεια πλευρά της μονής. Εξαιτίας των συχνών πειρατικών επιθέσεων υπήρχε επάνω στον πύργο αυτόν διαρκώς κάποιος μοναχός που αγρυπνούσε προκειμένου να προληφθεί η λεηλασία.

Τον Οκτώβριο του 1535 καταστράφηκε από πυρκαγιά το μεγαλύτερο μέρος της μονής. Τότε, ο ηγεμόνας της Μολδαβίας Πέτρος de la Argez ανέλαβε τα έξοδα για την ανοικοδόμηση ολόκληρης της ανατολικής πτέρυγας, από την Τράπεζα και την πύλη της μονής μέχρι την αποθήκη του κρασιού (βαϊναριό). Επίσης, ανέγειρε νέο καθολικό, μεγαλύτερο από το παλιό, και μερίμνησε για την αγιογράφησή του. Για τον σκοπό αυτό κλήθηκε ο Κρητικός αγιογράφος Τζώρτζης. Τα επόμενα χρόνια, η κόρη του ηγεμόνα Ρωξάνδρα και ο σύζυγός της Αλέξανδρος Λεπουσνεάνου ανέλαβαν το κτίσιμο της δυτικής εξαώροφης πτέρυγας με τους εξώστες προς την πλευρά της θάλασσας.

Σύμφωνα με τον Κώδικα 627 της μονής, η επανάσταση του 1821 είχε ως αποτέλεσμα την προσωρινή ερήμωσή της και την εμπλοκή των μοναχών της σε μια περιπετειώδη περιπλάνηση. Οι μοναχοί μαζί με τα σπουδαιότερα κειμήλια της μονής κατέπλευσαν αρχικά στον Πόρο, όπου εγκαταστάθηκαν προσωρινά στη μονή της Ζωοδόχου Πηγής. Μετά την καταστροφή των Ψαρών, φοβήθηκαν και έπλευσαν στη Ζάκυνθο, όπου παρέμειναν τέσσερα χρόνια στο διονυσιατικό μετόχι της Αγίας Σοφίας. Μετά την έλευση του Ιωάννη Καποδίστρια εγκαταστάθηκαν για ενάμιση χρόνο στη Σκόπελο, στο μετόχι της

Φανερωμένης. Ύστερα από εννέα χρόνια περιπλάνησης επέστρεψαν στη μονή Διονυσίου, όπου οι 14 μοναχοί που παρέμειναν όλο αυτό το διάστημα υπέστησαν πλείστα βάσανα και κακουχίες.

Στα νεότερα χρόνια μέχρι και σήμερα, πολλοί βοήθησαν στην ολοκλήρωση, την επέκταση και τη συντήρηση της μονής με δωρεές χρημάτων και προσωπική εργασία. Ενδεικτικά αναφέρουμε τους αδελφούς Λάζαρο και Μπόιο, Μανουήλ και Θωμά, Ιωακείμ Κωνσταντινουπολίτη, τον παπα-Μακάριο Κρητικό, τον πρώην Βελεγράδων Ιερεμία, τον Χατζή Αγγελάκη, κ.ά.

ΕΙΚΟΝΟΦΥΛΑΚΙΟ

Οι πολυάριθμες εικόνες της μονής Διονυσίου φυλάσσονται κυρίως στο Εικονοφυλάκιο, στο καθολικό και στα διάφορα παρεκκλήσια. Οι περισσότερες είναι από ξύλο αγιορείτικης καστανιάς και αγιογραφημένες από Αγιορείτες μοναχούς. Χρονολογούνται από τον 14ο αιώνα και εξής, ενώ πολλές αποτελούν δωρεές διαφόρων προσώπων. Αναφέρονται ενδεικτικά: Η Παναγία του Ακαθίστου από κηρομαστίχη, δωρεά του Αλεξίου Γ' Κομνηνού, ο Παλαιός Πρόδρομος, αφιέρωμα του ηγεμόνα Αλεξάνδρου Λεπουσνεάνου για τη θεραπεία του γιου του Κωνσταντίνου, η Παναγία Αμόλυντος, έργο του Εμμανουήλ Σκορδίλη, η αμφιπρόσωπη εικόνα με τον Ιωάννη τον Πρόδρομο και τον Αλέξιο Γ' να ευλογείται από τον Χριστό στη μια πλευρά, ενώ στη δεύτερη ιστορούνται τέσσερις Τραπεζούντιοι άγιοι (Ευγένιος, Κάνδιδος, Ουαλεριανός, Ακύλας), ο άγιος Χριστοφόρος ο κυνοκέφαλος, κλπ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

*Η Ιερά Μονή Αγίου Διονυσίου
και η βιβλιοθήκη της*

161. *Η Μονή Διονυσίου.
Υδατόχρωμα και μολύβι,
Charles Martel, 1919.
Φωτογραφία:
Bertrand Prévost,
Κέντρο Ζορζ Πομπιντού.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Η Ιερά Μονή Αγίου Διονυσίου
και η βιβλιοθήκη της

162. Χρυσόβουλο του Αλεξίου
Γ' Μεγάλου Κομνηνού.
Πανομοίωτο αντίγραφο
του 18ου αιώνα από
το πρωτότυπο του 1374.
Την αρχή του χειρογράφου
κοσμεί μικρογραφία που
παριστάνει τον αυτοκράτορα
Αλέξιο Γ' με τη σύζυγό του
Θεοδώρα. Οι δύο βασιλείς
κρατούν στα χέρια τους
το ιδρυτικό χρυσόβουλο
της Μονής, ενώ από ψηλά
τους ευλογεί ο άγιος Ιωάννης
ο Πρόδρομος,
Αρχείο Μ. Διονυσίου,
Κιβωτίδιο, αρ. α'.

ΣΚΕΥΟΦΥΛΑΚΙΟ

Τα σημαντικότερα κειμήλια της μονής φυλάσσονται στο Σκευοφυλάκιο σε ειδικές προθήκες. Όσα ιερά σκεύη κατείχε η μονή μέχρι το 1814 καταλογογραφούνται στον «Χρονικό Κώδικα» (Διον. 627, ff. 123r-124r).

163. Αργυρόχρυση λειψανοθήκη του 16ου αι., δώρο του ηγεμόνα της Βλαχίας Νεάγκου, εντός της οποίας φυλάσσονται τα λείψανα του Αγίου Νήφωνος του Β'. Από την έκδοση: *Ιερομόναχος Στέφανος Κελλιώτης, «Λεύκωμα του Αγίου Όρους Αθω», Τύποις Kunst- und Lichtdruckwerk Paul Richter, 1928 (QB).*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

*Η Ιερά Μονή Αγίου Διονυσίου
και η βιβλιοθήκη της*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

*Η Ιερά Μονή Αγίου Διονυσίου
και η βιβλιοθήκη της*

164. *Η Μονή Διονυσίου.*
Υδατογραφία από την έκδοση:
Φραντσέσκο Περιλλά,
«À travers la Macédoine,
Αθήνα, Éditions Perilla, 1932.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Καθώς δεν διασώθηκαν κατάλογοι βιβλίων, όπως συμβαίνει π.χ. με τη βιβλιοθήκη της Πάτμου, ώστε να μπορεί να εντοπιστεί στον χρόνο η δημιουργία βιβλιοθήκης στη μονή Διονυσίου, θα πρέπει να θεωρηθεί ταυτόχρονη με την ίδρυση της μονής στο δεύτερο μισό του 14ου αιώνα. Ασφαλώς η χρηματοδότηση του αυτοκράτορα Τραπεζούντας Αλεξίου Γ' (Μεγάλου) Κομνηνού θα πρέπει να συνοδεύτηκε από τα αναγκαία λειτουργικά και άλλα θεολογικά βιβλία προς χρήση από τους μοναχούς.

Η πρωιμότερη (1602) μνεία περί βιβλιοθήκης στη Διονυσίου είναι του γραφέα και λόγιου ιερομόναχου Ιγνατίου στο παράφυλλο του Κώδικα 246 της μονής, όπου αναφέρεται ότι η βιβλιοθήκη βρισκόταν επάνω από τη λιτή του καθολικού, κοντά στο παρεκκλήσι των Αρχαγγέλων. Εκεί παρέμεινε μέχρι το 1915. Η συνοπτική αναφορά 27 χειρογράφων της μονής που κατέγραψε ο ιερέας Αλέξανδρος Βασιλόπουλος το 1627 δεν μπορεί να αποδίδει το μέγεθός της την εποχή εκείνη. Γνωρίζουμε όμως ότι εκεί λειτούργησε από το 1570 περίπου μέχρι τα τέλη του 17ου αιώνα βιβλιογραφείο και ότι την ίδια περίοδο αποκτήθηκε μεγάλος αριθμός χειρόγραφων κωδίκων και έντυπων βιβλίων.

«Πλουσιωτάτη» τη χαρακτηρίζει το 1701 ο Ιωάννης Κομνηνός στο πρώτο *Προσκυνητάριον* του Αγίου Όρους. Οι μεταγενέστεροι λόγιοι επισκέπτες αναφέρονται σχεδόν αποκλειστικά στα χειρόγρατά της. Ο Βασίλι Μπάρσκι, που την επισκέφθηκε το 1744, μνημονεύει τα έντυπωσιακά χρυσόβουλα του αρχείου της. Στη βιβλιοθήκη

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

*Η Ιερά Μονή Αγίου Διονυσίου
και η βιβλιοθήκη της*

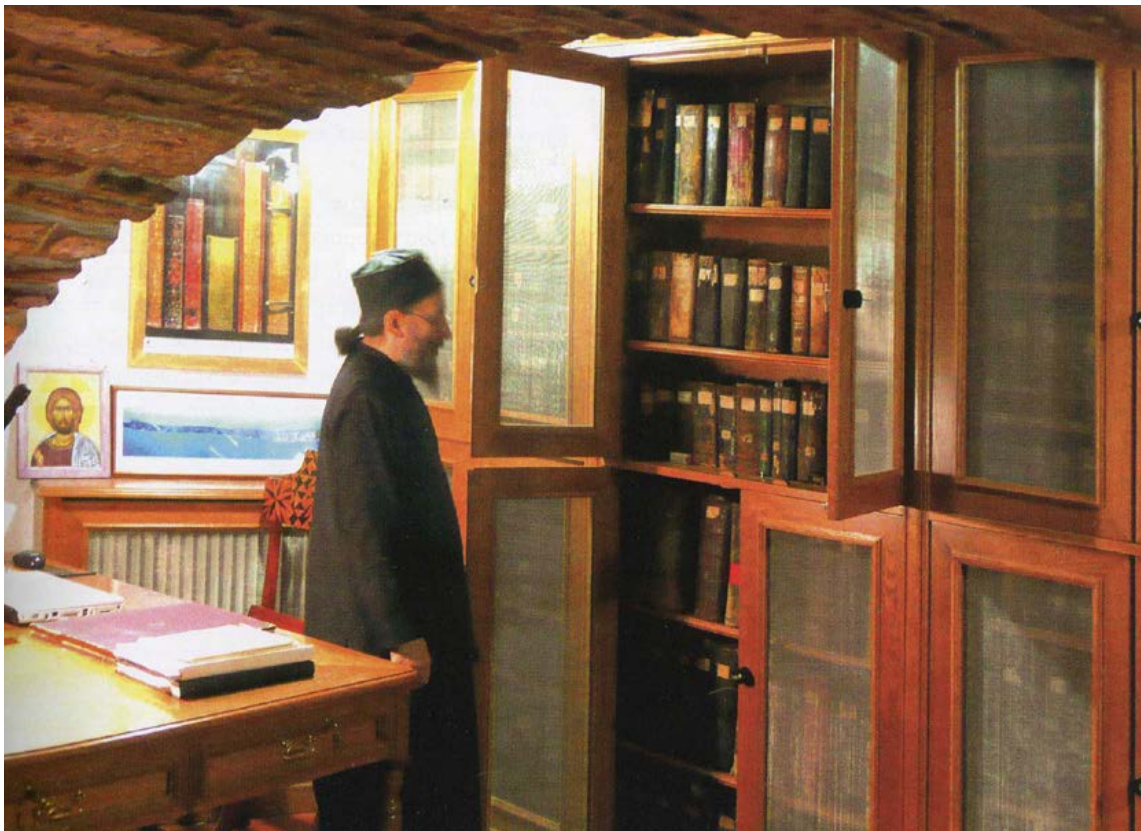
165. Σελίδα τίτλου της έκδοσης: *Ιωάννης Κομνηνός, Προσκυνητάριον του Αγίου Όρους του Αθωνος, Βενετία, Παρά Νικολάω Γλυκείω τω εξ Ιωαννίνων, 1745.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

*Η Ιερά Μονή Αγίου Διονυσίου
και η βιβλιοθήκη της*

της μονής αναφέρονται επίσης και οι Άγγλοι ταξιδιώτες Καρλάιλ και Χαντ το 1801, καθώς και ο Ρόμπερτ Κέρζον το 1834, ο οποίος κάνει λόγο και για την ύπαρξη έντυπων βιβλίων.

Το 1841 στη βιβλιοθήκη της μονής εργάστηκε ο Φαλμεράιερ, ερευνώντας την ιστορία της αυτοκρατορίας Τραπεζούντας, ο οποίος επισημαίνει πως η βιβλιοθήκη αποτελούσε βασικό στοιχείο στη ζωή των μοναχών.

166. Μοναχός στη βιβλιοθήκη της Μονής Διονυσίου.
Φωτογραφία:
Σταμάτης Χονδρογιάννης.

Στα χειρόγραφα και στο αρχείο αναφέρεται και ο Γάλλος Βικτόρ Λανγκλουά (Victor Langlois) σε έκδοσή του για το Άγιον Όρος που εξέδωσε το 1867. Λίγο μετά ο Ι.Μ. Ραπτάρης εντυπωσιάστηκε από την τάξη και την επιμέλεια που επικρατούσε στον χώρο και θεωρεί πως ο αριθμός των χειρογράφων ανέρχεται σε χίλια.

Το 1903 συντάχθηκε κατάλογος της βιβλιοθήκης που παραδίδεται στον Κώδικα 854 της Διονυσίου.

Το 1915, επί ηγουμενίας Δοσιθέου, η βιβλιοθήκη μεταφέρθηκε στον πύργο της μονής, όπου τα έντυπα βιβλία τοποθετήθηκαν σε προθήκες και αριθμήθηκαν κατ' αύξοντα αριθμό. Στο *Βιβλίον Επισκεπτών της Ιεράς Μονής Διονυσίου* για την περίοδο 1908-1935, οι πολλοί επισκέπτες αναφέρονται συχνά και στη βιβλιοθήκη. Με-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

*Η Ιερά Μονή Αγίου Διονυσίου
και η βιβλιοθήκη της*

167. *Η Βιβλιοθήκη
χειρογράφων και εντύπων
της Μονής Διονυσίου
σε παλαιά φωτογραφία (1967).*

ταξύ αυτών ο Λουί Πετί (Louis Petit), που προετοιμάζει τη βιβλιογραφία των ελληνικών ακολουθιών, ο Ρόμπερτ Μπλέικ (Robert Blake), ο Νίκος Βέης, ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης, ο Φραντς Ντέλγκερ (Franz Dölger), και πολλοί άλλοι.

Τη δεκαετία του 1960 η βιβλιοθήκη μεταφέρθηκε σε νεότερο κτίριο, νότια του καθολικού, και στη συνέχεια στεγάστηκε προσωρινά στη βόρεια πτέρυγα της μονής.

Το 1995, μετά από μελέτη και αποκατάσταση, η βιβλιοθήκη στεγάστηκε στον τετραώροφο πύργο, όπου η οργάνωση και τακτοποίηση του υλικού έγινε ως εξής: 1ος όροφος: τα νεότερα έντυπα βιβλία, το σύστημα αρχειοθέτησης, το γραφείο και τα μικροφίλμ που διαθέτει

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

*Η Ιερά Μονή Αγίου Διονυσίου
και η βιβλιοθήκη της*

η μονή. 2ος όροφος: οι χειρόγραφοι κώδικες. 3ος όροφος: τα αρχέτυπα και τα παλαιότυπα. 4ος όροφος: το Αρχείο της Μονής.

Τελικά, λόγω της υγρασίας, το υλικό μεταφέρθηκε και πάλι σε άλλον, ανακαινισμένο χώρο στο ισόγειο της ανατολικής πλευράς, όπου βρίσκεται μέχρι σήμερα.

ΑΡΧΕΙΟ

Το αρχείο της μονής είχε ταξινομηθεί κατά καιρούς από τους Διονυσιάτες μοναχούς.

Η πρώτη γνωστή συστηματική προσπάθεια ταξινόμησης και αντιγραφής του αρχείου της διενεργήθηκε κατά τα έτη 1909–1915 με πρωτεργάτη τον μοναχό Δομέτιο. Τότε, τα έγγραφα της βυζαντινής και μεταβυζαντινής περιόδου συγκεντρώθηκαν, συντηρήθηκαν, αντιγράφηκαν, αυτολεξεί ή περιληπτικά, και ταξινομήθηκαν.

Το 1963 το έργο αυτό ανέλαβε συστηματικά μια αποστολή ερευνητών από το Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών του Βασιλικού (τότε) Ιδρύματος Ερευνών. Κατά τα έτη 1963–1965, οι απεσταλμένοι του Κέντρου Βυζαντινών Ερευνών, ο Π. Νικολόπουλος και ο Ν. Οικονομίδης, προέβησαν συστηματικότερα στην ταξινόμηση και καταλογογράφηση του αρχείου. Καθώς ήδη ο μοναχός Θεόκλητος είχε ταξινομήσει ικανοποιητικά το μεγαλύτερο μέρος των νεότερων (μετά το 1700) εγγράφων, οι δύο ερευνητές ασχολήθηκαν κυρίως με τη μελέτη και την οργάνωση του υπόλοιπου αρχείου. Ο Οικονομίδης ανέλαβε τα έγγραφα από το 1056 μέχρι το 1504, ενώ ο Νικολόπουλος όλα τα μεταγενέστερα (1512 κ.εξ.), συ-

ντάσσοντας αναλυτική περιγραφή και περίληψη των εγγράφων.

Το Αρχείο της μονής περιλαμβάνει:

Χρυσόβουλα Βυζαντινών αυτοκρατόρων, όπως του Ιωάννη ς΄ Καντακουζηνού (1347), του Ιωάννη Ε΄ Παλαιολόγου (1366), του Ιωάννη Ζ΄ Παλαιολόγου (1408).

Έγγραφα δεσποτών, όπως του δεσπότη Ανδρονίκου Παλαιολόγου (1417, 1418, 1420), του δεσπότη Δημητρίου Παλαιολόγου (1430).

Έγγραφα αυτοκρατόρων της Τραπεζούντας, όπως το χρυσόβουλο του Αλεξίου Γ΄ (Μεγάλου) Κομνηνού (1374), το Πρόσταγμα του Αλεξίου Δ΄ (Μεγάλου) Κομνηνού (1416).

Έγγραφα πατριαρχικά, όπως του Αντωνίου Δ΄ (1389), του Μαξίμου Γ΄ (1477), του Κυρίλλου Α΄ (1630).

Διάφορα Πρακτικά εκχωρήσεων, απογραφών, οροθεσιών, κλπ., έγγραφα Μητροπολιτών, Πρώτων του Αγίου Όρους, τουρκικών αρχών στα ελληνικά, και άλλα μοναστηριακά και ιδιωτικά έγγραφα δωρεών, διαθηκών, πωλητηρίων, κλπ.

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟΙ ΚΩΔΙΚΕΣ

Η μονή Διονυσίου διαθέτει μια από τις πλουσιότερες σε χειρόγραφους κώδικες βιβλιοθήκες του Αγίου Όρους. Στην κατοχή της βρίσκονται περί τους 1.080 κώδικες στα ελληνικά και 6 στα σλαβονικά, συλλογή που την κατατάσσει στην 5η θέση των αγιορειτικών βιβλιοθηκών μαζί μετά τις συλλογές της Μεγίστης Λαύρας, του Βατοπαιδίου, των Ιβήρων και του Αγίου Παντελεήμονος (Ρωσικό).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

*Η Ιερά Μονή Αγίου Διονυσίου
και η βιβλιοθήκη της*

168. *Ο Πρόχορος. Λεπτομέρεια μικρογραφίας σε περγαμινό Τετραεγγέλιο της Μονής Διονυσίου, τέλη 10ου/ αρχές 11ου αιώνα (κώδ. 588μ, φ. 225v).*

169. Χειρόγραφο φύλλο διακοσμημένο με επίτιτλο που φέρει μικρογραφική παράσταση του οσίου Συμεών του Στυλίου και πρωτόγραμμα με τη μορφή του Ευαγγελιστή Λουκά. Περιγραμνό Ευαγγελιστάριο της Μονής Διονυσίου, 11ος αιώνας (κώδ. 587μ, φ. 116r).

Αρχικά, κατάλογο των κωδίκων της μονής κατάρτισε ο Σπυρίδων Λάμπρος το 1880. Περιέλαβε τους κώδικες της Διονυσίου στις σελίδες 319–436 του πρώτου τόμου που δημοσιεύτηκε το 1895 (βλ. Βιβλιογραφία). Λόγω όμως της χρονικής πίεσης και της βεβιασμένης, επομένως, εργασίας, παρά τη σχολαστική και μεθοδική περιγραφή 586 κωδίκων, ο κατάλογός του δεν είναι πλήρης.

Μέχρι σήμερα έχουν δημοσιευτεί δύο συμπληρωματικοί κατάλογοι: του Ευλογίου Κουρίλα το 1936 στο περιοδικό *Θεολογία* (σσ. 114–128), και του Διονυσιάτη μοναχού Ευθυμίου το 1957 στην *Επετηρίδα Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* (σσ. 233–271 και 387–389), που επιμελήθηκε και συμπλήρωσε ο Κωνσταντίνος Μανάφης. Ειδικότερα, ο Κουρίλας περιγράφει 176 επιπλέον κώδικες σε σύγκριση με τον Λάμπρο, υπό τους αρ. 587–762. Τα στοιχεία όμως που παραθέτει είναι κατά βάση συνοπτικά, χωρίς την απαιτούμενη αυτοψία, αφού, όπως αναφέρει ο ίδιος, βασίζεται στον πρόχειρο, αδημοσίευτο κατάλογο του προηγουμένου Μάρκου. Ο κατάλογος του Ευθυμίου είναι πληρέστερος. Εκτός από τους κώδικες που αναφέρει ο Κουρίλας, ο Ευθύμιος καταγράφει ακόμη 42, υιοθετώντας την αρίθμηση των κωδίκων που ισχύει μέχρι σήμερα στη βιβλιοθήκη της μονής. Στο μεταξύ ο Λίνος Πολίτης και ο Μανούσος Μανούσας εξέδωσαν παρατηρήσεις, διορθώσεις και προσθήκες στους δημοσιευμένους καταλόγους χειρογράφων του Αγίου Όρους (1973), στους οποίους συμπεριλαμβάνεται και η μονή Διονυσίου. Ακόμη, ο βιβλιοθηκάρχης της μονής Χρυσόστομος ετοίμασε κατάλογο των υπόλοιπων χειρόγραφων κωδίκων, που τον επιμελήθηκε και τον εξέδωσε ο Γεώργιος Παπάζογλου το 1990 (σσ. 443–505).

Πολλά από τα χειρόγραφα έχουν περιγραφεί σε ειδικά έργα, όπως π.χ. του Galavaris (1969) και του Καδά (1994, 1996), ενώ μερικά από τα εικονογραφημένα απο-

170. Ο Ευαγγελιστής Ιωάννης υπαγορεύει το Ευαγγέλιο του στον Πρόχορο. Ολοσέλιδη μικρογραφία σε περιγραμμένο Τετραεπάγγελο της Μονής Διονυσίου, 1321 (κώδ. 80, φ. 275v).

τέλεσαν αντικείμενο ειδικών μονογραφιών ή μελετών (βλ. Βιβλιογραφία).

Ο Καδάς, στον προσκυνηματικό οδηγό της μονής που εξέδωσε, αναφέρει ότι ο αριθμός των χειρογράφων έχει ανέλθει περίπου στα 1.100. Τα περισσότερα έχουν ήδη καταλογωγραφηθεί, εκτός από όσα μεταφέρθηκαν στην βιβλιοθήκη από τα διάφορα παρεκκλήσια και μετόχια της μονής. Ειδικότερα, ο Καδάς αριθμεί 27 ειλητάρια, περγαμννά και χαρτώα (από τα οποία 10 έχει ήδη περιγράψει ο Ευθύμιος). Τα υπόλοιπα χειρόγραφα έχουν τη μορφή του κώδικα. Ως προς το υλικό τους, τα 148 μαζί με ορισμένα σπαράγματα είναι περγαμννά, και όλα τα υπόλοιπα χαρτώα, από ανατολικό (βομβύκινο) ή δυτικό χαρτί.

Κατά τον 17ο αιώνα, ο Αθανάσιος Ρήτωρ, που συγκέντρωνε χειρόγραφα από την Ανατολή για μέλη της γαλλικής αυλής, φαίνεται πως από τη μονή Διονυσίου απέσπασε πέντε κώδικες, που έχουν εντοπισθεί στο Παρίσι (με την ένδειξη Coislinius). Επίσης, ο Αρσένιος Σουχάνοφ το 1654 συγκέντρωσε από όλα σχεδόν τα μοναστήρια περίπου 500 χειρόγραφα και έντυπα βιβλία που τα μετέφερε στη Ρωσία για την αναθεώρηση των λειτουργικών βιβλίων. Από τη Μονή Διονυσίου επέλεξε 34 συνολικά χειρόγραφα που χρονολογούνται από τον 10ο έως τον 17ο αιώνα.

Εξαιρετικής καλλιτεχνικής αξίας θεωρούνται αρκετά χειρόγραφα ιστορημένα με μικρογραφίες, πρωτογράμματα, επίτιτλα, κοσμήματα και διακοσμημένους πίνακες. Στο έργο *Οι Θησαυροί του Αγίου Όρους* περιγράφονται συνολικά 49 εικονογραφημένα χειρόγραφα της μονής, από τα 58 που εντόπισαν οι ερευνητές του έργου στη δεκαετία του 1970. Ανάμεσά τους περιλαμβάνονται 17 Τετραευάγγελα, 11 Ευαγγελιστάρια, 5 Θείες Λει-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

*Η Ιερά Μονή Αγίου Διονυσίου
και η βιβλιοθήκη της*

τουργίες, 3 Ψαλτήρια, 2 κώδικες με έργα του Ιωάννη Χρυσοστόμου, ένας με λόγους του Γρηγορίου Θεολόγου. Πολλοί κώδικες διατηρούν τα αρχικά δεσίματα και τις βυζαντινές σταχώσεις τους.

Χαρακτηριστικό των χειρογράφων της μονής είναι ότι σε μεγάλο ποσοστό έχουν γραφεί επιτόπου από μοναχούς της, καθώς τον 16ο και τον 17ο αιώνα λειτουργούσε

171. Επίτιτλο σε σχήμα Π, διακοσμημένο με κεφαλή βοδιού, το σύμβολο του Ευαγγελιστή Λουκά (κώδ. 80, φ. 179r).

εκεί βιβλιογραφείο με πρωτεργάτη τον ηγούμενο Θεωνά. Συχνά, εμφανίζονται ως γραφείς ο Γαλακτίων, ο Δανιήλ, ο Δομέτιος, ο Ιάκωβος, ο Ιγνάτιος, ο Ιώασαφ, ο Κυριακός, ο Ναθαναήλ, ο Κύριλλος, ο Σεραφείμ, ο Χριστόφορος και ο Σαμουήλ.

Αξίζει να σημειωθεί η ύπαρξη τριών παλίμψηστων κωδίκων, από τους οποίους ο Λάμπρος καταγράφει δύο, τον Διον. 69 και τον Διον. 91, των οποίων η υπερκείμενη γραφή χρονολογείται στον 13ο αιώνα.

Ο πρώτος κώδικας περιέχει *Ἐξήγησιν εἰς τοὺς Ψαλμοὺς*. Η παλαιότερη γραφή, του 11ου αιώνα, διασώζει τροπάρια προερχόμενα κυρίως από την Παρακλητική.

Στον δεύτερο παλίμψηστο κώδικα, κάτω από τους λόγους ασκητών και γερόντων υπολανθάνει κατά το τελευταίο τρίτο του χειρογράφου σε μικρογράμματη γραφή του 10ου αιώνα εκκλησιαστικό έργο άγνωστου συγγραφέα συνταγμένο υπό μορφή ερωταποκρίσεων.

Ως προς τον χρόνο γραφής των κωδίκων της Μονής Διονυσίου, τα χειρόγραφα καλύπτουν χρονικό φάσμα 12 αιώνων, από τον 7ο έως τον 20ό αιώνα, με τη μεγαλύτερη παραγωγή να εντοπίζεται στη μεταβυζαντινή περίοδο.

Τα περισσότερα χειρόγραφα διασώζουν θεολογικά, εκκλησιαστικά και λειτουργικά κείμενα. Παράλληλα βεβαίως δεν λείπουν και οι κώδικες με αρχαίους και κλασικούς συγγραφείς, με προτίμηση σε ορισμένους. Το 4,4% της συλλογής περιέχει έργα της θύραθεν γραμματείας: Όμηρος, Ησίοδος, Ηρόδοτος, Ευριπίδης, Πλούταρχος και Λουκιανός. Επίσης, δεν απουσιάζουν οι συγγραφείς της μεσαιωνικής περιόδου, όπως ο Γεννάδιος Σχολάριος, ο Γεώργιος Αμιρούτζης, ο Θεόδωρος Πρόδρομος, ο Μάξιμος Πλανούδης, ο Μιχαήλ Ψελλός, κ.ά.

ΕΝΤΥΠΑ ΒΙΒΛΙΑ

Η συλλογή των εντύπων φτάνει περίπου τους 10.000 τόμους. Από αυτά, η συλλογή των αρχετύπων, παλαιτύπων και εκδόσεων μέχρι το έτος 1899 περιλαμβάνει περίπου 3.800. Η σπανιότητα και η σπουδαιότητα των εκδόσεων που περιλαμβάνει η σχετικά μικρή αυτή συλλογή κατατάσσουν τη βιβλιοθήκη μεταξύ των τεσσάρων σημαντικότερων του Αγίου Όρους. Πολλά βιβλία αγοράστηκαν, αλλά ο κύριος κορμός της βιβλιοθήκης προέρχεται από βιβλιοθήκες λογίων μοναχών της μονής, που τις κληροδοτήθηκαν μετά τον θάνατό τους, ή από άλλες εκκλησιαστικές προσωπικότητες αλλά και λαϊκούς, οι οποίοι είχαν δημιουργήσει δεσμούς με το μοναστήρι.

Σύμφωνα με την καταμέτρηση του Γαβριήλ Διону-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

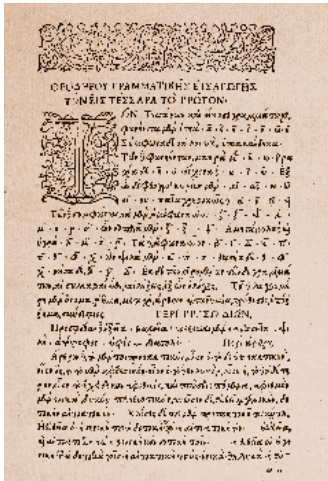
*Η Ιερά Μονή Αγίου Διονυσίου
και η βιβλιοθήκη της*

172. Η αυλή της Μονής Διονυσίου. Υδατόχρωμα και μολύβι, Charles Martel, 1919.
Φωτογραφία:
Bertrand Prévost,
Κέντρο Ζορζ Πομπιντιού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Η Ιερά Μονή Αγίου Διονυσίου και η βιβλιοθήκη της

173. Η αρχική σελίδα του πρώτου τόμου της έκδοσης: Θεόδωρος Γαζής, «Γραμματική Εισαγωγή», Βενετία, Άλδος Μανούτιος, 1495 (ΩΒ).

σιάτη (1886–1983), στη βιβλιοθήκη περιλαμβάνονται 6 αρχέτυπα, 200 εκδόσεις του 16ου αιώνα, 300 εκδόσεις του 17ου αιώνα και 1.250 εκδόσεις των ετών 1700–1850, αριθμοί που βάσει νεότερων καταμετρήσεων αναθεωρούνται.

Σήμερα η βιβλιοθήκη έχει 9 τίτλους του 15ου αιώνα, 194 του 16ου, 78 του 17ου και 484 του 18ου αιώνα. Σύνολο 765 τίτλοι.

- Τα αρχέτυπα της μονής είναι τα ακόλουθα:
 - α) *Γραμματική Λασκάρως του Βυζαντίου*, Aldus, Βενετία 1494–1495.
 - β) *Θεοδώρου Γραμματικῆς Εἰσαγωγῆς τῶν εἰς τέσσαρα*, Aldus, Βενετία 1495
 - γ) *Ἀριστοτέλους Ὀργανον*, Aldus, Βενετία 1495.
 - δ) *Δημοσθένους Λόγοι 62, Λιβανίου Σοφιστοῦ ὑποθέσεις εἰς τοὺς αὐτοὺς λόγους*, Aldus, Βενετία 1496 (δύο αντίτυπα).
 - ε) *Θησαυρὸς Κέρας Ἀμαλθείας και Κῆπος Ἀδώνιδος*, Aldus, Βενετία 1496.

ς) *Ἀριστοφάνους Κωμωδία Ἐννέα*, Aldus, Βενετία 1498 (δύο αντίτυπα).

ζ) *Λεξικὸν Σουΐδα*, επιμ. Δημήτριος Χαλκοκονδύλης, Bissoli, Μεδιόλανα 1499.

Στα παλαιότερα του 16ου αιώνα περιλαμβάνεται το μοναδικό στο Άγιον Όρος αντίτυπο της editio princeps των *Εἰδυλλίων* του Θεοκρίτου, που επιμελήθηκε στη Ρώμη ο Ζαχαρίας Καλλιέργης το 1516. Μοναδική επίσης στις αθωνικές βιβλιοθήκες είναι η έκδοση του 1567 του *Πεντηκοσταρίου* που τυπώθηκε στη Βενετία από τον Χριστόφορο Ζανέτο (Zanetti).

Μεταξύ των εκδόσεων του 18ου αιώνα το σπανιότερο στη βιβλιοθήκη είναι η *Ἐκλογή τοῦ Ψαλτηρίου παντός* του Νεοφύτου Καυσοκαλυβίτη, το μοναδικό βιβλίο που τυπώθηκε στο Άγιον Όρος, στο τυπογραφείο της Μεγίστης Λαύρας του Δούκα Σωτήρη από τη Θάσο, το 1759.

Επίσης, οι εκδόσεις του αδελφού της μονής Νικοδήμου του Αγιορείτη αντιπροσωπεύονται πλούσια, με πολλαπλά μάλιστα αντίτυπα της πρώτης έκδοσης της Φιλοκαλίας του 1782.

Στο Σκευοφυλάκιο της μονής φυλάσσεται ακόμη ένα Ευαγγέλιο του 1550, που εκδόθηκε από τον Ροβέρτο Στέφανο στο Παρίσι. Πρόκειται για εξαίρετο δείγμα τυπογραφικής τέχνης με πρωτότυπες μικρογραφίες του Χριστού, των Ευαγγελιστών και του αποστόλου Πέτρου, που ζωγραφήθηκαν ειδικά στις οικείες θέσεις του αντιτύπου της μονής Διονυσίου.

Εκτός από τα αμιγώς θεολογικά, θα συναντήσουμε επίσης έργα του Ευγένιου Βούλγαρη, του Νικηφόρου Θεοτόκη, του Μελετίου Αθηνών, του Σαρλ Ρολλέν (Charles Rollin), του Γρηγορίου Φατζέα, του Παναγιωτάκη Κοδρικά, τη μετάφραση του Βολταίρου από τον Βούλγαρη (1768), τη μετάφραση του έργου του Μπεκκαρία (Beccaria) από τον Αδαμάντιο Κοραή με τον τίτλο *Περὶ ἁμαρτημάτων καὶ ποινῶν* (Παρίσι 1802).

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΕΙΟ

Αρκετοί μοναχοί της μονής αντέγραψαν κατά καιρούς κώδικές της: ο Δοσίθεος αντιγράφει το 1438 τον Κώδικα 440, ένας άλλος Δοσίθεος, που δρα γύρω στο 1540, αντιγράφει επίσης και τουλάχιστον πέντε κώδικες της μονής είναι γραμμένοι από το χέρι του (130, 148, 386, 486, 454).

Οργανωμένο όμως σκριπτόριο λειτούργησε από το τελευταίο τρίτο του 16ου αιώνα έως και το δεύτερο μισό

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Η Ιερά Μονή Αγίου Διονυσίου και η βιβλιοθήκη της

174. Η αρχική σελίδα της έκδοσης: Κωνσταντίνος Λάσκαρις, «Επιτομή των οκτώ του λόγου μερών», Βενετία, Άλδος Μανούτιος, 8 Μαρτίου 1495 (ΩΒ).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Η Ιερά Μονή Αγίου Διονυσίου
και η βιβλιοθήκη της

του 17ου. Διακόσιοι περίπου κώδικες της μονής προέρχονται από το εργαστήριο αυτό. Πρωταγωνιστικό ρόλο στην ίδρυση και την παραγωγή του έπαιξε ο Θεωνάς, μοναχός αρχικά και μετά ηγούμενος της μονής (1590–1600). Σύγχρονός του είναι ο Δανιήλ (1585 κ.εξ.) και ακολουθούν ο Ιγνάτιος (1602–1629), ο Ιωάσαφ (π.1633–1665) και ο Γαλακτίων (1627–1666).

Ο πρώτος που ασχολήθηκε με το θέμα του σκριπτορίου της Μονής Διονυσίου είναι ο Λίνος Πολίτης (1958 και 1977).

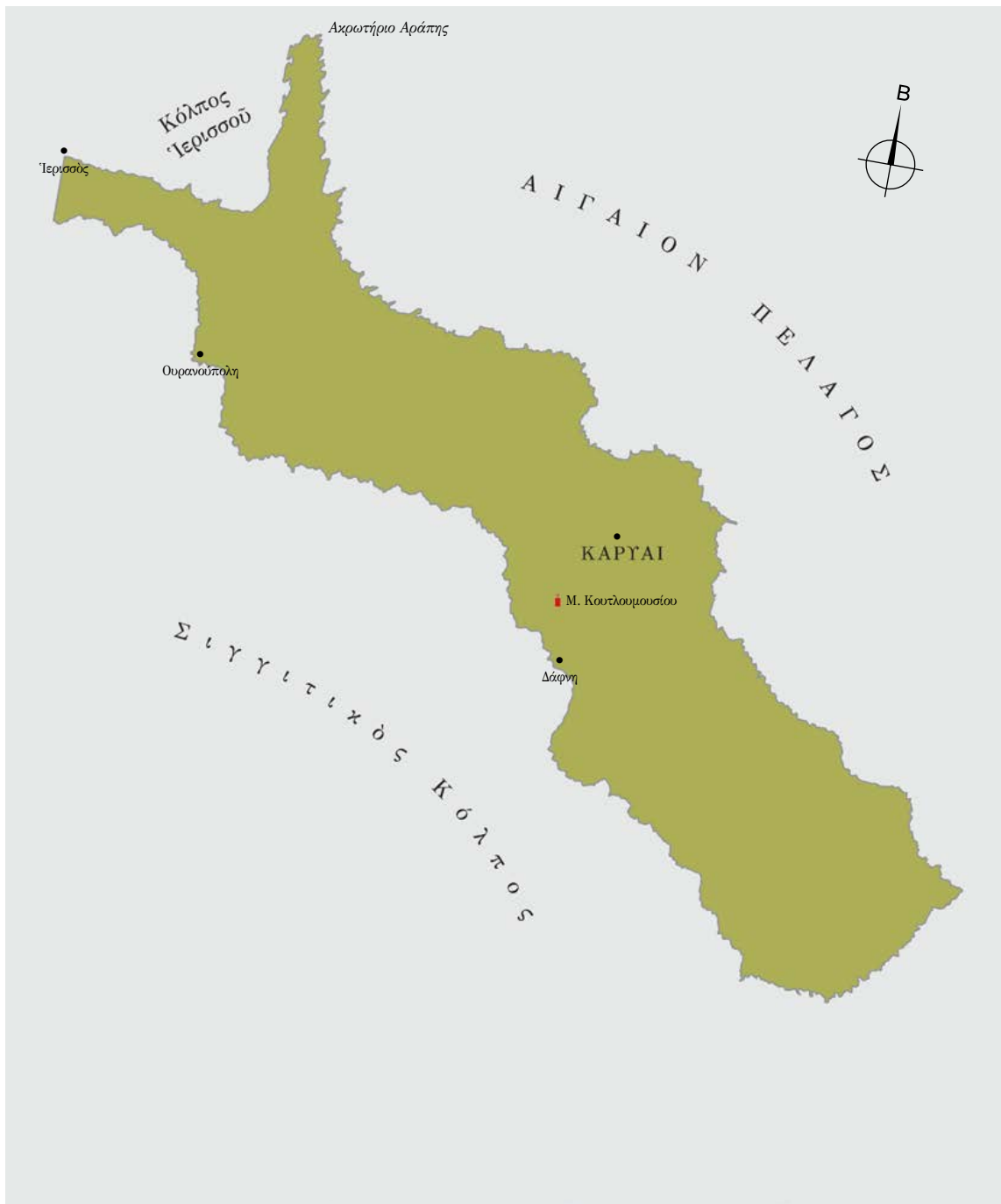

175. Η Σύριγξ του Θεόκριτου, από την έκδοση: «Τάδε ένε[σ]τιν, εν τη παρούση βίβλω. Θεοκρίτου ειδύλλια ...», Ρώμη, Ζαχαρίας Καλλιέρης για τον Cornelius Benignus, 15 Ιανουαρίου 1516 (QB).

Η ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ
ΚΟΥΤΛΟΥΜΟΥΣΙΟΥ
ΚΑΙ Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ

ΘΕΣΗ

Η Ιερά Μονή Κουτλουμουσίου είναι κτισμένη σε μια μικρή κοιλάδα που περιτριγυρίζεται από βουνοπλαγιές και ρεματιές στο κέντρο της αθωνικής χερσονήσου, δίπλα στις Καρυές. Φέρεται και με το όνομα Ιερά Μονή Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, στην οποία είναι αφιερωμένο το καθολικό της.

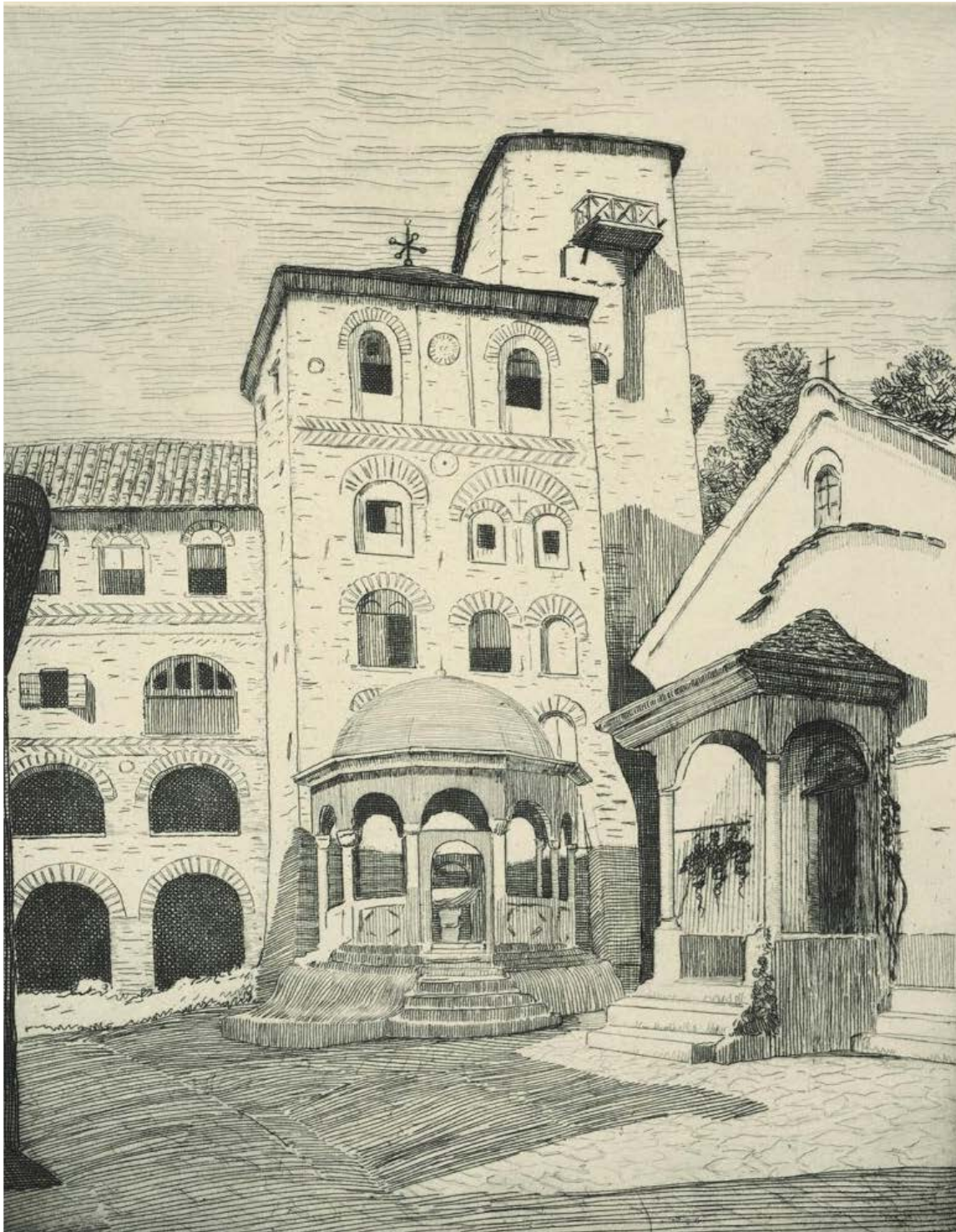
Κατέχει τη έκτη θέση στην ιεραρχία των είκοσι μονών του Αγίου Όρους.

ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ

Σχετικά με την ίδρυση και την ονομασία της μονής Κουτλουμουσίου έχουν διατυπωθεί ποικίλες απόψεις, χωρίς όμως κάποια από αυτές να είναι γενικά αποδεκτή. Η μονή φαίνεται πως υπήρχε ήδη από το 988, ενώ μερικοί μελετητές θεωρούν πιθανότερο να ιδρύθηκε τον 11ο αιώνα. Η παράδοση αναφέρει ως κτίτορά της τον αυτοκράτορα Αλέξιο Α΄ Κομνηνό (1081–1117), ο οποίος πράγματι είναι ο πρώτος ευεργέτης της. Η παλαιότερη αναφορά στη μονή διασώζεται σε έγγραφο του 1169 της μονής Αγίου Παντελεήμονος, όπου υπογράφεται μεταξύ

176. Στη σελίδα 217:
Η Μονή Κουτλουμουσίου.
Ξυλογραφία του Γεώργιου
Μόσχου, 1985,
Εθνική Πινακοθήκη και
Μουσείο Αλέξανδρου Σούτσου.

177. *Η Μονή Κουτλουμουσίου*
στη χερσόνησο του Άθω –
Αγίου Όρους.

178. Η Μονή Κουτλουμουσίου. Οξυγραφία του Λυκούργου Κογεβίνα από το λεύκωμα: «Άγιον Όρος», 1922, Εθνική Πινακοθήκη και Μουσείο Αλέξανδρου Σούτσου.

άλλων «*Ισαΐας ο ιερομοναχος κε καθιγουμενος της μονης Κουτλουμουσι*». Επικρατέστερη είναι η εκδοχή πως ιδρυτής της υπήρξε ο μοναχός και πρώτος ηγούμενος της μονής Κάλλιστος, που προερχόταν από την αυλή του Κουτλουμούς Α΄, γενάρχη της ομώνυμης μικρασιατικής δυναστείας των Σελτζουκιδών, ο οποίος κατέστησε έδρα του τη Νίκαια και πέθανε το 1063. Άλλη εκδοχή αναζητά τον ιδρυτή στο μοναστικό περιβάλλον της Παλαιστίνης του 11ου αιώνα, με το σκεπτικό ότι σε κάποια παλαιά αραβική διάλεκτο η λέξη Koudsoulmassih δηλώνει τον ναό του Σωτήρος Χριστού.

Κατά την πρώτη περίοδό της η μονή υπήρξε μονύδριο και για πολλά χρόνια αντιμετώπιζε δυσκολίες. Η πτωχεία της αντικατοπτρίζεται και από την ανορθογραφία της πρώτης υπογραφής ηγουμένου της που έχουμε στη διάθεσή μας. Επίσης, επί δύο αιώνες η υπογραφή της μονής απαντά στη δεύτερη και τελευταία δεκάδα των μοναστηριών, γεγονός που φανερώνει ότι ήταν μάλλον άσημη.

Κατά τον 13ο αιώνα, την εποχή του *λατινόφρονος* αυτοκράτορα Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου, αρκετοί μοναχοί μαζί και ο ηγούμενος απαγχονίσθηκαν και τάφηκαν πίσω από το καθολικό, όταν στρατιωτικό απόσπασμα προσπάθησε να επιβάλει την ένωση με την καθολική Εκκλησία, την οποία είχε υπογράψει ο Μιχαήλ στη Λυόν (1274).

Στις αρχές του 14ου αιώνα, με τις επιδρομές Φράγκων πειρατών και των Καταλανών (1307–1309), η κατάσταση της μονής επιδεινώθηκε. Για να ορθοποδήσει, της παραχωρήθηκαν κατά καιρούς διάφορα ερημωμένα μονύδρια. Μετά τα μέσα του 13ου αιώνα ο Πρώτος Κοσμάς της παραχώρησε το ερημωμένο Κελλί του Προφήτη Ηλία, αλλά το 1287 το Κουτλουμούσι ζήτησε αντί αυτού το Κελλί του Σταυρονικήτα. Το 1329 της παραχωρήθηκε η μονή του Αναπαυσά και η μονή του Φιλαδέλφου, από

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

*Η Ιερά Μονή Κουτλουμουσίου
και η βιβλιοθήκη της*

τον ηγούμενο της Φιλαδέλφου Ισαάκ (1316–1345). Οι προσαρτήσεις αυτές συντέλεσαν κάπως στην ανάπτυξή της. Ο αριθμός των μοναχών της ανερχόταν τότε στους 40. Το πρώτο κτίμα που απέκτησε εκτός του Αγίου Όρους ήταν μια δωρεά το 1338 από τη μητέρα του Ιωάννη Καντακουζηνού.

Το 1340 ο ηγούμενος της μονής Θεοστήρικτος συνοπογράφει τον Αγιορειτικό Τόμο του αγίου Γρηγορίου

179. *Η Μονή Κουτλουμουσίου.*

*Σχέδιο με μολύβι,
Charles Martel, 1919.*

*Φωτογραφία:
Bertrand Prévost,
Κέντρο Ζορζ Πομπιντού.*

Παλαμά, υπερασπιζόμενος έτσι την αλήθεια και το βίωμα της Ορθόδοξης πνευματικής ζωής.

Οι απαρχές των σχέσεων της μονής με τη Βλαχία τοποθετούνται στα μέσα του 14ου αιώνα. Οι οικονομικές ενισχύσεις εκ μέρους του Αστρά, του Ιεράκη, του Ιωάννη Ούγγλεση και, τέλος, του βοεβόδα της Ουγγροβλαχίας Ιωάννη Βλαδισλάβου και του πατέρα του Αλεξάνδρου

Βασαράβα συνέβαλαν ουσιαστικά στην αναβάθμισή της. Λεπτομέρειες για τις σχέσεις αυτές αντλούμε κυρίως από τις τρεις διαθήκες του ηγουμένου Χαρίτωνα.

Ο Χαρίτων ο Ίμβριος, ηγούμενος από το 1362 περίπου, προκειμένου να προφυλάξει τη μονή από τις επιδρομές, ταξίδεψε τουλάχιστον επτά φορές στις παραδουνάβιες ηγεμονίες ώστε «*κάστρον κτίσαι ἐν τῇ Μονῇ*». Εύλογα λοιπόν, την εποχή αυτή το μοναστήρι ονομάζεται «του Χαρίτωνος» ή «του Βοεβόδα».

Την ίδια περίοδο, λόγω των Βλάχων μοναχών που άρχισαν να συρρέουν στη μονή και αδυνατούσαν να προσαρμοστούν στον κοινοβιακό τρόπο ζωής, αποφασίστηκε μια ρύθμιση μεικτού βίου, κοινοβιακού για τους Έλληνες, ιδιόρρυθμου για τους Βλάχους, «*διὰ τὸ ἀνέτως καὶ ἀπολύτως καὶ ἀκανονίστως ἐθέλειν βιῶναι, ἅτε ὀρειφοῦτων ὄντων καὶ ἀίθρων πάσης μοναχικῆς ἐγκρατείας καὶ προσοχῆς*». Ο Χαρίτων διατήρησε την ηγουμενία της μονής και μετά την εκλογή του ως μητροπολίτη Ουγγροβλαχίας (1372). Ακόμη, έγινε Πρώτος τουλάχιστον επί τέσσερα έτη, ενώ το 1380 διετέλεσε μέλος της συνόδου Κωνσταντινουπόλεως. Κατά τον χρόνο αυτό αναπληρωτής του στην ηγουμενία και τελικά διάδοχός του ήταν ο Βλάχος Μελχισεδέκ. Αποτέλεσμα των σχέσεων αυτών με τις χώρες της Βαλκανικής ήταν η βαθιά επίδραση του ελληνικού στοιχείου στον πνευματικό βίο των παρίστροιων περιοχών.

Τον 14ο αιώνα αναφέρεται επίσης η οικονομική ενίσχυση του Ανδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου και λίγο αργότερα της Θεοδώρας Καντακουζηνής, με προϋπόθεση την καθημερινή μνημόνευσή της στη Θεία Λειτουργία και αργότερα την τέλεση μνημοσύνων για την ανάπαυση της ψυχής της.

Η μονή άκμαζε, όταν το 1393 ο πατριάρχης Αντώνιος την ανακήρυξε πατριαρχικό σταυροπήγιο, επικυρώνοντας την ανεξαρτησία της από κάθε πολιτική ή τοπική

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Η Ιερά Μονή Κουτλουμουσίου
και η βιβλιοθήκη της

180. Η μεταμόρφωση
του Σωτήρος και
η μονή Κουτλουμουσίου
στο Άγιο Όρος, Βουλγαρική
Ακαδημία Επιστημών,
Ινστιτούτο Σπουδών Τέχνης.

εκκλησιαστική αρχή, συμπεριλαμβανομένων των πατριαρχικών εξάρχων. Η αυτοδεσποτεία εξασφαλιζόταν και από τα αυτοκρατορικά χρυσόβουλα, χάρη στα οποία οι μονές αποκαλούνται βασιλικές.

Με την τουρκική κατάκτηση, την προστασία της ανέλαβε ο Κωνσταντίνος Δραγάσης. Προτού περάσει πολύς καιρός το πλήθος των μοναχών ήταν τόσο μεγάλο, ώστε τα κτίριά της να μην επαρκούν. Έτσι, στις αρχές του 15ου αιώνα της προσαρτήθηκε η παρακείμενη ιστορική

μονή του Αλυπίου (το σημερινό Κελλί των Αγίων Αποστόλων), με πρόσταγμα του αυτοκράτορα Ιωάννη Η΄ και σιγίλιο του Αλυπιώτη πατριάρχη Ιωσήφ Β΄, γνωστού από τη συμμετοχή του στη σύνοδο Φερράρας-Φλωρεντίας. Στη μονή Αλυπίου διοχετεύτηκε μέρος των μοναχών της Κουτλουμουσίου (1428).

Μετά τα μέσα όμως του 15ου αιώνα ο αριθμός των μοναχών αρχίζει να μειώνεται διαρκώς και η μονή αντιμετωπίζει εκτεταμένη οικονομική κρίση εξαιτίας τόσο της μεγάλης φορολογίας όσο και της απόσπασης κτημάτων της από την οθωμανική διοίκηση. Περί το 1480 φαίνεται πλήρως ερημωμένη. Με πράξη του πατριάρχη Ιωακείμ Α΄ του έτους 1501, γίνεται δεκτή η είσοδος αλλοδαπών μοναχών: *«Καὶ μετέπειτα ἀμφοτέρων τῶν μονῶν τελείως ἀφανισθέντων (= Κουτλουμουσίου και Αλυπίου) καὶ μηδὲν ἐκεῖσέ τινων κατοικούντων, καὶ καιροῦ ἰκανοῦ παραδραμόντος, οἱ παρόντες μοναχοὶ ἐξ ἀλλοδαπῆς γῆς παραγενόμενοι καὶ τόπον ζητήσαντες ἀναπαύσεως, εὗρον τὴν τοῦ Κουτλουμουσίου μονὴν ἀρμόζουσαν εἰς ἀνάπαυσιν αὐτῶν καὶ σὺν πολλῷ κόπῳ καὶ μόχθῳ καλλιέργησαντες ἀνεκαίνισαν αὐτήν»*. Κατά το διάστημα 1528–1540 η μονή κατοικείται αποκλειστικά από Βούλγαρους. Η κατάσταση φαίνεται αλλαγμένη το 1541, όταν ο πατριάρχης Ιερεμίας Α΄ γράφει ότι *«ἀφοῦ δὲ ταύτην διεδέξαντο οἱ ἐκ τοῦ ἡμετέρου γένους μοναχοὶ καὶ προσεποιήσαντο, ἀνέθαλέ τε καὶ ὡς εἶπεῖν ἀνέθορε καὶ ἀνεξωποιήθη τὰ κάλλιστα»*.

Οι ηγεμόνες των παραδουνάβιων περιοχών εξακολούθησαν να την ενισχύουν και τον 15ο και τον 16ο αιώνα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον την περίοδο αυτή έδειξε αρχικά οι ηγεμόνες της Βλαχίας Βασαράβας Γ΄ Λαϊότα (1474–1477), έπειτα ο Βλαδ Γ΄ Καλόγηρος (1482–1495), που πέτυχε την απαλλαγή της μονής από τη δεκάτη, ο Ράδουλος ο Μέγας (1496–1508), που προθυμοποιήθηκε να επισκευάσει κτίσματά της τα οποία υπέστησαν ζημιές από

την πυρκαγιά του 1497. Μέχρι τον θάνατο του Ράδουλου ανακαινίστηκε το ΒΔ τμήμα της μονής και στη συνέχεια άρχισε να οικοδομείται ο αμυντικός της πύργος (1508). Ακόμη, ο Νεάγκος Βασαράβας (1512–1521), σύζυγος της Μιλίτσας Βράγκοβιτς, που ήταν θυγατέρα της Ελένης Παλαιολογίνας, και γραμματέας του πατριάρχη Νήφωνα, «έξωράισε ταύτην ἔνδοθεν καὶ ἔξωθεν ... καὶ περιέφραξε διὰ τειχῶν» και την ονόμασε «μεγίστην Λαύραν τῆς Ῥωμανικῆς Χώρας».

Τον 17ο και τον 18ο αιώνα μοναχοί της μονής αποστέλλονται στις ελληνικές κοινότητες της κεντρικής Ευρώπης αναζητώντας οικονομική βοήθεια.

Νέα ζωή θα αρχίσει για τη μονή Κουτλουμουσίου με την εγκαταβίωση σε αυτήν του Ματθαίου Γ΄ του Ψάλτη, πατριάρχη Αλεξανδρείας (1746–1766). Ήδη ως ιερομόναχος είχε κληθεί από τον ηγεμόνα Μολδαβίας και Βλαχίας Κωνσταντίνο Μαυροκορδάτο (1711–1819) ως πνευματικός του παλατιού και συγχρόνως ηγούμενος της μονής Ζλατάρι στη Βλαχία. Από εκεί θα μετακινηθεί για να αναλάβει τον θρόνο του πατριαρχείου Αλεξανδρείας. Τα τελευταία εννέα χρόνια της ζωής του τα πέρασε στο μοναστήρι, όπου και τάφηκε (1775).

Στα τέλη Μαΐου του 1821, ο Εμμανουήλ Παπάς κήρυξε την επανάσταση της Μακεδονίας με τελετή στο Πρωτάτο, όπου ανακηρύχθηκε αρχιστράτηγος όλης της Μακεδονίας, και ο αγάς του Αγίου Όρους τέθηκε υπό περιορισμό στη μονή Κουτλουμουσίου.

Το 1856, με ομόφωνη αίτηση των πατέρων προς τον Οικουμενικό Πατριάρχη, η μονή επανέρχεται στην παλαιά κοινοβιακή τάξη μετά από ιδιόρρυθμο βίο πέντε αιώνων.

Το 1860, οι Ρώσοι κατόρθωσαν να επιτύχουν την απομάκρυνση του ηγουμένου της μονής Ιωάσαφ, του διακόνου Μελετίου και άλλων μοναχών, και την τοποθέτηση στη θέση του ηγουμένου του ρωσόφιλου Αμφι-

λοχίου. Η μονή Κουτλουμουσίου είχε πέσει θύμα καταστρεπτικής πυρκαγιάς τρία έτη νωρίτερα, με αποτέλεσμα την αποτέφρωση όλης της δυτικής πτέρυγας της. Τις ανάγκες που δημιουργήθηκαν προσφέρθηκε να καλύψει δαπανώντας πολλά ρούβλια η ρωσική κυβέρνηση, όπως βεβαίωσε ο στρατηγός Σεβαστιάνοφ σε επιτόπια

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

*Η Ιερά Μονή Κουτλουμουσίου
και η βιβλιοθήκη της*

επίσκεψή του. Επειδή ο Ιωάσαφ και ο Μελέτιος ήταν Επτανήσιοι, υπήκοοι δηλαδή της Ιονίου Πολιτείας που κηδεμονευόταν τότε από την Αγγλία, μετά από επέμβαση του Άγγλου πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη, οι δύο προεστοί επανεγκαταστάθηκαν στη διοίκηση και έτσι η μονή απέφυγε τον εκρωσισμό της.

Το 1863, ο ηγεμόνας της Βλαχίας Αλέξανδρος Ιωάννης Α΄ ή Κούζα κατάσχεσε τα μετόχια όλων των αθωνικών μοναστηριών, συμπεριλαμβανομένων αυτών της μονής Κουτλουμουσίου.

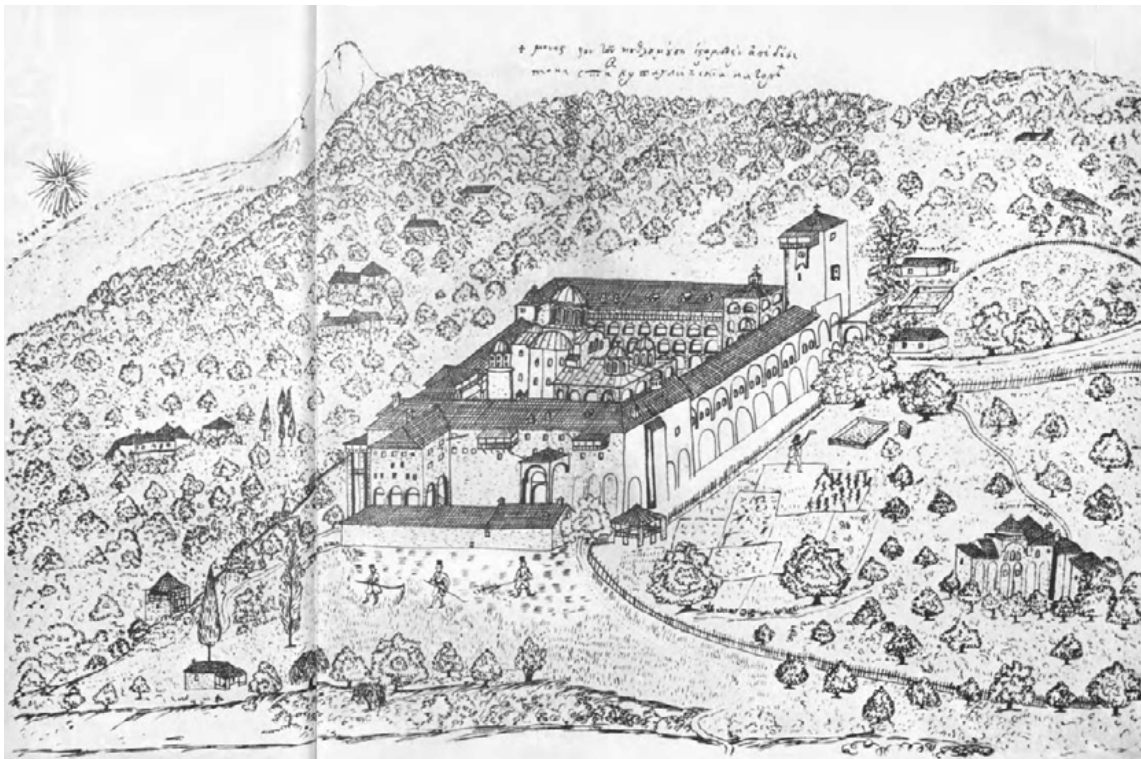
181. *Η Μονή Κουτλουμουσίου. Φωτογραφία από την έκδοση: Ιερομόναχος Στέφανος Κελλιότης, «Λεύκωμα του Αγίου Όρους Αθω», Μαγδεβούργο, Τύποις Kunst- und Lichtdruckwerk Paul Richter, 1928 (ΩΒ).*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

*Η Ιερά Μονή Κουτλουμουσίου
και η βιβλιοθήκη της*

Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο η Κουτλουμουσίου αντιμετωπίζει πρόβλημα στελέχωσης. Στη δεκαετία του 1970 επανδρώθηκε από νέα συνοδεία με ηγούμενο τον αρχιμανδρίτη Χριστόδουλο και άρχισε νέα περίοδος άνθισης.

Στους εξαρτηματικούς αδελφούς της μονής ανήκε και ο γέρον Παΐσιος (Εξνεπίδης), που ασκήτευε τα δεκαπέντε τελευταία χρόνια της ζωής του στο Κελλί Παναγούδα.

182. Η Μονή Κουτλουμουσίου.
Λιθογραφική ανατύπωση από
παλαιότερο σχέδιο του Κιωβίτη
μοναχού Βασίλειου Μπάρσκι.
Αρχικό σχέδιο 1744,
λιθογραφία 1887.

Εκτός από την πυρκαγιά του 1497, άλλες πυρκαγιές αναφέρονται το 1767, το 1857, το 1870, και αργότερα το 1979. Γι' αυτό τον λόγο, και σε συνδυασμό με τις καθιζήσεις του εδάφους, έγιναν διαδοχικές ανακαινίσεις της μονής. Το 1770 κατασκευάσθηκε η νέα τράπεζα, η οποία, εξαιτίας των πυρκαγιών του 19ου αιώνα και των σοβαρών εδαφολογικών προβλημάτων, αποκαταστάθη-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

*Η Ιερά Μονή Κουτλουμουσίου
και η βιβλιοθήκη της*

κε πλήρως στις αρχές της δεκαετίας του 1990. Η ανατολική πτέρυγα της μονής, που είχε καταστραφεί από την πυρκαγιά του 1767, ανακατασκευάσθηκε από τον πατριάρχη Αλεξανδρείας Ματθαίο Γ'. Καταστράφηκε πάλι από πυρκαγιά το 1980 και αποκαταστάθηκε το 1991–1992.

Η είσοδος της μονής είναι στη βορεινή πλευρά και εγκαινιάστηκε το 1891.

Το καθολικό κτίστηκε γύρω στη τέταρτη δεκαετία του 16ου αιώνα. Είναι αφιερωμένο στην Μεταμόρφωση του Σωτήρος και ιστορήθηκε το 1539/1540, επί ηγουμενίας του Μαξίμου, από άγνωστο ζωγράφο που ανήκε στην Κρητική Σχολή. Το μεγαλύτερο μέρος των παραστάσεων αυτών έχουν επιζωγραφηθεί. Το μπαρόκ ξύλινο εικονοστάσιο με τις κυματοειδείς ζώνες και την ολόγλυφη παλλόμενη επιφάνεια είναι κατασκευή του 1820.

Η Ιερά Μονή Κουτλουμουσίου λειτουργεί με το κοινοβιακό σύστημα από το 1856, με σιγίλιο του πατριάρχη Κυρίλλου Ζ'. Σήμερα ηγούμενος είναι ο γέρον Νικόλαος.

ΣΚΕΥΟΦΥΛΑΚΙΟ

Το Σκευοφυλάκιο της μονής βρίσκεται στον δεύτερο όροφο της βόρειας πτέρυγας. Φυλάσσονται εκεί ιερά σκεύη, 90 λειτουργικά και ιερατικά χρυσοκέντητα άμφια, σταυροί αγιασμού, ευλογίας και λιτανείας. Επίσης φυλάσσονται άγια λείψανα και λειψανοθήκες πολλών αγίων, καθώς και ο εσταυρωμένος, που κοσμούσε το παλαιότερο τέμπλο του καθολικού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Η Ιερά Μονή Κουτλουμουσίου
και η βιβλιοθήκη της

ΕΙΚΟΝΟΦΥΛΑΚΙΟ

Το Εικονοφυλάκιο καταλαμβάνει όλους τους ορόφους του πύργου. Εκεί φυλάσσονται οι περισσότερες από τις εκατοντάδες εικόνες της μονής, διαφόρων περιόδων. Μεταξύ τους η εικόνα του Αγίου Νικολάου, του 14ου αιώ-

183. Άποψη του Καθολικού της Μονής Κουτλουμουσίου. Φωτογραφία: Πέτρος Πολίτης.

να, και των Ευαγγελιστών Ματθαίου και Λουκά, αμφότερες επίσης του 14ου αιώνα.

Αξιομνημόνευτη είναι η εφέστια εικόνα της μονής, η Φοβερά Προστασία, φιλοτεχνημένη τον 13ο ή τον 14ο αιώνα, που βρίσκεται στο ομώνυμο παρεκκλήσι του καθολικού, αριστερά της λιτής, το οποίο κτίστηκε το 1733. Παριστάνει τη Θεοτόκο αριστεροκρατούσα. Ο Χριστός,

έντρομος, κρατάει το δεξί χέρι της μητέρας του με τα δυο του χέρια. Τον τρόμο του τον γεννά η θέα των οργάνων του πάθους του, που τα επιδεικνύει ένας άγγελος. Την κεντρική παράσταση περιστοιχίζει χορεία προφητών.

Ακόμη, στο καθολικό βρίσκεται η εικόνα της Παναγίας της Στυλαρινής ή Γιάτρισσας, του 14ου αιώνα, που προέρχεται από μετόχι της μονής στο Στυλάρι του Μαρμαρά.

ΛΟΓΙΟΙ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ

Ο ιερομόναχος Βαρθολομαίος ο Κουτλουμουσιανός (1772–1851) γεννήθηκε στην Ίμβρο. Το 1793 εκάρη μοναχός στην πατρίδα του, στους Αγίους Αρχαγγέλους, που ήταν μετόχι της μονής Κουτλουμουσίου. Υπήρξε μαθητής του αγίου Νικοδήμου του Αγιορείτη. Φοίτησε στην Αθωνιάδα Σχολή και στη σχολή των Κυδωνιών. Έζησε εναλλάξ μέσα και έξω από το Όρος επί τρεις δεκαετίες. Από την αρχή της επανάστασης του 1821 μέχρι το 1828 παρέμεινε εκτός του Αγίου Όρους. Δίδαξε στην ιερατική σχολή του Φαναρίου, στην Εμπορική Σχολή της Χάλκης, όπου έγινε και σχολάρχης, και στη σχολή Θεσσαλονίκης. Επίσης, δίδαξε στην Κέρκυρα, όπου γνωρίστηκε με τον Ανδρέα Μουστοξύδη, και στη Βενετία όπου προσελήφθη ως δάσκαλος και έγινε διευθυντής της Φλαγγινείου Σχολής. Λίγα χρόνια πριν από τον θάνατό του επέστρεψε στον Άθωνα, δίδαξε για ένα έτος στην Αθωνιάδα (1848–1849) και πέθανε στο Κουτλουμούσι.

Ο Βαρθολομαίος συνέταξε *Υπόμνημα ιστορικόν περι τῆς κατὰ Χάλκην Μονῆς τῆς Θεοτόκου* (1846) και *πόμνημα ιστορικόν περι τῆς Νήσου Ίμβρου* (1845). Συνέ-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

*Η Ιερά Μονή Κουτλουμουσίου
και η βιβλιοθήκη της*

184. Βαρθολομαίος Κουτλουμουσιανός. Από την έκδοση: Μανουήλ Γεδεών, «Αποσημειώματα Χρονογράφου 1800–1913», Αθήνα, Τύποις «Φοίνικος», 1932.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Η Ιερά Μονή Κουτλουμουσίου
και η βιβλιοθήκη της

185. Ο Δωρόθεος Σχολάριος.
Χαρακτικό από την έκδοση:
Δωρόθεος Σχολάριος,
«Έργα και Ημέραι»,
Εκ του Τυπογραφείου
Γ. Καρνοφύλλη, Αθήνα, 1877,
Πανεπιστήμιο Κρήτης.

γραψε ακόμη *Εἰσαγωγὴν εἰς τὴν Γραμματικὴν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης* (1828), που επανεκδόθηκε εκ νέου «κατ' ρωταπόκρισιν» (1834). Ανέκδοτα παραμένουν η «Βοτανική» του, που γράφτηκε με προτροπή του Αδαμαντίου Κοραή, όπως και τα εγχειρίδια Αριθμητικής και Φυσικής. Επιμελήθηκε, κριτικά και εκδοτικά, λειτουργικά κείμενα, τα οποία και αποκατέστησε. Άρχισε τις εκδόσεις αυτές με το *Μικρὸν Προσευχητάριον εἰς χρῆσιν τῶν σπουδαζόντων νέων* (1828). Ακολούθησε το *Μέγα Ὑρολόγιον* (1832), το *Πεντηκοστάριον* (1836), το *Τριώδιον* (1839) και τα 12 *Μηναῖα* (1834), των οποίων η έκδοση αποτέλεσε άθλο. Για τις εκδόσεις αυτές, και προπάντων των Μηναίων, χρησιμοποίησε την κριτική μέθοδο με αντιβολή παλαιών χειρογράφων, και παρείχε το κείμενο που αποτέλεσε βάση για τις μεταγενέστερες εκδόσεις. Στις εισαγωγές του δίνει στοιχεία για τα ονόματα των υμνωδών και τις ακροστιχίδες των κανόνων. Ακόμη, έχει επιμεληθεί το ένα από τα δύο Ευαγγέλια της μονής Τιμίου Προδρόμου Αρκαδίας που εκδόθηκε το 1860 στη Βενετία από το τυπογραφείο του Αγίου Γεωργίου.

Ο Δωρόθεος Σχολάριος γεννήθηκε στη Θεσσαλία το 1812. Νωρίς έμεινε ορφανός. Το 1829 μεταβαίνει στο Κουτλουμουσί, κοντά στους θείους του Νίκανδρο και Διονύσιο. Μεταξύ 1831 και 1834 βρίσκεται στη Βλαχία, στο μετόχι της μονής. Το 1834 γίνεται μοναχός και χειροτονείται διάκονος από τον Χριστουπόλεως Παγκράτιο, ο οποίος έχει αποσυρθεί στο Κουτλουμουσί. Μαζί με τους θείους του πηγαίνει στο μετόχι της Σάμου, όπου αρχίζει το διδασκαλικό του έργο από το 1838 έως το 1841. Στη συνέχεια πηγαίνει στη Σύρο, στην Αθήνα και στην Κωνσταντινούπολη για ανώτερες σπουδές. Από το 1849 μέχρι το 1852 γίνεται σχολάρχης της Μεγάλης του Γένους Σχολής. Το Κουτλουμουσί τον θέλησε να αναλάβει τη διαχείριση του μεγάλου του μετοχίου στη Βλαχία, το Κλοκοτζόβιο, αλλά το 1852 εκλέχθηκε μητροπολί-

της Σωζοαγαθουπόλεως. Το 1858 γίνεται μητροπολίτης Δημητριάδος. Το 1875 εγκαθίσταται στην Αθήνα και ασχολείται με τη συγγραφή. Απεβίωσε το 1888 και κατέστησε το Εθνικό Πανεπιστήμιο γενικό κληρονόμο. Συνέταξε την *Κλειδα* και το *Ταμείον* της Πατρολογίας του J.P. Migne.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΕΙΟ

Τον 16ο αιώνα υπάρχει αξιόλογη παραγωγή χειρογράφων στη μονή. Από το 1542 έως το 1583 σώζονται περίπου πενήντα χειρόγραφα, έργο δύο καλλιγράφων. Πρόκειται αφενός για μερικά χειρόγραφα του γραφέα Σωφρονίου των ετών 1542-1551 (ένα ακόμη δικό του έργο βρίσκεται στη Μόσχα), ο οποίος υπογράφει με τον ιαμβικό στίχο «*Θεοῦ τὸ δῶρον καὶ Σωφρονίου ὁ πόνος*». Τα υπόλοιπα χειρόγραφα είναι του άλλου γραφέα, του Ευφρονίου, που αρχίζει να γράφει το 1552 και εμφανίζεται ενεργός έως το 1583. Χρησιμοποιεί την υπογραφή «*Θεοῦ τὸ δῶρον καὶ Εὐφρονίου ὁ πόνος*».

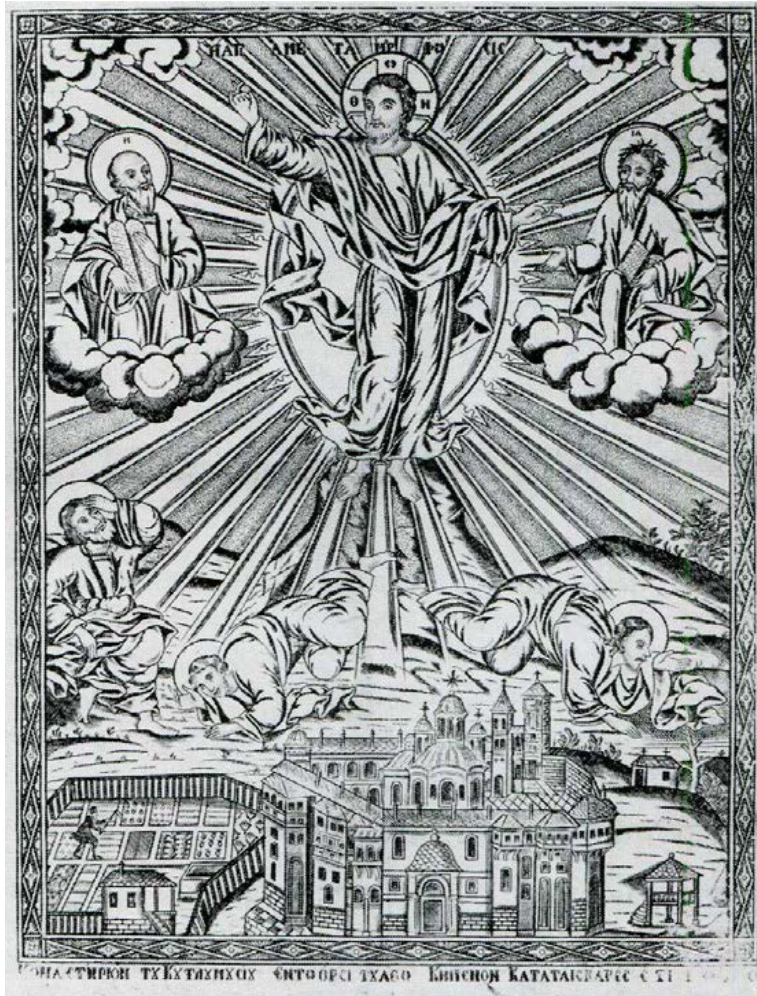
Ο Λίνος Πολίτης υποθέτει ότι πρόκειται για το ίδιο πρόσωπο λόγω της ομοιότητας της γραφής, που το 1552 άλλαξε απλώς ελαφρώς το όνομά του. Μια τέτοια αλλαγή είναι ασυνήθιστη και αδικαιολόγητη. Πιθανόν πρόκειται για μαθητή του Σωφρονίου, που ακολούθησε πιστά τον δάσκαλό του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

*Η Ιερά Μονή Κουτλουμουσίου
και η βιβλιοθήκη της*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Η Ιερά Μονή Κουτλουμουσίου
και η βιβλιοθήκη της

186. Το φρουριακό συγκρότημα της Μονής Κουτλουμουσίου σε χαλκογραφία αγνώστου, Άγιο Όρος, 1839. Τα δύο τρίτα της σύνθεσης καταλαμβάνει παράσταση της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος, Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Η Βιβλιοθήκη στεγάζεται στο δυτικό άκρο της πολύπαθης βόρειας πτέρυγας της μονής, στον δεύτερο όροφο. Διαθέτει τρία επίπεδα, με συνολικό ύψος περί τα 12,20 μ.

Για τη μορφή και τη διάταξη της Βιβλιοθήκης στους βυζαντινούς χρόνους δεν υπάρχουν στοιχεία. Είναι γνωστό ότι η πτέρυγα κτίστηκε εκ νέου το 1502, μετά τη μεγάλη πυρκαγιά του 1497, με χορηγία των ηγεμόνων της Βλαχίας Ράδουλου και Νεάγκου. Άλλες παρεμβάσεις έγιναν στα μέσα του 18ου αιώνα και στο δεύτερο μισό του 19ου. Μετά τις πυρκαγιές του 1857 και του 1870 ανοικοδομήθηκε, σύμφωνα με τις κτιτορικές επιγραφές, το 1890–1891 επί ηγουμενίας Μελετίου. Στα τέλη του 19ου ή στις αρχές του 20ού αιώνα προστέθηκαν δομικά στοιχεία ώστε ο χώρος να καταστεί ασφαλής από πυρκαγιά και να στεγάσει την ιστορική βιβλιοθήκη της μονής.

Το 1983 καταστράφηκε εξαιτίας της ολίσθησης του εδάφους και αποκαταστάθηκε τα επόμενα χρόνια, με δραστική μετασκευή του αρχικού τρόπου πρόσβασης με νέους ξύλινους εξώστες. Ακόμη, το 2019 εγκρίθηκε αρχιτεκτονική προμελέτη και το 2021 αποκαταστάθηκε και επεκτάθηκε καθ' ύψος. Σήμερα η βιβλιοθήκη έχει μεταφερθεί στο αποκαταστημένο τμήμα.

Ο Βασίλι Μπάρσκι, στο δεύτερο ταξίδι του το 1744, επισκέφτηκε τη μονή Κουτλουμουσίου και αναφέρει πως τη βιβλιοθήκη της αποτελούσαν 300 βιβλία. Τη βρήκε εντελώς ακατάστατη, με τα βιβλία αφρόντιστα, μισοσάπια ή τελείως διαλυμένα. Είδε χειρόγραφα, περγαμινά και χαρτώα, σε ελληνική, λατινική και βουλγαρική γλώσσα, με θέματα κυρίως θεολογικά, αλλά και ιστορικά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

*Η Ιερά Μονή Κουτλουμουσίου
και η βιβλιοθήκη της*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

*Η Ιερά Μονή Κουτλουμουσίου
και η βιβλιοθήκη της*

Ο Άγγλος ταξιδιωτικός συγγραφέας Ρόμπερτ Κέρζον (1831) δυσκολεύτηκε να επισκεφτεί τη βιβλιοθήκη, καθώς ο μοναχός που είχε το κλειδί ήταν επιφυλακτικός απέναντι στους ξένους επισκέπτες, δεδομένου ότι κάποιος Ρώσος που δανείστηκε ένα βιβλίο δεν το επέστρεψε ποτέ.

Σημαντικός αριθμός χειρογράφων και εντύπων προέρχονται από τον λόγιο μοναχό Βαρθολομαίο Κουτλουμουσιανό (1772–1851), ο οποίος δώρισε στη μονή την αξιόλογη βιβλιοθήκη του.

ΑΡΧΕΙΟ

Το Αρχείο της μονής δημιουργήθηκε από τη συγχώνευση των αρχείων των δύο μοναστηριών, του Κουτλουμουσίου και του Αλυπίου. Σήμερα τίποτε δεν θυμίζει αυτή την αρχική δυαδικότητα, που και οι ίδιοι οι μοναχοί την έχουν ξεχάσει.

Τα έγγραφα ταξινομούνται σε δύο βασικές κατηγορίες, τη γενική και την ειδική.

Η γενική κατηγορία περιλαμβάνει τα παλαιότερα έγγραφα, κείμενα διάφορων χρονολογιών και προελεύσεων. Σε αυτήν εντάσσονται και όλα σχεδόν τα έγγραφα της βυζαντινής περιόδου. Η αρίθμησή τους καθιερώθηκε σε άγνωστη, αλλά πάντως νεότερη χρονολογία, μετά τα μέσα του 19ου αι.

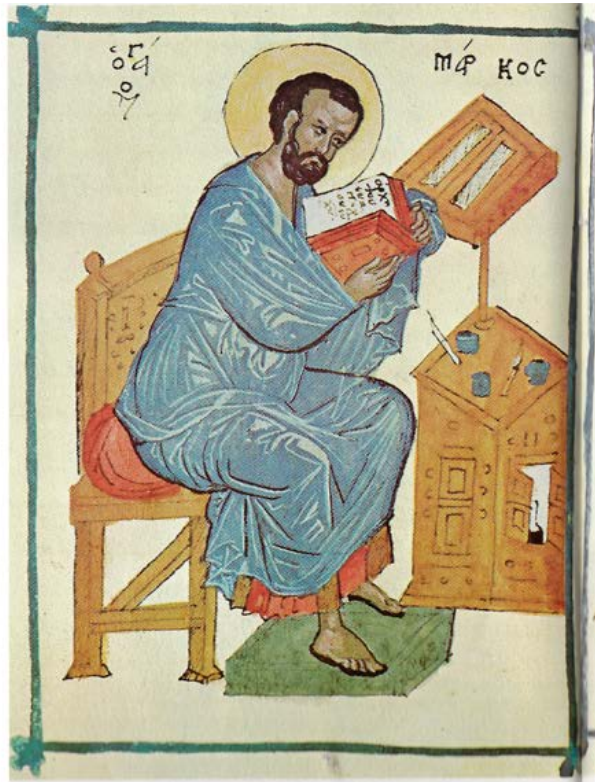
Η ειδική κατηγορία περιλαμβάνει έγγραφα που αφορούν κυρίως τα μετόχια της μονής και είναι ταξινομημένα γεωγραφικά.

Συνολικά η συλλογή περιλαμβάνει 134 έγγραφα, με-

187–190. Απεικονίσεις των τεσσάρων Ευαγγελιστών σε χαρτώο Τετραεγγέλιο της Μονής Κουτλουμουσίου, 1562 (κώδ. 290, φ. 7ν, 63ν, 97ν και 154ν).

187.

188.

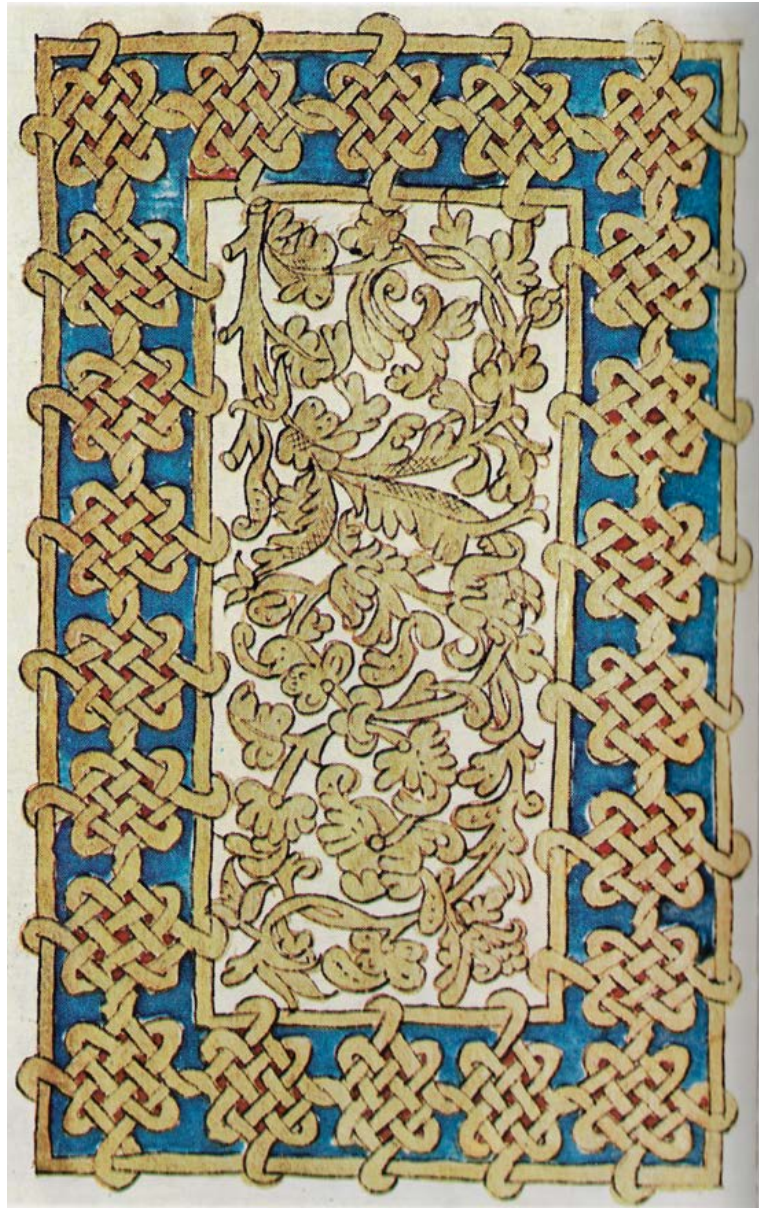
189.

190.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

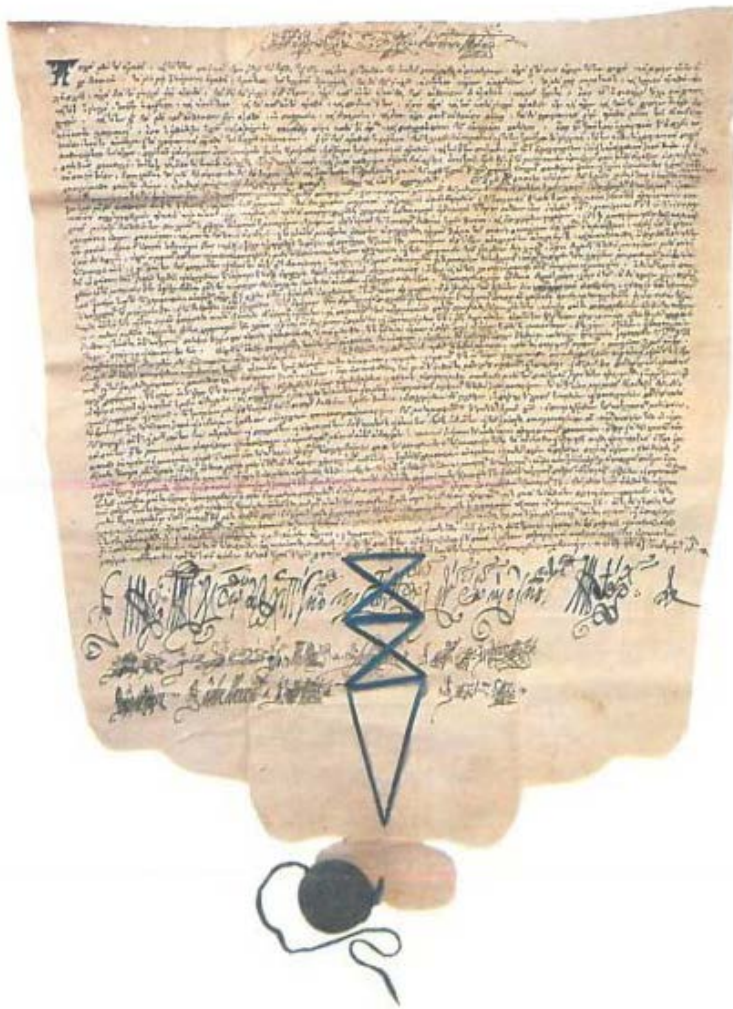
*Η Ιερά Μονή Κουτλουμουσίου
και η βιβλιοθήκη της*

191. Ολοσέλιδο κόσμημα σε χαρτό λειτουργικό κώδικα της Μονής Κουτλουμουσίου, 1635 (κώδ. 526μ, στην αρχή του verso ανάριθμου φύλλου).

ταξύ των οποίων αυτοκρατορικά χρυσόβουλα, σουλτανικά φερμάνια από τον 15ο αιώνα, μολυβδόβουλα των ηγεμόνων της Βλαχίας, καθώς και πατριαρχικά σιγίλια. Στο αρχείο της μονής υπάρχουν και 17 σλαβορουμανικά έγγραφα ηγεμόνων.

Από τα έγγραφα της μονής Κουτλουμουσίου αναφέρομε του Ανδρονίκου Β΄ (1322), του Ιωάννη Ούγγελεσι (1369), του Βλαδ Ουγγροβλαχίας (1492), του βοεβόδα Γαβριήλ Μογίλα (1618), του Αλεξάνδρου Ραδούλου (1625) και του Ματθαίου Βασαράβα (1641).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

*Η Ιερά Μονή Κουτλουμουσίου
και η βιβλιοθήκη της*

192. Πατριαρχικό και
συνοδικό σιγίλιο
του πατριάρχη Προκοπίου,
14 Σεπτεμβρίου 1787,
Αρχείο Μονής
Κουτλουμουσίου.

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟΙ ΚΩΔΙΚΕΣ

Στη βιβλιοθήκη της μονής Κουτλουμουσίου ο Σπυρίδων Λάμπρος είδε και κατέγραψε 461 κώδικες. Αλλά ήδη το 1889, μόλις εννέα χρόνια μετά την εργασία του Λάμπρου, ο βιβλιοθηκάριος της μονής μοναχός Χαρίτων κατάρτισε κι αυτός κατάλογο χειρογράφων, συμπληρώντάς τον με επιμέλεια μέχρι το 1918, ο οποίος χρησιμοποιείται ακόμη και σήμερα. Ο κατάλογος αυτός περιλαμβάνει τα 461 χειρόγραφα του Λάμπρου και συνεχίζει φτάνοντας μέχρι τον αριθμό 562. Οι μετέπειτα εγγραφές, έργο διάφορων βιβλιοθηκαρίων, είναι πρόχειρες και άτακτες.

Το 1956, ο Λίνος Πολίτης επισκέφτηκε τη Βιβλιοθήκη και με τη βοήθεια του βιβλιοθηκαρίου Μαξίμου άρχισε από το 1957 να καταρτίζει συμπληρωματικό κατάλογο που δημοσιεύθηκε το 1968. Σε αυτόν περιγράφει 244 χειρόγραφα. Επειδή όμως η αρίθμηση των χειρογράφων κωδίκων δεν είναι συνεπής, δόθηκαν νέοι αριθμοί (δίπλα στον νέο αριθμό σημειώνεται και ο παλιός). Αριθμούς από το 1 έως το 139 έχουν τα παλαιότερα χειρόγραφα, τα οποία περιγράφονται αναλυτικά, και από το 140 έως το 244 τα χειρόγραφα από το 1830 και μετά, με συνοπτική περιγραφή.

Σήμερα, η συλλογή χειρογράφων κωδίκων της μονής περιλαμβάνει 950 κώδικες, με τον παλαιότερο να ανάγεται στον 9ο αιώνα. Οι 95 από αυτούς είναι περγαμνικοί και οι υπόλοιποι χαρτώοι, ενώ κάποιοι είναι εικονογραφημένοι. Περιλαμβάνουν Ευαγγέλια, βίους αγίων, θεολογικά, λειτουργικά και μουσικά κείμενα, όπως και θέ-

ματα φιλοσοφίας, ιατρικής και νομικής. Ο Νικόδημος Αγιορείτης (από τις ηγετικές μορφές της κίνησης των Κολλυβάδων) επισκέφτηκε πολλές φορές τη Βιβλιοθήκη της μονής. Εκεί εντόπισε το χειρόγραφο του *Εεργετινο*, μιας μεγάλης συλλογής με έργα μοναχών θεολόγων και ασκητών συγγραφέων, το οποίο εξέδωσε.

Από τη συλλογή των χειρογράφων μόνο τρία περιέχουν έργα της κλασικής και ύστερης αρχαιότητας. Αλλά και αυτά περιλαμβάνουν ελάχιστα έργα, δηλαδή, τις

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Η Ιερά Μονή Κουτλουμουσίου και η βιβλιοθήκη της

193. Ταινιόσχημο επίτιτλο και περίτεχο πρωτόγραμμα σε χαρτώ Τετραευάγγελο της Μονής Κουτλουμουσίου, 14ος αιώνας (κώδ. 283, φ. 3r).

γνώμες του Κάτωνα, το ποίημα του Φωκυλίδη, δύο λόγους του Δημοσθένη και ένα έργο του Γαλννού.

Η Βιβλιοθήκη διαθέτει επίσης συλλογή 98 μουσικών κωδίκων, γραμμένων με ευκρίνεια και κομψότητα.

Από τους χειρόγραφους κώδικες της μονής αξιομνημόνευτο είναι το περγαμινό Ευαγγελιστάριο με αριθμό 60 (11ος αι.), το οποίο κοσμείται, εκτός από τα πολυάριθμα επίτιτλα, με παραστάσεις του ζεύγους των αφιε-

194. Ταινιοειδές επίτιτλο, φτερωτός λέων (σύμβολο του Ευαγγελιστή Μάρκου) και ποικιλμένο πρωτόγραμμα σε χαρτάο Τετραεγγέλο της Μονής Κουτλουμουσιού, 18ος αιώνας (κώδ. 286, φ. 49r).

ρωτών, που περιβάλλουν τον Χριστό, και των τεσσάρων Ευαγγελιστών.

Ο Κώδικας 412 (16ος αι.), που περιέχει ακολουθίες του έτους με βυζαντινή παρασημαντική (*Ἀκολουθία τοῦ ἔνιαυτοῦ μετὰ φωνῶν*), κοσμείται με πάνω από εκατό λαϊκῆς τεχνοτροπίας παραστάσεις, σχετικές με το κείμενο, μικρού συνήθως σχήματος και μέσα σε κύκλο. Πρόκειται για προσωπογραφίες ή παραστάσεις του Δωδεκάορτου και του βίου του Χριστού.

Επισημαίνουμε ακόμη τον Κώδικα 193 (15ος αι.), που είναι γραμμένος από διάφορα χέρια, αλλά περιλαμβάνει αξιόλογα δείγματα μικρογραφιών, και τον Κώδικα 293, που είναι Ευαγγελιστάριο. Ο Ματθαῖος Πωγωνιανίτης, παλαιός Αγιορείτης, το έγραψε και το διακόσμησε στη Μόσχα το 1597 με εντυπωσιακά επίτιτλα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

*Η Ιερά Μονή Κουτλουμουσίου
και η βιβλιοθήκη της*

195. *Ο Ιωσήφ συναντά
τους αδελφούς του.
Μικρογραφία σε χαρτόο
κώδικα της Μονῆς
Κουτλουμουσίου, «Βίος και
πολιτεία του Ιωσήφ»,
16ος αιώνας (κώδ. 100,
φ. 24v).*

Σπουδαιότατος από πλευράς εικονογράφησης είναι ο Κώδικας 100 (16ος αι.), που περιέχει διήγηση περί του Ιωσήφ. Κοσμείται με 24 παραστάσεις, σχεδόν σκαριφήματα, χρωματισμένες με υδροχρώματα.

Ο Κώδικας 223 (18ος αι.) περιέχει μέρος της αλληλογραφίας του Ματθαίου Γ', μοναχού της μονῆς Κουτλουμουσίου και πατριάρχη Αλεξανδρείας.

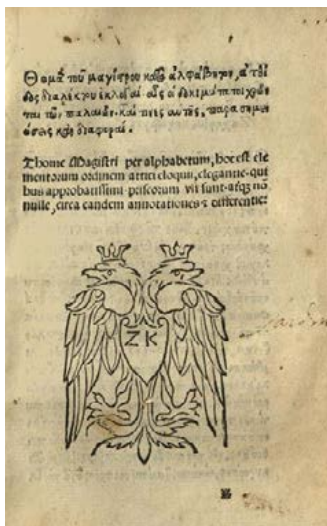
ΕΝΤΥΠΑ ΒΙΒΛΙΑ

Στη Βιβλιοθήκη της μονής Κουτλουμουσίου φυλάσσονται περίπου 5.200 έντυπα βιβλία από το 1500 και μετά. Εκτός από τα ελληνικά εντοπίζονται και βιβλία στα λατινικά, ρουμανικά, γαλλικά και σλαβονικά.

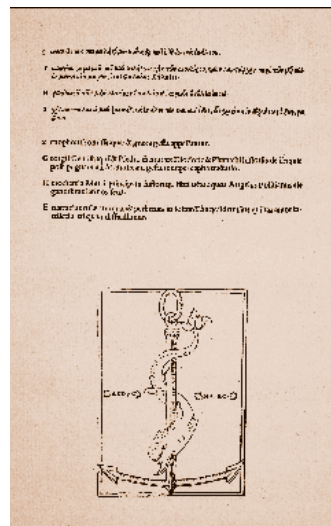
Ο Θωμάς Παπαδόπουλος στις *Βιβλιοθήκες του Αγίου Όρους* (σ. 5) αναφέρει ότι η πρώτη ελληνική έκδοση που εντόπισε στη μονή Κουτλουμουσίου ανάγεται στα 1503. Πρόκειται για το *Γεωργίου Γεμιστού και Πλήθωνος, ἐκ τῶν Διοδώρου*, που τυπώθηκε στη Βενετία από τον Άλδο Μανούτιο. Το αμέσως επόμενο χρονολογικά έντυπο της συλλογής είναι το *Θωμά τοῦ μαγίστρου κατὰ ἀλφάβητον*, που τυπώθηκε το 1517 ἐν ρώμῃ παρὰ Ζαχαρία καλλιέργη.

196. Από την έκδοση: *Θωμάς Μάγιστρος, «Θωμά του Μαγίστρου κατὰ ἀλφάβητον, ατθίδος διαλέκτου εκλογαί ...»*, Ρώμη, Ζαχαρίας Καλλιέργης, 1517 (ΩΒ).

197. Σελίδα τίτλου της έκδοσης: *«Γεωργίου Γεμιστού του και Πλήθωνος, εκ των Διοδώρου, και Πλουτάρχου ...»*, Βενετία, Άλδος Μανούτιος, 1503.

196.

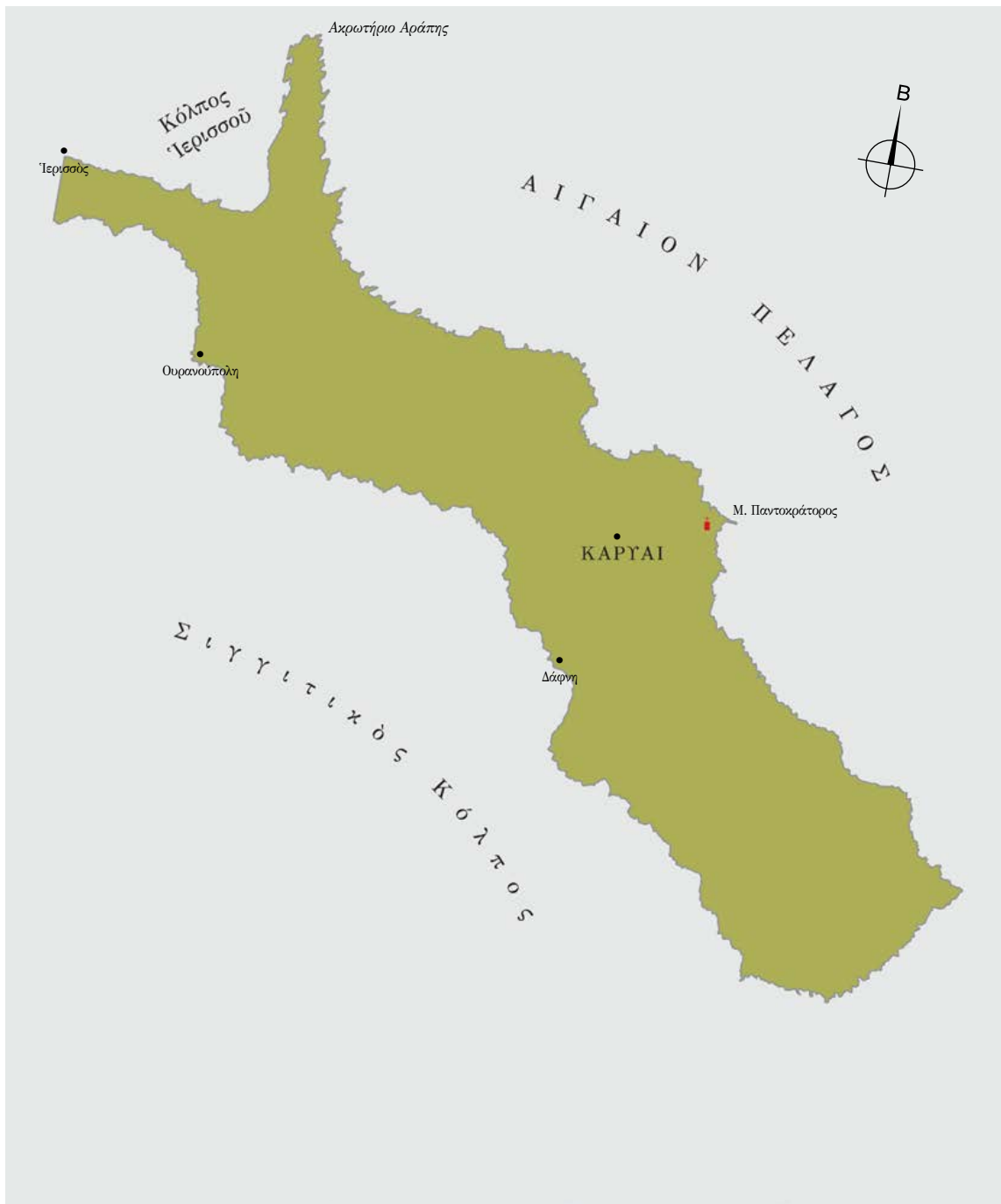

197.

Η ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ
ΠΑΝΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ
ΚΑΙ Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ

ΘΕΣΗ

Η Ιερά Μονή Παντοκράτορος βρίσκεται στη βορειοανατολική πλευρά της αθωνικής χερσονήσου, σε βραχώδη τοποθεσία κοντά στη θάλασσα, μεταξύ της μονής Βατοπαιδίου και της μονής Σταυρονικήτα, και έχει τη μορφή μεσαιωνικού κάστρου. Όχι μακριά βρίσκεται η μονή Κουτλουμουσίου και οι Καρυές. Εκεί κοντά υπήρχε στα αρχαία χρόνια η πόλη Θύσσοι. Μέχρι τα μέσα του 17ου αιώνα ήταν κοινοβία, μετά έγινε ιδιόρρυθμη και επανήλθε στο κοινοβιακό καθεστώς.

Σε έγγραφο ονομάζεται «*θείον φροντιστήριον τοῦ Παντοκράτορος Σωτήρος Χριστοῦ*» και «*βασιλικὴ καὶ πατριαρχικὴ μονὴ τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Παντοκράτορος*», ονομασίες που παραπέμπουν στην ομώνυμη μονή της Κωνσταντινούπολης.

Κατέχει την έβδομη θέση στην ιεραρχία των είκοσι μονῶν του Αγίου Όρους.

ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ

Η παράδοση συνδέει την ίδρυση της μονής Παντοκράτορος με τον αυτοκράτορα Αλέξιο Α΄ Κομνηνό. Σύμφωνα με

198. Στη σελίδα 245:
Η Μονή Παντοκράτορος.
Ξυλογραφία του
Γεώργιου Μόσχου, 1978,
Δημοτική Πινακοθήκη
Λάρισας, Συλλογή Γεωργίου
Ι. Κατσίγρα.

199. *Η Μονή Παντοκράτορος*
στη χερσόνησο του Άθω –
Αγίου Όρους.

200. Μονή Παντοκράτορος. Οξυγραφία του Λυκούργου Κογεβίνα από το λεύκωμα: «Άγιον Όρος», 1922, Εθνική Πινακοθήκη και Μουσείο Αλέξανδρου Σούτσου.

τις πηγές ιδρύθηκε στα μέσα του 14ου αιώνα από τα αδέρφια Αλέξιο και Ιωάννη, μέγα στρατοπεδάρχη και μέγα πριμικήριο αντίστοιχα.

Το 1357, σε χρυσόβουλο του Ιωάννη Β΄ Παλαιολόγου, όπου μνημονεύονται και οι δύο μαζί με τους τίτλους τους, ο αυτοκράτορας τους παραχωρεί τα κάστρα της Χρυσούπολης και της Ανακτορούπολης μαζί με το νησί της Θάσου και μάλιστα με κληρονομικό δικαίωμα. Ο Αλέξιος πέθανε πιθανόν το 1368, ενώ ο αδελφός του Ιωάννης το 1384 αποσύρθηκε στη μονή Παντοκράτορος, όπου απεβίωσε μεταξύ 1386 και 1387 ως μοναχός Ιωαννίκιος.

Δεν είναι γνωστό πότε τα δύο αδέρφια άρχισαν την ανοικοδόμηση της μονής, μάλλον λίγο πριν από το 1357, εφόσον κατά το έτος αυτό υπάρχει ήδη συγκροτημένη αδελφότητα. Πάντως, εγκαινιάσθηκε το 1362/1363 και καθιερώθηκε (προφανώς το καθολικό που είναι αφιερωμένο στη Μεταμόρφωση του Σωτήρος) επί πατριαρχίας Καλλίστου Α΄, ο οποίος την ανακήρυξε πατριαρχική, ενώ λίγα χρόνια αργότερα, το 1367, χαρακτηρίστηκε βασιλική.

Λίγο πριν εκπνεύσει το 1392 η μονή δοκιμάστηκε από μεγάλη πυρκαγιά, όπου μεταξύ άλλων κάηκαν τα περισσότερα έγγραφα που φυλάσσονταν στο Αρχείο. Οι μοναχοί ξεκίνησαν μια προσπάθεια επανέκδοσης των διάφορων επικυρωτικών εγγράφων ώστε να διασφαλιστούν οι κτήσεις της μονής. Στην εδραίωση και ενίσχυσή της συνέβαλαν, εκτός από την Ιερά Σύναξη του Αγίου Όρους, οι αυτοκράτορες Ιωάννης Ε΄ και Μανουήλ Β΄ ο Παλαιολόγος, καθώς και ο πατριάρχης Αντώνιος Δ΄. Αρκετά μονύδρια της εποχής εκείνης, όπως του Ραβδούχου, του Φαλακρού, του Αγίου Δημητρίου, του Αυξεντίου, προσαρτήθηκαν στη σχετικά νεοσύστατη τότε Μονή Παντοκράτορος.

Από το 1424 και μετά άρχισε στο Άγιον Όρος οικονο-

μική κρίση εξαιτίας της φορολόγησης και της αυθαιρεσίας των Οθωμανών. Η Μονή Παντοκράτορος αντιμετώπισε την κατάσταση με βοήθεια από τους ηγεμόνες των παραδουνάβιων περιοχών, τους Φαναριώτες, την Αικατερίνη Β΄ της Ρωσίας και με τις προσφορές διαφόρων πιστών.

Το 1489 η μονή έχει 40 μοναχούς, ενώ το 1520 καταγράφονται 91 και το 1560 εγκαταβιούν 215. Το 1569 αναφέρονται μόνο 55 μοναχοί, ενώ το 1583 φτάνουν τους 150. Οι αριθμοί αυτοί δεν πρέπει να απέχουν πολύ από την πραγματικότητα.

Μέσα στον 16ο αιώνα στη μονή πρέπει να επικράτησε η ιδιορρυθμία, όπως διαφαίνεται από το περιεχόμενο σιγιλίου του 1537 που εξέδωσε για τη μονή ο πατριάρχης Ιερεμίας Α΄.

Το 1568, μετά τη δήμευση των κτημάτων της από τον σουλτάνο Σελίμ Β΄ και τη μεγάλη δαπάνη για την εξαγορά τους, η μονή περιήλθε και πάλι σε οικονομική κρίση. Το 1586 χρωστούσε σε Τούρκους και εβραίους δανειστές 1.600 χρυσά νομίσματα, ενώ είχε ενεχυριάσει σε αυτούς και μεγάλο αριθμό ιερών σκευών. Για τον λόγο αυτό μοναχοί κατέφυγαν στη ζητεία.

Κατά τον 17ο αιώνα η μονή βρίσκεται σε σταθερή σχετικά κατάσταση και αρχίζει να αποκτά μετόχια στις παραδουνάβιες ηγεμονίες. Την ίδια περίοδο γίνονται και διάφορες εργασίες επέκτασης και διακόσμησης στο καθολικό. Ο αριθμός των μοναχών κυμαίνεται μεταξύ 150 και 200.

Κατά τον 18ο αιώνα η μονή ανακάμπτει και ακμάζει. Τα μετόχια αυξάνονται και γίνονται παραγωγικότερα, της αφιερώνονται αθρόα αγροτεμάχια και ελαιώνες, επεκτείνονται οι αμπελώνες σε διάφορες τοποθεσίες, η μονή δικαιώνεται από τις οθωμανικές αρχές για τα βοσκοτόπια της Λήμνου, κατέχει πολλά αστικά ακίνητα στη Θεσσαλονίκη, κλπ. Η οικονομική ευχέρεια οδηγεί σε

201. Η Μονή Παντοκράτορος. Ξυλογραφία από τη έκδοση: Φραντσέσκο Περιλλά, «À travers la Macédoine», Αθήνα, Éditions Perilla, 1932.

202. Η Μονή Παντοκράτορος. Ξυλογραφία από την έκδοση: «Athelstan Riley, Athos; or, The mountain of the monks», Λονδίνο, Longmans, Green, & co, 1887.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

*Η Ιερά Μονή Παντοκράτορος
και η βιβλιοθήκη της*

ουσιαστικές ανακαινίσεις και επεμβάσεις, ιδιαίτερα μετά το 1740. Για περισσότερα από σαράντα χρόνια το μοναστήρι μεταβάλλεται σε εργοτάξιο και το Σκευοφυλάκιό του εμπλουτίζεται με περίτεχνα κειμήλια και ιερά σκεύη. Η εκτέλεση όμως των έργων αυτών οδήγησε τελικά τη μονή, την τελευταία δεκαετία του αιώνα, σε μεγάλα χρέη.

203. *Η Μονή Παντοκράτορος. Φωτογραφία από την έκδοση: Ιερομόναχος Στέφανος Κελλιώτης, «Λεύκωμα του Αγίου Όρους Άθω», Μαγδεβούργο, Τύποις Kunst- und Lichtdruckwerk Paul Richter, 1928 (QB).*

Από τις αρχές του 19ου αιώνα ο αριθμός των μοναχών αρχίζει να μειώνεται: το 1801 υπάρχουν σε αυτήν μόνο 40 μοναχοί.

Δεν είναι γνωστές η έκταση των οικονομικών συνεπειών και οι απώλειες ανθρώπων κατά την περίοδο της επανάστασης του 1821. Τουλάχιστον όμως για μια πενταετία και έως το 1827 σταμάτησε η είσπραξη εσόδων από τα μετόχια της μονής. Αυτά τα χρόνια δεν πραγματοποιείται κανένα οικοδομικό έργο. Πολλοί από τους μοναχούς διέφυγαν με τα ιερά κειμήλια στη Θάσο και μετά στη Σκόπελο. Τα κειμήλια βρέθηκαν αργότερα στη Μονή του Μεγάλου Σπηλαίου, και ο Ιωάννης Καποδί-

στριας φρόντισε να επιστραφούν με ασφάλεια πίσω στη Μονή Παντοκράτορος.

Με την αποχώρηση των Τούρκων από το Άγιον Όρος, το 1830, αρχίζει μια περίοδος περιορισμένης ανασυγκρότησης της μονής, με το ενδιαφέρον να εστιάζεται αρχικά στο καθολικό —ακολουθεί η τράπεζα, κάποια παρεκκλήσια και ο αρσανάς.

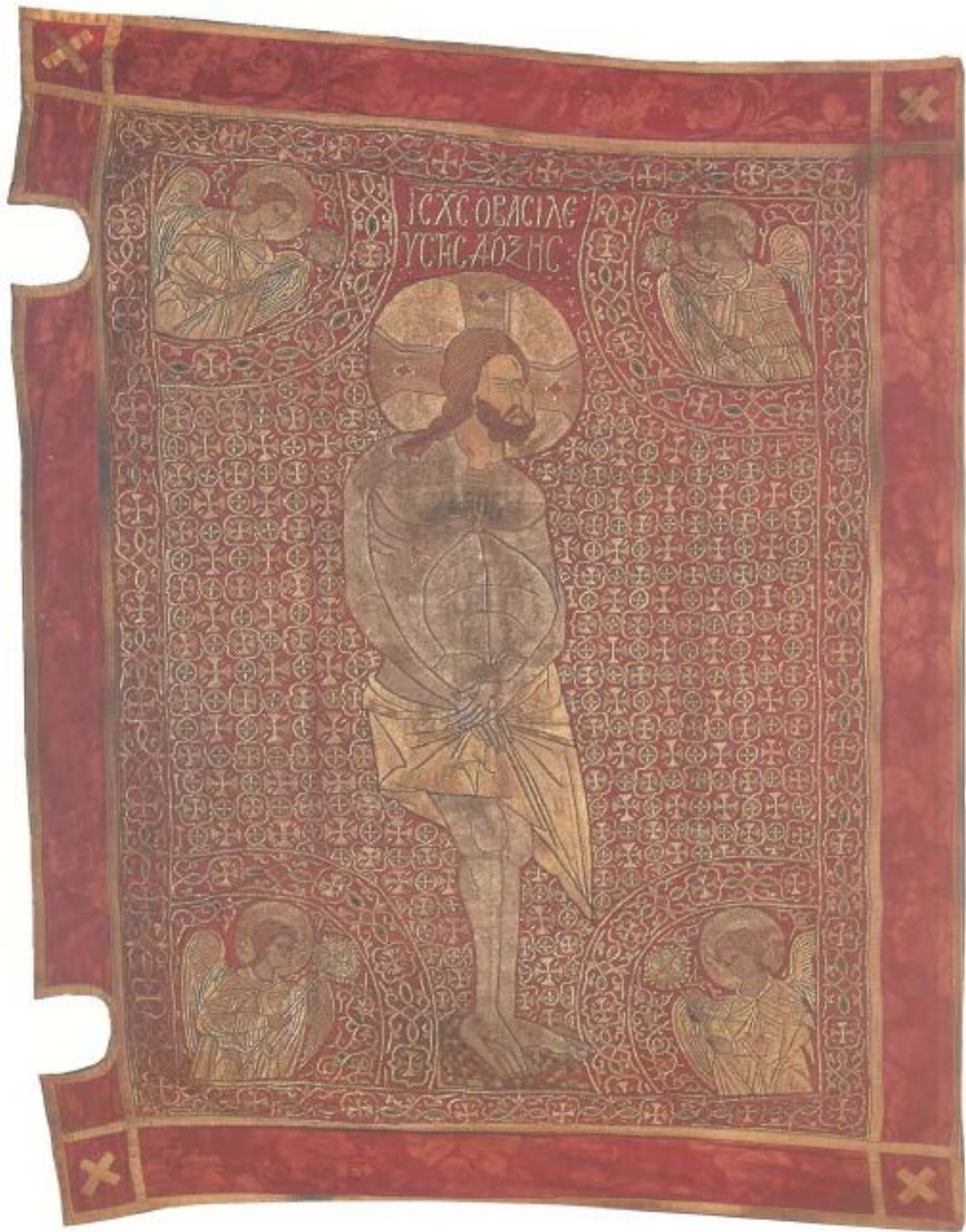
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

*Η Ιερά Μονή Παντοκράτορος
και η βιβλιοθήκη της*

Μετά τα μέσα του 19ου αιώνα αρχίζουν τα μεγάλα προβλήματα με την έγγεια ιδιοκτησία της μονής. Το 1863 δημεύονται από τη ρουμανική κυβέρνηση όλα τα μετόχια των ελληνικών μοναστηριών στη Μολδοβλαχία, επομένως και της Παντοκράτορος. Η μονή δεν φαίνεται να ανακάμπτει θεαματικά μετά την απελευθέρωση του Αγίου Όρους και την ενσωμάτωσή του στο ελληνικό κράτος. Τα οικονομικά μάλιστα προβλήματα επιδεινώ-

204. *Η Μονή Παντοκράτορος.
Υδατόχρωμα και μολύβι,
Charles Martel, 1919.
Φωτογραφία:
Bertrand Prévost,
Κέντρο Ζορζ Πομπιντού.*

205. Αθή – Επιτάφιος της Μονής Παντοκράτορος, Εργαστήριο Αγίου Όρους, 14ος αιώνας.

θηκαν μετά το 1922, όταν τα κτήματά της απαλλοτριώθηκαν και παραχωρήθηκαν στους πρόσφυγες.

Η μακροχρόνια ιδιορρυθμία, η δραματική οικονομική συρρίκνωση και τα δεινά του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, συν η μεγάλη πυρκαγιά του 1948, που αποτέφρωσε την ανατολική πτέρυγα της μονής, δημιούργησαν έντονα φαινόμενα διάλυσης και παρακμής, που ανακόπηκαν με τη μετατροπή της μονής σε κοινόβιο το 1991 με σιγίλιο του πατριάρχη Δημητρίου (1914–1991). Η μονή επανδρώθηκε με μοναχούς της Μονής Ξενοφώντος, με ηγούμενο τον ιερομόναχο Βησσαρίωνα (1954–2001). Σήμερα ηγούμενός της είναι ο αρχιμανδρίτης Γαβριήλ.

Η μονή Παντοκράτορος έχει εξαρτήματα την κοινοβιακή Σκήτη Προφήτη Ηλιού, 2 Καθίσματα, 11 Κελλιά, από τα οποία 5 στις Καρυές, και 40 Καλύβες, από τις οποίες 38 στη περιοχή της Καψάλας.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Μολονότι δεν μαρτυρείται εγγράφως, οι κτίτορες της μονής Παντοκράτορος, αδελφοί Αλέξιος και Ιωάννης, ασφαλώς συγκρότησαν βιβλιοθήκη με τα απαραίτητα χειρόγραφα ακολουθιών και πνευματικής οικοδομής, όπως έπρατταν κατά κανόνα οι κτίτορες των μοναστηριών. Γνωρίζουμε όμως πως με προσωπική αντιγραφική εργασία μοναχοί της μονής αντέγραψαν μέχρι το 1382 τουλάχιστον 18 χειρόγραφα, λειτουργικά κατά βάση, προφανώς για άμεση χρήση στις ακολουθίες.

Κατά τα επόμενα χρόνια η αρχική συλλογή χειρογρά-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

*Η Ιερά Μονή Παντοκράτορος
και η βιβλιοθήκη της*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

*Η Ιερά Μονή Παντοκράτορος
και η βιβλιοθήκη της*

φων προφανώς εμπλουτίστηκε. Η πυρκαγιά του 1392 δεν μαρτυρείται να κατέστρεψε κώδικες, παρά μόνο έγγραφα του Αρχείου.

Η Βιβλιοθήκη της μονής προσέλκυσε στις αρχές του 15ου αιώνα το ενδιαφέρον ενός απεσταλμένου του Βατικανού, του Λουνάνους ή Λουκιάνους Ξάμα ή Ζάμια (Lunanus/Lucianus Xama/Zamia). Εννέα κώδικες της Βατικανής Βιβλιοθήκης φέρουν ιδιόχειρο σημείωμά του, όπου αναφέρεται η προέλευσή τους από τη μονή Παντοκράτορος και η απόκτησή τους με αγορά. Τον Νοέμβριο του 1444 ο ηγούμενος της μονής Νίκανδρος ξαναγεί στη βιβλιοθήκη τον Κυριακό τον Αγκωνίτη, ο οποίος θεωρεί πως της αξίζει ο τίτλος «βιβλιοθήκη», προφανώς λόγω του υλικού της.

Κατά καιρούς διαπιστώνονται ποικίλης αιτιολογίας και όχι μικρές απώλειες χειρογράφων.

Στα μέσα περίπου του 17ου αιώνα (1643–1649) ο καθολικός ιερέας Αθανάσιος ο Ρήτωρ απέκτησε έναντι οικονομικού ανταλλάγματος πολλούς κώδικες από διάφορες μονές για λογαριασμό του Γάλλου καρδινάλιου Μαζαρίνου και του καγκελαρίου Πιερ Σεγκιέ (Pierre Séguier). Ένα χειρόγραφο της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Γαλλίας από τη συλλογή του Μαζαρίνου φέρει παλαιότερη αφιέρωσή του στη μονή. Λίγο αργότερα (1653–1655) ο Ρώσος μοναχός Αρσένιος Σουχάνοφ αφαίρεσε 32 περίπου χειρόγραφους κώδικες (μαζί με ένα έντυπο) από τη μονή επί συνόλου 447 που αφαίρεσε συνολικά από αθωνικές μονές, κώδικες οι οποίοι αποτέλεσαν μέρος της συλλογής της Συνοδικής Βιβλιοθήκης της Μόσχας (σημερινό Ιστορικό Μουσείο). Το 1727 η Βιβλιοθήκη της μονής θα παραχωρήσει έξι χειρόγραφα της για την παροχή οικονομικής ενίσχυσης από το Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης μετά την έκκληση του ηγουμένου Δοσιθέου.

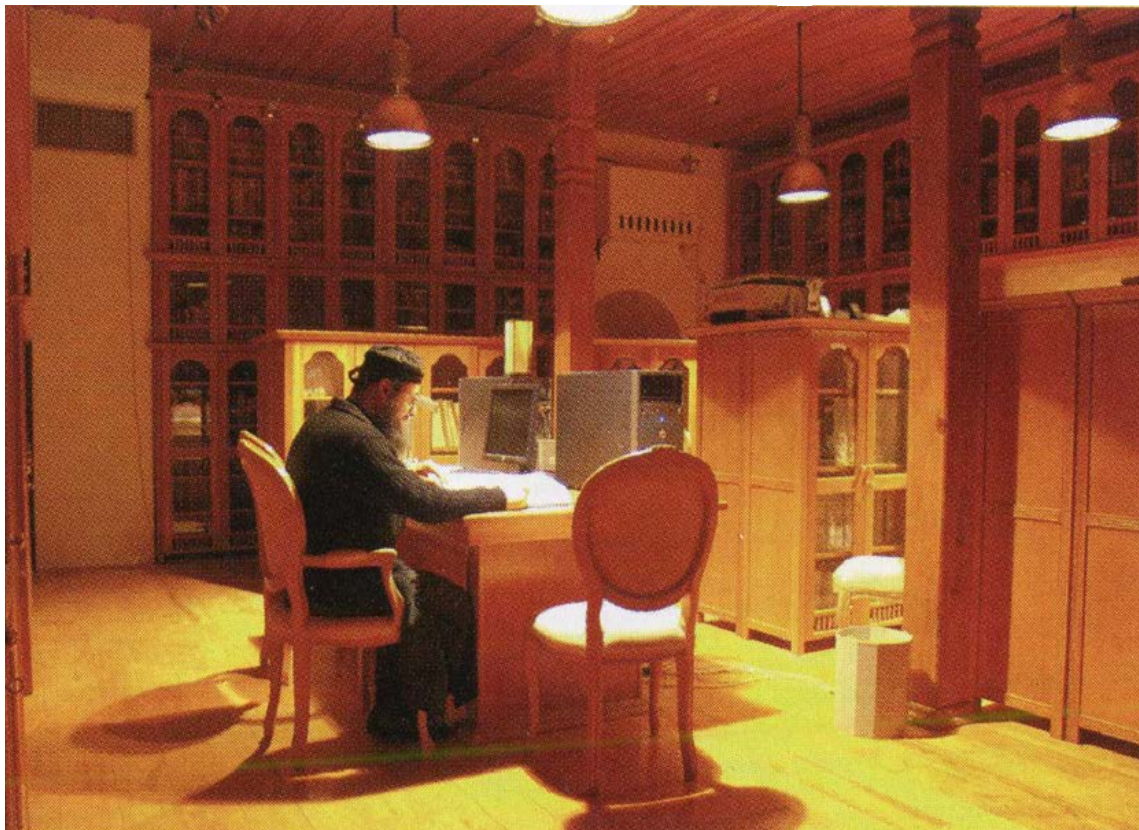
Το 1837 ο Βρετανός περιηγητής Ρόμπερτ Κέρζον (Robert Curzon), που επισκέφτηκε τη μονή Παντοκράτο-

ρος, αντίκρισε περίπου 100 κώδικες ανάμεσα στα πεσμένα υλικά από τις καταρρεύσεις των τοίχων του πύργου και σχεδόν κατεστραμμένους από την υγρασία και τις βροχές.

Το 1841 ο Μηνάς Μηνωίδης (ή Κωνσταντίνος Μηνάδης) (1788–1859) επισκέφθηκε την παντοκρατορινή βιβλιοθήκη στο πλαίσιο της αποστολής του για λογαρια-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

*Η Ιερά Μονή Παντοκράτορος
και η βιβλιοθήκη της*

σμό της γαλλικής κυβέρνησης με στόχο την απόκτηση χειρογράφων. Από το ημερολόγιό του μαθαίνουμε πως η βιβλιοθήκη στεγαζόταν στον πύργο, που ήταν μισογκρεμισμένος από τους Τούρκους ήδη από το 1822. Ένας μοναχός κατέβηκε στα ερείπια και του προσκόμισε οκτώ κώδικες και περγαμηνά φύλλα που τα μετέφερε όλα στο Παρίσι. Δεν γνωρίζουμε πόσοι από τους κώδικες της

206. *Μοναχός μελετά
στη βιβλιοθήκη
της Μονής Παντοκράτορος
στον πύργο της Αναλήψεως.
Φωτογραφία:
Φαίδωνας Χατζηαντωνίου.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

*Η Ιερά Μονή Παντοκράτορος
και η βιβλιοθήκη της*

Εθνικής Βιβλιοθήκης της Γαλλίας προέρχονται από τη Μονή Παντοκράτορος. Την ίδια περίοδο επισκέφθηκε τη βιβλιοθήκη και ο Πορφύριος Ουσπένσκι. Η κατάσταση της δεν είχε αλλάξει, αλλά ο Ουσπένσκι θεωρεί πως η τοποθέτηση των βιβλίων στο πιο βαθύ μέρος του πύργου οφείλεται στην προσπάθεια των μοναχών να τα σώσουν από τους Τούρκους. Υπολογίζει πως τα χειρόγραφα που σώθηκαν δεν ήταν πάνω από 200.

207. Το φρουριακό συγκρότημα της Μονής Παντοκράτορος. Λεπτομέρεια από χαλκογραφία άγνωστου χαρακτήρα φιλοτεχνημένη στο Άγιο Όρος, μέσα 19ου αιώνα.

Από τη μονή Παντοκράτορος προέρχονται και τρεις κώδικες της συλλογής του Βυζαντινολογικού Κέντρου Dumbarton Oaks στην Ουάσιγκτον. Πρόκειται για δύο ιστορημένους κώδικες και έναν Νομοκάνονα. Για μια πληρέστερη όμως ιστορικά εικόνα του όγκου της Βιβλιοθήκης, πρέπει να προστεθούν και τα 124 περίπου χειρόγραφα που εντοπίστηκαν σε διάφορες άλλες συλλογές της Ελλάδας και του εξωτερικού.

Στα μέσα του 20ού αιώνα όλο το υλικό της Βιβλιοθή-

κης της Μονής Παντοκράτορος μεταφέρθηκε από τον ερειπωμένο πύργο, που βρίσκεται στη βορειοδυτική γωνία του περιβόλου της, σε ισόγειο χώρο, με πρωτοβουλία του Εφόρου αρχαιοτήτων Μ. Μιχαλίδη. Στις αρχές του αιώνα μας επέστρεψαν και πάλι στον ανακαινισμένο πια (το 1997) πύργο, στον δεύτερο όροφό του, σε χώρους με ειδικά μελετημένες συνθήκες φύλαξης. Σήμερα η Βιβλιοθήκη αριθμεί 478 χειρόγραφους κώδικες, 675 τίτλους εντύπων μέχρι το 1863 και περισσότερα από 10.000 νεότερα έντυπα βιβλία.

ΑΡΧΕΙΟ

Το Αρχείο της μονής αποτελείται από 670 ελληνικά έγγραφα, 480 οθωμανικά και ένα μόνο ρουμανικό. Σε αυτά δεν συμπεριλαμβάνονται τα έγγραφα οικονομικής φύσεως από την περίοδο της οθωμανικής κατάκτησης και εντεύθεν.

Παρά τις περιπέτειες που γνώρισε η μονή κατά περιόδους, όπως η πυρκαγιά του 1392, ή τις δυσχερείς συνθήκες κατά την περίοδο της οθωμανικής κατάκτησης, το Αρχείο της συνέχισε να εμπλουτίζεται. Κατά τους τελευταίους αιώνες της οθωμανικής κατοχής επανακτήθηκαν, με πολλά ταξίδια στην Κωνσταντινούπολη, αντίγραφα των ιδρυτικών εγγράφων της μονής από τον 14ο αιώνα. Από τα μέσα του 18ου αι. στο Αρχείο συμπεριλήφθηκε μεγάλος αριθμός εγγράφων, οικονομικού κυρίως χαρακτήρα (χρεωστικά ομόλογα, συμβάσεις κ.ά.), καθώς και η επίσημη αλληλογραφία της μονής.

Από τον 16ο αιώνα και μετά δεν σταμάτησαν οι προ-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

*Η Ιερά Μονή Παντοκράτορος
και η βιβλιοθήκη της*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

*Η Ιερά Μονή Παντοκράτορος
και η βιβλιοθήκη της*

σπάθειες για την οργάνωσή του Αρχείου. Σημαντική όμως προσπάθεια ταξινόμησης των εγγράφων πραγματοποιήθηκε στις αρχές του 20ού αιώνα από τριμελή επιτροπή μοναχών της μονής (Ιωακείμ, Αλέξιος και Αθανάσιος). Το έργο της ταξινόμησης ολοκληρώθηκε τον Ιούλιο του 1926, με την καταγραφή των εγγράφων που αναφέρονταν στην «*ἐλευθερίαν τῆς μονῆς καὶ τὴν κατοχὴν, νομὴν καὶ ἐν γένει ἱστορίαν*» των μετοχιῶν της μέχρι το

208. *Απανταχούσα της Μονής Παντοκράτορος, 1766–1775, Αρχείο Μονής Παντοκράτορος.*

209–214. Μικρογραφικές παραστάσεις σε περγαμινό Τετραεάγγελο της Μονής Παντοκράτορος, γνωστό και ως το Ευαγγέλιο του Ιωάννου Καλυβίτου, 12ος–13ος αιώνας. Εικονίζονται από αριστερά προς δεξιά: ο άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος, ο άγιος Ιωάννης Δαμασκηνός, ο άγιος Αναστάσιος, ο Μιχαήλ Ψελλός και ο Μιχαήλ Δούκας, ο άγιος Αθανάσιος ο Αλεξανδρείας και ο προφήτης Δαβίδ (κώδ. 234, φ. 88v, 210r, 249v, 254r, 258r και 263v).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

*Η Ιερά Μονή Παντοκράτορος
και η βιβλιοθήκη της*

1926. Ο κατάλογος αυτός αποτελείται από 24 ενότητες με κριτήριο τη γεωγραφική κατανομή των μετοχίων και καταχωρίστηκε στον Κώδικα 4 που επιγράφεται *Κώδιξ τοῦ Ἀρχείου*.

Έγγραφα του Αρχείου έχουν κατά καιρούς δημοσιευτεί από τον Μανουήλ Γεδεών (1889 και 1899), τον Λουί Πετί (Louis Petit) (1903) και τη Βασιλική Κράβαρη (1991). Δεκαέξι από τα δημοσιευμένα έγγραφα της βυζαντινής περιόδου είναι πρωτότυπα, με αρχαιότερο του 1107, ενώ τρία είναι χρυσόβουλα του αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγου. Άλλα δεκατρία έγγραφα είναι παλαιά αντίγραφα πρωτοτύπων, με αρχαιότερο ένα έγγραφο του 1039 που αναφέρεται στη μονή του Φαλακρού.

Το 1998 δημοσιεύτηκε από τον Αντώνιο Πάρδο το πρώτο μέρος με τις επιτομές εγγράφων του Αρχείου από το 1039 έως το 1801. Αναμένεται η δημοσίευση του δεύτερου μέρους, καθώς και των οθωμανικών εγγράφων που χρονολογούνται από τον 15ο αιώνα.

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟΙ ΚΩΔΙΚΕΣ

Η μονή Παντοκράτορος διαθέτει αρκετά σπάνια, εξαιρετικής τέχνης και σπουδαιότητας, βυζαντινά και μεταβυζαντινά χειρόγραφα, που ανέρχονται στα 478. Τα 68 είναι περγαμινά, τα 3 ειληπάρια του 14ου αιώνα, και τα 4 βομβύκινα. Φυλάσσονται επίσης 9 χειρόγραφα στα αρβικά και μερικοί μουσικοί κώδικες στα ρουμανικά.

Από τα χειρόγραφα σημειώνουμε τα εξής:

α) ένα παλίμψηστο περγαμινό Ψαλτήριο (αρ. 61), από τα ελάχιστα στον κόσμο εικονογραφημένα Ψαλτή-

για της εικονομαχικής περιόδου (α΄ μισό 9ου αι.), με 97 παρασελίδες μικρογραφίες θεματολογίας από την Παλαιά και Καινή Διαθήκη.

β) το Ευαγγέλιο του Ιωάννου Καλυβίτου, περγαμινός κώδικας (αρ. 234), από τα μέσα του 11ου αιώνα. Πρόκειται για εξαιρετικής ποιότητας εικονογραφημένο χειρόγραφο με παραστάσεις των Ευαγγελιστών και διαφόρων

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

Η Ιερά Μονή Παντοκράτορος
και η βιβλιοθήκη της

215. Ο Ιωνάς στην κοιλιά του κήτους. Παρασελίδια μικρογραφία σε παλίμψηστο περγαμινό Ψαλτήριο της Μονής Παντοκράτορος, 9ος αιώνας (κώδ. 61, φ. 217v).

αγίων. Σ' αυτόν τον κώδικα αναφέρεται ο Ξηροποταμινός μοναχός Καισάριος Δαπόντες στο έργο του *Κήπος Χαρίτων* (1880, σ. 182):

*Εἰς δὲ τοῦ Παντοκράτορος τὸ Μοναστήρι τῶρα
εἶναι τὸ Εὐαγγέλιον ἐκεῖ διὰ τὴν ὥρα,
Ἐκείνο τὸ περίφημον, ὅπου τοῦ καλυβίτου
τοῦ Ἰωάννου λέγεται· μαζί μας ἡ εὐχή του.*

Στον κώδικα αυτόν αναφέρεται τὸ 1837 και ὁ Ἄγγλος περιηγητὴς Ρόμπερτ Κέρζον (Robert Curzon). Εκλάπη το 1898, ἀλλὰ εντοπίστηκε λίγο ἀργότερα στὴν Αθήνα και ἐπεστράφη στὴ μονή.

γ) τὸν Κώδικα 251 τοῦ 14ου αἰώνα, με ἔργα τοῦ Ἰωσήφ Καλοθέτου.

δ) τὸν Κώδικα 127 τῶν μέσων τοῦ 15ου αἰώνα, αὐτόγραφο τοῦ Γενναδίου Σχολαρίου.

ε) τὸν Συναξαριστὴ τοῦ οσίου Θεοφίλου (1538).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

Η Ιερά Μονή Παντοκράτορος
και η βιβλιοθήκη της

Το μεγαλύτερο μέρος του χειρόγραφου υλικού της Βιβλιοθήκης έχει περιγραφεί είτε από τον Σπυρίδωνα Λάμπρο, στα τέλη του 19ου αιώνα, είτε από τους Λίνο Πολίτη και Μανούσο Μανούσακα στα μέσα του 20ού.

ΕΝΤΥΠΑ ΒΙΒΛΙΑ

Το 1979, ο Μιχαήλ Κορδώσης, με την επίβλεψη του Νίκου Παναγιωτάκη, ερεύνησε τα έντυπα της Βιβλιοθήκης, που τότε βρίσκονταν, μαζί με τα χειρόγραφα, στο ισόγειο της νεόκτιστης τότε πτέρυγας. Σήμερα, η συλλογή των παλαιών εντύπων της μονής απόκειται στον ανακαινισμένο πύργο και αριθμεί περί τους 675 τίτλους, με έτος έκδοσης από το 1481 έως το 1863. Αν συνυπολογισθούν και τα πολλαπλά αντίτυπα, φθάνουμε σε ένα σύνολο χιλίων περίπου τόμων. Ο συνολικός αριθμός των έντυπων βιβλίων ξεπερνά τις 10.000.

Ο Θωμάς Παπαδόπουλος στις *Βιβλιοθήκες του Αγίου Όρους* (σ. 3) αναφέρει ότι η πρώτη ελληνική έκδοση που εντόπισε στη Μονή Παντοκράτορος είναι του 1481: πρόκειται για τα *Ερωτήματα του Χρυσολωρά (Εἰς πόσα διαιροῦνται τὰ εἴκοσι τέσσαρα γράμματα)*, που τυπώθηκε στην Πάρμα από ανώνυμο τυπογράφο, πιθανότατα τον Hieronymus.

Η έκδοση του 1523, από όπου αρχίζει ο Μιχαήλ Κορδώσης τον κατάλογό του, δεν συμπεριλαμβάνεται στον Θωμά Παπαδόπουλο. Πρόκειται για το *Μέγα Λεξικόν του Βαρίνου Φαβωρίνου*, σε επιμέλεια του Ζαχαρία Καλλιέργη.

216. Σελίδα τίτλου της έκδοσης: *Βαρίνος Φαβωρίνος, «Το Μέγα λεξικόν ή ο Θησαυρός πάσης της ελληνικής γλώσσης», Βενετία, Αντώνιος Βόρτολις, 1712.*

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΕΙΟ

Στη μονή Παντοκράτορος μαρτυρείται λειτουργία κωδικογραφικού εργαστηρίου ήδη από τα πρώτα χρόνια της ίδρυσής της, που δεν μπορεί βέβαια να συγκριθεί με τα μεγάλα οργανωμένα κέντρα στην Κωνσταντινούπολη, τα οποία ήταν ανάλογα με τα σκριπτόρια της Δύσης, αλλά

217.

218.

ανήκει σαφώς στον συνηθισμένο τύπο του βυζαντινού μοναστηριακού αντιγραφικού εργαστηρίου με γραφείς που εργάζονται χωρίς αυστηρούς κανόνες (Μελισσάκης 2018). Από την πρώτη κιόλας περίοδο το μοναστήρι έχει να επιδείξει αρκετούς γραφείς μεταξύ των μοναχών του. Πρόκειται για τους καλλιγράφους Θεόληπτο, Γεράσιμο, Διονύσιο και Ιγνάτιο, που δρουν ήδη από το 1361/1362 και επανδρώνουν το βιβλιογραφείο, παράγοντας λει-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

Η Ιερά Μονή Παντοκράτορος
και η βιβλιοθήκη της

217–218. Περίτεχνα επίτιτλα
και πρωτογράμματα
σε περγαμινό Ευαγγελιστάριο
της Μονής Παντοκράτορος,
12ος αιώνας (κώδ. 10, φ. 3r
και 105r).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

*Η Ιερά Μονή Παντοκράτορος
και η βιβλιοθήκη της*

τουργικά κυρίως χειρόγραφα. Στο ίδιο εργαστήριο τον επόμενο αιώνα, το 1433, ο Δαβίδ Ραιδεστινός, κωδικογράφος μουσικών χειρογράφων, θα αντιγράψει την Παπαδική. Γνωστός γραφέας της περιόδου είναι ο Κάλλιστος.

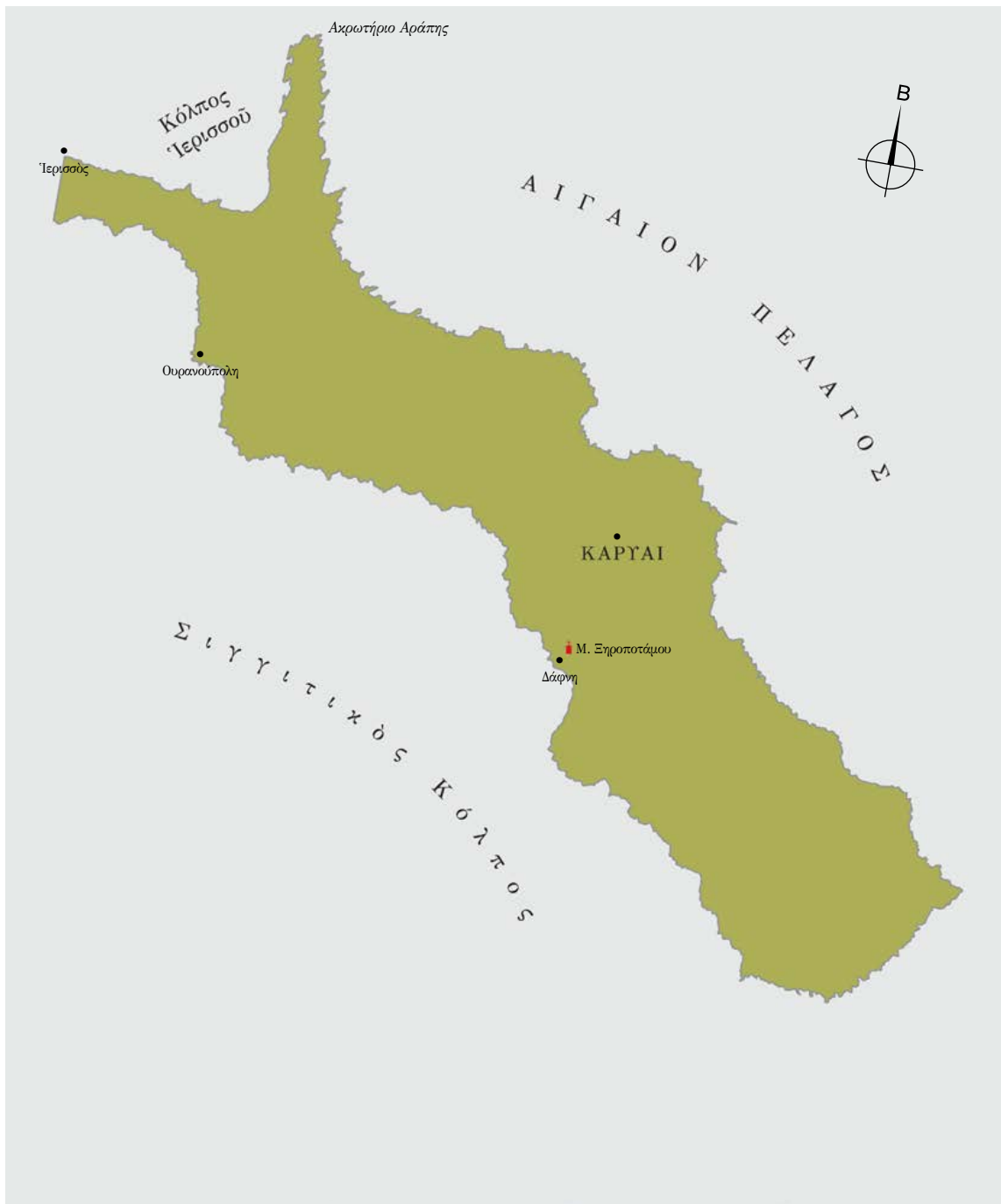
Ο διασημότερος αντιγραφέας χειρογράφων του Αγίου Όρους κατά το πρώτο μισό του 16ου αιώνα, ο όσιος Θεόφιλος, συνδέθηκε επίσης με την Παντοκράτορος. Ήταν εγκαταστημένος στο Κελλί του Αγίου Βασιλείου, εξάρτημα της μονής, όπου άσκησε συστηματικά το έργο της αντιγραφής χειρογράφων μέχρι τον θάνατό του το 1548.

Εκτός από την παρουσία του Θεοφίλου στην επικράτεια της μονής, στο ίδιο το μοναστήρι συνεχίζεται η κωδικογραφική παράδοση. Κατά τον 16ο αιώνα έχουμε τον Νείλο, τον Σάββα, τον Παφνούτιο και τον Μιχαήλ, που αντιγράφουν κατά κανόνα κείμενα για τις λειτουργικές και τις πνευματικές ανάγκες της μονής.

Τον καιρό της οθωμανικής κατάκτησης η λειτουργία του σκριπτορίου δεν είναι συστηματική. Από την περίοδο αυτή μας είναι γνωστά τα ονόματα του μπροσπολίτη Τιμισοάρας Ιωσήφ, του Μερκουρίου, του Ιωάσαφ, του Αγάθωνος, κλπ.

Η ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ
ΞΗΡΟΠΟΤΑΜΟΥ
ΚΑΙ Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ

ΘΕΣΗ

Η μονή Ξηροποτάμου βρίσκεται στη μέση σχεδόν της δυτικής πλευράς της αθωνικής χερσονήσου, μεταξύ των μονών Σίμωνος Πέτρας και Παντελεήμονος. Είναι κτισμένη σε πλάτωμα με περίοπτη θέση που δεσπόζει του Σιγγιτικού κόλπου, 200 μ. πάνω από τη θάλασσα, ανάμεσα σε ελαιόδεντρα και αμπελώνες, κοντά στον δρόμο από το λιμάνι της Δάφνης προς τις Καρυές. Κατά τον γεωγράφο Σκύλακα, περί το 509 π.Χ. στο σημείο βρισκόταν η Χαράδρια, ενώ στην τοποθεσία εικάζεται ότι βρισκόταν οι αρχαίες Κλεωνές.

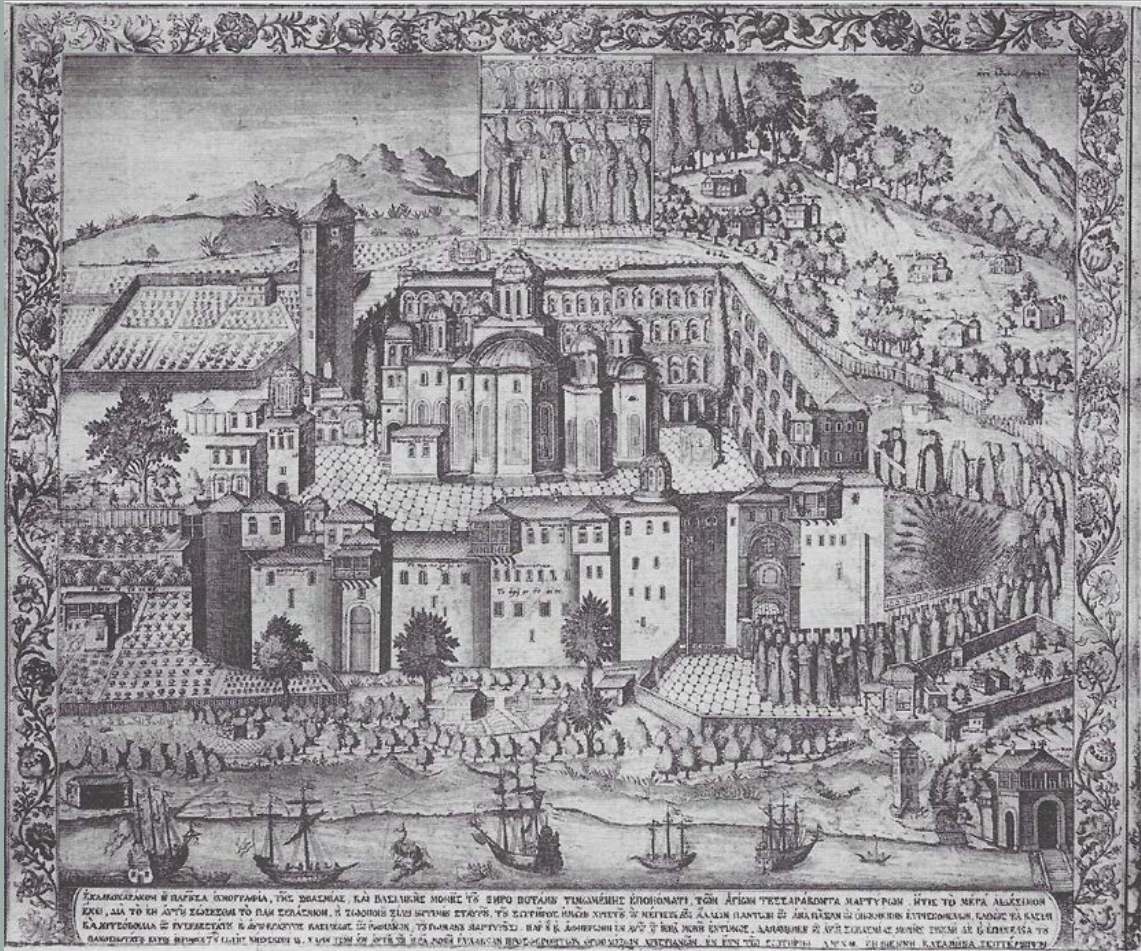
Είναι αφιερωμένη στους αγίους Τεσσαράκοντα Μάρτυρες και εορτάζει στις 9 Μαρτίου. Κατέχει την όγδοη θέση στην ιεραρχία των είκοσι μονών του Αγίου Όρους.

ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ

Η ίδρυσή της ανάγεται κατά την παράδοση στον 5ο αιώνα και λέγεται ότι κτίστηκε από την Πουλχερία, την κόρη του αυτοκράτορα Αρκαδίου και σύζυγο του Μαρκιανού. Άλλοι τοποθετούν την ίδρυσή της στο τέλος του 10ου αιώνα είτε από τον Ρωμανό Α΄ Λεκαπννό είτε από τον Κωνσταντίνο Ζ΄ Πορφυρογέννητο. Πιθανότερος ιδρυ-

219. Στη σελίδα 267: Η Μονή Ξηροποτάμου. Φωτογραφία: Πέτρος Πολίτης, 2018.

220. Η Μονή Ξηροποτάμου στη χερσόνησο του Άθω – Αγίου Όρους.

221. Η Μονή Ξηροποτάμου. Χαλκογραφία αγνώστου, Βιέννη, Σεπτέμβριος 1759.

τής φαίνεται να είναι ο μοναχός Παύλος Ξηροποταμινός που μόναζε στην περιοχή κατά την εποχή του Αθανασίου τον Αθωνίτη. Το όνομα του Παύλου, που υπήρξε πρώτος ηγούμενος της μονής, αναφερόταν στο Α΄ Τυπικό του Αγίου Όρους. Ο Παύλος δεν μπορεί να σχετίζεται με τον φερόμενο ως γιο του αυτοκράτορα Μιχαήλ Ραγκαβέ (811–813), ομώνυμο με τον κτίτορα, που έζησε ενάμισι αιώνες πριν. Πάντως, πριν από το 956 υπήρχε εκεί καθίδρυμα στο όνομα του αγίου Νικηφόρου, με την προσωνυμία του Ξηροποτάμου, και το όνομα αυτό μαρτυρείται για τελευταία φορά σε έγγραφο του 1200.

Στο καθολικό, στο υπέρθυρο του νάρθηκα, σώζεται επιγραφή του 1763, σε δεκαπεντασύλλαβο στίχο, όπου στους ιδρυτές προστίθενται επιπλέον ο σουλτάνος Σελίμ Α΄ (16ος αι.), ο οποίος την ευνόησε με την έκδοση του περίφημου (αλλά πλαστού) Χάτι-Σερίφ (Ιερός Ορισμός) και την παραχώρηση διευκολύνσεων και προνομίων, και ο Καισάριος Δαπόντες (ο σημαντικός λόγιος με την περιπετειώδη ζωή, την οποία περιέγραψε ο ίδιος στο έργο του *Κήπος Χαρίτων*, και προφανώς ο δημιουργός της επιγραφής), ο οποίος πρωτοστάτησε στη συγκέντρωση χρημάτων για την ανόρθωση της μονής (ύστερα από οκτάχρονη περιοδεία για εξεύρεση πόρων επέστρεψε με 50.000 γρόσια) και ιδίως για την ανοικοδόμηση του καθολικού στη θέση του παλαιότερου.

Στο Αρχείο της μονής υπάρχουν επίσημα έγγραφα (π.χ. χρυσόβουλο Θεοδοσίου Β΄, 427, Ρωμανού Λεκαπηνού, 924, κλπ.) που επιβεβαιώνουν τους ισχυρισμούς της κτιτορικής ιστορίας της μονής όπως αποτυπώνεται στην επιγραφή αυτή. Όμως η γνησιότητα όλων αυτών των εγγράφων αμφισβητήθηκε ήδη από τον 16ο αιώνα. Το 1611 όλα σχεδόν αυτά τα έγγραφα μνημονεύονται και στο χαλκευμένο σιγίλιο του πατριάρχη Τιμοθέου Β΄. Την πλαστότητά τους απέδειξε με συστηματική έρευνα ο Στεφάν Μπινόν (Stéphane Binon) το 1942.

Τα περιστατικά ίδρυσης της μονής δεν έχουν ακόμη διευκρινιστεί πλήρως. Η σύγχυση προκαλείται κυρίως από την παρουσία κατά τον 10ο αιώνα δύο μονών που φέρουν μεν την προσωνυμία Ξηροποτάμου, αλλά η πρώτη του Αγίου Νικηφόρου και του Αγίου Παύλου η δεύτερη. Σύγχυση επίσης προκαλεί και η παρουσία τουλάχιστον δύο Παύλων που φέρονται ως ιδρυτές μονών, όπως και τα ονόματα των προσώπων που συνδέονται με αυτές τις μονές στα πρώτα τους βήματα. Οριστική διάκριση γίνεται σε πράξη της Λαύρας του έτους 1108, όπου υπογράφουν, μεταξύ άλλων, δύο ηγούμενοι με τους τίτλους των μονών, οι οποίοι από τότε επικράτησαν: Παύλος ηγούμενος της μονής «του Κυρού Παύλου» και Καλλίνικος ηγούμενος «του Ξηροποτάμου».

Κατά τον 11ο αιώνα η μονή ήταν από τις πλουσιότερες της εποχής της, με εκτεταμένα τα όριά της μέχρι τη Σκήτη της Αγίας Άννης. Εξέχουσα μορφή της περιόδου είναι ο ηγούμενος Θεοδώρητος. Δεν γνωρίζουμε τους αυτοκράτορες που ευεργέτησαν τη μονή πριν από το 1200, έτος που επιβεβαιώνονται οι δωρεές προς τη μονή «του Αγίου Νικηφόρου» από τον ανώτατο κρατικό υπάλληλο Νικηφόρο Πετραλείφα, ο οποίος επιπλέον απαλλάσσει τη μονή από τον ετήσιο φόρο των πέντε υπέρπυρων. Η ευμερσία της συνεχίστηκε μέχρι τον 13ο αιώνα. Το 1270 ο μοναχός Θεόδουλος (Θεοδόσιος Σκαράνος) της κληροδότησε την περιουσία του. Νέες επικυρώσεις κτήσεων πραγματοποιήθηκαν από τον Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγο (1275), τον Ανδρόνικο Β΄ Παλαιολόγο, τον δεσπότη Δημήτριο Α΄ Παλαιολόγο (1324) και τον Στέφανο Δουσάν (1346). Παρά ταύτα, σε όλη αυτή την περίοδο η μονή αντιμετώπιζε ποικίλες οικονομικές δυσχέρειες εξαιτίας της πυρκαγιάς του 1280, αλλά και από τις συχνές πειρατικές επιδρομές.

Στη μακραίωνη ιστορία της η μονή ερημώθηκε τρεις

222. Ο άγιος Παύλος ο Ήεροποταμίνος, κτίτορας του μοναστηριού. Φορητή εικόνα, «χειρ Β. Ιερομονάχου», 1870.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

Η Ιερά Μονή Ξηροποτάμου
και η βιβλιοθήκη της

223. Η Φιάλη στην αυλή
της Μονής Ξηροποτάμου.
Φωτογραφία:
Πέτρος Πολίτης, 2018.

φορές: τον 14ο, τον 16ο και τον 18ο αιώνα, και άλλες τόσες φορές ανασυγκροτήθηκε.

Κατά τον 14ο αιώνα η Ξηροποτάμου παρήκμασε, είτε από επιδρομή των Καταλανών είτε από άλλη αιτία, και έχασε την κυριότητα της περιοχής της προς την Αγία Άννα.

Στα χρόνια της Τουρκοκρατίας επίσης πέρασε μεγάλες δοκιμασίες και ερειπώθηκε τόσο από τις επιδρομές των Τούρκων, αλλά και από δύο μεγάλες πυρκαγιές, στις αρχές του 16ου και τον 17ο αιώνα. Ο Ιωάννης Κομνηνός στο Προσκυνητάριόν του μιλάει για «θαυμαστά και άξι-έπαινα κτίρια, όλα σχεδόν από την πολυκαιρίαν σεσαθρωμένα, και χειρὸς μεγαλοδώρου, και γνώμης θεοφιλοῦς δεόμενα πρὸς ανακαίνισιν, διὰ νὰ μὴν ἀφανισθῇ τοιοῦτον περιβόητον Μοναστήριον». Η ανασυγκρότηση αποδίδεται στον σουλτάνο Σελίμ Α' (1512–1520), αλλά κυρίως έγινε μάλλον χάρι σε δωρεές του ηγεμόνα Βλαχίας Αλεξάνδρου Μιρκέα (1568–1577), του ηγεμόνα Μολδαβίας Ιερεμία Μονίλα (1596) και του πλούσιου Ναξιώτη Μισέρ Θεόφιλου (1648).

Κατά τον 18ο αιώνα η μονή έχει πολλά χρέη, ενώ παράλληλα μια πυρκαγιά ήρθε να συμπληρώσει την καταστροφή. Για την ανοικοδόμησή της αποτελεσματική υπήρξε η βοήθεια από τις ηγεμονίες και από διάφορα μετόχια της (Θάσος, Σκόπελος, Γομάτι, κλπ.). Άξια λόγου δωρεά έχουμε το 1715 από τον ηγεμόνα της Βλαχίας Νικόλαο Μαυροκορδάτο, που της δώρισε τη μονή Δάγκου στο Ιάσιο. Δύο μοναχοί της μονής ανέλαβαν το έργο της ανοικοδόμησης. Πρόκειται για τον προηγούμενο Χριστόφορο και τον Καισάριο Δαπόντε, αδελφό της μονής από το 1757, ο οποίος επέβλεψε προσωπικά και καθοδήγησε τις εργασίες, έχοντας μάλιστα συγκεντρώσει μετά από οκτάχρονη περιοδεία τους απαιτούμενους πόρους. Το αρχικό κτίσμα του καθολικού ανάγεται στον 10ο αιώνα, ανοικοδομήθηκε εκ βάθρων στα τέλη του 13ου

αιώνα, στα μέσα του 15ου και στα μέσα του 16ου αιώνα. Το σημερινό καθολικό, που τιμάται επ' ονόματι των Τεσσαράκοντα Μαρτύρων, ανεγέρθηκε και αυτό εκ θεμελίων κατά τα έτη 1761–1763, ενώ οι τοιχογραφίες του είναι του 1783. Μεγάλη ήταν η συνεισφορά σε αυτό το πρόγραμμα ανοικοδόμησης του ηγεμόνα της Βλαχίας Σκαρλάτου Γκίκα με 5.000 γρόσια (1760). Η Φιάλη είναι από χιακό ερυθρό μάρμαρο που έφερε ο Καισάριος Δαπόντες. Σε ένα θωράκιο μάλιστα του περιστευλίου της

μεταφέρθηκε από χαλκογραφία στο μάρμαρο παράσταση της μονής όπως ήταν το 1762, στην οποία εμφανίζεται το παλιό καθολικό, όπως πιστοποιείται και από το σκαρίφημα (1744) του Μπάρσκι.

Το 1801 ο Άγγλος φιλόλογος Τζόζεφ Ντάκρ Καρλάιλ (Josef-Dacre Carlyle) που επισκέφτηκε τη μονή αναφέρει πως το δυναμικό της ανερχόταν τότε σε 70 μοναχούς.

Κατά το διάστημα 1821–1830 τη μονή Εηροποτάμου κατέλαβαν Τούρκοι στρατιώτες για να ελέγχουν τον Σιγγιτικό κόλπο. Αρκετοί από τους μοναχούς της το έσκασαν, παίρνοντας μαζί και τα κειμήλια. Μετά την αποχώρηση των Τούρκων επέστρεψαν, με το ένα δέκατο όμως

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

*Η Ιερά Μονή Εηροποτάμου
και η βιβλιοθήκη της*

224. *Η Μονή Εηροποτάμου.
Ανάγλυφη παράσταση
του μοναστηριού σε ένα από
τα θωράκια της Φιάλης, 1783.*

225. Τοιχογραφία που παριστάνει την Τελική Κρίση στον εξονάρθηκα του Καθολικού της Μονής Ξηροποτάμου.

των κειμηλίων. Το 1835 έγινε ανεπιτυχής προσπάθεια μετατροπής του μοναστηριού σε κοινόβιο. Βαθμηδόν προστέθηκαν νέα κτίρια. Η νεότερη είσοδος, που κατασκευάστηκε το 1852, βρίσκεται στην ίδια πτέρυγα με την αρχική, αλλά βορειότερα, με το προστώο να στηρίζεται σε δύο μαρμαρίνους κίονες και με έμμετρη επιγραφή του χορηγού ποιητή Ηλία Τανταλίδη. Το 1863 ολοκληρώθηκε η βόρεια πλευρά και το 1888 η δυτική.

Κατά τον 19ο αιώνα δημιουργήθηκε από τον αρχιμανδρίτη Διονύσιο († 1874) σχολείο, όπου μάθαιναν γράμματα οι μοναχοί της. Μαθητής του Διονυσίου υπήρξε και ο Ευγένιος Δάγκου, ο οποίος, καταγόμενος από το Προμύρι του Πηλίου, διετέλεσε ηγούμενος της μονής Δάγκου της Ρουμανίας, ήταν βαθύς γνώστης της βυζαντινής μουσικής και του απονεμήθηκε από την ελληνική κυβέρνηση ο αργυρός Σταυρός των Ιπποτών του Σωτήρος για τις υπηρεσίες του στην εκπαίδευση της χώρας.

Στα μέσα του 20ού αιώνα η μονή Ξηροποτάμου είχε μόνο 30 μοναχούς. Στις 4 Μαρτίου 1952 ξέσπασε πυρκαγιά που κατέκαψε περί τα 150 κελιά της βορειοανατολικής πλευράς, καθώς και δύο αγιογραφημένα παρεκκλήσια της μονής. Την ίδια χρονιά αποφασίστηκε η αναστήλωση και ανατέθηκε σε διμελή επιτροπή, αποτελούμενη από τους μοναχούς Ευσέβιο και Δωρόθεο, ενώ παράλληλα χορηγήθηκε άδεια από το ελληνικό κράτος για έρανο στη Μακεδονία. Το 1969 κήκε η μισή νότια πτέρυγα, όπου στεγαζόταν τμήμα της Βιβλιοθήκης. Τον Φεβρουάριο του 1973 πυρκαγιά κατέστρεψε το αρχονταρίκι και την είσοδο του Ηλία Τανταλίδη μαζί με την τοιχογραφία και την επιγραφή.

Το 1970 η μονή Ξηροποτάμου είχε και πάλι μόνο 30 μοναχούς. Συνοδεία μοναχών από τη μονή Φιλοθέου το 1980 την επάνδρωσε και την επόμενη χρονιά (9.3.1981) με σιγίλιο του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Δημη-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

Η Ιερά Μονή Ξηροποτάμου
και η βιβλιοθήκη της

τρίου Α΄ μετατράπηκε σε κοινόβιο. Ηγούμενος τοποθετήθηκε ο ιερομόναχος Εφραίμ (1940–1984). Σήμερα τη μονή διοικεί ο ιερομόναχος Ιωσήφ.

ΣΚΕΥΟΦΥΛΑΚΙΟ

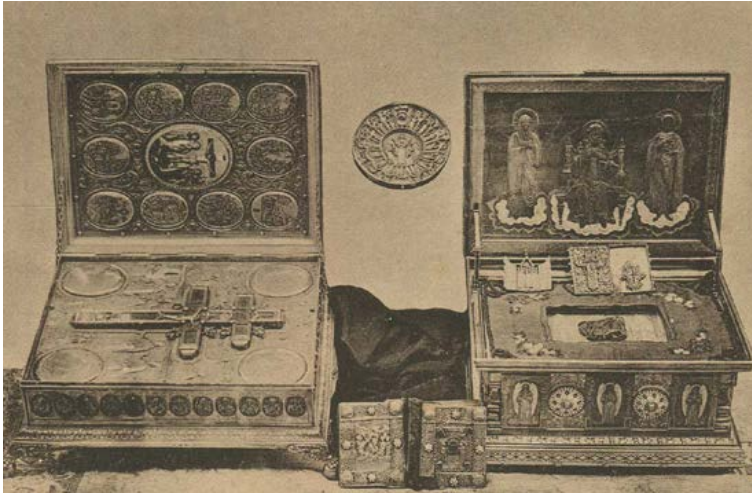
226. Παναγιάριο, γνωστό ως «ο δίσκος της Πουλχερίας», 14ος αι., Μονή Ξηροποτάμου. Αχνοπράσινος στεατίτης με ανάγλυφο και επίχρυση κυκλικόμορφη ένδεση και βάση.

Το Σκευοφυλάκιο της μονής Ξηροποτάμου στεγαζόταν μαζί με τη Βιβλιοθήκη πάνω από τον νάρθηκα του καθολικού, «ἐπὶ τῶν ἀριστερῶν τῶν Κατηχουμένων». Σήμερα βρίσκεται στη νοτιανατολική πτέρυγα της μονής. Τα κειμήλια που περιέχει βρίσκονται καταχωρισμένα σε ξεχωριστό κώδικα, επί τη βάσει του οποίου γίνεται η παράδοση και παραλαβή τους.

Ανάμεσα στα κειμήλιά της είναι και το μεγαλύτερο παγκοσμίως τεμάχιο Τιμίου Ξύλου. Κατά μία παράδοση ήταν δώρο του αυτοκράτορα Ρωμανού Α΄, ενώ κατά άλλη ήταν αφιέρωμα της αυτοκράτειρας Πουλχερίας. Πολύτιμο έργο μικροτεχνίας είναι και ο περίφημος δίσκος από στεατίτη λίθο, ο λεγόμενος της Πουλχερίας (ο δίσκος δεν είναι παλαιότερος του 14ου αι.), που ανήκει στην κατηγορία των Παναγιαρίων. Στον αβαθή κυκλικό πυθμένα του, σε επιφάνεια διαμέτρου 15 εκ., έχει χαραγμένες λειτουργικές επιγραφές και μικροσκοπικές μορφές στην παράσταση της Ετοιμασίας του Θρόνου. Στο Σκευοφυλάκιο φυλάσσονται επίσης πολλά χρυσοκέντητα άμφια, ιερά σκεύη και άλλα αντικείμενα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

Η Ιερά Μονή Ξηροποτάμου
και η βιβλιοθήκη της

227.

227. Κειμήλια της Μονής
Ξηροποτάμου.
Αριστερά, ο Τίμιος Σταυρός.
Δεξιά, τα λείψανα
των Σαράντα Μαρτύρων.
Κάτω, σταχωμένο περγαμινό
Τετραεγγέλο του 9ου αιώνα.
Φωτογραφία από την έκδοση:
Ιερομόναχος Στέφανος
Κελλιώτης, «Λεύκωμα
του Αγίου Όρους Άθω»,
Μαγδεβούργο, Τύποις Kunst-
und Lichtdruckwerk Paul
Richter, 1928 (ΩΒ).

228.

228. Κειμήλια της Μονής
Ξηροποτάμου. Φωτογραφίες:
Λέων Φραντζής,
Ελληνικό Λογοτεχνικό και
Ιστορικό Αρχείο – Μορφωτικό
Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

ΕΙΚΟΝΟΦΥΛΑΚΙΟ

Εικονοφυλάκιο της μονής Ξηροποτάμου αποτελεί το ίδιο το καθολικό και τα παρεκκλήσια. Στο Ιερό Βήμα, στους χορούς των ψαλτών και σε άλλα σημεία σώζονται διακόσιες περίπου φορητές εικόνες, κάποιες ιδιαίτερα αξιόλογες, όπως η εικόνα των Εισοδίων της Θεοτόκου, τοποθετημένη στο δεξιό προσκυνητάριο, του 15ου αιώνα, και η εικόνα της Θεοτόκου μαζί με το βρέφος που υπάρχει στον δεσποτικό θρόνο. Άξια μνηείας είναι και μια εντοιχισμένη μαρμαρίνη πλάκα του 11ου αιώνα, με ανάγλυφη τη μορφή του αγίου Δημητρίου, που προέρχεται κατά την παράδοση από την Αγία Σοφία Κωνσταντινούπολης.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Δεν είναι γνωστό πότε ιδρύθηκε η βιβλιοθήκη της Ξηροποτάμου. Όπως συμβαίνει στις περισσότερες μονές, η συγκρότησή της ξεκίνησε στα χρόνια της ίδρυσής της ή λίγο αργότερα, δηλαδή στο δεύτερο μισό του 10ου αιώνα. Οι κατά καιρούς περιπέτειες της μονής προφανώς δεν άφησαν ανεπηρέαστη τη βιβλιοθήκη, όπως π.χ. οι πειρατικές επιδρομές του 13ου αιώνα ή οι πυρκαγιές του 1507 και του 1609/1610. Δεν εντοπίζονται πάντως γραπτές μαρτυρίες για καταστροφές χειρογράφων.

Από τον 13ο αιώνα διαθέτουμε μαρτυρία για την πρόσκτηση χειρογράφων. Πρόκειται για τη διαθήκη του μοναχού Θεοδοσίου Σκαράνου, από την Ερμούλια (Ορμούλια), ο οποίος γύρω στα 1270 αφιέρωσε τα υπάρχοντά του στην Ξηροποτάμου. Η παράγραφος της διαθήκης που αναφέρεται ειδικά στα βιβλία είναι ενδεικτική αφενός του τρόπου ανάπτυξης της βιβλιοθήκης της μονής και αφετέρου της σύνθεσης της ατομικής βιβλιοθήκης ενός μοναχού. Ο Θεοδόσιος διαθέτει: «*Βιβλιάρια· ευαγγέλιον καθημερινόν βέβρανον, Απόστολος καθημερινός βέβρανος, Χρυσόστομος, Μέγας Βασίλειος, Προηγιασμένη, Παρακλητικήν, Ψαλτήριν, Μηναιόν κομμάτια τρία έχουν μίνας πέντε, Θεολόγος, τυπικόν του Αγίου Σάββα βομβύκινον, Θεοτοκάριν, αναγνωστικόν πανηγυρικόν μετά ενδύματος μαύρου*».

Από τα μέσα του 16ου μέχρι τις αρχές του 18ου αιώνα η Βιβλιοθήκη πλουτίστηκε με χειρόγραφα γραμμένα στον ίδιο τύπο γραφής. Πολλά είχαν γραφτεί είτε στη μονή είτε από μοναχούς της, γεγονός που ίσως πιστοποιεί την ύπαρξη βιβλιογραφείου.

Υπάρχουν πληροφορίες του 16ου αιώνα για δωρεές χειρογράφων από ηγεμόνες και προσωπικότητες της Βλαχίας, όπως π.χ. από τον ηγεμόνα της Μολδαβίας Πέτρο Ράρες το 1534 ή από την Άνκα, κόρη του μπάνου Ούδριστε.

Το 1596, βάσει σημειωμάτων δύο κωδίκων που σήμερα βρίσκονται στη Μόσχα, η μονή Ξηροποτάμου αγοράζει από τη μονή Ξενοφώντος έναν μη αναφερόμενο αριθμό χειρογράφων.

Το 1654, ο τσάρος Αλέξιος και ο πατριάρχης Μόσχας Νίκων στέλνουν τον μοναχό Αρσένιο Σουσάνοφ στο Άγιον Όρος για να αγοράσει παλαιούς λειτουργικούς κώδικες, ώστε να αναθεωρηθούν τα κείμενα της ρωσικής Εκκλησίας. Από τους 498 κώδικες που συγκέντρωσε ο Αρσένιος, μόνον έξι προέρχονται από τη μονή Ξηροποτάμου.

230. Ο Ευαγγελιστής Λουκάς. Μικρογραφία σε βομβύκινο Τετραεὐάγγελο της Μονῆς Εηροποτάμου, 14ος αἰώνας (κώδ. 221, φ. 97v).

Στα μέσα του 17ου αιώνα (1643–1649) ο καθολικός ιερέας Αθανάσιος ο Ρήτορας απέκτησε έναντι οικονομικού ανταλλάγματος μεγάλο αριθμό κωδίκων από διάφορες μονές για λογαριασμό του Γάλλου καρδινάλιου Μαζαρίνου και του καγκελαρίου Πιέρ Σεγκιέ (Pierre Séguier). Από τη μονή Ξηροποτάμου απέσπασε ίσως μόνον ένα χειρόγραφο, τον σημερινό Paris. Coisl. gr. 64 του 12ου αι., με ομιλίες του Ιωάννη Χρυσοστόμου στη *Γένεση*.

Για τον 18ο αι. υπάρχει μια υποτυπώδης καταγραφή του 1766, που σώζεται σε παρισινό χειρόγραφο και έχει αντιγραφεί από τον Μηνά Μηνωΐδη, όπου καταγράφονται περί τους 80 τίτλους για 140 περίπου σώματα βιβλίων.

Το 1775, όταν ο Καισάριος Δαπόντες, βιβλιοφύλακας μεταξύ άλλων της μονής, επέστρεψε από την εραδική περιοδεία του, στα πράγματά του εκτός των άλλων υπήρχαν και «91 τόμοι βιβλίων διὰ τὴν βιβλιοθήκην ποικίλης ὕλης, ὧν τινὰ χειρόγραφα».

Το 1801 ο Άγγλος φιλόλογος Τζόζεφ Ντακρ Καρλάιλ (Joseph Dacre Carlyle) επισκέφτηκε τη βιβλιοθήκη της μονής και αναφέρει πως ήταν σε καλύτερη κατάσταση από οποιαδήποτε άλλη βιβλιοθήκη αγιορειτικής μονής και πως τα βιβλία φυλάσσονταν σε ξηρό και ευπρεπή χώρο, πλήρως προστατευμένα από τη σκόνη και τα ζωύφια. Εντυπωσιάστηκε από τα χειρόγραφα με τους κλασικούς συγγραφείς, τόσο στα ελληνικά όσο και στα λατινικά, αλλά και από τις εξαιρετικές εκδόσεις πατερικών και θεολογικών κειμένων.

Ο Καρλάιλ μαζί με τον συνάδελφό του Φίλιπ Χαντ (Philip Hunt) συνέταξαν υποτυπώδη κατάλογο χειρογράφων του Αγίου Όρους. Ο Σπυρίδων Λάμπρος δημοσίευσε σταχυολόγησή του στον *Νέο Ελληνομνήμονα*. Στο φ. 46 του καταλόγου αναφέρεται πως οι κώδικες της μονής Ξηροποτάμου ανέρχονται στους 134 και επισημαίνονται οι εξής: «1 Hebrew ms. of Genesis, 1 Doro-

theus, 6 Miscellanies Mod. Greek by Daponte, 1 on Geography Mod. Greek, 1 History of Sultan Murad, 1 Λουκιανού διάλογοι (not an old copy)». Ο αριθμός των 134 χειρογράφων που σημειώνουν οι Άγγλοι φιλόλογοι δεν μπορεί να εξακριβωθεί αν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Ίσως πρόκειται για αναριθμητισμό, εφόσον ο Σπυρίδων Λάμπρος ενενήντα χρόνια αργότερα, βρήκε και περιέγραψε 341 κώδικες.

Κάποιες γενικές πληροφορίες δίνει και ο Άγγλος περιηγητής Ρόμπερτ Κέρζον, που επισκέφτηκε τη μονή το 1837. Μας πληροφορεί ότι η βιβλιοθήκη της βρίσκεται στο υπερώο του καθολικού και διαθέτει μόνο 30 με 40 άνευ αξίας χειρόγραφα, και χίλια έντυπα.

Το 1843 ο Κωνσταντίνος Μηνιάδης ή Μηνάς Μηνωίδης (1788–1859) επισκέφτηκε την ξηροποταμινή βιβλιοθήκη στο πλαίσιο της αποστολής του για λογαριασμό της γαλλικής κυβέρνησης με στόχο την απόκτηση χειρογράφων. Από τα 206 χειρόγραφα που συνέλεξε από την περιοδεία του στον Άθω δεν γνωρίζουμε αν απέσπασε και κάποια από τη μονή Ξηροποτάμου.

Το 1876 απεβίωσε ο αδελφός της μονής Ευγένιος, ο παλαιότερος ηγούμενος της μονής Δάγκου στο Ιάσιο, «κατέλιπε δ' εις την Μονήν μικράν περιουσίαν, ώραίαν Βιβλιοθήκην καί τινα πολύτιμα Ιερά ἄμφια».

Το 1969 κάηκε η μισή νότια πτέρυγα της μονής, όπου στεγαζόταν η Βιβλιοθήκη με νεότερα βιβλία, αλλά το περιεχόμενό της σώθηκε.

Σήμερα η Βιβλιοθήκη εξακολουθεί να βρίσκεται στον χώρο πάνω από τον νάρθηκα του καθολικού. Εκεί φυλάσσονται τα χειρόγραφα, τα μέχρι το έτος 1800 εκδοθέντα έντυπα, τα ξενόγλωσσα βιβλία της βιβλιοθήκης του Ευγενίου, το βυζαντινό αρχείο και το μεγαλύτερο μέρος του μεταβυζαντινού αρχείου.

ΑΡΧΕΙΟ

Το αρχείο της μονής Ξηροποτάμου είχε ταξινομηθεί ήδη από τη βυζαντινή εποχή. Έγιναν και δύο άλλες ταξινομήσεις, η μία μεταξύ του 17ου και του 18ου και η άλλη μεταξύ του 18ου και του 19ου αιώνα. Ο παλαιότερος όμως γνωστός κατάλογος είναι του 1766. Σώζεται αντίγραφο του από το χέρι του Μηνά Μηνωίδη γύρω στα 1852 και περιέχεται στο χειρόγραφο Par. Suppl. gr. 654, 232r-235v: «Κατάλογος τῶν βασιλείων χρυσοβούλλων καὶ προσταγμάτων καὶ σιγηλίων καὶ ἀφιερωτικῶν ἔτι καὶ περιορισμῶν καὶ ὄλων τῶν ἄλλων γραμμῶν παλαιῶν τε καὶ νέων, τουρκικῶν, βλαχικῶν καὶ ρωμαϊκῶν ...». Μια άλλη προσπάθεια ταξινόμησης έγινε το 1862, τα έγγραφα χωρίστηκαν σε 18 κατηγορίες και εκπονήθηκε νέος κατάλογος με τον τίτλο: *Βιβλίον περιέχον κατὰ στοιχεῖον ἅπαντα τὰ ἔγγραφα ...*

Ο προηγούμενος Ευδόκιμος έκανε το 1926 μια συστηματικότερη προσπάθεια ταξινόμησης. Τον κατάλογο των εγγράφων τον δημοσίευσε στην *Ιστορία της μονής Ξηροποτάμου*, όπου γράφει σχετικά με το Αρχείο, που και αυτό βρίσκεται, μαζί με τη βιβλιοθήκη, στα κατηχούμενα του καθολικού: «Υπάρχει καὶ Παράρτημα αὐτῆς ἐκ τῶν δεξιῶν Κατηχουμένων, συσταθὲν τῷ 1921 καὶ συγκεντρώσαν μέχρι σήμερον 887 τόμους ὑπεράριθμα βιβλία, ἅπασαν τὴν σωζομένην Ἀλληλογραφίαν τῆς Μονῆς, ἐξ 110 Τευχῶν ἀπαρτιζομένην καὶ ἐν ἰδίῳ Εὐρετηρίῳ ταξινομημένην, ἀπὸ τοῦ 1807 μέχρι τέλους τοῦ 1924, καὶ 7 Ἀνωδοσιακοὺς Κώδικας, ἀπὸ τοῦ 1815 Νοεμβρίου 21 μέχρι τέλους τοῦ 1924. Ἀρχαιότερα, εἴτε Ἀλληλογραφία, εἴτε

λογιστικά Βιβλία, πλὴν τῶν Βλαχικῶν, δὲν σώζονται, ἐκτὸς ἐνὸς Κώδικος Πρακτικῶν, ἀρχομένου ἀπὸ τοῦ 1670».

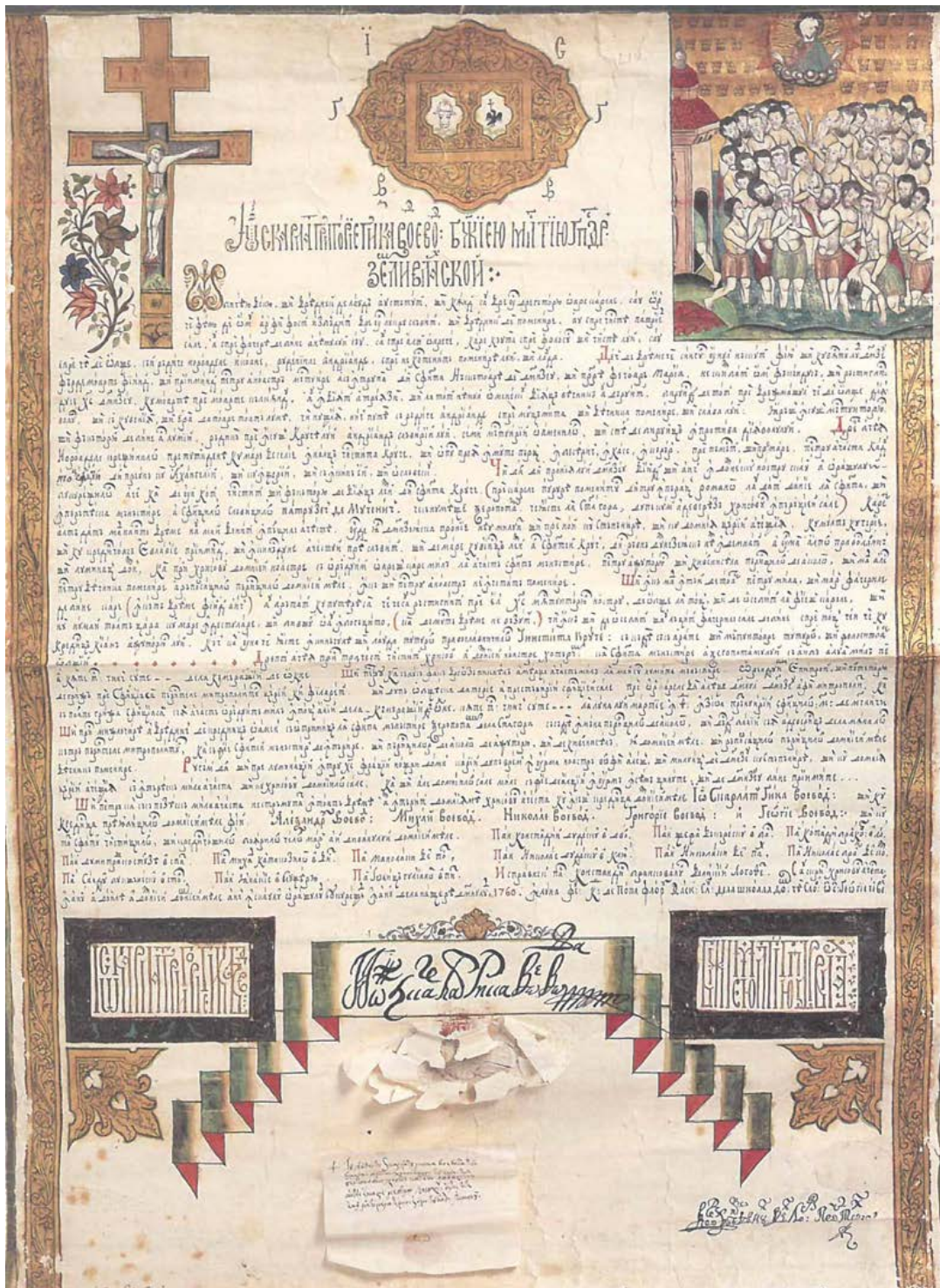
Ο κατάλογός του διαιρείται σε τρία μέρη: «τὸ πρῶτον μέρος περιλαμβάνει τὰ Βυζαντινὰ ἔγγραφα ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τῆς Μονῆς μέχρι τῆς Ἀλώσεως, τὸ δεύτερον τὰ ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως μέχρι σήμερον Ἑλληνικὰ Ἐγγραφα καὶ τὸ τρίτον τὰ Τουρκικὰ Ἐγγραφα». Για τα βλαχικά έγγραφα, που αποτελούν ξεχωριστό τμήμα του Αρχείου, ο Ευδόκιμος σχεδίασε τη συγκρότηση ξεχωριστού καταλόγου.

Κατὰ τὴν πυρκαγιά τοῦ 1507 εἶχαν καταστραφεῖ τὰ ἔγγραφα τῆς μονῆς, ὁπότε εἶχε καταβληθεῖ προσπάθεια αντικατάστασής τους. Ἐτσι, κατὰ τὰ τέλη τοῦ 16ου με ἀρχές τοῦ 17ου αἰῶνα εἴτε δημιουργήθηκαν εἴτε χαλκεύτηκαν χρυσόβουλα, σιγίλια καὶ γράμματα, ὥστε ἡ μονὴ νὰ μπορέσει νὰ διατηρήσει τὰ προνόμιά της ποὺ σχετίζονταν με τὴν ἀναγωγή τῆς ἰδρυσῆς της στὸν 5ο αἰῶνα, καθὼς καὶ με τὴν ἰδιοκτησία περιοχῶν της.

Σε σχέση με αὐτὴ τὴν προσπάθεια κατασκευάστηκε ὁ θρύλος ὅτι ὁ σουλτάνος Σελίμ Α΄ (1514–1519) ἐξέδωσε τὸ περίφημο Χάτι Σερῖφ υπέρ τῆς μονῆς, ὅπου μεταξύ ἄλλων ἀναφέρει: «Ὅσον τόπον βλέπει τὸ Μοναστήρι τῶν Τεσσαράκοντα ἀπὸ τὰ τέσσαρά του μέρη, ὅλον τὸν τόπον ἐκεῖνον νὰ τὸν ὀρίξη καὶ νὰ εἶναι βακούφι καὶ ἀφιέρωμα παντοτεινὸν εἰς τὸ ῥηθὲν Μοναστήριον τοῦ Ξηροποτάμου».

Ἀπὸ τὰ ἔγγραφα (πλαστὰ καὶ μὴ) ποὺ διαθέτει σήμερα ἡ μονὴ στὸ Ἀρχεῖο τῆς ἐπισημαίνουμε τὰ χρυσόβουλα τοῦ Θεοδοσίου Β΄ (427), τοῦ Ρωμανοῦ Α΄ Λεκαπηνοῦ (924), τοῦ Νικηφόρου Κομνηνοῦ (τέλη τοῦ 13ου αἰ.), τοῦ Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου (1272), τοῦ βασιλιά τῆς Σερβίας Στεφάνου Μιλούτιν (1292), τοῦ Ἀνδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου (1302), τοῦ Ἰωάννη, ἀνιψιοῦ τοῦ Ἀνδρονίκου Γ΄ (1407), τὸ πατριαρχικὸ σιγίλιο τοῦ Τιμοθέου Β΄ (1611), κ.ά.

Τὸ χρυσόβουλο τοῦ Ρωμανοῦ Α΄ Λεκαπηνοῦ πρωτοδημοσιεύτηκε ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο Οἰκονόμο στὸ πε-

231. Χρυσόβουλο του ηγεμόνα της Βλαχίας Σκαρλάτου Γρ. Γκίκα, 20 Φεβρουαρίου 1760, Ρουμάνικο αρχείο, αριθμός LIV.

ριοδικό *Ευαγγελική Σάλπιγξ* (τ. 3.5, 1 Μαρτίου 1838, 135–144). Γνώρισε αρκετές μεταφράσεις: ρωσικά (Μπάρσκι), λατινικά (Migne), γαλλικά (Ραγκαβής), βλαχικά (Θεοφύλακτος Κυλλίνιος), ιταλικά (1802). Ο πρώτος που επισήμανε την πλαστότητά του είναι ο Αμφιλόχιος Φιλοθεΐτης, και ακολούθησαν ο Θεοδώρητος, ο Φρεαρίτης, ο Μανουήλ Γεδεών, κλπ.

Στο χρυσόβουλο του Ανδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου έγιναν ανεπαίσθητες επεμβάσεις. Ο Νικόδημος ο Αγιορείτης πάντως αποδεικνύει πως πρόκειται για νόθο έγγραφο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

*Η Ιερά Μονή Ξηροποτάμου
και η βιβλιοθήκη της*

232. Πρόσταγμα
του Ανδρόνικου Β΄
Παλαιολόγου, Αύγουστος 1295.

Ο Γεράσιμος Σμυρνάκης εκφράζει επίσης αμφιβολίες για τη γνησιότητα συγκεκριμένων εγγράφων, επισημαίνοντας τη διαφορά της γραφής, τις μεταξύ τους αντιφάσεις και τους αναχρονισμούς τους, ενώ συγχρόνως παραπέμπει και σε άλλους επιστήμονες που τα θεωρούν πλαστά, π.χ. στο *Jus Graeco-Romanum* (1892) του διακεκριμένου Γερμανού νομομαθούς Ζαχαρία φον Λίνγκενταλ (Zacharia von Lingenthal) ή στην *Ιστορία της οθωμανικής αυτοκρατορίας* (*Geschichte des osmanischen Reichs*,

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

Η Ιερά Μονή Ξηροποτάμου
και η βιβλιοθήκη της

1827–1835) του Αυστριακού ιστορικού και διπλωμάτη Ιωσήφ Χάμμερ (Joseph von Hammer-Purgstall).

Το 1942 ο Μπινόν (Stéphane Binon), σε εκτεταμένη (350 σελίδες) και ιδιαιτέρως αναλυτική εργασία με τον τίτλο *Les origines légendaires et l'histoire de Xéropotamou et de Saint-Paul de l'Athos*, εντοπίζει και μελετά τα πλαστά ή χαλκευμένα έγγραφα του Αρχείου της Μονής Ξηροποτάμου. Το ζήτημα της γνησιότητας εγγράφων του Αρχείου της αναδιατυπώνεται και το 1964, όταν ο Μπομπραίρ (Jacques Bompraire) εκδίδει τα *Actes de Xéropotamou*.

Το μεταβυζαντινό αρχείο της Μονής Ξηροποτάμου αποτελείται από 191 λυτά έγγραφα των ετών 1527/1528–1800 και 12 αρχειακούς κώδικες 17ου–19ου αι. Παρουσιάστηκε με τη μορφή επιτομών από τον Πάρη Γουναρίδη το 1993 (βλ. Βιβλιογραφία). Κατά την έρευνα του μελετητή εντοπίσθηκε και ένα πρωτότυπο πωλητήριο έγγραφο του έτους 1180 καθώς και αντίγραφα βυζαντινών εγγράφων, τα οποία δεν συμπεριλαμβάνονται στην έκδοση του 1964 από τη σειρά *Archives de l'Athos*.

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟΙ ΚΩΔΙΚΕΣ

Το 1837, όταν ο Ρόμπερτ Κέρζον επισκέφθηκε τη Μονή Ξηροποτάμου, η Βιβλιοθήκη της στεγαζόταν πάνω από τον εξωνάρθηκα του καθολικού στα «κατηχούμενα», όπου βρίσκεται και σήμερα. Πρόκειται για έναν μακρόστενο χώρο, χωρισμένο σε δύο τμήματα, με επιγραφή «1892» στην ξύλινη πόρτα εισόδου.

Περί το 1922 η βιβλιοθήκη «κατηρτίσθη ἐπὶ τὸ εὐ-

233. Ο ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός συγγραφέων. Ολοσέλιδη μικρογραφία σε χαρτὸά Παπαδικὴ τῆς Μονῆς Ἐηροποτάμου, 18ος αἰῶνας (κῶδ. 380μ, φ. 9ν).

προσωπότερον και περιλαμβάνει 3.944 τόμους, ὧν 341 χειρόγραφοι κώδικες, ἐκ τῶν ὁποίων 20 περιγαμνηοὶ Γ΄-ΙΔ΄ αἰῶνος ἐκκλησιαστικῆς ὕλης, εἷς βομβύκινος, Τετρανάγγελον ΙΔ΄ αἰῶνος, 239 χαρτῶοι παντοίας ὕλης, μάλιστα ἐκκλησιαστικῆς, ΙΖ΄-ΙΗ΄ αἰῶνος και 83 χαρτῶοι ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ΙΖ΄-ΙΘ΄ αἰῶνος».

Τα χειρόγραφα ἀνέρχονται σήμερα σε 566, με τα 425 καταλογογραφημένα και τα 133 ἀκαταλογογράφητα, που προέρχονται ἀπὸ προσθήκες μετὰ το 1932, και κυρίως κατὰ τα ἔτη ἀπὸ 1980 ἕως 1986. Τα 22 εἶναι περιγαμνηὰ και τα 536 χαρτῶα. Χρονικά κατανέμονται ἀπὸ τον 10ο ἕως τον 20ο αἰῶνα. Σημαντικὸς ἀριθμὸς χειρογράφων προέρχεται ἀπὸ τον Καισάριο Δαπόντε κατὰ τον 18ο αἰῶνα. Ὡς προς το περιεχόμενο, το μεγαλύτερο τμήμα της συλλογῆς ἀπαρτίζεται κυρίως ἀπὸ θεολογικά και λειτουργικά κείμενα, ἀπὸ 144 μουσικά και ἀπὸ 15 φιλολογικά. Μεταξὺ των φιλολογικῶν τα *Ἠθικά* του Πλουτάρχου, δύο ἔργα του Πλάτωνα, οἱ *Νεφέλες* του Ἀριστοφάνη, τρεῖς λόγοι του Θεμιστίου, η *Ἰλιάδα* του Ομήρου, ἔργα του Γαλννοῦ και του Ἰπποκράτη, τα *Προγυμνάσματα* του Ἀφθονίου, η *Γραμματικὴ* του Θεοδώρου Γαζή, κ.ά., ἐκ των ὁποίων τα περισσότερα διαθέτουν διάστιχη ἐξήγησι. Ἀκόμη, θα πρέπει να αναφερθῶν τα εἴκοσι περίπου σχολικά χειρόγραφα του 18ου αἰῶνα, με ονόματα μαθητῶν και τον τρόπο καταγωγῆς τους.

Ἡ πρώτη συστηματικὴ καταλογογράφηση ἐγίνε ἀπὸ τον Σπυρίδωνα Λάμπρο και δημοσιεύθηκε στον πρώτο τόμο του καταλόγου του το 1895, ὅπου περιγράφονται 341 χειρόγραφα. Το 1932, ο προηγούμενος της Ξηροποτάμου Ευγένιος δημοσίευσε νέο, ἀναλυτικὸ κατάλογο, ὅπου ἐκτὸς ἀπὸ τα παραπάνω 341 χειρόγραφα συμπεριέλαβε ἀκόμη 84.

Ἐκτὸς ἀπὸ τους ἐντυπους αυτοὺς καταλόγους υπάρχουν και δύο χειρόγραφοι, σχεδὸν πανομοιότυποι, που συντάχθηκαν ἀπὸ τον ἴδιο βιβλιοφύλακα κατὰ τα ἔτη

1907 ο ένας και 1921 ο άλλος και περιλαμβάνουν τίτλους εντύπων και χειρογράφων σε ενιαία αρίθμηση.

Το 1973 ο Λίνος Πολίτης σε συνεργασία με τον Μανούσο Μανούσακα χρονολόγησαν τα πρόσθετα χειρόγραφα του καταλόγου που είχε συντάξει ο προηγούμενος Ευδόκιμος.

Από το 1975 άρχισε να δημοσιεύεται από τον Γρηγόριο Στάθη ο μνημειώδης τετράτομος κατάλογος με τα χειρόγραφα της βυζαντινής μουσικής του Αγίου Όρους, όπου περιλαμβάνονται και τα μουσικά χειρόγραφα της μονής Ξηροποτάμου. Η έκδοση ολοκληρώθηκε το 2015.

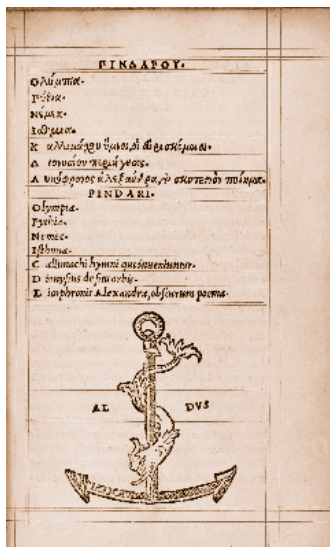
Συστηματική προσπάθεια μελέτης των χειρογράφων της μονής έγινε από τον Ευθύμιο Λίτσα από το 1987 μέχρι το 1989, η οποία εκδόθηκε το 1999 (βλ. Βιβλιογραφία).

Το 2006 ο Παναγιώτης Σωτηρούδης ξεκίνησε τη σύνταξη συμπληρωματικού καταλόγου των ελληνικών χειρογράφων της μονής για όσα χειρόγραφα προέρχονταν από ανευρέσεις και νέες προσκτήσεις μετά τις καταλογογραφήσεις του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα. Ο κατάλογος εκδόθηκε το 2012 με τη συνεργασία του μοναχού Ζαχαρία (βλ. Βιβλιογραφία) και σε αυτόν περιγράφονται οι αρ. 426–557. Λίγο αργότερα, το 2015, οι ίδιοι ερευνητές σε άρθρο τους (βλ. Βιβλιογραφία) περιγράφουν τους αριθμούς 554–566, που αφορούν στον εντοπισμό εννέα ακόμη χειρογράφων, ενώ στους 554 έως 557 εντάχθηκαν σπαράγματα (περγαμηνά και χαρτώα), που είχαν ήδη συμπεριληφθεί στον κατάλογο του 2012, αλλά κρίθηκε σκόπιμο να συμπληρωθεί η περιγραφή τους.

Το αρχαιότερο τεκμήριο της συλλογής είναι ένα σπάραγμα δύο φύλλων από μεγαλογράμματο περγαμινό Ευαγγελιστάριο του 10ου αιώνα. Ακολουθεί χρονολογικά ο Κώδικας 119, σπάραγμα και αυτός 16 περγαμινών φύλλων, του 10ου αιώνα, με ομιλίες του Ιωάννη Χρυσόστομου στη *Γένεση*.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

Η Ιερά Μονή Ξηροποτάμου
και η βιβλιοθήκη της

234. Σελίδα τίτλου με το τυπογραφικό σήμα του Άλδου από την έκδοση: Πίνδαρος, «Ολύμπια, Πύθια, Νέμεα, Ίσθμια», Καλλιμάχος, «Υμνοι οι ευρισκόμενοι», Διονύσιος [Περιηγητής], «Περιήγησις», Λυκόφρων, «Αλεξάνδρα», Βενετία, Αλδος Μανούτιος, 1513.

Από τα εικονογραφημένα και διακοσμημένα χειρόγραφα της μονής ας επισημανθούν εδώ:

Τα Τετραευάγγελα 115 (14ος αι.), 107 (τέλη 12ου αι.) και 221 (1340), όλα με παραστάσεις των Ευαγγελιστών και επίτιτλα. Επίσης ο Κώδικας 85 (1663), που περιέχει τις λειτουργίες και κοσμεύεται με επίτιτλα, αρχικογράμματα και μια εικόνα του αγίου Νικολάου. Ακόμη, τον μουσικό Κώδικα 380 (1759), που εκτός από πλήθος επίτιτλων, αρχικογραμμάτων και άλλων κοσμημάτων, περιέχει μια εικόνα με τον Ιωάννη Δαμασκηνό να γράφει και μια της ένθρονης βρεφοκρατούσας Θεοτόκου.

ΕΝΤΥΠΑ ΒΙΒΛΙΑ

Τα μέχρι το έτος 1800 εκδοθέντα έντυπα και τα ξενόγλωσσα βιβλία της βιβλιοθήκης του Ευγενίου, πρώην ηγουμένου της μονής Δάγκου στο Ιάσιο, βρίσκονται, μαζί με τα χειρόγραφα, το αρχείο και το σκευοφυλάκιο, στον χώρο πάνω από τον νάρθηκα του Καθολικού. Τα έντυπα από το 1801 και μετά φυλάσσονται σε άλλη τοποθεσία της μονής στη νοτιοδυτική πτέρυγα.

Συνολικά, η βιβλιοθήκη της μονής αριθμεί περί τα 6.000 έντυπα βιβλία.

Ο Θωμάς Παπαδόπουλος στις *Βιβλιοθήκες του Αγίου Όρους* (σ. 3) αναφέρει ότι η πρώτη ελληνική έκδοση που έχει εντοπίσει στη μονή Ξηροποτάμου ανάγεται στο 1495. Περιλαμβάνει μεταξύ άλλων τις *Introductivae grammatices* του Θεοδώρου Γαζή (*In hoc volumine haec insunt Theodori introductivae grammatices libri quatuor*),

που τυπώθηκε στη Βενετία *in aedibus Aldi Romani* (Θεοδώρου Γραμματικῆς Εἰσαγωγῆς τῶν εἰς τέσσαρα).

Ας αναφερθoύν ἀκόμη η ἐκδοσὴ τοῦ υπομνήματος τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Ἀφροδισιέως στὰ *Τοπικά* τοῦ Ἀριστοτέλη, που τυπώθηκε στὴ Βενετία τὸ 1513, *παρὰ τοῖς περὶ τὸν Ἄλδον*, σε ἐπιμέλεια Μάρκου Μουσούρου, η ἐκδοσὴ τοῦ Πινδάρου (*Ὀλύμπια, Πύθια, Νέμεα, Ἴσθμια*) που τυπώθηκε μαζί με σχόλια στὴ Ρώμη τὸ 1515 ἀπὸ τὸν Ζαχαρία Καλλιέργη, καὶ η ἐκδοσὴ τοῦ 1525 τῶν ἐννέα κωμωδιῶν τοῦ Ἀριστοφάνη, που τυπώθηκε στὴ Φλωρεντία ἀπὸ τὸν Φίλιππο Ιούντα (Philippus Junta).

ΛΟΓΙΟΙ ΜΟΝΑΧΟΙ

Ὁ ὁσῖος Παῦλος ὁ Ἐρηροποταμνός (10ος αἰ.), ἔγραψε λόγους στὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου, Ὀκτώ κανόνες κατ' ἦχο στους Τεσσαράκοντα μάρτυρες καὶ ἰαμβικὸ κανόνα στὸν Τίμιο Σταυρό.

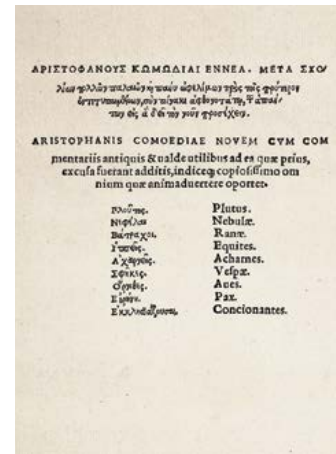
Ἀπὸ τὸν Γεώργιο Παχυμέρη ἀναφέρεται κάποιος Ἰσαάκ Ἐρηροποταμνός (13ος αἰ.).

Τὸν 16ο αἰῶνα ζεῖ ὁ Γρηγόριος Ἐρηροποταμνός, στὴ συνέχεια πατριαρχικὸς πρωτοσύγκελλος καὶ ἀργότερα μητροπολίτης Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης.

Ὁ ἐκ Σκοπέλου Κωνσταντῖνος (Καῖσάριος) Δαπόντες (1713–1784) ἀποτελεῖ σημαντικὴ προσωπικότητα τοῦ νεοελληνικοῦ 18ου αἰῶνα. Μοναχὸς ἐκάθη στὴ μονὴ τῆς Παναγίας, που βρίσκεται στὸ ερημονήσι Πιπέρι κοντὰ στὴ Σκόπελο, τὸ 1753. Στὴν ἀδελφότητα τῆς Μονῆς Ἐρηροποτάμου ἐντάχθηκε τὸ 1757. Ἡ συγγραφικὴ καὶ ἐκδοτικὴ παραγωγὴ τοῦ Δαπόντε εἶναι ἰδιαιτέρως πλούσια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

Ἡ Ἱερά Μονὴ Ἐρηροποτάμου καὶ ἡ βιβλιοθήκη τῆς

235. Σελίδα τίτλου τῆς ἐκδοσῆς: «Ἀριστοφάνους κωμωδία ἐννέα ...», Φλωρεντία, *Per haeredes Philippi Juntae*, 1525.

236. Ὁ Καῖσάριος Δαπόντες (1713 ἢ 1714 –1784). Ἡ μοναδικὴ γνωστὴ ἀπεικόνιση τοῦ Σκοπελίτη λογίου, Βουκουρέστι, 1730.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

*Η Ιερά Μονή Ξηροποτάμου
και η βιβλιοθήκη της*

Εκτός από τα δημοσιευμένα έργα του, πολλά ανέκδοτα ακόμη κείμενά του απόκεινται στη Βιβλιοθήκη της Μονής Ξηροποτάμου.

Μεγάλη ήταν η συμβολή του στον πλουτισμό της βιβλιοθήκης με τα πολλά και σημαντικά βιβλία που προσκόμισε στη μονή, επιστρέφοντας από τη ζητεία για την εξεύρεση πόρων. Σημαντική ήταν η προσπάθειά του για τον εγγραμματισμό των μοναχών, όπως φαίνεται στο κατάστιχο δανεισμού βιβλίων σε αυτούς.

Ο ιερομόναχος Άνθιμος Δρόσος ο Βρυένιος από το Πήλιο ασχολήθηκε με τη συγγραφή εκκλησιαστικών ευχών, ενώ εργάστηκε παράλληλα επί 30 χρόνια για τη συγγραφή του έργου του *Εὐαγγελικὴ ἄρμονία*, το οποίο ολοκλήρωσε το 1770.

Ο ιερομόναχος Χριστόφορος Ξηροποταμινός († 1793) το 1776 εξέδωσε στη Βενετία *Ἐγχειρίδιον περιέχον τὸν Παρακλητικὸν Κανόνα καὶ τοὺς ΚΔ' οἴκους εἰς τὸν Τίμιον, καὶ Ζωοποιὸν Σταυρόν*. Εξέδωσε ακόμη τα χρυσόβουλα Ρωμανού και Ανδρονίκου, άλλα δύο έγγραφα της μονής, καθώς και ύμνους στον Τίμιο Σταυρό, που είχε συνθέσει ο Νικόλαος Βηλαράς.

Κατά τον 19ο αι έχουμε μια σειρά από λογίους αδελφούς της μονής Ξηροποτάμου. Πρόκειται για τους Διονύσιο Αγιομαμίτη (1830–1873), Ευγένιο Δάγκου (1821–1876), Ναθαναήλ († 1896), Αγαθάγγελο († 1898), Ευγένιο τον Λέσβιο (1871–1924), Ευδόκιμο τον Κρήτα (1868–1938), Βασίλειο Βλασάκη (1875–1961), Παύλο (1882–1920), Κυριακό Ζαχαριάδη (1856–1916), Χρυσανθο Μακρή.

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ

Σε έρευνά του ο Λίνος Πολίτης (1974) επισήμανε σκριπτόρια στις μονές Διονυσίου και Ξηροποτάμου από το τελευταίο τέταρτο του 16ου αιώνα μέχρι τα μέσα του 17ου. Τα στοιχεία που επιτρέπουν να γίνει λόγος για τέτοιο εργαστήριο στη μονή Ξηροποτάμου είναι το κοινό ύφος γραφής και διακόσμησης στα χειρόγραφα. Και τα δύο μοναστήρια χρησιμοποιούσαν μια γραφή που αποτελεί συνέχεια του τύπου γραφής της μονής των Οδηγών, με τον οποίο έχει τα ίδια χαρακτηριστικά. Τα χειρόγραφα που σώζονται στη μονή με αυτόν τον τύπο γραφής είναι αρκετά. Χρονολογούνται από τα μέσα του 16ου έως τις αρχές του 18ου αιώνα. Δεν μπορεί βέβαια να πιστοποιηθεί με βεβαιότητα αν γράφτηκαν όλα μέσα στη μονή ή από μοναχούς του εργαστηρίου της. Σαφή στοιχεία υπάρχουν μόνο για ορισμένους γραφείς και για κάποια μόνο από τα χειρόγραφα των αρχών του 17ου αιώνα. Από τους γραφείς αυτής της περιόδου ας αναφερθούν ο Ματθαίος (αρχές 17ου αι.), ο Κύριλλος (1610–1632), ο Ιωάσαφ (1619–1631), ο Ιωακείμ (1616–1621), ο παραγωγικότεος Αντώνιος (1629–1649) και ο Θεόκλητος.

Η δράση του εργαστηρίου θα πρέπει βεβαίως να συνεχίζεται και μετά το 1649. Σύμφωνα με σημείωμα, το Χειρόγραφο 11, που προφανώς είχε φθαρεί από τη χρήση, «ἀνακαιουργώθη» από τον μοναχό Αλύπιο το 1703.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

*Η Ιερά Μονή Ξηροποτάμου
και η βιβλιοθήκη της*

Υπάρχει και δεύτερη ομάδα γραφών που έγραψαν στον ίδιο τύπο γραφής από τα μέσα του 16ου έως τις αρχές του 18ου αιώνα, δεν υπάρχουν όμως ενδείξεις αν εργάστηκαν μέσα στη μονή ή αν είναι αδελφοί της. Από αυτούς ας αναφερθεί ο Χριστοφόρος, ο Λεόντιος, ο Ραφαήλ, ο Δανιήλ και ο Σωφρόνιος.

Τέλος, μια τρίτη ομάδα αχρονολόγητων κωδίκων με τον ίδιο τύπο γραφής προέρχεται από ανώνυμους καλλιγράφους.

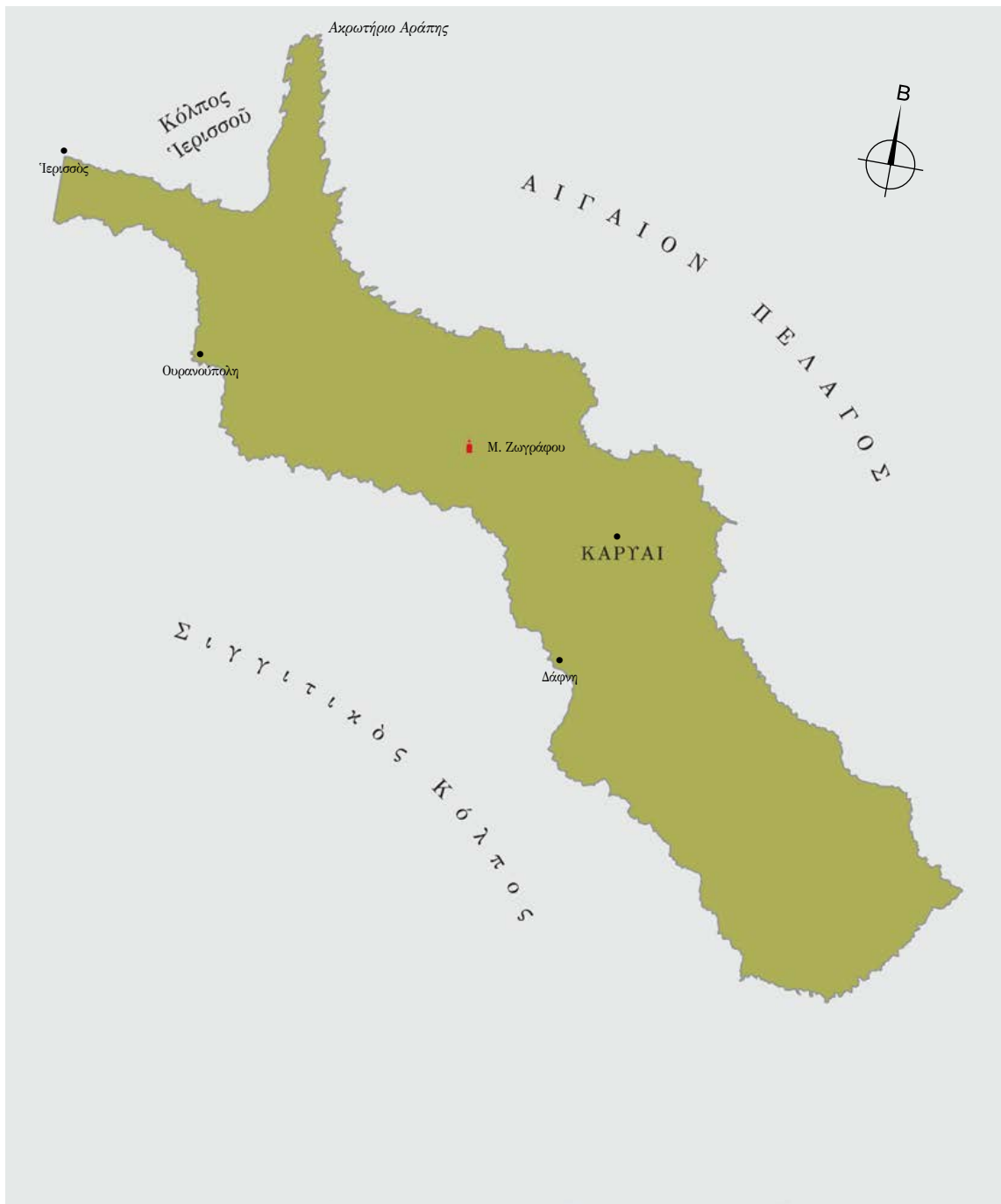

237. Η Μονή Ξηροποτάμου. Ξυλογραφία του Γεώργιου Μόσχου, 1978, Δημοτική Πινακοθήκη Λάρισας, Συλλογή Γεωργίου Ι. Κατσίγρα.

Η ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ
ΖΩΓΡΑΦΟΥ
ΚΑΙ Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ

ΘΕΣΗ

Η Ιερά Μονή Ζωγράφου βρίσκεται στη νοτιοδυτική πλευρά της αθωνικής χερσονήσου, αθέατη από τη θάλασσα, σε δασώδη πλαγιά. Το πυργωτό νεώριο της μονής είναι το πρώτο που συναντά όποιος ταξιδεύει από την Ουρανούπολη για τη Δάφνη. Από εδώ ξεκινάει ο δρόμος που κινείται πλάι στην κοίτη ρέματος μέσα σε καταπράσινη ρεματιά και μετά από μία ώρα ο πεζοπόρος καταλήγει στη δασώδη πλαγιά του Μεγάλου Ζυγού, όπου, κοντά στο χείλος βαθιάς χαράδρας, ορθώνεται επιβλητικό το μοναστήρι.

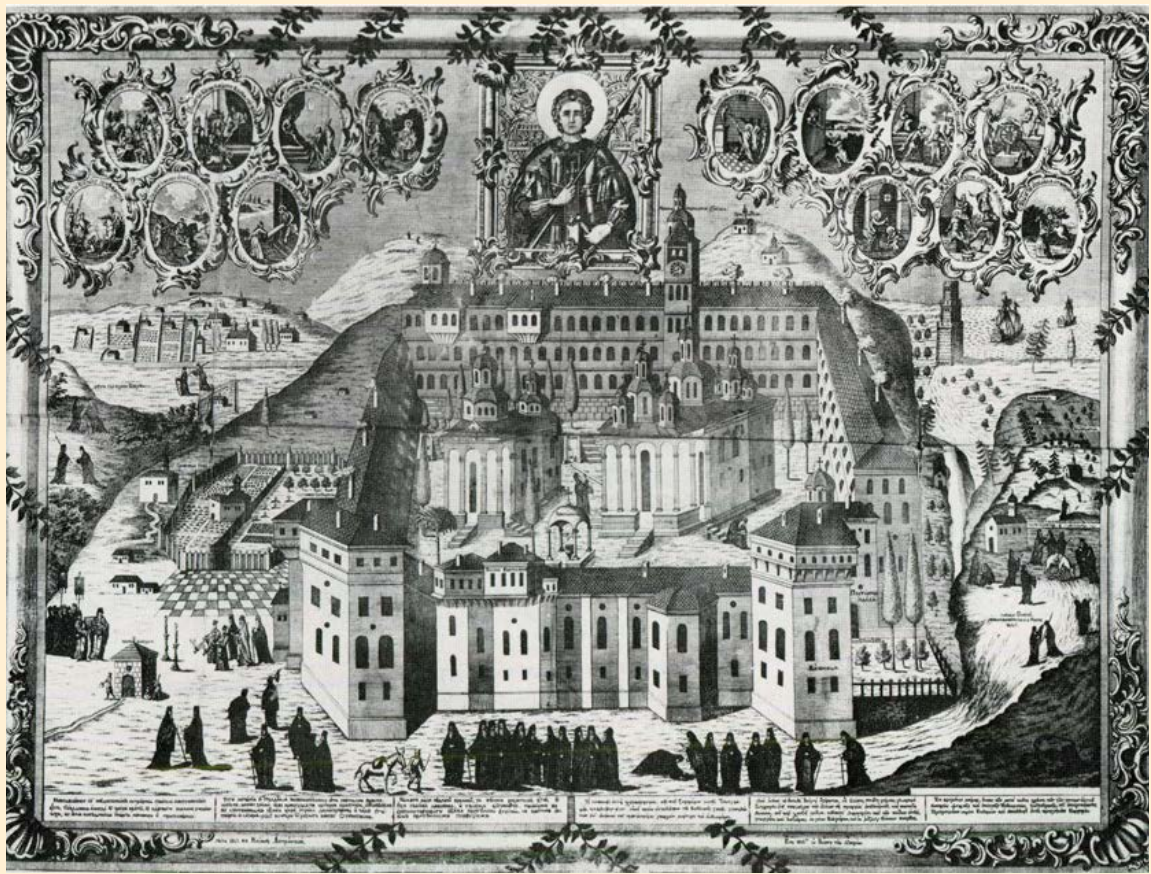
Η μονή Ζωγράφου κατέχει την ένατη θέση στην ιεραρχία των είκοσι μονών του Αγίου Όρους.

ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ

Κατά την παράδοση κτίστηκε τον 10ο αιώνα, στα χρόνια του αυτοκράτορα Λέοντος σ' του Σοφού, και ιδρυτές της ήταν τρεις κατά σάρκα αδελφοί, οι μοναχοί Μωσής, Ααρών και Ιωάννης, γιοι του βασιλιά της Αχρίδας Ιουστινιανού. Λόγω διαφορών μεταξύ τους για το όνομα της μονής, άφησαν στον ναό ξύλινη πλάκα, στην οποία σχη-

238. Στη σελίδα 299:
Η Μονή Ζωγράφου.
Φωτογραφία:
Πέτρος Πολίτης, 2018.

239. *Η Μονή Ζωγράφου στη χερσόνησο του Άθω – Αγίου Όρους.*

240. Η Μονή Ζωγράφου. Χαλκογραφία αγνώστου, Βιέννη, 1802.

ματίστηκε η εικόνα του αγίου Γεωργίου, στον οποίο και αφιερώθηκε το μοναστήρι. Η αχειροποίητη εικόνα του αγίου σώζεται μέχρι σήμερα. Η διήγηση αυτή σώζεται στα ελληνικά και στα βουλγαρικά. Το κείμενο περιγράφει την ιστορία της μονής από το 919 έως το 1371 και το κάνει με μυθιστορηματικό τρόπο, χωρίς ιστορικές μαρτυρίες. Συνενώνει πρόσωπα που έζησαν σε διαφορετικές εποχές και χώρες ή που δεν είχαν ποτέ κοινή δραστηριότητα. Χαρακτηριστική περίπτωση είναι η αναφορά σε ένα «χρυσόβουλο» «υπογεγραμμένο» ταυτόχρονα από τέσσερις βασιλείς που έζησαν από τον 10ο μέχρι τον 14ο αιώνα (π.χ. Λέων ς' ο Σοφός, † 912, Ιωάννης Ούγκλεσης, † 1371).

Στερεότερο έρεισμα για την ιστορία των απαρχών της μονής είναι η έμμεση μνεία στο Τυπικό του Τσιμισκή του 972, όπου ανάμεσα στους προεστώτες που υπογράφουν αναφέρεται και ο «Γεώργιος ο Ζωγράφος». Εκτιμάται ότι η χρονολογία συμπίπτει με την ίδρυσή της. Είναι πιθανόν ότι το πρόσωπο αυτό, με την ιδιότητα του ζωγράφου που φαίνεται να είχε, έδωσε στη μονή την επωνυμία της και καθόρισε την αφιέρωσή της στον άγιο Γεώργιο, του οποίου το όνομα έφερε.

Αρχικά, η μονή Ζωγράφου ήταν ελληνική και όλοι οι εκπρόσωποί της υπέγραφαν ελληνιστί. Ο πρώτος γνωστός ηγούμενος που υπογράφει σλαβικά είναι ο Συμεών, το έτος 1169. Κατά την περίοδο μεταξύ του 1051, που υπάρχει υπογραφή στα ελληνικά του ηγουμένου της μονής Ιωάννη, και του 1169, η μονή είτε επανδρώθηκε από μοναχούς βουλγαρικής καταγωγής είτε παραχωρήθηκε σε αδελφότητά τους. Πάντως, μετά τον Συμεών οι ηγούμενοι υπογράφουν στα σλαβικά.

Έως τα τέλη του 12ου αιώνα η μονή ήταν απλό μονύδριο που δεν ξεχώριζε ιδιαίτερα. Για πρώτη φορά το 1192, με την ευεργεσία του Ιωάννη Καλιμάν, εκδηλώνεται το ενδιαφέρον των βασιλέων της Βουλγαρίας, γεγο-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

*Η Ιερά Μονή Ζωγράφου
και η βιβλιοθήκη της*

241. Λεπτομέρεια από
χρωμολιθογραφία που
φιλοτεχνήθηκε στην Οδησό,
μεταξύ 1850 και 1930 και
φυλάσσεται στη Μονή
Αγίου Παύλου.

νός που ενθαρρύνει την προσέλευση βουλγαρόφωνων μοναχών στον Άθωνα και την αλλαγή του χαρακτήρα της μονής. Σημαντικότερος προστάτης της την περίοδο αυτή αναδείχθηκε ο Ιωάννης Β΄ Ασέν (1218–1241), που μνημονεύεται μέχρι σήμερα ως κτίτορας, πράγμα που σημαίνει ότι στα χρόνια του επήλθε ριζική μεταβολή στον χαρακτήρα της και εκδηλώθηκε ο δυναμισμός της. Μεταξύ των Βυζαντινών που την προστατεύουν περιλαμβάνεται η Μαρία Τζουσμίνη (1142), κόρη του αυτοκράτορα Ιωάννη Κομνηνού. Από το σχετικό έγγραφο μαθαίνουμε πως τα προηγούμενα χρόνια είχαν ευεργετήσει τη μονή

ο Αλέξιος Α΄ Κομνηνός (1081–1118) και ο αδελφός του Μανουήλ. Επίσης, η μονή ενισχύθηκε επανειλημμένα από τον αυτοκράτορα Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγο (1259–1282), ο οποίος εξέδωσε πολλά έγγραφα υπέρ της (1266, 1267, 1276). Το όνομά του όμως συνδέθηκε με την επέλαση των φιλενωτικών σε διάφορες μονές του Αγίου Όρους, μεταξύ των οποίων και η Ζωγράφου. Σε όλα τα μοναστήρια του Άθωνα τιμώνται ως μάρτυρες τα 26 θύματα του εμπρησμού της μονής που πρόβαλαν αντίσταση κατά την επιδρομή αυτή (1279/1280). Προκειμένου να αποκατασταθούν οι ζημιές οι επόμενοι Παλαιολόγοι, Ανδρόνικος Β΄ (1282–1328), Ανδρόνικος Γ΄ (1328–1341) και Ιωάννης Ε΄ (1341–1376), ενίσχυσαν σημαντικά το μοναστήρι. Το ίδιο έκαναν και ο Μιχαήλ Γ΄ Ασέν (1280–1330) της Βουλγαρίας καθώς και ηγεμόνες της Σερβίας και της Μολδαβίας. Από τους Σέρβους βασιλείς τη μονή ευεργέτησαν κυρίως ο Στέφανος Δουσάν (1331–1355) και ο Ιωάννης Ούγκλεσης (1350–1371).

Στην αρχή της οθωμανικής κατοχής έλαβε γενναία επιχορήγηση από τους παραδουνάβιους ηγεμόνες. Από τον Μέγα Στέφανο της Μολδαβίας (1457–1504), σύζυγο της Μαρίας Ασανίνας Παλαιολογίνας, που έχτισε και τον πύργο του αρσανά, και αργότερα από τη Ρωξάνδρα, σύζυγο του ηγεμόνα της Μολδαβίας Αλεξάνδρου Δ΄ Λαπουσνεάνου (1563–1568). Ο ηγεμόνας της Μολδαβίας Βασίλειος Λούπος (1634–1653) της πρόσφερε το 1651 το μετόχι Ντομπροβέτσι στη Μολδαβία και λίγο αργότερα ο Μέγας Πέτρος παραχώρησε άδεια για ζητεία ανά πενταετία. Απέκτησε μεγάλο μετόχι επίσης στη Βεσσαραβία, όχι μακριά από το Κίεβο και διατήρησε τα παλιά μετόχια της στη Θάσο, την Καλαμαριά, την Κασσάνδρα και την Ορμύλια. Το 1764 κατέβαλε φόρο 399 γρόσια για τα αγροκτήματά της. Το 1808 εγκαταβίωσαν 132 μοναχοί, από τους οποίους οι 94 εντός των τειχών.

Στη Ζωγράφου επικρατούσε πάντοτε αδελφικότητα

στις σχέσεις μεταξύ των Ελλήνων, των Σέρβων και των Βουλγάρων ή βουλγαροφώνων, που συγκοινοβίαζαν στη μονή. Μέχρι το 1845 μάλιστα οι μοναχοί έβαλλαν τις ακολουθίες εναλλάξ στην ελληνική και την εκκλησιαστική σλαβική. Έκτοτε επικράτησε και σε αυτήν ο φυλετισμός και έτσι επιβλήθηκε πλήρως η σλαβονική στις ακολουθίες και η βουλγαρική στην επικοινωνία.

Κατά την περίοδο από το 1862 έως το 1896, χωρίς να έχει υποστεί ζημιές από πυρκαγιές, ανοικοδομήθηκε ολοκληρωτικά, ώστε να διευρυνθεί το εμβαδόν της. Απέκτησε μεγαλοπρεπείς οικοδομές στη βόρεια, τη δυτική και τη νότια πτέρυγα, καθώς και νέο πυλώνα, νέα τράπεζα και νέα παρεκκλήσια.

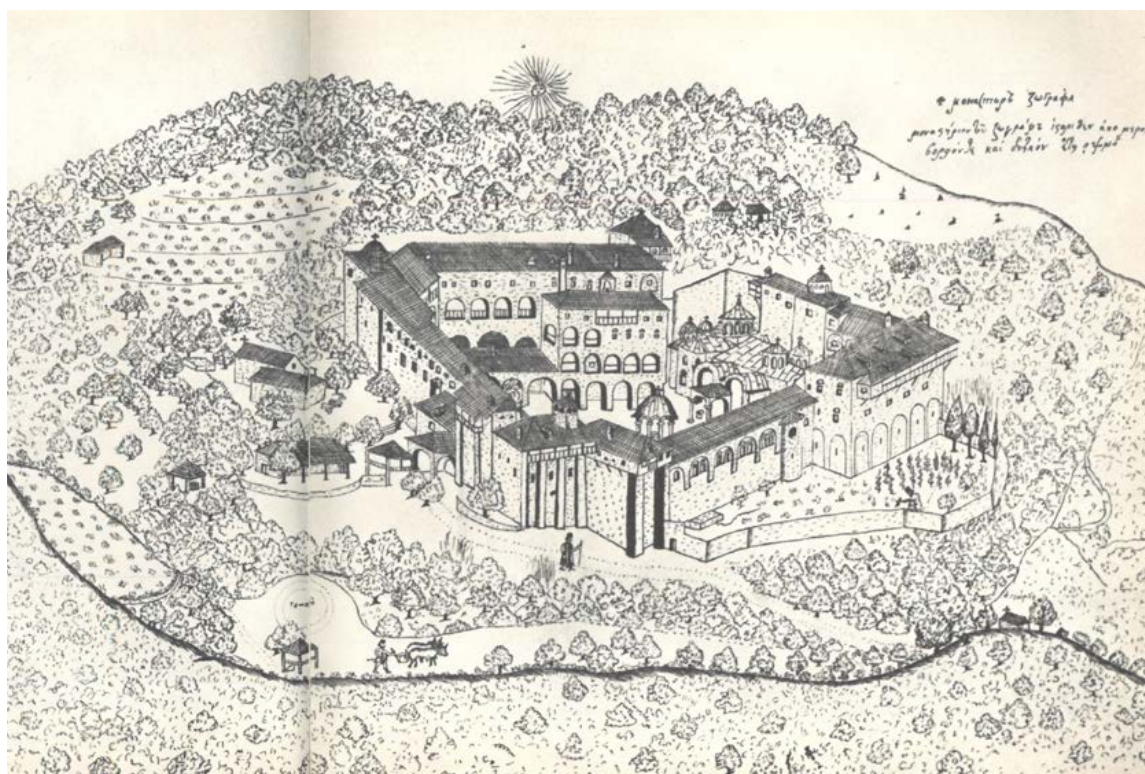
Η μονή Ζωγράφου είναι κοινοβιακή από το 1850 με σιγίλιο του πατριάρχη Ανθίμου Δ΄ Βαμβάκη. Πρώτος ηγούμενος ψηφίστηκε ο Ιλαρίων. Στη συνέχεια ακολούθησαν ενισχύσεις από διάφορες επιτροπές της Βουλγαρίας και αργότερα από το νεοϊδρυμένο βουλγαρικό κράτος. Η μονή διογκώθηκε και πλούτισε τόσο πολύ, ώστε στις αρχές του 20ού αιώνα να είναι η ανθηρότερη οικονομικά στο Άγιον Όρος μετά τη ρωσική μονή του Αγίου Παντελεήμονα. Απέκτησε νέα, πολυτελή οικοδομήματα, κυρίως στη βόρεια και τη δυτική πτέρυγα, και έγινε κέντρο της βουλγαρικής πνευματικής κίνησης.

Μετά την απελευθέρωση της περιοχής από τους Τούρκους, αποβιβάστηκε στη Δάφνη πλοίο υπό τον πλοίαρχο Παπαγεωργίου, στον οποίο παραδόθηκαν άνευ όρων όλες οι τουρκικές δυνάμεις. Το πρώτο επεισόδιο μετά την απελευθέρωση του Αγίου Όρους (2.11.1912) προκλήθηκε από τους Βουλγάρους, όταν ζητήθηκε να επιτραπεί σε βουλγαρικό λόχο η επίσκεψη για προσκύνημα στη μονή Ζωγράφου. Σκοπός τους όμως ήταν η μόνιμη εγκατάσταση. Ύψωσαν τη βουλγαρική σημαία και παρέμειναν στη μονή μέχρι την έκρηξη του ελληνοβουλγαρικού πολέμου, την άνοιξη του 1913. Το βουλγαρικό

αυτό στρατιωτικό τμήμα, που στο μεταξύ είχε ενισχυθεί, αρνήθηκε να παραδοθεί σε μονάδα του ελληνικού στόλου και κατέπλευσε στην παραλία της μονής, γιατί είχε τη βεβαιότητα ότι ο βουλγαρικός στρατός θα νικούσε, οπότε θα καταλάμβανε ολόκληρο το Άγιον Όρος. Μετά από πολιορκία για αρκετό διάστημα, κάμφθηκε το ηθικό και ο λόχος παραδόθηκε και μεταφέρθηκε αιχμάλωτος στον Πειραιά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

*Η Ιερά Μονή Ζωγράφου
και η βιβλιοθήκη της*

Ακολούθησε περίοδος παρακμής. Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος επηρέασε ιδιαίτερα τη μονή Ζωγράφου. Σχεδόν όλα της τα περιουσιακά στοιχεία κατασχέθηκαν, ενώ η υποτίμηση του νομίσματος εκμηδένισε τις τραπεζικές της καταθέσεις.

Οι δωρεές του Βούλγαρου τσάρου Βόρις Γ΄ (1918–1943) στη δεκαετία του 1930 την έσωσαν από την ανέ-

242. Η Μονή Ζωγράφου.
*Λιθογραφική ανατύπωση από
παλαιότερο σχέδιο του Κιωβίτη
μοναχού Βασίλειου Μπάροκι.
Αρχικό σχέδιο 1744,
λιθογραφία 1887.*

χεια. Μεταξύ άλλων ο Βόρις πρόσφερε ακίνητα και οικόπεδα στο κέντρο της Σόφιας και της Φιλιππούπολης. Το 1946 στη Βουλγαρία εγκαθιδρύθηκε η μονοκομματική Λαϊκή Δημοκρατία, που τελικά δήμευσε την περιουσία της μονής. Παράλληλα, άρχισε να μειώνεται το ανθρωπινό δυναμικό της. Το 1915 η μονή αριθμούσε 160 μοναχούς, το 1933 100, το 1945 περί τους 50, το 1956 περί τους 30 και το 1974 12. Επιπλέον, το 1976 κάρπη η νότια πτέρυγά της και παρέμεινε έτσι για περισσότερα από 20 χρόνια.

Η μονή επανδρώθηκε από Βούλγαρους μοναχούς κατά την περίοδο 1970–1980, οι οποίοι βρήκαν εκεί μια μικρή αδελφότητα ηλικιωμένων και ασθενικών μοναχών, τα κτίρια της μονής παραμελημένα και πολλά ερειπωμένα, ενώ δεν υπήρχε ούτε δρόμος για το λιμάνι. Σταδιακά, με μεγάλο αγώνα, η μονή άρχισε να ανακάμπτει. Επί ηγουμένου Ευθυμίου († 1994) έγιναν πολλές ανακαινίσεις (νοσοκομείο, φούρνος, δυτική πτέρυγα, ηγουμενείο, κοιμητηριακός ναός και διάφορα εξαρτήματα). Ακολούθησε η αποκατάσταση της παλιάς αποθήκης (1997), της καμένης νότιας πτέρυγας (1999), των ξενώνων κλπ.

Σήμερα ηγούμενος είναι ο αρχιμανδρίτης Αμβρόσιος και η δύναμή της ανέρχεται στους 45 μοναχούς.

Το καθολικό της μονής Ζωγράφου είναι κτισμένο κάθετα στον άξονα της αυλής και τη χωρίζει σε δύο τμήματα. Οικοδομήθηκε το 1801, πάνω στα ερείπια παλαιότερου καθολικού του 16ου αιώνα. Είναι αφιερωμένο στον άγιο Γεώργιο. Το 1817 ο ναός ιστορήθηκε με τοιχογραφίες. Αργότερα, το 1840, προστέθηκε ο υαλόφρακτος εξωνάρθηκας. Στον προνάρθηκα βρίσκονται τοποθετημένοι τέσσερις μαρμαρίνοι θρόνοι του 1818. Το εικονοστάσιο και η Αγία Τράπεζα είναι ξυλόγλυπτα και επιχρυσωμένα.

Στα τρία προσκυνητάρια του κυρίως ναού υπάρχουν

παλαιές εικόνες του αγίου Γεωργίου, ιστορικής και λατρευτικής αξίας. Μεγάλης λατρευτικής αξίας είναι και η εικόνα της «Επακούουσας» (14ος αι.), που φυλάσσεται στο Ιερό Βήμα. Επίσης, η «Προαγγελλομένη» ή «Ακάθιστος», η οποία ειδοποίησε τον μοναχό που της διάβαζε τον Ακάθιστο Ύμνο ότι πλησίαζαν πειρατές και του παράγγειλε να ενημερώσει τους μοναχούς. Η εικόνα προπορεύθηκε και ακολούθησε ο μοναχός.

ΣΚΕΥΟΦΥΛΑΚΙΟ

Το Σκευοφυλάκιο της μονής Ζωγράφου βρίσκεται στον προτελευταίο όροφο του πύργου της εισόδου, στη βόρεια πτέρυγα της μονής, κάτω από τη Βιβλιοθήκη και το παρεκκλήσι των 26 Μαρτύρων. Εκεί φυλάσσονται διάφορα κειμήλια, ιερά σκεύη, εικόνες, άμφια, καθώς και ξυλόγλυπτοι σταυροί διαφόρων εποχών.

ΕΙΚΟΝΟΦΥΛΑΚΙΟ

Η μονή δεν διαθέτει ειδικό χώρο για το Εικονοφυλάκιο. Οι εικόνες φυλάσσονται στο παρεκκλήσι των αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου, ενώ οι προσκυνηματικές εικόνες βρίσκονται στο Ιερό Βήμα του καθολικού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

*Η Ιερά Μονή Ζωγράφου
και η βιβλιοθήκη της*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

*Η Ιερά Μονή Ζωγράφου
και η βιβλιοθήκη της*

Από τους λογίους της μονής αναφέρουμε τον Ιάκωβο Μπλονίτσκι (1711–1774), δάσκαλο στη Μόσχα, όπου εργαζόταν με άλλους για νέα έκδοση της σλαβικής Βίβλου. Εγκατέλειψε ατελή τη μετάφρασή του και ταξίδεψε απροειδοποίητα στο Άγιον Όρος. Έζησε δέκα χρόνια στη μονή Ζωγράφου, συνεχίζοντας τις μελέτες του στα ελληνικά και σλαβικά γράμματα. Εδώ συνέταξε λεξικά (ελληνοσλαβικό, σλαβοελληνικό και λατινοσλαβικό), καθώς και εγχειρίδια γραμματικής.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Η Βιβλιοθήκη της μονής Ζωγράφου στεγάζεται στον πύργο της εισόδου, στη βόρεια πτέρυγα, δίπλα στο παρεκκλήσι των 26 Μαρτύρων.

Ο Βασίλι Μπάρσκι, όταν επισκέφτηκε το 1744 τη μονή, διαπίστωσε ότι «βιβλία δεν έχουν πολλά εκτός από εκκλησιαστικά, γιατί ο βουλγαρικός λαός είναι πολύ απλοϊκός και καθόλου βιβλιόφιλος, μολονότι υπήρχαν χειρόγραφα που κατά την ερήμωση της μονής ή κάπκαν ή σκορπίστηκαν».

Ο περιηγητής Ρόμπερτ Κέρζον την επισκέφτηκε το 1837. Επισημαίνει πως τα χειρόγραφα της είναι νεότερα και γραμμένα στα βουλγαρικά και πως δεν υπάρχουν κώδικες στα ελληνικά.

Ο Ρώσος καθηγητής Βίκτορ Γρηγόροβιτς επισκέφτηκε τη μονή δύο φορές, το 1844 και το 1845. Την πρώτη φορά κατόρθωσε να δει μόνο το περίφημο Ευαγγέλιο γραμμένο στο γλαγολιτικό αλφάβητο και πέντε χρυσόβουλα που του έδειξε ο μοναχός Ανατόλιος. Οι μοναχοί

243. Εσωτερικό της Βιβλιοθήκης της Μονής Ζωγράφου. Φωτογραφία: Ανδρέας Κολοκασιδης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

*Η Ιερά Μονή Ζωγράφου
και η βιβλιοθήκη της*

μάλιστα του είπαν πως η βιβλιοθήκη είχε καταστραφεί από τους Τούρκους τη δεκαετία του 1830 και ό,τι απέμεινε από αυτήν οι αδαείς μοναχοί της το έκαψαν. Στη δεύτερη επίσκεψή του η βιβλιοθήκη άνοιξε, αλλά διαπίστωσε πως όντως δεν υπήρχαν εκεί βιβλία, αλλά ό,τι υπήρχε βρισκόνταν στο σκευοφυλάκιο, στη δυτική πτέρυγα της μονής, σε ένα εξαιρετικά ακάθαρτο και υγρό δωμάτιο. Του φάνηκε μάλιστα παράδοξο που από τη μια μεριά τα βιβλία ήταν σε τέτοια κατάσταση και από την άλλη οι μοναχοί παραπονούνταν για την αφαίρεση αυτών των θησαυρών από τους περιηγητές. Μπόρεσε και μελέτησε με άνεση τα χειρόγραφα και τα έντυπα, που τα ανάγει στα εκατό, και συνέταξε έναν μικρό κατάλογο 35 χειρογράφων, χωρίς χρονολόγηση και λεπτομερή περιγραφή. Ασχολήθηκε όμως ιδιαίτερα με το Ευαγγέλιο του 10ου αιώνα. Έφυγε απογοητευμένος από τη μονή Ζωγράφου, γιατί η βιβλιοθήκη της δεν ανταποκρίθηκε στις προσδοκίες του.

Η δημοσίευση των αποτελεσμάτων της έρευνάς του το 1848 κίνησε το ενδιαφέρον των σλαβολόγων, που στράφηκαν στην αναζήτηση σλαβικών χειρογράφων στο Άγιον Όρος. Έτσι, το 1852, ο Βούλγαρος Ι. Δημήτριεφ-Πετκόφσκι ταξίδεψε στο Άγιον Όρος και ξεκίνησε την έρευνα στις αθωνικές βιβλιοθήκες για να ανακαλύψει και να μελετήσει τα σλαβικά χειρόγραφα. Αναφέρει πως η μονή Ζωγράφου διαθέτει 200 χειρόγραφα, από τα οποία τα 20 περιγαμνά, και επιμένει στο γλαγολιτικό Ευαγγέλιο του 10ου αιώνα, στον Απόστολο του 1359, σε μια Οκτώηχο της ίδιας εποχής, στο Λειτουργικό του Ευθυμίου, σε ένα Μηναίο του 1512 και σε κάποια χρυσόβουλα και άλλα έγγραφα.

Επίσης ο Πέτρος Σεβαστιάνοφ (1811–1867), σε κάποιο από τα ταξίδια του (1852, 1857–1860) εργάστηκε στη μονή Ζωγράφου. Μαζί του πήρε άγνωστο αριθμό χειρογράφων, καθώς και το πολυτιμότερο κειμήλιό της, το

γλαγολιτικό Ευαγγέλιο του 10ου αιώνα, που οι μοναχοί του έστειλαν δώρο στον τσάρο Αλέξανδρο Β΄.

Τα χειρόγραφα και τα έντυπα της μονής Ζωγράφου απασχόλησαν τον Ρώσο αρχιμανδρίτη Λεονίντ Καβελίν (1822–1891). Το 1867 δημοσίευσε σύντομη περιγραφή της μονής και έκανε γνωστές ορισμένες άγνωστες μέχρι τότε πληροφορίες σχετικά με το Αρχείο και τη Βιβλιοθήκη. Στο τελευταίο τμήμα του βιβλίου του αναφέρεται στη Βιβλιοθήκη και στην εισβολή κατά την επανάσταση του 1821 των αρναούτηδων, οι οποίοι άλλα χειρόγραφα κατέστρεψαν και άλλα πούλησαν. Οκτώ χρόνια αργότερα ο Λεονίντ ασχολήθηκε ξανά με τη βιβλιοθήκη της μονής, αυτή τη φορά με αφορμή το χαμένο Ευχολόγιο του Ντράγκαν (9ος–10ος αι.), γραμμένο στα γλαγολιτικά, το οποίο αναζητούσε.

Το 1880 επισκέφτηκε τη μονή ο Πορφύριος Ουσπένσκι (1804–1885), ο οποίος κάνει λόγο για την ύπαρξη 49 χειρογράφων, μεταξύ τους και μερικά στα ελληνικά. Κατά τη συνήθη τακτική του, ο Ουσπένσκι αφαίρεσε φύλλα από χειρόγραφα που τον ενδιέφεραν.

Το ενδιαφέρον για τη μελέτη των χειρογράφων της μονής Ζωγράφου ήταν ιδιαίτερα ζωηρό κατά τα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα. Ενδεικτικά ας αναφερθεί ο Ρώσος φιλόλογος και παλαιογράφος Π. Λαβρόφ (1856–1929), που ανακάλυψε στη βιβλιοθήκη της μονής ένα πολύτιμο παλαιοβουλγαρικό απόσπασμα των *ρων κατ πλάτος* του Μεγάλου Βασιλείου, του 11ου αιώνα, ή ο Αργυρόφ (1870–1939), που ασχολήθηκε μεταξύ άλλων και με τη σλαβοβουλγαρική ιστορία του Παΐσιου.

Το καλοκαίρι του 1902 εργάστηκε στη Ζωγράφου ο Βούλγαρος Α. Στοΐλοφ (1869–1928), ο οποίος καταμέτρησησε 257 συνολικά χειρόγραφα και συνέταξε τον πρώτο κατάλογο των χειρογράφων της μονής, τον οποίο δημοσίευσε αργότερα.

Ο Ιορντάν Ιβάνοφ, το 1906, μετά από την έρευνα στη

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

*Η Ιερά Μονή Ζωγράφου
και η βιβλιοθήκη της*

βιβλιοθήκη, ανακάλυψε τον παλαιό σλαβικό βίο του Ναούμ Αχρίδος (10ος αι.), αναγνώρισε ως αυθεντικό το χειρόγραφο της Ιστορίας του Παΐσιου, ανακάλυψε την πρώτη σλαβική μετάφραση του βίου του Κλήμεντος Αχρίδος, προσδιορίζοντας ως συντάκτη τον Δημήτριο Χωματιανό, και δημοσίευσε πολλά λειτουργικά και αγιολογικά κείμενα.

Το 1907 επισκέφτηκε τη μονή ο Ρώσος σλαβολόγος Γρηγόριος Ιλίνσκυ (1876–1927) και παρέμεινε εκεί για δέκα ημέρες μελετώντας τα χειρόγραφα της. Αργότερα εξέδωσε κατάλογο, ο οποίος περιλαμβάνει 184 συνολικά χειρόγραφα από τον 13ο έως τον 17ο αιώνα.

Τα σλαβικά χειρόγραφα την μονής Ζωγράφου απασχόλησαν και άλλους επιστήμονες κατά τον Μεσοπόλεμο, όπως τον Π. Ντινέκοφ, τον Ιβάν Ντούιτσεφ, τον Μ. Κοβάτσεφ, τον Β. Ζαχάριεφ, τον πατριάρχη Κύριλλο κ.ά. Ακόμη, ενδιαφέρον για την καταλογογράφηση των χειρογράφων της μονής Ζωγράφου έδειξε το Ινστιτούτο Φιλολογίας της βουλγαρικής Ακαδημίας των Επιστημών. Η εργασία αυτή ανατέθηκε σε δύο ιδρύματα: στο Εκκλησιαστικό Ιστορικό Αρχείο του βουλγαρικού Πατριαρχείου της Σόφιας και στο Πατριαρχικό Ίδρυμα Πατερικών Μελετών Θεσσαλονίκης. Στο πλαίσιο της συνεργασίας αυτής το καλοκαίρι του 1978 συνεργάτες των δύο ιδρυμάτων εργάστηκαν για την καταλογογράφηση και ταξινόμηση των σλαβικών χειρογράφων της μονής.

Το 2009 η μονή ξεκίνησε ένα ευρείας κλίμακας πρόγραμμα προληπτικής αποκατάστασης και συντήρησης χειρογράφων, παλαιών έντυπων βιβλίων και νέων εκδόσεων, καθώς και ολόκληρου του αρχείου της.

ΑΡΧΕΙΟ

Το Αρχείο της μονής Ζωγράφου περιέχει πάνω από 200.000 έγγραφα από τον 10ο αιώνα έως τις μέρες μας. Τα έγγραφα του αρχείου πριν από το 2009 βρίσκονταν σε τουλάχιστον τρία διαφορετικά δωμάτια, χωρίς ιδιαίτερη ταξινόμηση.

Ο Βούλγαρος λόγιος Βασίλ Απρίλοβ τύπωσε στην Οδησό το 1845 βιβλίο με τον τίτλο *Болгарские грамоты собранные, переведенные на русский язык и объясненная* [=Συλλογή βουλγαρικών εγγράφων, που μεταφράστηκαν και σχολιάστηκαν στα ρωσικά], στο οποίο, μεταξύ άλλων, εκδόθηκαν και δύο έγγραφα από το Αρχείο Ζωγράφου (1192 & 1371), μαζί με τις ρωσικές μεταφράσεις τους και τα συνοδευτικά σχόλια.

Ο Πάβελ Σαφαρίκ (1795–1861), φιλόλογος, γλωσσολόγος και ποιητής σλοβακικής καταγωγής, δημοσίευσε έργο για τα μνημεία της αρχαίας γραμματείας των Νότιων Σλάβων (*Památky dřevního písemnictví Jihoslovan*) το 1851 στην Πράγα (μεταθανάτια ανατύπωση το 1873). Πρόκειται για συλλογή με ιδιαίτερα μεγάλη επιρροή. Σε αυτή περιλαμβάνονταν τέσσερα σερβικά και τέσσερα βουλγαρικά έγγραφα από το Χιλανδάρι και τη Ζωγράφου.

Ο φιλόλογος, παλαιογράφος και εθνολόγος Ισμαήλ Σρεξνέφσκι (1812–1880) δημοσίευσε αρκετά βουλγαρικά έγγραφα από τα αρχεία Ζωγράφου και Χιλανδαρίου στη Συλλογή του Γλωσσικού Τμήματος της ρωσικής Ακαδημίας Επιστημών το 1879.

Ο Ρώσος φιλόλογος Γκριγκόρ Ιλίνσκι, που σπούδασε στην Αγία Πετρούπολη, την Πράγα και τη Βιέννη, στις

αρχές του 20ού αιώνα επισκέφτηκε το Άγιον Όρος περνώντας τον περισσότερο χρόνο του στη μονή Ζωγράφου. Στη μελέτη του *Gramoty bolgarskikh tsarei* [=Πράξεις των Βουλγάρων τσάρων] (Μόσχα 1911) περιλαμβάνονται όλες οι (τότε γνωστές) αυθεντικές πράξεις για τον Άθω των Βούλγαρων ηγεμόνων, μαζί με εμπειριστατωμένη φιλολογική και παλαιογραφική ανάλυσή τους.

Στο μεταξύ, το 1907, στη σειρά *Actes de l'Athos*, δημοσιεύτηκαν 67 ελληνικά και 13 σλαβικά έγγραφα από το αρχείο της μονής. Επίσης, ο ιστορικός Κ. Παυλικιάνωφ δημοσίευσε το 2018 τα σλαβικά έγγραφα από τον 15ο έως τον 18ο αιώνα, όπου απαριθμεί 41 και περιγράφει 35.

Το μοναστήρι διατηρεί μια σημαντική συλλογή οθωμανικών εγγράφων (με περίπου 800 έγγραφα από τον 15ο έως τις αρχές του 20ού αιώνα), τα οποία φωτίζουν διαφορετικές πτυχές της ιστορίας του στα χρόνια της τουρκοκρατίας.

Η μεγάλη ποικιλία των οθωμανικών εγγράφων της μονής μαρτυρεί τον ενεργό ρόλο της αδελφότητάς της στις διαπραγματεύσεις με τις οθωμανικές αρχές σε όλα τα επίπεδα των γραφειοκρατικών δομών. Τα έγγραφα αυτά διευκρινίζουν ζητήματα σχετικά με το γενικό καθεστώς του Αγίου Όρους εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, τα προνόμια που παραχωρήθηκαν στη μονή από τους Οθωμανούς σουλτάνους, την ενσωμάτωση των μοναστηριακών περιουσιών στο οθωμανικό καθεστώς, τη φορολόγηση των μοναστηριακών γαιοκτημάτων, την επέκταση των μοναστηριακών κτήσεων με αγορά ή δωρεά και κληροδοσία εκ μέρους της εκκλησίας και, τέλος, την εξασφάλιση ιδιοκτησίας επί αμφισβητούμενων εκτάσεων.

Στο Αρχείο της μονής υπάρχουν και 208 έγγραφα που σχετίζονται με τη Βλαχία και τη Μολδαβία. Τα 49 είναι στα σλαβονικά, τα υπόλοιπα στα ρουμανικά. Υπάρχουν

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

*Η Ιερά Μονή Ζωγράφου
και η βιβλιοθήκη της*

επίσης 1 έγγραφο στα εβραϊκά, 1 στα ιταλικά και 3 στα ρωσικά. Ο πλούτος της συλλογής ρουμανικών εγγράφων στο μοναστήρι οφείλεται κατά κύριο λόγο στην έντονη παρουσία στη ζωή του μοναστηριού του βοεβόδα Μολδαβίας Στεφάνου του Μεγάλου (1429–1504).

Επίσης, το αρχείο της μονής διαθέτει σειρά από μητρικά εγγράφων και μητρικά πληρωμών από το πρώτο μισό του 19ου αιώνα.

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟΙ ΚΩΔΙΚΕΣ

Η συλλογή χειρογράφων της μονής Ζωγράφου περιλαμβάνει περί τα 950 χειρόγραφα συνολικά, από τα οποία τα 162 είναι ελληνικά και τα υπόλοιπα σε διάφορες βαλκανικές γλώσσες. Από του κώδικες στα ελληνικά 3 είναι περγαμνοί (12ος–13ος αι.) και οι υπόλοιποι χαρτώοι. Μεταξύ των τεκμηρίων υπάρχουν και 6 (πέντε χειρόγραφα και ένα έντυπο) στα ιαπωνικά.

Από τα 162 ελληνικά, τα 110 καταγράφηκαν από τον Σπυρίδωνα Λάμπρο και περιλαμβάνονται στον πρώτο τόμο του καταλόγου του. Τα υπόλοιπα 52 περιγράφονται σε χειρόγραφο κατάλογο με τον τίτλο: «Κατάλογος των ελληνικών κωδίκων της Ιεράς Μονής Ζωγράφου 1956». Συντάκτες του καταλόγου αυτού ήταν ο μοναχός Κάλλιστος Αγιαννανίτης και ο γέρον Πανάρετος Ζωγραφίτης. Στις πρώτες 26 σελίδες έχει αντιγραφεί η τεκμηρίωση των 110 χειρογράφων του Λάμπρου και ακολουθούν (σσ. 27–59) τα 52 ακαταλογογράφητα χειρόγραφα. Χρονολογούνται όλα από τον 15ο έως τον 20ό αιώνα, εκτός από ένα που ανάγεται στον 14ο. Ο κατάλογος αυ-

τός δημοσιεύτηκε τελικά από τον Σωτήριο Καδά το 2006 (βλ. Βιβλιογραφία).

Το περιεχόμενο των χειρογράφων είναι εκκλησιαστικό και θεολογικό. Μόνο στον Κώδικα 5 του 18ου αιώνα σώζονται δύο έργα κλασικών συγγραφέων. Πρόκειται για τις *Επιστολές* του Συνεσίου και για τις πρώτες τέσσερις ραψωδίες από την *Οδύσσεια* του Ομήρου. Και τα δύο έργα είναι γραμμένα με διάστιχη εξήγηση στην καθομιλουμένη. Τέλος, ο Κώδικας 6 του 18ου αιώνα περιλαμβάνει τέσσερα έργα σχετικά με την εξήγηση έργων του Συνεσίου, εκ των οποίων τα δύο (*Περί βασιλείας* και *Περί φαλάκρας εγκώμιον*) ανήκουν στον Δανιήλ Κεραμέα τον Πάτμιο († 1800) και από τα άλλα δύο, που αναφέρονται στις επιστολές του Συνεσίου, ένα είναι του Δανιήλ Κεραμέα και ένα του Νεοφύτου (*πιθεωρίαί τινές...*). Στον ίδιο κώδικα υπάρχει και *Ἐξήγησις εἰς τὸν «Περὶ στεφάνου λόγον» τοῦ ἐν ῥήτορσιν ἀρίστου Δημοσθένους*. Ανάμεσα στους ελληνικούς κώδικες 66 περιέχουν εκκλησιαστική μουσική και έχουν περιγραφεί από τον Γρηγόρη Στάθη.

Τον πρώτο τόμο της συλλογής των σλαβικών χειρογράφων της μονής, που εκδόθηκε το 1985, εκπόνησαν οι Στ. Κοζουχάροφ, Μπ. Ράικοφ και Χρήστος Κόντοφ. Περιγράφονται 286 χειρόγραφα, χωρίς να περιλαμβάνεται η μουσική συλλογή (περίπου 30) και αρκετά από τα νεότερα χειρόγραφα (19ος–20ός αι.). Το 1994 εκδόθηκε κατάλογος από τους Στ. Κοζουχάροφ, Μπ. Ράικοφ και Χανς Μίκλας με όλη την συλλογή πλέον των σλαβικών χειρογράφων. Το 2017 εκδόθηκε από την Κλεμεντίνη Ιβάνοβα κατάλογος για τα σλαβικά χειρόγραφα από τον αρ. 287 έως τον αρ. 405 (βλ. Βιβλιογραφία).

Χρονολογικά τα σλαβικά χειρόγραφα καλύπτουν το διάστημα από τον 11ο έως τον 20ό αιώνα. Έως τον 14ο αιώνα είναι περγαμηνά. Από τον 19ο αιώνα υπάρχουν 40 περίπου μουσικά χειρόγραφα, επίσης σλαβικά, που

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

*Η Ιερά Μονή Ζωγράφου
και η βιβλιοθήκη της*

3. 6. № 132 1^а

ЛИТЪРГІА СВЯТА
ТЪРНОВСКИИ

МЪГРАДАТБОРЕНІЕ + ПАТІАРХЪ.

СГДАХОЩЕ ТВИЕРЕНЪЖ ПОВИЖИЕ
ВРЪШАТНИ СЛЪЖБЪ. АЛЪФЕНЪ
ПРЪВЪЕМНРЕИВЪ ПИЕВЪ СЪМН
И НЕИМЪ ПИТОНАКОГО. И СЪЦЕ
ЕЛНКА СЛА СЪНЩА ПИЕ СЪК ВРЪ
НИИ ПИ ПОМЫШЛЕНІИ. ВЪ ЗАРЪ
ЖА ПИЖЕ СЛА ИМАЛО СЪВЕТЕРА,
И ПРЪВЪ ПИ СЛА ДАЖЕ ДОВРЪМЕНЕ
ЛИТЪРГІА. ВРЪМЕНЕ ПИЖЕ НА СЪП
ВШОУ, ПОЕЖЕ СЪ ПВОРИ ПИ СЪБЫ
МО ЕНА СЪТО ЛШОМЪ МЕТАНІЕ.
ВЪХОДА ПИ ВЪ ЦРКОВЪ СЪЩЕННИКЪ
КЪ ПМО И ДІАКОНЪ. И ПВОРА ПИ
МЕТАНІЕ ПРЪ СЪ ПИ МНИКОНА МН.
И НА СЪБЪ СТРАМЪ. И ПАКЪ СЪ ВЪХО
ДА ПИ ВЪ СЪ ПИ СЪЛТАРЪ. И ПВО
ЕЪ АЪТО 1397.

1397

245. Славикос леитургикос кодикас тис Монис Зоурафου, 14ος αιόνας (κώδ. I. r. 12).

246. Σλαβικό χαρτάο Τετραεὐάγγελο τῆς Μονῆς Ζωγράφου, 16ος αἰώνας (κώδ. I. v. 9).

είναι σε χρήση στις ακολουθίες της μονής μέχρι σήμερα.

Από τα σλαβικά χειρόγραφα, μεγάλης λατρευτικής αξίας είναι η *Λειτουργική* και το *Εύχολόγιο* του αγίου Ευθυμίου. Από τα 45 περίπου χειρόγραφα του 14ου αιώνα επισημαίνουμε τον *Απόστολο* του Λαλόε (1359), τη συλλογή με τους *Όρους κατά πλάτος* του Μεγάλου Βασιλείου (1368) και το *Μηναϊον* του 1392. Επίσης, περίπου 40 χειρόγραφα του 16ου αιώνα προέρχονται από ολόκληρο σχεδόν τον βαλκανικό χώρο. Από αυτά αξιομνημόνευτα είναι τρία Ευαγγέλια που προέρχονται από τα σκριπτόρια του Ετροπόλε, της Ρίλας, του Καρλόβου κ.ά. Από τα χειρόγραφα του 17ου αιώνα αξιομνημόνευτη είναι η ρωσική *Παρησία* του 1639. Μεγάλος είναι ο αριθμός των χειρογράφων του 18ου αιώνα που σχετίζονται με την ιστορία της μονής, όπως το χειρόγραφο της «Σλαβοβουλγαρικής Ιστορίας» (1762) ή η συλλογή του μοναχού Ιακώβου που περιέχει τη «Δίηγηση του Αγίου Όρους» και τη λεγόμενη «Ιστορία του Ζωγράφου».

Δύο κώδικες του 13ου αιώνα περιέχουν αξιόλογες μικρογραφίες. Είναι το Ψαλτήριο του Ραδομήρου και το Μηνολόγιο του Δραγάν. Από το Ψαλτήριο έχει αφαιρεθεί σημαντικός αριθμός φύλλων. Ακόμη, ξεχωρίζει το περγαμινό Ευαγγελιστάριο του 14ου αιώνα, σε μεγαλογράμματη κυριλλική γραφή με ορθογραφία βουλγαρική, και το χαρτώο Τετραευάγγελο του 16ου αιώνα, σε ημικεφαλαία κυριλλική γραφή και ορθογραφία της περιοχής Τυρνόβου, με παράσταση του κάθε Ευαγγελιστή στην αρχή του κάθε ευαγγελίου.

Τα βλαχικά (ρουμανικά) μουσικά χειρόγραφα γραμμένα στα κυριλλικά είναι 6. Προέρχονται από τα τέλη του 19ου αιώνα και γράφτηκαν στο σκριπτόριο της σκήτης του Προδρόμου στο Άγιον Όρος από τον μοναχό Ιακώβ, πιθανότατα μαθητή του Νεκτάριου (Βλάχου) Προδρομίτη.

Τα ιαπωνικά χειρόγραφα έφτασαν στη μονή χάρη σε

δύο μοναχούς της: τον ιερομόναχο Γεώργιο (Τσουντνόφσκι) και τον αρχιμανδρίτη Ανατόλιο (Τιχάι). Και οι δύο γεννήθηκαν στη Ρωσία, έγιναν μοναχοί στη Ζωγράφου και στη συνέχεια συμμετείχαν στη ρωσική ιεραποστολή στην Ιαπωνία. Όταν ο Γεώργιος επέστρεψε στη μονή Ζωγράφου, έφερε μαζί του από την Ιαπωνία αυτά τα τεκ-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

*Η Ιερά Μονή Ζωγράφου
και η βιβλιοθήκη της*

μήρια. Οι πρώτες μεταφράσεις λειτουργικών κειμένων στα ιαπωνικά είχαν γίνει στα τέλη της δεκαετίας του 1860 με αρχές του 1870 από τον Νικολάι Κασάτκιν. Στα τέλη του 1871 ο Ανατόλιος Τιχάι, πιθανότατα υπό την καθοδήγηση του Νικολάι, συνέταξε ένα χειρόγραφο ρωσοϊαπωνικό λεξικό και μετέγραψε στα ιαπωνικά τα βασικά λειτουργικά κείμενα. Ο Γεώργιος Τσουντνόφσκι, που βρισκόταν στην Ιαπωνία από το 1884 έως το 1886, έλαβε από τον Ανατόλιο το λεξικό του, τα τέσσερα χειρόγραφα των λειτουργικών κειμένων και ένα έντυπο,

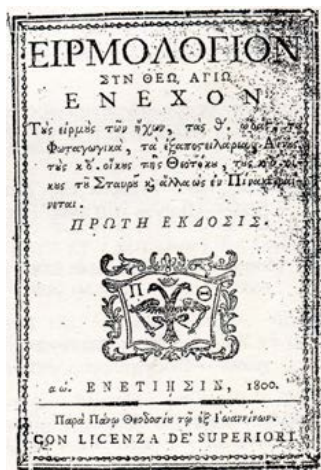
247. Το ονομαζόμενο «Ψαλτήριο του Ραδομήρου» της Μονής Ζωγράφου, 13ος αιώνας (κώδ. I. Д. 13).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

Η Ιερά Μονή Ζωγράφου
και η βιβλιοθήκη της

248. Σελίδα τίτλου της έκδοσης: «Γραμματική Κωνσταντίνου Λαοκάρεως του Βυζαντίου», Βενετία, Παρά Νικολάω Γλυκεί τω εξ Ιωαννίνων, 1800.

249. Σελίδα τίτλου της έκδοσης: «Ειρμολόγιον συν Θεώ ...», Βενετία, Παρά Πάνω Θεοδοσίου τω εξ Ιωαννίνων, 1800.

που τα έφερε μαζί του στη Ζωγράφου μετά την επιστροφή του από την Ιαπωνία. Η ιστορική και φιλολογική αξία αυτών των τεκμηρίων είναι αδιαμφισβήτητη, αφού περιέχουν παραδείγματα μετάφρασης λειτουργικών κειμένων από την πρώιμη περίοδο της ρωσικής ιεραποστολής στην Ιαπωνία.

ΕΝΤΥΠΑ ΒΙΒΛΙΑ

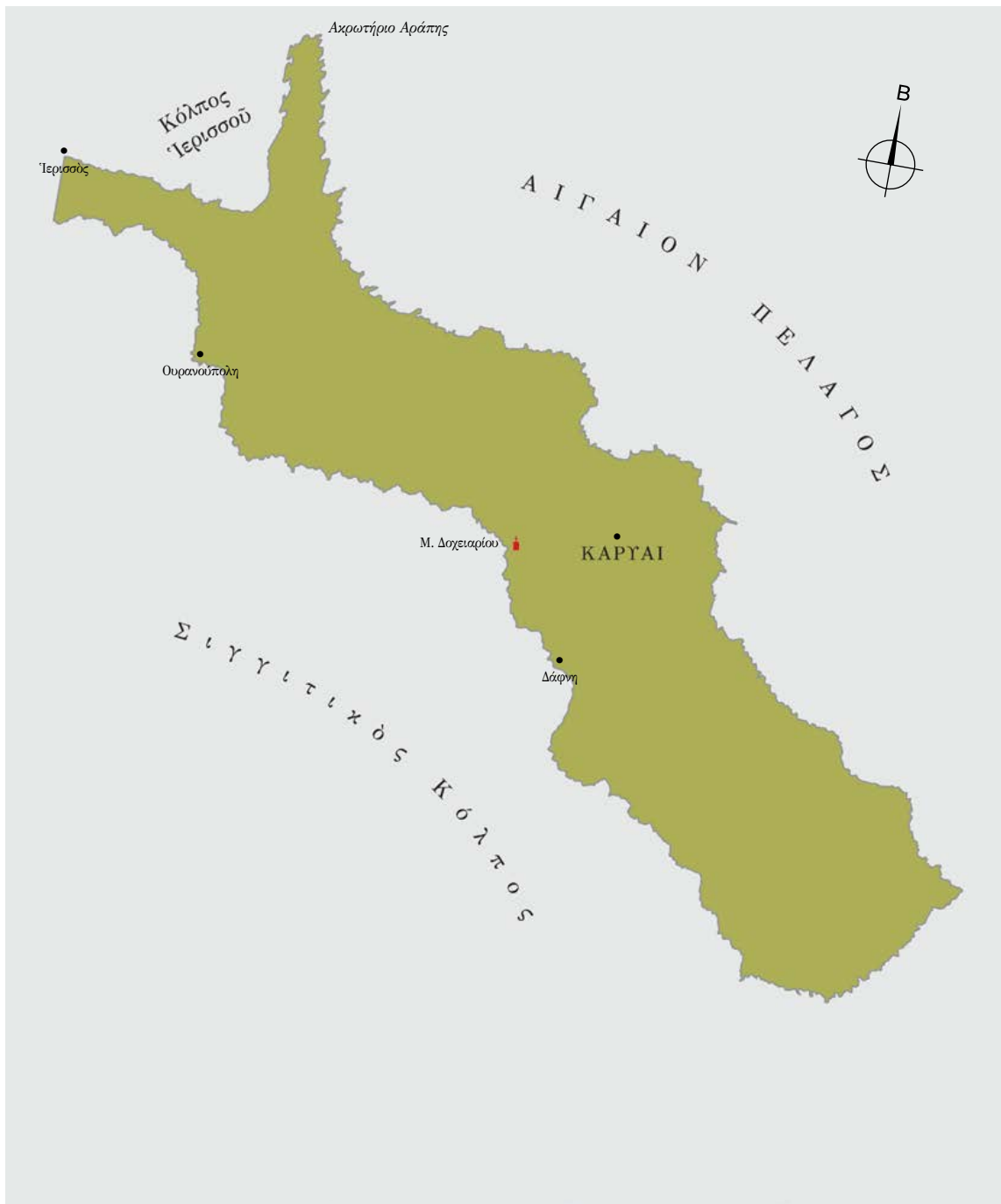
Η Βιβλιοθήκη της μονής Ζωγράφου αριθμεί περί τις 30.000 παλαιές και νεότευτες εκδόσεις από το 1537 έως σήμερα και από το 1808 και εντεύθεν οι περισσότερες είναι στη βουλγαρική γλώσσα.

Ο Θωμάς Παπαδόπουλος στις *Βιβλιοθήκες του Αγίου Όρους* (σ. 13) αναφέρει ότι η πρώτη ελληνική έκδοση που έχει εντοπίσει στη μονή Ζωγράφου είναι ένα Στιχηράριο του μηνός Ιουνίου, τυπωμένο στη Βενετία το 1549 από τον Ανδρέα Σπινέλλο. Ακολουθεί μια σειρά αποκλειστικά λειτουργικών εντύπων (ένα Πεντηκοστάριο του 1552, διάφορα Μηναία των ετών 1557, 1595, 1596, ένα Ευαγγέλιο του Πέτρου Τζανέττου σε επιμέλεια Διονυσίου Κατληλιανού, του έτους 1599, κλπ.). Το πρώτο μη λειτουργικό έντυπο της μονής, που καταχωρίζει ο Θ. Παπαδόπουλος (σ. 47), είναι το *Βιβλίον καλούμενον Παράδεισος του Αγαπίου Λάνδου*, τυπωμένο το 1641 στη Βενετία από τον Ιωάννη Πινέλλο.

Η ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ
ΔΟΧΕΙΑΡΙΟΥ
ΚΑΙ Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ

ΘΕΣΗ

Η Ιερά Μονή Δοχειαρίου είναι η πρώτη παράκτια μονή στη νοτιοδυτική πλευρά της αθωνικής χερσονήσου, κτισμένη στο άκρο μιας ανώμαλης κατωφέρειας σε μικρή απόσταση από τη μονή Ξενοφώντος.

Κατέχει τη δέκατη θέση στην ιεραρχία των είκοσι μονών του Αγίου Όρους.

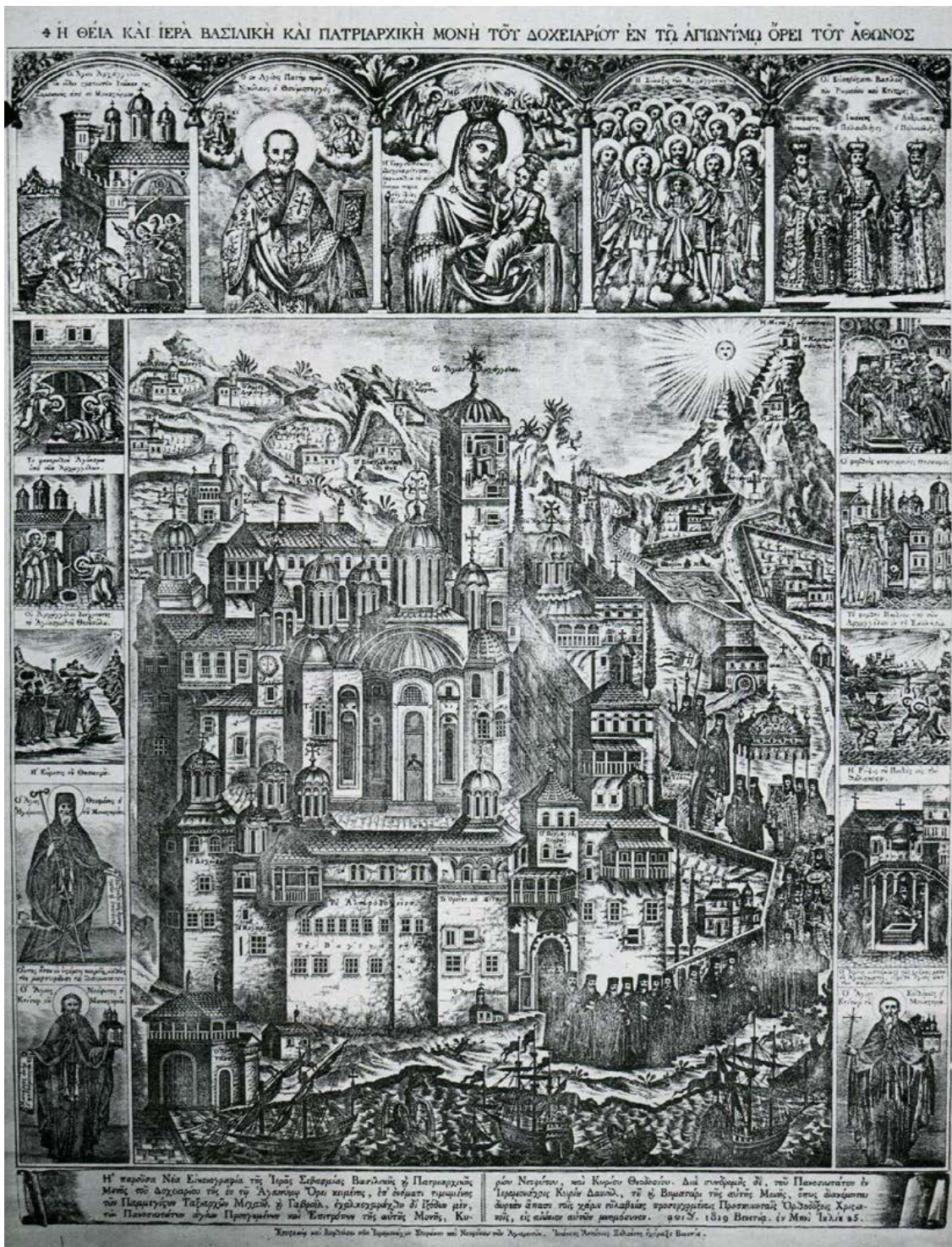
ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ

Κατά την παράδοση η μονή Δοχειαρίου ιδρύθηκε από τον όσιο Ευθύμιο, συνασκητή και μαθητή του αγίου Αθανασίου του Αθωνίτη και φίλος του από την εποχή που ζούσαν στην Κωνσταντινούπολη. Στην κοινότητα του Αθανασίου στη Λαύρα ο Ευθύμιος είχε το διακόνημα του «δοχειάρη», δηλαδή του υπεύθυνου της αποθήκης τροφίμων.

Σύμφωνα με έγγραφο του 1037, το πρώτο μονύδριο, αφιερωμένο στον άγιο Νικόλαο, ιδρύθηκε δίπλα στον όρμο της Δάφνης, της οποίας έφερε και το όνομα μαζί με την προσωνυμία «του Δοχειαρίου». Η πληροφορία του ίδιου εγγράφου ότι η μονή κατείχε κτήμα «ἐξ ἀμνη-

250. Στη σελίδα 313:
Η Μονή Δοχειαρίου.
Υδατόχρωμα και μολύβι,
Charles Martel, 1919.
Φωτογραφία:
Bertrand Prévost,
Κέντρο Ζορζ Πομπιντού.

251. *Η Μονή Δοχειαρίου*
στη χερσόνησο του Άθω –
Αγίου Όρους.

252. «Η Αγία και Ιερά Βασιλική και Πατριαρχική Μονή του Δοχειαρίου εν τω αγιονύμω ορει του Αθωνος». Χαλκογραφία του Ιωάννη Αντώνιου Ζουλιανή (Gianantonio Zuliani), Βενετία, 1819.

μονεύτων τῶν χρόνων» καθώς και άλλες ενδείξεις ενθαρρύνουν τη σκέψη ότι η αρχική σύστασή της ανάγεται στο τελευταίο τέταρτο του 10ου αιώνα.

Η μονή μαρτυρείται για πρώτη φορά σε δύο πράξεις της Συνάξεως του 1013 όπου υπογράφει ο Μοναχός Θεόδουλος, «*μοναχὸς ὁ τῆς Δάφνης*». Ο ίδιος Θεόδουλος υπογράφει επίσης και έγγραφα του 1015 ως «*μοναχὸς ὁ τοῦ Δοχειαρίου*» και του 1020 ως «*μοναχὸς καὶ ἡγούμενος τῆς Δάφνης*».

Σύμφωνα με άλλη άποψη, ιδρυτής και πρώτος ηγούμενός της θεωρείται ο «*Ιωάννης μοναχὸς ὁ δοχειάρχης*», που υπογράφει έγγραφο της Λαύρας των αρχών του 11ου αιώνα. Πάντως, εξαιτίας πειρατικών επιδρομών μεταξύ του 1037 και του 1083 οι μοναχοί εγκατέλειψαν τη Δάφνη και κατέφυγαν σε ψηλότερη τοποθεσία από του σημερινού μοναστηριού. Από τότε η μονή έφερε μόνο το όνομα «*του Δοχειαρίου*».

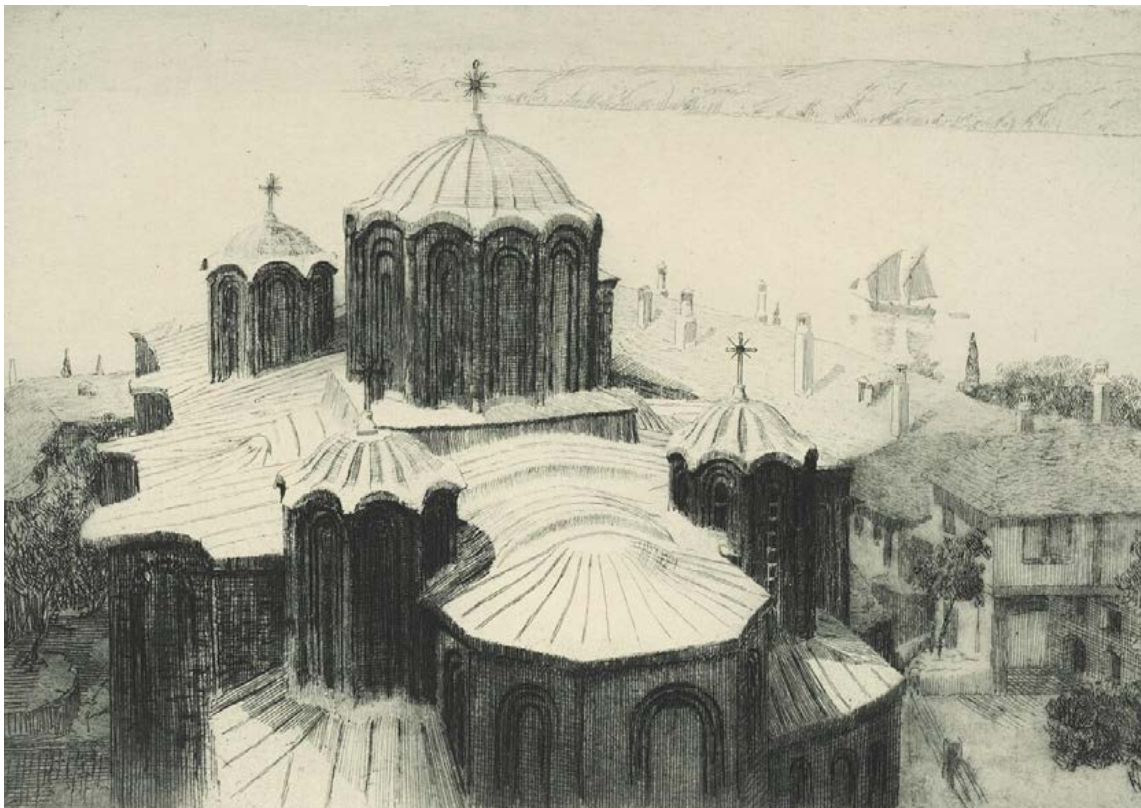
Οι πρώτοι μεγάλοι ευεργέτες της Δοχειαρίου ήταν οι αυτοκράτορες Μιχαήλ Ζ΄ Δούκας, μαζί με τη μητέρα του Ευδοκία (1071–1078), και Νικηφόρος Βοτανειάτης (1078–1081). Ο Βοτανειάτης μάλιστα μνημονεύεται και ως κτίτοράς της. Επίσης, το 1089 ο Αλέξιος Α΄ Κομνηνός και η μητέρα του Άννα Δαλασσηνή προστατεύουν κτήσεις και προσόδους του μοναστηριού.

Πριν από το 1089, η Δοχειαρίου παρέμενε αφιερωμένη στον άγιο Νικόλαο. Το 1118 όμως ο ηγούμενος της μονής και Πρώτος Νεόφυτος αναφέρει γραπτώς ότι η μονή τιμάται στο όνομα του αρχαγγέλου Μιχαήλ. Ο Νεόφυτος, πρώην πατρικίος και φίλος του αυτοκράτορα Νικηφόρου Βοτανειάτη, κατάφερε να δώσει νέα λάμψη στο μοναστήρι, αφενός προσελκύοντας αρκετούς μοναχούς με τη σοφία και τον ενάρετο βίο του και αφετέρου διαθέτοντας αρκετά χρήματα που προέρχονταν από τον τότε αυτοκράτορα και μέρος της πατρικής και προσωπικής του περιουσίας για να ανακαινίσει και να επεκτείνει

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10

Η Ιερά Μονή Δοχειαρίου
και η βιβλιοθήκη της

το κτιριακό συγκρότημα. Όπως αναφέρει στη διαθήκη του, «οικοδομάς παμπλείστους άνήγειρα και άμπελῶνας έφύτευσα και πλοῖα κατεσκεύασα ... και τόν ναόν τοῦ Άρχιστρατήγου ... Μιχαήλ... άνήγειρα, δν ώραιότητι πολλῆ κατηγλίασα...». Οι εργασίες ανοικοδόμησης πραγματοποιήθηκαν στις αρχές του 12ου αιώνα. Το πρώτο κα-

253. Μονή Δοχειαρίου.
Οξυγραφία του Λυκούργου
Κογεβίνα από το λεύκωμα:
«Άγιον Όρος», 1922, Εθνική
Πινακοθήκη και Μουσείο
Αλέξανδρου Σούτσου.

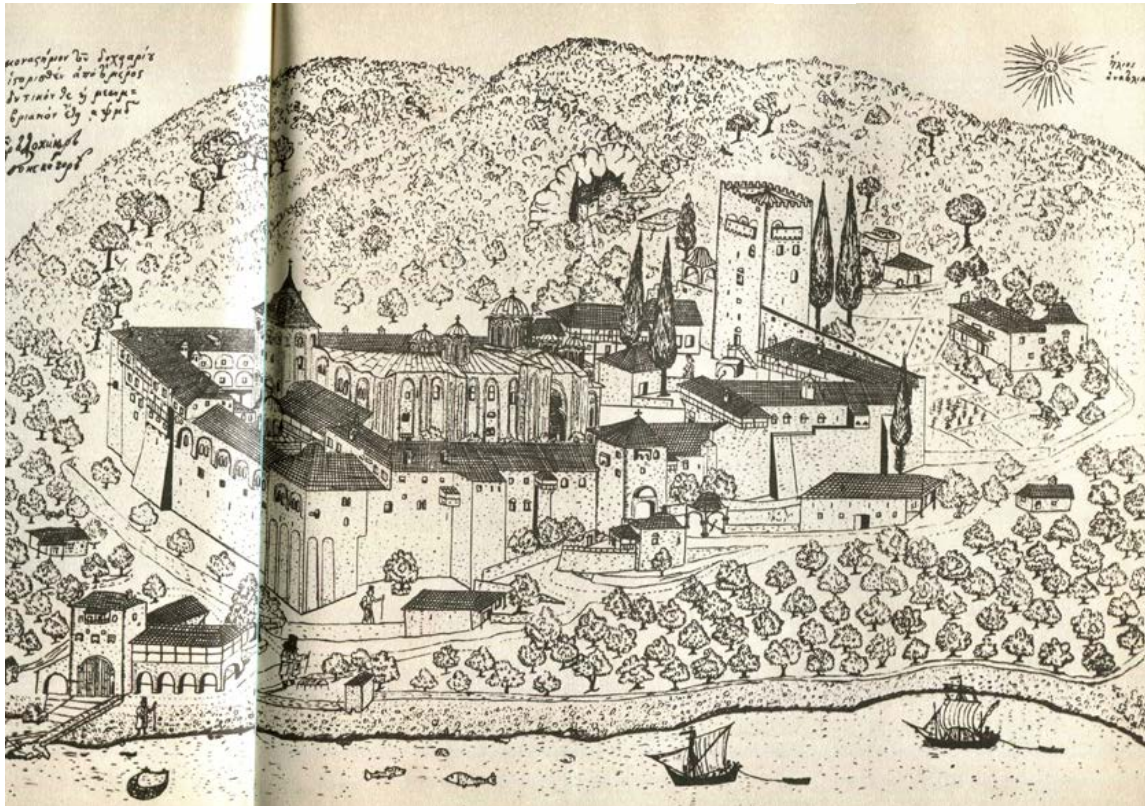
θολικό ανήκε μάλλον στον αθωνικό ή αγιορείτικο τύπο —σύνθετος σταυροειδής εγγεγραμμένος τετρακίονιος ναός με τρούλο και τρεις κόγχες (μια στο ιερό και δύο πλάγιες)—, λιτή και ίσως ενσωματωμένα παρεκκλήσια. Το καθολικό αυτό κατέρρευσε το 1554 και ανακαινίζεται και ιστορείται στα έτη 1562 και 1568. Πάντως από τη σειρά που κατέχει η μονή στα Τυπικά του Αγίου

Όρους συμπεραίνεται η ακμή της κατά τους τρεις πρώτους αιώνες της ζωής της.

Την περίοδο ακμής διαδέχτηκε περίοδος δυσχερειών και δεινών. Λόγω της παραλιακής της θέσης ήταν εκτεθειμένη στις πειρατικές επιδρομές, ιδιαίτερα από το τέλος του 13ου και τις αρχές του 14ου αιώνα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10

*Η Ιερά Μονή Δοχειαρίου
και η βιβλιοθήκη της*

Κατά τον 14ο αιώνα γίνονται προσπάθειες για την ανόρθωσή της. Αρωγοί της αυτή την περίοδο είναι ο βασιλιάς της Σερβίας Στέφανος Δουσάν (1349) και ο αυτοκράτορας Ιωάννης Ε΄ Παλαιολόγος (1355). Την ίδια εποχή προσαρτήθηκε σ' αυτήν η μονή του Καλλιγράφου, μία από τις μη σωζόμενες σήμερα μονές του Αγίου Όρους.

254. *Η Μονή Δοχειαρίου. Λιθογραφική ανατύπωση από παλαιότερο σχέδιο του Κιωβίτη μοναχού Βασίλειου Μπάρσκι. Αρχικό σχέδιο 1744, λιθογραφία 1887.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10

*Η Ιερά Μονή Δοχειαρίου
και η βιβλιοθήκη της*

Τα πλήγματα από τις πειρατικές επιδρομές συνεχίστηκαν και τους δύο επόμενους αιώνες (15ος-16ος αι.). Η τουρκική κατοχή επίσης επηρέαζε κατά καιρούς αρνητικά την ευημερία της μονής. Το 1567/1568, για παράδειγμα, εκδόθηκε φερμάνι από τον σουλτάνο Σελίμ Β΄ τον Μέθυσο (1566-1574), με το οποίο δημεύθηκε η περιουσία της μονής.

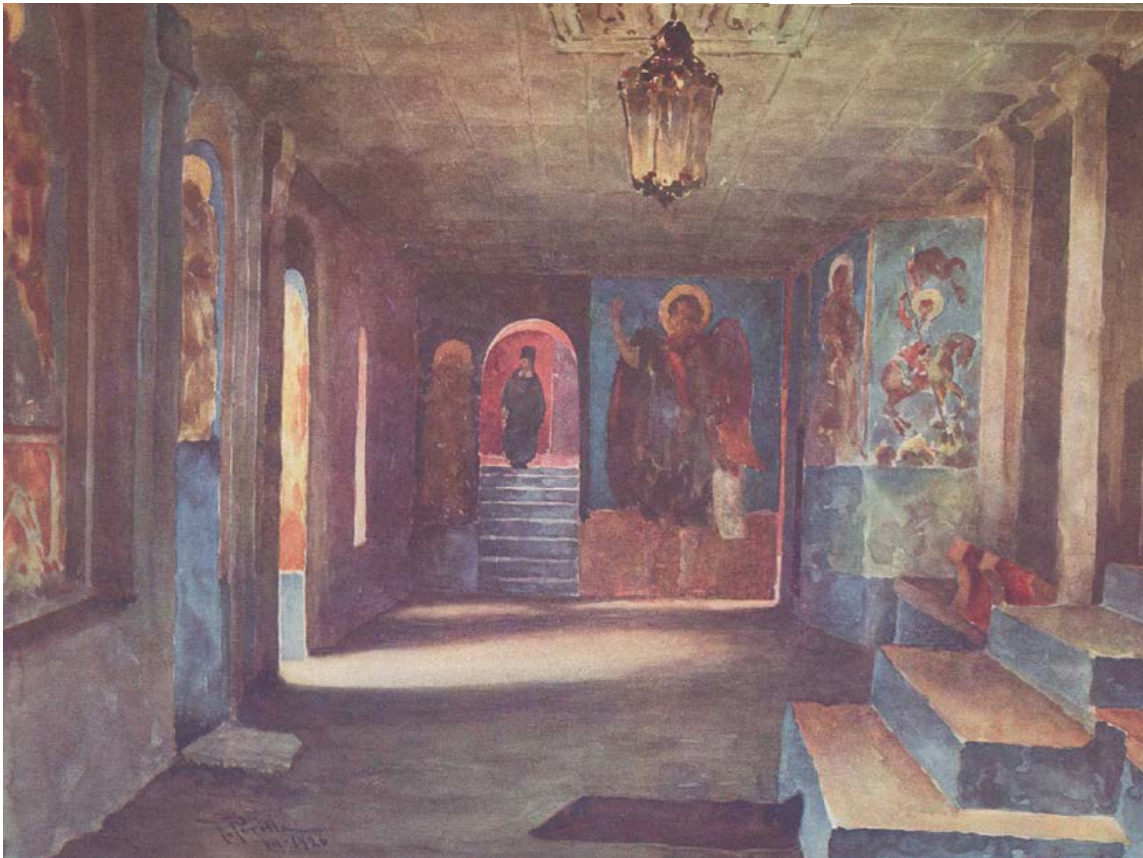
255. *Προκυμαία, Αρσανάς
Μονής Δοχειαρίου.
Γιώργος Σικελιώτης, τέμπρα
σε χαρτί, 1961-1970,
Εθνική Πινακοθήκη και
Μουσείο Αλέξανδρου Σούτσου.*

Από τις αρχές του 16ου αιώνα αρχίζουν διάφορες μικρές επισκευές στα κτίρια, οι οποίες μετά τα μέσα του γίνονται πιο συστηματικές. Πρωτεργάτης θεωρείται ο Αδριανουπολίτης ιερέας Γεώργιος, που αφιερώθηκε στην υπηρεσία της μονής μετά τη θεραπεία του στο

αγίασμα των Αρχαγγέλων. Ο Γεώργιος έπεισε το ηγεμόνα της Μολδαβίας Αλέξανδρο Β΄ Λαπουσνεάνου (1568–1577) και τη σύζυγό του Ρωξάνδρα να συνδράμουν στο έργο της ανοικοδόμησης. Ο μπτροπολίτης Μολδαβίας Θεοφάνης επιστάτησε στις εργασίες ανοικοδόμησης και αργότερα εγκαταβίωσε και πέθανε στη μονή. Σύμφωνα με σχετική επιγραφή, η αποπεράτωση του καθολικού,

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10

*Η Ιερά Μονή Δοχειαρίου
και η βιβλιοθήκη της*

που έγινε το 1568, οφείλεται στον Λεπουσνεάνου. Οι τοιχογραφίες του, από τα καλύτερα δείγματα της Κρητικής Σχολής, συνιστούν την πληρέστερη εικονογραφική σύνθεση καθολικού στο Άγιον Όρος και αποδίδονται στον ζωγράφο Τζώρτζη ή Ζώρζη (1568), πιθανό συνε-

256. *Εσωτερικό της Μονής Δοχειαρίου. Υδατογραφία από την έκδοση: Φραντσέσκο Περιλλά, «Le Mont Athos», Θεσσαλονίκη 1927.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10

*Η Ιερά Μονή Δοχειαρίου
και η βιβλιοθήκη της*

γάτη του Θεοφάνη Στρελίτζα Μπαθά, ενώ σε επιγραφή του κυρίως ναού σημειώνεται ότι το 1855 ο ζωγράφος Γεννάδιος ο Καρεώτης επιζωγράφησε ορισμένες σκηνές. Η εφαπτόμενη στη δυτική πλευρά της μονής τράπεζά της κτίστηκε από τον αρχιεπίσκοπο Αχρίδας Πρόχορο και τοιχογραφήθηκε τμηματικά τον 17ο και τον 18ο αιώνα.

Κατά τον 17ο αιώνα κτίστηκε η νότια πλευρά (1602), το παρεκκλήσι του Αγίου Δημητρίου (1614), οι 4 επάνω όροφοι του πύργου (1617), το παρεκκλήσι των Αγίων Τεσσαράκοντα Μαρτύρων (1636) και έγινε η αγιογράφηση της τράπεζας (1676 και 1700).

Το 1660 η μονή ανακηρύχθηκε σταυροπηγική, με σιγίλιο του πατριάρχη Παρθενίου Δ΄.

Στον επόμενο αιώνα, οι κτιριακές εργασίες συνεχίζονται. Τότε κτίστηκε η βορειοδυτική πλευρά (1723), το κωδωνοστάσιο (1736), θεμελιώθηκε η φιάλη (1765), κατασκευάστηκε το τέμπλο (1783).

Στα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης η μονή Δοχειαρίου έχασε πολύ έμψυχο υλικό και όλα σχεδόν τα κειμήλιά της. Σώζεται μόνο το βρέβιον (κατάλογος των κινητών αποκτημάτων ή των ακινήτων της μονής). Τα έργα που πραγματοποιούνται αυτή την περίοδο είναι ελάχιστα.

Οι μοναχοί το 1808 ανέρχονταν σε 79, από τους οποίους οι 46 ζούσαν εντός των τειχών της μονής.

Η μονή Δοχειαρίου μετατράπηκε σε κοινόβιο το 1980 με σιγίλιο του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Δημητρίου Α΄. Σήμερα ηγούμενός της είναι ο αρχιμανδρίτης Γρηγόριος.

ΣΚΕΥΟΦΥΛΑΚΙΟ

Το Σκευοφυλάκιο της Ιεράς Μονής Δοχειαρίου μεταφέρθηκε στον πύργο της το 1930. Περιλαμβάνει διάφορα πολύτιμα κειμήλια, όπως ένα τμήμα Τιμίου Ξύλου, λειψανοθήκες πολλών αγίων, ιερά σκεύη, άμφια και μήτρες, άλλα χρυσοκέντητα υφάσματα, σταυρούς ξύλινους και συρμάτινους, καθώς και άγια δισκοπότηρα, ευαγγέλια, θυμιατά και κανδήλια.

Ανάμεσα στα κειμήλια του Σκευοφυλακίου υπάρχει και ένας δίσκος προσφορών διαμέτρου 38 εκ., κατασκευασμένος από αδιάγνωστο κράμα χαλκού, που φέρει ανάγλυφη παράσταση των πρωτοπλάστων εκατέρωθεν του δέντρου της ζωής. Ο τύπος της παράστασης διαφέρει αισθητά από τον καθιερωμένο τύπο που συναντούμε στην πλειονότητα των δίσκων προσφορών και είναι αρκετά σπάνιος. Προέρχεται πιθανώς από εργαστήριο μεταλλοτεχνίας της Γερμανίας των αρχών του 16ου αιώνα.

ΕΙΚΟΝΟΦΥΛΑΚΙΟ

Στο Εικονοφυλάκιο της μονής φυλάσσονται βυζαντινές, μεταβυζαντινές και νεότερες φορητές εικόνες, όσες δεν είναι δυνατόν να παραμείνουν για λατρευτική χρήση στο

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10

*Η Ιερά Μονή Δοχειαρίου
και η βιβλιοθήκη της*

καθολικό και στα παρεκκλήσια λόγω του πλήθους τους ή επειδή χρήζουν ιδιαίτερης φροντίδας.

Αξιοπρόσεκτο είναι και ένα μαρμάρινο θωράκιο από το τέμπλο του καθολικού του 11ου αιώνα, όπου παριστάνεται η μυθική ουρανοδρομία του Μεγάλου Αλεξάνδρου πάνω σε δίφρο που σύρεται από δύο γρύπτες. Σήμερα το θωράκιο είναι εντοιχισμένο στην εξωτερική πλευρά του ναού.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Κατά τον 18ο και τον 19ο αιώνα η βιβλιοθήκη της μονής Δοχειαρίου στεγαζόταν σε μικρό χώρο πάνω από το νοσοκομείο. Μετά την πυρκαγιά του 1891 στη μονή Σίμωνος Πέτρας και την καταστροφή της εκεί βιβλιοθήκης, για λόγους πυρασφάλειας, η βιβλιοθήκη της Δοχειαρίου μεταφέρθηκε, όπως συνέβη και σε πολλές άλλες μονές, στον πύργο, κατασκευής των αρχών του 16ου αιώνα, που υψώνεται στο μέσον της ανατολικής πτέρυγας, και καταλαμβάνει τον δεύτερο, τον τρίτο και τον τέταρτο όροφο, ενώ μέρος των εντύπων φυλάσσονται και σε χώρους της δυτικής πτέρυγας.

Από το Κέντρο Διαφύλαξης Αγιορειτικής Κληρονομιάς εκπονήθηκε το 2015 μελέτη χωροθέτησης νέου Σκευοφυλακίου και νέας Βιβλιοθήκης.

ΑΡΧΕΙΟ

Έγγραφο της μονής του έτους 1344 δίνει την πληροφορία ότι το μοναστήρι έχασε το αρχείο του, εξαιτίας «τῆς τῶν Λατίνων ἀλώσεως», ενώ μετά το 1420 μέρος του μεταφέρθηκε για ασφάλεια στη μονή Ξενοφώντος.

Τα παλαιά έγγραφα της μονής είχαν επανειλημμένα ταξινομηθεί κατά καιρούς και πολλά ξενόγλωσσα είχαν μεταφραστεί. Συστηματική όμως προσπάθεια έγινε γύρω στα 1920 με πρωτεργάτη τον Αρχιμανδρίτη Χριστοφόρο Κτενά. Η μαρτυρία του για την κατάσταση του αρχείου είναι χαρακτηριστική: «Τὰ παλαιὰ ἔγγραφα τῆς μονῆς, ἅπερ κατὰ τὴν ἐρήμωσιν αὐτῆς εἶχον ἀπολεσθῆ, καὶ ἄγνωστόν ἐστιν ἡμῖν ποῦ καὶ πότε εὐρέθηκαν, καλῶς ποιήσαντες οἱ ἀρχαῖοι προϊστάμενοι αὐτῆς ἔθηκαν ἐντὸς σακκιδίων παννίνων, ἐν οἷς εἶναι ἀδύνατον ἵνα εἰσέλθωσιν οἱ ἐχθροὶ αὐτῶν, ἢ τε κόνις καὶ ἡ σίληψις καὶ ὁ σῆς». Ο Χριστοφόρος Κτενάς αριθμισε και ταξιθέτησε τα επιστημότερα έγγραφα του αρχείου, το υλικό του οποίου χρησιμοποίησε για τη συγγραφή σειράς μελετών για την ιστορία της μονής, ενώ πολλά από αυτά δημοσίευσε. Τα έγγραφα τα χώρισε σε τέσσερις κατηγορίες: α) κτιτορικά, β) αυτοκρατορικά χρυσόβουλα, γ) κρίσεις και σχόλια των απογραφῶν των διαφόρων θεμάτων του βυζαντινού κράτους, δ) πατριαρχικά σιγίλια και άλλα εκκλησιαστικά έγγραφα. Από τα νεότερα έγγραφα αριθμισε όσα θεώρησε σημαντικά, ενώ τα υπόλοιπα τα τοποθέτησε σε δεσμίδες κατά χρονολογική σειρά και προέλευση. Δεν ταξινόμησε τα τουρκικά και τα ρουμανικά έγγραφα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10

Η Ιερά Μονή Δοχειαρίου
και η βιβλιοθήκη της

257. Η Μονή Δοχειαρίου.
Ευλογηγία του Γεώργιου
Μόσχου, 1978, Δημοτική
Πινακοθήκη Λάρισας,
Συλλογή Γεωργίου
Ι. Κατσίγυρα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10

*Η Ιερά Μονή Δοχειαρίου
και η βιβλιοθήκη της*

Η τελευταία συστηματική ταξινόμηση του υλικού της βυζαντινής και της πρώιμης μεταβυζαντινής περιόδου (1037–1695) πραγματοποιήθηκε από ομάδα που συνέστησε το Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών του ΕΙΕ (Βασιλικού τότε Ιδρύματος Ερευνών) μετά από επανειλημμένες επισκέψεις κατά τη δεκαετία του 1960. Η εργασία αυτή δημοσιεύτηκε το 1985 (βλ. Βιβλιογραφία).

Σήμερα, στο Αρχείο της μονής φυλάσσονται 60 βυζαντινά έγγραφα από τον 11ο μέχρι τον 15ο αιώνα, 100 περίπου έγγραφα του 16ου και 17ου αιώνα και ένας πολύ μεγάλος αριθμός αταξινομητών εγγράφων του 18ου και 19ου αιώνα. Φυλάσσονται ακόμη 900 ρουμανικά και 1.200 τουρκικά έγγραφα.

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟΙ ΚΩΔΙΚΕΣ

Στα χρόνια του Ρόμπερτ Κέρζον (1837) η Βιβλιοθήκη της μονής Δοχειαρίου είχε 2.500 κώδικες, από τους οποίους οι 150 περιγαμνοί. Ο Κέρζον φεύγοντας από τη μονή πήρε μαζί του τρία λυτά περιγαμνά φύλλα από Ευαγγελιστάριο σε μεγαλογράμματη γραφή, που το ανάγει στον 9ο αιώνα.

Σήμερα, η Βιβλιοθήκη της μονής περιλαμβάνει 646 χειρόγραφα, από τα οποία 62 περιγαμνά. Αρκετές δεκάδες από τα χειρόγραφα είναι ακαταλογογράφητα, τα προερχόμενα από Κελλιά της μονής ή από παλιές συσταχώσεις, ανάμεσά τους και περιγαμνά σπαράγματα σε μεγαλογράμματη γραφή (8ος–9ος αι.). Μεταξύ των χειρογράφων συγκαταλέγονται και πάνω από είκοσι κώδικες που δημιουργήθηκαν από επώνυμους κωδικογρά-

φους της μονής Δοχειαρίου. Ανάμεσα στα χειρόγραφα υπάρχουν και 9 σλαβικά. Τέλος, η Βιβλιοθήκη διαθέτει μεγάλο αριθμό μουσικών κωδίκων, που ανέρχονται στους 143.

Μεταξύ των χειρόγραφων κωδίκων ξεχωρίζει ένα ει-
κονογραφημένο Μηνολόγιο του 12ου αιώνα (Κώδικας 5),
με επιμελημένη γραφή και χρυσοκόκκινες κεφαλίδες.
Κοσμείται με είκοσι παραστάσεις αγίων, από τις οποίες
μία έχει αποκοπεί. Ξεχωρίζει ακόμη ένα περγαμινό Ευ-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10

*Η Ιερά Μονή Δοχειαρίου
και η βιβλιοθήκη της*

αγγέλιο του 13ου αιώνα (Κώδικας 7) και το χαρτώο από-
γραφό του του έτους 1361 (Κώδικας 76). Επίσης, στη
Βιβλιοθήκη της μονής Δοχειαρίου βρίσκεται το αρχαιό-
τερο από τα σωζόμενα αγιορειτικά χειρόγραφα που πε-
ριέχει έργα του Λουκιανού.

Από τους 395 κώδικες της μονής που καταλογογρά-
φησε ο Σπυρίδων Λάμπρος μόνο σε οκτώ εντοπίζονται

258. *Χαρτώο Ανθολόγιο
Στιχηραρίου (κώδ. 332)
καλλιγραφημένο από
τον Παΐσιο Ιερομόναχο, 1760.
Στην ολοσέλιδη μικρογραφία
απεικονίζεται ο άγιος Ιωάννης
ο Δαμασκηνός συγγραφέων.*

259-262. Παραστάσεις «προσκυνημάτων» των Ἁγίων Τόπων. Μικρογραφίες σε χαρτῶ Προσκυνητῆριο καλλιγραφημένο ἀπὸ τον «Δανιὴλ τον Ἰατρό», 16 Ἰουλίου 1666 (κῶδ. 129, φ. 11ν, φ. 12ν, φ. 25ν και φ. 28r).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10

Η Ιερά Μονή Δοχειαρίου
και η Βιβλιοθήκη της

263. Αρχαϊκό έγγραφο της Μονής Δοχειαρίου, Αύγουστος 1570.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10

Η Ιερά Μονή Δοχειαρίου και η βιβλιοθήκη της

έργα της κλασικής και της ύστερης αρχαιότητας. Μεταξύ αυτών συγκαταλέγονται οι Μύθοι του Αισώπου, τα Χρυσά έπη του Πυθαγόρα, οι Επιστολές του Συνέσιου και του Φαλάριδος, κάποιοι λόγοι του Ισοκράτη κ.ά. Άξιος αναφοράς είναι ο Κώδικας 268 του 14ου αιώνα, στον οποίο έχουν συσταχωθεί εκλογές από έργα του Πλουτάρχου και του Λουκιανού με λόγους και επιστολές του Μεγάλου Βασιλείου.

ΕΝΤΥΠΑ ΒΙΒΛΙΑ

Ο Χριστοφόρος Κτενάς, γύρω στα 1930, αριθμεί 1.273 τόμους εντύπων με ποικίλο περιεχόμενο. Από αυτά τα 48, που ανάγονται στην περίοδο 1499-1600, περιέχουν κλασικά και εκκλησιαστικά έργα.

Σήμερα η Βιβλιοθήκη περιέχει 5.000 περίπου έντυπα βιβλία, μεταξύ των οποίων αρκετά αρχέτυπα και παλαιότυπα. Ξεχωρίζει μια σειρά εκδόσεων κλασικών εκπροσώπων της θύραθεν γραμματείας που χρονολογούνται στον 15ο και τον 16ο αιώνα: Όμηρος, Πίνδαρος, Αριστοφάνης, Ευριπίδης, Σοφοκλής, Ξενοφών, Λουκιανός, Δημοσθένης.

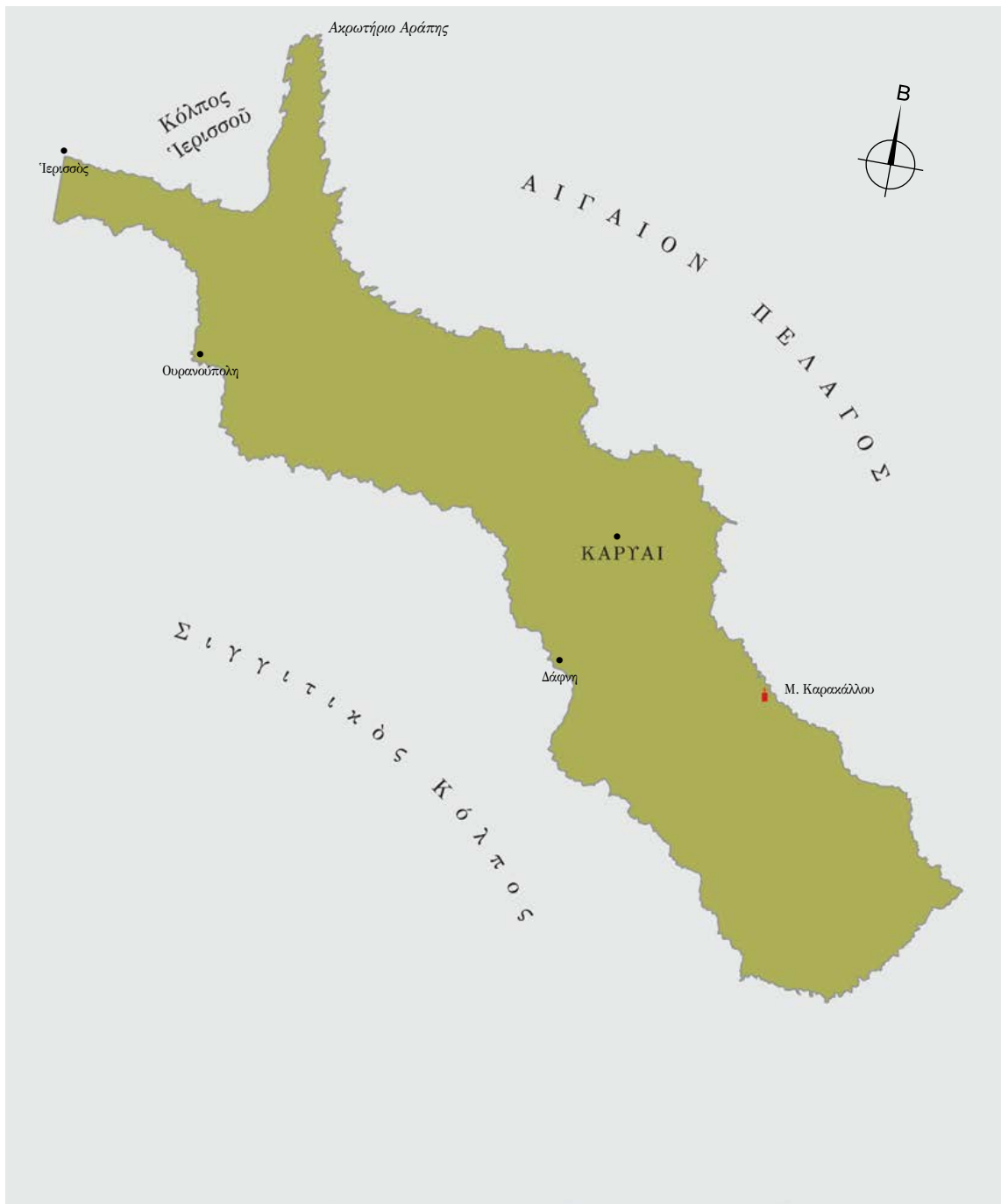
Ο Θωμάς Παπαδόπουλος στις Βιβλιοθήκες του Αγίου Όρους (σ. 4) αναφέρει ότι η πρώτη ελληνική έκδοση που εντόπισε στη μονή Δοχειαρίου ανάγεται στο 1498. Πρόκειται για το Καμωδία έννεα του Αριστοφάνη, που τυπώθηκε στη Βενετία apud Aldum. Το αμέσως επόμενο χρονολογικά έντυπο της συλλογής είναι το Έτυμολογικόν Μέγα κατά άλφάβητον, που τυπώθηκε το 1499 στη Βενετία σε επιμέλεια του Ζαχαρία Καλλιέργη.

264. Αρχική σελίδα από την πρώτη έκδοση του «Μεγάλου Ετυμολογικού» του Ζαχαρία Καλλιέργη, Βενετία 1499 (ΩΒ).

Η ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ
ΚΑΡΑΚΑΛΛΟΥ
ΚΑΙ Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ

ΘΕΣΗ

Η Ιερά Μονή Καρακάλλου είναι χτισμένη 200 μ. πάνω από τη θάλασσα, σε ανοικτό και κατάφυτο πρανές μιας έντονα κατωφερούς πλαγιάς στη βορειοανατολική πλευρά της αγιορειτικής χερσονήσου. Βρίσκεται μισή ώρα ανατολικά της μονής Φιλοθέου και αντίστοιχα σε ίση απόσταση από τη θάλασσα. Κατέχει την ενδέκατη θέση στην ιεραρχία των είκοσι αθωνικών Μονών.

ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ

Η μονή Καρακάλλου ιδρύθηκε στα πρώτα πενήντα περιίπτου χρόνια από την εμφάνιση του οργανωμένου μοναχικού βίου στον Άθωνα και συμπίπτει με την παρουσία του Αθανασίου του Αθωνίτη.

Για την προέλευση του ονόματός της εκφράστηκαν διάφορες απόψεις. Η παράδοση, που αποδίδει την ίδρυση και την ονομασία της στον αυτοκράτορα Καρακάλλα (211–217 μ.Χ.), απηνή διώκτη του χριστιανισμού, και παγιώθηκε στον 17ο αιώνα, ή η υπόθεση του Βικτόρ Λανγκλουά (Victor Langlois), που συσχετίζει το όνομα με το τουρκικό «καρά-κουλές» (μαύρος πύργος), δεν ευ-

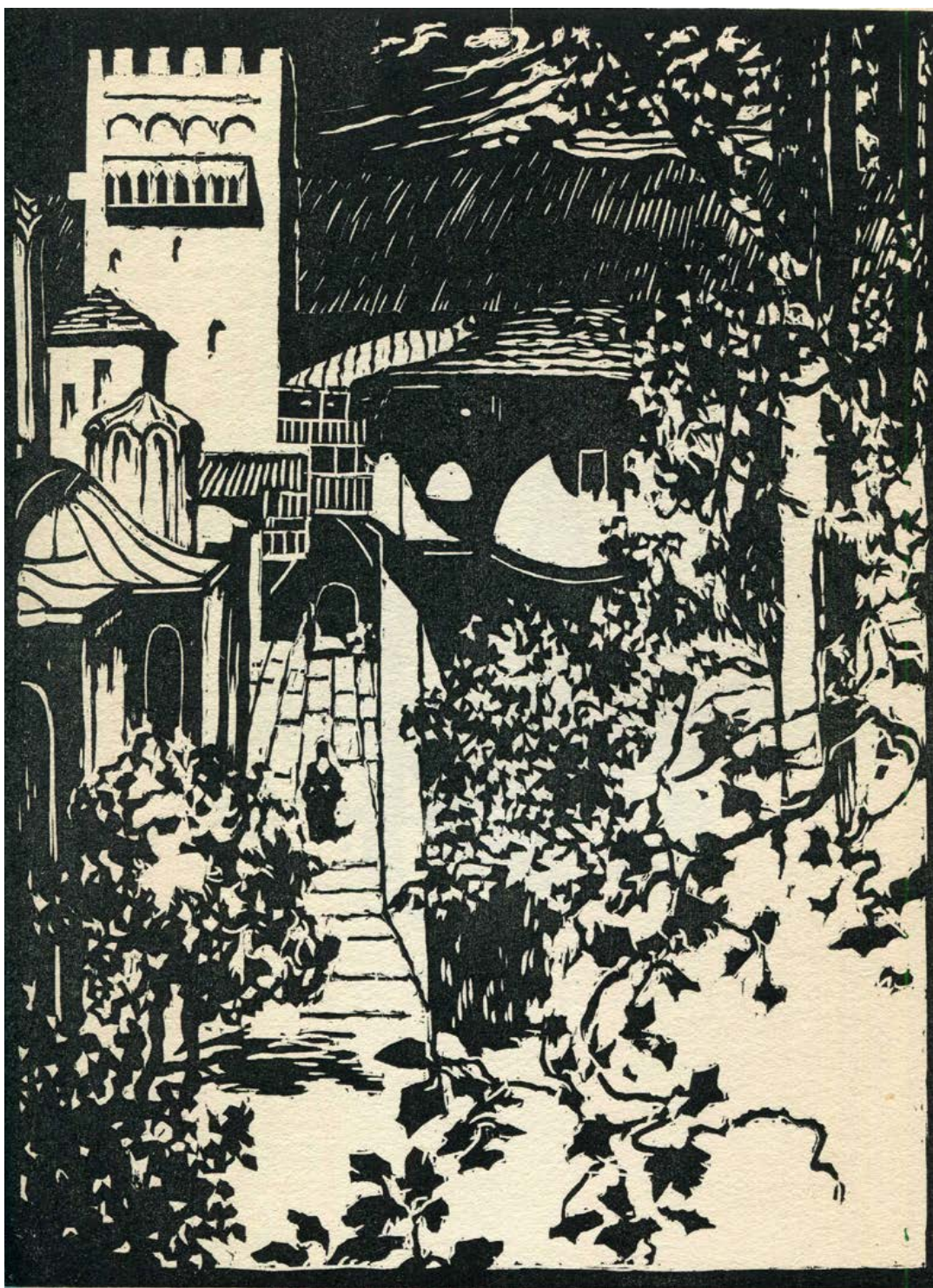

267.

265. Στη σελίδα 331:
Η Μονή Καρακάλλου.
Υδατόχρωμα και μολύβι,
Charles Martel, 1919.
Φωτογραφία:
Bertrand Prévost,
Κέντρο Ζορζ Πομπιντού.

266. Η Μονή Καρακάλλου
στη χερσόνησο του Άθω –
Αγίου Όρους.

267. Χάλκινη σφραγίδα
της Μονής Καρακάλλου.
Φέρει παράσταση που
απεικονίζει τους απόστολους
Πέτρο και Παύλο να κρατούν
ομοίωμα του Καθολικού,
τέλη 19ου αιώνα.

268. Η Μονή Καρακάλλου. Ευλογραφία από την έκδοση: Φραντσέσκο Περίλλα, «À travers la Macédoine», Αθήνα, Éditions Perilla, 1932.

σταθούν. Τη σχέση της μονής με τον Ρωμαίο αυτοκράτορα αναφέρει ο Άγγλος περιηγητής Τζον Κόβελ (John Covell) (1677) και την υιοθετούν τόσο ο Ιωάννης Κομνηνός στο *Προσκυνητάριόν* του (1698) όσο και ο Μπάρσκι (1744). Η παράδοση αυτή είναι τόσο ισχυρή ώστε να εντοπίζεται παράστασή της στον κοιμητηριακό ναό των Αγίων Πάντων (1768). Αμφισβητήσεις πρέπει να θεωρηθούν και άλλες εικασίες σχετικά με το όνομα της μονής.

Πιθανώς η ονομασία οφείλεται στον επιθετικό προσδιορισμό του ιδρυτή της, εικασία που διατυπώνει κατά τον 14ο αιώνα ο πατριάρχης Φιλόθεος Κόκκινος. Ωστόσο και αυτό ελέγχεται, αφού το επώνυμο *Καρακάλος* μας είναι γνωστό μόλις στα τέλη του 13ου αιώνα.

Η ύπαρξή της μονής κατά τον 11ο αιώνα προκύπτει από έγγραφο του 1018 που σώζεται στο Αρχείο της μονής Μεγίστης Λαύρας, όπου ονομάζεται *Καρακάλου* ή *Καρακάλους*, ενώ σε σπάραγμα τοιχογραφίας άγνωστης εποχής σώζεται το όνομα «Βασ. Καρακάλλας». Στις επόμενες χρονολογικά αρχειακές πηγές έως το 1142 αποκαλείται *Καρακάλου*, αλλά την ίδια χρονιά απαντάται για πρώτη φορά και ως μονή του *Καρακαλά*. Έως τον 14ο αιώνα η μονή αναφέρεται και με τις δύο εκδοχές, περισσότερο όμως με την ονομασία *Καρακάλου*, που τελικά επικρατεί.

Περί το 1070, από αυτοκρατορικό έγγραφο του Ρωμανού Δ' Διογένη (1068–1071) (που σήμερα σώζεται μόνον η σφραγίδα του), προκύπτει ότι η Καρακάλλου ανήκε στις αναγνωρισμένες μονές του Αγίου Όρους, εφόσον προκάλεσε την έκδοση αυτοκρατορικού εγγράφου, και κατείχε απροσδιόριστο αριθμό σημαντικών μετοχίων σε διάφορες περιοχές της αυτοκρατορίας.

Οι πληροφορίες στο επόμενο διάστημα μέχρι τα τέλη του 13ου αιώνα είναι λιγοστές. Από το 1169 μάλιστα έως το 1262, για εκατό δηλαδή περίπου χρόνια, δεν έχει διασωθεί καμιά αρχειακή μαρτυρία για τη μονή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11

*Η Ιερά Μονή Καρακάλλου
και η βιβλιοθήκη της*

Με την τέταρτη Σταυροφορία (1204), εκτός από τις διοικητικού τύπου καταπιέσεις εκ μέρους των κατακτητών, Λατίνοι πειρατές λεηλάτησαν και ερήμωσαν μοναστήρια της αθωνικής χερσονήσου. Στη μονή Καρακάλλου, πέρα από τις λεηλασίες, αιχμαλώτισαν τον ηγούμενο και όλους τους μοναχούς, οι οποίοι εξαγοράστηκαν και απελευθερώθηκαν από τη μονή της Λαύρας. Ο ηγούμενος της Λαύρας κατέστησε την Καρακάλλου μετόχι

269. *Η Μονή Καρακάλλου.
Φωτογραφία:
Πέτρος Πολίτης, 2019.*

μαζί με όλα τα κτήματά της μέχρι να επιστραφεί το ποσό των λύτρων. Εν τέλει, ο άγιος Σάββας, αρχιεπίσκοπος Σερβίας και συνιδρυτής της μονής Χιλανδαρίου, κατόρθωσε να συγκεντρώσει το ποσό και να επαναφέρει τη μονή Καρακάλλου στην αρχική της ανεξαρτησία.

Με το τέλος της λατινοκρατίας (1261) η μονή φαίνεται να ανακάμπτει σταδιακά. Αρχίζουν να εμφανίζονται και πάλι στις πηγές ονόματα ηγουμένων. Η ουσιαστική ακμή όμως αρχίζει τις τελευταίες δεκαετίες του 13ου αιώνα και γίνεται εμφανής επί βασιλείας του Ανδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου, ο οποίος το 1294 με χρυσόβουλο παραχώ-

ρησε στη μονή προνόμια και κτήματα, προκειμένου να ανασυγκροτηθεί μετά τις πειρατικές επιδρομές του 13ου αιώνα. Είναι το πρώτο σωζόμενο έγγραφο στο οποίο αποτυπώνεται η περιουσιακή κατάσταση της μονής. Την ίδια στάση κράτησε και ο εγγονός του Ιωάννης Ε΄.

Στα χρόνια που ακολούθησαν η μονή παρουσίασε ακμή σε ανθρώπινο δυναμικό αλλά και σε κτήματα, τα οποία κατά τον 14ο αιώνα αυξήθηκαν σημαντικά. Το πρώτο κτήμα που απέκτησε εκτός Αγίου Όρους τής το δώρισε το 1338 η μητέρα του Ιωάννη Καντακουζηνού.

Η άνθηση της μονής στα τέλη του 13ου και στο πρώτο μισό του 14ου αιώνα συνδέεται με τον ιδιαίτερο δεσμό που είχε με τον μετέπειτα πατριάρχη Αθανάσιο Α΄, αρχικά μοναχό της μονής, αυστηρό ασκητή και προδρομική μορφή του ησυχαστικού κινήματος. Στην εποχή του προσελκύονται και εγκαταβιώνουν στη μονή πολλοί μορφωμένοι μοναχοί, όπως ο Ισαάκ, αντιγραφέας πολυτελούς ευαγγελίου, που το αφιέρωσε στη μονή το 1290. Ο Αθανάσιος Α΄, που ταξίδευσε τουλάχιστον επτά φορές στις ηγεμονίες βόρεια του Δούναβη, βρίσκεται και πίσω από τις οικονομικές ενισχύσεις εκ μέρους του Αστρά, του Ιεράκη, του Ιωάννη Ούγγλεση και τέλος του βοεβόδα της Ουγγροβλαχίας Βλαδισλάβου (1364–1377).

Η μονή βρισκόταν σε ακμή όταν, το 1393, ανακηρύχθηκε πατριαρχικό σταυροπήγιο από τον πατριάρχη Αντώνιο. Το πλήθος των μοναχών της ήταν τόσο ώστε δεν έφταναν τα κτίριά της να το στεγάσουν και μέρος του διοχετεύθηκε στην ολιγάνθρωπη μονή Αλυπίου, σήμερα Κελλί των Αγίων Αποστόλων.

Από το 1424 και μετά ξεκίνησε στο Άγιον Όρος οικονομική κρίση εξαιτίας της φορολόγησης και της αυθαιρεσίας των Οθωμανών. Οι πληροφορίες για τα φορολογικά βάρη της μονής είναι λιγοστές, δεν πρέπει όμως να ήταν μεγάλα, καθώς στην οθωμανική απογραφή του 1520 είναι η πλέον ολιγοπρόσωπη αγιορειτική μονή.

Το 1444 τη μονή επισκέφθηκε ο Κυριακός ο Αγκωνίτης, ο οποίος αναφέρει ότι βρήκε εκεί τον ηγούμενο Δαβίδ μαζί με λίγους φτωχούς Σέρβους μοναχούς. Το 1489, ο Ησαΐας Χιλανδαρινός αναφέρει 30 μοναχούς, χαρακτηρίζοντας το μοναστήρι «αρναούτικο», δηλαδή αρβανίτικο.

Στα τέλη του 15ου αιώνα η θέση της μονής στη μοναστική ιεραρχία της αθωνικής χερσονήσου ήταν αρκετά υψηλή. (Στο Τυπικό του Αγίου Όρους του Μανουήλ Παλαιολόγου στην τάξη των μονών στο Πρωτάτο η Καρακάλλου κατέχει την έκτη θέση.) Την ίδια περίοδο διατηρεί σχέσεις με σημαντικές προσωπικότητες της εποχής, όπως με τον άρχοντα Ιάκωβο Μαλασπίνα ή τον μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Μακάριο. Στα ίδια χρόνια, ένας από τους σημαντικότερους ασκητές του 16ου αιώνα, ο άγιος Διονύσιος ο εν Ολύμπω, ασκητεύει για αρκετό χρόνο στα όρια της μονής, προτού εκλεγεί ηγούμενος στη μονή Φιλοθέου.

Τον 16ο αιώνα οι μαρτυρίες για τη λειτουργία της μονής πυκνώνουν και φανερώνουν την ακμή της, η οποία συνεχίστηκε και στους επόμενους αιώνες. Σε αναφορά του προς τον τσάρο, ο απεσταλμένος στο Άγιον Όρος το 1583 Ιβάν Μεσενίν τον πληροφορεί ότι βρήκε 50 μοναχούς και 27 κελλιώτες.

Το 1535, με τη μεσολάβηση των βοεβοδών της Μολδοβλαχίας, ο σουλτάνος Σουλεϊμάν Α΄ εξέδωσε φερμάνι, όπου αναγνώριζε πως «τὸ ῥηθὲν μοναστήριον χρήζει ἀνακαινίσεως» και επέτρεπε να «ἀνακαινισθῆ ἐπὶ τῶν ἀρχαίων κτιρίων», απαγορεύοντας όμως παράλληλα την οικοδόμηση νέων κτιρίων. Στα επόμενα χρόνια, μεταξύ 1548 και 1563, εκδόθηκαν και άλλες δύο άδειες σχετικά με την ανοικοδόμηση του καθολικού, με επιτόπια μάλιστα επιθεώρηση από Οθωμανούς απεσταλμένους.

Η μονή ανακατασκευάστηκε με τη γενναία χορηγία του ηγεμόνα της Βλαχίας Πέτρου Ράρες, μετά από θρυ-

λούμενη πυρκαγιά περί το 1530, η οποία ωστόσο δεν μαρτυρείται από αξιόπιστες πηγές, ή μετά τις καταστροφές που προκάλεσε ο σεισμός του 1509.

Στο οικοδομικό πρόγραμμα του 16ου αιώνα εντάχθηκε και το αμυντικό συγκρότημα του πύργου στον αρσανά (1534), έργο απαραίτητο για την αντιμετώπιση των συχνών πειρατικών επιδρομών. Στην εντοιχισμένη επιγραφή του αναφέρεται και το όνομα του αρχιτέκτονα: Συρόπουλος Διονύσιος Χατζής. Άλλες εργασίες της πε-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11

*Η Ιερά Μονή Καρακάλλου
και η βιβλιοθήκη της*

ριόδου εκτός από τη θεμελίωση του καθολικού αφορούν την ανακαίνιση των κελιών.

Το 1569, η δόμνα Ρωξάνδρα, χήρα του ηγεμόνα της Μολδαβίας Αλεξάνδρου Λαπουσνεάνου, κατέβαλε στη μονή 35.000 άσπρα, προκειμένου να εξαγοραστούν τα κτήματα που είχε δημεύσει ο σουλτάνος Σελίμ Β΄. Άλλοι ηγεμόνες αφιέρωσαν στη μονή διάφορα πολύτιμα αντικείμενα.

Τον 17ο αιώνα η μονή είχε την οικονομική στήριξη του

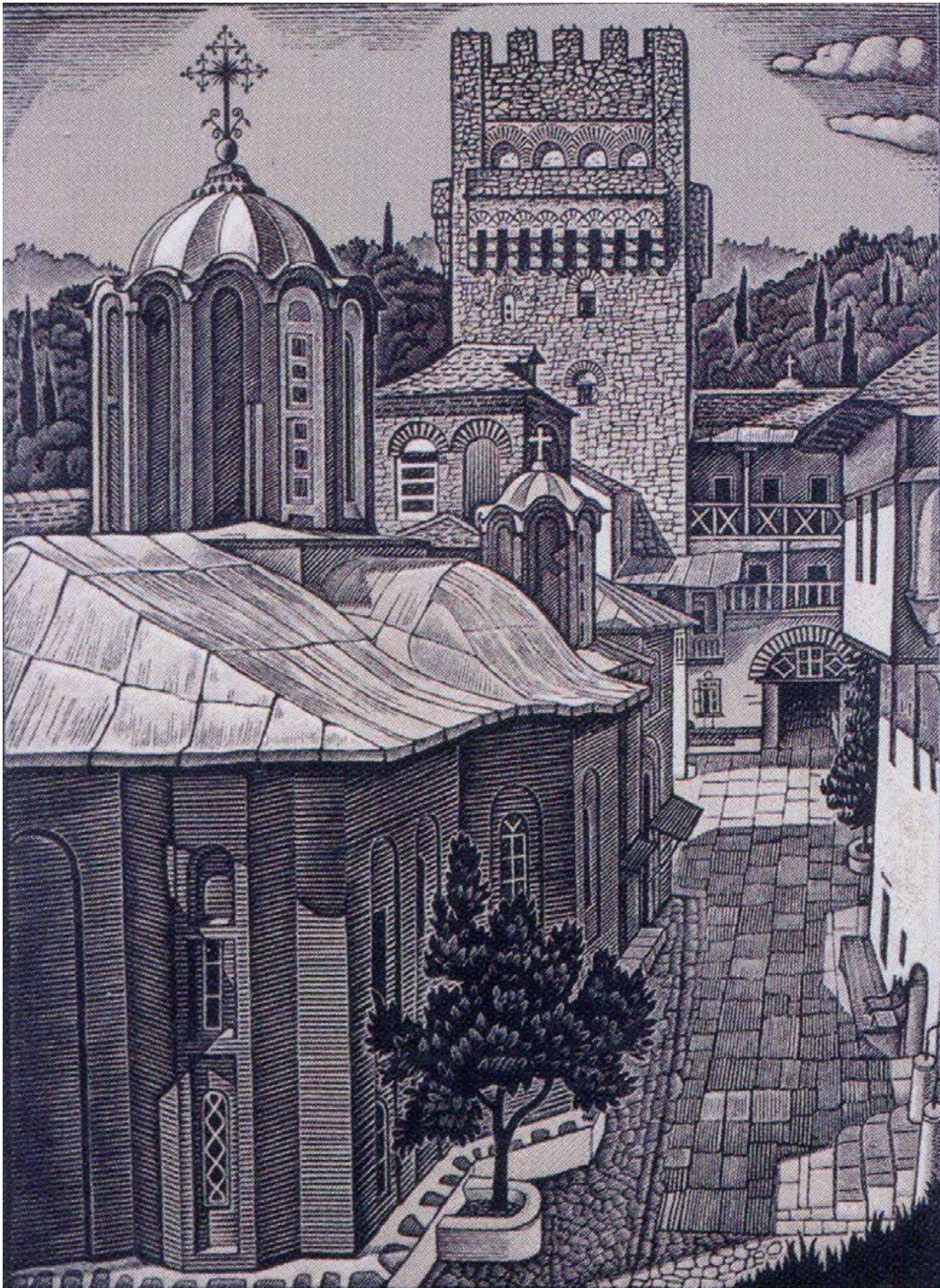
270. *Η Μονή Καρακάλλου. Φωτογραφία από την έκδοση: Ιερομόναχος Στέφανος Κελλιώτης, «Λεύκωμα του Αγίου Όρους Άθω», Μαγδεβούργο, Τύποις Kunst- und Lichtdruckwerk Paul Richter, 1928 (ΩΒ).*

ηγεμόνα της Ιβηρίας Αρτχίλα και του αδελφού του, που εκτός από χρήματα δώρισαν στη μονή το μετόχι του Αγίου Νικολάου στην Ισμαπλία. Πραγματοποιήθηκαν πολλές ανακαινίσεις, ιστορήσεις και επισκευές κτιρίων και παρεκκλησίων.

Τον 18ο αιώνα η μονή γνώρισε ιδιαίτερη ακμή. Εγκαταβιώνουν σε αυτή πολλοί μοναχοί, ενώ γίνονται παράλληλα προσθήκες, ανακαινίσεις, ανακατασκευές και πραγματοποιούνται ευρύτατα εικονογραφικά προγράμματα. Το 1707, με δαπάνη του προηγουμένου Διονυσίου Ιβηρίτη και τη συνδρομή του προηγουμένου Νεοφύτου, ανακαινίζεται η βόρεια και η ανατολική πτέρυγα, όπου βρισκόταν ο ξενώνας. Το 1714, με δαπάνη του ηγουμένου Νικοδήμου προστίθεται στο καθολικό ο νάρθηκας και το κωδωνοστάσιο, στο οποίο «θέτῶσιν τὸ κροῦον ὠρολόγιον». Το 1717 ιστορείται ο κυρίως ναός του καθολικού από τον ζωγράφο Δαμασκηνό. Περί το 1722 εργάζεται εκεί ο ζωγράφος Διονύσιος ο εκ Φουρνά. Το 1750 ιστορήθηκε η λιτή και το 1767 ο εξωνάρθηκας. Το 1768 ολοκληρώθηκε η οικοδόμηση και η ιστόρηση του νέου κοιμητηριακού ναού των Αγίων Πάντων.

Στην απογραφή του 1808 καταγράφονται 44 μοναστηριακοί μοναχοί και 55 κελιώτες.

Με την εξάπλωση της ελληνικής επανάστασης του 1821 στη Μακεδονία και τις αρνητικές συνέπειες που είχε στο Άγιον Όρος εξαιτίας της επιθετικής συμπεριφοράς και του βαρύτερου φόρου που καλούνταν να καταβάλουν οι μονές, η Καρακάλλου δεν έμεινε ανεπηρέαστη ως προς τις οικονομικές συνέπειες και τις απώλειες σε ανθρώπινο δυναμικό. Με την αποχώρηση του τουρκικού στρατού από το Άγιον Όρος το 1830, η μονή αποκαθιστά την επικοινωνία της με τα μετόχια, η οικονομική κατάσταση βελτιώνεται και ο αριθμός των μοναχών αυξάνεται. Ωστόσο, περί το 1835, αναγκάστηκε λόγω χρεών να ενεχυριάσει άμφια και κειμήλια. Από τα μέσα

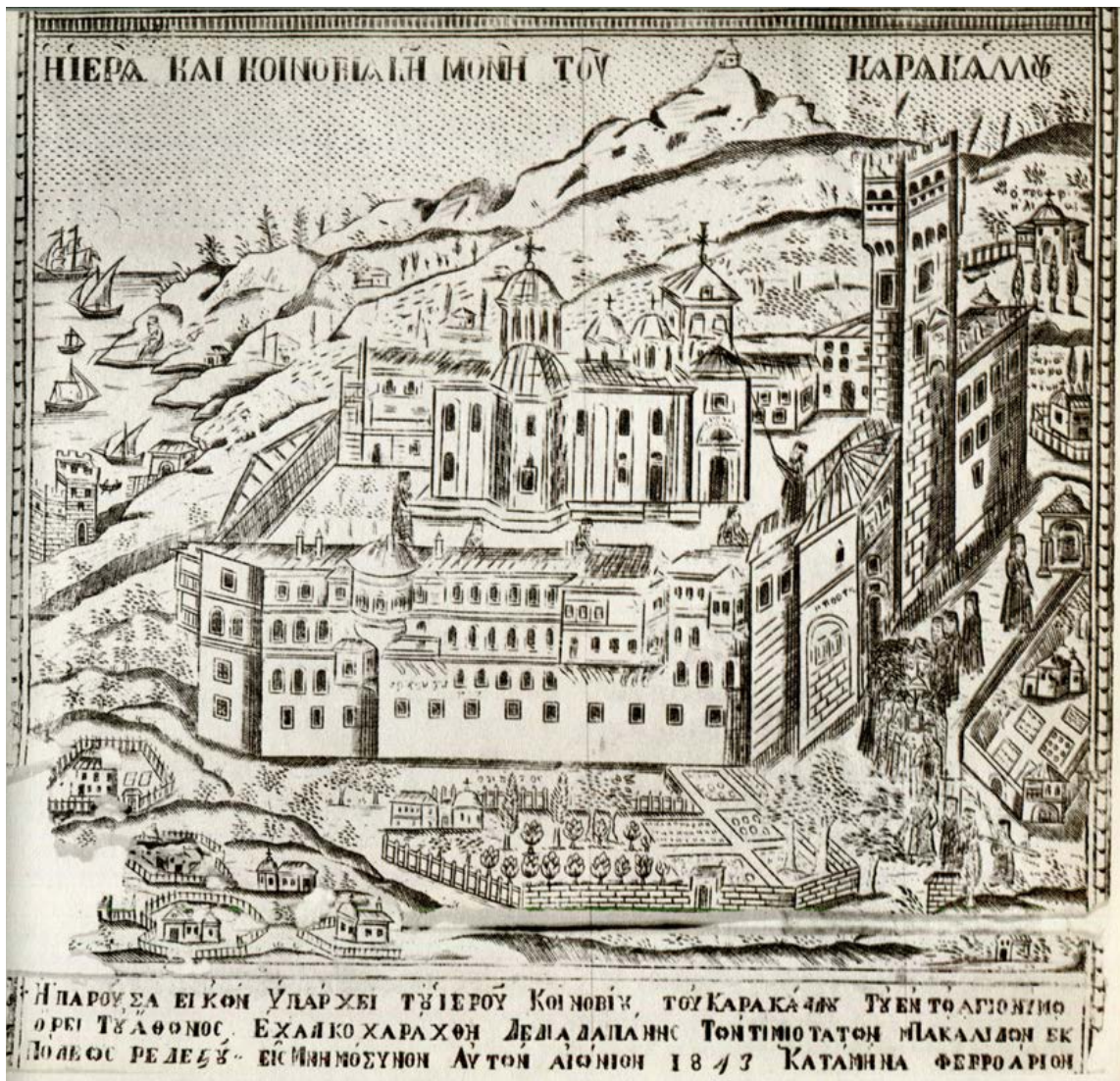

271. Η Μονή Καρακάλλου. Ξυλογραφία του Γεώργιου Μόσχου, 1978, Δημοτική Πινακοθήκη, Συλλογή Γεωργίου Ι. Κατσίγρα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11

*Η Ιερά Μονή Καρακάλλου
και η βιβλιοθήκη της*

του 19ου αιώνα άρχισαν τα μεγάλα προβλήματα με την έγγεια ιδιοκτησία των μονών. Η δήμευση όλων των μετοχίων από τη ρουμανική κυβέρνηση το 1863 έθιξε και τη μονή Καρακάλλου. Παρά ταύτα, ύστερα από την πυρκαγιά του 1874, ανακατασκευάστηκε η τράπεζα, το αρχονταρίκι και τμήμα της ανατολικής πλευράς.

272. Η Ιερά και Κοινοβιακή Μονή του Καρακάλλου. Λεπτομέρεια από χαλκογραφία χαραγμένη στο Άγιο Όρος από τον μοναχό Κύριλλο, Φεβρουάριος 1843.

Ωστόσο, η μονή δεν ανέκαμψε μετά την απελευθέρωση του Αγίου Όρους και την ενσωμάτωσή του στο ελληνικό κράτος. Τα οικονομικά προβλήματα μάλιστα επιδεινώθηκαν μετά το 1922, όταν τα κτήματά της απαλλοτριώθηκαν και παραχωρήθηκαν στους πρόσφυγες. Από το 1930 και μετά ολόκληρο το Άγιον Όρος εμφανίζει έντονα φαινόμενα παρακμής. Στη μονή Καρακάλλου η καθοδική πορεία ανακόπηκε στις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Από τότε ανασυγκροτήθηκε και ανανεώθηκε σε κτίρια και ανθρώπινο δυναμικό. Το 1982 επανδρώθηκε από συνοδεία Φιλοθεϊτών μοναχών. Το 1991 ανακατασκευάστηκε η βορειοανατολική πτέρυγα, που είχε καταστραφεί από πυρκαγιά το 1988.

Η μονή Καρακάλλου λειτουργεί κοινοβιακά από το 1813 με σιγίλιο του πατριάρχη Κυρίλλου του 5' και ηγούμενο τότε τον ιερομόναχο Νεκτάριο. Από το 1982 ηγούμενος είναι ο αρχιμανδρίτης Φιλόθεος, σε μια αδελφότητα που ανέρχεται στους 30 περίπου μοναχούς.

Ιστορικό διάγραμμα της μονής έχει εκπονήσει ο ιστορικός Κρίτων Χρυσοχοϊδης και περιέχεται στον τόμο *Εικόνες Ιεράς Μονής Καρακάλλου*, που εκδόθηκε από τη μονή το 2011.

ΣΚΕΥΟΦΥΛΑΚΙΟ

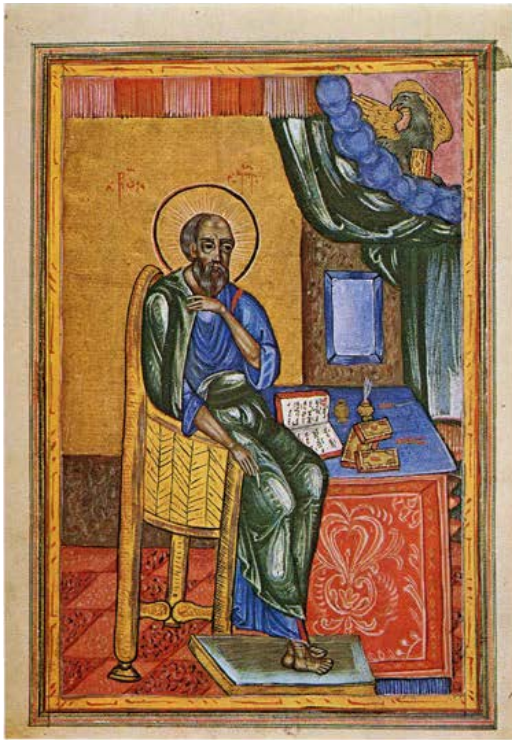
Το Σκευοφυλάκιο της μονής Καρακάλλου βρίσκεται στον χώρο πάνω από τον εξωνάρθηκα του καθολικού. Σε αυτό φυλάσσονται ιερά άμφια, λειτουργικά σκεύη και άλλα αντικείμενα με ιστορική και καλλιτεχνική αξία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11

*Η Ιερά Μονή Καρακάλλου
και η βιβλιοθήκη της*

273. Η Μονή Καρακάλλου.
Υδατογραφία
από την έκδοση:
Φραντσέσκο Περιλλά,
«Le Mont Athos», Θεσσαλονίκη
1927.

274–277. Ολοσέλιδες μικρογραφικές παραστάσεις των τεσσάρων Ευαγγελιστών σε χαρτί Ευαγγελιστάριο της Μονής Καρακάλλου, 18ος αιώνας (κώδ. 272, φ. 1ν, φ. 45ν, φ. 122ν και φ. 206ν).

ΕΙΚΟΝΟΦΥΛΑΚΙΟ

Το Εικονοφυλάκιο συστεγάζεται με τη Βιβλιοθήκη στο ισόγειο της ανατολικής πτέρυγας. Στη συλλογή των λατρευτικών εικόνων του καθολικού ιδιαίτερης σημασίας έργο είναι η σπουδαία τέχνης εικόνα των Αγίων Αποστόλων, ζωγραφισμένη από το χέρι του Διονυσίου του εκ Φουρνά (1722). Βρίσκεται στο τέμπλο του καθολικού. Εξαιρετο επίσης είναι και το έργο του Κωνσταντίνου Παλαιοκάπα, όπου ιστορείται ο ασπασμός των αγίων αποστόλων Πέτρου και Παύλου, με βάση πρότυπο του 16ου αιώνα. Χρονολογείται στο 1640.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Η ιστορία της Βιβλιοθήκης της μονής Καρακάλλου συνδέεται άρρηκτα με τη μακραίωνα ιστορία του μοναστηριού. Παλαιότερα, σύμφωνα με κάποιες αναφορές, στεγαζόταν πάνω από τον εξωνάρθηκα του καθολικού.

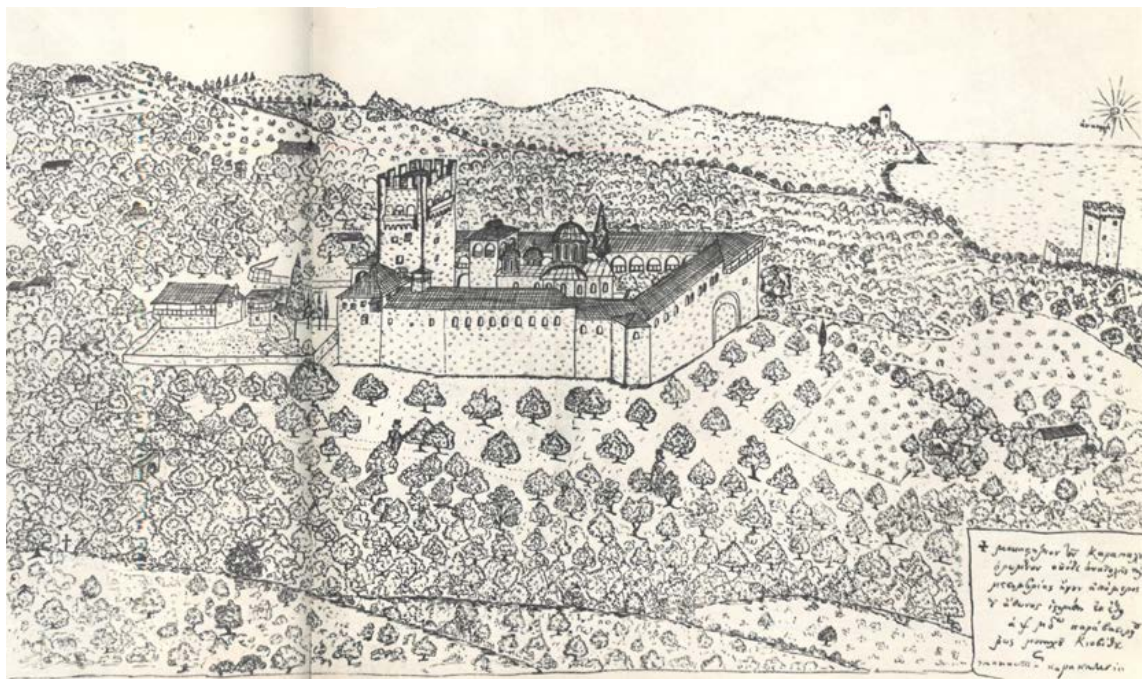
Το 1492, κάποιος Ιάκωβος Μαλασπίνας αγόρασε στην Κωνσταντινούπολη πολυτελές χειρόγραφο, ένα Τετραευάγγελο, που είχε καλλιγραφηθεί στη μονή το 1290 διά χειρός Ισαάκ και, διαβάζοντας σε σημείωμα του γραφέα τις κατάρες για όποιον το αφαιρούσε ή το κατακρατούσε, το επέστρεψε έντρομος στη μονή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11

Η Ιερά Μονή Καρακάλλου
και η βιβλιοθήκη της

Το πέρασμα από τη μονή του λόγιου μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Μακαρίου, που απεβίωσε στο Βατοπαίδι το 1546 ως μοναχός Μιχαήλ, μαρτυρεί η ύπαρξη εκεί πολλών λαμπρών χειρογράφων, τα οποία είχε δωρίσει στη βιβλιοθήκη, με αποτέλεσμα η μονή Καρακάλλου να κατέχει μέρος της εξαιρετικής συλλογής του.

Το 1744, όταν ο Μπάρσκι επισκέφτηκε τη μονή, άκουσε ότι παλαιότερα υπήρχαν εκεί πολλά βιβλία, αλλά οι φτωχοί μοναχοί τα σκόρπισαν και πλέον δεν σωζό-

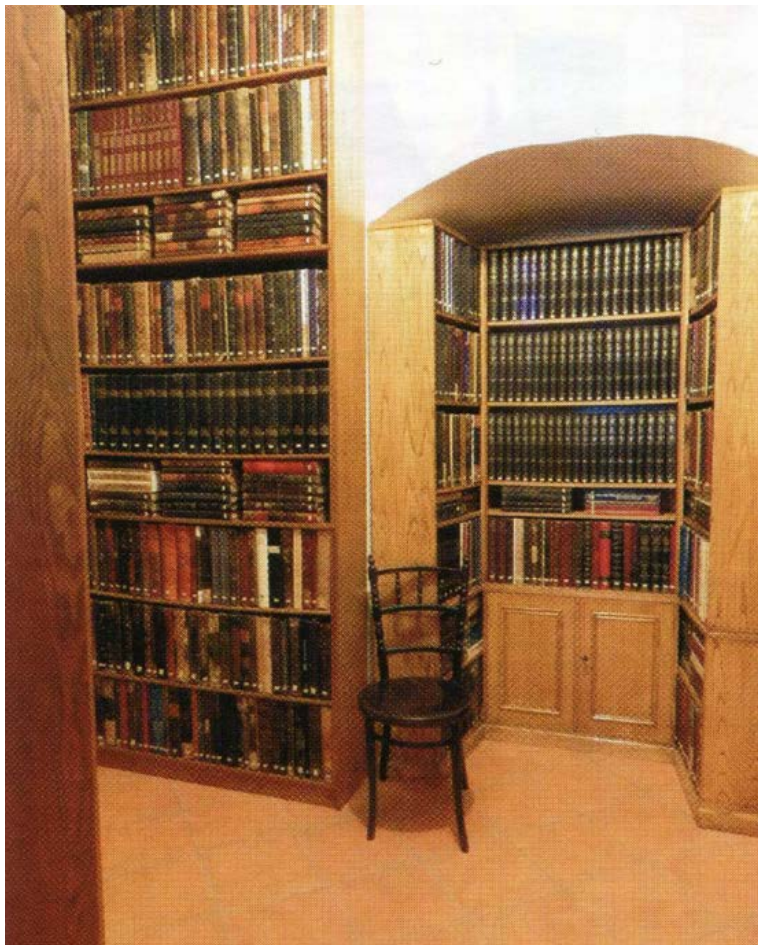
278. Η Μονή Καρακάλλου.
Λιθογραφική ανατύπωση από
παλαιότερο σχέδιο του Κιωβίτη
μοναχού Βασίλειου Μπάρσκι.
Αρχικό σχέδιο 1744,
λιθογραφία 1887.

ταν κανένα διδακτικό βιβλίο παρά μόνο τα λειτουργικά. Από το ταξίδι του αυτό κατέλιπε συνοπτική περιγραφή μιας σλαβικής εγκυκλίου επιστολής στον τύπο της απανταχούσας, την οποία είχε εκδώσει το 1733 ο ηγούμενος της μονής Νεόφυτος.

Το 1837 επισκέφτηκε δύο φορές τη μονή ο Άγγλος περιηγητής Ρόμπερτ Κέρζον, ο οποίος απέσπασε από τη βιβλιοθήκη τουλάχιστον 16 πολύτιμα χειρόγραφα.

Στον Βίκτωρα Γρηγόροβιτς απαγορεύτηκε, κατά την επίσκεψή του στη μονή το 1844, όπως σημειώνει ο ίδιος, κάθε πρόσβαση στη Βιβλιοθήκη και στο Αρχείο.

Το 1852, όταν ο Βούλγαρος λόγιος Κωνσταντίνος Ντιμίτριεφ-Πέτκοβιτς επισκέφτηκε τη μονή, τον διαβε-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11

*Η Ιερά Μονή Καρακάλλου
και η βιβλιοθήκη της*

*279. Εσωτερικό
της Βιβλιοθήκης της
Μονής Καρακάλλου,
Αρχείο Μονής Καρακάλλου.*

βαίωσαν ότι δεν υπήρχαν αυτοκρατορικά χρυσόβουλα, επειδή είχαν καταστραφεί κατά τον αγώνα της ανεξαρτησίας (1821–1829). Ωστόσο, από συνομιλία που είχε ο ίδιος με έναν Βούλγαρο μοναχό της Καρακάλλου, ήταν βέβαιος ότι αυτό δεν αλήθευε: ο συμπατριώτης του τον έπεισε για το αντίθετο, λέγοντας μάλιστα πως κάποιος

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11

Η Ιερά Μονή Καρακάλλου
και η βιβλιοθήκη της

Έλληνας δάσκαλος είχε προσπαθήσει να τα διαβάσει ρίχνοντας κάποιο υγρό πάνω τους.

Το 1988 λήφθηκαν μέτρα για την προστασία χειρογράφων και κειμηλίων και παράλληλα καθαρίστηκε και οργανώθηκε ο χώρος της Βιβλιοθήκης.

Σήμερα στεγάζεται, μαζί με το Σκευοφυλάκιο, σε ισόγειο χώρο ανατολικά του καθολικού, που ανοικοδομήθηκε εκ θεμελίων το 1905.

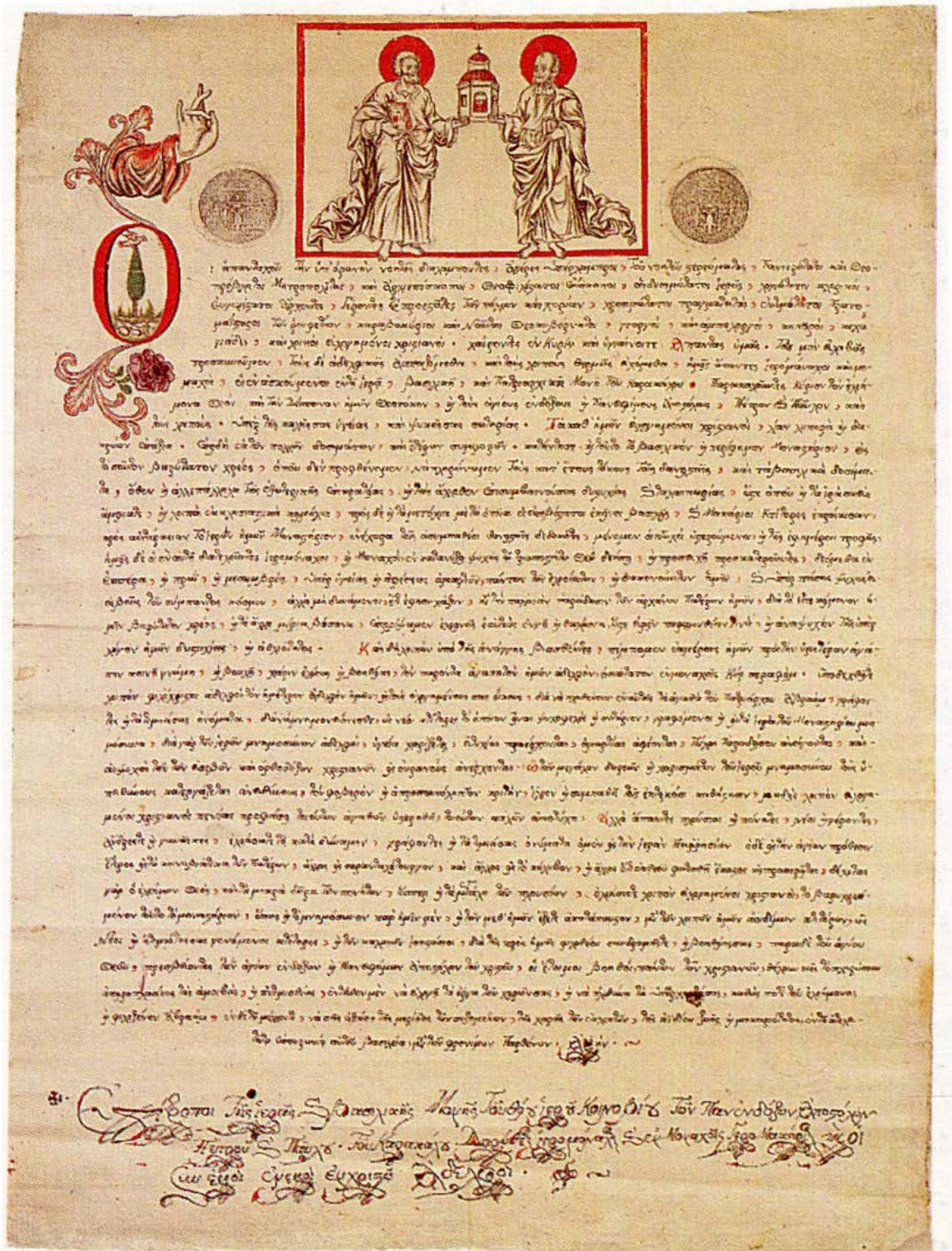

ΑΡΧΕΙΟ

Όσον αφορά το Αρχείο της μονής Καρακάλλου, ο βιβλιοθηκάριος της ιερομόναχος Φίλιππος σε υπόμνημά του προς το «Περί Βιβλιοθηκών» αναφέρει τα εξής: «Το αρχείο της Βιβλιοθήκης περιλαμβάνει λίγες δεκάδες αρχαιακούς κώδικες και χιλιάδες λυτά έγγραφα (ως επί το πλείστον του β' ημίσεως του 19ου αιώνα και των αρχών του 20ού). Τα βυζαντινά και μεταβυζαντινά έγγραφα, μέχρι το 1800, έχουν μελετηθεί από ειδικούς ερευνητές και υπάρχουν για αυτά ορισμένες εκδόσεις, ενώ το σύνολο του αρχείου είναι εν μέρει μόνο καταλογογραφημένο και ψηφιοποιημένο».

Από όλα τα μεσαιωνικά αθωνικά αρχεία της Καρακάλλου είναι το μικρότερο. Περιλαμβάνει μόνο 6 πράξεις της περιόδου 1294–1476, και άλλες 3 της περιόδου 1568–1600.

Καμιά συστηματική προσπάθεια ταξινόμησης του αρχείου δεν είχε γίνει μέχρι το 1875, χρονιά που ο ηγούμενος της μονής Στέφανος συγκρότησε τον μοναδικό κώδικα της μονής, με τον τίτλο: *Κώδηξ τῆς Ἱερᾶς Βασιλικῆς Σταυροπηγιακῆς Πατριαρχικῆς καὶ Κοινοβιακῆς Μονῆς*

280. Απανταχούσα της Μονής Καρακάλλου, περ. 1835. Σε ορθογώνιο πλαίσιο απεικονίζονται οι απόστολοι Πέτρος και Παύλος με ομοίωμα του Καθολικού του μοναστηριού, Αρχείο Μονής Καρακάλλου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11

Η Ιερά Μονή Καρακάλλου
και η βιβλιοθήκη της

τῆς ἐπονομαζομένης τοῦ Καρακάλλου καὶ σεμνηνομένης ἐπ' ὄνοματι τῶν Ἁγίων ἐνδόξων καὶ πανευφήμων Ἀποστόλων, Πέτρου καὶ Παύλου, περιλαμβάνων περὶ τῶν Κτιτόρων αὐτῆς καὶ τῶν κατὰ καιροὺς οἰκοδομῶν, καὶ περὶ τῶν συνόρων τῆς Μονῆς μετὰ τῶν Κελλίων καὶ Μετοχίων τῶν τε Ἱερῶν Κειμηλίων κλπ. καὶ ἱστορικὴν ἐν συνόψει ἔκθεσιν... Ο κώδικας αυτός περιλαμβάνει αντιγραφές κατ' επιλογήν από τα επισημότερα βυζαντινά και μεταβυζαντινά έγγραφα, κυρίως όμως ελληνικές μεταφράσεις ή περιλήψεις τουρκικών εγγράφων που αναφέρονται στα μετόχια και τα κτήματα της μονής. Επιπλέον, συμπεριλήφθηκαν καταγραφές συνόρων, κειμηλίων και διάφορα ιστορικά υπομνήματα σχετικά με την ίδρυση και την ιστορία της μονής.

Το 1867 ο Βικτόρ Λανγκλουά (Victor Langlois) δημοσίευσε σύντομη περιγραφή 10 πράξεων που είχε δει στην Καρακάλλου.

Το 1982, κατά την επίσκεψη ερευνητικής αποστολής που οργανώθηκε από το Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, πραγματοποιήθηκε συστηματική ταξινόμηση, καταλογογράφηση και μικροφωτογράφιση του βυζαντινού και μεταβυζαντινού αρχείου της μονής. Οι συνεργάτες του Κέντρου Κρίτων Χρυσοχοΐδης και Πάρις Γουναρίδης, που αποτελούσαν την αποστολή, εξέδωσαν το 1985 τον κατάλογο αρχείων της μονής Καρακάλλου (βλ. Βιβλιογραφία).

Το 2015, ο Κύριλλος Παυλικιάνοφ δημοσίευσε τα βυζαντινά έγγραφα και μια επιλογή από πράξεις της οθωμανικής περιόδου (βλ. Βιβλιογραφία). Εργάστηκε στη Βιβλιοθήκη και το Αρχείο της μονής Καρακάλλου για πρώτη φορά το 2000 και συνέχισε άλλες τρεις φορές, το 2011, 2014 και 2015.

Ένας νέος, πιο λεπτομερής κατάλογος των αρχείων Καρακάλλου βρίσκεται σε εξέλιξη. Συντάκτης του ο Δ. Καλπάκης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11

Η Ιερά Μονή Καρακάλλου
και η βιβλιοθήκη της

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟΙ ΚΩΔΙΚΕΣ

Για τη συλλογή των χειρογράφων της μονής, ο βιβλιοθηκάριος της αναφέρει τα εξής: «Στη Βιβλιοθήκη φυλάσσονται 556 χειρόγραφοι κώδικες, εκ των οποίων οι 45

είναι περγαμνοί και 6 βομβύκινοι. Από χρονολογικής απόψεως, οι 111 κώδικες φτάνουν μέχρι το 1500, άλλοι 216 μέχρι το 1800 και οι υπόλοιποι μέχρι και τον 20ό

281. Χαρτώος κώδικας με τις
Λειτουργίες του Ιωάννου του
Χρυσόστομου και του Μεγάλου
Βασιλείου. Καλλιγραφήθηκε
από τον Ιακώβο,
Κωνσταντινούπολη,
Φεβρουάριος 1636 (κώδ. 250).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11

Η Ιερά Μονή Καρακάλλου
και η βιβλιοθήκη της

αιώνα. Οι παλαιότεροι είναι ένα Ευαγγελιστάριο και ένα γεροντικό του ενάτου αιώνα, μεγαλογραμμάτου γραφής. Σχετικά με το περιεχόμενό τους, από τους 341 παλαιότερους κώδικες (για τους οποίους υπάρχουν μικροφωτογραφίες στη Θεσσαλονίκη, στο Πατριαρχικό Ίδρυμα Πατερικών Μελετών που στεγάζεται στη Μονή Βλατάδων, από τη δεκαετία του 1970), οι 34 είναι Ευαγγέλια, Απόστολοι και Ψαλτήρια, οι 29 είναι βιβλία βυζαντινής μουσικής, οι 55 ιερατικά (αρχιερατικά, ιερατικά, ευχολόγια, κ.ά.), 88 λειτουργικά βιβλία (Μηναία, Παρακλητικές, Ακολουθίες Αγίων, κ.ά.), 61 περιέχουν Λόγους Αγίων

282. Περγαμινό

Τετραευάγγελο στη Βιβλιοθήκη
της Μονής Καρακάλλου
(κώδ. 20). Ο κώδικας,
σύμφωνα με σημείωμα
στο φ. 212, καλλιγραφήθηκε
μεταξύ 1289 και 1290 από τον
γραφέα Ισαάκ.

και άλλων εκκλησιαστικών προσώπων (Πατερικά έργα, Γεροντικά, Κυριακοδρόμια, κ.ά.), 18 Βίους Αγίων, 13 είναι σύμμεικτοι κώδικες και άλλοι 46 διάφοροι (νομοκανονικά, γραμματικές, τυπικά, κ.ά.). Όλοι οι κώδικες έχουν καταλογογραφηθεί αναλυτικά από τη μονή κατά

τα έτη 2015–2019 και υπάρχει ψηφιακός κατάλογος. Μέχρι σήμερα (Μάιος 2021), από τους 556 κώδικες έχουν ψηφιοποιηθεί οι 228, οι οποίοι περιέχουν το 50% περίπου του συνόλου των φύλλων, και η ψηφιοποίηση συνεχίζεται».

Ανάμεσα στα περγαμινά χειρόγραφα της συλλογής ξεχωρίζουν ένα Ευαγγέλιο σε μεγαλογράμματη γραφή του 9ου αιώνα (αρ. 11) και ένα περγαμινό λειτουργικό ειλητάριο του 13ου αιώνα (αρ. 243). Επίσης, αξιομνημόνευτο είναι και το πολυτελές Τετραευάγγελο (αρ. 20), που είχε καλλιγραφηθεί στη μονή το 1289/1290 από τον γραφέα Ισαάκ και εντοπίστηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1492 από τον Ιάκωβο Μαλασπίνα, ο οποίος το αγόρασε και το επαναπάτρισε. Το Ευαγγελιστάριο Καρακάλλου 252, του 18ου αιώνα, περιέχει ολοσέλιδες παραστάσεις των τεσσάρων ευαγγελιστών.

Από τη συλλογή των χειρογράφων πέντε κώδικες περιέχουν έργα της θύραθεν γραμματείας. Σε τρεις από αυτούς περιέχονται οι ίδιοι Λόγοι του Ισοκράτη με την ίδια ακριβώς σειρά (*Πρὸς Δημόνικον*, *Πρὸς Νικοκλέα* και *Πρὸς Εὐαγόρα*) και με διάστιχη εξήγηση στην καθομιλούμενη. Επιπλέον υπάρχει η *Ἑκάβη* του Ευριπίδη, τμήμα των *Στοιχείων* του Ευκλείδη, ο *Πλοῦτος* και οι *Νεφέλαι* του Αριστοφάνη, ο *Πρεσβευτικός πρὸς τοὺς Τρῶας* του Λιβανίου, οι *Γνώμες* του Κάτωνα, δύο επιγράμματα του Σιμμία του Ρόδιου και τρία έργα από τα *Ἠθικά* του Πλουτάρχου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11

Η Ιερά Μονή Καρακάλλου
και η βιβλιοθήκη της

283. Σελίδα τίτλου της έκδοσης: «Βασιλείου του της Καισαρείας της Καππαδοκίας αρχιεπισκόπου συγγράμματα τινά ...», Βενετία, Stefano de Nicolini de Sabio, 1535 (ΩΒ).

284. Σελίδα τίτλου της έκδοσης: Γεράσιμος Βλάχος, «Αρμονία ...», Βενετία, Ανδρέας Ιουλιανός, 1661 (ΩΒ).

ΕΝΤΥΠΑ ΒΙΒΛΙΑ

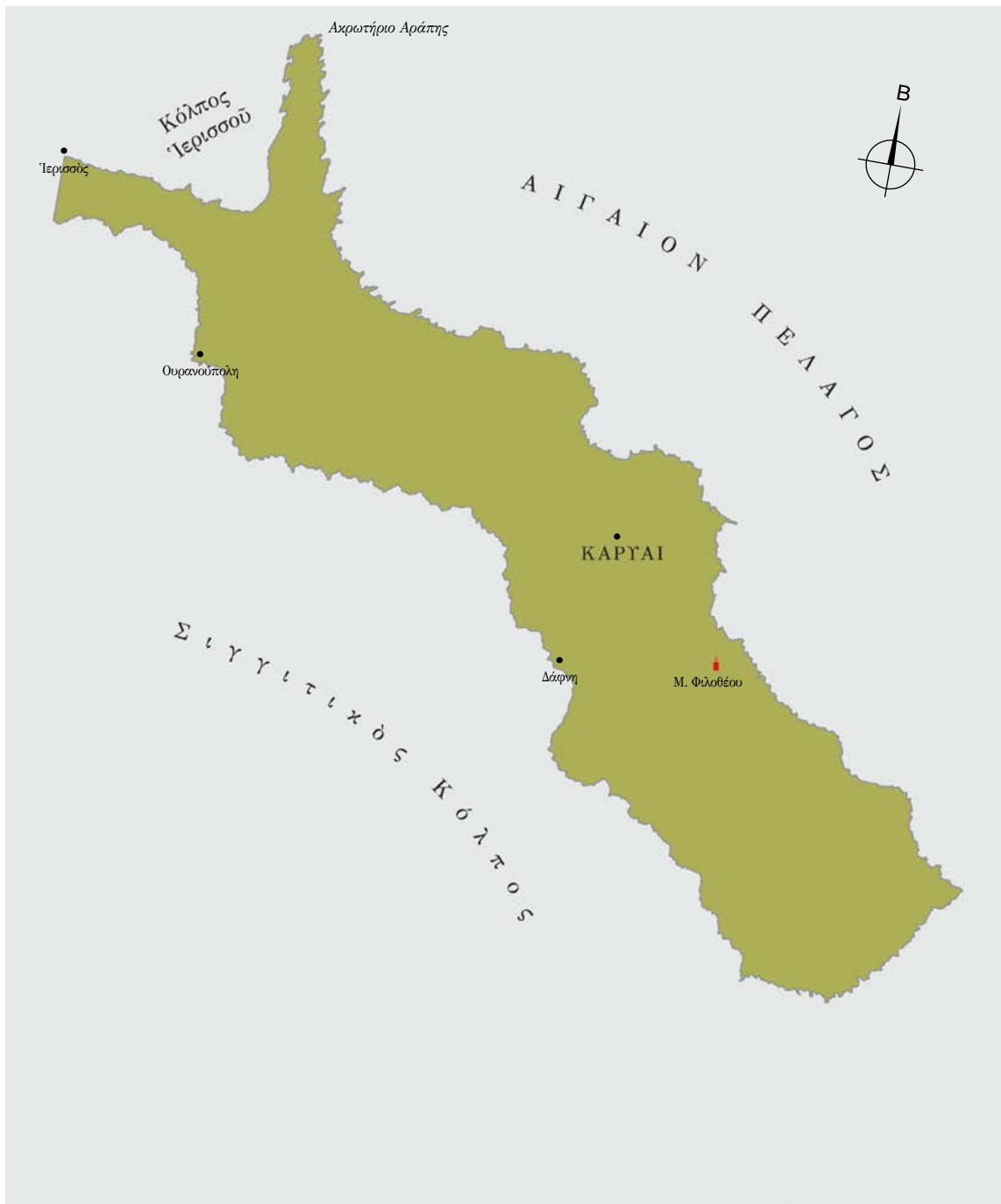
Σχετικά με τη συλλογή των εντύπων, ο βιβλιοθηκάριος της μονής μας πληροφορεί: «Τα έντυπα βιβλία που φυλάσσονται στη βιβλιοθήκη είναι περίπου δέκα χιλιάδες, με παλαιότερα δύο βιβλία του 15ου αιώνας (έργα Αριστοτέλη και Λεξικό Σουΐδα), ενώ υπάρχουν και σειρές περιοδικών, κυρίως παλαιότερων. Όλα σχεδόν τα βιβλία είναι καταλογογραφημένα σε ψηφιακή βάση δεδομένων από το 2015. Άλλα δύο χιλιάδες περίπου έντυπα βιβλία (κυρίως νεότερες εκδόσεις) που προορίζονται για την πνευματική μελέτη των αδελφών, φυλάσσονται σε μια μικρότερη βιβλιοθήκη σε άλλο χώρο της μονής».

Ο Θωμάς Παπαδόπουλος στις *Βιβλιοθήκες του Αγίου Όρους* (σ. 4) αναφέρει ότι η πρώτη ελληνική έκδοση που εντόπισε στη μονή Καρακάλλου είναι του 1499. Πρόκειται για το έργο *Τὸ μὲν παρὸν βιβλίον Σουΐδα ... Ἀττικῶν λέξεων συναγωγὴν κατὰ στοιχεῖον*, που τυπώθηκε στο Μιλάνο ὑπὸ Βενεδίκτου Μάζου καὶ Ἰωάννου Βισόλου τῶν Καρπαίων σε επιμέλεια του Δημητρίου Χαλκοκονδύλη.

Η επόμενη έκδοση είναι του 1523 και πρόκειται για το *Λεξικὸν του Βαρίνου Φαβωρίνου* σε επιμέλεια Ζαχαρία Καλλιέργη.

Η ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ
ΦΙΛΟΘΕΟΥ
ΚΑΙ Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ

ΘΕΣΗ

Η μονή Φιλοθέου βρίσκεται στο μέσον περίπου της προς ανατολίας ακτής της αθωνικής χερσονήσου, κτισμένη σε καστανόφυτο οροπέδιο της βορειοανατολικής πλευράς σε υψόμετρο 330 περίπου μέτρων, ανάμεσα στη μονή Καρακάλλου και το Κάθισμα του Μυλοποτάμου. Είναι αφιερωμένη στον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου.

Το μοναστηριακό συγκρότημα εμφανίζει τη συνήθη, σχεδόν τετράγωνη, κάτοψη, με το καθολικό στη μέση και την τράπεζα στα δυτικά του, ενσωματωμένη στην αντίστοιχη πτέρυγα της μονής.

Στην ιεραρχική τάξη των είκοσι αγιορειτικών μονών, η Φιλοθέου κατέχει από το 1574 τη δωδέκατη θέση.

ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ

Στη σημερινή θέση της μονής Φιλοθέου υπήρχε σύμφωνα με την παράδοση Ασκληπιείο, το οποίο είχε ιδρύσει ο Μ. Κωνσταντίνος (323–337). Κατά τον 9ο αιώνα ένας μοναχός, ονόματι Ξενοφών, φαίνεται πως ασκήτευε στην τοποθεσία. Ο Γεράσιμος Σμυρνάκης (1862–1935) αναφέρει πως στη θέση αυτή προϋπήρχε μονύδριο, που

285. Στη σελίδα 355:
*Η είσοδος της Μονής
Φιλοθέου. Φωτογραφία:
Πέτρος Πολίτης, 2018.*

286. *Η Μονή Φιλοθέου
στη χερσόνησο του Άθω –
Αγίου Όρους.*

287. Χαλκογραφία αγνώστου με θέμα τον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου, Βιέννη, 1765.
Στο κάτω μέρος, σχηματική απεικόνιση της Μονής Φιλοθέου.

ήδη από το 868 ονομαζόταν Φιλοθέου, χωρίς ο ισχυρισμός αυτός να επαληθεύεται από τις γραπτές πηγές. Έγγραφο της Μεγίστης Λαύρας του έτους 992 την κατονομάζει ως μονή της Πτέρης ή του Φιλοθέου.

Με το σημερινό της όνομα απαντά σε δύο ακόμη έγγραφα του Πρώτου Νικηφόρου των ετών 1015 και 1016, όπου ο τότε ηγούμενός της υπογράφει ως «Γεώργιος μοναχός και ηγούμενος Φιλοθέου» και ως «Γεώργιος, Μοναχός και ηγούμενος μονής του κυροῦ Φιλοθέου» αντίστοιχα, ενώ σε έγγραφο του 1017 τέσσερις φορές ταυτίζεται με τη μονή της Φτέρης: «*Τῆς Πτέρης ἡγουν Φιλοθέου*».

Από τα συγκεκριμένα έγγραφα, και από άλλα σχετικά, συνάγεται ότι ιδρύθηκε αρκετά χρόνια προ του 1015 από τον Φιλόθεο, σύγχρονο του Αθανάσιου Αθωνίτη (περ. 930–1000), ίσως μάλιστα στα τέλη του 10ου αιώνα. Με τα ιστορικά αυτά δεδομένα συμφωνεί κατά βάση και η παλαιά παράδοση που αποδίδει την ίδρυσή της στον Φιλόθεο σε συνεργασία με τους ασκητές Αρσένιο και Διονύσιο.

Από το 1051 έως το 1141 η μονή Φιλοθέου δεν αναφέρεται σε κανένα αρχειακό έγγραφο. Η παράδοση πως το πρώτο μεγάλο οικοδομικό πρόγραμμα του μοναστηριακού συγκροτήματος τοποθετείται στα έτη της βασιλείας του Νικηφόρου Γ' Βοτανειάτη (1078–1081), που οι δωρεές του επέτρεψαν να συγκροτηθεί σε πραγματική μονή, υποστηρίζεται μόνον από μεταγενέστερες πηγές. Φαίνεται πως προέρχεται από τις αφηγήσεις για τη δωρεά στη μονή Φιλοθέου του μετοχίου του Προδρόμου στη Θάσο, που μαρτυρείται ωστόσο από τον 18ο αιώνα και μετά, αφενός από τον Ιγνάτιο Φιλοθεΐτη το 1796 (Κώδ. Φιλ. 89) και αφετέρου από τον Κώδ. Παντ. 281 του 19ου αιώνα.

Η απουσία τεκμηρίων υποδηλώνει πως η μονή είχε εγκαταλειφθεί. Η ύπαρξή της αναφέρεται και πάλι το 1141, όταν, με ηγούμενο τον Αρσένιο, ένα καινούριο κτί-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12

*Η Ιερά Μονή Φιλοθέου
και η βιβλιοθήκη της*

σμα εντάχθηκε στον χώρο της μονής —ο Αρσένιος περιλαμβάνεται στους κτίτορες της μονής.

Η πιθανότητα για μια δεύτερη περίοδο εγκατάλειψης προκύπτει από την απουσία σχετικών εγγράφων για περισσότερο από έναν αιώνα, από το 1169 μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1280.

Κατά τη βασιλεία των Παλαιολόγων Ανδρονίκου Β΄ (1282–1328), Ανδρονίκου Γ΄ (1328–1341) και Ιωάννη Ε΄ (1341–1391) οι αυτοκράτορες επιδαψίλευαν στη μονή ιδιαίτερες φροντίδες, με επιχορηγήσεις που ανερχόταν σε δέκα μεγάλα τάλαντα. Επιπρόσθετα, κατακυρώθηκαν και οι κτήσεις της στη Θάσο, τις Σέρρες, την Καλαμαριά κ.α.

Νέα ώθησι έδωσε ο Θεοδόσιος (1300–1391), αδελφός του Διονυσίου, κτίτορα της ομώνυμης μονής. Ο Θεοδόσιος καταγόταν από την Κορυσό της Καστοριάς και σπούδασε στην Κωνσταντινούπολη, όπου και χειροτονήθηκε. Στη συνέχεια κατέφυγε στη μονή Φιλοθέου όπου το 1335 ψηφίστηκε ηγούμενός της. Το 1370 τον άρπαξαν πειρατές και πουλήθηκε σκλάβος στην Πρωύσα. Μετά από περιπέτειες έγινε μητροπολίτης Τραπεζούντας, καλεσμένος από τον Αλέξιο Γ΄ Κομνηνό (1349–εκεί 1390).

Τη μονή Φιλοθέου προσπάθησε να ενισχύσει με ανθρώπινο δυναμικό ο Στέφανος Δουσάν, όταν το 1346 εξέδωσε υπέρ αυτής χρυσόβουλο. Αποτέλεσμα της κίνησής του ήταν η προσέλευση στο μοναστήρι πολλών Βουλγάρων και Σέρβων μοναχών, οι οποίοι μετέτρεψαν τη μονή σε ιδιόρρυθμη. Σε έγγραφο της Συνάξεως το 1483 ο ηγούμενος της μονής υπέγραφε στα σλαβικά.

Μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης και περί το 1480 η μονή Φιλοθέου διέρχεται περίοδο ερήμωσης. Σε ανάκαμψη οδηγήθηκε από τον Διονύσιο (άγιος Διονύσιος ο εν Ολύμπω, † 1541), ο οποίος ανέλαβε την ηγουμενία της περί το 1500. Ο Διονύσιος είχε ξεκινήσει από

τα Μετέωρα και προτού εγκαταβιώσει στη Φιλοθέου ήταν μοναχός στη γειτονική μονή Καρακάλλου. Η αντίδραση των σλαβόφωνων υπέρμαχων της ιδιορρυθμίας στις προσπάθειές του για τη μετατροπή της μονής σε κοινόβιο τον ανάγκασαν να αποχωρήσει και να καταφύγει αρχικά στη Βέροια, κατόπιν στα Ιεροσόλυμα και τέλος στον Όλυμπο (είναι ο πολιούχος άγιος του Λιτοχώρου Πιερίας), όπου ίδρυσε τη μονή Αγίας Τριάδος. Η

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12

*Η Ιερά Μονή Φιλοθέου
και η βιβλιοθήκη της*

δράση του ωστόσο είχε μόνιμα ευεργετικά αποτελέσματα. Επέβαλε τον κοινοβιακό τρόπο βιωτής και ξεκίνησε ευρύ ανακαινιστικό πρόγραμμα, βασισμένο σε δωρεές ευεργετών. Παράλληλα, επάνδρωσε τη μονή με νέους μοναχούς που έφερε από την Κωνσταντινούπολη και καθιέρωσε την ελληνική γλώσσα στις εκκλησιαστικές ακολουθίες.

Το 1533 η μονή Φιλοθέου, προκειμένου να αντιμετωπίσει τα χρέη της, που προέκυψαν προφανώς εξαιτίας της οθωμανικής κατάκτησης, αναγκάστηκε να πουλήσει έναντι 4.000 άσπρων στον έξαρχο Γρηγόριο Γηρομεριώ-

288. *Η Μονή Φιλοθέου. Φωτογραφία από την έκδοση: Ιερομόναχος Στέφανος Κελλιώτης, «Λεύκωμα του Αγίου Όρους Άθω», Μαγδεβούργο, Τύποις Kunst- und Lichtdruckwerk Paul Richter, 1928.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12

*Η Ιερά Μονή Φιλοθέου
και η βιβλιοθήκη της*

τη το Κάθισμα του Σταυρονικήτα, που στη συνέχεια εξελίχθηκε σε κυρίαρχη μονή. Το 1541 πάλι παραχώρησε την επικαρπία εδαφικών εκτάσεων του μετοχίου της στη Θάσο σε χωρικούς. Επιπλέον, κατά τα τέλη του 16ου αιώνα επικυρώθηκε από το πατριαρχείο η πρότερη κυριότητα της μονής επί του Μυλοποτάμου και του Κραβάτου στη μονή της Λαύρας. Ακολούθησε η πτώχευσή της και το 1661 απαλλάχθηκε για τον λόγο αυτό από τη

289. *Η Μονή Φιλοθέου.
Ασπρόμαυρη φωτογραφία,
Λέων Φραντζής, χ.χ.,
Ελληνικό Λογοτεχνικό και
Ιστορικό Αρχείο - Μορφωτικό
Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.*

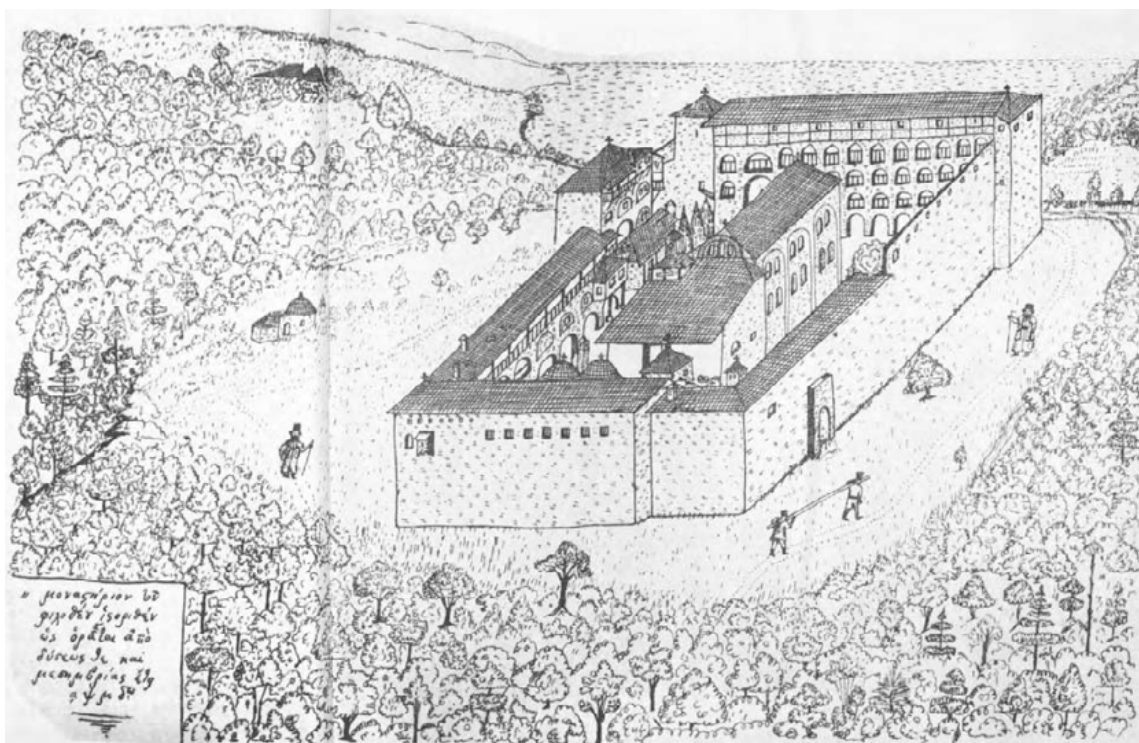
συδοσία προς την κοινότητα, μαζί με τις μονές Κωνσταντονίτου (Κασταμονίτου) και Αγίου Παντελεήμονος. Το 1666 είχε 50 μοναχούς.

Στους τελευταίους ευεργέτες της λογίζονται οι Ρώσοι τσάροι Μιχαήλ Θεοδώροβιτς (1642), που έδωσε άδεια εράνου ανά επταετία, και Ιωάννης Μαξίμοβιτς (1707), καθώς και οι ηγεμόνες των παραδουνάβιων ηγεμονιών Γρηγόριος Γκίκας (1747–1748) και Κωνσταντίνος Μαυροκορδάτος (1744–1748). Στους δύο τελευταίους οφείλεται η ανοικοδόμηση του καθολικού, που είχε καταρρεύσει το 1746.

Το καθολικό της μονής Φιλοθέου είναι αφιερωμένο στον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου. Κτίστηκε στα θεμέλια παλαιότερου ναού και αρχιτεκτονικά ανήκει στον αγιορείτικο εγγεγραμμένο σταυροειδή ρυθμό. Στην ανέγερση (1746) και στην εικονογράφηση (1752) του καθολικού βοήθησαν οικονομικά οι ηγεμόνες Κωνσταντίνος Μαυροκορδάτος και Γρηγόριος Γκίκας με 6.600 άσπρα. Η εικονογράφηση είναι έργο των αδελφών Κωνσταντίνου

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12

*Η Ιερά Μονή Φιλοθέου
και η βιβλιοθήκη της*

και Αθανασίου από την Κορυτσά. Δεκατρία χρόνια μετά, το 1765, οι ίδιοι ιστόρησαν και τη λιτή. Το εικονοστάσιο είναι του 18ου αιώνα. Ο πύργος του κωδωνοστασίου είναι της ίδιας περιόδου (1764).

Για το παλαιό καθολικό γνωρίζουμε μόνο ότι ήταν στο τύπο της βασιλικής, το οποίο μάλιστα σχεδίασε ο Μπάρσκι δύο μόλις χρόνια πριν από την ανέγερση του νέου

290. *Η Μονή Φιλοθέου.
Λιθογραφική ανατύπωση
από παλαιότερο σχέδιο
του Κιωβίτη μοναχού
Βασίλειου Μπάρσκι. Αρχικό
σχέδιο 1744, λιθογραφία 1887.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12

*Η Ιερά Μονή Φιλοθέου
και η βιβλιοθήκη της*

*291. Η μαρμάρινη Φιάλη
στην αυλή της Μονής
Φιλοθέου. Φωτογραφία:
Πέτρος Πολίτης, 2018.*

ναού, όταν πέρασε από τη μονή. Από τον ναό εκείνον διατηρήθηκε το τέμπλο, εμπλουτισμένο με φορητές εικόνες κρητικής τέχνης στο επιστύλιό του.

Το 1744 στη μονή Φιλοθέου αντιστοιχούσε χαράτσι προς τους Τούρκους 91 γρόσια. Το 1759 αδελφός της μονής έγινε ο Κοσμάς ο Αιτωλός, πρώην μαθητής της Αθωνιάδας Σχολής.

Κατά την απογραφή του 1808 οι μοναχοί της ήταν 60, από τους οποίους εντός ζούσαν οι 42.

Τον Σεπτέμβριο του 1871 πυρκαγιά κατέκαυσε το μεγαλύτερο μέρος των κτιρίων, εκτός του Καθολικού και της Βιβλιοθήκης. Εν μέρει διασώθηκε η Τράπεζα και μικρό τμήμα του διαβατικού της εισόδου, όπου εντοπίστηκε επιγραφή με χρονολόγηση ζυμ' (=1540). Οι εργασίες ανοικοδόμησης κράτησαν 20 χρόνια και εξάντλησαν τους πόρους της μονής προτού ολοκληρωθεί το έργο, αφού το μισό της βόρειας πτέρυγας έμεινε ασυμπλήρωτο. Από τον Μάρτιο του 1900 η Ιερά Κοινότητα ανέλαβε την κηδεμονία της μονής.

Από τη βυζαντινή μονή Φιλοθέου δεν σώζεται κάτι αυτοτελές στις ημέρες μας. Σποραδικά μόνο και χάρη στις πρόσφατες αναστηλωτικές εργασίες διακρίνονται κάποια στοιχεία που θα μπορούσαν να τοποθετηθούν στη βυζαντινή εποχή.

Το 1965 η μονή Φιλοθέου είχε μόλις 22 μοναχούς. Το 1973 επανδρώθηκε από τη συνοδεία του γέροντα Εφραίμ, μαθητή του Ιωσήφ του Σπηλαιώτη στη Νέα Σκήτη, που ήταν εγκατεστημένη στην Προβάτα, στο Κελλί του Αγίου Αρτεμίου. Τον Οκτώβριο της ίδιας χρονιάς επέστρεψε στο κοινοβιακό σύστημα με σιγίλιο του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Δημητρίου Α΄.

Συνοδείες μοναχών από τη μονή Φιλοθέου επάνδρωσαν τις μονές Κωνσταμονίτου (Κασταμονίτου) (1979), Ξηροποτάμου (1980) και Καρακάλλου (1981).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12

*Η Ιερά Μονή Φιλοθέου
και η βιβλιοθήκη της*

Μεταξύ των μοναχών που κατά καιρούς εγκαταβίωσαν στη μονή Φιλοθέου συγκαταλέγονται ο αυστηρός ασκητής Συμεών, γνωστός ως «μονοχίτων και ανυπόδητος», με καταγωγή από το Βαθύρεμα Αγιάς, οι Δομέτιος και Δαμιανός από τα Άγραφα, ο Διονύσιος από το Φανάρι Καρδίτσας, ο Ευλόγιος Κουρίλας (1880–1961) από τα περικόρα της Κορυτσάς.

Η ΤΡΑΠΕΖΑ

Η Τράπεζα, ενσωματωμένη στη δυτική πτέρυγα, στον πρώτο όροφο, θεωρείται από τα παλαιότερα κτίρια της μονής. Η κάτοψή της είναι ορθογώνια. Επεκτάθηκε κατά τον 16ο αιώνα με δαπάνη του Λεοντίου, βασιλέα της Καχetics (σήμερα περιφέρεια της ανατολικής Γεωργίας), και του γιου του Αλεξάνδρου. Επιγραφή του 1540 μάλλον αναφέρεται στην ανακαίνιση του κτιρίου και όχι στην τοιχογράφησή του, η οποία, σύμφωνα με νεότερες μελέτες, τοποθετείται μεταξύ των ετών 1561–1574. Πρόκειται για αξιόλογες τοιχογραφίες, που δεν σώζονται όμως σε καλή κατάσταση, εξαιτίας της πυρκαγιάς του 1871. Φιλοτεχνήθηκαν σε μία φάση, αλλά από δύο ζωγράφους.

Μεταξύ καθολικού και τράπεζας βρίσκεται η φιάλη, κατασκευασμένη ολόκληρη από λευκό μάρμαρο. Οι τοιχογραφίες του θόλου της ανάγονται στα τέλη του 18ου αιώνα.

ΕΙΚΟΝΟΦΥΛΑΚΙΟ

Ως εφέστιες εικόνες της μονής θεωρούνται η Θεοτόκος Γλυκοφιλούσα και η Παναγία η Γερόντισσα. Η Γλυκοφιλούσα, αμφιπρόσωπη εικόνα με παράσταση Σταυρώσεως στην πίσω όψη, είναι τοποθετημένη στο αριστερό μαρμάρινο προσκυνητάρι του καθολικού. Η παράδοση της μονής τη θέλει προεικονομαχική και να καταφθάνει με θαυματουργικό τρόπο από την Κωνσταντινούπολη, καθώς η κάτοχός της πατρικία Βικτωρία την έριξε στη θάλασσα για να τη σώσει. Η Γερόντισσα είναι τοποθετημένη πίσω από τον αριστερό χορό. Και αυτή μεταφέρθηκε με θαυματουργικό τρόπο από τη Νιγρίτα Σερρών.

Στο καθολικό φυλάσσεται επίσης ορειχάλκινος σταυρός εκστρατείας μεγάλων διαστάσεων του 11ου αιώνα με παραστάσεις ιαματικών και στρατιωτικών αγίων.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Σήμερα η Βιβλιοθήκη καταλαμβάνει τον πρώτο όροφο της νεόδμητης βορειοδυτικής πτέρυγας, που ανεγέρθηκε σύμφωνα με τις σύγχρονες προδιαγραφές φύλαξης και διατήρησης (1992–1994). Η προηγούμενη θέση της ήταν στον πρώτο όροφο της μνημειακής εισόδου της μονής, που βρίσκεται στην ανατολική πτέρυγα, κάτω από το παρεκκλήσι των Πέντε Μαρτύρων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12

Η Ιερά Μονή Φιλοθέου
και η βιβλιοθήκη της

Η παλαιότερη αναφορά στη Βιβλιοθήκη της μονής Φιλοθέου που έχει εντοπιστεί είναι του Κυριακού του Αγκωνίτη, ο οποίος επισκέφτηκε το μοναστήρι στις 22–29 Νοεμβρίου 1444 και σημείωσε πως είδε ένα αντίγραφο του σχολιασμού του Ευσταθίου στον Όμηρο («*Εὐσταθίου μαΐστορος τῶν ῥητόρων καὶ ἐκκλησιαστικοῦ ἐπὶ τῶν δεήσεων τοῦ ὕστερον Θεσσαλονίκης, παρεκβολαὶ τῆς Ὁμήρου Ἰλιάδος*»). Ο κώδικας αυτός δεν βρίσκεται πλέον στη Βιβλιοθήκη.

Για ύπαρξη βιβλιοθήκης μπορεί να γίνεται λόγος μόνο μετά την επανίδρυση της μονής από τον Αρσένιο, μετά δηλαδή το 1141. Ορισμένα λειτουργικά βιβλία του 12ου και του 13ου αιώνα που βρίσκονται στη Βιβλιοθήκη πιθανότατα αγοράστηκαν καινούρια τότε.

Παρακολουθώντας την ιστορία της διαπιστώνει κανείς πως η συλλογή βιβλίων από αγορές ή συγγραφή μεγάλωνε κάθε εκατό περίπου χρόνια μέχρι την οθωμανική κατάκτηση.

Η αρχική ώθηση λοιπόν για τη δημιουργία βιβλιοθήκης σχετίζεται με τον Αρσένιο (μέσα 12ου αι.), η ανακαίνισή της με τον άγιο Σάββα (αρχές 13ου αι.), και η συγκρότηση βιβλιογραφείου με τους μοναχούς Γεράσιμο και Ιγνάτιο (μέσα 14ου αι.). Κατά τον 14ο αιώνα η βιβλιοθήκη της μονής ενισχύθηκε χάρη στις δωρεές του αυτοκράτορα Ανδρόνικου Β΄ Παλαιολόγου (πρώτο τέταρτο του 14ου αι.) και χάρη στην ηγουμενία του Θεοδοσίου (δεύτερο τέταρτο του 14ου αι.), αργότερα αρχιεπισκόπου Τραπεζούντας. Κατά τον 16ο αιώνα συγκροτείται το σκριπτόριο και το σχολείο των Καλλιπολιτών μοναχών Μαξίμου, Γαβριήλ και Μακαρίου, οι οποίοι συνδέονται με την ανανέωση της μονής ως ελληνικού κοινοβίου από τον ηγούμενο Διονύσιο, αργότερα γνωστό ως Διονύσιο εν Ολύμπω. Η παρουσία των Καλλιπολιτών μοναχών στη μονή συνδέθηκε και με την τοποθέτηση ως ηγουμένου στη Φιλοθέου ενός καλλιγράφου, του Καλλίνικου Διονυσιάτη.

Στη διαμόρφωση της αρχικής βιβλιοθήκης θα πρέπει να έπαιξαν ρόλο και τα επιστημονικά ενδιαφέροντα του ίδιου του Αρσενίου, ο οποίος ταυτίζεται με τον Φιλοθεΐτη συγγραφέα που συνέθεσε περί το 1150 το κανονολογικό έργο *Σύνοψις τῶν θείων Κανόνων*. Κανένα αντίγραφο της σύνοψης αυτής δεν σώζεται στη μονή, αλλά δύο κώδικες της πιθανόν να σχετίζονται με τις πηγές του Αρσενίου, ο Κώδικας 216 (Λάμπρος 42), των μέσων του 12ου αιώνα, και ο Κώδικας 38 (Λάμπρος 52), του 11ου αιώνα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12

*Η Ιερά Μονή Φιλοθέου
και η βιβλιοθήκη της*

Κανένα από τα χειρόγραφα που χρονολογούνται από τον 12ο και τις αρχές του 13ου αιώνα δεν μπορεί να αποδειχθεί ότι γράφτηκε στη μονή Φιλοθέου. Εντοπίζονται, ωστόσο, επτά ή οκτώ κώδικες που γράφτηκαν εκείνη την περίοδο, οι οποίοι είτε είχαν αποκτηθεί για τη μονή καινούριοι, είτε ως παλαιότερα χειρόγραφα είχαν αποκτηθεί εκείνη την εποχή από δεύτερο χέρι.

292. *Εσωτερικό
της Βιβλιοθήκης της Μονής
Φιλοθέου. Φωτογραφία:
Γαβριήλ μοναχού Φιλοθεΐτη.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12

*Η Ιερά Μονή Φιλοθέου
και η βιβλιοθήκη της*

Κατά την παλαιολόγια περίοδο οι Φιλοθεΐτες μοναχοί διεύρυναν το περιεχόμενο της βιβλιοθήκης είτε γράφοντας είτε αποκτώντας από διάφορες πηγές αρκετούς κώδικες. Οι μοναχοί Γεράσιμος και Ιγνάτιος, με τη βοήθεια και άλλων μοναχών, κατόρθωσαν να δημιουργήσουν μια σημαντική θεματική σειρά. Οι κώδικες που αποκτήθηκαν τότε είναι σχεδόν όλοι αγιολογικοί, εκτός από ένα Τετραευάγγελο που γράφτηκε από Φιλοθεΐτη μοναχό, σύγχρονο του Γεράσιμου, ίσως για προσωπική χρήση.

Με την πτώση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, το Άγιον Όρος βιώνει μια δύσκολη περίοδο. Οι πληροφορίες για αντιγραφή κωδίκων είναι λίγες και αναφέρονται στο πρώτο μισό του 15ου αιώνα. Παράλληλα η Δύση αρχίζει να ενδιαφέρεται για τις συλλογές των μονών κατά την Αναγέννηση, όταν αναζητούνται χειρόγραφα με έργα κλασικών συγγραφέων, ενώ λόγω της διαμάχης μεταξύ Ανατολικής και Δυτικής Εκκλησίας αναζητούνται και θεολογικά κείμενα. Κατά συνέπεια αποστέλλονται στο Άγιον Όρος άτομα ώστε να μεταφέρουν στη Δύση χειρόγραφα, με αποτέλεσμα τις γνωστές απώλειες για τις αγιορείτικες βιβλιοθήκες. Εκτός όμως από τις προσπάθειες απόκτησης χειρογράφων, κάποιοι από τους απεσταλμένους της Δύσης κατέγραφαν ό,τι συναντούσαν. Από αυτές τις μαρτυρίες προκύπτει πως οι βιβλιοθήκες της Μεγίστης Λαύρας και του Βατοπαιδίου ήταν οργανωμένες και πως στις μονές Παντοκράτορος και Φιλοθέου υπήρχαν σημαντικές προσωπικές συλλογές μοναχών.

Κατά τον 16ο αιώνα οι μοναχοί της μονής Φιλοθέου συνέλεξαν και αντέγραψαν κυρίως λειτουργικά κείμενα. Η ομάδα γράφων από την Καλλίπολη (16ος αι.) έγραψε πολλά λειτουργικά βιβλία για το μοναστήρι και παράλληλα διύθυσε ένα σχολείο για αναλόβητους ιερείς.

Μερικοί από αυτούς έγραψαν κώδικες που σώζονται στη Βιβλιοθήκη του.

Την ίδια περίοδο έχουμε και εμπλουτισμό με βιβλία που μπορούν να χαρακτηριστούν πηγές για την ορθόδοξη θεολογία και τη βιβλική ερμηνεία. Τα περισσότερα αποκτήθηκαν με δωρεές ή αγορές.

Στην πυρκαγιά του 1871 τα βιβλία μεταφέρθηκαν σε ασφαλείς χώρους και διασώθηκαν όλα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12

*Η Ιερά Μονή Φιλοθέου
και η βιβλιοθήκη της*

293. Λεπτομέρεια από χαλκογραφία αγνώστου, Μόσχα, 1849. Ανάμεσα στις εκτάσεις με τα περιβόλια και τα κυπαρίσσια απεικονίζεται το φρουριακό συγκρότημα της Μονής Φιλοθέου.

294. Ο Ευαγγελιστής Μάρκος ως αρχαίος φιλόσοφος. Μικρογραφία σε περγαμινό Τετραεὐάγγελο της Μονής Φιλοθέου, 10ος αιώνας (κώδ. 33, στο verso μη αριθμημένο φύλλο μεταξύ δύο φύλλων με τον αριθμό 67).

Η περίπτωση της Βιβλιοθήκης της μονής Φιλοθέου παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον λόγω της μεγάλης συλλογής πρώιμων χειρόγραφων Μηναιών, η οποία είναι σημαντική για την αθωνική χειρόγραφη παράδοσή τους. Αν ανατρέξει κανείς στον κατάλογο του Λάμπρου, μόνον η Μεγίστη Λαύρα ξεπερνά τη μονή Φιλοθέου σε αριθμό σωζόμενων παλαιών χειρόγραφων Μηναιών τα οποία λειτουργούν ως τεκμήρια για το πώς τελούνταν οι ιεραουργίες στη μονή από την ίδρυσή της το 1141 και εξής.

ΑΡΧΕΙΟ

Μεταξύ των εγγράφων της μονής συγκαταλέγεται το πωλητήριο μονυδρίου προς τη Λαύρα του 1046, ένα άλλο του 1087, υπογραμμένο από τον Πρώτο του Αγίου Όρους Σάββα, που αναφέρεται στη σκίτη του Μαγουλά. Σώζεται ακόμη ένα χρυσόβουλο του Ανδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου (1284), με το οποίο δωρίζεται στη μονή το δεξί χέρι του Ιωάννη Χρυσοστόμου, και ένα άλλο (1287) σχετικό με το μετόχι της μονής στη Θάσο. Από το 1287 υπάρχει επίσης επιστολή του Πρώτου για τα μετόχια της μονής που δεν της ανήκαν πια. Στο 1326 ανάγεται ένα χρυσόβουλο του Ανδρονίκου Γ΄ Παλαιολόγου, στο 1344 του Ιωάννη Α΄ Παλαιολόγου και στο 1346 του Στέφανου Δουσάν. Τέλος, του 1634 είναι έγγραφο του Ιωάννου Γρηγορίου Γκίκα, βοεβόδα Μολδαβίας, και του 1641 έγγραφο του τσάρου Μιχαήλ Θεοδώροβιτς.

Στο Αρχείο της μονής Φιλοθέου υπάρχουν ακόμη διάφορα πρακτικά εκχωρήσεων, απογραφών, οροθεσιών, έγγραφα μητροπολιτών, Πρώτων του Αγίου Όρους, των

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12

*Η Ιερά Μονή Φιλοθέου
και η βιβλιοθήκη της*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12

Η Ιερά Μονή Φιλοθέου
και η βιβλιοθήκη της

τουρκικών αρχών στα ελληνικά, και άλλα μοναστηριακά και ιδιωτικά έγγραφα σχετικά με δωρεές, διαθήκες, πωλητήρια κλπ.

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟΙ ΚΩΔΙΚΕΣ

Η Βιβλιοθήκη της μονής Φιλοθέου περιλαμβάνει σήμερα περί τους 400 χειρόγραφους κώδικες, με 54 από αυτούς σε περγαμνή, και δύο ειληπάρια. Ο Λάμπρος το 1880 κατέγραψε 249, ενώ τα περισσότερα σπαράγματα

295. Διακοσμητικό επίτιτλο σε περγαμινό Ευαγγελιστάριο της Μονής Φιλοθέου, 13ος αιώνας (κώδ. 1, φ. 36r).

που εντόπισε τα τοποθέτησε σε φάκελο και τα τοποθέτησε στο ράφι με αριθμό 81. Σήμερα έχουν επιστραφεί στους κώδικες στους οποίους ανήκαν και συνυπολογίστηκαν στις περιγραφές των εν λόγω κωδίκων.

Οι επιπλέον κώδικες είναι υστερότερα, λειτουργικά κυρίως, χειρόγραφα, πολλοί προφανώς αντιγραμμένοι από έντυπες εκδόσεις. Αρκετοί εξακολουθούν να χρησιμοποιούνται στις ακολουθίες της μονής, και πιθανόν να

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12

*Η Ιερά Μονή Φιλοθέου
και η βιβλιοθήκη της*

296. *Ταινιόσχημο επίτιτλο
σε περγαμινό Ευαγγελιστάριο
της Μονής Φιλοθέου,
13ος αιώνας (κώδ. 1, φ. 179r).*

ήταν στο Καθολικό όταν ο Λάμπρος μελετούσε τη συλλογή. Κάποιοι παλαιότεροι, μεταβυζαντινοί πάντως, κώδικες, που φυλάσσονται τώρα στη Βιβλιοθήκη, κατά την επίσκεψη του Λάμπρου βρίσκονταν προφανώς στα κελιά μοναχών ή στα μετόχια της μονής.

Το 1660 ο Αρσένιος Σουχάνοφ αφαίρεσε από τη μονή 32 χειρόγραφα. Ο κώδικας με ιστορικά υπομνήματα περί του Αγίου Όρους, τον οποίο μελέτησαν ο Ουσπένσκι και ο Φαμεράιερ, δεν εντοπίζεται στη Βιβλιοθήκη.

Σημαντικότερο από όλα είναι ένα εικονογραφημένο Τετραεπάγγελμα (αρ. 33), που θεωρείται από τα αρχαιότερα του Αγίου Όρους. Η προσωπογραφία με τον Ευαγγελιστή Μάρκο αποδιδόμενο ως φιλόσοφο είναι η παλαιότερη μικρογραφική παράσταση στο Άγιον Όρος. Ο κώδικας είναι του 10ου αιώνα, αλλά η αρχαϊκής τεχνοτρο-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12

Η Ιερά Μονή Φιλοθέου
και η βιβλιοθήκη της

πίας παράσταση του Ευαγγελιστή προέρχεται από παλαιότερο χειρόγραφο.

Αξιομνημόνευτος είναι και ο Κώδικας 2 της μονής, του 8ου αι., με επίτιτλα, πρωτογράμματα και άλλα κοσμήματα.

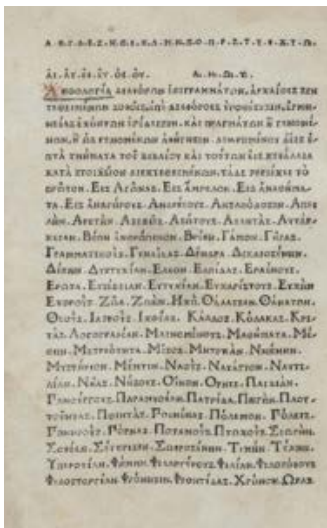
ΕΝΤΥΠΑ ΒΙΒΛΙΑ

Τα έντυπα βιβλία της Φιλοθέου ανέρχονται περίπου στις 20.000, από τα οποία τα 500 είναι στα ρωσικά και στα ρουμανικά.

Σε αυτά έχει προστεθεί πρόσφατα η πλούσια βιβλιοθήκη του προηγούμενου βιβλιοθηκάρου Λουκά Ντούρου από την Κατερίνη, ο οποίος απεβίωσε τον Ιανουάριο του 2022 από covid-19.

Ο Θωμάς Παπαδόπουλος στις *Βιβλιοθήκες του Αγίου Όρους* (σ.3) αναφέρει ότι η πρώτη ελληνική έκδοση που έχει εντοπίσει ανάγεται στα 1494, και πρόκειται για την *Άνθολογία διαφόρων έπιγραμμάτων*, που τυπώθηκε στη Φλωρεντία από τον Αλόπα (L.F. de Alopa).

Στη Βιβλιοθήκη της μονής θησαυρίζεται επίσης το μοναδικό γνωστό αντίτυπο της πρώτης έκδοσης του Ειρμολογίου, που τυπώθηκε στη Βενετία στις 12.09.1549, από την εκδοτική εταιρεία που είχαν συστήσει ο Μητροφάνης Καισαρείας, ο Δημήτριος Μαρμαρέτο, ο Βασίλειος Βάρελης και ο Σύλβεστρος ντε Οντίνο (Sylvestro de Odino). Σε αυτή την έκδοση περιλήφθηκε τυπωμένο για πρώτη φορά το έργο του Νικολάου Μαλαξού *Περὶ τῆς σημασίας τῶν ένουμένων δακτύλων τῆς χειρὸς τοῦ ἱερέως ἐν τῷ εὐλογεῖν αὐτὸν τὸν χριστῶνυμον λαόν*.

297. Σελίδα τίτλου
της έκδοσης: «[Α]νθολογία
διαφόρων επιγραμμάτων,
αρχαίους συνθεθειμένων
σοφοίς, επί διαφόροις
υποθέσεσιν ..», Φλωρεντία,
Laurentius Franciscus
de Alopa Venetus,
11 Αυγούστου 1494 (ΩΒ).

Αξιοσημείωτη είναι και η έκδοση του Πεντηκοσταρίου, τυπωμένη στη Βενετία το 1525 από τον ντα Σάμπιο (Stephano da Sabio), όπως και του Τριωδίου του 1538, τυπωμένη από τον Γκεράλντι (Geraldì) επίσης στη Βενετία —και οι δύο εκδόσεις είναι «πόνω δημητρίου του ζήνωνος».

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΕΙΟ

Στη μονή λειτούργησε σκριπτόριο, το οποίο ιδρύθηκε στα μέσα του 14ου αιώνα, ενώ σχολείο λειτούργησε στα μέσα του 16ου αιώνα. Το εργαστήριο λειτούργησε για δύο περιόδους παρά το γεγονός ότι βρισκόταν σε ένα μικρό και απομονωμένο μοναστήρι. Επικεντρωνόταν αποκλειστικά στην αντιγραφή αγιολογικών και λειτουργικών κειμένων, γι' αυτό και από τους 250 κώδικες του εργαστηρίου κανένας δεν περιέχει έργο συγγραφέων της κλασικής και της ύστερης αρχαιότητας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12

*Η Ιερά Μονή Φιλοθέου
και η βιβλιοθήκη της*

298. *Η Μονή Φιλοθέου.
Ευλογηγία του
Γεώργιου Μόσχου, 1985,
Εθνική Πινακοθήκη και
Μουσείο Αλέξανδρου Σούτσου.*

Η ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ
ΣΙΜΩΝΟΣ ΠΕΤΡΑΣ
ΚΑΙ Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ

300.

ΘΕΣΗ

Η Ιερά Μονή Σίμωνος Πέτρας βρίσκεται στη νοτιοδυτική πλευρά του Αγίου Όρους και το συγκρότημά της, συνολικής έκτασης 7.000 τ.μ., είναι χτισμένο σαν αετοφωλιά πάνω σε γρανιτένιο απότομο βράχο, 300 περίπου μέτρα από την επιφάνεια της θάλασσας. Η Σιμωνόπετρα, που αναπτύσσεται σε επτά ορόφους με πολλούς εξώστες, αποτελεί μοναδικό μνημείο βυζαντινής και μεταβυζαντινής αρχιτεκτονικής και το εντυπωσιακότερο οικοδόμημα του Αγίου Όρους. Στο Γ΄ Τυπικό (1394) η μονή κατείχε την εικοστή τρίτη θέση ανάμεσα στα μοναστήρια του Άθω, ενώ σήμερα είναι δέκατη τρίτη στην ιεραρχία των είκοσι μονών.

ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ

Η ιστορία της ξεκινάει τον 13ο αιώνα, τότε που έζησε ο όσιος Σίμων ο Μυροβλύτης, στα χρόνια της λατινοκρατίας (1204–1261) (δεν είναι γνωστή η ημερομηνία γέννησής του· πέθανε στις 28 Δεκεμβρίου 1257). Ο Σίμων, μετά από όραμα που είδε κατά την άσκησή του σε σπήλαιο της περιοχής, αποφάσισε να ιδρύσει μοναστήρι

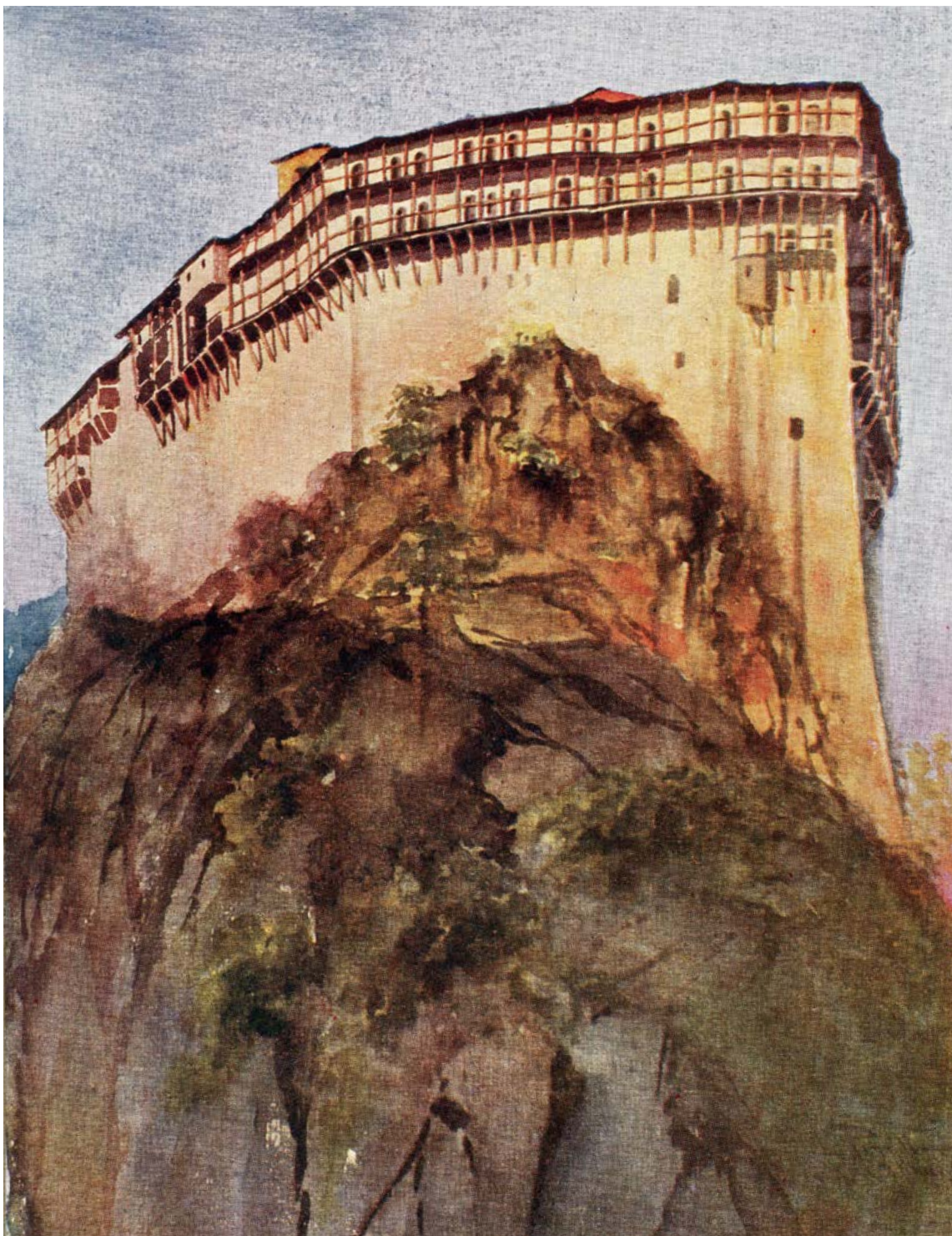

301.

299. Στη σελίδα 379:
Η Μονή Σίμωνος Πέτρας.
Υδατόχρωμα και μολύβι,
Charles Martel, 1919.
Φωτογραφία:
Bertrand Prévost,
Κέντρο Ζορζ Πομπιντού.

300. Η Μονή Σίμωνος Πέτρας
στη χερσόνησο του Άθω –
Αγίου Όρους.

301. Σφραγίδα
της Μονής Σίμωνος Πέτρας,
1848. Φέρει απεικόνιση
του μοναστηριού.

302. Η Μονή Σίμωνος Πέτρας. Υδατογραφία από την έκδοση: Φραντσέσκο Περιλλά, «Le Mont Athos», Θεσσαλονίκη 1927.

προς τιμήν της γέννησης του Χριστού, δίνοντάς του το όνομα Νέα Βηθλεέμ. Ωστόσο, μετά τον θάνατό του επικράτησε η προσωνυμία Πέτρα του Σίμωνος ή Σιμωνόπετρα.

Κατά την περίοδο 1365–1371 η μονή εισέρχεται σε νέα φάση λειτουργίας και ανάπτυξης, όταν ο δεύτερος κτίτοράς της, ο Σέρβος Ιωάννης Ούγκλεσης (δεσπότης των Σερρών εκείνα τα χρόνια), προχώρησε στην ανακαίνιση και την επέκτασή της, παρέχοντας πλούσιες δωρεές, ενισχύοντάς τη με μετόχια (στις Σέρρες και στον Λογγό Σιθωνίας) και κειμήλια και επισφραγίζοντας τις δωρεές με χρυσόβουλο το 1368.

Ορόσημα για την ιστορία της υπήρξαν τρεις μεγάλες πυρκαγιές που κατέστρεψαν κτίρια και κειμηλιακό πλούτο, ενώ στοίχισαν και ζωές μοναχών. Η πρώτη φωτιά ξέσπασε το 1580 μετά από κεραυνό που χτύπησε τη μονή, προκαλώντας μεγάλες ζημιές στις εγκαταστάσεις και στα κελιά της και καίγοντας πολύτιμα περιουσιακά στοιχεία (κειμήλια, άμφια, κώδικες, σιγίλια κλπ.). Ενδεικτικό της μεγάλης καταστροφής είναι το γεγονός ότι οι μοναχοί της αναγκάστηκαν να την εγκαταλείψουν και να εγκατασταθούν στη μονή Ξενοφώντος. Μετά όμως από τις ενέργειες του ηγουμένου της Ευγένιου, ο οποίος ταξίδεψε στις παρυφάνες ηγεμονίες για τη διενέργεια εράνου, ο ηγεμόνας της Βλαχίας Μιχαήλ ο Γενναίος (1558–1601) ανέλαβε τα έξοδα ανοικοδόμησής της.

Η δεύτερη πυρκαγιά, το 1622, σε συνδυασμό με τη βαριά φορολόγηση που επέβαλαν οι Τούρκοι, οδήγησαν τη μονή σε παρακμή και ερήμωση. Χάρη στις προσπάθειες του ιερομόναχου Ιωάσαφ από τη Μυτιλήνη, η Σιμωνόπετρα επαναλειτούργησε στα τέλη του 18ου αιώνα. Τότε διαμορφώθηκε και το πολυώροφο κτίριο της νότιας πλευράς. Με το ξέσπασμα της Ελληνικής Επανάστασης η μονή ερημώθηκε για πέντε χρόνια αλλά ανασυστάθηκε από τον ιερομόναχο και μετέπειτα ηγούμενό της Αμβρό-

303. Η Μονή Σίμωνος Πέτρας. Υδατόχρωμα και μολύβι, Charles Martel, 1919. Φωτογραφία: Bertrand Prévost, Κέντρο Ζορζ Πομπιντού.

σιο, ενώ το 1864, επί ηγουμενίας Νεοφύτου (1828–1907), πραγματοποιήθηκε η ανέγερση της νότιας πτέρυγας.

Το 1762 εγκαταβίωσε για λίγο στη μονή ο μετέπειτα ανανεωτής του μοναχισμού στη Ρουμανία όσιος Παΐσιος Βελιτσκόφσκι μαζί με τη συνοδεία του, ενώ μετά τα μέσα του 19ου αιώνα ζουν στη μονή μοναχοί από τη Μικρά Ασία και ιδίως την περιοχή της Σμύρνης.

Το 1891 έμελλε να πλήξει το μοναστήρι νέα καταστροφική πυρκαγιά, η οποία έκαψε ολοκληρωτικά την ανατολική του πλευρά, ενώ από τις φλόγες δεν γλίτωσαν ούτε το καθολικό και η Βιβλιοθήκη. Επιπλέον, καταστράφηκαν τα κτίρια στα οποία στεγάζονταν η τράπεζα, το αρχονταρίκι, το ηγουμενείο, τέσσερα παρεκκλήσια, το νοσοκομείο, καθώς και κελιά μοναχών. Τουλάχιστον διασώθηκε το Σκευοφυλάκιο με όλα τα κειμήλια, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνεται το αποκτημένο το 1646 πολυτιμότερο κειμήλιό της, το άφθορο αριστερό χέρι της αγίας μυροφόρου και ισαποστόλου Μαρίας της Μαγδαληνής. Εκτός αυτού στη μονή φυλάσσονται λείψανα και άλλων μαρτύρων και αγίων.

Τα νέα της καταστροφής της Σιμωνόπετρας βρήκαν τον δραστήριο ηγούμενό της Νεόφυτο, που καταγόταν από τα Αλάτσατα της Μικράς Ασίας, στη Ρωσία, όπου είχε μεταβεί ήδη από τον Οκτώβριο του 1888 συνοδευμένος από τον ιερομόναχο Διονύσιο και τον διάκονο, και μετέπειτα ηγούμενο, Ιωαννίκιο, με σκοπό να συγκεντρώσουν οικονομική βοήθεια για το μοναστήρι. Το 1892, επιστρέφοντας στο Άγιον Όρος, ο Νεόφυτος αντίκρισε την τραγική κατάσταση και σκέφτηκε να χτίσει καινούριο μοναστήρι σε πιο ομαλή τοποθεσία. Η ιδέα εγκαταλείφτηκε σύντομα και οι εργασίες για την αποκατάσταση ξεκίνησαν άμεσα. Αντί να ανακαινίσει την κατεστραμμένη πλέον ανατολική πλευρά, ο Νεόφυτος αποφάσισε να χτίσει εκ βάρθρων δίπλα της μια καινούρια πολυώροφη πτέρυγα. Οι εργασίες για την οικοδόμηση της πτέρυ-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 13

*Η Ιερά Μονή Σίμωνος Πέτρας
και η βιβλιοθήκη της*

304. *Η Μονή Σίμωνος Πέτρας
και το υδραγωγείο.*

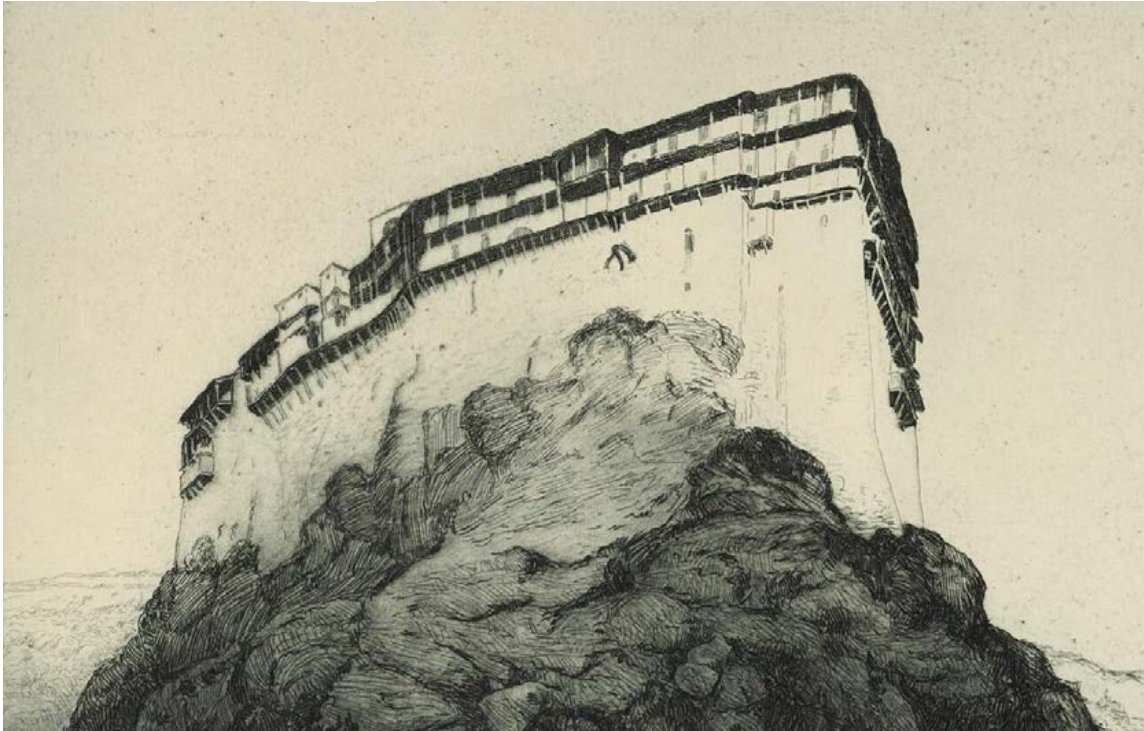
*Λεπτομέρεια χαρακτηριστικού από
την έκδοση: Ρόμπερτ Κέρζον,
«Visits to Monasteries in
the Levant», Λονδίνο,
Χάμφρεϊ Μίλφορντ,
[1865 /1916], (ΩΒ).*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 13

*Η Ιερά Μονή Σίμωνος Πέτρας
και η βιβλιοθήκη της*

γας «Αγία Μαρία Μαγδαληνή», όπως ονομάστηκε προς τιμήν της προστάτιδας του μοναστηριού, ξεκίνησαν το 1897 και ολοκληρώθηκαν το 1902.

Η Σιμωνόπετρα, έχοντας από το 1907 ηγούμενο τον Ιωαννίκιο, πέρασε σε νέα φάση ακμής, σε συνδυασμό με

305. Μονή Σιμωνόπετρας.
Οξυγραφία του Λυκούργου
Κογεβίνα από το λεύκωμα:
«Άγιον Όρος», 1922, Εθνική
Πινακοθήκη και Μουσείο
Αλέξανδρου Σούτσου.

την απελευθέρωση του Αγίου Όρους από την οθωμανική κυριαρχία το 1912. Ο αιφνίδιος θάνατος του Ιωαννίκιου το 1919, σε ηλικία μόλις 52 ετών, δεν ανέκοψε την αναπτυξιακή πορεία, αλλά ο Ιερώνυμος (1871–1956) συνέχισε το σημαντικό έργο του προκατόχου του. Τα χρόνια της Κατοχής ήταν δύσκολα, εξαιτίας και της λιψανδρίας, με τον κίνδυνο εγκατάλειψης της μονής να ελλοχεύει και κατά τις επόμενες δεκαετίες μέχρι το 1973.

Τότε μια νέα εικοσαμελής αδελφότητα από το Μεγάλο Μετέωρο εγκαταστάθηκε στη Σιμωνόπετρα με επικε-

φαλής τον αρχιμανδρίτη γέροντα Αιμιλιανό (1934–2019), ο οποίος εκλέχτηκε και καθηγούμενός της. Μέχρι το 1995, όσο δηλαδή του το επέτρεπε η υγεία του, ο Αιμιλιανός έδωσε μεγάλη βαρύτητα στην εσωτερική ζωή του μοναστηριού, συνδυάζοντας την πείρα των γηραιότερων μοναχών με τον ενθουσιασμό των νεότερων και προσελκύνοντας νέους μοναχούς να ενταχθούν στην αδελφότητα. Από το 2000 την ηγουμενία έχει αναλάβει ο αρχιμανδρίτης Ελισαίος Σιμωνοπετρίτης.

ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ

Η Ιερά Μονή της Σιμωνόπετρας ακολουθεί από το 1801 το κοινοβιακό σύστημα ζωής και διοικήσεως με σιγίλιο του πατριάρχη Καλλινίκου Ε΄ και σήμερα εγκαταβιώνουν σε αυτή 65 μοναχοί. Η μονή έχει στις Καρυές —την πρωτεύουσα του Αγίου Όρους— αντιπροσωπείο και οικοδομήματα (εξαρτήματα) που στεγάζουν υπηρεσίες και Κελλιά της. Επίσης, έχει έξι καθίσματα και αρκετά μετόχια στην ηπειρωτική και τη νησιωτική Ελλάδα, καθώς και τρία μετόχια σε περιοχές της Γαλλίας (το μετόχι του Αγίου Αντωνίου νότια της Λυόν, το μετόχι της Αγίας Σκέπης στο Σολάν (Solain) στα νότια της Γαλλίας και το μετόχι της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στην κεντρική Γαλλία, στην περιοχή Τερρασόν (Terrasson) νότια της Λιμόζ).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 13

*Η Ιερά Μονή Σίμωνος Πέτρας
και η βιβλιοθήκη της*

306. Αθως. Η Μονή Σίμωνος Πέτρας. Ξυλογραφία του Γεώργιου Μόσχου, 1985, Εθνική Πινακοθήκη και Μουσείο Αλέξανδρου Σούτσου.

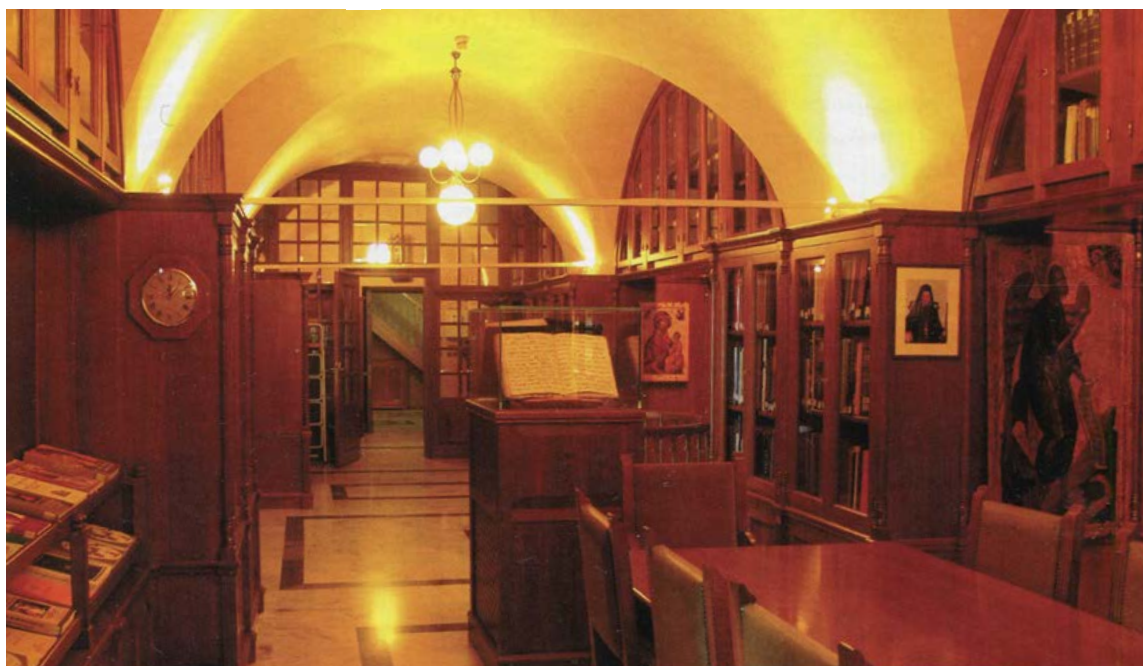
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 13

Η Ιερά Μονή Σίμωνος Πέτρας
και η βιβλιοθήκη της

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟΙ ΚΩΔΙΚΕΣ

Η ιστορία της Βιβλιοθήκης της Ιεράς Μονής Σίμωνος Πέτρας χωρίζεται σε δύο χρονικές περιόδους, την περίοδο πριν από την πυρκαγιά στις 28 Μαΐου 1891 και την περίοδο μετά. Όπως ήδη αναφέρθηκε, η μεγάλη φωτιά, που ξεκίνησε από το αρτοποιείο, κατέκαψε τον χώρο όπου στεγαζόταν η βιβλιοθήκη και όλα τα έντυπα και χειρόγραφα βιβλία της, με αποτέλεσμα η ανασυγκρότηση να αρχίσει από το μηδέν.

307. Εσωτερικό
της Βιβλιοθήκης
της Μονής Σίμωνος Πέτρας.
Φωτογραφία:
Φαίδωνας Χατζηαντωνίου.

Με βάση ωστόσο τον κατάλογο των χειρόγραφων κωδίκων, τον οποίο είχε συντάξει ο καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών Σπυρίδων Λάμπρος το 1880, μαθαί-

308. Χώρος αναγνωστήριου στο εσωτερικό της Βιβλιοθήκης της Σιμωνόπετρας.

309. Προθήκη με τα πολύτιμα χειρόγραφα βιβλία (9ου–19ου αιώνα) που διαθέτει η Μονή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 13

Η Ιερά Μονή Σίμωνος Πέτρας
και η βιβλιοθήκη της

νουμε ότι μέχρι τότε η μονή κατείχε τουλάχιστον 245 χειρόγραφα (εκ των οποίων τα 56 μουσικά), χρονολογούμενα από τον 9ο έως τον 19ο αιώνα. Το αρχαιότερο ήταν ένα υπόμνημα του Ιωάννη Χρυσοστόμου στο κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο, γραμμένο σε περγαμινή τον 9ο αιώνα, ενώ το παλαιότερο χρονολογημένο ήταν ένα Ευαγγέλιο αντιγραμμένο από τον ιερέα Κωνσταντίνο το 1189.

310. *Περγαμινό δίφυλλο σπάραγμα από χειρόγραφο Ευαγγελιστάριο της Μονής Σιμωνόπετρας, 11ος αιώνας (κώδ. 124).*

Σύμφωνα με τον ιστορικό Κρίτωνα Χρυσοχοΐδη, η συγκρότηση της βιβλιοθήκης των χειρόγραφων βιβλίων της Σίμωνος Πέτρας άρχισε με την ίδρυσή της και συνεχίστηκε τα επόμενα χρόνια, με δωρεές, αγορές και αντιγραφές κωδίκων.

Η πρώτη γνωστή δωρεά ήταν του δεσπότη Σερβίας Ιωάννη Ούγκλεση (1365–1371), ενώ στις αρχές του 16ου αιώνα ο επίσκοπος και ηγούμενος της μονής Γεράσιμος

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 13

Η Ιερά Μονή Σίμωνος Πέτρας
και η βιβλιοθήκη της

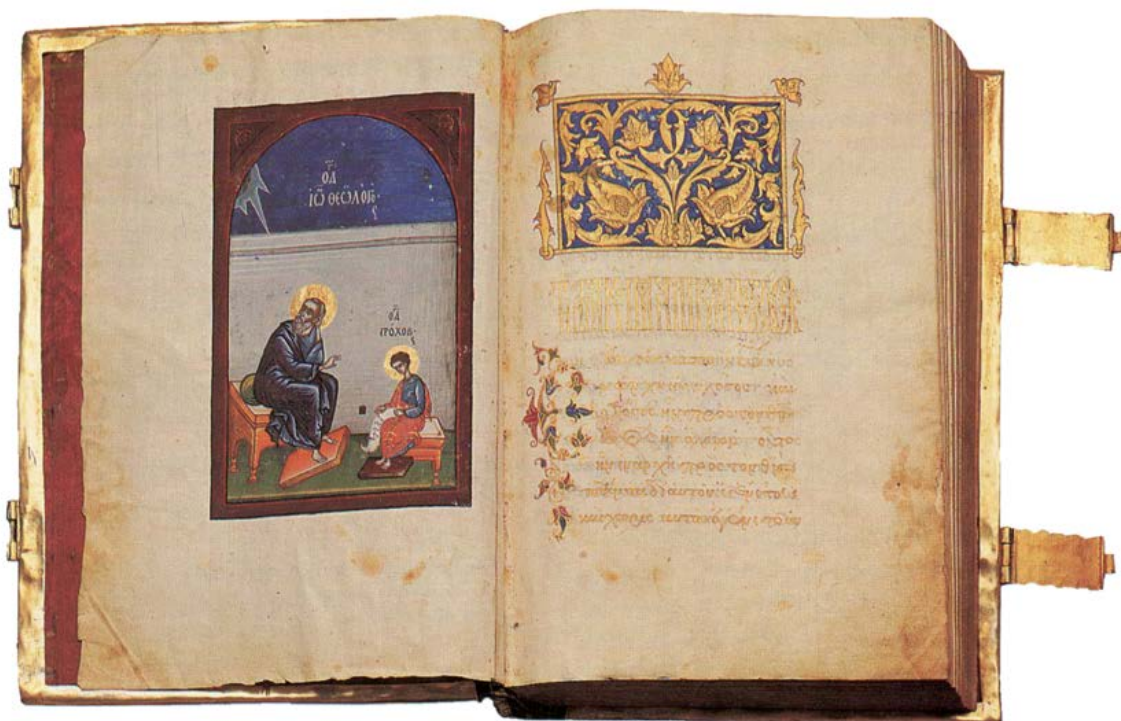

311. Athname. Αντίγραφο στα αραβικά της συνθήκης με τα προνόμια που, κατά την παράδοση, παραχώρησε ο Προφήτης Μωάμεθ στους μοναχούς της Μονής Σινά το έτος 623. Το αχρονολόγητο αντίγραφο της Μονής Σίμωνος Πέτρας, φέρει πλούσια διακόσμηση ενώ στο κάτω μέρος παριστάνεται μαύρο χέρι, σύμβολο της επικύρωσης του εγγράφου από τον ίδιο τον Μωάμεθ, καθώς εκείνος, σύμφωνα με την παράδοση, ήταν αγράμματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 13

*Η Ιερά Μονή Σίμωνος Πέτρας
και η βιβλιοθήκη της*

δώρισε 54 χειρόγραφους κώδικες. Από τα μέσα του 16ου και όλο τον 17ο αιώνα η βιβλιοθήκη εμπλουτίστηκε με κώδικες που ήταν χειρόγραφα ασκητικών και αγιολογικών κειμένων, αντιγραμμένα και από Σιμωνοπετρίτες μοναχούς. Τα βιβλία αυτά ανήλθαν τελικά σε 103 χειρόγραφα, δηλαδή στο 55% του συνόλου της συλλογής,

312. *Χαρτώο Ευαγγελιστάριο της Μονής Σίμωνος Πέτρας, 1629 (κώδ. χ.α.). Στην ολοσέλιδη μικρογραφία παριστάνεται ο Ευαγγελιστής Ιωάννης να υπαγορεύει το Ευαγγέλιο του στον Πρόχορο.*

όπως σημειώνει ο Χρυσοχοΐδης. Ας σημειωθεί ότι η αντιγραφή λειτουργικών βιβλίων ήταν κοινή πρακτική σε όλες τις μονές του Αγίου Όρους και παρά την ανακάλυψη της τυπογραφίας στα μέσα του 15ου αιώνα η αντιγραφή και η χρήση των χειρόγραφων συνεχίστηκε. Η συνέχιση αυτής της πρακτικής αποδίδεται κυρίως στο υψηλό κόστος των έντυπων βιβλίων. Υπήρχε όμως ένας ακόμα παράγοντας, λιγότερο πρακτικός, που ενίσχυε την παραγωγή και την απόκτηση χειρογράφων: το κάθε αντίγραφο χειρόγραφο αποκτούσε επιπρόσθετη αισθη-

τική αξία και ήταν προϊόν του μόχθου και της πίστης του αντιγραφέα του.

Μετά την πυρκαγιά του 1891, η συγκρότηση της νέας βιβλιοθήκης χειρογράφων, ακολουθώντας το πνεύμα των καιρών όπου επικρατούσε το έντυπο βιβλίο, επικεντρώθηκε για τον εμπλουτισμό της κυρίως σε τεκμήρια μουσειακής αξίας μάλλον και λιγότερο χρηστικής. Η τάση αυτή προέκυπτε από τη γενικότερη για τις μονές του Αγίου Όρους ανάγκη να μην απουσιάζει από τη συλλογή τους μια κατηγορία κειμηλίων που να περιλαμβάνει και πολύτιμα χειρόγραφα.

Στη σημερινή συλλογή, σύμφωνα με τον φιλόλογο και παλαιογράφο Παναγιώτη Σωτηρούδη, ο οποίος το 2007 ξεκίνησε να καταλογογραφεί τα χειρόγραφα της μονής (η έκδοση του Καταλόγου έγινε το 2012), περιλαμβάνονται 179 χειρόγραφα, όλα χάρτινα εκτός από ένα περγαμινό, και ελάχιστα περγαμινά σπαράγματα. Χρονικά, τέσσερα μόνο χρονολογούνται στον 12ο (1), τον 14ο (1) και τον 16ο (2) αιώνα, ενώ τα υπόλοιπα —εξαιρουμένων των περγαμινών σπαραγμάτων— χρονολογούνται ανάμεσα στον 17ο και τον 20ό αιώνα. Το περιεχόμενο των χειρογράφων είναι κατά κύριο λόγο θεολογικό, εκκλησιαστικό και μουσικό, με έμφαση στις ακολουθίες αγίων, ιδίως για τους προστάτες της μονής Σίμωνα τον Μυροβλύτη και Μαρία τη Μαγδαληνή, αλλά και άλλων αγίων των οποίων τα λείψανα φυλάσσονται εκεί. Τα υπόλοιπα χειρόγραφα βιβλία της συλλογής είναι νομοκανονικά, ιατρικά, σχολικά εγχειρίδια, ρητορικά, γραμματικά, λεξικογραφικά, μαθηματάρια, χρονογραφικά κ.ά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 13

*Η Ιερά Μονή Σίμωνος Πέτρας
και η βιβλιοθήκη της*

313. Μοναχός μελετάει
στη Βιβλιοθήκη
της Σιμωνόπετρας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 13

Η Ιερά Μονή Σίμωνος Πέτρας
και η βιβλιοθήκη της

ΤΑ ΕΝΤΥΠΑ

Μέχρι το 1891, εκτός από τα χειρόγραφα, η Σιμωνόπετρα διέθετε και έντυπα βιβλία, που κάπκαν και αυτά στις φλόγες της πυρκαγιάς. Από τον «Κατάλογον τῶν ἐν τῇ πυρκαϊᾷ 1891 πυρπολυθέντων κυριότερων πραγμάτων», που συντάχθηκε στο διάστημα 1891–1893, συνάγεται ότι εκτός από τα 245 χειρόγραφα καταστράφηκαν και 750 τουλάχιστον τόμοι έντυπων βιβλίων. Όπως όμως μαρτυρούν άλλα στοιχεία από το Αρχείο της μονής, ο αριθμός αυτός ήταν αρκετά μεγαλύτερος. Η Σιμωνόπετρα διέθετε αξιόλογη βιβλιοθήκη που βρισκόταν πάνω από τη λιτή του καθολικού και εκεί θησαυρίζονταν, πέρα από τα λειτουργικά βιβλία για τις καθημερινές ανάγκες, βιβλία από πολλούς γνωστικούς τομείς (π.χ. έργα αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων, έργα αρχαίας και βυζαντινής ιστορίας, λεξικά, γραμματικές και συντακτικά της ελληνικής και της γαλλικής γλώσσας, βιβλία αριθμητικής και γεωγραφίας, φυσικής, ιατρικής κ.ά.). Επίσης διέθετε αξιόλογη συλλογή περιοδικών, μεταξύ των οποίων η *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, ο *Ανατολικός Αστéρας*, η *Θράκη*, ο *Φάρος της Μακεδονίας*, οι *Ελικωνιάδες Μούσες*.

314. Σελίδα τίτλου της έκδοσης: «Αποστόλων Πράξεις και Επιστολαί ...», Βενετία, Παρά Νικολάω τω Σάρω, 1744.

Η ανασύσταση και ο εμπλουτισμός της Βιβλιοθήκης μετά το 1891 υπήρξε βασική προτεραιότητα των μοναχών, όπως καταδεικνύουν τα ποσά που δαπανήθηκαν για τον σκοπό αυτό κατά την πρώτη πενταετία μετά την πυρκαγιά: 773 γρόσια το 1892, 796 το 1893, 902 το 1894, ενώ το 1895 οι δαπάνες εκτοξεύθηκαν στα 4.984 γρόσια και το 1896 μειώθηκαν στα 2.345, για να σταθεροποιηθούν

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 13

Η Ιερά Μονή Σίμωνος Πέτρας
και η βιβλιοθήκη της

315. Σελίδα τίτλου της έκδοσης: «Θείον και Ιερόν Ευαγγέλιον», Βενετία, Παρά Νικολάω τω Σάρω, 1745 (QB).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 13

*Η Ιερά Μονή Σίμωνος Πέτρας
και η βιβλιοθήκη της*

316. Εσωτερικό της Βιβλιοθήκης της Μονής Σιμωνόπετρας. Φωτογραφία: Φαίδωνας Χατζηαντωνίου.

στη συνέχεια στα 400 γρόσια ετησίως. Μια ακόμα πηγή πρόσκτησης βιβλίων αποτέλεσαν οι δωρεές ιδιωτών και φορέων προς τη Βιβλιοθήκη κατά τις αρχές του 20ού αιώνα. Ξεχωρίζουν οι δωρεές της Ελένης Ευγενίου Πάλλη, της χήρας του Ανδρέα Μάμουκα, του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων, του Κωνσταντίνου Δουκάκη κ.ά.

Το 1909 ο βιβλιοθηκάριος Νείλος ο Σιμωνοπετρίτης επιχείρησε μια πρώτη καταγραφή των έντυπων βιβλίων που κατείχε η μονή, υπολογίζοντας τον αριθμό τους σε 252. Από αυτά, τα 149 σώζονται μέχρι σήμερα, 39 (όλα λειτουργικά) λείπουν, ενώ άλλα 43 ήταν αδύνατον να ταυτιστούν.

Σήμερα η Βιβλιοθήκη της Σιμωνόπετρας, που είναι πλέον εγκατεστημένη στον 7ο όροφο της ανατολικής πτέρυγας, διαθέτει περίπου 65.000 τίτλους βιβλίων. Μόνον οι εκδόσεις μέχρι το 1900 είναι γύρω στα 4.500 έντυπα. Σύμφωνα με την καταγραφή τους, η οποία δημοσιεύτηκε το 1989 (βλ. σχετικά Γιάννης Καραάς, *Τα ελληνικά έντυπα της Ι. Μ. Σίμωνος Πέτρας*), η Βιβλιοθήκη αριθμούσε 2.425 τίτλους με έτη έκδοσης μέχρι το 1900. Οι περισσότερες εκδόσεις είναι του 19ου αιώνα, με μόνο 276 έργα να είναι των προηγούμενων αιώνων (17 εκδόσεις του 16ου, 62 του 17ου και 197 του 18ου αιώνα). Η αρχαιότερη είναι του 1513: *Ίσοκράτους Λόγοι*, Βενετία, από το τυπογραφείο του Άλδου. Η Βιβλιοθήκη θησαυρίζει όχι μόνον ελληνικά βιβλία, αλλά και σε διάφορες άλλες γλώσσες, όπως γαλλικά, αγγλικά, γερμανικά, ρωσικά, ρουμανικά κ.ά. Επιπλέον, πάνω από το 40% των βιβλίων είναι εγκυκλοπαίδειες και έργα Ελλήνων και Λατίνων κλασικών και νεότερων συγγραφέων.

Ας σημειωθεί ότι η Βιβλιοθήκη της μονής διαχρονικά, δηλαδή πριν αλλά και μετά το 1891, διατήρησε έναν

ανοιχτό χαρακτήρα, δανείζοντας βιβλία στους μοναχούς της και τους Σιμωνοπετρίτες μαθητές, οι οποίοι φοιτούσαν στην Αθωνιάδα Σχολή.

ΤΟ ΑΡΧΕΙΟ

Πέρα από τη Βιβλιοθήκη, η μονή διαθέτει και αρχείο με πλούσιο υλικό της μεταβυζαντινής περιόδου —κυρίως για το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα— που περιλαμβάνει πλήθος ελληνικών, σλαβονικών, τουρκικών και ρουμανικών εγγράφων. Το Αρχείο είναι σήμερα καταλογογραφημένο και ψηφιοποιημένο.

Ο καθηγητής Ιστορίας Αντώνης Λιάκος, ο οποίος επισκέφτηκε τον Οκτώβριο του 1990 τη μονή, επισήμανε ότι το Αρχείο αποτελείται από τα εξής τμήματα: τη συλλογή ελληνικών εγγράφων (πατριαρχικά διάφορα, οριακά και κτηματικά, μετοχιακά) από το 1516 έως το 1800, τη συλλογή ρουμανικών εγγράφων (1433 έως τον 19ο αιώνα), τη συλλογή τουρκικών εγγράφων (16ος–20ός αιώνας), το αρχείο με τα έγγραφα της περιόδου 1800 έως σήμερα, και τα κατάστιχα. Οι πρώτες δύο κατηγορίες συγκεντρώνουν και το μεγαλύτερο μέρος του αρχειακού αποθέματος της μονής.

Σημαντικά ιστορικά γεγονότα, όπως η επανάσταση του 1821, ο Κριμαϊκός πόλεμος, οι οθωμανικές μεταρρυθμίσεις και η δημιουργία του ρουμανικού κράτους, αποτυπώνονται στα έγγραφα του Αρχείου. Επίσης, αρχειακά τεκμήρια σχετικά με τη μονή, όπως οι επιστολές της προς τους ηγεμόνες της Βλαχίας, τα πατριαρχικά σι-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 13

*Η Ιερά Μονή Σίμωνος Πέτρας
και η βιβλιοθήκη της*

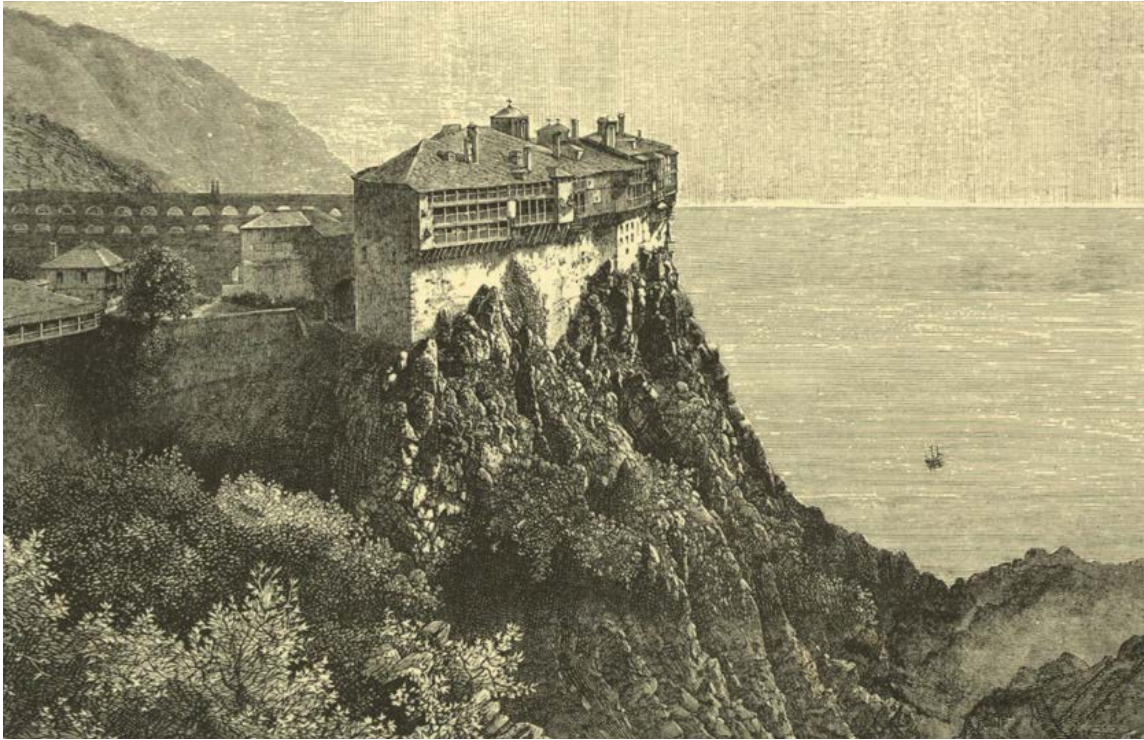

317. Σιγλιώδες γράμμα του πατριάρχη Ιερεμίου Β', Μάιος 1581, Αρχείο Μονής Σίμωνος Πέτρας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 13

*Η Ιερά Μονή Σίμωνος Πέτρας
και η βιβλιοθήκη της*

γίλια και οι επιστολές σχολείων και συλλόγων του υπό-δουλου τότε ελληνισμού, παρέχουν πολύτιμα στοιχεία για τον τότε ορθόδοξο κόσμο των Βαλκανίων που είχε κέντρο αναφοράς το Άγιον Όρος. Από τα έγγραφα γύρω

318. *Η Μονή Σιμωνόπετρας. Ευλογηφία από την έκδοση: Athelstan Riley, «Athos or The mountain of the monks», Λονδίνο, Longmans, Green, & co., 1887.*

στα 25.000 αφορούν την περίοδο 1800–1900 και το σύνολο υπολογίζεται γύρω στα 40.000 με 45.000, περιλαμβάνοντας και τα έγγραφα της περιόδου 1900 έως σήμερα.

Όσο για τα κατάστιχα, πρόκειται κυρίως για λογαριασμούς και ληψοδοσίες του μοναστηριού, που υποτυπώνουν τις δομές του εμπορίου και τη λειτουργία των επιχειρήσεων, ιδιαίτερα της Σμύρνης και της Κωνσταντινούπολης, με τις οποίες φαίνεται ότι το μοναστήρι συναλλασσόταν συχνά.

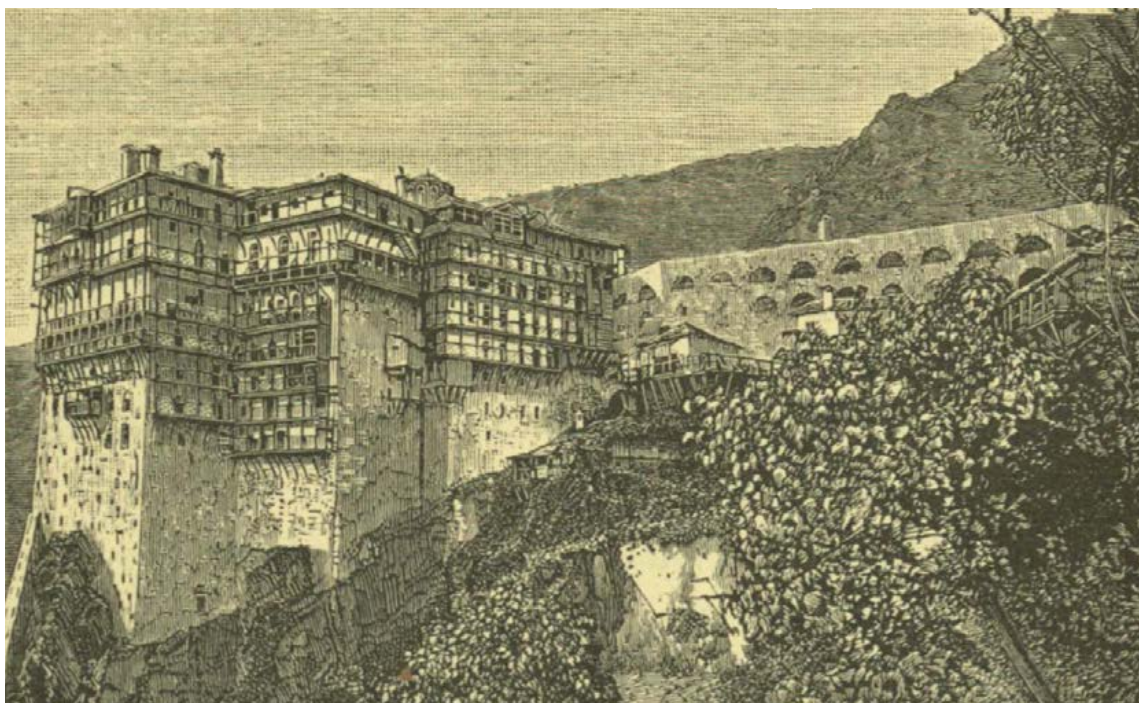

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 13

Η Ιερά Μονή Σίμωνος Πέτρας
και η βιβλιοθήκη της

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Η Βιβλιοθήκη είναι ανοιχτή στο κοινό και επισκέψιμη για τους προσκυνητές καθημερινά. Χρησιμοποιείται από επιστήμονες, από φοιτητές και εν γένει προσκυνητές που κατά καιρούς διαμένουν στη μονή για περισσότερο χρόνο.

Τα βιβλία είναι ταξινομημένα σε θεματικές ενότητες και καταλογογραφημένα σε ηλεκτρονικό κατάλογο αλλά και σε δελτία. Το σύστημα ταξινόμησης είναι το DEWEY, με κατάλληλες προσαρμογές για τα δεδομένα μοναστηριακής βιβλιοθήκης.

319. Η Μονή Σιμωνόπετρας.
Ευλογραφία από την έκδοση:
*Athelstan Riley, «Athos or The
mountain of the monks»,
Λονδίνο, Longmans, Green,
& co., 1887.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 13

*Η Ιερά Μονή Σίμωνος Πέτρας
και η βιβλιοθήκη της*

Τμήμα της Βιβλιοθήκης που αφορά τις αγιορειτικές σπουδές είναι προσβάσιμο από τον ιστότοπο Αγιορειτική Βιβλιοθήκη / Athos Library και υπάρχει η δυνατότητα ανάγνωσης και λήψης σε μορφή pdf όλων των σχετικών άρθρων και βιβλίων. Το ίδιο ισχύει και για το τμήμα των μετεωριτικών σπουδών.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ

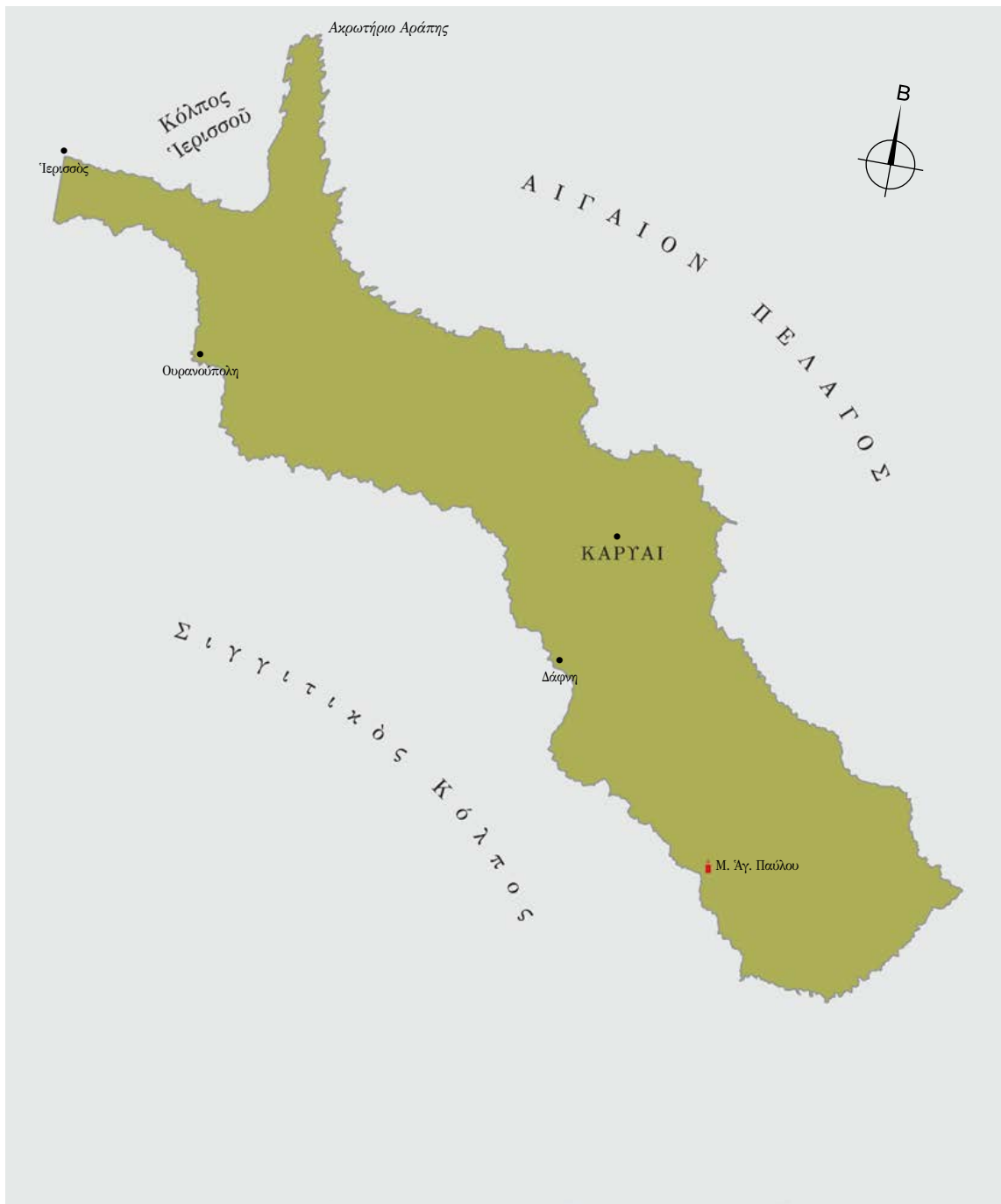

320. Τα «Απαντα» του αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου στα ράφια της βιβλιοθήκης της Σιμωνόπετρας.

Η μονή έχει εκδώσει και η ίδια μια σειρά από α) λειτουργικά βιβλία, β) μουσικά βιβλία, γ) τον τόμο για τη Σιμωνόπετρα, τον βίο του αγίου Σίμωνος, της αγίας Μαγδαληνής και άλλα σχετικά με την ιστορία των παλαιότερων πατέρων της μονής, δ) ψηφιακούς δίσκους με ψαλμωδίες καθώς και ε) τη Σειρά Αγιορειτική Φωτοθήκη. Επιπλέον, ως Αγιορειτική Βιβλιοθήκη (αποτελεί μέρος της μονής) ψηφιοποιεί πλήθος βιβλίων περί του Αγίου Όρους, της Μονής Σίμωνος Πέτρας και για διάφορα θεολογικά και εκκλησιαστικά θέματα που παρατίθενται αναλυτικά στον ιστότοπο Αγιορειτική Βιβλιοθήκη / Athos Library.

Η ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ
ΑΓΙΟΥ ΠΑΥΛΟΥ
ΚΑΙ Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ

ΘΕΣΗ

Η Ιερά Μονή του Αγίου Παύλου, η νοτιότερη μονή της δυτικής ακτής της χερσονήσου, βρίσκεται πάνω σε μικρό πλάτωμα βράχου, ανάμεσα σε δύο χειμάρρους, στους δυτικούς πρόποδες του Άθωνα, μεταξύ της Νέας Σκήτης και της μονής Διονυσίου, σε υψόμετρο 140 μ.

Κατέχει τη δέκατη τέταρτη θέση στην ιεραρχία των είκοσι μονών του Αγίου Όρους.

ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ

Η παράδοση τοποθετεί την ίδρυσή της στα μέσα του 9ου αιώνα, συγχέοντας ως ιδρυτές δύο διαφορετικά πρόσωπα, τον όσιο Παύλο, φερόμενο ως γιο του αυτοκράτορα Μιχαήλ Ραγκαβέ (811–812), που ίσως μόνασε σε ησυχαστήριο της περιοχής, και του Παύλου του Ξηροποταμνίου, συγχρόνου του Αθανασίου του Αθωνίτη. Ιδρυτής φαίνεται να είναι ο Παύλος ο Ξηροποταμνός, ο οποίος αρχικά ίδρυσε τη μονή Ξηροποτάμου κοντά στο λιμάνι της Δάφνης. Ο ίδιος, λίγο πριν από το τέλος της ζωής του, ανέγειρε νέα μονή, τη σημερινή Αγίου Παύλου, στην τωρινή της θέση, αλλά με το όνομα «Ξηροποτάμου». Αρχι-

321. Στη σελίδα 413: Άθως. Η Μονή Αγίου Παύλου. Ξυλογραφία του Γεώργιου Μόσχου, 1985, Εθνική Πινακοθήκη και Μουσείο Αλέξανδρου Σούτσου.

322. Η Μονή Αγίου Παύλου στη χερσόνησο του Άθω.

κά δεν ήταν σημαντική, γι' αυτό και δεν αναφέρεται στο Β' Τυπικό του 1046. Η πρώτη φορά που εμφανίζεται επίσημα με το σημερινό της όνομα είναι σε έγγραφο του 1071, όπου υπογράφει ως εκπρόσωπος της μονής κάποιος «... Μιχαήλ μοναχός ἐκ τοῦ μοναστηρίου τοῦ κῦρ Παύλου», η οποία όμως είναι αφιερωμένη στο άγιο Γεώργιο. Οριστικά το όνομα της μονής ως Αγίου Παύλου επιβάλλεται το 1108.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 14

*Η Ιερά Μονή Αγίου Παύλου
και η βιβλιοθήκη της*

Το 1259 εμφανίζεται σε χρυσόβουλο του αυτοκράτορα Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου, με το οποίο αναγνωρίζονται τα κτήματά της. Τώρα είναι πλέον αφιερωμένη στον Σωτήρα Χριστό και κατέχει θέση μικρής μονής στην ιεραρχία του Αγίου Όρους.

Στις αρχές του 14ου αιώνα καταστράφηκε μετά τις επιδρομές των Καταλανών (1303–1309). Υποβιβάστηκε σε Κελλί, δηλαδή σε εξάρτημα, και κηδεμονευόταν από τη μονή Ξηροποτάμου, που ήταν αδελφή μονή από την εποχή της ίδρυσής τους. Κατοχυρώθηκε ξανά ως κυρίαρχη μονή το 1365. Στην ανασυγκρότησή της συνέβαλαν πολλοί αυτοκράτορες του Βυζαντίου, ηγεμόνες των παραδουνάβιων περιοχών και, αργότερα, τσάροι της Ρω-

324. *Η Μονή Αγίου Παύλου στον κατάφυτο Άθω.*

Φωτογραφία:

Πέτρος Πολίτης, 2018.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 14

*Η Ιερά Μονή Αγίου Παύλου
και η βιβλιοθήκη της*

325. *Μονή Αγίου Παύλου.*
Χαρακτικό από την έκδοση:
Athelstan Riley, «Athos or
The mountain of the monks»,
Λονδίνο, Longmans, Green,
& co., 1887.

σίας. Μετά τα μέσα του 14ου αιώνα την αγόρασαν δύο Σέρβοι άρχοντες και κατόπιν μοναχοί, ο Γεράσιμος Ραδώνια, μέλος της οικογένειας Βράγκοβιτς, και ο Αντώνιος Παγάσης. Με σκληρή προσωπική εργασία την ανοικοδόμησαν και αναδείχθηκαν νέοι κτίτορες της. Βοηθή-

θηκαν από τον αδελφό του Αντώνιου, τον Νικόλαο Παγάση Βαλδουίνο, από τον Ραδοσλάβο Σαμπία (1405), από τον Ιωάννη Ζ΄ Παλαιολόγο, δεσπότη της Θεσσαλονίκης (1406), από τον Ιωάννη Η΄ Παλαιολόγο (1437) και από τους Σέρβους ηγεμόνες Γεώργιο Βράγκοβιτς Σμεντέροβατς (1416) και τον γιο του Λάζαρο (1429). Οι νέοι κτίτορες Γεράσιμος και Αντώνιος κατάφεραν να αναγνωριστούν ως μονή: αναφέρεται στο Γ΄ Τυπικό του Μανουήλ Β΄ (1394) και κατέχει τη δέκατη όγδοη θέση μεταξύ 25 μονών. Τα ζητήματα οριοθέτησης της περιοχής της, που παρουσιάστηκαν στα τέλη του 14ου αιώνα, μετά την ίδρυση της γειτονικής μονής Διονυσίου, διευθετήθηκαν το 1401.

Ως ανεξάρτητη από τη μονή Ξηροποτάμου εμφανίζεται για πρώτη φορά σε έγγραφο του πατριάρχη Ματθαίου το 1404. Οι υπογραφές του ηγουμένου είναι σε σερβική γραφή. Αργότερα, χρησιμοποιήθηκε δίγλωσση

σφραγίδα, που διατηρήθηκε για πολλά χρόνια. Το 1813 απέμεινε μοναδική γλώσσα η ελληνική.

Ανάμεσα στους Σέρβους άρχοντες ξεχωρίζει ο ηγεμόνας Γεώργιος Βράγκοβιτς (1428–1456), ο οποίος μαζί με τους γιους του Στέφανο και Γρηγόριο χρηματοδότησαν την ανέγερση μεγαλύτερου καθολικού προς τιμήν του αγίου Γεωργίου, το όνομα του οποίου έφερε ο ιδρυτής του. Ιδιαίτερα η κόρη του Βράγκοβιτς Μάρα, σύζυγος του σουλτάνου Μουράτ Β΄ (1421–1451) και θετή μητέρα

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 14

Η Ιερά Μονή Αγίου Παύλου
και η βιβλιοθήκη της

του Μωάμεθ Β΄ του Πορθητή, με τις πλούσιες δωρεές σε χρηματικά ποσά αλλά και σε κτήματα φρόντισε να εξασφαλιστεί για ακόμη μια φορά η άνθηση της μονής. Μετά τον θάνατο του Μουράτ Β΄ (1451) η Μάρα επέστρεψε αρχικά στο δεσποτάτο και στη συνέχεια, από το 1457, εγκαταστάθηκε στο κτήμα της στο Τζέζεβο, στην περιοχή δυτικά του ποταμού Στρυμόνα, που είχε κληρονομήσει

326. Η Μονή του Αγίου Παύλου.
Χαρακτικό από την έκδοση:
Ρόμπερτ Κέρζον, «Visits to
Monasteries in the Levant»,
Λονδίνο, Χάμφρεϊ Μίλφορντ,
[1865 /1916] (ΩΒ).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 14

*Η Ιερά Μονή Αγίου Παύλου
και η βιβλιοθήκη της*

327. Αθως. Η Μονή Αγίου Παύλου. Ασπρόμαυρη φωτογραφία, Agence Meurisse, 1926.

από τον Μωάμεθ Β΄. Από εκεί για τρεις ολόκληρες δεκαετίες φρόντιζε ιδιαίτερα τις αγαπημένες της μονές, τη Χιλανδαρίου και την Αγίου Παύλου, θεωρώντας τον εαυτό της κτίτορα.

Στη μονή Αγίου Παύλου άλλωστε αποφάσισε να παραδώσει η Μάρα τα «Δώρα των Μάγων», τα οποία είχαν πέσει στα χέρια των Οθωμανών μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης. Αποβιβάστηκε στην ακτή και στο μέσον της διαδρομής άκουσε μια φωνή που τη διέταξε να γυρίσει πίσω. Μέχρι σήμερα σώζεται παρεκκλήσι στο σημείο αυτό, που θυμίζει την αξιομνημόνευτη επίσκεψη γυναίκας στο Άγιον Όρος. Την επίσκεψη περιέγραψε αναλυτικά ο αρχιμανδρίτης Αντωνίνος Κάπουστιν (1817–1894).

Στους μεγάλους ευεργέτες της μονής ανήκει και ο Στέφανος ο Μέγας, ηγεμόνας της Μολδαβίας (1457–1504). Η ακμή της μονής Αγίου Παύλου συνεχίστηκε και τον 16ο αιώνα με την οικονομική ενίσχυση και επιρροή των επιγόνων της σερβικής δυναστείας των Βράγκοβιτς. Ο βοεβόδας Νεάγκος Βασαράβας (1512–1521) και ο γιος του Θεοδόσιος († 1522) χρηματοδότησαν το 1522 τον οχυρό πύργο στο επάνω μέρος του μοναστηριακού συγκροτήματος, δίπλα στα τείχη.

Η θετική στάση των Σέρβων φτάνει μέχρι τον 17ο αιώνα. Η βοήθειά τους, συνεχώς μειούμενη, σταμάτησε οριστικά το 1710, όταν η πλειοψηφία, που ήταν πλέον ελληνική, ανέλαβε τη διοίκηση. Κατά το διάστημα 1666–1671 οι μοναχοί ανέρχονταν στους 200.

Ακολούθησαν χρόνια μεγάλης οικονομικής κρίσης οφειλόμενης κυρίως στον φόρο των Τούρκων κατακτητών. Χάρη στις συνεχείς προσπάθειες του σκευοφύλακα Γρηγορίου και τους εράνους που οργάνωσε τον 18ο αιώνα στην ανατολική Ευρώπη, συγκεντρώθηκαν σεβαστά χρηματικά ποσά. Στα τέλη όμως του ίδιου αιώνα βρέθηκε και πάλι σε δεινή οικονομική θέση λόγω χρεών. Στις

328. Επιχρωματισμένη χαλκογραφία άγνωστου χαράκτη, Καρύες, 1833. Επάνω, εικονίζονται ο άγιος Παύλος και ο άγιος Γεώργιος να κρατούν ομοίωμα του Καθολικού της Μονής του Αγίου Παύλου. Κάτω, παριστάνεται η Μονή και τα κτίρια που την περιβάλλουν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 14

*Η Ιερά Μονή Αγίου Παύλου
και η βιβλιοθήκη της*

329. *Η είσοδος της Τράπεζας
της Μονής του Αγίου Παύλου.
Φωτογραφία:
Πέτρος Πολίτης, 2018.*

αρχές του 19ου αιώνα, ένας άλλος μοναχός, ο Άνθιμος Κομνηνός από τη Σηλυβρία, φίλος του οικουμενικού πατριάρχη Γρηγορίου Ε΄, ενίσχυσε την ανακαίνιση του μοναστηριού με δωρεές σε γαίες. Το 1815 θεμελιώθηκε το καθολικό, ενώ το 1820 το οικοδομικό συγκρότημα επεκτάθηκε με νέες πτέρυγες.

Η μονή πέρασε μεγάλη δοκιμασία στα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης. Καταστράφηκε εντελώς και ερημώθηκε εξαιτίας των επανειλημμένων τουρκικών επιδρομών. Ανοικοδομήθηκε χάρη στις δωρεές των τσάρων Αλέξανδρου Α΄ και Νικόλαου Α΄. Οι μοναχοί όμως που την επάνδρωσαν ήταν σχεδόν αποκλειστικά Έλληνες.

Το 1844, με τη φροντίδα και τη συνδρομή του Σωφρόνιου Καλλιγά, αποπερατώθηκε το καθολικό. Την επόμενη χρονιά άρχισε η ανακαίνιση κτιρίων, ενώ στη συνέχεια οικοδομήθηκαν η βορειοδυτική και η δυτική πτέρυγα.

Όλα όσα χτίστηκαν τα επόμενα χρόνια καταστράφηκαν στις αρχές του 20ού αιώνα, όταν η μονή υπέστη τρεις τεράστιες καταστροφές. Το 1902 πυρκαγιά κατέστρεψε τα μισά οικοδομήματά της, το 1905 υπέστη σοβαρές ζημιές από σεισμό, και το 1911 μεγάλη πλημμύρα ολοκλήρωσε την καταστροφή. Η ανοικοδόμηση των κτιρίων έγινε αυτή τη φορά με σύγχρονα για την εποχή τεχνολογικά μέσα και οικοδομικά υλικά. Είναι η μοναδική μονή που χτίστηκε με τσιμέντο και διαθέτει κιγκλιδώματα και διακοσμητικά στοιχεία από χυτοσίδηρο.

Οι τοίχοι του καθολικού, που είναι αφιερωμένο στην Υπαπαντή του Κυρίου, δεν είναι τοιχογραφημένοι, αλλά καλύπτονται από μάρμαρο. Μαρμάρινο είναι και το τέμπλο του ναού (1900), γι' αυτό άντεξε στη φωτιά του 1902.

Από το παλαιό καθολικό των Βράγκοβιτς, που καταδαφίστηκε το 1839, διατηρείται μόνο ένα μικρό τμήμα των αρχικών τοιχογραφιών, που είναι του έτους 1447. Στη βιβλιοθήκη φυλάσσεται υπόλειμμα τοιχογραφίας με το πρόσωπο του αγίου Αθανασίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 14

*Η Ιερά Μονή Αγίου Παύλου
και η βιβλιοθήκη της*

Η μονή Αγίου Παύλου επαναλειτούργησε κοινοβιακά από το 1839 με σιγίλιο του οικουμενικού πατριάρχη Γρηγορίου ς' και με πρώτον ηγούμενο του κοινοβίου τον αρχιμανδρίτη Στέφανο Διονυσιάτη. Σήμερα εγκαταβιώνουν σε αυτήν 35 μοναχοί και 60 στα εξαρτήματά της. Ηγούμενος είναι ο αρχιμανδρίτης Παρθένιος.

Η μονή Αγίου Παύλου έχει εξαρτήματά της δύο σκήτες, τη Σκήτη Εισοδίων της Θεοτόκου (Νέα Σκήτη) και τη Σκήτη Αγίου Δημητρίου (Λακκοσκήτη). Σε αυτήν ανήκει επίσης και το ιστορικό σπήλαιο του Αγίου Παύλου. Ανάμεσα στα περιβάλλοντα κτίσματά της είναι και το «Προσκυντήρι της Μάρως», που συνδέεται με την επίσκεψη της κόρης του Σέρβου ηγεμόνα Βράγκοβιτς στο Όρος προκειμένου να παραδώσει στη μονή τα «Δώρα των Μάγων».

ΣΚΕΥΟΦΥΛΑΚΙΟ

Από τα κειμήλια που φυλάσσονται στο Σκευοφυλάκιο της μονής Αγίου Παύλου αξιομνημόνευτα είναι:

α) Η υάλινη δέλτος με μικρογραφική παράσταση της Δέησης. Στο κέντρο βρίσκεται ο Χριστός ως Παντοκράτωρ, κρατώντας στο αριστερό του χέρι τη σφαίρα της Γης. Εκατέρωθεν της κεντρικής μορφής η Θεοτόκος και ο Ιωάννης ο Πρόδρομος. Στο πάνω μέρος της παράστασης εικονίζονται οι αρχάγγελοι Μιχαήλ και Γαβριήλ. Στο πλαίσιο που περιβάλλει την κεντρική παράσταση ανοίγονται μικρές κοιλότητες, όπου ήταν επικολλημένες οι εικόνες της ευρύτερης ομάδας των αποστόλων. Σήμερα σώζονται μόνο πέντε.

β) Το δίπτυχο, που στις δύο ξύλινες πινακίδες του ανοίγονται κοιλότρες όπου είναι τοποθετημένες συνολικά 26 μικρογραφίες με παραστάσεις του Δωδεκαόρθου, τα σύμβολα των Ευαγγελιστών και άλλα ιερά πρόσωπα. Τα πλαίσια των μικρογραφιών κοσμούνται με μαργαριτάρια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 14

*Η Ιερά Μονή Αγίου Παύλου
και η βιβλιοθήκη της*

330. *Η υάλινη δέλτος με μικρογραφική παράσταση της Δέησης, ένα από τα σπουδαιότερα κειμήλια της Μονής Αγίου Παύλου, 13ος –14ος αι.*

γ) Ο σταυρός του 13ου αιώνα. Στο κέντρο και στις κεραίες του είναι τοποθετημένες μικρογραφίες ζωγραφισμένες σε μεμβράνη. Στη μεταλλική του βάση, που δεν ανήκει στον αρχικό σταυρό, φέρει δύο σειρές ρητών του Κορανίου σε αραβική γλώσσα.

ΑΡΧΕΙΟ

Το Αρχείο της μονής Αγίου Παύλου εμφανίζει μεγάλα χάσματα στα τεκμήριά του.

Δεν έχει διασωθεί κανένα πρωτότυπο έγγραφο από την εποχή της ίδρυσής της, που να αφορά άμεσα τη μονή. Για το διάστημα μέχρι το 1383/1384, οπότε ανοικοδομήθηκε από τους δύο Σέρβους, τον Αντώνιο Παγάση και τον Γεράσιμο Ραδώνια, σώζονται μόνο τέσσερα έγγραφα και μάλιστα αντίγραφα. Από τα τέλη όμως του 14ου αιώνα και τα επόμενα 100 χρόνια σώζονται τριάντα έγγραφα, τα περισσότερα πρωτότυπα.

Παράλληλα με τα ελληνικά, στο Αρχείο σώζονται σήμερα δεκαεπτά σερβικά έγγραφα από τον 15ο αιώνα, και δύο από τον 16ο και τον 17ο, ένα για κάθε αιώνα. Από τον 16ο αιώνα σώζονται αρκετά τουρκικά. Από τον 18ο σώζονται περίπου πενήντα έγγραφα, που αφορούν όμως το δεύτερο μισό του αιώνα.

Αρκετές φορές υπάρχουν αναφορές για απώλειες εγγράφων, που σήμερα δεν είναι γνωστό αν και πού σώζονται. Χαρακτηριστική η περίπτωση του χρυσόβουλου του Ιωάννη Η΄ Παλαιολόγου για το μετόχι της Λίμνου, που είχε εκδοθεί το 1436. Το περιεχόμενό του είναι γνωστό από αντίγραφο του 17ου αιώνα που είχε δημοσιεύσει το 1893 ο Ζαχαρίας φον Λίνγκενταλ (Zacharia von Lingenthal) (βλ. Βιβλιογραφία). Στο νεότερο αρχείο τη μονής υπάρχει σύγχρονο δακτυλογραφημένο και επικυρωμένο αντίγραφο με ημερομηνία 10.2.1943, που δεν είναι ωστόσο γνωστό με βάση ποιο έγγραφο συντάχθηκε. Η Βαυαρική Ακαδημία Επιστημών διαθέτει φωτογραφία

331. Εσωτερικό της Βιβλιοθήκης της Μονής του Αγίου Παύλου.
Φωτογραφία: μοναχός Ευθύμιος Αγιοπαυλίτης.

από το φωτογραφικό αρχείο του Πορφύριου Ουσπένσκι, ο οποίος είχε δει το έγγραφο κατά την επίσκεψή του στη μονή στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα.

Η απουσία παλαιών κωδίκων και τα μεγάλα κενά του αρχείου ερμηνεύονται με την υπόθεση ότι το υλικό καταστράφηκε στην πυρκαγιά του 1902. Τότε έχασε τη ζωή του ο μοναχός Δαβίδ, προσπαθώντας να σώσει το μεγαλύτερο μέρος της βιβλιοθήκης.

Δεν σώζεται επίσης ο «Κώδικας», το βιβλίο όπου καταχωρίζονται οι πράξεις της μονής ή και τα παλαιότερα έγγραφα. Οι μη λειτουργικοί κώδικες που σώζονται σήμερα στο αρχείο της μονής (71, 193, 157) δεν είναι παλαιότεροι του τέλους του 18ου αιώνα.

Ελλιπής είναι επίσης η πληροφόρηση σχετικά με τις ταξινομήσεις. Μια προσπάθεια ταξινόμησης θα πρέπει να έγινε στις αρχές του 19ου αιώνα, εποχή που συμπίπτει με τη μεγάλη ανακαινιστική προσπάθεια του αρχιμανδρίτη Άνθιμου Κομνηνού, που θεωρείται ένας από τους κτίτορες.

Στη δεκαετία του 1920, λόγω της απαλλοτρίωσης κτημάτων υπέρ των προσφύγων, ο τότε βιβλιοθηκάριος Βησσαρίων έκανε μια πρώτη ταξινόμηση του νεότερου αρχείου (18ος–19ος αι.). Τα έγγραφα ταξινομήθηκαν με βάση τα μετόχια της μονής και διαχωρίστηκαν σε ελληνικά, ρουμανικά και σλαβικά, στο πρωτότυπο ή σε μεταφράσεις τους.

Η δεύτερη μεγάλη ταξινόμηση έγινε στη δεκαετία του 1950 από τον βιβλιοθηκάριο Θεοδόσιο. Η εργασία του αποτέλεσε τη βάση για τη συγκρότηση του σημερινού βυζαντινού αρχείου της μονής, που αποτελεί το δεύτερο μεγάλο τμήμα του μετά το νεότερο.

Η τρίτη ταξινόμηση έγινε από την επιστημονική αποστολή του Κέντρου Βυζαντινών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών το 1980.

Στο αρχείο εντάχθηκαν και 56 επίσημα βλαχικά έγ-

γραφα, ενώ στο μεταβυζαντινό τμήμα είναι ενταγμένη μια ξεχωριστή αρχειακή μονάδα με 12 επίσημα έγγραφα του 18ου αιώνα. Το ρουμανικό αρχείο περιλαμβάνει 994 έγγραφα και έχει εκδοθεί υπό μορφή σύντομων περιλήψεων από τον Φλορίν Μαρινέσκου (βλ. Βιβλιογραφία). Στις αρχές του 20ού αιώνα ο Σέρβος φιλόλογος και πολιτικός Λιούμπομιρ Στογιάνοβιτς (1860–1930), στηριζόμενος σε φωτογραφίες του Ρώσου ερευνητή Πέτρου Σεβαστιάνοφ (1811–1867) που είχε εργαστεί κατά τον 19ο αιώνα στις βιβλιοθήκες του Αγίου Όρους, δημοσίευσε ένα πρώτο σώμα των σλαβικών εγγράφων. Το τουρκικό αρχείο ταξινομήθηκε τη δεκαετία του 1980 από τον Βασίλη Δημητριάδη και περιλαμβάνει 25 φακέλους, χωρισμένους κατά μετόχια.

Σήμερα το Αρχείο περιλαμβάνει α) τα βυζαντινά έγγραφα μέχρι τον 16ο αιώνα, β) τα μεταβυζαντινά, τοποθετημένα κυρίως κατά μετόχια και γ) το ογκώδες νεότερο αρχείο.

Το 2017 ανακαινίστηκε μαζί με το Σκευοφυλάκιο και το Εικονοφυλάκιο.

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟΙ ΚΩΔΙΚΕΣ

Για αιώνες, η Βιβλιοθήκη της μονής Αγίου Παύλου ήταν (μαζί με τη Χιλανδαρίου) από τις σημαντικότερες σερβικές και σλαβικές βιβλιοθήκες του Άθω. Σταδιακά και μέχρι τον 18ο αιώνα αυξήθηκε σημαντικά ο αριθμός των χειρόγραφων κωδίκων και των έντυπων βιβλίων χάρη στις δωρεές και τις αντιγραφικές δραστηριότητες μοναχών της.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 14

*Η Ιερά Μονή Αγίου Παύλου
και η βιβλιοθήκη της*

332. Πατριαρχικό και συνοδικό σιγίλιο του Γρηγορίου Στ', Απρίλιος 1839, Αρχείο Μονής Αγίου Παύλου.

Η παλαιότερη συλλογή χειρόγραφων κωδίκων της μονής σχηματίστηκε παράλληλα με την ανακαίνισή της, γύρω στο 1385. Οι δύο Σέρβοι μοναχοί Γεράσιμος Ραδώνια και Αντώνιος Παγάσης, που ανοικοδόμησαν τη μονή γύρω στα 1383-1384, δώρισαν συγχρόνως πολλά βιβλία και ιερά σκεύη για «την ευπρέπεια και τη διακόσμηση του ναού». Ο Αντώνιος Παγάσης, πρώτος ηγούμενός της μετά την ανοικοδόμηση, άνθρωπος με μεγάλη μόρφωση, που μετέφρασε μάλιστα διάφορα έργα από τα ελληνικά στα σλαβονικά, αύξησε σημαντικά το περιεχόμενο της βιβλιοθήκης.

Στον εμπλουτισμό της συνέβαλαν και δύο Κελλιά εντός των ορίων της μονής, του Αγίου Μιχαήλ και της Αγίας Άννης. Σε αυτά απαγορευόταν οποιαδήποτε αγροτική εργασία ώστε οι μοναχοί να διαθέτουν τον χρόνο τους στην αντιγραφή και τη στάχωση βιβλίων, στην κατασκευή ξυλόγλυπτων αντικειμένων ή κεντημάτων, κλπ. Πολλά χειρόγραφα που βρίσκονται στη μονή Αγίου Παύλου και στο νέο Ερημιτάζ φέρουν σημειώσεις γραφέντων από τα δύο αυτά Κελλιά.

Στα τέλη του 15ου ή στις αρχές του 16ου αιώνα μεταφέρθηκε στη μονή Αγίου Παύλου από το Χιλανδάρι για στάχωση, όπως μαρτυρούν οι σφραγίδες και η επιγραφή στο εξώφυλλο, το Ευαγγέλιο του Μιροσλάβ, που γράφτηκε στα τέλη του 12ου αιώνα και είναι από τα παλαιότερα τεκμήρια που διασώθηκαν στη σλαβονική γλώσσα. Το γεγονός αυτό βεβαιώνει πως εκεί υπήρχε ανεπτυγμένη βιβλιοδετική δραστηριότητα.

Κατά τον 15ο αιώνα η μονή Αγίου Παύλου είχε τη βοήθεια των Σέρβων ηγεμόνων. Ο δεσπότης και σπουδαίος συγγραφέας Στέφανος Λαζάρεβιτς, προστάτης των τεχνών και του πολιτισμού, ενδιαφερόταν για τη βιβλιοθήκη της μονής, αφού μια σειρά βιβλίων συγγράφηκαν με εντολή του.

Ο αρχιμανδρίτης Λεωνίδας Κάβελιν πιστεύει πως το

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 14

Η Ιερά Μονή Αγίου Παύλου
και η Βιβλιοθήκη της

333. Φιρμάνι του Σουλτάνου Μουράτ Α', 1386.

Πρόκειται για το παλαιότερο οθωμανικό έγγραφο που έχει εντοπιστεί στο Άγιο Όρος και φυλάσσεται στη Μονή Αγίου Παύλου.

334. Χρυσόβουλο του ηγεμόνα της Βλαχίας Σερμπάν Καντακουζηνού, 1681, Σκευοφυλάκιο Μονής Αγίου Παύλου.

περιεχόμενο της βιβλιοθήκης του Αγίου Παύλου αυξήθηκε σημαντικά κατά τα μέσα του 15ου αιώνα από τα βιβλία της μονής Ρεσάβας. Λόγω της τουρκικής κατάκτησης, μέρος των μοναχών της, που κουβαλούσαν μεταξύ άλλων μαζί τους μεγάλο αριθμό χειρογράφων, αναζήτησαν καταφυγή στα σημαντικότερα σερβικά μοναστήρια του Αγίου Όρους, του Χιλανδαρίου και του Αγίου Παύλου.

Ο πλούτος και η σημασία της βιβλιοθήκης του Αγίου Παύλου καταδεικνύεται και από το γεγονός πως ο Αρσένιος Σουχάνοφ, όταν με εντολή του Ρώσου πατριάρχη Νίκωνα (1652–1660) ταξίδεψε στο Άγιον Όρος για να συλλέξει σημαντικά λειτουργικά χειρόγραφα, τα περισσότερα τα πήρε από τη βιβλιοθήκη αυτή —ο τότε προϊστάμενος της μονής Ακάκιος ανταμείφθηκε μάλιστα γενναιόδωρα για την υπηρεσία που προσέφερε.

Στα τέλη του 17ου και στις αρχές του 18ου αιώνα ο αριθμός των Σλάβων μοναχών άρχισε να μειώνεται σε σχέση με τους Έλληνες. Το 1717, η αδελφότητα της μονής, αδυνατώντας να αποπληρώσει τους βαρείς δασμούς, ενεχυρίασε διάφορα ασημένια αντικείμενα, μία μίτρα και ένα Ευαγγέλιο με επένδυση. Το 1725, όταν ο Μπάρσκι την επισκέφτηκε για πρώτη φορά, βρήκε ότι η μονή είναι φτωχή και η γλώσσα σερβική. Είκοσι χρόνια αργότερα, το 1744, κατά τη δεύτερη επίσκεψή του, βρίσκει μόνον Έλληνες μοναχούς και αναφέρει πως στην πρώτη του επίσκεψη στο Άγιον Όρος, η ανάγνωση και η υμνωδία και όλη η εξουσία ήταν στα βουλγαρικά. Και παρατηρεί πως «σήμερα δεν σώζεται τίποτε από αυτά, εκτός από τη σλαβονική βιβλιοθήκη, όπου βρίσκονται πολλά και διάφορα βιβλία, τυπωμένα και χειρόγραφα». Κατά την περίοδο αυτή θα πρέπει να αφαιρέθηκε μεγάλος αριθμός σλαβικών κυρίως χειρογράφων και εντύπων από τη μονή. Όπως μας πληροφορεί ο ίδιος ο Μπάρσκι σχετικά με τα χειρόγραφα, «οι μοναχοί που εγκαταβιούν

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 14

*Η Ιερά Μονή Αγίου Παύλου
και η βιβλιοθήκη της*

εκεί άρχισαν άλλα να τα μοιράζουν κι άλλα να τα ξεπουλούν για να ξεριζώσουν την παλιά βουλγάρικη δόξα και μνήμη».

Στα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης, η βιβλιοθήκη αντιμετώπισε την πιο δύσκολη περίοδο της σχεδόν μισής χιλιετίας ύπαρξής της. Οι μοναχοί, μη έχοντας επαρκή γνώση για την αξία και τη σημασία των χειρογράφων, επέτρεπαν σε επισκέπτες ποικίλων προθέσεων και κινήτρων να πάρουν μαζί τους τα πιο πολύτιμα.

Μετά το 1830, τα ευρωπαϊκά μέρη της Τουρκίας, συμπεριλαμβανομένου του Αγίου Όρους, απέκτησαν ενδιαφέρον για πολλούς ερευνητές και ταξιδιώτες, τόσο της Δυτικής Ευρώπης όσο και της Ρωσίας. Οι πολυάριθμοι επισκέπτες της περιόδου οικειοποιήθηκαν μεγάλο αριθμό βιβλίων. Τα χειρόγραφα που αφαιρέσαν είναι μοναδικά και βρίσκονται σήμερα σε διάφορες βιβλιοθήκες. Βάσει σημειωμάτων στο περιθώριο των κωδίκων, πολλά από αυτά, που ήταν αρχαιότερα από την ανακαίνιση του 14ου αιώνα, προέρχονται από τη βιβλιοθήκη της μονής της Θεοτόκου Μεσονησιώτισσας στην Έδεσσα, που ήταν μετόχι της μονής Αγίου Παύλου από το 1385.

Ένας από τους πρώτους ταξιδιώτες της περιόδου, που άφησε γραπτές παρατηρήσεις για την παραμονή του στο Άγιον Όρος το 1831, ήταν ο Άγγλος ταξιδιωτικός συγγραφέας Ρόμπερτ Κέρζον, ο οποίος περιγράφει τη βιβλιοθήκη της Αγίου Παύλου ως εξής:

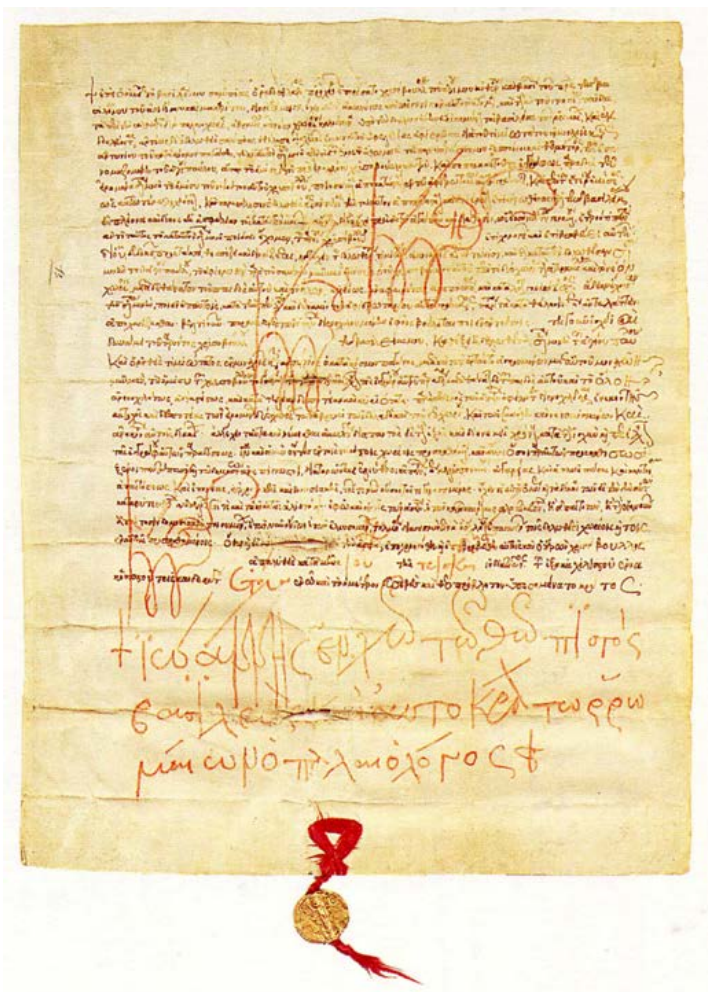
Η βιβλιοθήκη στεγαζόταν σε ένα μικρό φωτεινό καμαράκι. Τα βιβλία ήταν καθαρά και παραταγμένα σε νέα ράφια. Υπήρχε μόνο ένα ελληνικό χειρόγραφο, αντίγραφο των Ευαγγελίων, του 12ου ή 13ου αιώνα. Τα σερβικά και βουλγαρικά χειρόγραφα αριθμούσαν περίπου τα 250: από αυτά τρία ήταν αξιόλογα.

Το πρώτο ήταν ένα χειρόγραφο Τετραευάγγελο, σε τέταρτο σχήμα, γραμμένο με κεφαλαιογράμματα γραφή, ύψους 19,5 χιλιοστά, κολοβό.

Το δεύτερο ήταν επίσης ένα Ευαγγέλιο, σε σχήμα folio, με κεφαλαιογράμματα γραφή, με υπέροχες παραστάσεις στην αρχή του κάθε Ευαγγελίου και με ένα μεγάλο και θαυμάσιο πορτρέτο ενός πατριάρχη στο τέλος. Όλες οι στάσεις του κειμένου ήταν σημειωμένες με χρυσό. Κάποια γράμματα επίσης ήταν γραμμένα με χρυσό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 14

*Η Ιερά Μονή Αγίου Παύλου
και η βιβλιοθήκη της*

335. Χρυσόβουλο του Ιωάννη Ζ΄ Παλαιολόγου, Ιούνιος 1405, Αρχείο Μονής Αγίου Παύλου.

Το τρίτο ήταν επίσης ένα Ευαγγέλιο σε σχήμα folio, στην παλιά βουλγαρική γλώσσα. Όπως τα δύο προηγούμενα και αυτό σε κεφαλαιογράμματα γραφή. Αυτό το χειρόγραφο ήταν γεμάτο με μικρογραφίες από την αρχή

μέχρι το τέλος. Δεν έχω ξαναδεί τέτοιο βιβλίο στην Ανατολή. Σχεδόν έπεσα από τα σκαλιά στα οποία είχα σκαρφλώσει με την ανακάλυψη ενός τόσο σπάνιου τόμου.

Είδα ότι αυτά τα βιβλία ήταν φροντισμένα, οπότε δεν ήθελα και τόσο να ρωτήσω αν θα τα αποχωρίζονταν οι μοναχοί. Ειδικότερα, επειδή η κοινότητα ήταν εμφανώς ευπαιγμένη και δεν είχε καμία ανάγκη να πουλήσει κάτι από τα αγαθά της. Αφού περπάτησα στο μοναστήρι με τους μοναχούς, καθώς έφευγα, ο ηγούμενος είπε ότι θα ήθελε να μου χαρίσει κάτι ως ανάμνηση της επίσκεψής μου στο μοναστήρι του Αγίου Παύλου. Ακολούθησε μια έντονη συζήτηση από αμοιβαίες φιλοφρονήσεις και είπα ότι θα ήθελα να πάρω ένα βιβλίο. «Ω, βεβαίως!» είπε, «δεν χρησιμοποιούμε τα παλιά βιβλία και θα ήταν χαρά μας αν δεχόσασταν ένα».

Γυρίσαμε στη βιβλιοθήκη, και ο ηγούμενος πήρε τυχαία ένα, σαν να έπαιρνε ένα τούβλο ή μια πέτρα από ένα σωρό, και μου το έδειξε. Τότε του είπα: «Αν δεν σας νοιάζει ποιο είναι το βιβλίο και είσαστε τόσο πρόθυμος να μου δώσετε ένα, τότε επιτρέψτε μου να σας δείξω ένα που μου αρέσει ιδιαίτερα». Και λέγοντας αυτά, κατέβασα ένα εικονογραφημένο βουλγαρικό ευαγγέλιο σε σχήμα folio. Δεν μπορούσα να πιστέψω ότι ήμουν ξύπνιος, όταν ο ηγούμενος το έβαλε στα χέρια μου. Ίσως η κορύφωση του θράσους μου ήταν όταν ρώτησα αν μπορούσα να αγοράσω άλλο ένα. Εκείνος όμως επέμενε να μου χαρίσει επίσης και το άλλο. Έτσι πήρα άλλα δύο αντίτυπα των Ευαγγελίων που αναφέρθηκαν παραπάνω, και τα τρία ως πρόθυμα δώρα. Ένωσα σχεδόν ντροπή που δέχτηκα αυτά τα δύο τελευταία βιβλία, αλλά ποιος θα μπορούσε να αντισταθεί, γνωρίζοντας ότι αυτά τα βιβλία ήταν εντελώς άχρηστα για τους μοναχούς και θα μπορούσαν να καταλήξουν στις αγορές της Κωνσταντινούπολης, της Σμύρνης, της Θεσσαλονίκης ή κάποιας γειτονικής πόλης; Ωστόσο, πριν φύγω από το μο-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 14

*Η Ιερά Μονή Αγίου Παύλου
και η βιβλιοθήκη της*

ναστήρι, άφησα κάποια χρήματα για να ηρεμήσω τη συνείδησή μου.

Μετά τον θάνατο του Κέρζον, η συλλογή του κατέληξε στο Βρετανικό Μουσείο, όπου βρίσκεται μέχρι σήμερα. Μεταξύ άλλων απόκεινται και δύο Τετραευάγγελα, ένα στα βουλγαροσλαβικά, δωρεά του Βούλγαρου τσάρου Ιωάννη Γ' Αλεξάνδρου, και ένα στα σερβοσλαβικά, δωρεά του Σέρβου μητροπολίτη Ιακώβ, τα οποία γράφτηκαν στη μονή Αγίου Παύλου από τον Κάλλιστο το 1355.

Ο Σλάβος ιστορικός Βίκτορ Γρηγόροβιτς (1815–1876) ξεκίνησε πρώτος συστηματικές εργασίες στα αρχεία και στις βιβλιοθήκες των μονών του Αγίου Όρους. Την περίοδο 1844–1847 ταξίδεψε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, ιδιαίτερα στα εδάφη των σλαβικών χωρών, που εξακολουθούσαν να αποτελούν μέρος της. Σε αυτά τα ταξίδια του επισκέφτηκε και το Άγιον Όρος. Έμεινε στην Αγίου Παύλου από 1ης έως 7 Νοεμβρίου 1844. Συντάσσοντας ένα σύντομο κατάλογο των σλαβικών βιβλίων της μονής (μαζί με την έκδοση δύο μεγαλύτερων εργασιών του σχετικά με τα αρχεία), ήταν ο πρώτος που υπέδειξε στο επιστημονικό κοινό τους θησαυρούς της. Ανάμεσα στα 60 περίπου σλαβικά χειρόγραφα που συγκέντρωσε από τα ταξίδια του, η συλλογή του περιλαμβάνει και κώδικες από τη βιβλιοθήκη της μονής του Αγίου Παύλου. Μετά τον θάνατό του, μέρος της συλλογής δόθηκε στην Αυτοκρατορική Δημόσια Βιβλιοθήκη (που ιδρύθηκε το 1795 από τη Μεγάλη Αικατερίνη) και μέρος στη Ρωσική Κρατική Βιβλιοθήκη της Μόσχας.

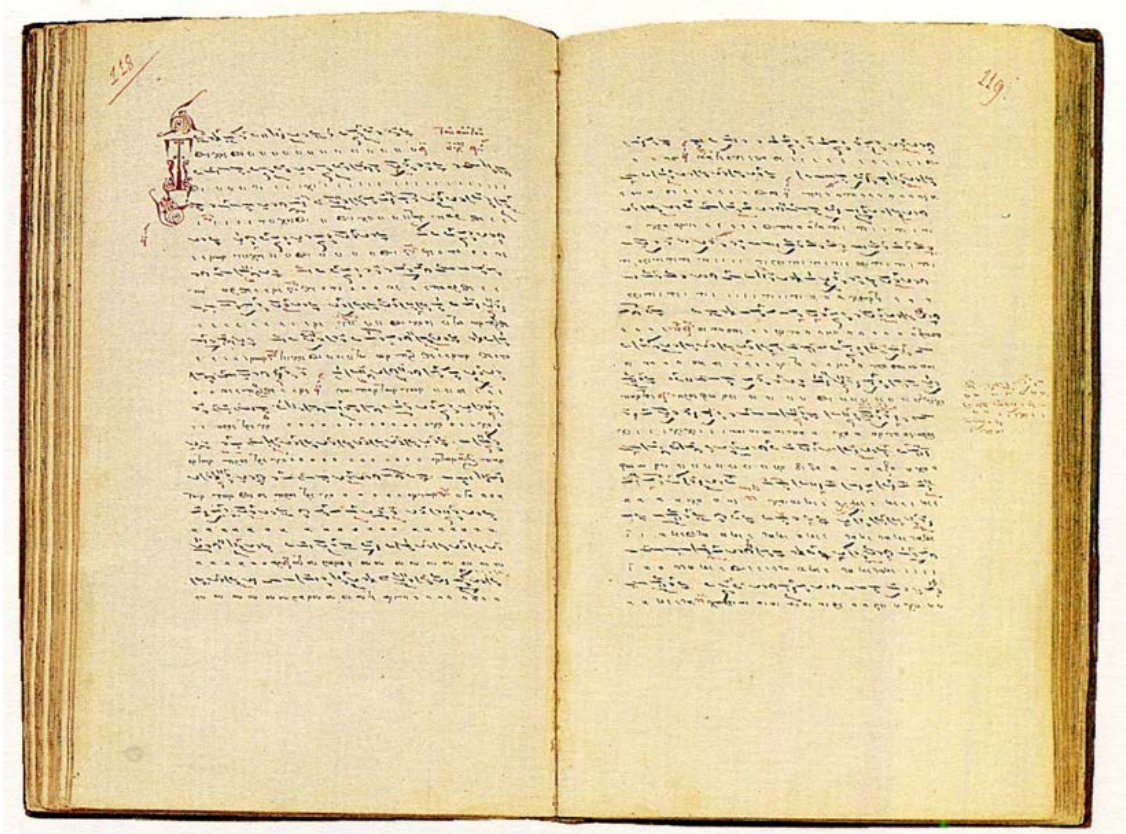
Ο Πορφύριος Ουσπένσκι (1804–1885) βρέθηκε στο Άγιον Όρος δύο φορές: το 1845/1846 και το 1859. Στο πρώτο του ταξίδι διέμεινε στην Αγίου Παύλου από τις 8 έως τις 24 Οκτωβρίου 1845. Εκεί εντόπισε το περίφημο Ευαγγέλιο του Ράντοσλαβ, του αφαίρεσε 12 φύλλα, που εκτίμησε ότι ήταν τα πιο πολύτιμα, και τα πήρε μαζί με

άλλα. Αυτά τα φύλλα από το Ευαγγέλιο του Ράντοσλαβ κατέληξαν στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ρωσίας στην Αγία Πετρούπολη. Ο υπόλοιπος κώδικας δεν βρέθηκε πουθενά.

Η Εθνική Βιβλιοθήκη της Ρωσίας ονομαζόταν Αυτοκρατορική Δημόσια Βιβλιοθήκη από το 1795 έως το 1917, Ρωσική Δημόσια Βιβλιοθήκη από το 1917 έως το

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 14

*Η Ιερά Μονή Αγίου Παύλου
και η βιβλιοθήκη της*

1925 και Κρατική Δημόσια Βιβλιοθήκη από το 1925 έως το 1992 (Κρατική Δημόσια Βιβλιοθήκη στο Λένινγκραντ 1925 έως 1932 και Κρατική Δημόσια Βιβλιοθήκη Σαλτικόφ-Στσεντρίν έπειτα).

Ο αρχιμανδρίτης Αντωνίνος (Αντρέι Ιβάνοβιτς) Κάπουστιν (1817–1894) βρέθηκε στο μοναστήρι στις 25

*337. Χαρτώ μουσικό
χειρόγραφο (Ακάθιστος Ύμνος
και Κρατηματάριο) της Μονής
Αγίου Παύλου, 1758
(κώδ. 146). Τον κώδικα
καλλιγράφησε ο Θεοδόσιος
ο Χίος.*

Αυγούστου 1859 και άφησε μια πολύ ενδιαφέρουσα μαρτυρία, την οποία δημοσίευσε σε περιοδικό της Θεολογικής Ακαδημίας Κιέβου (βλ. Βιβλιογραφία). Εκτός από την περιγραφή του μοναστηριακού συγκροτήματος, τις πολυάριθμες μαρτυρίες και τα ιστορικά στοιχεία που κατέγραψε, ήταν ο πρώτος που ενημέρωσε αναλυτικά το ευρύτερο επιστημονικό κοινό για το περιεχόμενο της μοναστηριακής βιβλιοθήκης. Μετά από ανασκόπηση και συνοπτική παρουσίαση ολόκληρης της συλλογής, επέλεξε τα πιο σημαντικά και όμορφα βιβλία και έδωσε έμφαση σε αυτά. Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι, όπως λέει, «εξέτασε, μετακίνησε και μάλιστα τακτοποίησε όλα τα σλαβικά βιβλία της βιβλιοθήκης», ενώ τονίζει πως το «ελληνικό τους μισό», δηλαδή τα υπόλοιπα χειρόγραφα, είναι ιδιαίτερα φτωχά. Το γεγονός ότι διέμεινε στη μονή μόνο μία μέρα καθόρισε βέβαια σε μεγάλο βαθμό το εύρος της δουλειάς του.

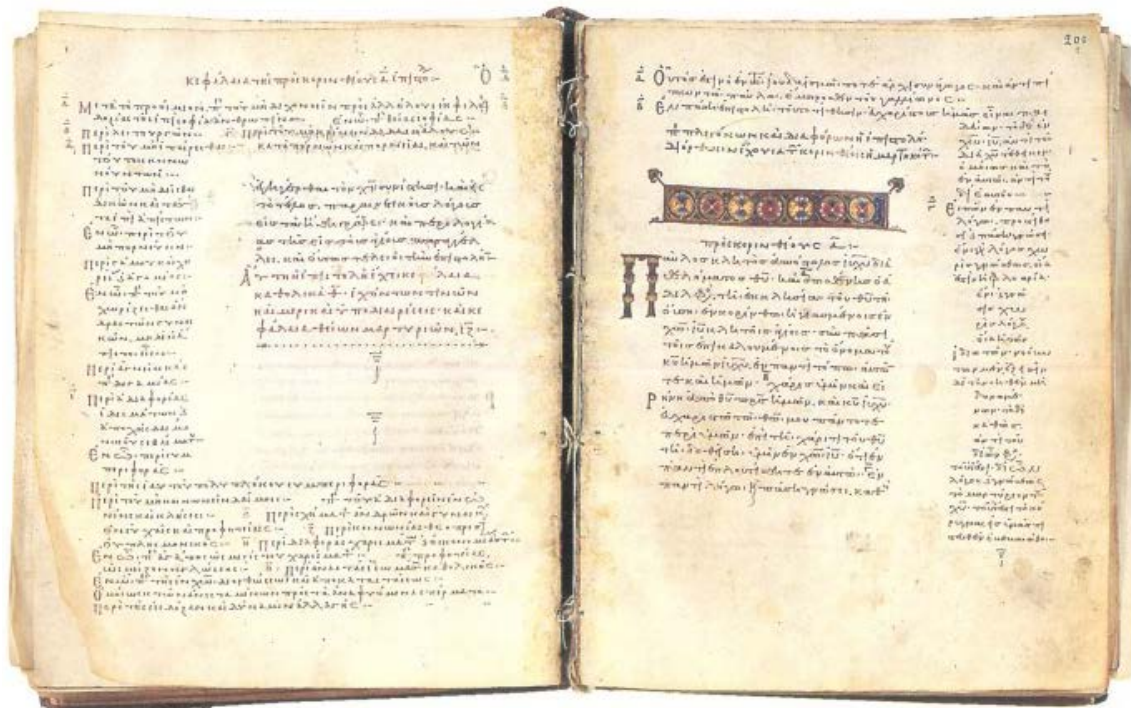
Την ίδια σχεδόν περίοδο, ο αρχιμανδρίτης Λεωνίδας Κάβελιν (1822–1891) επισκέφτηκε τον Άθω και έκανε την πληρέστερη περιγραφή της βιβλιακής συλλογής του Αγίου Παύλου. Αρχικά δημοσίευσε την εργασία του στη Ρωσία το 1875 και στη συνέχεια, σε σερβική μετάφραση, το 1877 στη Σερβία (βλ. Βιβλιογραφία). Ο Κάβελιν εντόπισε έναν κατάλογο των σλαβικών βιβλίων, συνταγμένο από έναν «Ρώσο που εργάστηκε σκληρά», του οποίου δεν αναφέρει το όνομα. Ο κατάλογος περιείχε 180 χειρόγραφα και 45 έντυπα. Από τα 180 χειρόγραφα, τα 11 ήταν γραμμένα σε περγαμνή και τα 169 σε χαρτί.

Στα τέλη του 19ου αιώνα, ο Αλεξέι Αφανασίεβιτς Διμιτρίγιεφσκι, Ρώσος βυζαντινολόγος και καθηγητής στη Θεολογική Ακαδημία του Κιέβου (1856–1929), επισκέφτηκε τον Άθω. Πέρασε και από τη μονή του Αγίου Παύλου, και έτσι στη συλλογή του, που απόκειται τώρα στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ρωσίας, υπάρχουν και βιβλία από αυτό το μοναστήρι.

Το 1902, από μεγάλη πυρκαγιά καταστράφηκε ολοσχερώς μια από τις σημαντικότερες σλαβικές βιβλιοθήκες στον Άθω. Σήμερα δεν υπάρχει σλαβικό χειρόγραφο στη μονή. Χειρόγραφα ή μικρότερα τμήματά τους, που κάποτε ανήκαν στο μοναστήρι, έχουν βέβαια διασωθεί, αλλά παραμένουν διάσπαρτα στις βιβλιοθήκες της Μόσχας, της Αγίας Πετρούπολης, του Λονδίνου, του Παρισιού, της Βιέννης και του Βερολίνου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 14

Η Ιερά Μονή Αγίου Παύλου και η βιβλιοθήκη της

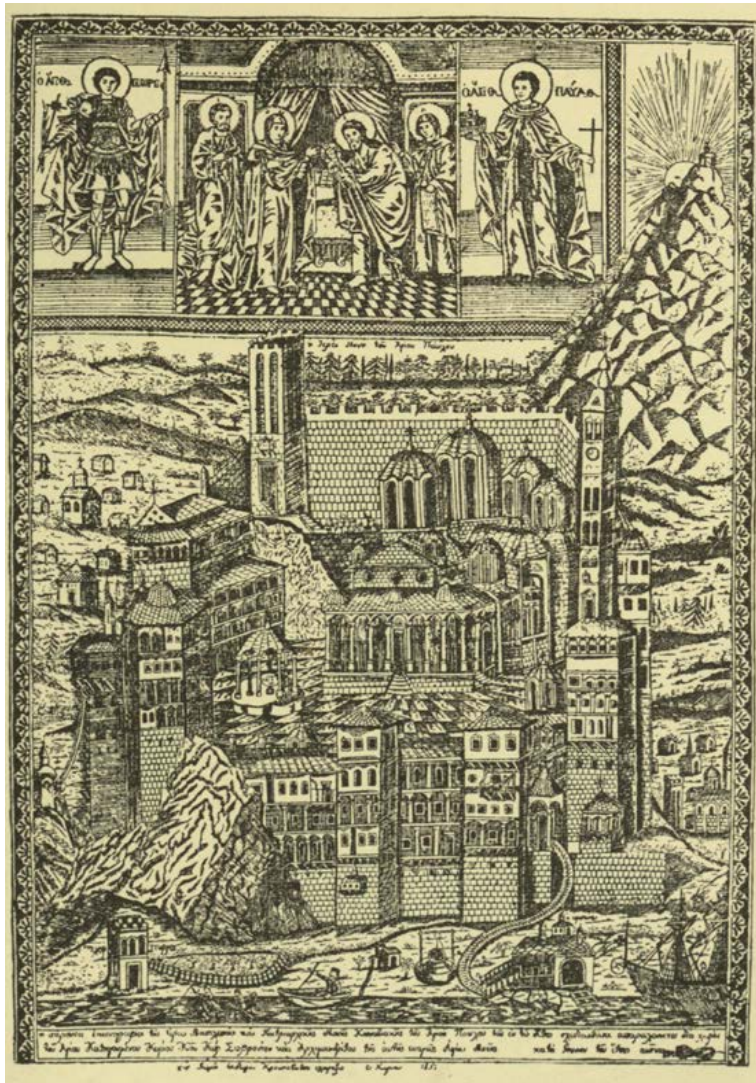
Ο μοναχός της μονής Κοσμάς Βλάχος αναφέρει το 1903 πως στη βιβλιοθήκη της απόκεινται 94 ελληνικά χειρόγραφα, από τα οποία τα πέντε περγαμννά που χρονολογούνται από τον 9ο έως τον 13ο αιώνα, ενώ τα υπόλοιπα χαρτώα, από τον 14ο έως τον 18ο αιώνα, πληροφορία που ταιριάζει με την καταμέτρηση του Σπυριδώνος Λάμπρου.

Η Βιβλιοθήκη, που περιλαμβάνει 494 χειρόγραφα,

338. *Ο περγαμνός κώδικας 2 της Μονής Αγίου Παύλου που περιέχει τις Πράξεις των Αποστόλων με παρασελίδια σχόλια, 10ος – 11ος αιώνας.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 14

Η Ιερά Μονή Αγίου Παύλου
και η βιβλιοθήκη της

339. Η Μονή Αγίου Παύλου. Χαρακτικό βασισμένο σε χαλκογραφία φιλοτεχνημένη στις Καρυές (σχεδιαστής: Σωφρόνιος αρχιμανδρίτης, χαράκτης: Θωμάς Ισίδωρος Κρουσιωθήτης), 1851 . Από την έκδοση: Athelstan Riley, «Athos or The mountain of the monks», Λονδίνο, Longmans, Green, & co., 1887.

στεγάζεται σήμερα σε όροφο της νοτιοδυτικής πτέρυγας της μονής και θεωρείται πολύ καλά οργανωμένη, αφού το 2017 ανακαινίστηκε πλήρως ο εξοπλισμός της. Η επιμελημένη οργάνωσή της είναι έργο του λόγιου μοναχού Θεοδοσίου Αγιοπαυλίτη, συγγραφέα του έργου *Ο αγνοημένος θησαυρός*, όπου τονίζεται η σημασία της συχνής θείας Μεταλήψεως.

Αξίζει να σημειωθεί πως η συλλογή μουσικών χειρογράφων της μονής είναι από τις μεγαλύτερες στο Άγιον Όρος με 117 χειρόγραφα και πως στην ελληνική συλλογή χειρογράφων δεν εντοπίζεται κανένα έργο ή κείμενο κλασικού συγγραφέα ή συγγραφέα της ύστερης αρχαιότητας.

Το σημαντικότερο από τα χειρόγραφα της μονής είναι ο περιγαμπνός Κώδικας 2. Χρονολογείται στον 10ο ή 11ο αιώνα. Στο σωζόμενο μέρος του περιέχει τις *Πράξεις των Αποστόλων* με παρασελίδια σχόλια.

Άξιος μνείας είναι και ο Κώδικας 456, το μοναδικό χειρόγραφο της μονής γραμμένο σε κυριλλικό αλφάβητο. Πρόκειται για Ευαγγέλιο με 304 χαρτώα φύλλα που κοσμείται με περίτεχνα επίτιτλα και πρωτογράμματα, καθώς και τρεις σωζόμενες ολοσέλιδες μικρογραφίες των Ευαγγελιστών Ματθαίου, Μάρκου και Λουκά.

Από τα μουσικά χειρόγραφα ξεχωρίζει ο Κώδικας 146. Χρονολογείται στο 1758 και περιέχει τον *Ακάθιστο Ύμνο* και *Κρατηματάριο*. Είναι έργο του γραφέα Θεοδοσίου του Χίου, ιεροδιακόνου και πρωτοψάλτη της Σμύρνης.

340. Σελίδα τίτλου της έκδοσης: «Μηναίον του Οκτωβρίου ...», Βενετία, Παρά Δημητρίω Θεοδοσίω τω εξ Ιωαννίνων, 1760.

ΕΝΤΥΠΑ ΒΙΒΛΙΑ

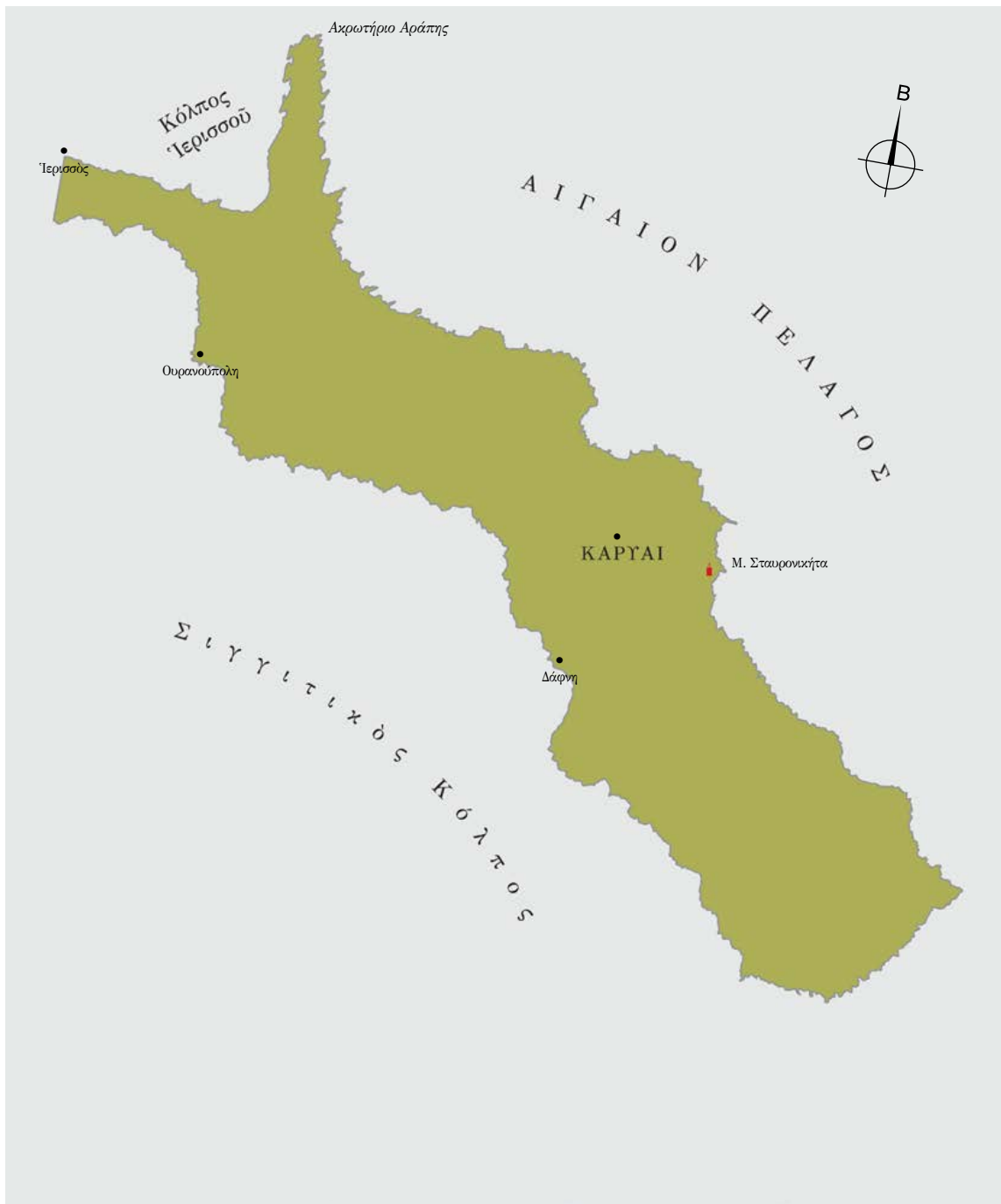
Ο Θωμάς Παπαδόπουλος στις *Βιβλιοθήκες του Αγίου Όρους* (σ.3) αναφέρει ότι η πρώτη ελληνική έκδοση που εντόπισε στη μονή Αγίου Παύλου ανάγεται στο 1488. Πρόκειται για τη Γραμματική του Μανουήλ Χρυσολωρά *Έρωτήματα. Εἰς πόσα διαιροῦνται τὰ εἴκοσι τέσσαρα γράμματα, ἃ καὶ στοιχεῖα λέγεται*, που τυπώθηκε στη Βενετία per Peregrinum Bononiensem (πρβλ. και μονή Παντοκράτορος). Το αμέσως επόμενο χρονολογικά έντυπο της συλλογής είναι ένα Μηναίο του μηνός Σεπτεμβρίου, τυπωμένο στη Βενετία το 1555 από τον Χριστόφορο Ζανέτο (Cristoforo Zanetti). Τα έντυπα έργα της συλλογής που τυπώθηκαν μέχρι το τέλος του 16ο αιώνα είναι αποκλειστικά λειτουργικά: 1557 (Μηναίο Φεβρουαρίου), 1558 (Ακολουθίες Ιουνίου, Ακολουθίες Ιουλίου), 1559 (Τριώδιο), 1565 (Τριώδιο), 1588 (Ευαγγέλιο), 1592 (Μηναία Ιουνίου και Ιουλίου), 1595 (Μηναία Σεπτεμβρίου και Δεκεμβρίου), 1599 (Μηναίο Φεβρουαρίου και Ευαγγέλιο). Επίσης, η παραγωγή στο πρώτο μισό του 17ου αιώνα εκπροσωπείται στη βιβλιοθήκη της μονής αποκλειστικά με λειτουργικά και πάλι βιβλία. Εξαίρεση αποτελεί ένα αντίτυπο του 1639 που περιέχει το Συναξάριο του Νικηφόρου Καλλίστου Ξανθοπούλου, σε επιμέλεια Ματθαίου Κιγάλα και με τυπογράφο τον Ιωάννη Ιουλιανό.

Σήμερα η συλλογή των έντυπων βιβλίων της μονής Αγίου Παύλου περιλαμβάνει 20.000 περίπου αντίτυπα, κατά βάση εκδόσεις μετά το 1900.

Η ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ
ΣΤΑΥΡΟΝΙΚΗΤΑ
ΚΑΙ Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ

ΘΕΣΗ

Η Ιερά Μονή Σταυρονικήτα βρίσκεται στο μέσον περιήπου της ανατολικής πλευράς της αθωνικής χερσονήσου, πάνω σε μεγάλο απόκρημνο βράχο, μεταξύ των μονών Ιβήρων και Παντοκράτορος. Το κτιριακό της συγκρότημα με τον περιβάλλοντα χώρο συνθέτουν ένα ιδιαίτερα κομψό και εντυπωσιακό σύνολο. Οι κτιριακές εγκαταστάσεις είναι από τις μικρότερες σε έκταση του Αγίου Όρους, όπως και η αυλή της. Ο αμυντικός πύργος και το υδραγωγείο με τους τοξωτούς πεσσούς συμπληρώνουν το όλο εντυπωσιακό αρχιτεκτονικό συγκρότημα.

Κατέχει τη δέκατη πέμπτη θέση στην ιεραρχία των είκοσι μονών του Αγίου Όρους.

ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ

Υπάρχουν πολλές παραδόσεις για την ίδρυση και την ονομασία της. Η επικρατέστερη τη θέλει να ιδρύεται στα τέλη του 10ου με αρχές του 11ου αιώνα από τον μοναχό Νικήτα, ενώ μια άλλη κάνει λόγο για δύο μοναχούς που την ίδρυσαν, τον Σταύρο και τον Νικήτα. Η ύπαρξη μονυδρίου με το όνομα «του Στραβονικήτα» μαρτυρείται

341. Στη σελίδα 433:
Μονή Σταυρονικήτα.
Ευλογηφία του Γεώργιου
Μόσχου, 1978,
Δημοτική Πινακοθήκη
Λάρισης, Συλλογή Γεωργίου
Ι. Κατσίγρα.

342. *Η Μονή Σταυρονικήτα*
στη χερσόνησο του Άθω –
Αγίου Όρους.

343. Η Μονή Σταυρονικήτα. Χαλκογραφία του Γεννάδιου Ιεροδιάκονου Κωνσταντινουπόλιτη, 1817.

στις αρχές του 11ου αιώνα σε σειρά τεσσάρων εγγράφων του Πρώτου του Όρους, όπου μεταξύ άλλων υπογράφει και ένας «*Νικηφόρος μοναχός ο του Στραβονικήτα*»: ο Νικηφόρος ήταν ίσως διάδοχος του Νικήτα. Αργότερα, ήδη τον 11ο αιώνα το όνομα παραλλάχθηκε χάριν ευφημισμού σε «*Σταυροανικήτου*», που εμφανίζεται έως τα μέσα του 12ου αιώνα, και σε «*Σταυρονικήτα*» που τελικά επικράτησε. Ως μονύδριο αναφέρεται σε έγγραφο του 12ου αιώνα (1108 και 1153). Στη συνέχεια, περιέπεσε σε αφάνεια, όπως συνάγεται από την απουσία ιστορικών μαρτυριών. Ως μικρή και ατείχιστη μονή δεν μπορούσε να επιζήσει στα παράλια λόγω της εξασθένησης των δυνάμεων του Βυζαντίου και παράλληλα των αντίξοων συνθηκών στα χρόνια της Φραγκοκρατίας αλλά και των πειρατών που επέδραμαν εναντίον των παραθαλάσσιων ιδίως μοναστηριών. Έρημο από μοναχούς, το 1287 περιήλθε στην ιδιοκτησία του Πρώτου. Κατόπιν, για τη συντήρησή του, παραχωρήθηκε, ως Κελλί πλέον, σύμφωνα με τότε ισχύουσα πρακτική, αρχικά στη μονή Κουτλουμουσίου και αργότερα στη μονή Φιλοθέου. Ο πύργος του άλλωστε, όπως αναφέρεται, ήταν απολύτως απαραίτητος ως παρατηρητήριο για την ασφάλεια των Καρυών και της ενδοχώρας. Σε έγγραφο του 1313 η υπογραφή «*Θεοδόσιος ο Σταυρονικήτα*» είναι δηλωτική ανεξάρτητης μονής. Στο Τυπικό όμως του Αντωνίου (1393), η Σταυρονικήτα δεν περιλαμβάνεται μεταξύ των 25 μονών που αναφέρονται, καθώς εκείνη την εποχή δεν ήταν αυτοτελής μονή.

Την ιστορική πορεία της μονής Σταυρονικήτα μπορούμε να την παρακολουθήσει κανείς καλύτερα από τον 16ο αιώνα και εξής. Το 1535, ο ιερομόναχος Γρηγόριος, ηγούμενος της μονής Γηρομερίου στις Φιλιάτες Θεσπρωτίας, έφτασε στο Άγιον Όρος, πιθανώς λόγω του πρόσφατου τότε θανάτου του αδελφού του Καλλίστου. Αγόρασε από τη μονή Φιλοθέου το «*πρόπαλαι ως έρείπιον*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 15

*Η Ιερά Μονή Σταυρονικήτα
και η βιβλιοθήκη της*

πεπαλαιωμένον» Κελλί για 4.000 άσπρα και ανέλαβε την ανοικοδόμησή του εν είδει μνημοσύνου του αδελφού του, που μάλλον είχε μονάσει εκεί. Πράγματι, το ανοικοδόμησε μερικώς και το 1536 εξασφάλισε σιγίλιο από τον φίλο του πατριάρχη Ιερεμία Α΄ «δι' οὗ ἐπικυροῖ καὶ ἐπιβεβαιοῖ τὰ μετὰ τῆς μονῆς Φιλοθέου καὶ τοῦ ἐξάρχου Γρηγορίου συμπεφωνημένα περὶ τῆς εἰς αὐτὸν ἐκχωρή-

344. *Μονή Σταυρονικήτα.*
Οξυγραφία του Λυκούργου
Κογεβίνα από το λεύκωμα:
«Άγιον Όρος», 1922, Εθνική
Πινακοθήκη και Μουσείο
Αλέξανδρου Σούτσου.

σεως τοῦ καθίσματος τοῦ Σταυρονικήτου». Με το σιγίλιο αυτό το Κελλί αναγνωριζόταν ως πατριαρχική και κυρίαρχη μονή και κατακυρώνονταν οι κτήσεις της (μεταξύ άλλων σπουδαία μετόχια στην Κασσάνδρα και τη Λίμνο). Μετά από λίγο πέτυχε και την παραχώρηση σε αυτήν της γειτονικής διαλυμένης μονής Φακνού, που την κατείχε η μονή Παντοκράτορος, και έτσι διευρύνθηκε η ανεπαρκής έκτασή της. Ο Γρηγόριος απεβίωσε περί το 1538, «τελὲς τὸ ἔργον καταλελοιπώς». Τα αμέσως επό-

μενα χρόνια, τα κτίριά της, μερικά από τα οποία είχαν μείνει ημιτελή, άρχισαν να φθείρονται, ενώ μια πυρκαγιά επιδείνωσε την κατάσταση.

Οι εκπρόσωποι της Σύναξης, που ενδιαφέρονταν για την ύπαρξη σταθερού παρατηρητηρίου στο σημείο, «ἐκπόνως ἰκετεύοντες» τον οικουμενικό πατριάρχη Ιερεμία Α΄ του ζήτησαν να αναλάβει προσωπικά τη φροντίδα της μονής. Αυτός κατέφθασε επιτόπου και από το 1540 έβαλε κύριο μέλημά του την ανοικοδόμησή της. Έτσι, «καὶ τὸν ναὸν μέγιστον καὶ θαυμαστὸν μετὰ ναρθήκων ἔκαμε καὶ τὸν ἰστόρησε ὠραιώτατα καὶ λαμπρὰ κελλία τῶν καλογήρων ἔκαμε καὶ πύργους καὶ τράπεζαν καὶ τοῖχον μέγαν καὶ δυνατὸν τὸν γύρον ἔκτισε καὶ ὡσπερ καστέλλι τὸ ἐκαλλώπισε». Την εφοδίασε επίσης με όλα τα απαραίτητα λειτουργικά σκεύη και την κατέταξε στα ήδη υπάρχοντα μοναστήρια. Επιπλέον αγόρασε από Τούρκο τιμαριούχο κτήμα στην Κασσάνδρα και το πρόσφερε στη μονή. Ο πατριάρχης, εκτός από τον κανονισμό λειτουργίας της, άφησε και διαθήκη που είχε τη μορφή μοναχικού τυπικού, στην εισαγωγή της οποίας αναφέρει τις προσπάθειες του Γρηγορίου και του ίδιου για την ανοικοδόμησή της. Με την ανακήρυξη του Κελλιού Σταυρονικήτα σε μονή ο Ιερεμίας Α΄ οριστικοποίησε τον αριθμό των μονών σε είκοσι, και αυτές, αφότου καθιερώθηκε το βακουφικό καθεστώς, έμειναν τα μόνα κυρίαρχα ιδρύματα του Αγίου Όρους.

Η μονή Σταυρονικήτα ωστόσο, που στις αρχές του 17ου αιώνα μετατράπηκε σε ιδιόρρυθμη, παρέμεινε από τις φτωχότερες του Αγίου Όρους.

Το 1607 ξέσπασε πυρκαγιά που κατέστρεψε κτίριά της. Αμέσως αναλήφθηκε σύντομη προσπάθεια για επισκευές και αποκαταστάσεις. Σύμφωνα με επιγραφή, το 1627-1628 πραγματοποιήθηκαν ανακαινιστικές εργασίες στο καθολικό. Το 1630 εκδόθηκε άδεια από την τουρκική διοίκηση για την οικοδόμηση τείχους. Το 1667

κτίστηκε το παρεκκλήσι των Αρχαγγέλων. Κατά την περίοδο της ηγεμονίας του άρχοντα της Βλαχίας Σερμπάν Καντακουζηνού (1679–1688) και με δική του χρηματοδότηση οικοδομήθηκε το υδραγωγείο της μονής με τη γνωστή από τα αρχαία χρόνια μορφή της τοξοστοιχίας. Διάφορα άλλα έργα εκτελέστηκαν με τα έσοδα της μονής των Αγίων Αποστόλων στο Βουκουρέστι, που είχε παραχωρήσει στη μονή Σταυρονικήτα ως μετόχι ο ηγεμόνας της Βλαχίας Αλέξανδρος Γκίκας (1726–1749: τέσσερις περίοδοι ηγεμονίας). Πριν από το 1712 έγινε μοναχός στη μονή ο γιος του βόρνικου της Βλαχίας Πασχάλιος.

Το 1741, σύμφωνα με σημείωση του Κώδικα 387 της μονής Παντελεήμονος, το μοναστήρι «έκάπκεν», ενώ το 1743 έγινε το τέμπλο του καθολικού. Το 1770 ανακαινίστηκε, σύμφωνα με επιγραφή, η τράπεζα. Το 1797 αποσύρθηκε στη μονή Σταυρονικήτα ο πρόην πατριάρχης Νεόφυτος, για τον οποίο ο Γρηγόριος Ε΄ έστειλε επιστολή να τον σέβονται και να τον περιποιούνται όπως του αρμόζει.

Η μονή Σταυρονικήτα, αν και πτωχότερη από άλλες, κατόρθωνε να καλύπτει με σωφροσύνη και λιτότητα όλες τις ανάγκες της. Κατά την απογραφή του 1808 οι μοναχοί ανέρχονταν σε 48, εκ των οποίων οι 25 ζούσαν εντός των τειχών. Στα χρόνια ωστόσο της Ελληνικής Επανάστασης η Σταυρονικήτα δοκιμάστηκε σκληρά. Οι μοναχοί για να σωθούν την εγκατέλειψαν. Επέστρεψαν περί το 1830 και επιδόθηκαν σε προσπάθεια αποκατάστασης των ζημιών και οικοδόμησης νέων κτισμάτων.

Κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα η μονή επλήγη τρεις φορές από πυρκαγιά (1864, 1874, 1879), με την τελευταία να είναι η χειρότερη. Αναγκάστηκε επομένως να συνάψει δάνεια δυσβάσταχτα, ανερχόμενα το 1890 σε 12.000 οθωμανικές λίρες, που την εξαθλίωσαν παντελώς. Την περίοδο αυτή, ο ρωσικός παράγοντας επιχειρήσε να πάρει υπό την κατοχή του τη μονή μέσω του μονα-

χού Ναθαναήλ, αντιπροσώπου της μονής Παντελεήμονος στην Κοινότητα, ο οποίος είχε στα χέρια του και το απαιτούμενο χρηματικό ποσό. Στο μεταξύ, οι 34 Καλύβες της μονής είχαν καταληφθεί από Ρώσους, εκτός από μία που ανήκε σε Γεωργιανούς, και από τα έντεκα Κελλιά της τα έξι έπεσαν επίσης στα χέρια Ρώσων, με δύο

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 15

*Η Ιερά Μονή Σταυρονικήτα
και η βιβλιοθήκη της*

από αυτά να στεγάσουν μεγάλο αριθμό μοναχών — της Θεοτόκου 25 και της Αγίας Τριάδος 30. Μετά βίας η μονή κατόρθωσε να γλιτώσει τον εκρωσισμό, αφού η κίνηση αυτή ματαιώθηκε με τον θάνατο του Ναθαναήλ το 1890. Πρέπει επίσης να σημειωθεί πως και οι Ρουμάνοι επιχείρησαν να αλώσουν τη Σταυρονικήτα τον καιρό της πτωχείας της, αλλά απέτυχαν. Στη συνέχεια η μονή τέθηκε υπό την κηδεμονία της Κοινότητας έως το 1902. Οι χορηγίες της ελληνικής κυβέρνησης και των προσκυνητών, καθώς και η συνετή διοίκηση του προηγούμενου

345. *Η Μονή Σταυρονικήτα.*
Υδατόχρωμα και μολύβι,
Charles Martel, 1919.
Φωτογραφία:
Bertrand Prévost,
Κέντρο Ζορζ Πομπιντού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 15

*Η Ιερά Μονή Σταυρονικήτα
και η βιβλιοθήκη της*

Θεοφίλου Βατοπαιδινού, που ορίστηκε από την Κοινότητα επίτροπος της χρεωκοπημένης μονής (1893), εξυγίαναν τα οικονομικά της και την ανόρθωσαν.

Οικονομικές δυσχέρειες προκάλεσε και η αναγκαστική απαλλοτρίωση από το ελληνικό κράτος των μετοχίων της υπέρ των προσφύγων που έγινε το 1927-1928. Επίσης, κατά τη δεκαετία του 1960 η κατάστασή της ήταν

346. *Η Μονή Σταυρονικήτα. Φωτογραφία από την έκδοση: Ιερομόναχος Στέφανος Κελλιώτης, «Λεύκωμα του Αγίου Όρους Αθω», Μαγδεβούργο, Τύποις Kunst- und Lichtdruckwerk Paul Richter, 1928.*

δραματική, στελεχωμένη καθώς ήταν με μόλις 11 υπερήλικες μοναχούς. Στις αρχές της δεκαετίας αυτής η μονή αναγκάστηκε να πουλήσει το προσοδοφόρο μετόχι της στην Κασσάνδρα, εκεί όπου σήμερα βρίσκεται το ξενοδοχειακό συγκρότημα «Σάνη». Το 1967 οι μοναχοί ήταν μόνο 4. Το 1968 νέα αδελφότητα, που μόναζε στην ιβηρική σκίτη του Τιμίου Προδρόμου, επάνδρωσε τη μονή, η οποία μετατράπηκε σε κοινόβιο με σιγίλιο του πατριάρχη Αθηνναγόρα Α΄ και με ηγούμενο (1968-1990) τον

αρχιμανδρίτη Βασίλειο Γοντικάκη, αποκτώντας νέο σφρίγος. Αναστηλώθηκε το 1986–1988, ενώ το 1996–2000 οι ρωγμές που είχαν δημιουργηθεί στον βράχο από τον σεισμό της Ιερισσού το 1932 αντιμετωπίστηκαν με στερεωτικές επεμβάσεις μεγάλης κλίμακας.

Το 1990 συνοδεία μοναχών από τη Σταυρονικήτα υπό τον αρχιμανδρίτη Βασίλειο επάνδρωσε και επανέφερε στο κοινοβιακό σύστημα τη μονή Ιβήρων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 15

*Η Ιερά Μονή Σταυρονικήτα
και η βιβλιοθήκη της*

Σήμερα, ηγούμενος της μονής Σταυρονικήτα είναι ο αρχιμανδρίτης γέρον Τύχων.

Το καθολικό της μονής, αφιερωμένο στον άγιο Νικόλαο, περατώθηκε περί το 1541–1542 χάρη στον πατριάρχη Ιερεμία Α΄. Κτίστηκε επάνω στα θεμέλια του παλαιού ναού, που ήταν αφιερωμένος στη Θεοτόκο, προφανώς λόγω των περιορισμών οικοδόμησης ναών που επέβαλε η τουρκική διοίκηση. Δεν έχει διασωθεί ο νάρ-

347. *Η βορειοανατολική ακτή της χερσονήσου του Άθω. Αποψη της Μονής Σταυρονικήτα από τη Μονή Παντοκράτορος. Χαρακτικό από την έκδοση: «Robert Curzon, Visits to Monasteries in the Levant», Λονδίνο, Humphrey Milford, [1865/1916], (ΩΒ).*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 15

*Η Ιερά Μονή Σταυρονικήτα
και η βιβλιοθήκη της*

θηκας της περιόδου, ο οποίος ξαναχτίστηκε το αργότερο έως το πρώτο μισό του 18ου αιώνα. Πάντως άδεια για την επισκευή του νάρθηκα εκδόθηκε από τις τουρκικές αρχές το 1630, ενώ εντοιχισμένη επιγραφή πληροφορεί για ανακαίνιση του καθολικού το 1627–1628. Οι εξαιρετι-

348. *Η Μονή Σταυρονικήτα.*
Υδατόχρωμα και μολύβι,
Charles Martel, 1919.
Φωτογραφία:
Bertrand Prévost,
Κέντρο Ζορζ Πομπιντού.

κές τοιχογραφίες είναι έργα του Θεοφάνη του Κρητός και του γιου του Συμεών: η τοιχογράφηση ξεκίνησε το 1545 και τελείωσε τον επόμενο χρόνο. Το ξυλόγλυπτο τέμπλο κατασκευάστηκε σύμφωνα με επιγραφή που σώζεται πάνω του το 1743. Το δωδεκάορτό του, με 15 εικόνες, έργο δύο τεχνιτών (που ενδέχεται να ήταν ο

349. Το συγκρότημα της Μονής Σταυρονικήτα με τον χαρακτηριστικό αμυντικό πύργο, χαλκογραφία αγνώστου, 1832. Επάνω, οι μορφές του Αγίου Νικολάου του Στρεϊδά και του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 15

*Η Ιερά Μονή Σταυρονικήτα
και η βιβλιοθήκη της*

Θεοφάνης και ο Συμεών), είναι από τα εξοχότερα του Όρους.

Ο πύργος βρίσκεται πλάι στην κύρια είσοδο, στο μέσον της νότιας πτέρυγας. Η κάτοψή του είναι τετράγωνη (8,5×8,5 μ.) και έχει συνολικό ύψος 25 μ. Το 1982 συντηρήθηκε και το 1997 αναστηλώθηκε και μετατράπηκε σε εκθεσιακό χώρο ώστε να στεγάσει το Σκευοφυλάκιο και το Εικονοφυλάκιο.

ΣΚΕΥΟΦΥΛΑΚΙΟ

Το Σκευοφυλάκιο της μονής Σταυρονικήτα στεγάζεται σήμερα στα υπόγεια της βορειοανατολικής πτέρυγας, μετά την αποκατάστασή τους το 2008–2009. Η μονή διαθέτει πολλά και αξιόλογα κειμήλια, μεταξύ των οποίων δεκαεννέα χρυσοκεντήματα, σταυρούς, ξυλόγλυπτα, εγκόλπια.

ΕΙΚΟΝΟΦΥΛΑΚΙΟ

Το Εικονοφυλάκιο της μονής Σταυρονικήτα στεγάζεται στον πύργο της. Εκεί φυλάσσονται οι εικόνες που υπήρχαν παλαιότερα στο τέμπλο ή σε εικονοστάσια του καθολικού ή των παρεκκλησίων. Από τις σπουδαιότερες φορητές εικόνες είναι του αγίου Νικολάου, της Μετα-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 15

*Η Ιερά Μονή Σταυρονικήτα
και η βιβλιοθήκη της*

στάσεως του αγίου Ιωάννη του Θεολόγου, των αγίων Αποστόλων Πέτρου και Παύλου, του αγίου Αποστόλου Λουκά, των Τριών Ιεραρχών, των αγίων Ανδρέα και Μάρκου, του αγίου Αυξεντίου, του αγίου Αντύπα, των Τεσσαράκοντα Μαρτύρων, του Ευαγγελισμού και του Γενεθλίου της Θεοτόκου, του Τιμίου Σταυρού, του αγίου Ευστρατίου, της Θεοτόκου Βρεφοκρατούσας (που βρίσκεται όμως στο καθολικό), του προφήτη Ηλία και άλλες.

Το σπουδαιότερο κειμήλιο στο καθολικό της μονής είναι η ψηφιδωτή εικόνα του αγίου Νικολάου του Στρεϊδά (14ος αι.), επωνυμία που της δόθηκε επειδή, όταν ψαράδες την έβγαλαν αναλλοίωτη από τη θάλασσα, όπου την είχαν πετάξει στα χρόνια της εικονομαχίας, στο μέτωπο του αγίου ήταν κολλημένο ένα στρείδι, που, όταν το αφαίρεσαν, έτρεξε αίμα. Η χρονολογία της εύρεσής της είναι αβέβαιη, αλλά τοποθετείται στα χρόνια της ανοικοδόμησης της μονής από τον Γρηγόριο, κατά τη δεκαετία του 1530, και επί πατριαρχίας Ιερεμία Α΄.

ΑΡΧΕΙΟ

Το Αρχείο της μονής Σταυρονικήτα, που απόκειται σήμερα σε ειδικά διαμορφωμένο χώρο στη Γραμματεία της μονής, δεν περιλαμβάνει έγγραφα της βυζαντινής περιόδου, καθώς ιδρύθηκε κατά τη μεταβυζαντινή εποχή. Διασώζει ωστόσο τεκμήρια ιδιαίτερης ιστορικής σημασίας, τα οποία δεν απαντούν συχνά στα αρχεία των άλλων μονών του Αγίου Όρους. Πρόκειται για τα έγγραφα του κτίτορα πατριάρχη Ιερεμία Α΄, του Πρώτου και της αγιο-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 15

*Η Ιερά Μονή Σταυρονικήτα
και η βιβλιοθήκη της*

ρειτικής Σύναξης, όπου αποτυπώνονται η διαδικασία ίδρυσης της μονής, η ενσωμάτωσή της στην ιεραρχία των μονών, η διοίκησή της και ο πνευματικός της βίος.

Στην πυρκαγιά του 1607 καταστράφηκε απροσδιόριστος αριθμός εγγράφων. Το 1632 οι μοναχοί προσέφευγαν στον πατριάρχη έχοντας στα χέρια τους τα λείψανα των σχετικών με το μετόχι της Κασσάνδρας διασωθέντων

350. Ο Ευαγγελιστής Ιωάννης
ως αρχαίος φιλόσοφος.
Μικρογραφία σε περγαμινό
Τετραεγγέλο
της Μονής Σταυρονικήτα,
10ος αιώνας (κώδ. 43, φ. 13r).

εγγράφων και του ζήτησαν εκ νέου επικύρωση των δικαιωμάτων τους επ' αυτού. Παρόμοιες είναι και οι περιπτώσεις άλλων εγγράφων επικύρωσης ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων, όπως του 1614. Είναι φανερό λοιπόν πως

μετά το 1607 η μονή προσπαθεί να ανασυγκροτήσει το αρχείο της.

Τα έγγραφα του Αρχείου της μονής που χρονολογούνται από το 1533 έως το 1640 ανέρχονται σε 29. Από το 1640 έως το 1710 υπάρχει ένα μεγάλο κενό: διασώζονται μόνο δύο ελληνικά έγγραφα και έξι οθωμανικά. Στη συνέχεια και μέχρι το 1800 αριθμούνται συνολικά 70 έγγραφα. Από την τελευταία περίοδο διασώζονται, εκτός από τα γενικά έγγραφα, χρεωστικές ομολογίες, οικονομικά κατάστιχα, εξοφλήσεις και αποδείξεις, ομόλογα Κελλίων, κλπ.

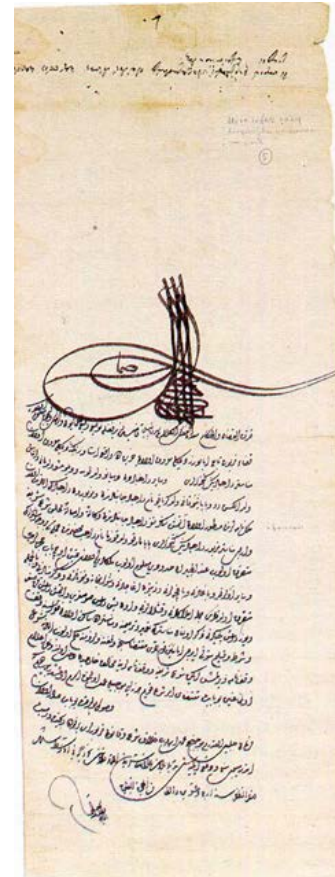
Μεθοδευμένη επιχείρηση οργάνωσης του αρχείου θα πρέπει να αναλήφθηκε μετά την πυρκαγιά του 1607. Ο παλαιότερος ωστόσο κατάλογος εγγράφων που έχει περισωθεί χρονολογείται στο 1888 και επιγράφεται «Τα έγγραφα και λοιπά αρχεία». Δεν ακολουθεί χρονολογική σειρά, αλλά οργανώνει το υλικό σε θεματικές ενότητες.

Στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα το αρχείο έγινε αντικείμενο έρευνας του μοναχού της μονής Γαβριήλ, ο οποίος και μετέγραψε και εξέδωσε διάφορα έγγραφα. Παράλληλα συνέταξε δύο χειρόγραφους καταλόγους των ελληνικών και οθωμανικών εγγράφων. Ο πρώτος επιγράφεται «Εκ του Αρχείου της Ιεράς Μονής του Σταυρονικήτα» και περιλαμβάνει μια μη συστηματική καταγραφή προσωπικών σημειώσεων με σύντομες περιλήψεις των εγγράφων. Ο δεύτερος επιγράφεται «Κατάλογος των εγγράφων της κτηματικής περιουσίας της μονής» και είναι ενταγμένος στην (ανέκδοτη) «Περιγραφή και ιστορία της Ιεράς Μονής Σταυρονικήτα» (αρ. 251), που ο Γαβριήλ συνέταξε περί το 1930.

Το 1967 και το 1969 ακολούθησε η έρευνα του Νίκου Οικονομίδη, ο οποίος το 1970 δημοσίευσε κατάλογο 26 εγγράφων που χρονολογούνται από το 1533 έως το 1661, με περιγραφή και σύντομη αναφορά στο περιεχόμενό τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 15

Η Ιερά Μονή Σταυρονικήτα
και η βιβλιοθήκη της

351. Φιρμάνι
του σουλτάνου Αχμέτ Α', 1615.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 15

*Η Ιερά Μονή Σταυρονικήτα
και η βιβλιοθήκη της*

Το 1986, υπό την επίβλεψη του Κρίτωνα Χρυσοχοΐδη (ΚΒΕ / ΕΙΕ), έγιναν εργασίες ταξινόμησης του όλου αρχαιικού υλικού και λεπτομερής περιγραφή και καταλογογράφηση των εγγράφων που χρονολογούνται έως τον 18ο αιώνα. Το 2001 εκδόθηκαν από τον Αντώνη Γιαννακόπουλο επιτομές εγγράφων του αρχείου της μονής που χρονολογούνται από το 1533 έως το 1800. Τα οθωμανικά έγγραφα της μονής έχουν μικροφωτογραφηθεί από την ερευνητική ομάδα του ομότιμου καθηγητή τουρκολογίας Βασίλη Δημητριάδη, στο πλαίσιο προγράμματος του Ινστιτούτου Μεσογειακών Σπουδών, αλλά παραμένουν ανέκδοτα.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

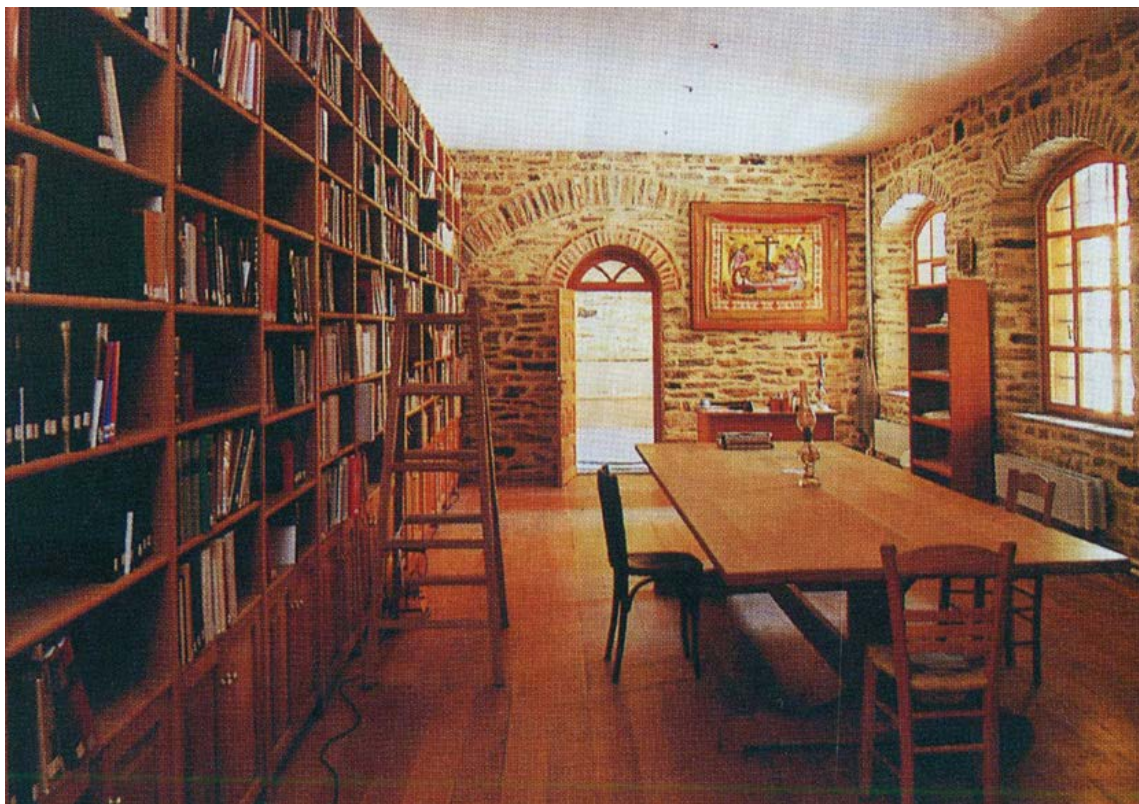
Η Βιβλιοθήκη της μονής Σταυρονικήτα βρίσκεται στο ισόγειο της νοτιοδυτικής πτέρυγας από το 1990, όταν ολοκληρώθηκαν οι εργασίες ανάπλασής της. Εκτός από τα χειρόγραφα φιλοξενεί και αρκετά έντυπα βιβλία.

Έχει διατυπωθεί η υπόθεση ότι η πρώτη ίδρυση της μονής ανάγεται στα τέλη του 10ου με αρχές του 11ου αιώνα, αλλά από το τέλος του 12ου αιώνα και για τους επόμενους τρεις αιώνες η μονή φθάνει σε τέτοιο σημείο παρακμής που σχεδόν ερημώνεται. Εντούτοις, η ύπαρξη σημαντικών χειρογράφων του 13ου, 14ου και 15ου αιώνα συνδέει την αρχική μονή με τη σημερινή, επανιδρυμένη το 1536, δηλώνοντας την επιβίωσή της στον χρόνο. Κατά τον 17ο αιώνα, ηγούμενος της μονής Σταυρονικήτα ήταν ο Ιερόθεος Κουκουζέλης, γνωστός γραφέας, που εργάστηκε γύρω στο 1625.

Στα μέσα του 18ου αιώνα μεγάλο μέρος της βιβλιακής συλλογής φυλασσόταν στο καθολικό. Ο Βασίλι Μπάρσκι, στο δεύτερο ταξίδι του στο Άγιο Όρος, το 1744, επισκέφτηκε τη μονή και αναφέρει πως στο καθολικό της είδε μια αρκετά μεγάλη εκκλησιαστική βιβλιοθήκη, με πολλά χειρόγραφα και πάνω από 100 τυπωμένα βι-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 15

*Η Ιερά Μονή Σταυρονικήτα
και η βιβλιοθήκη της*

βλία, στα οποία όμως δεν συμπεριλαμβάνονταν έργα διδακτικά, φιλοσοφικά και ελληνικά.

Το 1839, ο Άγγλος περιηγητής Ρόμπερτ Κέρζον αναφέρει πως η βιβλιοθήκη της μονής διέθετε περί τα 800 βιβλία, από τα οποία τα μισά και πλέον χειρόγραφα· από αυτά τα 200 περίπου ήταν περγαμινά, ενώ τα υπόλοιπα 400 έντυπα.

*352. Εσωτερικό
της Βιβλιοθήκης
της Μονής Σταυρονικήτα.
Φωτογραφία
του Νίκου Χαρκιολάκη.*

353. Ο Προφήτης Δαβίδ. Ολοσέλιδη μικρογραφία σε περγαμινό Ψαλτήριο της Μονής Σταυρονικήτα, 13ος αιώνας (κώδ. 46, φ. 2ν).

Από τον Σπυριδωνα Λάμπρο έχουν καταγραφεί συνολικά 169 χειρόγραφοι κώδικες. Για τους πρώτους 56, που είναι γραμμένοι σε περγαμνή, υπάρχει στη βιβλιοθήκη δίτομος χειρόγραφος κατάλογος, συνταγμένος το 1915–1916, πολύ εκτενέστερος εκείνου του Λάμπρου, που έχει την επιγραφή: «Γαβριήλ Σταυρονικητιανού, Οι περγαμνοί κώδικες της βιβλιοθήκης Ιεράς Μονής του Σταυρονικήτα» (Α' = 1–28, Β' = 29–56). Στο τέλος του καταλόγου του, ο Γαβριήλ περιέγραψε και άλλους πέντε (5) περγαμνούς κώδικες και τέσσερα ειλιπάρια, που δεν είχαν καταγραφεί από τον Λάμπρο, ενώ σκόπευε να προχωρήσει στη σύνταξη αναλυτικότερου καταλόγου και για τους υπόλοιπους κώδικες, όπως αποδεικνύει χειρόγραφο τετράδιο με περιγραφή κώδικα, που δεν κατόρθωσε ωστόσο να την ολοκληρώσει.

Ο Λίνος Πολίτης συνέταξε και δημοσίευσε το 1953 συμπληρωματικό κατάλογο, όπου καταγράφονται και περιγράφονται άλλοι έντεκα κώδικες (αρ. 175–185).

Σήμερα, η συλλογή της Βιβλιοθήκης περιλαμβάνει 206 χειρόγραφα, μεταξύ των οποίων τα 34 είναι εικονογραφημένα.

Σε πέντε κώδικες της Βιβλιοθήκης σώζονται έργα της κλασικής και ύστερης αρχαιότητας, όπως ραψωδίες της *Ιλιάδας*, οι *Μύθοι* του Αισώπου, διάλογοι του Λουκιανού και το έργο του *Περί τοῦ ἐνυπνίου*, οι επιστολές του Συνέσιου και το έργο του *Περ νυπνίων*.

Αξιομνημόνευτα είναι το περγαμινό Ευαγγελιστάριο 43 (τέλη 10ου αι.) με παραστάσεις των τεσσάρων Ευαγγελιστών ως αρχαίων φιλοσόφων, και το καλλιτεχνικό Ψαλτήριο 46 (12ος αι.), γραμμένο με χρυσοκόκκινους χαρακτήρες και διακοσμημένο με επίτιτλα και αρχιγράμματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 15

*Η Ιερά Μονή Σταυρονικήτα
και η βιβλιοθήκη της*

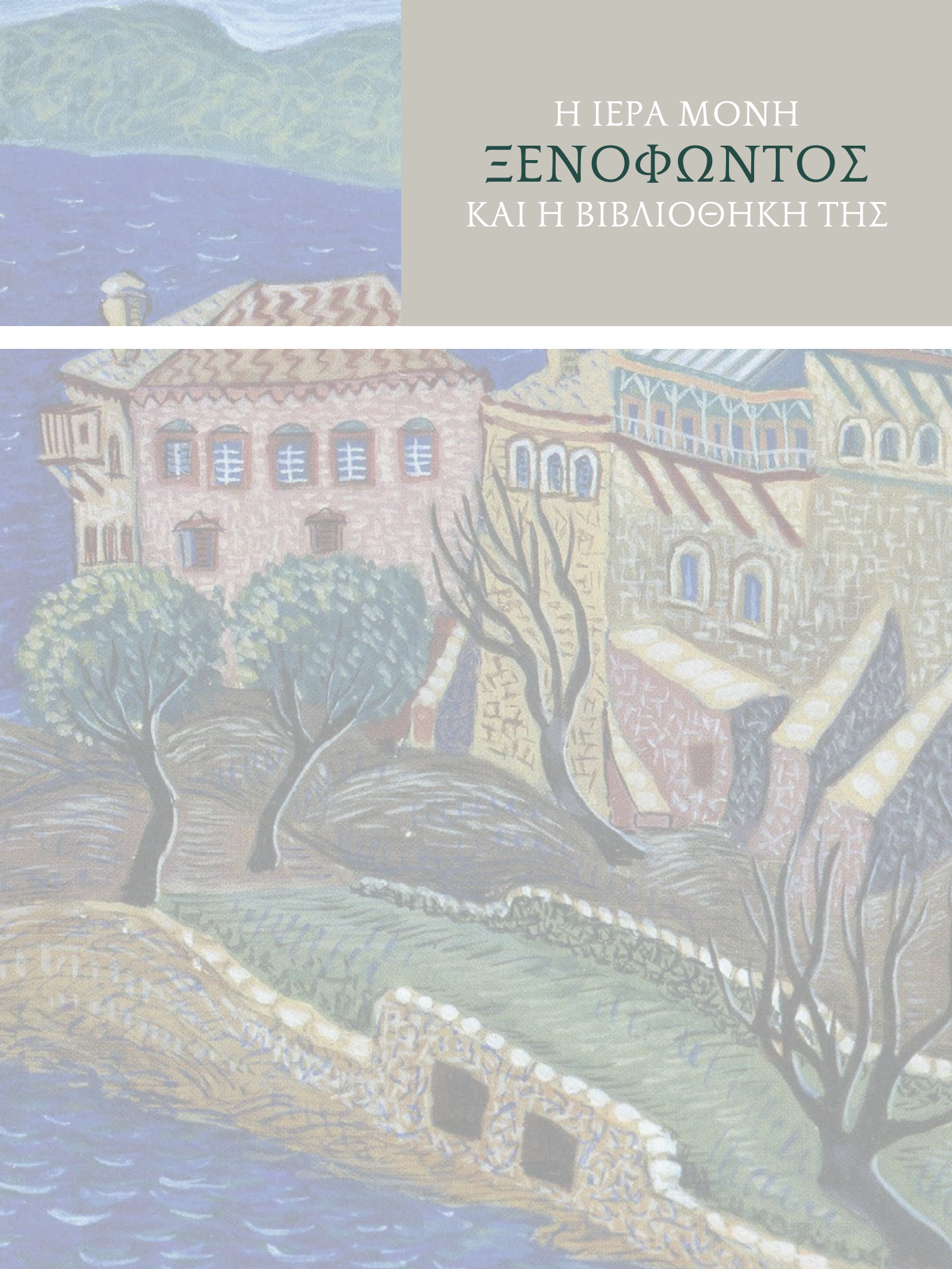
Η βιβλιοθήκη της μονής Σταυρονικήτα διαθέτει αρκετά παλαιύτα.

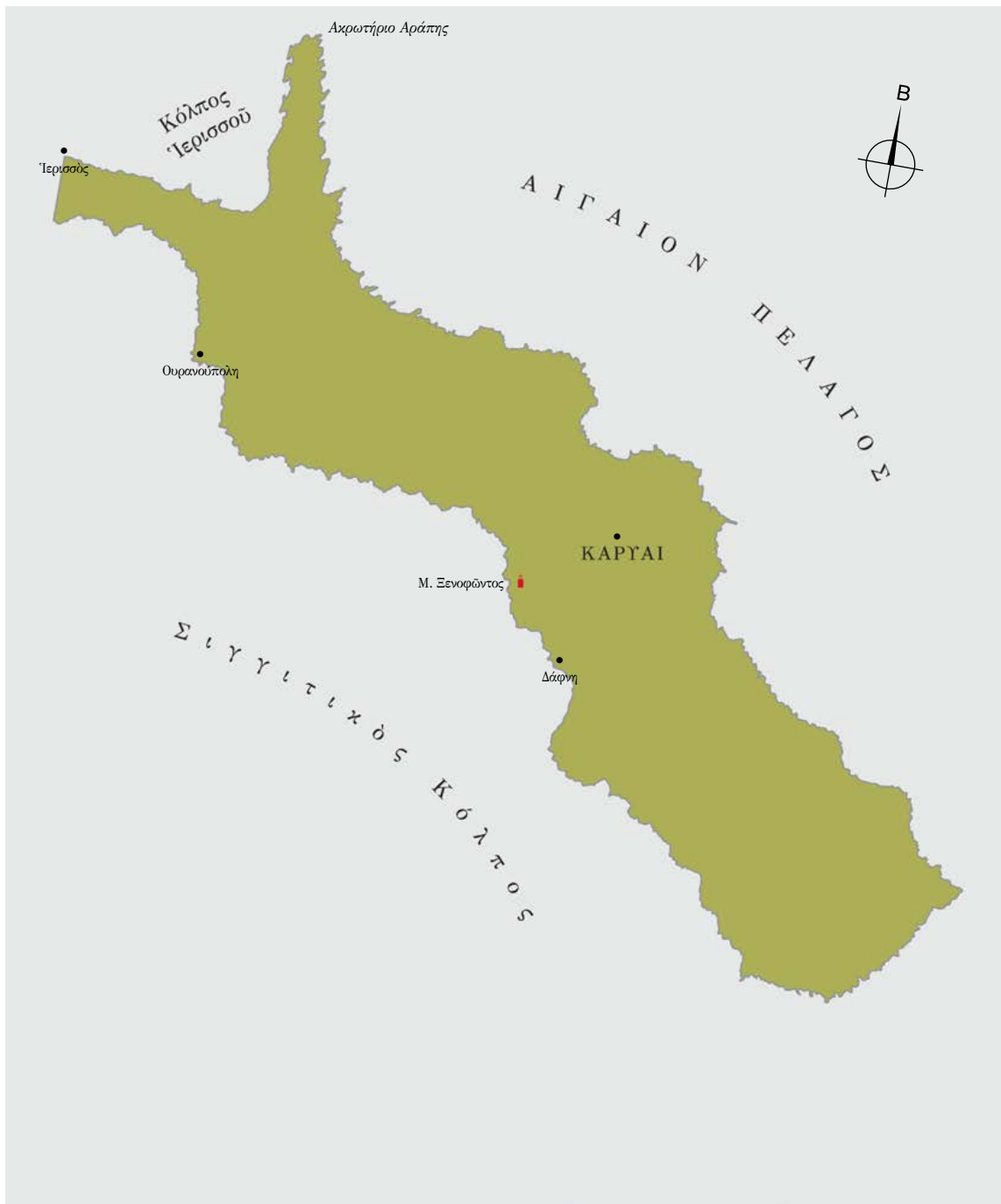
Ο Θωμάς Παπαδόπουλος στις *Βιβλιοθήκες του Αγίου Όρους* (σ. 7) αναφέρει ότι η πρώτη ελληνική έκδοση που εντόπισε στη μονή Σταυρονικήτα ανάγεται στο 1523. Πρόκειται για το *Μέγα, και πάνυ ωφέλιμον Λεξικόν* του Βαρίνου Φαβωρίνου, σε επιμέλεια Ζαχαρία Καλλιέργη.

354. Σελίδα τίτλου της έκδοσης: «Πρακτική δια κάθε λογαριασμόν ...», Βενετία, Εκ της Ελληνικής Τυπογραφίας του Φοίνικος, 1850.

Η ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ
ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ
ΚΑΙ Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ

ΘΕΣΗ

Η Ιερά Μονή Ξενοφώντος βρίσκεται σε παραθαλάσσιο τμήμα της νοτιοδυτικής πλευράς του Άθωνα, σε κοντινή απόσταση από τη μονή Δοχειαρίου, και είναι το δεύτερο μοναστήρι που συναντά κανείς παραπλέοντας προς νότον την αθωνική χερσόνησο. Ευδιάκριτη είναι η επέκταση της μονής προς βορρά που έγινε στις αρχές του 19ου αιώνα, οπότε σχεδόν τριπλασιάστηκε η έκτασή της.

Κατέχει τη δέκατη έκτη θέση στην ιεραρχία των είκοσι μονών του Αγίου Όρους.

ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ

Η μονή Ξενοφώντος ιδρύθηκε λίγο προ του 998 και είναι αφιερωμένη στον άγιο μεγαλομάρτυρα Γεώργιο τον Τροπαιοφόρο. Κατά το 998 ο κτίτοράς της και πρώτος ηγούμενος Ξενοφών υπογράφει σε βατοπαιδινό έγγραφο ως «Ξενοφών μοναχός και Ηγούμενος της μονής του Αγίου Γεωργίου». Η ίδρυσή της δεν πρέπει να έγινε πολύ πριν από το έτος αυτό, αφού στο Τυπικό του Ιωάννη Τσιμισκή, το 973, δεν υπογράφει εκπρόσωπος της μονής. Η προσωνομία «του Ξενοφώντος» πρωτοεμφανίζεται στις

355. Στη σελίδα 455:
Παραλία, Μονή Ξενοφώντος, Γιώργος Σικελιώτης, τέμπρα σε χαρτί, 1961–1970, Εθνική Πινακοθήκη και Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτσου.

356. Η Μονή Ξενοφώντος στη χερσόνησο του Άθω – Αγίου Όρους.

357.

357-358. Απόψεις της Μονής Ξενοφώντος. Φωτογραφίες του Πέτρου Πολίτη, 2018.

αρχές του 11ου αιώνα, ενώ αναφέρεται και στον Βίο του αγίου Αθανασίου του Αθωνίτη, με τον οποίο ο κτίτορας Ξενοφών φαίνεται πως διατηρούσε δεσμούς. Για τελευταία φορά ο Ξενοφών μνημονεύεται σε έγγραφο του 1018, χωρίς την ιδιότητα του ηγουμένου. Στο ίδιο έγγραφο ως ηγούμενος υπογράφει ο Θεόδωρος, μάλλον αδελφός του κτίτορα, στον οποίο ο υπερήλικας Ξενοφών παρέδωσε την ηγουμενία. Ο Θεόδωρος μαρτυρείται ως ηγούμενος μέχρι το 1035.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 16

*Η Ιερά Μονή Ξενοφώντος
και η βιβλιοθήκη της*

Στον σημερινό χώρο της μονής προϋπήρχε το μονύδριο του Αγίου Δημητρίου, του οποίου σώζεται ναΐσκος.

Στα χρόνια του αυτοκράτορα Νικηφόρου Βοτανειάτη (1078–1081), ο Στέφανος, που καταγόταν από αθηναϊκή αριστοκρατική οικογένεια και ήταν «μέγας δρουγγάριος της Βίγλης», δηλαδή ναύαρχος, έγινε αρχικά μοναχός, και λίγο αργότερα ηγούμενος, έχοντας πάρει το όνο-

359. *Η Μονή Ξενοφώντος.*
Ευλογραφία από την έκδοση:
Athelstan Riley, «Athos; or,
The mountain of the monks»,
Λονδίνο, Longmans, Green,
& co, 1887.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 16

Η Ιερά Μονή Ξενοφώντος
και η βιβλιοθήκη της

μα Συμεών. Μαζί του στο μοναστήρι έφερε και τρεις ανήλικους συγγενείς του. Μετά από πρόσκληση του Αλεξίου Κομνηνού, που ήταν τότε στρατηγός του Νικηφόρου Βοτανειάτη, να μεσολαβήσει ο Συμεών στην υπόθεση του σφετεριστή του θρόνου Βασιλάκη, ο οποίος είχε κα-

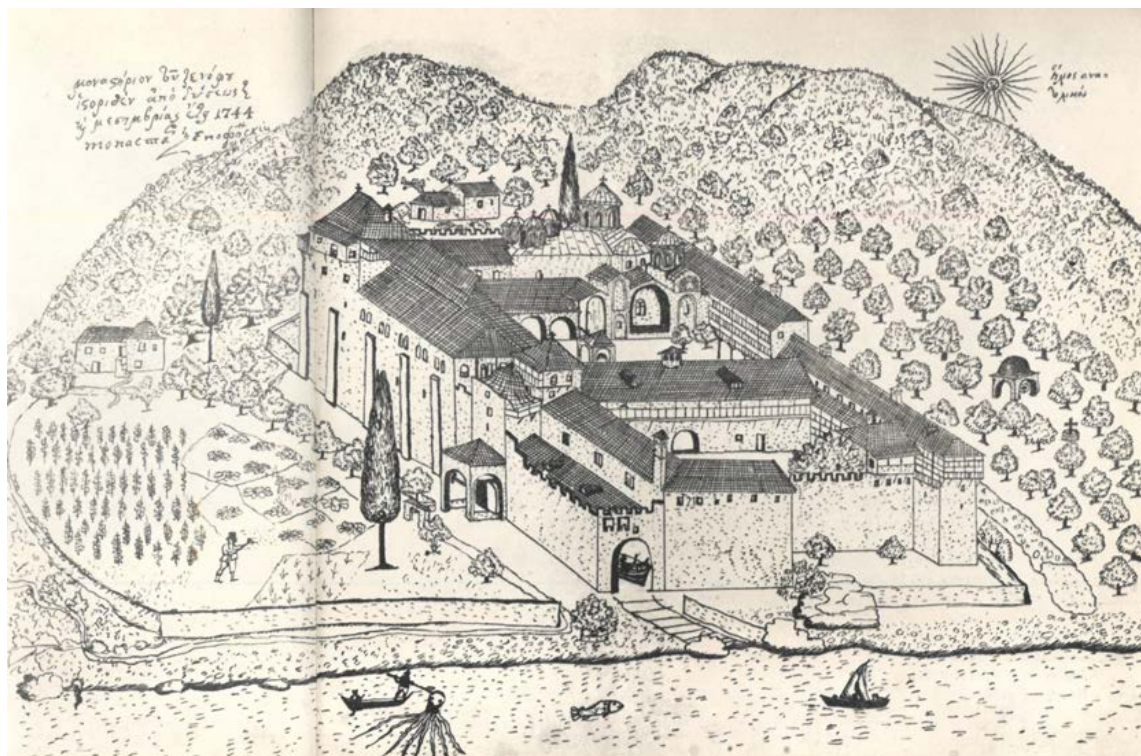
360. Ο Νικηφόρος Βοτανιάτης και η σύζυγος του Μαρία. Μικρογραφία σε χειρόγραφο με τις Ομιλίες του Ιωάννου του Χρυσοστόμου, 1078–1081, Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας (BnF Coislin 79, φ. 2bis v).

ταφύγει στη Θεσσαλονίκη, και την επιτυχή έκβαση της παρέμβασής του δημιουργήθηκε στενός δεσμός μεταξύ των δύο ανδρών, που αποδείχτηκε ευεργετικός για τη μονή και τον ίδιο προσωπικά. Ο νέος κτίτορας παρέλα-

βε το μοναστήρι σε ημιερειπιώδη κατάσταση. Με έξοδα δικά του αλλά και με την εύνοια του αυτοκράτορα, το μοναστήρι, που ήταν «*ήμελημένον πάντη και πολλῆς δεόμενον ἐπικουρίας*», ανασυγκροτήθηκε. Ο Συμεών οικοδόμησε τα τείχη και τον αμυντικό πύργο, εξωράισε το καθολικό, ανέγειρε διάφορα άλλα κτίρια και προίκισε

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 16

*Η Ιερά Μονή Ξενοφώντος
και η βιβλιοθήκη της*

τη μονή με κειμήλια, κτήματα και μετόχια, φέρνοντας επίσης πολλές εικόνες και βιβλία, ιδιοκτησίας δικής του, αλλά και του αυτοκράτορα. Το ανακαινιστικό έργο του Συμεών διακόπηκε προσωρινά, όταν εκδηλώθηκε η εχθρότητα του Πρώτου και της Σύναξης λόγω της παραμονής στη μονή των αγενείων συγγενών του (άλλωστε και ο ίδιος ο Συμεών ήταν ευνούχος, άρα αγένειος) και λόγω της εκτροφής ζώων, για τα οποία υπήρχε ρητή απαγόρευση. Εγκατέλειψε λοιπόν τον Άθω, πριν από το 1081,

361. *Η Μονή Ξενοφώντος.*
Λιθογραφική ανατύπωση από
παλαιότερο σχέδιο του Κιωβίτη
μοναχού Βασίλειου Μπάροκι.
Αρχικό σχέδιο 1744,
λιθογραφία 1887.

362. Ο άγιος Γεώργιος, έφιππος, σκοτώνει τον δράκο. Κάτω από το σώμα του αλόγου παριστάνεται η Μονή Ξενοφώντος. Επιχρωματισμένη εκδοχή χαλκογραφίας άγνωστου χαράκτη, Άγιο Όρος, 1833.

αλλά επανήλθε μαζί με τους τρεις ανήλικους συγγενείς του, εφοδιασμένος με αυτοκρατορικό πρόσταγμα του παλιού του γνώριμου Αλεξίου Α΄ Κομνηνού και αποκαταστάθηκε στην ηγουμενία. Ο Συμεών άφησε στους διαδόχους του ένα ακμαίο μοναστήρι, με 55 μοναχούς το 1089 και μεγάλη κτηματική περιουσία.

Μετά τον Συμεών και έως τις αρχές του 14ου αιώνα η ιστορία της μονής παραμένει σκοτεινή, πάντως υπέστη μεγάλες καταστροφές τον 13ο αιώνα από επιδρομές Λατίνων πειρατών και στις αρχές του 14ου από τους Καταλανούς.

Τον 14ο αιώνα η εύνοια των Βυζαντινών αυτοκρατόρων συναγωνίζεται τη στήριξη των άλλων ορθόδοξων ηγεμόνων, και η μονή Ξενοφώντος κατόρθωσε να ανασυγκροτηθεί. Ήδη από το 1300 ονομάζεται βασιλική, ενώ στα τέλη του ίδιου αιώνα (1394) κατέχει την όγδοη θέση στην ιεραρχία των 25 τότε μονών του Όρους.

Το 1424 το Άγιον Όρος πέρασε στην οθωμανική επικράτεια, γεγονός που είχε ως συνέπεια την επιβολή δυσβάστακτης φορολογίας, την απώλεια ακίνητης περιουσίας και τις αυθαιρεσίες των κρατικών υπαλλήλων. Κατά την περίοδο αυτή η Ξενοφώντος κινείται μεταξύ ερήμωσης και ευδοκίμησης, ενώ έως τη δεκαετία του 1480 λείπουν σχεδόν παντελώς πληροφορίες για τη μονή και τους μοναχούς της. Από τις τελευταίες δεκαετίες του 15ου αιώνα φαίνεται πως εκεί εγκαταβίωναν σλαβόφωνοι μοναχοί. Σχετική ανάκαμψη παρατηρείται στα τελευταία χρόνια του 15ου αιώνα, οφειλόμενη στη βοήθεια ηγεμόνων και αξιωματούχων της Βλαχίας.

Η ανάκαμψη ήταν πρόσκαιρη, αφού του 1569 ο σουλτάνος Σελίμ Β΄ δήμευσε την ακίνητη περιουσία όλων των μονών της επικράτειάς του, εξαναγκάζοντας τους μοναχούς να την εξαγοράσουν. Οι συνέπειες της δήμευσης προφανώς αγγίζουν και τη μονή Ξενοφώντος, που το 1581 έχει περιπέσει σε βαρύτατο χρέος. Τότε τη διακυ-

βέρνησή της ανέλαβε η μονή Σιμωνόπετρας που επωμί-
στηκε το χρέος των 200.000 άσπρων, για το οποίο οι Ξε-
νοφωντινοί πλήρωναν δυσβάστακτους τόκους. Τον Μάιο
του ίδιου έτους, ο πατριάρχης Ιερεμίας Β΄ επικύρωσε
την κηδεμονία. Ο ηγούμενος της Σιμωνόπετρας Ευγένιος
και είκοσι τουλάχιστον μοναχοί εγκαταστάθηκαν στην
Ξενοφώντος. Ήδη όμως το 1586 οι Σιμωνοπετρίτες είχαν
επιστρέψει στη μονή τους.

Το 1607, ο ηγεμόνας Ραντού Σερμπάν καθιέρωσε
ετήσια συνδρομή 9.000 άσπρων και επιπλέον ποσό 700
άσπρων για τον μοναχό που θα μετέβαινε στη Βλαχία
προκειμένου να τα εισπράξει. Για την προσφορά του
αυτή η μονή όφειλε να τον αποκαλεί νέο κτίτορα και να
τον μνημονεύει μαζί με την οικογένειά του στο διπνεκές.
Το 1624 της δωρήθηκε από τον μοναχό Παχώμιο το μο-
ναστήρι του Αγίου Δημητρίου στην Ολτενία (περιοχή
της σημερινής Ρουμανίας, στη δυτική Βλαχία), γνωστό
με το όνομα «σκήτη της Ροάμπα». Το 1636, ο ηγεμό-
νας Ματθαίος Βασσαράβας όρισε ετήσια επιχορήγηση
10.000 πιάστρων και 1.000 επιπλέον για τον παραλή-
πτη μοναχό. Ο ίδιος επικύρωσε τις κτήσεις της μονής
και χρηματοδότησε την ιστόρηση του προνάρθικα του
Καθολικού. Το 1663, ο αρχιμανδρίτης Θεοφάνης ανα-
φέρει 50 μοναχούς μέσα στη μονή και 60 αναχωρητές
στα κελλιά.

Στις αρχές του 18ου αιώνα η μονή περιπίπτει και πάλι
σε δυσχέρεια. Ο Ιωάννης Κομνηνός στο *Προσκυνητά-
ριον*, που το συνέταξε το 1698, αναφέρει ότι εκεί υπήρ-
χαν Σέρβοι και Βούλγαροι μοναχοί. Ο Ιησουΐτης Φραγκί-
σκος Μπρακοννιέ (François Braconnier), που επισκέ-
φτηκε τη μονή το 1706, συνάντησε Βούλγαρους μονα-
χούς. Ο Βασίλι Μπάρσκι, κατά την πρώτη του επίσκεψη
(1726), βρήκε τη μονή καταχρεωμένη, κυρίως στους
Εβραίους της Θεσσαλονίκης, με 15.000 λέβα και με μόνο
3 ή 4 σλαβόφωνους μοναχούς —πολλά εκκλησιαστικά

σκευή μάλιστα είχαν δοθεί ως ενέχυρο στους δανειστές. Στο δεύτερο ταξίδι του, το 1744, φαίνεται πως υπήρξε αλλαγή, αφού τώρα η μονή είναι στα χέρια των Ελλήνων. Παρά την αλλαγή, η μονή δεν ανακάμπτει ουσιαστικά, αφού το 1762 παρουσιάζεται διοικητικό κενό, που αναπληρώνεται από κοινοτικούς επιτρόπους. Το 1776 η Ξενοφώντος απογυμνώθηκε βίαια από πολλά πολύτιμα αντικείμενα και, με εντολή του Χασάν Καλπουρτζή ογλού, από 5.775 γρόσια, με αιτιολογία ανεξόφλητο δάνειο. Το 1787, ο ηγεμόνας Αλέξανδρος Υψηλάντης για να τη βοηθήσει της παραχωρεί τα έσοδα αλυκής, που ανέρχονταν σε 300 γρόσια.

Όταν το 1784, με σιγίλιο του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Γαβριήλ Δ΄, η Ξενοφώντος επέστρεψε, πρώτη από τις μονές του Όρους, από το ιδιόρρυθμο καθεστώς στην κοινοβιακή τάξη, με πρώτο ηγούμενο τον ιερομόναχο Παΐσιο Κausοκαλυβίτη από τη Μυτιλήνη, το χρέος προς τους κοσμικούς δανειστές ανερχόταν σε 25.000 γρόσια. Την ίδια χρονιά όμως αρχίζει μια περίοδος ανόρθωσης και ακμής. Ο Παΐσιος ήταν εξαιρετικά δραστήριος μοναχός, γνωστός όχι μόνο στο Άγιον Όρος. Ο Καισάριος Δαπόντες τον περιλαμβάνει μάλιστα στον *Ιστορικό κατάλογο*, περιγράφοντας τις δραστηριότητές του. Πρώτο μέλημα του Παϊσίου ήταν η αντιμετώπιση του χρέους και των τόκων του. Καθοριστική υπήρξε η παρέμβαση του βαθύπλουτου έμπορου Δημητρίου Σκαναβή από τη Χίο. Αυτός ήταν παλαιός γνώριμος του Παϊσίου και ρύθμισε το χρέος της μονής με διακανονισμό, που επικυρώθηκε με πατριαρχικό γράμμα του Γαβριήλ Δ΄. Ο Παΐσιος απεβίωσε το 1801 και τον διαδέχτηκε ο Ιγνάτιος, επίσης από τη Μυτιλήνη. Ο σχεδιασμός για την επέκταση της μονής άρχισε επί ηγουμενίας Παϊσίου, συνεχίστηκε όμως και επί του διαδόχου του. Κατά την απογραφή του 1808 οι μοναχοί της ήταν 80, από τους οποίους οι 53 ζούσαν εντός των τειχών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 16

*Η Ιερά Μονή Ξενοφώντος
και η βιβλιοθήκη της*

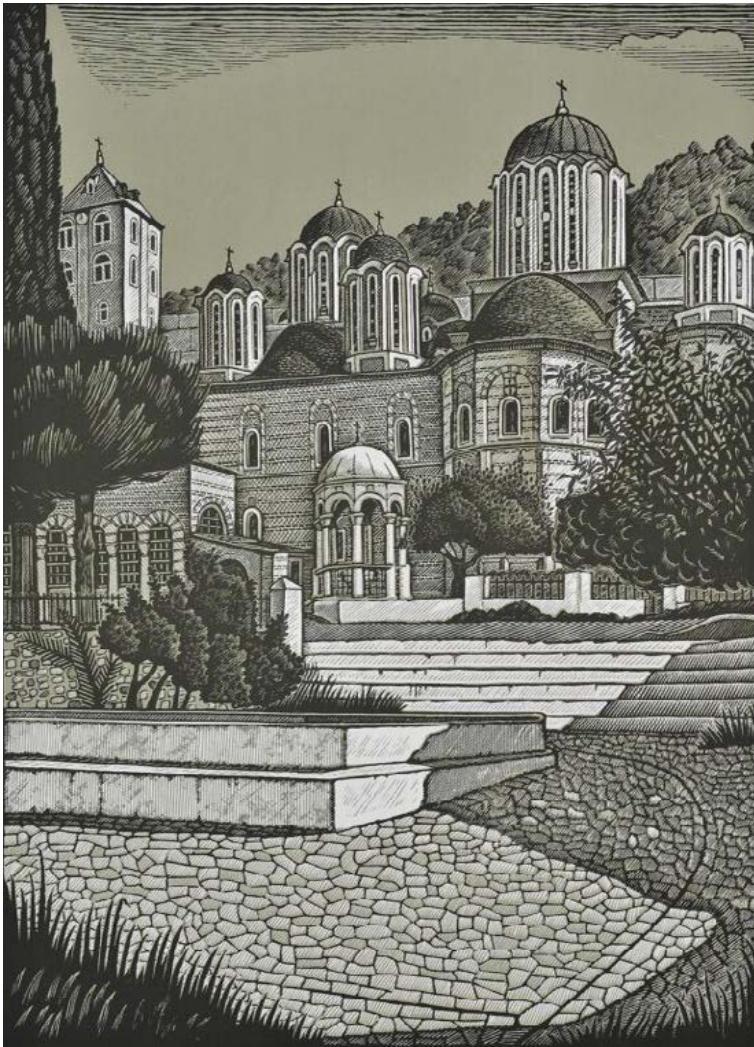
363. Παΐσιος ιερομόναχος Κausοκαλυβίτης, ηγούμενος μονής Ξενοφώντος. Τοιχογραφία στο μεγάλο καθολικό, 1909. Από την έκδοση: Συμεών Πασχάλιδης, «Προσκυνητάριον ιεράς μονής Ξενοφώντος», 2012.

Το 1817 μεγάλη πυρκαγιά προξένησε καταστροφές στη νεόδμητη πτέρυγα απέναντι στο καθολικό, την οποία ανακατασκεύασε ο πρώην επίσκοπος Σαμακόβου (Θράκης) Φιλόθεος, που είχε αποσυρθεί να μονάσει στην Ξενοφώντος. Αυτή την περίοδο η Ξενοφώντος είχε μετόχια στην Καλαμαριά, στην Κασσάνδρα, στον Λογγό, στη Σκόπελο και τη Ροάμπα στις ηγεμονίες.

Το οικοδομικό πρόγραμμα σταμάτησε απότομα με την Επανάσταση του 1821. Ο μοναχός Γεδεών Ξενοφωντινός υπήρξε από τους άμεσους συνεργάτες του Εμμανουήλ Παπά. Οχυρώθηκε στη μονή, αλλά η επανάσταση έληξε άδοξα. Ο επίσκοπος Φιλόθεος μαζί με άλλους μοναχούς κατέφυγε στη Σκόπελο, όπου απεβίωσε. Στο μοναστήρι εγκαταστάθηκε το 1822 τουρκική φρουρά και του επιβλήθηκε οικονομική επιβάρυνση 60.000 γρόσια. Επίσης, από την εποχή αυτή εμφανίζονται αρκετά ονόματα Ξενοφωντινών νεομαρτύρων. Από το 1821 έως το 1830 ο αριθμός των μοναχών της μονής μειώνεται δραματικά.

Με την αποχώρηση των τουρκικών στρατευμάτων από το Άγιον Όρος, το 1830, έληξε η περίοδος δυσπραγίας. Ο αριθμός των μοναχών άρχισε πάλι να αυξάνεται σταδιακά. Το 1834 εγκαταβιούν στη μονή 53 μοναχοί, το 1842 60, το 1846 67 και το 1884 134. Αρχικά, κεντρικό θέμα αποτέλεσε η οικοδόμηση του νέου καθολικού. Η αποπεράτωσή του συντελέστηκε σταδιακά με χρήματα από τη ζητεία για να ολοκληρωθεί μετά το 1837.

Η μονή δεν φαίνεται να ανέκαμψε θεαματικά ούτε μετά την απελευθέρωση του Αγίου Όρους και την ενσωμάτωσή του στο ελληνικό κράτος. Τα οικονομικά μάλιστα προβλήματα της μονής επιδεινώθηκαν μετά το 1922, με την απαλλοτρίωση των κτημάτων υπέρ των προσφύγων. Ακολούθησε ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και μια δραματική οικονομική συρρίκνωση, που ανακόπηκε με την εγκατάσταση νέας αδελφότητας το 1976 και με ηγούμενο τον γέροντα Αλέξιο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 16

*Η Ιερά Μονή Ξενοφώντος
και η βιβλιοθήκη της*

*364. Μονή Ξενοφώντος.
Ευλογαφία του Γεώργιου
Μόσχου, 1978, Δημοτική
Πινακοθήκη Λάρισας,
Συλλογή Γεωργίου Ι. Κατσίγρα.*

Τον 19ο αιώνα η μονή ανέδειξε λόγιους μοναχούς, όπως τον Λεόντιο Καισαρέα, τον Νικηφόρο Κολίντζη και τον Νικηφόρο Καλογερά, καθώς και τον νεομάρτυρα Χρυσανθο, που μαρτύρησε την ίδια μέρα με τον πατριάρχη Γρηγόριο Ε΄.

Εκτός από το μεγάλο νέο καθολικό σώζεται και το αρχαιότερο, του οποίου η αρχική μορφή ανάγεται στην πρώτη περίοδο λειτουργίας της μονής (τέλη 10ου αι.).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 16

Η Ιερά Μονή Ξενοφώντος
και η βιβλιοθήκη της

Ήταν αφιερωμένο στον άγιο Γεώργιο. Στο δάπεδο διατηρούνται περίτεχνα μαρμαροθετήματα και πίσω από το αξιόλογο ξυλόγλυπτο τέμπλο (17ος αι.) διατηρείται επίσης το προγενέστερο, αρχαϊκής μορφής μαρμάρινο, με δύο ανάγλυφα θωράκια του 11ου αιώνα. Τα κιονόκρανα είναι παλαιοβυζαντινά, παρμένα από αρχαιότερο ναό, και χρονολογούνται στην εποχή του Ιουστινιανού. Οι κρητικής τεχνοτροπίας τοιχογραφίες ανάγονται στο 1544 και είναι έργο του Αντωνίου του Κρητός (επιζωγραφισμένες το 1902), ενώ εκείνες της λιτής ζωγραφίστηκαν το 1563–1564, «*διὰ χειρὸς Θεοφάνους μοναχοῦ*».

Το νέο καθολικό άρχισε να ανεγείρεται το 1817 (ή το 1819) και ολοκληρώθηκε με αρκετή καθυστέρηση (1837). Είναι το μεγαλύτερο σε μέγεθος από τα αθωνικά καθολικά. Το τέμπλο του νέου καθολικού είναι μαρμάρινο (1873), έργο του Αντωνίου Λύτρα από την Τήνο, ενώ οι τοίχοι του αγιογραφήθηκαν αργότερα από Ξενοφωντινούς μοναχούς σύμφωνα με τα παλαιολόγια πρότυπα. Είναι αφιερωμένο κι αυτό στον άγιο Γεώργιο.

ΣΚΕΥΟΦΥΛΑΚΙΟ

Το Σκευοφυλάκιο της μονής Ξενοφώντος αποτεφρώθηκε σε πυρκαγιά το 1817. Το 1998 διαμορφώθηκαν οι εκθεσιακοί του χώροι στο τμήμα της νοτιοδυτικής πτέρυγας όπου στεγάζεται μέχρι σήμερα. Περιλαμβάνει πολλά και αξιόλογα κειμήλια, μεταξύ των οποίων σταυρούς, χρυσοκέντητα άμφια, λειτουργικά σκεύη και αντικείμενα.

ΕΙΚΟΝΟΦΥΛΑΚΙΟ

Ως Εικονοφυλάκιο της μονής Ξενοφώντος λειτουργούν τα παρεκκλήσια της, καθώς και ο ειδικά διαμορφωμένος για τον σκοπό αυτό χώρος του Σκευοφυλακίου της στη νοτιοδυτική πτέρυγα. Επίσης έχει διαμορφωθεί και άλλος αυτοτελής χώρος στον πρώτο όροφο του πύργου του κωδωνοστασίου. Η μονή διαθέτει αρκετές βυζαντινές εικόνες, μεταξύ των οποίων της Μεταμόρφωσης του Χριστού (τέλη 12ου αι.), καθώς και την εφέστια εικόνα της Παναγίας Οδηγήτριας, με επιζωγράφιση, για την οποία η παράδοση αναφέρει ότι ήλθε το έτος 1730 από τη μονή Βατοπαιδίου. Αξιοσημείωτες επίσης είναι οι δύο μεγάλες ψηφιδωτές εικόνες των αγίων Γεωργίου και Δημητρίου, που έχουν χρονολογηθεί στο δεύτερο μισό του 12ου αιώνα, καθώς και ένα ανάγλυφο εικονίδιο σε στεατίτη λίθο με την παράσταση της Μεταμόρφωσης, από τον 12ο επίσης αιώνα. Επίσης υπάρχουν πολλές αξιόλογες μεταβυζαντινές και νεότερες εικόνες, όπως του Τιμίου Προδρόμου (17ος αι.). Τέλος, θα πρέπει να μνημονευθεί το βημόθυρο του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου (16ος αι.).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 16

*Η Ιερά Μονή Ξενοφώντος
και η βιβλιοθήκη της*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 16

*Η Ιερά Μονή Ξενοφώντος
και η βιβλιοθήκη της*

*365. Ο Άγιος Γεώργιος.
Ψηφιδωτό σε ξύλο,
δεύτερο μισό 12ου αιώνα.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 16

*Η Ιερά Μονή Ξενοφώντος
και η βιβλιοθήκη της*

*366. Ο Άγιος Δημήτριος.
Ψηφιδωτό σε ξύλο,
δεύτερο μισό 12ου αιώνα.*

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Η Βιβλιοθήκη της μονής Ξενοφώντος στεγάζεται σε ειδικά διαμορφωμένους χώρους σύγχρονων προδιαγραφών στη νοτιοδυτική πτέρυγα, χώρους όμορους του Σκευοφυλακίου, και καταλαμβάνει δύο ορόφους. Κατά τη σύγχρονη εποχή, το 1986, γίνεται η πρώτη αρχιτεκτονική παρέμβαση με διάφορες μικροεπισκευές. Στον πάνω όροφο φυλάσσονται τα χειρόγραφα και τα παλαιύτυπα, ενώ στον κάτω τα νεότερα έντυπα. Περιέχει περί τα 15.000 έντυπα βιβλία, παλαιά έγγραφα, καθώς και περισσότερους από 700 χειρόγραφους κώδικες.

Η πρώτη αναφορά για τη βιβλιοθήκη ανάγεται στο 1089, όταν ο Συμεών εμπλούτισε τη μονή με 136 χειρόγραφα, ανάμεσα στα οποία και το λαμπρό περγαμινό ευαγγέλιο, δώρο του Αλεξίου Α΄ Κομνηνού.

Το 1554, ο ηγεμόνας της Μολδαβίας Αλέξανδρος Λαπουσνεάνου δώρισε το ειδικά φιλοτεχνημένο για το μοναστήρι σλαβονικό περγαμινό Τετραευάγγελο με πολύτιμη στάχωση, που φέρει παραστάσεις της Ανάστασης στην πρόσθια όψη και του αγίου Γεωργίου στην οπίσθια.

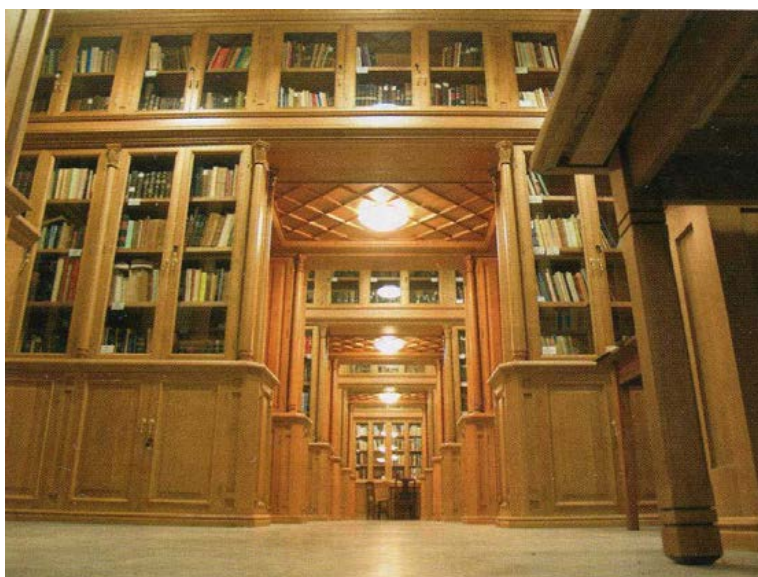
Το 1596, η μονή αναγκάστηκε να πουλήσει στη μονή Ξεροποτάμου άγνωστο αριθμό χειρογράφων.

Το 1744, ο Βασίλι Μπάρσκι, που επισκέφτηκε τη βιβλιοθήκη, λέει ότι διαθέτει πολλά χειρόγραφα, τα περισσότερα σερβικά και βουλγαρικά, ενώ τα ελληνικά είναι ελάχιστα και πρόκειται μόνο για βιβλία λειτουργικά.

Όταν το 1784 ο Παΐσιος Κausοκαλυβίτης ανέλαβε την ηγεσία της μονής Ξενοφώντος, μετέφερε από τα Κausοκαλύβια και τη βιβλιοθήκη του. Ανάμεσα στα χει-

ρόγραφα που απόκεινται στη μονή και έχουν περιγραφεί, 16, με περιεχόμενο θεολογικό, λειτουργικό αλλά και φιλοσοφικό, ανήκαν σε αυτόν. Το ίδιο ισχύει και για μεγάλο, αλλά απροσδιόριστο ακόμη, αριθμό βιβλίων.

Η Βιβλιοθήκη καταστράφηκε στην πυρκαγιά του 1817, όπως τεκμαίρεται από τα έντονα ίχνη της φωτιάς σε χειρόγραφα που αποδεδειγμένα ανήκαν στη μονή πριν από το συμβάν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 16

*Η Ιερά Μονή Ξενοφώντος
και η βιβλιοθήκη της*

367. *Εσωτερικό της Βιβλιοθήκης
της Μονής Ξενοφώντος.
Φωτογραφία:
Φαίδωνας Χατζηαντωνίου.*

Το 1820, ο μητροπολίτης Ηρακλείας Μελέτιος, εκτός από την αρχιερατική στολή που αφιέρωσε στη μονή, εμπλούτισε και τη βιβλιοθήκη με πολλά βιβλία.

Το 1837, ο Ρόμπερτ Κέρζον, μετά από πολλές συζητήσεις, αγόρασε έναντι 22 λιρών ένα Ευαγγέλιο του 1083, το δώρο του αυτοκράτορα Αλεξίου Α΄ Κομνηνού, ενώ το αξιολογότερο, ένα σχολιασμένο Τετραευάγγελο του 9ου ή του 12ου αιώνα, του δόθηκε ως δώρο. Σύμφωνα με τον Κέρζον, η βιβλιοθήκη της Ξενοφώντος φιλοξενεί 1.500 έντυπα βιβλία, 19 χειρόγραφους κώδικες σε χαρτί, 11 σε περγαμνή και 3 ειληπάρια σε περγαμνή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 16

*Η Ιερά Μονή Ξενοφώντος
και η βιβλιοθήκη της*

Από τους περγαμνούς κώδικες ξεχωρίζει τρεις: έναν με μέρος από τα έργα του Ιωάννη Χρυσοστόμου, ένα σχολιασμένο Τετραευάγγελο, του 11ου ή του 12ου αιώνα, βασιλική δωρεά, που ήταν ντυμένο με ξεθωριασμένο κόκκινο βελούδο και είχε ασπμμένα κουμπώματα, και το Ευαγγελιστάριο του Αλεξίου Α΄ Κομνηνού, ένα τεράστιο τετράγωνο 16 ιντσών, όπως λέει ο Κέρζον, δεμένο με πράσινο ή μπλε βελούδο, και με το κείμενο σε κάθε σελίδα γραμμένο σε σχήμα σταυρού.

Ο Γεράσιμος Σμυρνάκης αναφέρει ότι στην εποχή του (1903) η βιβλιοθήκη είχε 163 χειρόγραφα, μεταξύ των οποίων περγαμνούς κώδικες και ειληπάρια του 12ου-14ου αιώνα.

ΑΡΧΕΙΟ

Η πυρκαγιά του 1817 προξένησε καταστροφές και στο Αρχείο της μονής, αποτεφρώνοντας τα περισσότερα ελληνικά έγγραφα, καθώς και το οθωμανικό αρχείο, που κάλυπταν την περίοδο έως τον 18ο αι.

Το ρουμανικό αρχείο της μονής περιλαμβάνει 98 έγγραφα, μερικά από τα οποία είναι στα σλαβικά και τα υπόλοιπα στα ρουμανικά. Ξεκινάει από το 1614 και φτάνει μέχρι το 1862.

Οι περιηγητές του 18ου και του 19ου αιώνα ελάχιστα ενδιαφέρονταν για τη μονή Ξενοφώντος και ακόμη λιγότερο για το αρχείο της. Ο πρώτος από αυτούς, ο Ρώσος Βασίλι Μπάρσκι, δίνει ελάχιστες και σύντομες πληροφορίες από την επίσκεψή του στη μονή, χωρίς να αναφέρεται καθόλου σε κάποιο αρχειακό της έγγραφο. Έναν

368. Χρυσόβουλο του ηγεμόνα της Βλαχίας Μιχαήλ Ράδου, 1 Μαΐου 1658, Βιβλιοθήκη Μονής Ξενοφάντος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 16

Η Ιερά Μονή Ξενοφώντος
και η βιβλιοθήκη της

αίωνα αργότερα, ο Πορφύριος Ουσπένσκι εργάστηκε στα αρχεία και τις βιβλιοθήκες των αθωνικών μοναστηριών κατά τα έτη 1845 και 1846. Καρπός της εργασίας αυτής ήταν η σύνταξη καταλόγου, που περιέχει περισσότερα από 500 βυζαντινά και μεταβυζαντινά έγγραφα. Από το αρχείο της μονής Ξενοφώντος υπάρχουν μόνον έξι έγγραφα της βυζαντινής περιόδου. Μετά τον κατάλο-

369. Χαρτώος μουσικός κώδικας (Αναστασιματάριο και Ανθολογία) καλλιγραφημένος από τον Παναγιώτη Χρυσόαφη τον Νέο, 1671 (κώδ. 128).

γο του Ουσπένσκι, ο Γιόζεφ Μύλλερ (Josef Müller) δημοσίευσε το 1851 με χρονολογική σειρά περίπου είκοσι σλαβικά έγγραφα.

Ο Λουί Πετί (Louis Petit), το 1901, μετέγραψε 15 έγγραφα του αρχείου, 11 από τα οποία είναι της βυζαντινής περιόδου. Με την έκδοσή τους το 1903, ξεκίνησε τη σειρά «Actes de l'Athos», που αποτέλεσε το πρώτο παράρτημα του 10ου τόμου του ρωσικού περιοδικού *Византийский Временник* (Βυζαντινά Χρονικά).

Στη δεκαετία του 1940, ο Βιταλιάν Λωράν (Vitalien Laurent), προετοιμάζοντας μια έκδοση των ξενοφωντινών εγγράφων με βάση τις φωτογραφίες που είχε τραβήξει ο Γκαμπριέλ Μιλλέ (Gabriel Millet) το 1918, τα μετέγραψε, τα τακτοποίησε και τα αρίθμησε με χρονολογική σειρά.

Τέλος, το 1986, στη σειρά «Archives de l’Athos», τα 33 βυζαντινά έγγραφα (1089–1452) του αρχείου της μονής, δημοσιεύμένα από τη Διονυσία Παπαχρυσάνθου, κατέλαβαν τον 15ο τόμο της.

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟΙ ΚΩΔΙΚΕΣ

Από τον Σπυρίδωνα Λάμπρο έχουν καταγραφεί συνολικά 163 κώδικες. Σήμερα, η συλλογή της μονής αποτελείται από 700 χειρόγραφα, από τα οποία τα 11 περγαμινά (επτά κώδικες, τρία ειλητάρια και ένα σπάραγμα), όλα ελληνικά, που χρονολογούνται από τον 12ο έως τις αρχές του 20ού αιώνα. Αρκετά από τα νεότερα δεν έχουν ακόμη καταλογογραφηθεί. Σημαντικός είναι ο αριθμός των μουσικών χειρογράφων.

Πρόσφατα εντοπίστηκε άγνωστο περγαμινό σλαβονικό Τετραευάγγελο των αρχών του 13ου ή των αρχών του 14ου αιώνα. Είναι δώρο του ηγεμόνα της Μολδαβίας Αλεξάνδρου Λαπουσνεάνου (1554), φιλοτεχνημένο ειδικά για τη μονή με μικρογραφίες και πολύτιμη στάχωση.

Από τους κώδικες της Βιβλιοθήκης, οι εννέα περιέχουν έργα της κλασικής γραμματείας, που τα περισσότερα συνοδεύονται από διάστιχη εξήγηση. Οι κώδικες αυτοί χρονολογούνται στον 18ο και τον 19ο αιώνα. Στον

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 16

*Η Ιερά Μονή Ξενοφώντος
και η βιβλιοθήκη της*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 16

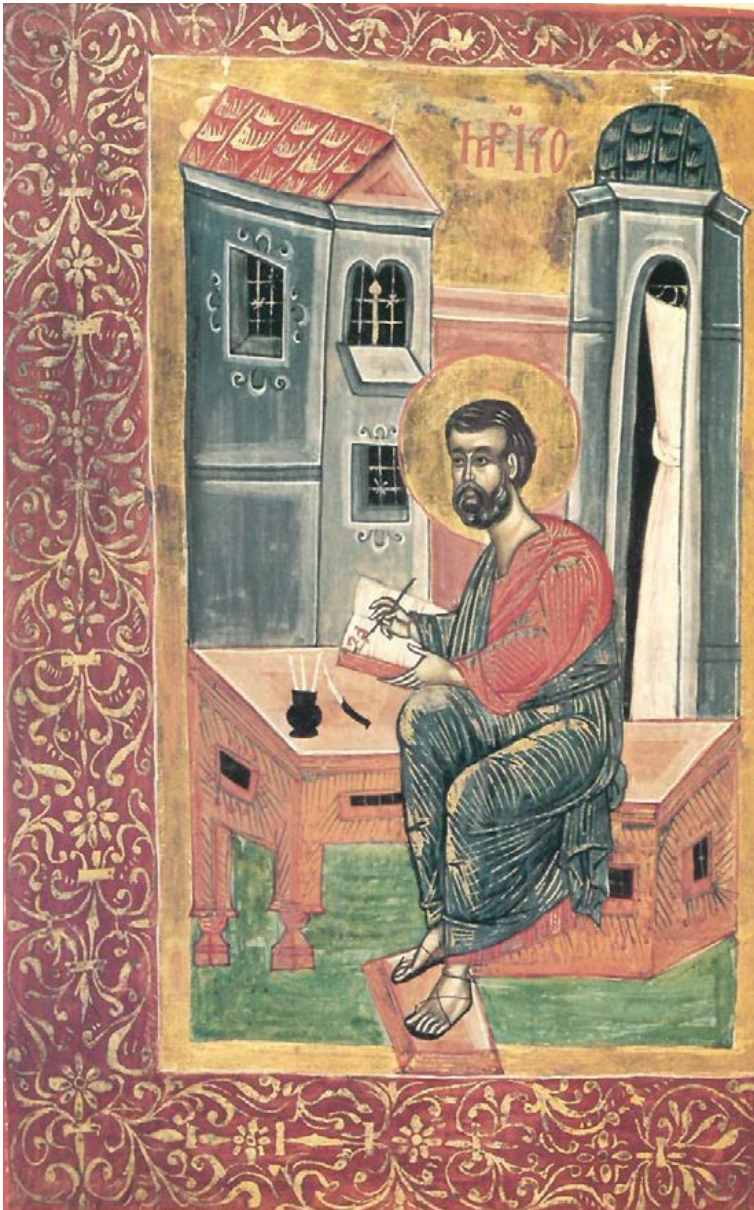
*Η Ιερά Μονή Ξενοφώντος
και η βιβλιοθήκη της*

Κώδικα 74 υπάρχει Μαθηματάριο με έργα του Δημοσθέ-
νη, του Λιβανίου και του Ισοκράτη και τις μεταφράσεις
τους στη νεοελληνική. Επίσης, σε έξι κώδικες υπάρχουν
κείμενα με τη μορφή σχολίων και εξηγήσεων σε έργα
όπως οι τραγωδίες του Ευριπίδη, ο *Πανηγυρικός* του Ισο-

*370–371. Ποικιλμένα
πρωτογράμματα σε χαρτώο
Ψαλτήριο της Μονής
Ξενοφώντος, 18ος αιώνας
(κώδ. 54, φ. 65ν και φ. 45ν).*

κράτη, ο *Ολυνθιακός Α΄* του Δημοσθένη, οι *Διάλογοι* του
Λουκιανού κ.ά. Τέλος, η συλλογή της μονής περιλαμβάνει
ένα έργο με τα θεωρήματα του Αρχιμήδη, μοναδικό
σε όλο το Άγιον Όρος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 16

*Η Ιερά Μονή Ξενοφώντος
και η βιβλιοθήκη της*

372. Ο Ευαγγελιστής Μάρκος. Μικρογραφία σε περγαμινό σλαβονικό Τετραεάγγελο της Μονής Ξενοφώντος, 1554 (κώδ. χ. α., φ. 84ν).

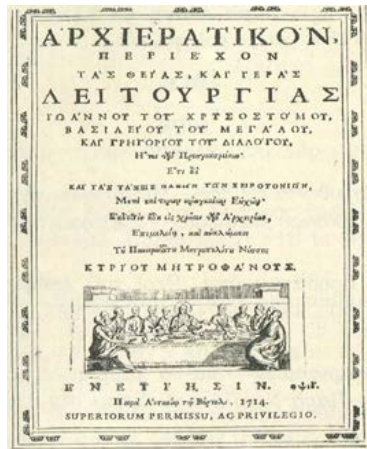

ΕΝΤΥΠΑ ΒΙΒΛΙΑ

Η βιβλιοθήκη της μονής Ξενοφώντος διαθέτει μια συλλογή από έντυπα της περιόδου 1535–1799 που ανέρχονται περίπου σε 1.000 τίτλους. Επίσης, η συλλογή των εντύπων περιλαμβάνει και περί τις 15.000 νεότερες εκδόσεις.

373. Σελίδα τίτλου
της έκδοσης: «*Αρχιερατικόν
περιέχον τας Θείας και Ιεράς
Λειτουργίας ...*», Βενετία,
Παρά Αντωνίω τω Βόρτολι,
1714.

374. Σελίδα τίτλου
της έκδοσης: «*Πορτολάνος*»,
Βενετία, Cristoforo Zanetti,
1573. Πρόκειται για
την παλαιότερη, σε ελληνική
δημοτική γλώσσα,
έκδοση του Πορτολάνου.

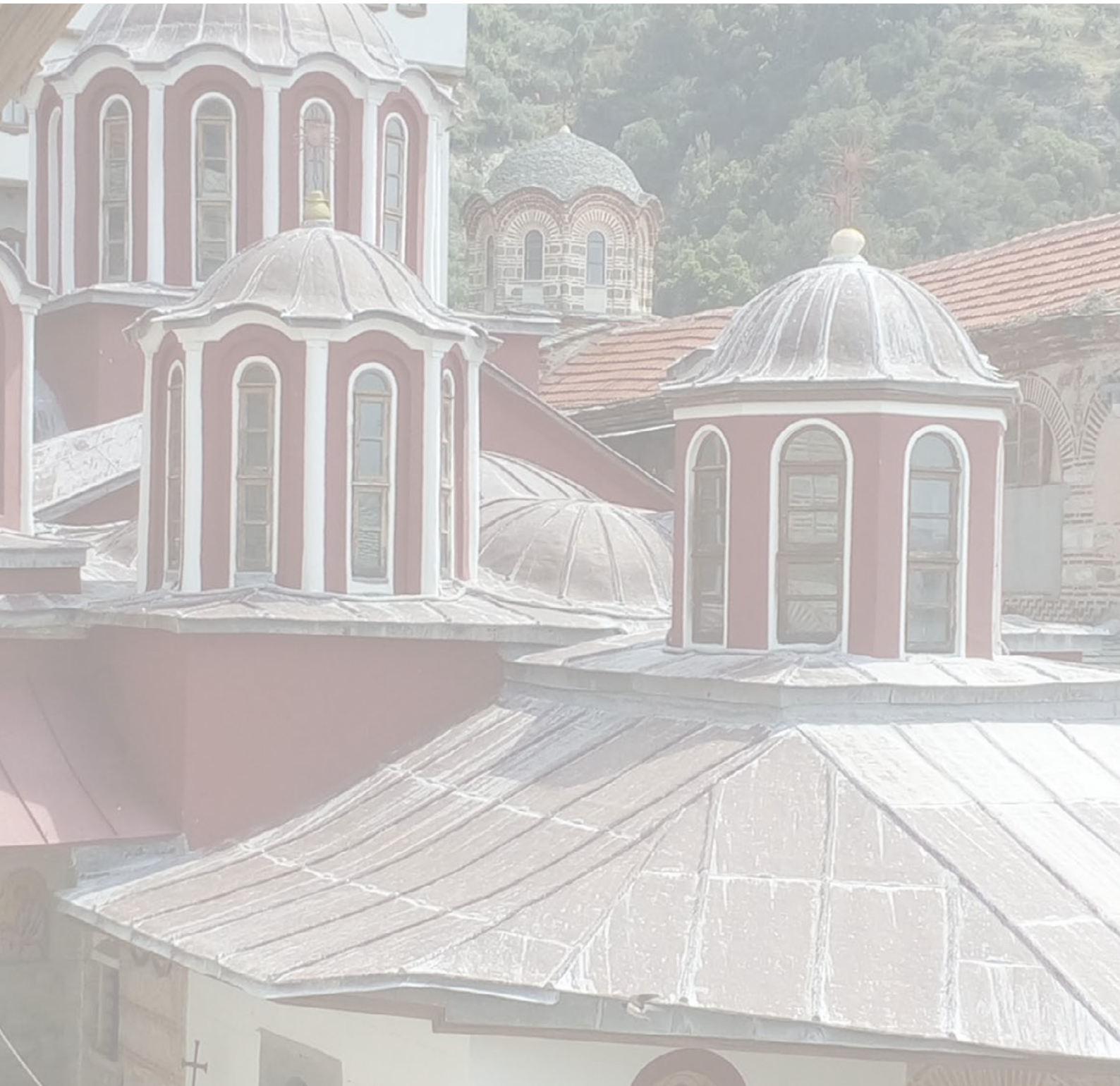
373.

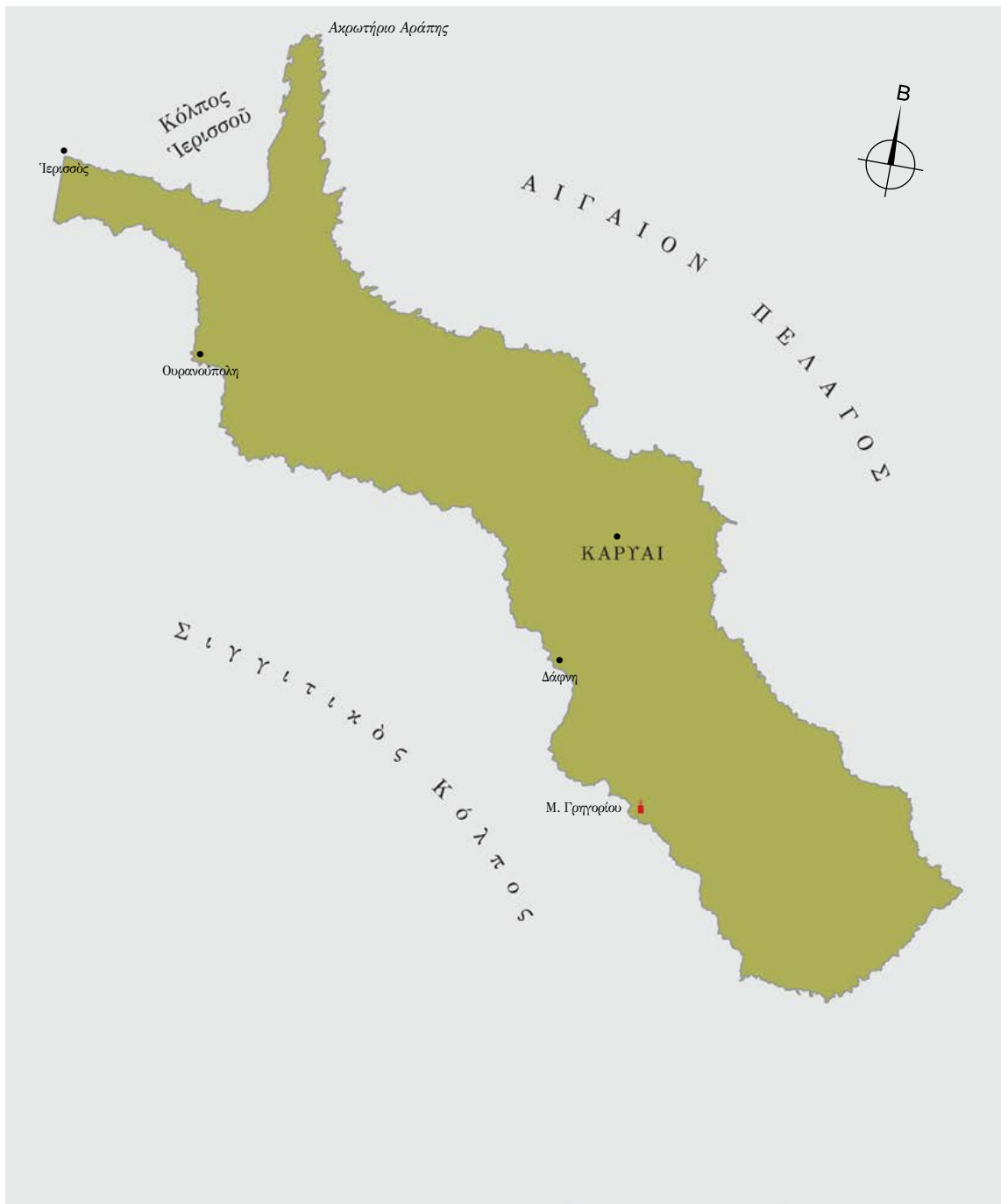

374.

Ο Θωμάς Παπαδόπουλος στις *Βιβλιοθήκες του Αγίου Όρους* (σ. 10) αναφέρει ότι η πρώτη ελληνική έκδοση που έχει εντοπίσει στη μονή Ξενοφώντος ανάγεται στο 1535. Πρόκειται για το *Του ἑν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου τοῦ τῆς καισαρείας τῆς καππαδοκίας ἀρχιεπισκόπου συγγράμματά τινα*, που τυπώθηκε στη Βενετία *per Stephanum de Sabio*.

Η ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ
ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ
ΚΑΙ Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ

376.

ΘΕΣΗ

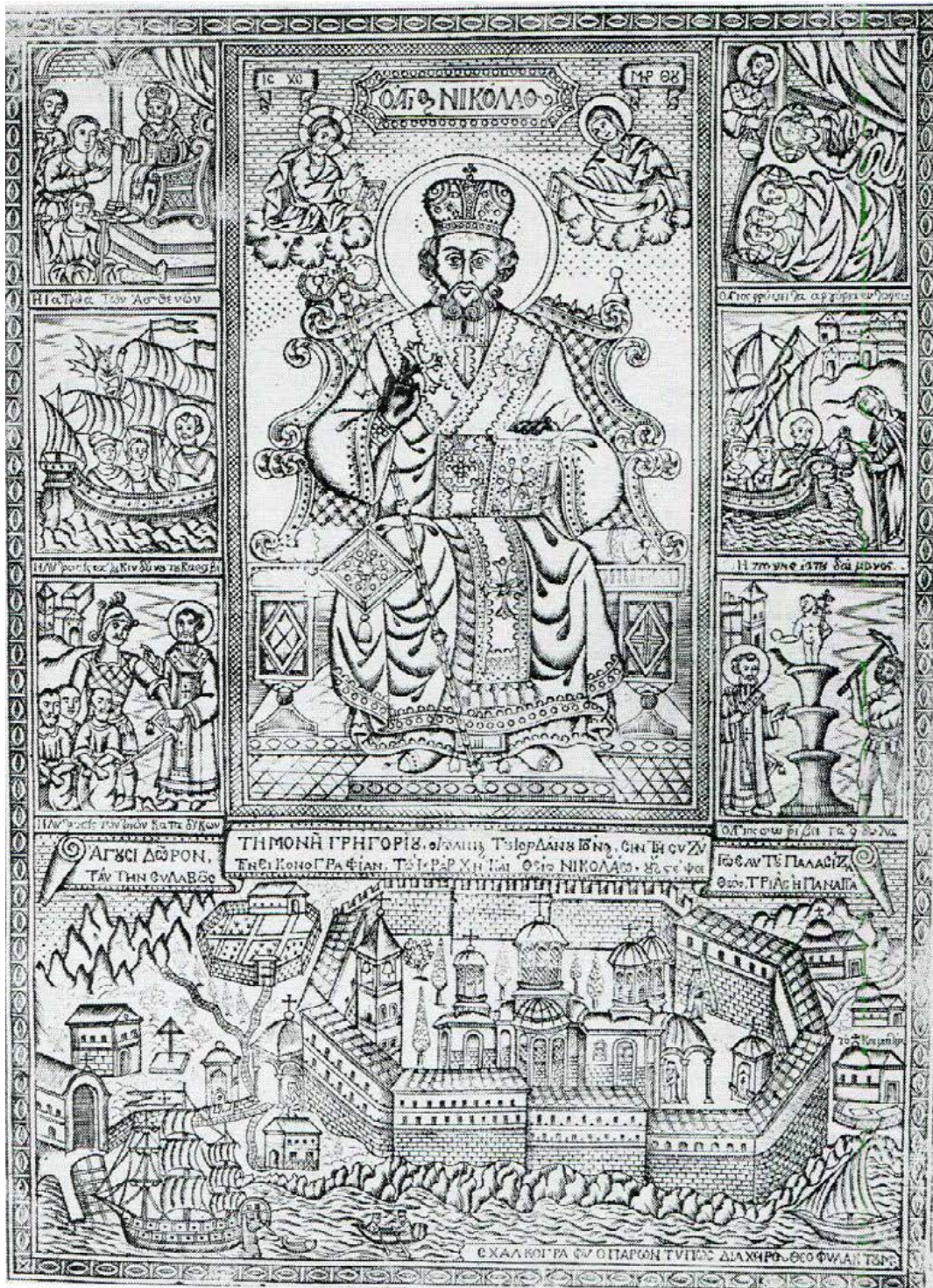
Η Ιερά Μονή Γρηγορίου βρίσκεται στη νοτιοδυτική ακτή του Αγίου Όρους, μεταξύ των μονών Σίμωνος Πέτρως και Διονυσίου. Είναι κτισμένη σε βραχώδη χερσονησίδα, μόλις 30 μ. πάνω από τη θάλασσα. Τιμάται στη μνήμη του αγίου Νικολάου, ίσως για να αντικατασταθεί η λατρεία του θεού της θάλασσας Ποσειδώνα στο σημείο ακριβώς όπου τον λάτρευαν οι παγανιστές. Πολλές φορές την εποχή του Ανδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου η μονή αναφέρεται και με την επωνυμία «Αγίου Νικολάου» χωρίς όμως να απουσιάζει ο χαρακτηρισμός «Γρηγοριάτικον». Κατέχει τη δέκατη έβδομη θέση στην ιεραρχία των είκοσι καθιδρυμάτων του Αγίου Όρους.

ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ

Η μονή Γρηγορίου πρέπει να ιδρύθηκε λίγο πριν από τα μέσα του 14ου αιώνα. Πάντως, σύμφωνα με πληροφορίες που περιέχονται σε χειρόγραφο της μονής (Κώδικας 34, φ. 3α), η σύστασή της μπορεί να τοποθετηθεί στο 1310. Ως προς τον ιδρυτή της υπάρχει σύγχυση, εξαιτίας του ονόματος, με αποτέλεσμα να θεωρούνται κτίτορες είτε ο

375. Στη σελίδα 493:
*Το Καθολικό
της Μονής Γρηγορίου.
Φωτογραφία:
Πέτρος Πολίτης, 2018.*

376. *Η Μονή Γρηγορίου
στη χερσόνησο του Άθω –
Αγίου Όρους.*

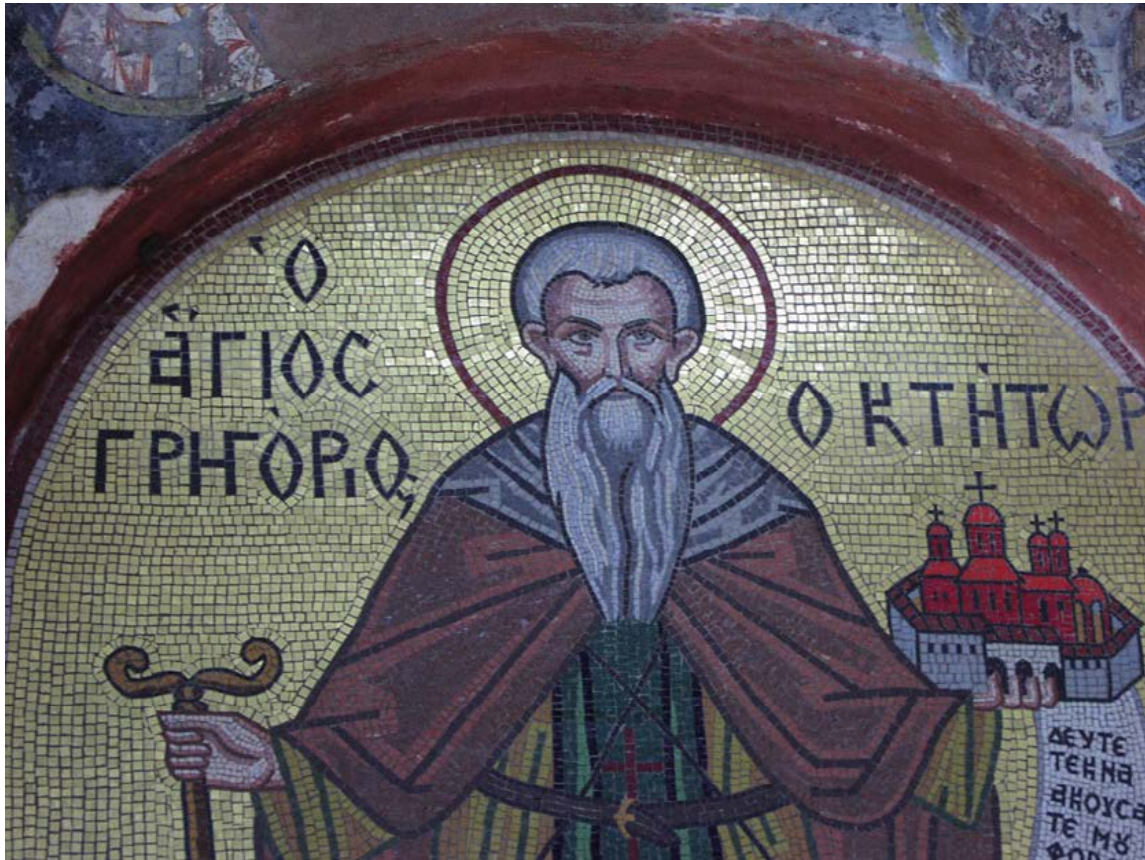

377. Απεικόνιση της Μονής Γρηγορίου σε χαλκογραφία φιλοτεχνημένη από τον μοναχό Θεοφύλακτο, Άγιο Όρος, 1819. Στο κέντρο της χαλκογραφίας παριστάνεται ο Άγιος Νικόλαος και περιμετρικά έξι εικόνες από τον βίο του.

ησυχαστής Γρηγόριος ο Σιναΐτης, γιατί στην τοποθεσία της μονής συγκέντρωσε την πρώτη μοναχική αδελφότητα, είτε ο Γρηγόριος ο «από Συριάνων», γιατί έδωσε στην αδελφότητα αυτή συγκεκριμένους κανονισμούς και έκτισε τη μονή με τη σημερινή της μορφή. Ωστόσο, η έρευνα αποδίδει την ίδρυσή της στον όσιο Γρηγόριο τον Νέο, μαθητή του Γρηγορίου του Σιναΐτη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 17

Η Ιερά Μονή Γρηγορίου
και η βιβλιοθήκη της

378. Ο άγιος Γρηγόριος, κτίτορας της Μονής. Ψηφιδωτό στο υπέρθυρο της κεντρικής εισόδου του μοναστηριού, που απεικονίζει τον Άγιο Γρηγόριο να κρατά ποιμαντορική ράβδο στο δεξί του χέρι και ομοίωμα της μονής στο αριστερό. Φωτογραφία: Πέτρος Πολίτης, 2018.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 17

*Η Ιερά Μονή Γρηγορίου
και η βιβλιοθήκη της*

Η μονή Γρηγορίου για πρώτη φορά μνημονεύεται σε έγγραφα του 1347 και 1348, όπου υπογράφουν δύο ηγούμενοι της, ο Καλλίστρατος και ο Κάλλιστος αντίστοιχα. Στο Γ' Τυπικό του Αγίου Όρους (1394) δηλώνεται ότι η μονή βρίσκεται στην εικοστή δεύτερη θέση μεταξύ όλων των τότε αγιορείτικων μονών και ότι ο ηγού-

379. Η Μονή Γρηγορίου.
Φωτογραφία αγνώστου, χ.χ.,
Συλλογή Αριστοτελείου
Πανεπιστήμιου Θεσσαλονίκης.

μενός της οφείλει να καταθέτει ετησίως ένα νόμισμα στο Πρωτάτο. Για μεγάλο κομμάτι της κατοπινής ιστορίας της υπάρχουν λίγες πληροφορίες. Τον 14ο και τον 15ο αιώνα είναι πενιχρά τα οικονομικά μέσα της, ενώ με την οθωμανική κατάκτηση βρίσκεται σε δεινή θέση. Η θέση της επιδεινώθηκε ακόμη περισσότερο λίγο αργότερα, περί το 1500, όταν ερημώθηκε από επιδρομές Αγαρηνών πειρατών και από έναν καταστροφικό εμπρησμό. Ωστόσο, σε έγγραφο της Συνάξεως του 1513 μνημονεύεται η ανέγερση νέων κτιρίων, που πραγματοποιήθηκε με την επιστασία του ηγούμενου της Σπυριδωνος και με χορη-

γία του ηγεμόνα της Μολδαβίας Στέφανου του Μεγάλου (1457–1504) καθώς και άλλων ηγεμόνων παραδουνάβιων περιοχών. Κατά την περίοδο αυτή (16ος αι.) κτίστηκε η βόρεια (η διαχωριστική των δύο αυλών) πτέρυγα με τον παλαιό πυλώνα κι ακόμη το κωδωνοστάσιο, ο πύργος, κλπ. Γύρω στο 1670 η μονή Γρηγορίου είχε 41 μοναχούς.

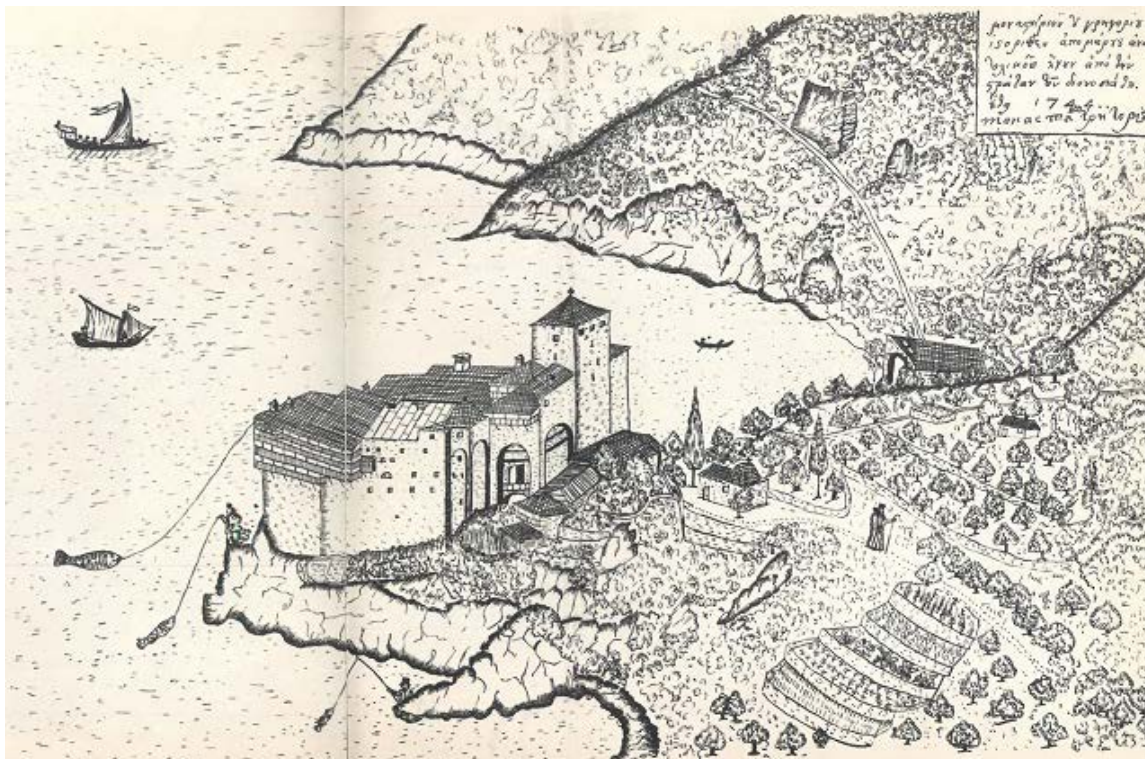
Οι ηγεμόνες της Μολδαβίας δεν διέκοψαν την προσφορά δώρων προς τη μονή έως το 1720, ενώ η προστασία τους συνεχίστηκε έως τις αρχές του 19ου αιώνα.

Ο Ρώσος περιηγητής Βασίλι Μπάρσκι δίνει λεπτομερή περιγραφή του μοναστηριού πριν από τα μέσα του 18ου αιώνα. Το αναφέρει ως το μικρότερο από όλα τα άλλα του Όρους, το σχεδιάζει με τρεις ή τέσσερις ορόφους και σημειώνει ότι έχει κυκλικό σχήμα, με περιορισμένο περίβολο και ενιαία στέγη, με ένα άνοιγμα στο κέντρο, όπου εκτεινόταν η αυλή με το μικρό καθολικό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 17

*Η Ιερά Μονή Γρηγορίου
και η βιβλιοθήκη της*

380. *Η Μονή Γρηγορίου.
Λιθογραφική ανατύπωση από
παλαιότερο σχέδιο του Κιωθίτη
μοναχού Βασίλειου Μπάρσκι.
Αρχικό σχέδιο 1744,
λιθογραφία 1887.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 17

*Η Ιερά Μονή Γρηγορίου
και η βιβλιοθήκη της*

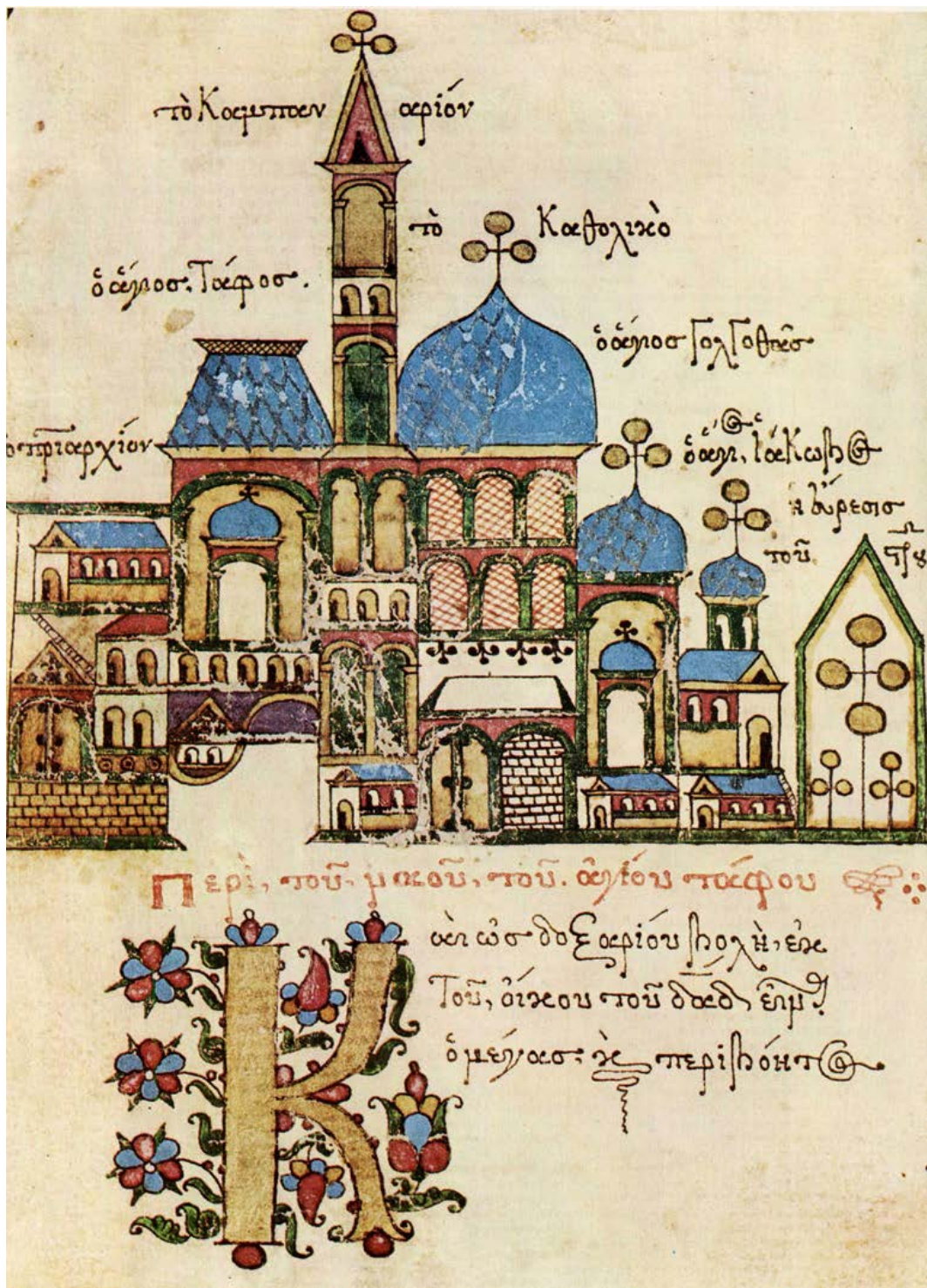
381. *Χειρόγραφο φύλλο με μικρογραφία και διακοσμημένο πρωτόγραμμα από το «Προσκυνητάριον της Ιερουσαλήμ και των αγίων τόπων». Επάνω, απεικονίζεται ο Πανάγιος Τάφος με τα κτίσματα που τον περιβάλλουν τα οποία σημειώνονται με μικρές επιγραφές. Κάτω, διακρίνεται πρωτόγραμμα (Κ) διακοσμημένο με φυτικά μοτίβα (κώδ. 139, φ. 2r). Ο χαρτώος κώδικας, που φυλάσσεται στη βιβλιοθήκη της Μονής Γρηγορίου, αποτελείται από 29 φύλλα μικρών διαστάσεων και κοσμείται από 62 μικρογραφίες και 10 περίτεχνα αρχικά γράμματα. Γραφέας του κώδικα είναι ο ιατρός Δανιήλ, 1680.*

Το 1761 μεγάλη πυρκαγιά, που έκαψε τα περισσότερα κτίρια, μεγάλο αριθμό εγγράφων και κατέστρεψε το καθολικό, επέφερε και τον μαρασμό. Στην ανοικοδόμηση πρωτοστάτησε ο μοναχός και σκευοφύλακας Ιωακείμ Βεσμιντάριος ή Μακρογένης από την Ακαρνανία. Η ανέγερση του νέου Καθολικού άρχισε γύρω στο 1768, με πολλές εισφορές από παραδουνάβιες χώρες, μαζεμένες από εράνους που διενέργησε εκεί η μονή με την άδεια του σουλτάνου, αλλά και του μπροσπολίτη της Ουγγροβλαχίας Γρηγορίου και πολλών Φαναριωτών. Η τοιχογράφηση του έγινε το 1779 από τους Καστοριανούς ζωγράφους Γαβριήλ και Γρηγόριο.

Κατά την περίοδο της Ελληνικής Επανάστασης του 1821 στη μονή εγκαταστάθηκε ομάδα Τούρκων, με αποτέλεσμα την πρόκληση πολλών ζημιών και το κάψιμο βιβλίων.

Το 1846, με ηγούμενο τον Νεόφυτο από τη Μυτιλήνη, κτίστηκε και τοιχογραφήθηκε ο νάρθηκας του καθολικού. Αξιόλογο θεωρείται επίσης το ξυλόγλυπτο τέμπλο με την πλούσια διακόσμηση και τις πολλές παραστάσεις κυρίως από την Παλαιά Διαθήκη και με τους αγαλατοφόρους κιονίσκους.

Μετά τον Νεόφυτο την ηγουμένη ανέλαβε ο Δανιήλ από τη Ζαγορά και το 1859, μόλις 29 ετών, ο Συμεών Αγγελόπουλος ο Αγιοπαυλίτης, με καταγωγή από την Τρίπολη. Κατά τη 46χρονη ηγουμένη του εξόφλησε τα χρέη της μονής, που έφταναν τα 170.000 γρόσια, ανέγειρε νέα κτίρια προς τα δυτικά και τα βόρεια, που περιέβαλαν μια νέα αυλή, διπλασιάζοντας σχεδόν την προϋπάρχουσα έκταση της μονής. Τότε κτίστηκε το αρχονταρίκι, συμπληρωματικά κελιά μοναχών (1892), καθώς και τα μαρμαρένια προπύλαια (1896). Ο αρχικός πυρήνας διακρίνεται στη νότια πλευρά του συγκροτήματος με το καθολικό να κυριαρχεί στο μέσον μικρής αυλής και τον αμυντικό πύργο στην ανατολική πλευρά.

382. Κεντητή ποδέα με τα Εισόδια της Θεοτόκου, δημιουργία молδαβικού εργαστηρίου, περ. 1500.

Η μονή Γρηγορίου λειτουργεί κοινοβιακά από το 1840, με σιγίλιο του πατριάρχη Ανθίμου Δ', και με πρώτο ηγούμενο τον Νεόφυτο, που διέμενε στη σκήτη της Αγίας Άννης. Σήμερα η μονή αριθμεί 75 μοναχούς με ηγούμενο τον αρχιμανδρίτη Πανάρετο.

ΣΚΕΥΟΦΥΛΑΚΙΟ-ΕΙΚΟΝΟΦΥΛΑΚΙΟ

Στο Σκευοφυλάκιο-Εικονοφυλάκιο φυλάσσονται και εκτίθενται αρχαία αναθηματικά ανάγλυφα και επιγραφές προχριστιανικών χρόνων, κτιτορικές επιγραφές ναών των νεότερων χρόνων, μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη, εκκλησιαστικά σκεύη και άμφια, βυζαντινές, μεταβυζαντινές και νεότερες εικόνες. Η μονή φημίζεται επίσης για τα τίμια λείψανα που κατέχει, όπως είναι το δεξί πόδι, ολόκληρος ο μπρός, το δεξί χέρι, οι δύο βραχίονες και αίμα της αγίας Αναστασίας της Ρωμαίας. Μεταξύ άλλων πολύτιμων ιερών αντικειμένων, στο Σκευοφυλάκιο φυλάσσονται και δύο χρυσοκέντητοι επιτάφιοι του 15ου και του 16ου αιώνα.

Ιδιαίτερα αξιόλογη είναι η εικόνα του αγίου Νικολάου (15ος αι.), που βρίσκεται στο καθολικό. Επίσης μια εικόνα της Θεοτόκου, στον τύπο της Οδηγήτριας, γνωστή ως Παναγία Παλαιολογίνα, όπου αναγράφεται: «*Δέσπισ της ευσεβεστάτης Κυράς Μαρίας Ασανίνας Παλαιολογίνας, κυράς της Μολδοβλαχίας*». Μια από τις σπάνιες εικόνες είναι και η Γαλακτοτροφούσα (17ος αι.), που θηλάζει το βρέφος Ιησού, θέμα όχι ιδιαίτερα δημοφιλές στη βυζαντινή εικονογραφία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 17

*Η Ιερά Μονή Γρηγορίου
και η βιβλιοθήκη της*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 17

Η Ιερά Μονή Γρηγορίου
και η βιβλιοθήκη της

383. Η Μονή Οσίου Γρηγορίου,
Ευλογραφία του Γεώργιου
Μόσχου, 1985, Εθνική
Πινακοθήκη και Μουσείο
Αλεξάνδρου Σούτσου.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Η Βιβλιοθήκη της Ιεράς Μονής Γρηγορίου στεγάζεται σε μικρό, θολοσκέπαστο διαμέρισμα του δεύτερου ορόφου της δυτικής πτέρυγας.

Μέχρι το 1821, παρόλες τις ερημώσεις και τις πυρκαγιές (1761), ήταν ιδιαίτερα πλούσια. Κατά την περίοδο όμως της Ελληνικής Επανάστασης απογυμνώθηκε από το απόσπασμα των Τούρκων που είχε εγκατασταθεί και παρέμεινε εκεί μέχρι το 1830. Δεν είναι επακριβώς γνωστές οι απώλειες σε χειρόγραφα και έντυπα. Για την περίοδο αυτή γράφει ο μοναχός Βαρλαάμ (1921): «*Η Βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς μέχρι τοῦ 1821 ἦτο πλουσιωτάτη παρ' ὅλας τὰς καταστρεπτικωτάτας ἐρημώσεις καὶ πυρκαϊάς, ἀλλ' ἀπεγυμνώθη κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Ἐθνικοῦ ἀγῶνος τοῦ 1821, ὅποτε εἰς τὴν Μονὴν Γρηγορίου ἐγκατεστάθη ἀπόσπασμα Τούρκων στρατιωτῶν, οἵτινες ἔκαιον τοὺς φούρνους μὲ περγαμνὰς, χειρόγραφα καὶ διάφορα ἔντυπα τῆς Μονῆς, οὕτω δὲ Κύριος οἶδε ποίας σπουδαιότητος ἔγγραφα κατεστράφησαν*».

Το 1910 ο στενός χώρος της βιβλιοθήκης, με δαπάνη του ηγουμένου Ιακώβου, διευρύνθηκε και ασφαλίστηκε με σιδερένιες πόρτες. Αρχικά τόσο τα χειρόγραφα όσο και τα έντυπα βιβλία ήταν τοποθετημένα στην αριστερή πλευρά μέσα σε υαλόφρακτα ερμάρια, ενώ στη δεξιά πλευρά τοποθετήθηκε η κληροδοτημένη πλούσια προσωπική βιβλιοθήκη εντύπων του ηγουμένου Ιακώβου († 27.1.1910).

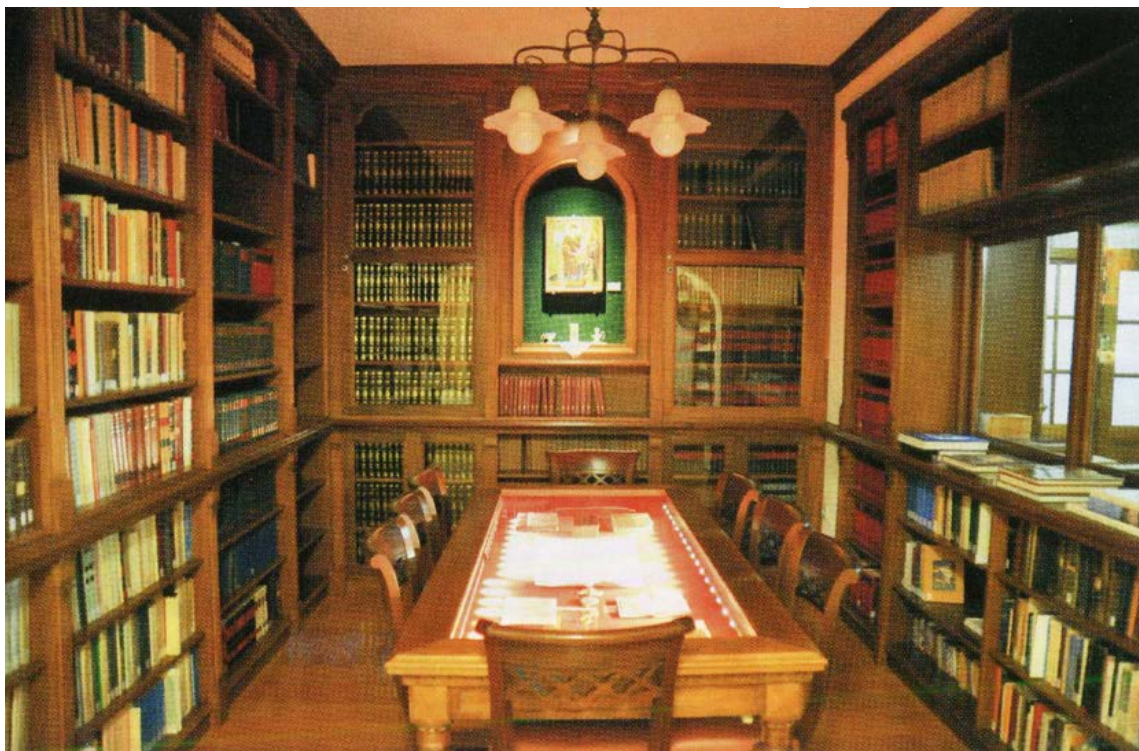
Κατά τα έτη 1964–1974 η μονή διέθετε ξεχωριστό βιβλίο εντυπώσεων ειδικά για τη Βιβλιοθήκη. Στα σημειώ-

ματα γίνεται κυρίως λόγος για την οργάνωση και το υπάρχον υλικό της βιβλιοθήκης, τονίζεται η μέριμνα για τη διατήρηση πολύτιμων χειρογράφων και παλαιτύπων, αλλά σχολιάζεται θετικά και η παρουσίασή της από τον ίδιο τον ηγούμενο της μονής Βησσαρίωνα.

Η Βιβλιοθήκη της μονής Γρηγορίου είναι σήμερα πολύ καλά οργανωμένη. Αριθμεί συνολικά 297 χειρόγρα-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 17

*Η Ιερά Μονή Γρηγορίου
και η βιβλιοθήκη της*

φους κώδικες, 11 από τους οποίους είναι περγαμνοί. Επίσης, περιλαμβάνει 20.000 περίπου έντυπα βιβλία, μεταξύ των οποίων 630 παλαιύτυπα.

Το Αναγνωστήριο, με τα νεότερα βιβλία, βρίσκεται στο ισόγειο βορειοδυτικό άκρο της βορεινής πτέρυγας, του παπα-Συμεών. Λόγω ανεπάρκειας χώρου προβλέπεται η μεταφορά της Βιβλιοθήκης στη νέα ανατολική πτέρυγα.

384. *Εσωτερικό
της Βιβλιοθήκης
της Μονής Γρηγορίου.
Φωτογραφία:
Ησαΐας μοναχού Γρηγοριάτη.*

ΑΡΧΕΙΟ

Το αρχείο της μονής καταστράφηκε από πυρκαγιά δύο φορές, το 1500 και το 1761.

Ταξινομήθηκε για πρώτη φορά το 1928 από τον Βαυλαάμ και τον γραμματέα της μονής Ηλία. Τα σχετικά με τη γενική κτηματική περιουσία της έγγραφα τοποθετήθηκαν σε ιδιαίτερο φάκελο με τίτλο: «Γενικά Έγγραφα της εν Αγίω Όρει Ιεράς Μονής του Οσίου Γρηγορίου». Σε ξεχωριστούς φακέλους τοποθετήθηκαν τα έγγραφα που αφορούσαν το δάσος και το καθένα από τα μετόχια της μονής. Τα τουρκικά έγγραφα συνοδεύτηκαν από επικυρωμένη μετάφραση και τοποθετήθηκαν με τη χρονολογική σειρά της έκδοσής τους στο Σκευοφυλάκιο, ενώ αντίγραφά τους βρίσκονταν σε ιδιαίτερους για κάθε κτίμα φακέλους στο Γραφείο της μονής.

Στο Αρχείο φυλάσσεται μια αξιόλογη συλλογή σιγιλίων, κηρόβουλων, φερμανιών και άλλων εγγράφων, μεταξύ των οποίων ένα τουρκικό σουρέτι του 1429 και ένας βακουφναμές του 1561.

Ας αναφερθούν επίσης ενδεικτικά τα εξής τεκμήρια: α) γράμμα του μητροπολίτη Πλαγινών (Ουγγροβλαχίας) σχετικό με την οφειλόμενη ευγνωμοσύνη προς τον κτίτορα Ιωακείμ, β) χρυσόβουλο του Γρηγορίου Αλεξάνδρου Γκίκα, ηγεμόνα Μολδοβλαχίας, και χρυσόβουλο του Αλεξάνδρου Ιωάννη Υψηλάντη (1553), ηγεμόνα Ουγγροβλαχίας, τα οποία εξαίρουν τις αρετές και τις υπηρεσίες του Ιωακείμ, γ) γράμμα του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Κωνσταντίου του 1830, δ) σιγίλιο του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Γρηγορίου Ε΄ (1798), ε) συμφωνητικό έγγραφο των

385. Ο Μωσής παραδίδει το Νόμο στους Ιουδαίους. Μικρογραφία σε περγαμινό Ψαλτήριο της Μονής Γρηγορίου, 12ος αιώνας (κώδ. 3μ, φ. 79r).

μονών του Αγίου Όρους του 1786 περί ομονοίας, ώστε να αντιμετωπιστεί ο κίνδυνος από τους Τούρκους, ζ) έγγραφα προς τη μονή Γρηγορίου οπλαρχηγών του Μακεδονικού αγώνα, όπως του Βασιλείου Παπακώστα, του Εμμανουήλ Σωτηριάδη, του Παναγιώτη Σκαμπαρδώνη.

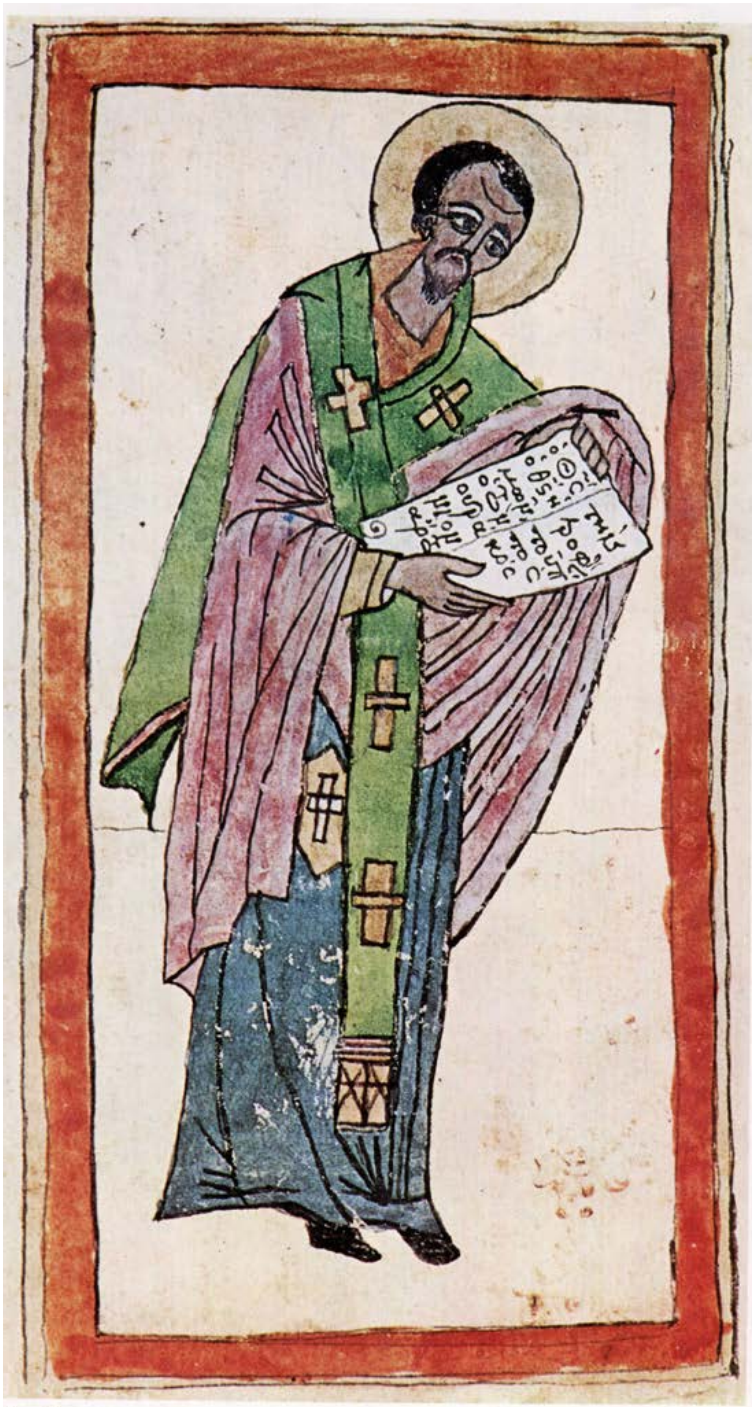

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟΙ ΚΩΔΙΚΕΣ

Η Βιβλιοθήκη αριθμεί συνολικά 297 κώδικες, από τους οποίους μόλις 11 είναι περγαμνοί και οι υπόλοιποι χαρτώοι ποικίλου περιεχομένου. Μεταξύ των χειρογράφων σώζονται και 40 χαρτώοι κώδικες εκκλησιαστικής μουσικής από τον 15ο έως τον 19ο αιώνα.

Ο Σπυρίδων Λάμπρος στα τέλη του 19ου αιώνα εντόπισε και κατέγραψε 161 συνολικά ελληνικά χειρόγραφα (τόμ. Α': 43–59 και τόμ. Β': 470–471).

Στις αρχές όμως του 20ού αιώνα, ο μοναχός της μονής Βαρλαάμ συνέταξε νέο κατάλογο, αποτελούμενο από δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος (1–222) περιγράφονται οι συμμειγείς και ποικίλου περιεχομένου κώδικες, και στο δεύτερο επρόκειτο να καταχωριστούν οι μουσικοί κώδικες, που ο Λάμπρος στον κατάλόγό του αναφέρει συλλήβδην σε ένα λήμμα απλώς ως: «αρ. 118–154. Χαρτ. 8 μεγ. 8. 16. XV–XIX. Εκκλησιαστική μουσική». Ο Βαρλαάμ ακολούθησε το σύστημα του Λάμπρου. Σημείωσε τα κεφάλαια και το περιεχόμενο του κώδικα, αριθμήσε τα φύλλα τους, συμπλήρωσε τα στοιχεία των κωδίκων για τους οποίους ο Λάμπρος αναφέρει μόνο το είδος του περιεχομένου («Θεολογικόν», «Ιατροσόφιον», κλπ.), ενώ συμπεριέλαβε και αρκετά σημειώματα κωδίκων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 17

*Η Ιερά Μονή Γρηγορίου
και η βιβλιοθήκη της*

386. Ο άγιος Ιωάννης
ο Χρυσόστομος. Μικρογραφία
σε χαρτώ λειτουργικό κώδικα
του της Μονής Γρηγορίου,
17ος αιώνας (κώδ. 57).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 17

*Η Ιερά Μονή Γρηγορίου
και η βιβλιοθήκη της*

Στον δικό του κατάλογο ο Βαρλαάμ αριθμεί 136 κώδικες (πλην των μουσικών), αντί των 117 του Λάμπρου. Οι επιπλέον 19 κώδικες προήλθαν από τα κελιά των μοναχών και από το καθολικό. Τους μουσικούς επίσης κώδικες τους ανεβάζει από 36 σε 40.

Από τους νέους κώδικες που κατέγραψε ο Βαρλαάμ αξιοσημείωτοι είναι:

α) αρ. 22. Πρόκειται για κώδικα της μονής με διάφορες ειδήσεις και αναγραφές (19ος αι.). Αποτελείται από 83 σελίδες.

β) αρ. 34. Κώδικας με υπομνήματα σχετικά με τη μονή Γρηγορίου. Ανάγεται στον 19ο αιώνα και αποτελείται από 103 σελίδες.

387. *Ταινιοειδές επίτιτλο
σε περγαμινό Ψαλτήριο
της Μονής Γρηγορίου, 12ος
αιώνας (κώδ. 3μ, φ. 153r).*

Αξίζει να αναφερθεί επίσης το περγαμινό χειρόγραφο του *Ποιμένος του Έρμα*. Στον κατάλογο του Σπυρίδωνος Λάμπρου ο κώδικας αυτός έχει τον αριθμό 96 και χρονολογείται στον 14ο αιώνα. Είναι ένα από τα τρία σωζόμενα χειρόγραφα στα ελληνικά και το μοναδικό με ολόκληρο το έργο. Τον κώδικα εντόπισε ο Κωνσταντίνος Σιμωνίδης στα μέσα του 19ου αιώνα, ο οποίος αφαίρεσε από τα αρχικά εννέα φύλλα τα τρία και, αφού αντέγραψε τα υπόλοιπα, τα παρουσίασε στη Λιψία. Το απόγραφο αγοράστηκε και κατατέθηκε στην εκεί βιβλιοθήκη (1855).

Αξιομνημόνευτο είναι και το *Προσκυνητάριον της Ιερουσαλήμ και των Αγίων Τόπων* (αρ. 159) του έτους 1680. Γραφέας του ο ιατρός Δανιήλ. Είναι από τα λίγα σωζόμενα Προσκυνητάρια των Αγίων Τόπων. Αποτελεί-

ται από 29 φύλλα μικρών διαστάσεων και κοσμείται με 62 μικρογραφίες. Οι μικρογραφίες χαρακτηρίζονται από γραμμικότητα και σχηματικότητα και παριστάνουν συγκροτήματα ναών και μοναστηριών, εκκλησιαστικά και κοσμικά κτίρια, αλλά και λίμνες, ποταμούς, πηγές, κλπ. Το χειρόγραφο κοσμούν επίσης 10 μεγάλα και περίτεχνα πρωτογράμματα.

Ας αναφερθεί επίσης το περγαμινό Ψαλτήριο 3, που, εκτός από επίτιτλα με φυτική διακόσμηση, περιλαμβάνει και δώδεκα εικόνες εξαιρετικής ποιότητας. Ανάγεται στον 12ο αιώνα.

Μεταξύ των ελληνικών χειρογράφων υπάρχουν έντεκα κώδικες από τον 17ο έως τον 19ο αιώνα με έργα συγγραφέων της κλασικής και της ύστερης αρχαιότητας. Στα περισσότερα υπάρχει διάστιχη εξήγηση. Ενδεικτικά αναφέρονται τα *Απομνημονεύματα* του Ξενοφώντος, οι *Μύθοι* του Αισώπου, οι *Επιστολαί* του Συνεσίου, το *Έργα και Ημέραι* του Ησιόδου.

ΕΝΤΥΠΑ ΒΙΒΛΙΑ

Οι ερημώσεις και οι πυρκαγιές κατέστρεψαν ή αποτέφρωσαν πολλά έντυπα βιβλία. Εντούτοις η Βιβλιοθήκη της μονής Γρηγορίου δεν σταμάτησε να εμπλουτίζεται, χάρη κυρίως στις ενέργειες των προϊσταμένων της μονής, αλλά και άλλων. Στα *ex libris* σημειώματα συχνά απαντάται το όνομα «*Νεοφύτου ιερομονάχου και πνευματικού του Έκ Ζαγοράς*». Επίσης το όνομα του προηγουμένου Νεκταρίου, ο οποίος περί το 1830 χρημάτισε αντιπρόσωπος του πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως στη

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 17

Η Ιερά Μονή Γρηγορίου
και η βιβλιοθήκη της

Μόσχα: «Και τὸ δὲ Νεκταρίου προηγουμένου μονῆς Γρηγορίου». Στην Πανοπλία δογματικὴ του 1710 υπάρχει το σημείωμα: «Γερασίου τοῦ ταπεινοῦ μητροπολίτου τῆς Θηβῶν Βιοωτίας τῆς ἑπταπύλου». Στην πρώτη ἔκδοσιν του Συμεῶν του Νέου Θεολόγου υπάρχει στην ἀρχὴ ἐπιστολὴ με ημερομηνία 17 Ιανουαρίου 1837 και υπογραφή «Ἐν Χριστῷ ἀδελφός Διονύσιος προηγούμενος ἐπίτροπος τῆς ἱερᾶς Κοινότητος τοῦ Ἁγίου Ὁρους», ἐπίτροπος στη Θεσσαλονίκη ἀπὸ το 1834 ἕως το 1837.

Σήμερα η βιβλιοθήκη φιλοξενεῖ 20.000 περίπου ἔντυπα βιβλία, μεταξύ των οποίων 630 παλαιότυπα.

Ο Θωμάς Παπαδόπουλος στις Βιβλιοθήκες του Ἁγίου Ὁρους (σ.9) αναφέρει ὅτι η πρώτη ἑλληνικὴ ἔκδοσιν που ἐντόπισε στη μονὴ Γρηγορίου εἶναι του 1531: πρόκειται για το βιβλίον Ἐκδόσεις τῆς ὀρθοδόξου πίστεως του Ἰωάννου του Δαμασκηνοῦ, που τυπώθηκε στη Βερόνα apud Stephanum et fratres Sabios.

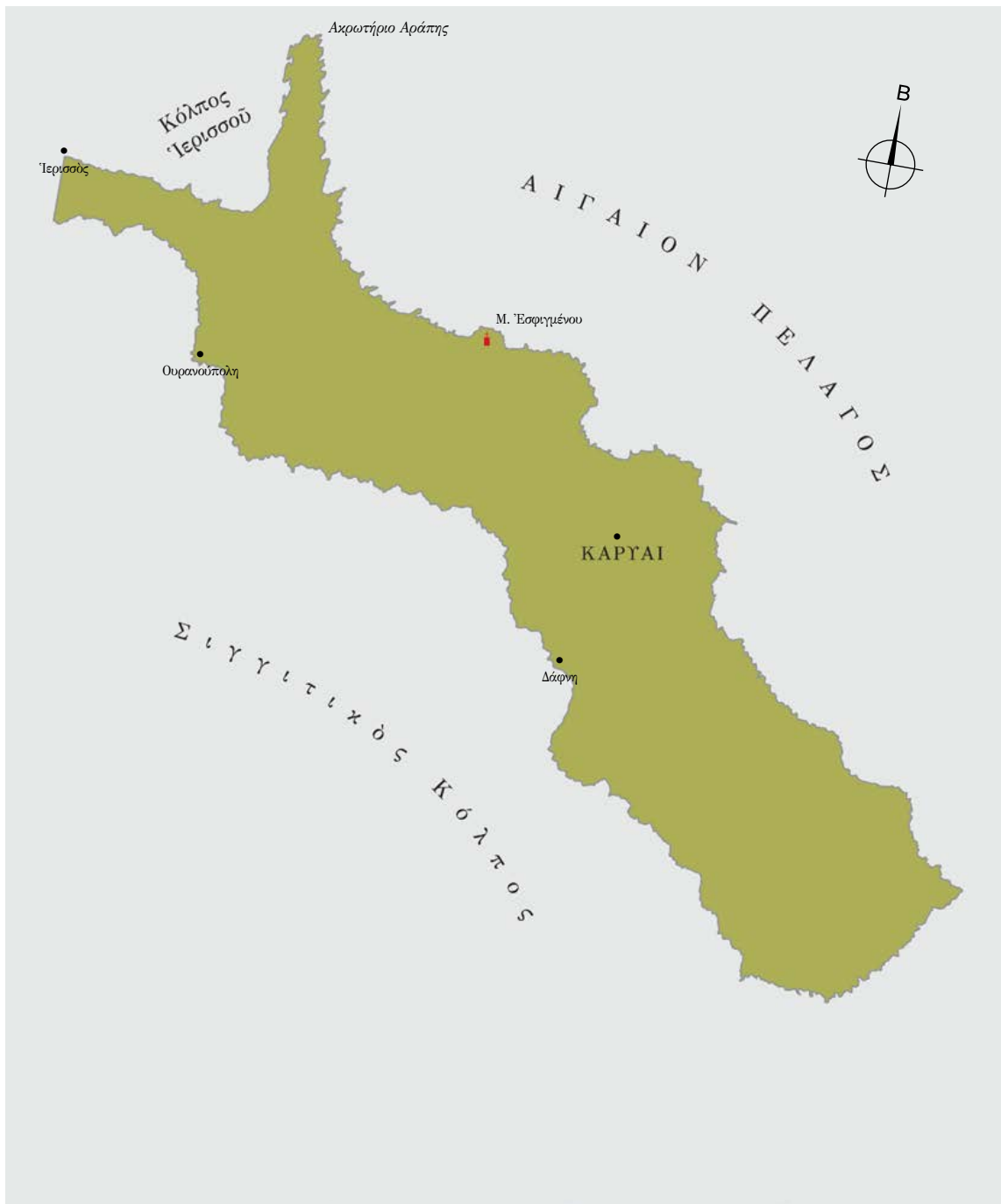

388. Αρχική σελίδα της ἔκδοσης: Ἰωάννης Δαμασκηνός, «Ἐκδόσεις τῆς Ὀρθοδόξου Πίστεως», Βερόνα, Apud Stephanum et fratres Sabios, 1531.

389. Σελίδα τίτλου της ἔκδοσης: «Ἀρχιερατικόν, περιέχον τας θείας και ιερὰς λειτουργίας Ἰωάννου του Χρυσοστόμου, Βασιλείου του Μεγάλου και Γρηγορίου του Διαλόγου», Βενετία Παρὰ Αντωνίω τῷ Βόρτολι, 1714.

Η ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ
ΕΣΦΙΓΜΕΝΟΥ
ΚΑΙ Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ

ΘΕΣΗ

Η Ιερά Μονή Εσφιγμένου βρίσκεται στη μέση ενός μικρού και κλειστού ορμίσκου της βορειοανατολικής πλευράς της Αθωνικής χερσονήσου, μετά το νεώριο της μονής Χιλανδαρίου. Αποπλέοντας από το λιμάνι της Ιερισσού, είναι το πρώτο παραθαλάσσιο, κατά κυριολεξία, μοναστήρι που συναντάμε, αφού βρέχονται από το κύμα ακόμη και τα θεμέλιά του. Στην περιοχή του πρέπει να βρισκόταν το αρχαίο πόλισμα Δίον.

Η μονή Εσφιγμένου κατέχει τη δέκατη όγδοη θέση στην ιεραρχία των είκοσι Ιερών Μονών του Αγίου Όρους.

ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ

Σύμφωνα με την παράδοση, κτίτορες της μονής θεωρούνται η αυτοκράτειρα Πουλχερία και ο αυτοκράτορας Θεοδοσίος Β΄ (ο μικρός) (5ος αι.), ενώ άλλη παράδοση προσθέτει και την Ευδοκία, σύζυγο του Θεοδοσίου. Το πρώτο ιστορικό τεκμήριο για την ύπαρξή της ανάγεται στο 998, όπου, σε πράξη της μονής Βατοπαιδίου, καταγράφεται ως μονή «Εσφαγμένου», με πιθανότερη την εκδοχή ότι οφείλει το όνομά της σε κάποια αποτρόπαιη

390. Στη σελίδα 513:
Η Μονή Εσφιγμένου.
Υδατόχρωμα και μολύβι,
Charles Martel, 1919.
Φωτογραφία:
Bertrand Prévost,
Κέντρο Ζορζ Πομπιντού.

391. *Η Μονή Εσφιγμένου*
στη χερσόνησο του Άθω –
Αγίου Όρους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 18

*Η Ιερά Μονή Εσφιγμένου
και η βιβλιοθήκη της*

σφαγή μοναχού από πειρατές. Μια άλλη όχι αβάσιμη ίσως εκδοχή είναι πως η έκφραση είναι συνώνυμη της έκφρασης «Εσταυρωμένου», λόγω της αφιέρωσης του ναού της στον Σωτήρα, ο οποίος ως εσταυρωμένος ονομαζόταν και εσφαγμένος.

392. *Η Μονή Εσφιγμένου σε τοιχογραφία στον εξονάρθηκα του Καθολικού, Νικηφόρος Ιωάσαφ και Γεράσιμος Ιεροδιάκονος, 1854.*

Το μοναστήρι κρατούν στα χέρια τους ο αυτοκράτορας Θεοδόσιος και η αυτοκράτειρα Πουλχερία, κτίτορες του μοναστηριού.

Για πρώτη φορά η μονή αναφέρεται με το σημερινό όνομα στο εγκλητικό λεγόμενο γράμμα του Παύλου Ξηροποταμινού (1016), όπου ο Θεόκτιστος υπογράφει ως

ηγούμενος της μονής Εσφιγμένου. Στη συνέχεια η ονομασία αυτή εμφανίζεται στη διαθήκη του μοναχού Δημητρίου του Χαλκέως (1030), όπου ως εκτελεστής της υπογράφει ο «*Θεόκτιστος μοναχός και καθηγούμενος της μονής Εσφιγμένου*». Επίσης, το 1035 καταχωρίζεται σε έγγραφο η πώληση προς τον ηγούμενό της Θεόκτιστο αγροτεμαχίου από το κοντινό μοναστήρι των Πλακίων.

Για τη ονομασία Εσφιγμένου υπάρχουν επίσης διάφορες υποθέσεις. Σύμφωνα με μια εκδοχή, οφείλεται στη θέση της, καθώς βρίσκεται ανάμεσα στους τρεις λόφους, της Ζωοδόχου Πηγής, της Σαμάρειας και της Γριμποβίτσας, από τους οποίους κατά κάποιο τρόπο μοιάζει να περισφίγγεται. Σχετικά με αυτό ο Ιωάννης Κομνηνός στο *Προσκυνητάριον* γράφει: «*Όνομάζεται τοῦ Ἐσφιγμένου, διότι εἶναι ἀνάμεσα σὲ τρία βουνάκια περιωρισμένον σιμὰ εἰς τὸν αἰγιαλόν*». Άλλοι υποστηρίζουν ότι το όνομα σχετίζεται με τον ιδρυτή ή ανακαινιστή της, που ήταν κάποιος μοναχός «*μονοχίτων σχοινίῳ σφιγκτῶ ἐξωσμένος*». Τις δύο αυτές ερμηνείες τις είχε προβάλει ο πατριάρχης Φλόθεος Κόκκινος (14ος αι.) στο *Εγκώμιό* του για τον Γρηγόριο τον Παλαμά, αλλά ο ίδιος αμφιβάλλει και για τις δύο.

Το 1015 η μονή κατέχει την έκτη θέση, την πέμπτη θέση κατέχει στο Β΄ Τυπικό του Μονομάχου (1045) και την ένατη στο Γ΄ Τυπικό (1394), στο οποίο υπέγραφε ο ηγούμενος Εσφιγμένου Κύριλλος. Την ίδια χρονιά υπέστη μεγάλες ζημιές από καταβύθιση, γεγονός που προκάλεσε την καταστροφή οικοδομών της. Συνήλθε γρήγορα, αφού απέκτησε μερικά αξιόλογα κτήματα. Παρά ταύτα από τα τέλη του 11ου αιώνα μέχρι τα μέσα του 13ου περνά σχεδόν στην αφάνεια και στο αρχείο της περιλαμβάνεται μόνο ένα αντίγραφο μιας πράξης από αυτήν την περίοδο.

Στους επόμενους δύο αιώνες και μέχρι την οθωμανική κατάκτηση διέρχεται περίοδο ακμής, στην οποία συντέ-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 18

*Η Ιερά Μονή Εσφιγμένου
και η βιβλιοθήκη της*

λεσαν αυτοκράτορες του Βυζαντίου και ηγεμόνες άλλων ορθόδοξων χωρών, όπως ο αυτοκράτορας Ιωάννης Ε΄ Παλαιολόγος, ο κράλης της Σερβίας Στέφανος Δουσάν, ο δεσπότης Γεώργιος Βράγκοβιτς.

Την περίοδο αυτή ανάμεσα στους μοναχούς της συγκαταλέγονται και κάποιες προσωπικότητες, όπως ο μοναχός Ακάκιος, μετέπειτα πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Αθανάσιος (1289–1293, 1303–1311), και ο άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς, που διετέλεσε για λίγο ηγούμενός της (1333–1334), σε εποχή που είχε 200 μοναχούς. Στον άγιο Γρηγόριο είναι αφιερωμένο παρεκκλήσιο στην ανατολική πλευρά της μονής, όπου υπάρχει και αγίασμα του αγίου.

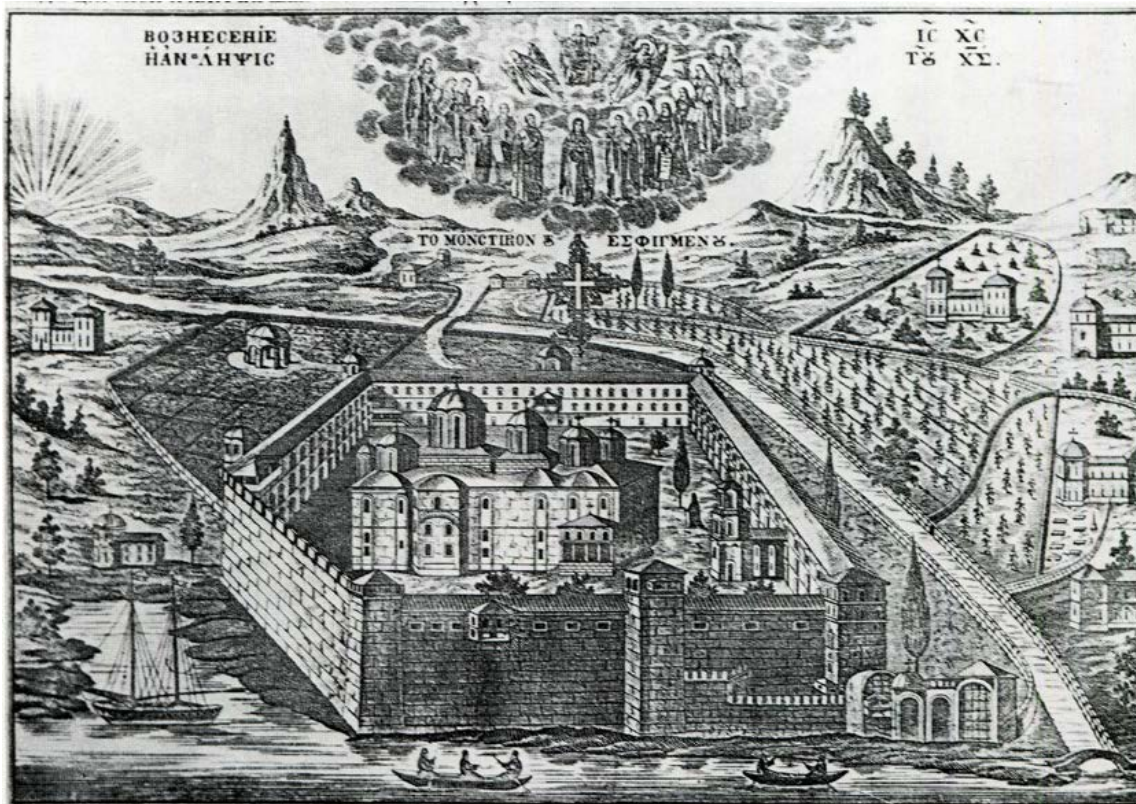

393. Η Μονή Εσφιγμένου. Φωτογραφία από την έκδοση:
*Ιερομόναχος Στέφανος Κελλιώτης, «Λεύκωμα του Αγίου Όρους Αθω»,
Μαγδεβούργο, Τύποις Kunst- und Lichtdruckwerk Paul Richter, 1928.*

Η παραθαλάσσια θέση της μονής και ο προστατευόμενος από τον καιρό όρμος της την καθιστούσαν εύκολο στόχο πειρατικών επιδρομών, λεπλασιών και πυρπολήσεων. Οι περιπέτειες αυτές αποτυπώνονται σε ενθυμήσεις σε τρία χειρόγραφα της μονής (αρ. 4, 14 και 296). Στο ένα αναφέρεται ότι τρεις φορές «έκουρσεύθη ἡ βασιλικὴ μονὴ τοῦ Ἐσφιγμένου· ἡ πρώτη εἰς τοὺς ,ςτπα΄

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 18

Ἡ Ἱερά Μονὴ Ἐσφιγμένου
καὶ ἡ βιβλιοθήκη της

(=873) χρόνους, ἡ δευτέρα εἰς τοὺς ,ςφνε΄ (=1047) καὶ ἡ τρίτη, ἡ τελεία ἐρήμωσις, ἔγινεν εἰς τοὺς ,ζμβ΄ (=1533) ὑπὸ τῶν ἀθέων Ἀγαρηνῶν». Στις 26 Ιουνίου του 1533 ἐγίνε, ὅπως σημειώνεται σε περγαμνὸ κώδικα του 11ου αἰῶνα (αρ. 14), «ἡ ἄλωσις τοῦ Ἐσφιγμένου». Μετά δέκα ἡμέρες γιὰ δεύτερη φορά ἄλλοι Ἀγαρηνοὶ πήραν τα πάντα, ἔκαψαν τὴ μονὴ καὶ αἰχμαλώτισαν ἐννέα μοναχοὺς μαζί με

394. Ἡ Μονὴ Ἐσφιγμένου
με τὴν ἀνάληψη τοῦ Χριστοῦ
σε χαλκογραφία ἀγνώστου,
[Ρωσία], μέσα 19ου αἰῶνα.

τα πλοία τους. Οι διώσεις βέβαια της μονής δεν περιορίζονται σε τρεις. Το 1469, π.χ., προκειμένου να βγει από τη δεινή θέση στην οποία είχε περιέλθει ύστερα από πειρατική επιδρομή, πούλησε το κτήμα της στον Πρόβλακα στη χήρα του σουλτάνου Μουράτ Β', ενώ το 1491 πυρκαγιά προκάλεσε νέες καταστροφές. Την ίδια τύχη είχε και το έτος 1634, ενώ σοβαρό πλήγμα υπέστη και με τη δεύτερη δήμευση των κτημάτων της από τον Σελίμ.

Εντούτοις η μονή κατόρθωσε να ανασυγκροτηθεί, καθώς φαίνεται από έγγραφο του έτους 1569, στο οποίο αναφέρεται ότι 51 μοναχοί εργάζονταν δραστήρια για την ανασυγκρότησή της.

Το 1610 χρειάστηκε να καταβάλει το ποσό των 4.000 άσπρων προς τον Πακή Τζελεπή για την εξαγορά κτήματος στην Πορταριά, που είχε αρπαγεί. Οι έρανοι στις ελληνικές και τις παραδουνάβιες χώρες, αλλά και στη Ρωσία, με άδεια του τσάρου Αλεξίου Μιχαήλοβιτς το 1655, βοήθησαν στην ανασυγκρότησή της. Όμως τη δεκαετία του 1660 λόγω χρεών έκλεισε για ένα διάστημα και οι μόλις 6 με 7 μοναχοί της αναγκάστηκαν να κρύψουν τα κειμήλιά της στο βουνό της Σαμάρειας για να τα διασώσουν.

Κατά την ύστερη περίοδο της Τουρκοκρατίας τέσσερις τουλάχιστον μητροπολίτες εγκαταβίωσαν στη μονή και την ευεργέτησαν με αξιόλογες δωρεές. Έτσι η Εσφιγμένου περνά σε μια νέα φάση ζωής και ακμής. Από τους μητροπολίτες αυτούς, ο Μελενίκου Γρηγόριος, παραιτούμενος από τον θρόνο του, πρωτοστάτησε ως μοναχός Γεράσιμος τον 18ο αιώνα στην υλική αποκατάστασή της. Ενδιαφέρθηκε για τη συντήρηση και την ανασυγκρότησή της, ενώ παράλληλα πρόσφερε από το προσωπικό του ταμείο 5.000 γρόσια στον εβραίο τοκογλύφο Ισαάκ, στον οποίο η μονή χρωστούσε 100.000 άσπρα. Επίσης, ο μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Δανιήλ συντέλεσε στην πνευματική αναμόρφωσή της, κυρίως με τη μετατροπή

της μονής σε κοινοβιακή το 1797, με σιγίλιο του πατριάρχη Γρηγορίου Ε΄, που αντικαταστάθηκε από άλλο του Καλλινίκου Ε΄ το 1801. Κατά τη μετατροπή της σε κοινόβιο την ηγουμενία ανέλαβε κάποιος Ακάκιος. Εξαιτίας της ολιγόμηνης διάρκειας της ηγουμενίας του, ως πρώτος ηγούμενος θεωρείται ο Ευθύμιος και δεύτερος, από το 1804, ο περίφημος λόγιος Θεοδώρητος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 18

*Η Ιερά Μονή Εσφιγμένου
και η βιβλιοθήκη της*

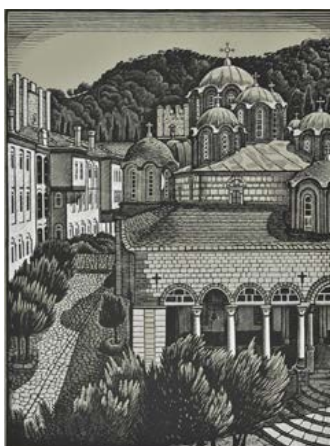

Τη μονή τίμησαν και ευεργέτησαν επίσης οι πατριάρχες της Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριος Ε΄ (1746–1821) και Άνθιμος ς΄ ο Κουταλιανός (1782–1877), ο οποίος κατατάσσεται μεταξύ των μοναχών της. Το 1802 ο Γρηγόριος Ε΄ ανακαίνισε μεγάλο τμήμα της νότιας πλευράς που είχε καταρρεύσει. Στις αρχές επίσης του αιώνα, με τη στιβαρή διοίκηση των ηγουμένων Ευθυμίου Μοσχονησιώτη (ο οποίος είναι μνηθεί στη Φιλική Εταιρεία) και Θεοδωρήτου Ιωαννίτη, απέκτησε μεγάλη ευρωστία. Με τη φροντίδα του Ανθίμου ς΄ απέκτησε ως δωρεά τη μονή Φλωρέστι (Ρουμανίας) στις ηγεμονίες. Οι μοναχοί της το

395. *Η Μονή Εσφιγμένου.
Φωτογραφία:
Πέτρος Πολίτης, 2018.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 18

*Η Ιερά Μονή Εσφιγμένου
και η βιβλιοθήκη της*

396. *Η Μονή Εσφιγμένου.
Ευλογηγραφία του Γεώργιου
Μόσχου, 1985, Εθνική
Πινακοθήκη και Μουσείο
Αλέξανδρου Σούτσου.*

1808 ήταν 42, από τους οποίους 36 ζούσαν εντός των τειχών.

Τον Φεβρουάριο του 1821 έφτασε στη μονή ο Εμμανουήλ Παπάς με εντολή να οργανώσει την επανάσταση στη Μακεδονία με γρήγορους ρυθμούς. Κατά τη δεύτερη επίσκεψή του στη μονή, ο Εμμανουήλ Παπάς, συνοδευμένος από τον ηγούμενό της Ευθύμιο, απέπλευσε για την Ύδρα, ώστε να εξασφαλιστεί βοήθεια από τον νότο. Η αποστολή τους είχε άδοξο τέλος.

Κατά τα έτη 1854–1858 η μονή ανακαινίστηκε. Νέες οικοδομές ανεγέρθηκαν κατά τα έτη 1854, 1857 και 1858 και έτσι η επιφάνειά της διπλασιάστηκε. Επί ηγούμενου Αγαθαγγέλου Καλλιπολίτη (1833–1871) έγινε συνολική ανακαίνιση και περαιτέρω επέκταση της μονής με δωρεές από τη Ρωσία.

Την ίδια περίπου εποχή λειτούργησε κατά διαστήματα (1871–1872, 1885–1889, 1891–1899) στη μονή σχολή αγιογραφίας υπό τον ηγούμενο Λουκά Β΄, διάδοχο του Αγαθαγγέλου.

Από τη δεκαετία του 1960, η μονή Εσφιγμένου δεν αναγνωρίζει την πνευματική πατρότητα του πατριαρχείου, λόγω των κινήσεων του πατριάρχη Αθηνάγορα προς τα άλλα δόγματα. Τον Ιούνιο του 1972 η Ιερά Κοινότητα του Αγίου Όρους αποφάσισε την αποπομπή του αντιπροσώπου της μονής, η οποία είχε ήδη διακόψει με διαδοχικές ενέργειες την επικοινωνία με τις λοιπές αγιορειτικές μονές και τις Ορθόδοξες Εκκλησίες, έχοντας αυτοανακηρυχθεί ζηλωτική και αποδεχθεί ως εκκλησιαστική κεφαλή τον τότε αρχιεπίσκοπο μερίδας των λεγόμενων «Γνησίων Ορθοδόξων Χριστιανών» (παλαιομερολογητών) Αυξέντιο. Σήμερα τα κεντρικά κτίριά της θεωρείται πως κατέχονται παράνομα από αυτούς τους μοναχούς.

Το 2002 σχηματίσθηκε νέα αδελφότητα, που διαμένει όμως στις Καρυές. Απαρτίζεται από 23 μοναχούς, με ηγούμενο τον αρχιμανδρίτη Βαρθολομαίο.

Το νέο καθολικό της Ιεράς Μονής Εσφιγμένου, που βρίσκεται στο δυτικό τμήμα της αυλής, είναι αφιερωμένο στην Ανάληψη του Κυρίου. Θεμελιώθηκε από τον ηγούμενο Θεοδώρητο το 1808 και εγκαινιάστηκε από τον πατριάρχη Γρηγόριο Ε΄ το 1811. Έγινε με σχέδια του Τήνιου αρχιτέκτονα Παύλου και χρηματοδότηση του μητροπολίτη Κασσανδρείας Ιγνατίου. Αντικατέστησε το παλιό καθολικό που είχε δύο νάρθηκες και εξωνάρθηκα με περιστύλιο. Τα μαρμάρινα στοιχεία του μεταφέρθηκαν από την Τήνο. Ο ναός ιστορήθηκε τμηματικά: ο κυρίως ναός το 1811, το Ιερό Βήμα το 1818 από τους Γαλατσιάνους αγιογράφους Βενιαμίν, Ζαχαρία και Μακάριο, και η λιτή το 1841 από τους αδελφούς της μονής Ιωάσαφ, Νικηφόρο, Γεράσιμο και Άνθιμο. Το ξυλόγλυπτο κοιλόκυρτο τέμπλο είναι χαρακτηριστικής τέχνης και ομορφιάς. Κατασκευάστηκε το 1813 και αργότερα επιχρυσώθηκε. Φέρει πλούσια φυτική διακόσμηση και σκηνές από την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη.

ΛΟΓΙΟΙ ΜΟΝΑΧΟΙ

Ο Θεοδώρητος Ιωαννίτης μόνασε αρχικά στη Σκήτη της Αγία Άννης για πολλά χρόνια και στη συνέχεια στη Μεγίστη Λαύρα. Το 1802 ορίστηκε ηγούμενος της μονής Εσφιγμένου, για την ανασυγκρότηση της οποίας εργάστηκε με ζήλο και αποτελεσματικότητα. Αργότερα αποσύρθηκε σε Κελλί της Λαύρας, όπου ασχολήθηκε με μελέτες και συγγραφές. Δεν γνωρίζουμε ποια ήταν η τυπική μόρφωσή του, εκτός του ότι υπήρξε μαθητής του Κυρίλλου Αγραφιώτη στην Αθωνιάδα. Διακρινόταν πά-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 18

*Η Ιερά Μονή Εσφιγμένου
και η βιβλιοθήκη της*

397. Η Μονή Εσφιγμένου.
Λιθογραφία αγνώστου, 1881.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 18

*Η Ιερά Μονή Εσφιγμένου
και η βιβλιοθήκη της*

ντως για την ευρυμάθεια και τη φιλοπονία του. Το 1800 είχε μεταβεί στη Λιψία για την έκδοση του έργου του *Ἑρμνεΐα εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν*, που θεωρήθηκε τολμηρό ως προς τις αλληγορίες του και απαγορεύτηκε, πράγμα που μάλλον είχε προβλέψει, γι' αυτό και δημοσιεύτηκε ανώνυμα. Αργότερα έστειλε στο πατριαρχικό τυπογραφείο το χειρόγραφο της *Ἑρμνεΐας εἰς τὸν Δανιὴλ*. Η δημοσίευση αυτή τη φορά δεν πραγματοποιήθηκε. Το έργο απορρίφθηκε «διὰ τὸ ἀξιόμειπτον τῆς ἀλληγορικῆς ἐξηγήσεως», όπως τον πληροφορεί ο πατριάρχης Κύριλλος σ' με γράμμα. Βάση της ερμηνείας του Θεοδώρητου ήταν η συμβολική σύνδεση των σκηνών των δύο αποκαλυπτικών αυτών κειμένων με την προσδοκία για την ανάσταση του Γένους.

Ο Θεοδώρητος, μολονότι σφοδρός αντίπαλος των Κολλυβάδων, είχε αγαθές σχέσεις με έναν εκ των επικεφαλής του παραδοσιοκρατικού και αντιευρωπαϊκού αυτού κινήματος, τον Νικόδημο τον Αγιορείτη. Όταν μάλιστα βρισκόταν στη Λιψία δέχτηκε την παράκληση εκ μέρους του Νικόδημου να επιστατήσει στην έκδοση του *Πηδαλίου*. Εκτός όμως από την επιστασία της έκδοσης, ο Θεοδώρητος προσπάθησε να διασαφίσει το περιεχόμενο και παρενέβη με δικά του σχόλια, αντίθετα προς εκείνα του Νικοδήμου. Το γεγονός προκάλεσε τη διάσταση μεταξύ των δύο ανδρών.

Το κυριότερο έργο του Θεοδώρητου δεν σώζεται. Ήταν η ιστορία του Αγίου Όρους, την οποία συνέταξε μετά από πολύχρονη έρευνα στις βιβλιοθήκες και τα αρχεία των μονών. Σύμφωνα με την παράδοση μπήκαν στο Κελλί του ληστές, δεν βρήκαν χρήματα, και εξοργισμένοι κατέστρεψαν μεταξύ άλλων και τα χειρόγρατά του. Από την απελπισία του ο Θεοδώρητος πέταξε στη φωτιά ό,τι είχε απομείνει. Εύλογο είναι να υποθέσει κανείς πως το Κελλί του λεηλατήθηκε το 1822, κατά την εισβολή του τουρκικού στρατού στον Άγιον Όρος, και ότι αυτός διέ-

φυγε χωρίς να πάρει μαζί του τα χειρόγραφα. Τελικά κατέφυγε πρόσφυγας στην Προύσα της Μικράς Ασίας, όπου πέθανε το 1823.

Φαίνεται ότι ένα μέρος της συλλογής του Θεοδώρητου το παρέλαβε ο ανιψιός του Ιάκωβος Νεοσκηπιώτης, ακαταπόνητος κωδικογράφος, και το χρησιμοποίησε στην *Αθωνιάδα* του, ενώ άλλο τμήμα του, ίσως μεγαλύτερο, το ιδιοποιήθηκε ο Πορφύριος Ουσπένσκι.

Ο Παχώμιος Εσφιγμενίτης έγραψε τα έργα *Ιστορία τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἐσφιγμένου* (σε 3 τόμους) και *Ιστορία τοῦ Ἁγίου Ὁρους κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821*, αδημοσίευτα και τα δυο, που σώζονται σε χειρόγραφα της μονής.

Ο Γερμανός Εσφιγμενίτης εξέδωσε στο Ναύπλιο το περιοδικό *Εὐαγγελικὴ Σάλπιγξ* (1834–1838) και συνέγραψε τον βίο του οσιομάρτυρα Αγαθάγγελου Εσφιγμενίτη (1819). Πέθανε στα Τρίκαλα Κορινθίας ως δάσκαλος.

Στην Εσφιγμένου εγκαταβίωσε και ο μητροπολίτης Γρεβενών Κλήμης, ο οποίος είχε σπουδάσει με έξοδα της μονής. Απεβίωσε το 1898.

Ο Ζωσιμάς Εσφιγμενίτης ήταν ο εκδότης της εφημερίδας *Προμηθεὺς* και πολλών εκκλησιαστικών και θεολογικών έργων. Πέθανε στον Βόλο το 1902.

ΕΙΚΟΝΟΦΥΛΑΚΙΟ

Το Εικονοφυλάκιο στεγάζεται προσωρινά στην αίθουσα του συνοδικού, στο παλαιό ηγουμενείο. Εδώ φυλάσσονται φορητές εικόνες διαφόρων εποχών, όπως του Χρι-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 18

*Ἡ Ἱερὰ Μονὴ Ἐσφιγμένου
και ἡ βιβλιοθήκη της*

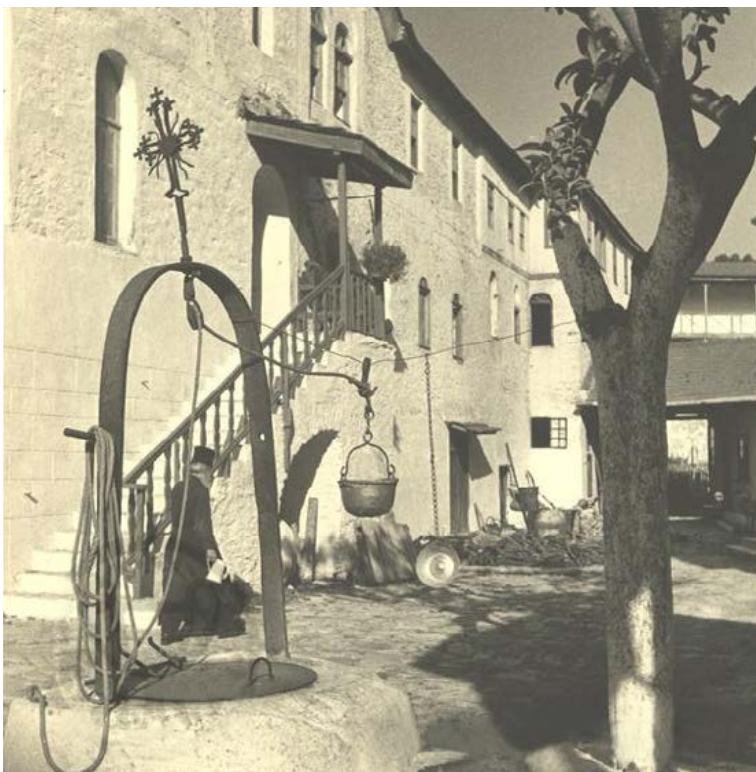
398. Ζωσιμάς Εσφιγμενίτης, λόγιος και εκδότης (1835–1902). Από την έκδοση: Μανουήλ Γεδεών, «Μνεΐα των προ εμού: 1800-1863-1913», Αθήνα, Τυπ: «Τα Χρονικά», 1934.

399. Ο Χριστός Παντοκράτωρ με τους τέσσερις ευαγγελιστές στις γωνίες και τους αποστόλους περιμετρικά, ψηφιδωτή εικόνα της Μονής Εσφιγμένου, 14ος αιώνας.

στού και της Παναγίας Βρεφοκρατούσας. Ξεχωρίζει τρίπτυχο με κεντρικό θέμα τον άγιο Νικόλαο. Το βασικό όμως σύνολο των εικόνων της μονής είναι τοποθετημένες για λατρευτική χρήση στο καθολικό.

Στο Εικονοφυλάκιο φυλάσσεται και μια αρχαιότατη εικόνα του Χριστού Παντοκράτορα με μικροσκοπικές ψηφίδες. Παριστάνει τον Χριστό ολόσωμο να ευλογεί με

το δεξιό χέρι και να κρατάει ευαγγέλιο στο αριστερό. Τοποθετείται στον 14ο αιώνα, αλλά ίσως είναι παλαιότερη. Περιβάλλεται από ασημένιο πλαίσιο (του 1792) στο οποίο εικονίζονται οι απόστολοι, ενώ στο κάτω μέρος του είναι τοποθετημένα μικρά τεμάχια από λείψανα αγίων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 18

*Η Ιερά Μονή Εσφιγμένου
και η βιβλιοθήκη της*

400. *Μονή Εσφιγμένου.
Ασπρόμαυρη φωτογραφία,
Λέων Φραντζής, χ.χ., Ελληνικό
Λογοτεχνικό και Ιστορικό
Αρχείο – Μορφωτικό
Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 18

*Η Ιερά Μονή Εσφιγμένου
και η βιβλιοθήκη της*

401.

402.

401-402. *Μονή Εσφιγμένου.
Ασπρόμαυρη φωτογραφία,
Λέων Φραντζής, χ.χ.,
Ελληνικό Λογοτεχνικό και
Ιστορικό Αρχείο – Μορφωτικό
Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.*

ΣΚΕΥΟΦΥΛΑΚΙΟ

Το Σκευοφυλάκιο της μονής Εσφιγμένου στεγάζεται προσωρινά μαζί με τη Βιβλιοθήκη πάνω από τον νάρθηκα του καθολικού. Εδώ φυλάσσονται χρυσοκέντητα άμφια διαφόρων εποχών, σταυροί, ευαγγέλια, λειτουργικά σκεύη (αρτοφόρια, δισκοπότηρα) και άλλα αντικείμενα. Πολλά σκεύη είχαν κατασκευαστεί στη Βλαχία και στη Βιέννη, με τη φροντίδα του Νείλου, μετέπειτα μητροπολίτη Πενταπόλεως, που έγινε μοναχός στη μονή Εσφιγμένου το 1868.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 18

*Η Ιερά Μονή Εσφιγμένου
και η βιβλιοθήκη της*

*403. Σταυρός από τη Μονή
Εσφιγμένου. Ασπρόμαυρη
φωτογραφία, Λέων Φραντζής,
χ.χ., Ελληνικό Λογοτεχνικό και
Ιστορικό Αρχείο – Μορφωτικό
Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 18

*Η Ιερά Μονή Εσφιγμένου
και η βιβλιοθήκη της*

Στον χώρο είναι αναρτημένο και τεμάχιο κεντητού υφάσματος από τη σκηνή στην οποία διέμενε ο Μέγας Ναπολέων κατά την εκστρατεία του στην Αίγυπτο. Είναι δώρο του πατριάρχη Γρηγορίου Ε΄ στη μονή και χρησιμοποιείται μια φορά τον χρόνο την ημέρα της Αναλήψεως που εορτάζει η μονή ως πέτασμα στη βασιλείο πύλη του καθολικού. Στο Σκευοφυλάκιο φυλάσσεται επίσης ένα ιστορικό λάβαρο από την περίοδο της εθνεγερσίας. Ακόμη, εκτίθενται δύο επιτραχήλια, ένα του Πέτρου Ράρες, βοεβόδα Μολδαβίας, του 1537, και ένα άλλο που είχε κατασκευαστεί λίγο πριν από την Άλωση.

ΑΡΧΕΙΟ

Το Αρχείο της μονής Εσφιγμένου στεγάζεται σε ιδιαίτερο χώρο, ένα μέρος του όμως φυλάσσεται στην παλαιά Βιβλιοθήκη, στον χώρο πάνω από το καθολικό.

Ο πρώτος από τους επισκέπτες του Αρχείου που μας παραδίδει ακριβείς πληροφορίες είναι ο Ρώσος Βασίλι Μπάρσκι το 1744. Αναφέρεται σε δέκα χρυσόβουλα που είδε, τα πέντε βυζαντινά (τρία από αυτά δεν υπάρχουν σήμερα). Ο λόγιος Εσφιγμενίτης ηγούμενος Θεοδώρητος αντέγραψε στις αρχές του 19ου αιώνα σημαντικό τμήμα του αρχείου. Στα διασωθέντα αντίγραφα του προβάλλει ζωντανό το περιεχόμενο των εγγράφων. Το 1846 επισκέφτηκε τη μονή ο Πορφύριος Ουσπένσκι. Στον κατάλογο των εγγράφων του Αγίου Όρους που δημοσίευσε το 1847 αναφέρονται και 20 έγγραφα της Εσφιγμένου. Επίσης, πιθανότατα το 1859, ο Πέτρος Σεβαστιάνοφ φωτογράφησε τουλάχιστον 17 βυζαντινά έγγραφα του Αρχείου,

404-405. Παρασελίδες μικρογραφίες σε περγαμινό Μηνολόγιο της Μονής Εσφιγμένου, 11ος αιώνας (κώδ. 14, φ. 386r και 386v).

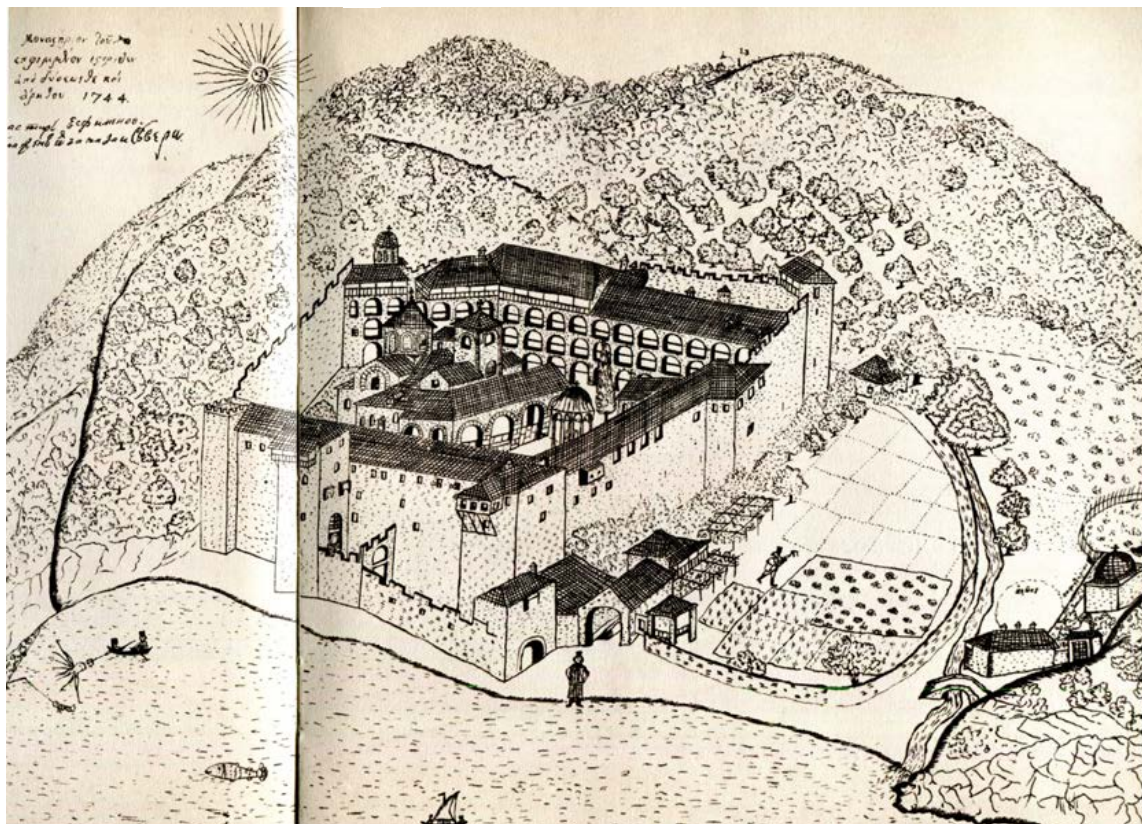
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 18

Η Ιερά Μονή Εσφιγμένου
και η βιβλιοθήκη της

που χρησιμοποιήθηκαν στην έκδοση του 1906 από τους L. Petit και W. Regel.

Ο Εσφιγμενίτης Γεράσιμος Σμυρνάκης μελέτησε το 1903 το αρχείο και άντλησε πολλές πληροφορίες που τις χρησιμοποίησε στην ιστορία της μονής.

Πρώτος ο Μανουήλ Γεδεών δημοσίευσε το 1888 έντεκα έγγραφα από το Αρχείο της μονής Εσφιγμένου. Οι

406. Η Μονή Εσφιγμένου.
Λιθογραφική ανατύπωση από
παλαιότερο σχέδιο του Κιωβίτη
μοναχού Βασίλειου Μπάροκι.
Αρχικό σχέδιο 1744,
λιθογραφία 1887.

εκδότες του ελληνικού αρχείου της το 1906, ο L. Petit και ο W. Regel, στην έκδοση των βυζαντινών εγγράφων συμπεριέλαβαν και 21 μεταβυζαντινά, που χρονολογούνται από το δεύτερο μισό του 15ου αιώνα έως και το 1848 —ανάμεσά τους σλαβικά έγγραφα, μεταφράσεις τουρκικών και ρουμανικών εγγράφων, καθώς και αντίγραφα από έγγραφα άλλων αρχαιακών συλλογών. Η έκ-

407. Σκηνές από τον βίο των αγίων Μηνά, Ερμιογένους και Ευγράφου. Ολοσέλιδη μικρογραφία σε περγαμινό Μηνολόγιο της Μονής Εσφιγμένου, 11ος αιώνας (κώδ. 14, φ. 294ν).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 18

*Η Ιερά Μονή Εσφιγμένου
και η βιβλιοθήκη της*

δοση του 1973 (βλ. Βιβλιογραφία) εστιάστηκε κυρίως στα βυζαντινά έγγραφα. Το 2008, στη σειρά «Αθωνικά Σύμμεικτα», εκδόθηκε η έρευνα του Ζήση Μελισσάκη για τα ελληνικά μεταβυζαντινά έγγραφα. Η έκδοση περιλαμβάνει τις επιτομές 105 εγγράφων, που χρονολογούνται από το 1527 έως το 1801.

Στο Αρχείο σώζεται χειρόγραφος κατάλογος, που συντάχθηκε στις αρχές του 20ού αιώνα, πολλά όμως έγγραφα απουσιάζουν από αυτόν. Έχει τον τίτλο: *Κατάλογος τῶν ἐγγράφων τῆς ἱερᾶς καὶ σεβασμίας βασιλικῆς καὶ πατριαρχικῆς μονῆς τοῦ Ἐσφιγμένου ἐν Ἄθῳ.*

Από τα χρυσόβουλα ας αναφερθούν εκείνα του Ιωάννου Ε΄ Παλαιολόγου (1357), του Στεφάνου Δουσάν Δ΄ Ούρος (1347), του Γεωργίου Βράγκοβιτς (1429) και του τσάρου Αλεξίου Μιχαήλοβιτς (1655). Άξιο αναφοράς είναι και το χρυσόβουλο της Μάρως, του 1428, που απεικονίζει τη σερβική οικογένεια του ηγεμόνα Βράγκοβιτς.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Η Βιβλιοθήκη βρίσκεται επίσης πάνω από το νάρθηκα του καθολικού. Διαθέτει 400 περίπου χειρόγραφα, από τα οποία τα 75 περγαμινά, καθώς και μερικά ειληπάρια. Στον ίδιο χώρο βρίσκονται επίσης και 2.000 έντυπα βιβλία, ενώ πάνω από 7.000 έντυπα βιβλία φυλάσσονται σε άλλο σημείο, στον δεύτερο όροφο της βορεινής πλευράς της μονής.

Σύμφωνα με τα διαθέσιμα ιστορικά στοιχεία, η μονή Εσφιγμένου είχε πλούσια και μακρά πνευματική ζωή και ως εκ τούτου πλούσια συλλογή χειρογράφων.

Το 1533, όταν λεηλατήθηκε, οι Αγαρνοί πειρατές πήραν πολλά κειμήλια, αιχμαλώτισαν εννέα μοναχούς, έβαλαν φωτιά και έφυγαν παίρνοντας μαζί τους αρκετά βιβλία και έγγραφα. Σημείωμα σε περγαμινό κώδικα του 11ου αιώνα (αρ. 14) μας παραδίδει τα εξής: «*Έτυχε τότε ο κύρ Άκάκιος ό εκ τής Μονής Κοχλιαρᾶ και έφώνησε βιβλία του μοναστηρίου από τους Άγαρνούς, μικρά και μεγάλα, και μερικά χρυσόβουλλα*». Στη συνέχεια απαριθμούνται τα βιβλία, που ήταν κυρίως λειτουργικά και θεολογικά, και επισημαίνεται: «*ταῦτα τὰ βιβλία έφωνήσατο ο προόρηθείς κύρ Άκάκιος και δέδωκεν αυτὰ εις του Σφιγμένου τὸ μοναστήριον*».

Στον Κώδικα 23 της μονής, που είναι επίσης περγαμινός του 11ου αιώνα, υπάρχει σημείωμα με χρονολογία 1570: «*έτοῦτο τὸ εὐαγγέλιο τὸ άγόρασε ο Παπᾶ Άργυρός από τους Προσάνικους, του παπα Κύρκου υίός, έπάρτην ή άρμάδα των Τούρκων εις τον Έπακτον και έδωκεν άσπρα έκατόν*».

Ο περιηγητής Ρόμπερτ Κέρζον επισκέφτηκε τη μονή το 1837. Ο χώρος της Βιβλιοθήκης βρισκόταν και τότε πάνω από το καθολικό. Υπολογίζει τα βιβλία της σε 1.500, με τα μισά να είναι χειρόγραφα, γραμμένα κυρίως σε χαρτί, και όλα με θεολογικό περιεχόμενο. Μεταξύ των χειρογράφων επισημαίνει τέσσερα Ευαγγέλια και δύο Πραξαποστόλους, ενώ τα υπόλοιπα ήταν τα συνηθισμένα χειρόγραφα με εκκλησιαστικές ακολουθίες και έργα Πατέρων της Εκκλησίας. Εντυπωσιάστηκε με ένα εικονογραφημένο Τετραευάγγελο, ρωσικό ή βουλγαρικό, με παραστάσεις στην αρχή κάθε ευαγγελίου και γραμμένο σε κεφαλαιογράμματα γραφή. Νιώθει απογοητευμένος από το περιεχόμενο της βιβλιοθήκης, γιατί περίμενε πως ένα τόσο αρχαίο μοναστήρι θα έχει και αρκετά αρχαία χειρόγραφα. Αποδίδει την απουσία τους στις ποικίλες ληστρικές επιθέσεις που δέχτηκε.

Ο Γεράσιμος Σμυρνάκης, μη λαμβάνοντας υπόψη του

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 18

Η Ιερά Μονή Εσφιγμένου
και η βιβλιοθήκη της

τη διάκριση μεταξύ χειρογράφων και εντύπων του Κέρζον, εσφαλμένα σημειώνει πως το 1837 στη Βιβλιοθήκη της μονής υπήρχαν περίπου 1.500 χειρόγραφοι κώδικες, οι μισοί χαρτώοι, θεολογικού κατά βάση περιεχομένου. Σύμφωνα πάντα με τον Σμυρνάκη, το 1880 οι κώδικες μειώνονται στους 320, με 71 από αυτούς σε περγαμνή. Το 1882 αποσπάστηκαν από κάποιον ιεροδιάκονο Ησύχιο δύο περγαμνικοί κώδικες, ο Κώδικας 3 του 12ου αιώνα, που περιείχε το *Ἐγχειρίδιον* του Επικτήτου και κείμενα του Νείλου, και ο Κώδικας 30, ένα Τετραευάγγελο του 14ου αιώνα. Το 1896–1898 από τον βιβλιοφύλακα Γρηγόριο ανακαλύφθηκε και η αφαίρεση δύο ακόμη περγαμνών κωδίκων: ο Κώδικας 65, Πραξαπόστολος του 14ου αιώνα, και ο Κώδικας 71, Ωρολόγιο του 13ου αιώνα. Σε περαιτέρω έρευνα ανακαλύφθηκε η αφαίρεση και άλλων δώδεκα κωδίκων. Πάντως ο Σπυρίδων Λάμπρος την ίδια περίοδο βρήκε και κατέγραψε 320 κώδικες.

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟΙ ΚΩΔΙΚΕΣ

Οι χειρόγραφοι κώδικες που φιλοξενεί η Βιβλιοθήκη ανέρχονται στους 400.

16 από τους 320 ελληνικούς κώδικες της μονής που κατέγραψε ο Σπυρίδων Λάμπρος περιέχουν κείμενα της κλασικής γραμματείας. Καλύπτουν μάλιστα μια αρκετά μεγάλη ποικιλία έργων, τα οποία είναι μοναδικά σε κάθε κώδικα, εκτός από τους *Διαλόγους* του Λουκιανού. Μεταξύ αυτών απαντούν τα *Χρυσᾶ ἔπη* του Πυθαγόρα, τη *Βατραχομομαχία* του Ομήρου, την *Κύρου παιδεία* του Ξενοφώντος, τη *Ῥητορικὴ τέχνη* του Ερμογένη, το έργο

409. Η Μονή Εσφιγμένου. Υδατογραφία από την έκδοση: Φραντσέσκο Περιλλά, «Le Mont Athos», Θεσσαλονίκη 1927.

παραστάσεις, και 8 μεγάλες παραστάσεις από τη Γέννηση του Χριστού. Κάποιες από τις μικρογραφίες του έχουν αποκοπεί. Τις συνηθισμένες αγιολογικές παραστάσεις συνοδεύουν ειδυλλιακές και βουκολικές σκηνές. Ο κώδικας περιέχει επίσης άφθονα επίτιτλα και πρωτογράμματα με ανθρωπόμορφες παραστάσεις και φυτική διακόσμηση.

Ενδιαφέροντα είναι ακόμη ένα Ευαγγελιστάριο, επίσης του 11ου αιώνα, με εικόνες των τεσσάρων Ευαγγελιστών, ο Κώδικας 13, γραμμένος το 937 «*διὰ χειρός Ιωάννου μοναχοῦ καὶ ἁμαρτωλοῦ*» (πρόκειται για τον καλλιγράφο Ιωάννη της Λαύρας, που ήταν σύγχρονος του Αθανάσιου του Αθωνίτη), και ο παλίμψηστος περγαμινός Κώδικας 27 που περιέχει ένα Ευαγγέλιο του 14ου αιώνα.

ΕΝΤΥΠΑ ΒΙΒΛΙΑ

Στον ίδιο χώρο με τα χειρόγραφα στεγάζονται ακόμη πενήντα 2.000 έντυπα βιβλία, ενώ πάνω από 7.000 φυλάσσονται στον δεύτερο όροφο της βορεινής πλευράς της μονής.

Ο Θωμάς Παπαδόπουλος στις *Βιβλιοθήκες του Αγίου Όρους* (σ. 7) αναφέρει ότι η πρώτη ελληνική έκδοση που εντόπισε στη μονή Εσφιγμένου είναι ένα παλαιύτυπο του 1523. Το βιβλίο αυτό του 16ου αιώνα είναι ιδιαίτερα σπάνιο στις κοσμικές και τις ιδιωτικές συλλογές, αλλά θησαυρίζεται σε επτά αγιορείτικες βιβλιοθήκες. Πρόκειται για το Λεξικό του Βαρίνου Φαβωρίνου, που εκδόθηκε και τυπώθηκε με την επιμέλεια του Ζαχαρία Καλλιέργη στη Ρώμη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 18

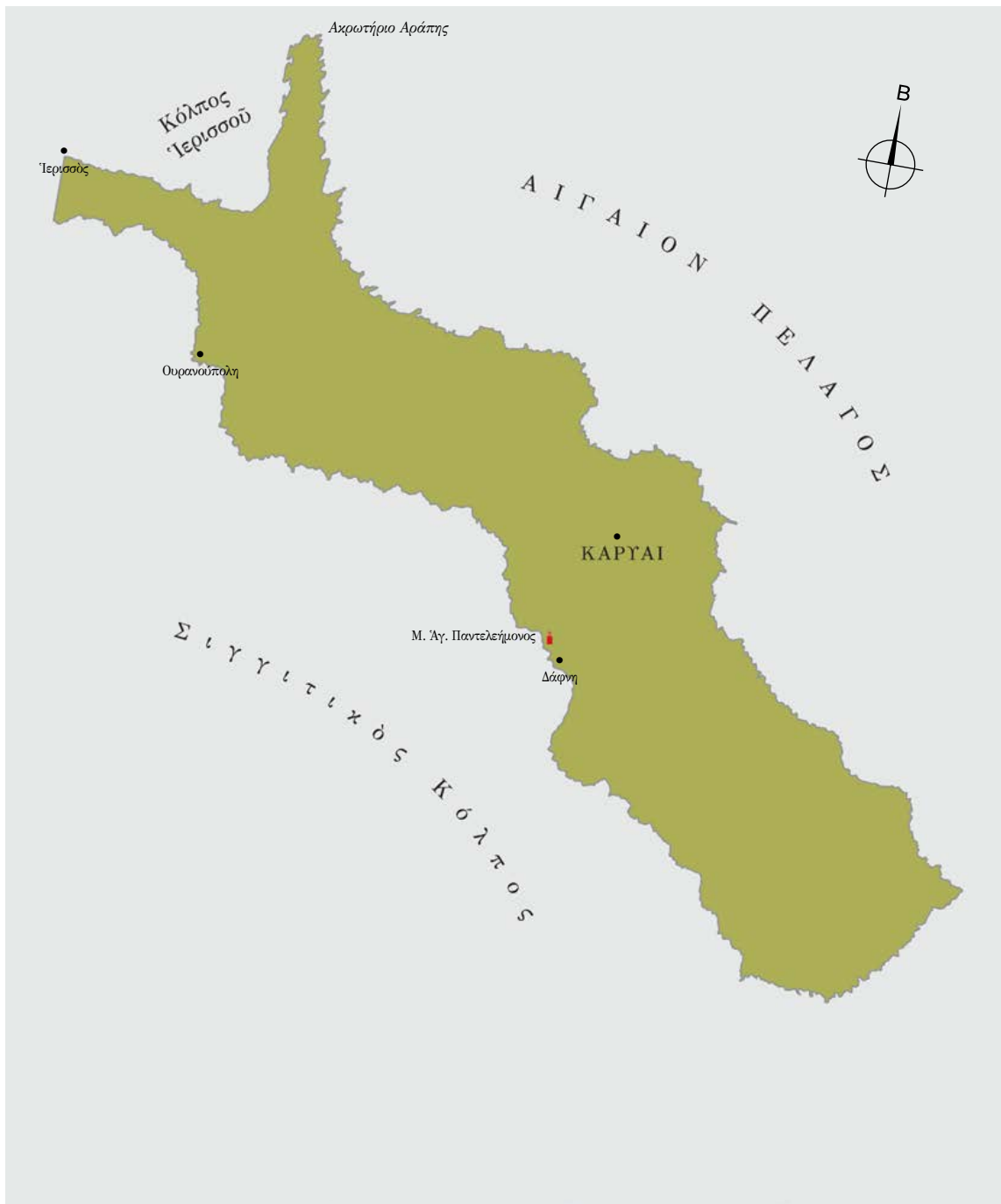
Η Ιερά Μονή Εσφιγμένου και η βιβλιοθήκη της

410. Ο κολοφόνας της έκδοσης: Βαρίνος Φαβωρίνος, «*Μέγα και πάνυ ωφέλιμον Λεξικόν ...*», Ρώμη, Ζαχαρίας Καλλιέργης, 27 Μαΐου 1523.

Η ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ
ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ
ΚΑΙ Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ

412.

ΘΕΣΗ

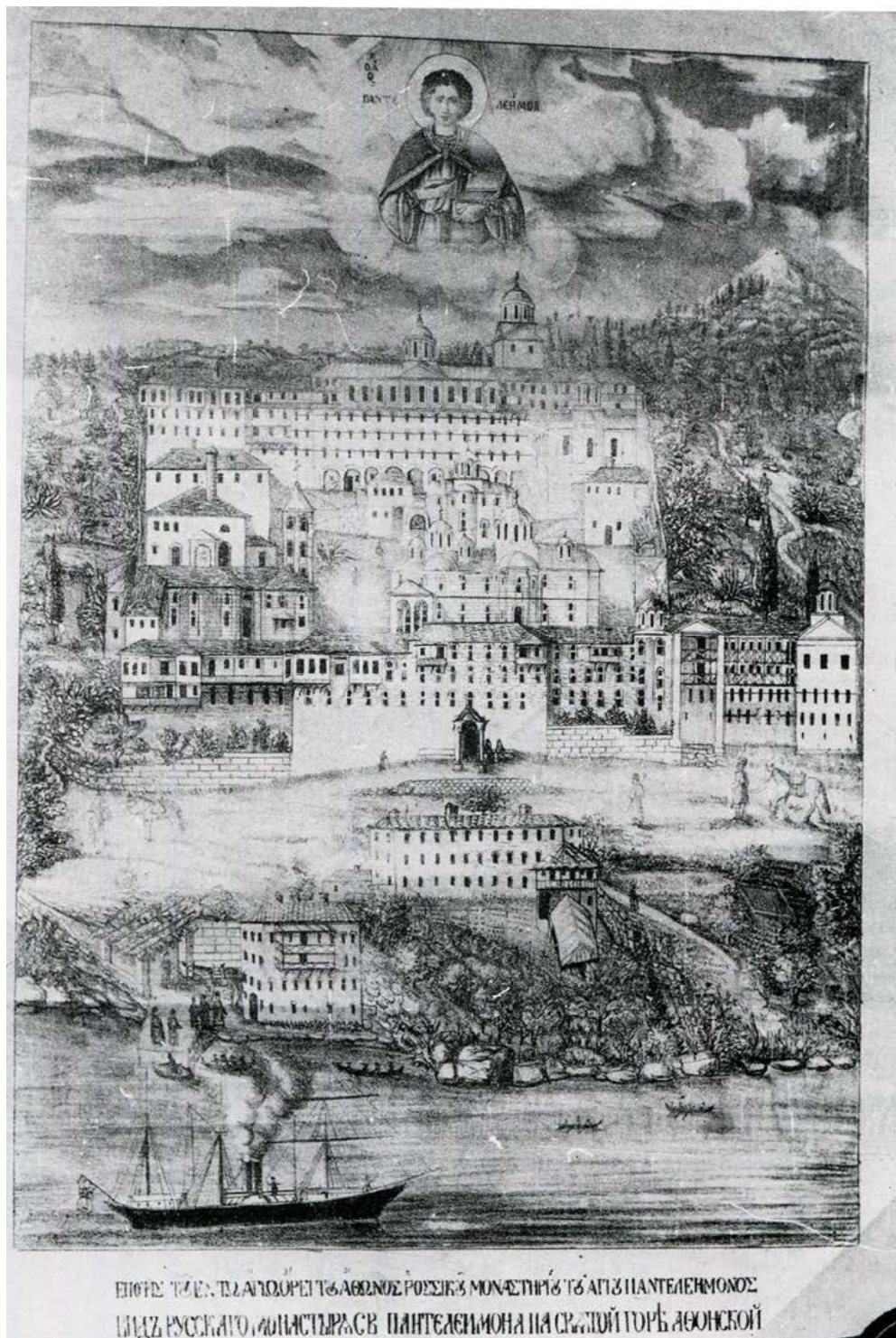
Η Ιερά Μονή Αγίου Παντελεήμονος βρίσκεται στο μέσον της νοτιοδυτικής πλευράς της αθωνικής χερσονήσου, σε παράλια ανισόπεδη τοποθεσία λίγα μέτρα πάνω από τη θάλασσα.

Ο πλούτος, τον οποίο απέκτησε από τα μέσα του 19ου αιώνα μέχρι τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο από χορηγίες της ρωσικής κυβέρνησης και προσφορές των ευσεβών, μαρτυρείται από τη μεγαλοπρέπεια των οικοδομών. Το κτιριακό συγκρότημα, ανεπτυγμένο σε διαδοχικά επίπεδα και πολύωροφα κτίσματα, αποτυπώνει με ενάργεια τη ρωσική τάση για το μεγαλόπρεπο, το βαρύ και το υψηλό, ενώ τα έντονα ψυχρά χρώματα του προσδίδουν έναν χαρακτήρα κοσμικότητας. Έξω από τον περίβολο της μονής υπάρχουν και άλλες τεράστιες οικοδομές ποικίλης φύσεως και λειτουργίας. Σε μια από αυτές στεγάζεται σήμερα το αρχονταρίκι, που μέχρι την τελευταία πυρκαγιά του 1968 αποτελούσε, με τη μεγαλόπρεπη αίθουσα υποδοχής των τσάρων, εξαιρετικό δείγμα της πολυτελούς αισθητικής της τσαρικής Ρωσίας.

Η μονή κατατάσσεται δέκατη ένατη (19n) στην ιεραρχική τάξη των είκοσι αγιορείτικων μονών.

411. Στη σελίδα 541:
*Η Μονή Παντελεήμονος.
Φωτογραφία:
Πέτρος Πολίτης.*

412. *Η Μονή Παντελεήμονος
στη χερσόνησο του Άθω –
Αγίου Όρους.*

413. Η Μονή του Αγίου Παντελεήμονος. Λιθογραφία αγνώστου, Ρωσία, τέλη 19ου αιώνα.

ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ

Η ιστορία της μονής είναι συνδεδεμένη με τρεις αλλαγές στην τοποθεσία της, από τη μονή του Ξυλουργού, αρχικά στη μονή του Θεσσαλονικέως και κατόπιν στη μονή του Αγίου Παντελεήμονος.

α) η μονή του Ξυλουργού

Η πρώτη μονή, η Μονή Υπεραγίας Θεοτόκου του Ξυλουργού (ή του Ρως), ταυτίζεται με τη σημερινή σκήτη Βογορόδιτσα (βρίσκεται 700 μ. πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας κοντά στη μονή Παντοκράτορος). Σύμφωνα με την παράδοση ιδρύθηκε από τον άγιο Βλαδίμηρο τον Ισαπόστολο (949–1015) λίγο μετά τη βάπτισή του το 998.

Η πρώτη σωζόμενη υπογραφή ηγουμένου της μονής ανήκει στον Γεράσιμο, ο οποίος υπέγραψε το καταστατικό του 1016.

Το 1143 η μονή παραχωρήθηκε με απόφαση του Πρώτου σε Σέρβους μοναχούς από το Ραούσιο, το σημερινό Κότορ του Μαυροβουνίου. Η υπόθεση ότι η μονή ήδη κατά την περίοδο αυτή είχε ρωσικό χαρακτήρα βασίζεται κυρίως στο γεγονός πως κατά την καταγραφή και την παράδοση στον νέο ηγούμενο Νικηφόρο όλων των κινήτων αντικειμένων και των βιβλίων κάποια χαρακτηρίζονται ως ρωσικής προέλευσης. Η μονή μνημονεύεται σε σειρά εγγράφων των ετών 1030, 1048, 1070. Σε όλα αυτά τα έγγραφα και σε όποια άλλα υπογράφουν εκπρόσωποι της αναφέρεται με το ελληνικό όνομα «Ξυλουργού»

και χρησιμοποιείται η ελληνική γλώσσα. Πουθενά δεν ονομάζεται «των Ρώσων» και πουθενά δεν αναφέρεται ότι Ρώσοι ζούσαν σε αυτή, ακόμη και έως το 1169.

Σύντομα, ως αποτέλεσμα της αύξησης των Σέρβων μοναχών της μονής και μετά από αίτημα του ηγουμένου Λαυρεντίου το 1169, τους παραχωρείται το Θεσσαλονικέως μονή, όπου σήμερα το λεγόμενο Παλαιομονάστηρο, που διατηρεί βυζαντινά οικοδομικά μέλη και αξιόλογο ναό, και «τὰ ἐν Καρραῖς κελλία» της.

β) η μονή του Θεσσαλονικέως

Η μονή εμφανίζεται για πρώτη φορά σε έγγραφο της Μονής Βατοπαιδίου του 998, στο οποίο υπογράφει ο ηγούμενος «Αγίου Παντελεήμονος» Λεόντιος ο Θεσσαλονικεύς. Για αρκετό καιρό επικράτησε ο χαρακτηρισμός «του Θεσσαλονικέως», σε έγγραφα όμως του 11ου αιώνα εμφανίζεται πλέον ως «Ἁγίου Παντελεήμονος τοῦ Σφρεντζῆ τῶν Θεσσαλονικέων», γεγονός που διπλώνει ότι Σφρεντζής λεγόταν είτε ο ιδρυτής είτε κάποιος νέος ηγούμενός της.

Την περίοδο της μεταφοράς από τη μονή του Ξυλουργού, βάσει σχετικού εγγράφου που εκδίδεται από την Ιερά Σύναξη και τον Πρώτο της Ιωάννη, είναι μια ερειπωμένη μονή, άλλοτε πολυάνθρωπη και με πρωτεύουσα θέση μεταξύ των μη βασιλικών μονών. Όπως προκύπτει από την υπογραφή του ηγουμένου Λαυρεντίου, η νέα μονή είναι αφιερωμένη στον Άγιο Παντελεήμονα. Εδώ, η μοναστική αδελφότητα θα συμπληρώσει επτά αιώνες παρουσίας, με εναλλαγές ακμής και ανέχειας.

Αρχικά οι μοναχοί είναι κυρίως Έλληνες. Κατά τον 14ο όμως αιώνα είναι κάπως δύσκολο να προσδιοριστεί ο εθνικός χαρακτήρας της. Οι υπογραφές των εκπροσώπων της άλλοτε είναι ελληνικές και άλλοτε σλαβικές. Η ενίσχυσή της με Σέρβους μοναχούς τον καιρό της σερβο-

κρατίας (1345–1371) δεν μπόρεσε να της προσδώσει σαφή σλαβικό χαρακτήρα. Από την τρίτη δεκαετία του 15ου αιώνα άρχισαν να προσέρχονται μοναχοί από τη Ρωσία, που από τα 1497 και μετά υπερτερούν πλέον αριθμητικά. Τότε αποκτά χαρακτήρα περισσότερο ρωσικό, που θα τον διατηρήσει έως το 1740.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 19

*Η Ιερά Μονή Παντελεήμονος
και η βιβλιοθήκη της*

Στο διάστημα αυτό συνέβησαν μεταξύ άλλων τα εξής:
Το 1192/1193 κείρεται εδώ μοναχός ο άγιος Σάββας, αρχιεπίσκοπος Σερβίας.

Το 1307 την πυρπολούν καταλανικές συμμορίες (ο πύργος της μένει ανέπαφος), χωρίς όμως να ανακοπεί η πορεία της. Την ανοικοδόμησή της ενισχύουν οικονομικά ο Ανδρόνικος Β΄ Παλαιολόγος και Σέρβοι ηγεμόνες, καθώς από το 1345 η μονή εξαρτάται από τον Σέρβο βασιλιά Στέφανο Δουσάν. Οι μοναχοί μάλιστα αναγνωρίζουν τον τελευταίο ως «*βασιλέα Σέρβων τε και Έλλήνων*».

414. *Η Μονή του Αγίου Παντελεήμονος, από τη θάλασσα. Φωτογραφία: Πέτρος Πολίτης.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 19

*Η Ιερά Μονή Παντελεήμονος
και η βιβλιοθήκη της*

415. Ρώσος μοναχός της Μονής Αγίου Παντελεήμονα.
Ευλογηγραφία από την έκδοση:
Φραντσέσκο Περίλλα,
«Le Mont Athos»,
Θεσσαλονίκη 1927.

Ο Στέφανος Δουσάν επισκέπτεται το Άγιον Όρος το 1349 και την ευνοεί ιδιαίτερα, λόγω της κουράς εκεί του προγόνου του αγίου Σάββα. Το 1366 τοποθετεί ηγούμενο τον Σέρβο λόγιο μοναχό Ησαΐα, όπως μαρτυρείται σε έγγραφο της μονής.

Το 1363 της αποδίδεται το μονύδριο του Κάτζαρη.

Ευεργετήθηκε από τους αυτοκράτορες Ιωάννη Ε΄ (1341–1376) και Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγο (1391–1425) και από την Ελένη Παλαιολογίνα το 1407.

Το 1422 η μονή οικοδόμησε «καρaboστάσιον» και «αποθήκη» στην Καλιάγρα, όπου σήμερα τα σύνορα μεταξύ των μονών Κουτλουμουσίου και Σταυρονικήτα.

Το 1497, μετά την εκδίωξη των Μογγόλων από τη Ρωσία, ο Παΐσιος, ηγούμενος της μονής, βρίσκεται μαζί με τρεις μοναχούς στη Μόσχα, όπου συναντήθηκε με τον Μέγα Δούκα Ιβάν Γ΄ (1440–1505) και έλαβε οικονομική ενίσχυση.

Το 1509, κατόπιν επιθυμίας της Αγγελίνας, χήρας του κράλη Στέφανου που είχε καρεί μοναχή, ο Ρώσος πρίγκιπας Βασίλειος Γιοβάνοβιτς (1505–1533) θέτει τη μονή υπό την προστασία του.

Ο τσάρος Ιβάν Δ΄ ο Τρομερός (1530–1584), εγγονός του Ιβάν Γ΄, υποστηρίζει επίσης με κάθε τρόπο τη μονή, η οποία αποκτά πλέον φήμη ως κέντρο γνώσης και μάθησης. Το 1554 μάλιστα ο Ιβάν Δ΄ γράφει στον νεαρό Μ. Γκρέκοφ, που τον είχε στείλει στον πατριάρχη Διονύσιο Β΄ στην Κωνσταντινούπολη να μάθει τα ελληνικά με δάσκαλο τον Αδριανό Χαλκοκονδύλη: «Αν δυσκολεύεσαι να μελετάς κοντά στον πατριάρχη, τότε μπορώ να σε στείλω στο μοναστήρι του Αγίου Παντελεήμονα στον Άθωνα».

Στο Γ΄ Τυπικό του Αγίου Όρους η μονή κατείχε την 5η θέση στην ιεραρχία.

Στα μέσα του 16ου αιώνα, το μοναστήρι δοκιμάστηκε σκληρά και υπάρχουν χρονικές περιόδους όπου έμεινε

χωρίς μοναχούς. Το 1582 έκλεισε προσωρινά τις πύλες του. Τα 500 ρούβλια που στέλνει το 1584 ο τσάρος Ιβάν Δ΄ Βασιλεβίτς δεν βρίσκουν παραλήπτη. Ο αρχηγός της αποστολής Ιβάν Μεσένινοφ κατέλιπε περιγραφή του Άθωνα που συνέταξε ο ίδιος στο ταξίδι του.

Η ίδια κατάσταση θα συνεχιστεί και τον επόμενο αιώνα. Σε γράμμα του πατριάρχη Κύριλλου Λούκαρη (1620) σημειώνεται ότι «*ἡ Μονὴ περιέπεσεν εἰς ζημίας καὶ χρέη· ἐνεχυρίασε τὰ τε ἄμφια τῆς ἐκκλησίας, τὰ τοῦ μοναστηρίου χρειώδη καὶ ἄλλα κτήματα αὐτῆς· ... αὐξηθέντων δὲ τῶν χρεῶν καὶ οὗτοι (οἱ μοναχοὶ) ἐφυλακίσθησαν καὶ κατατρέχονται ἐν ταῖς φυλακαῖς. Ἡ ἐκκλησία καὶ τὰ τείχη τοῦ μοναστηρίου κατηδαφίσθησαν. Οἱ πατέρες στεροῦνται παντὸς μέσου ...*».

Το 1661 λόγω πτωχείας απαλλάσσεται από την πάγια εισφορά των μονών για τη συντήρηση της Ιεράς Κοινότητας στις Καρυές. Το 1693 κλείνει για δεύτερη φορά και η Ιερά Κοινότητα την περιλαμβάνει στα υπό κηδεμoneυση μοναστήρια. Η ανάκαμψη πάει να αρχίσει το 1708, με δωρεά του ηγεμόνα της Μολδαβίας Μιχαήλ Ρακόβιτσα (1703–1705), χωρίς όμως αποτέλεσμα, αφού το «*1730 τὸν Μάιον, ἐδίωξαν τοὺς καλογῆρους ἐκ τῆς Μονῆς τὸ ὀνομαζόμενον μέγα Ρῶσι καὶ ἐκάθησαν ἔσω Ἰσμαυλίται καὶ ἐποίησαν μιναρὲ εἰς τὴν ἐκκλησίαν*».

Όλο αυτό το διάστημα το ρωσικό στοιχείο είναι σημαντικά μειωμένο λόγω της εμπόλεμης κατάστασης μεταξύ της Ρωσίας και της Τουρκίας. Ο Ρώσος μοναχός Βασίλι Μπάρσκι, στο πρώτο του ταξίδι (1725/1726) βρήκε μόνο δύο Έλληνες και δύο Βούλγαρους μοναχούς, ενώ στο δεύτερο ταξίδι του (1744) δεν βρήκε κανέναν. Ο ίδιος αναφέρει επίσης ότι η μονή είναι φτωχή και ερειπωμένη, αλλά και ιδιόρρυθμη. Το 1714 βέβαια ορίζεται από τον ηγεμόνα της Μολδαβίας Νικόλαο Μαυροκορδάτο (1711–1715) ετήσια επιχορήγηση 100 γρόσια, που το 1750 αυξάνεται στα 150 από τον Κωνσταντίνο Μιχαήλ Ρακόβι-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 19

*Η Ιερά Μονή Παντελεήμονος
και η βιβλιοθήκη της*

416. Η κεντρική πύλη της Μονής Αγίου Παντελεήμονος. Ξυλογραφία από την έκδοση: Φραντσέσκο Περίλλα, «Le Mont Athos», Θεσσαλονίκη 1927.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 19

*Η Ιερά Μονή Παντελεήμονος
και η βιβλιοθήκη της*

τσα. Η επιχορήγηση αυτή επικυρωνόταν και από τους επόμενους ηγεμόνες μέχρι το 1796. Ανάμεσα σε αυτούς είναι και ο Ιωάννης Καλλιμάχης (1758–1761), ο οποίος μεταξύ άλλων χρηματοδοτεί έργα ανασυγκρότησης.

417. *Η Μονή Παντελεήμονος. Φωτογραφία από την έκδοση: Ιερομόναχος Στέφανος Κελλιώτης, «Λεύκωμα του Αγίου Όρους Άθω», Μαγδεβούργο, Τύποις Kunst- und Lichtdruckwerk Paul Richter, 1928.*

Το 1760, λίγο πριν από τη δωρεά του Σκαρλάτου Γκίκα, η αδελφότητα αρχίζει να μεταφέρεται από τη μονή Θεσσαλονικέως στην παραθαλάσσια τοποθεσία όπου βρίσκεται μέχρι σήμερα. Η μονή του Θεσσαλονικέως μετονομάζεται σε Παλαιομονάστηρο και, χωρίς να εγκαταλειφθεί, γίνεται εξάρτημα της κυρίαρχης πλέον νέας μονής. Τον επόμενο αιώνα, όταν άρχισαν να πληθαίνουν οι Ρώσοι, το εξάρτημα επεκτείνεται σε κτίρια και ενοίκους.

γ) η μονή του Αγίου Παντελεήμονος – σημερινή θέση

Στη σημερινή της θέση η μονή μεταφέρθηκε το 1765, επί πατριαρχίας Σαμουήλ Α΄ του Χαντζερή.

Τον Αύγουστο του 1803, με σιγίλιο του Καλλινίκου Ε΄ μετατράπηκε από ιδιόρρυθμη σε κοινόβια μονή, με πρώτο ηγούμενο τον Σάββα τον Πελοποννήσιο που ασκίτευε στη Σκήτη της μονής Ξενοφώντος. Ο Σάββας αρχικά δίστασε να αναλάβει την ηγουμενία, αλλά μετά από επιστολή του πατριάρχη Καλλινίκου (3.8.1803) μεταπείστηκε. Θα παραμείνει ηγούμενος μέχρι τον θάνατό του, το 1821, αφήνοντας πίσω του μια άριστα οργανωμένη αδελφότητα.

Την περίοδο της ηγουμενίας του Σάββα, αξιοσημείωτη είναι η χρηματοδότηση της μονής από τον ηγεμόνα της Βλαχίας Σκαρλάτο Καλλιμάχη (1807–1810, 1812–1819), ο οποίος είχε θεραπευτεί θαυματουργικά από τον άγιο Παντελεήμονα όταν ήταν διερχόμενος του Μαχμούτ Β΄ (1808–1839). Για τον λόγο αυτό ο Καλλίνικος Δ΄ Κωνσταντινουπόλεως με σιγίλιό του (1806) όρισε η μονή να ονομάζεται πλέον «*αύθεντικόν κοινόβιον τῶν Καλλιμαχίδων ... καταργουμένης τῆς τοῦ Ρωσικοῦ προσηγορίας*».

Την ίδια περίοδο άρχισε να κτίζεται το καθολικό της νέας μονής, που είναι αφιερωμένο στον άγιο Παντελεήμονα. Ξεκίνησε το 1812 και ολοκληρώθηκε το 1821.

Μετά το 1821 οι περισσότεροι μοναχοί, όπως συνέβη και σε άλλες μονές, εγκατέλειψαν το Άγιον Όρος εξαιτίας της βαρβαρότητας που επέδειξαν οι τρεις χιλιάδες ένοπλοι Τούρκοι οι οποίοι εισήλθαν στην περιοχή τον Φεβρουάριο του 1822. Όταν οι μοναχοί επέστρεψαν το 1829, βρήκαν μια μονή κατεστραμμένη και με βαριά χρέη, καθώς οι υπερβολικές οικονομικές απαιτήσεις του σουλτάνου για επανόρθωση ήταν αδύνατον να ικανοποιηθούν και οι χορηγίες από τις παραδουνάβιες ηγεμονίες είχαν σταματήσει.

Μετά τον θάνατο του Σάββα και καθ' υπόδειξή του ηγούμενος τοποθετήθηκε ο Γεράσιμος, ο τελευταίος Έλληνας και ο πιο γνωστός ηγούμενος της μονής. Κατά την ηγουμενία του έγιναν μεγάλες ανακατατάξεις λόγω των Ρώσων που επανεμφανίστηκαν μετά από έναν αιώνα απουσίας. Το 1834 δέχτηκε στο μοναστήρι Ρώσους που μόναζαν σε Κελλιά της Καψάλας. Το 1840 εισρέουν μοναχοί από τη Ρωσία και οι τσάροι στηρίζουν οικονομικά τη μονή. Έτσι, το 1869 οι εκ Ρωσίας μοναχοί ήταν ήδη 250 με 300, έναντι 190 Ελλήνων.

Η κατάσταση της μονής βελτιωνόταν συνεχώς. Από το 1840 έως το 1866 πληρώθηκαν τα χρέη, εξαγοράστηκαν ακόμη και κτήματα που είχαν πουληθεί παλιότερα, ενώ παράλληλα ξεκίνησε έντονη οικοδομική δραστηριότητα.

Το 1875 εκλέχθηκε για πρώτη φορά Ρώσος ηγούμενος, ο Μακάριος, που απεβίωσε το 1889.

Οι Έλληνες μοναχοί δεν κατόρθωσαν να ανακόψουν αυτή τη εξέλιξη. Ο λόγιος ωστόσο μοναχός Δανιήλ, αδελφός της μονής από το 1865, διαδραμάτισε πρωτεύοντα ρόλο ώστε να εμποδιστεί ο πλήρης εκρωσισμός της. Με αυτό τον σκοπό μετέβη με ομάδα μοναχών στην Κωνσταντινούπολη, όπου όμως όχι μόνο δεν εισακούστηκε, αλλά συνελήφθη, με διαταγή του πατριάρχη Ιωακείμ Β', και εξορίστηκε στη μονή Αγίας Αναστασίας κοντά στη Θεσσαλονίκη.

Το 1895 το μοναστήρι είχε πάνω από 1.000 Ρώσους και το 1909 έφτασαν τους 1.446. Το χρέος προς τον σουλτάνο μειώθηκε κατά ένα εκατομμύριο πιάστρα.

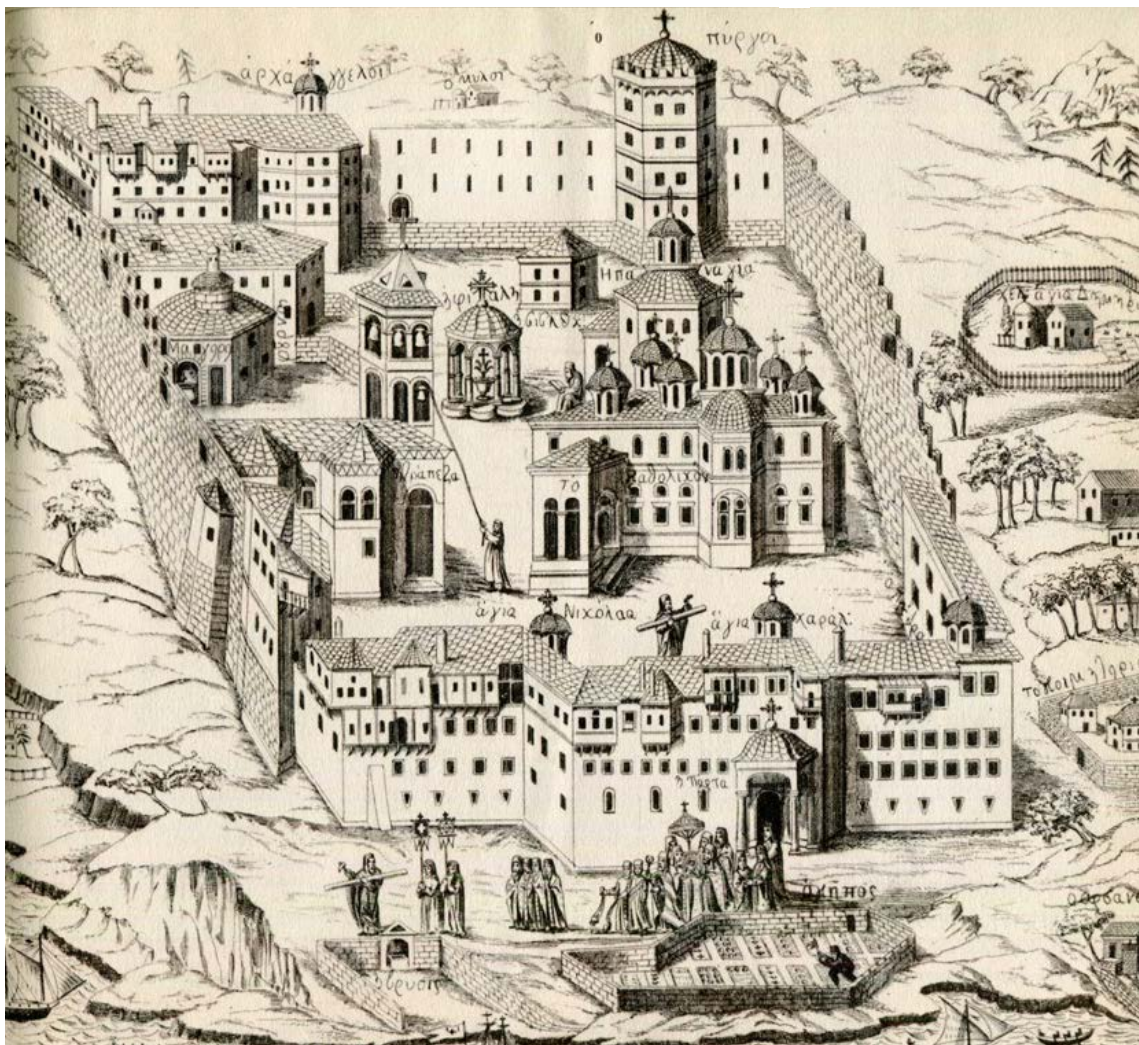
Ο συνεχώς αυξανόμενος αριθμός των Ρώσων μοναχών προκάλεσε έντονες διαμάχες στη μονή, ενώ παράλληλα η κεντρική διοίκηση του Αγίου Όρους αντιμετώπιζε με απαρésκεια την απαίτηση των Ρώσων να μπορούν να εκλέγουν ως ηγούμενο ομοεθνή τους. Τη διαμάχη σταμάτησε το Οικουμενικό Πατριαρχείο με την έκδοση απόφασης υπέρ των Ρώσων, όπου παράλληλα ορίστηκε οι

ακολουθίες να γίνονται και στην ελληνική και στη ρωσική γλώσσα. Το μοναστήρι ονομάστηκε πλέον «Ρωσικό Κοινόβιο του Αγίου Παντελεήμονος».

Τις επόμενες δεκαετίες η μονή Αγίου Παντελεήμονος έγινε εργαλείο της ρωσικής επεκτατικής πολιτικής. Οι

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 19

*Η Ιερά Μονή Παντελεήμονος
και η βιβλιοθήκη της*

τάρτοι διέθεταν μεγάλα χρηματικά ποσά για την επέκταση της μονής, αλλά και πολλών σκεπών του Αγίου Όρους, όπου κατοικούσαν Ρώσοι μοναχοί.

Η μονή απέκτησε διαστάσεις πόλης. Εκτός από τους

418. *Η Μονή Παντελεήμονος σε χαρακτηριστικό του Amédée Varin που δημοσιεύτηκε σε άρθρο με τίτλο «Le mont Athos», στο γαλλικό περιοδικό «Annales archéologiques», Παρίσι, Librairie archéologique de Victor Didron, 1846.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 19

*Η Ιερά Μονή Παντελεήμονος
και η βιβλιοθήκη της*

1.000 μοναχούς της, μπορούσε να φιλοξενήσει ακόμη και 2.000 επισκέπτες. Ένας τεράστιος χώρος διαμορφώθηκε ως μαγειρείο. Το 1888 χτίστηκε στον τέταρτο όροφο της πτέρυγας με τα κελιά των μοναχών νέα μεγάλη εκκλησία σε μοσχοβίτικο αρχιτεκτονικό ρυθμό και με πολυτελή διακόσμηση, αφιερωμένη στην Αγία Σκέπη και στον άγιο Αλέξανδρο Νέφσκι. Παράλληλα, δημιουργήθηκαν εργαστήρια με σύγχρονα ατμοκίνητα μηχανήματα από τη Βιέννη, ένα νοσοκομείο και ένα κωδωνοστάσιο, όπου μαζί με τις υπόλοιπες 33 μικρότερες καμπάνες βρίσκεται και η γιγαντιαία καμπάνα που κατασκευάστηκε το 1897, δώρο του τσάρου. Η τράπεζα, που κτίστηκε δυτικά απέναντι από την είσοδο του καθολικού το 1892, είναι χωρητικότητας 1.000 ατόμων. Μεταξύ καθολικού και τράπεζας βρίσκεται η ιδιόμορφης αρχιτεκτονικής φιάλη χωρίς θόλο και περιστύλιο, με 4 ανάγλυφες, επάλληλες λεκάνες διαφορετικού μεγέθους, όπου καταλήγει το νερό του πίδακα. Δημιουργήθηκαν επίσης ένα φωτογραφικό εργαστήριο, ένα οικοτροφείο για προσκυνητές, αποθήκες και ένα τυπογραφείο που τα έντυπά του διανέμονταν και στη Ρωσία. Ακόμη, η μονή είχε στην κατοχή της ατμοκίνητο σκάφος, ιστιοφόρο, φορτηγίδες, ενώ ήταν εξοπλισμένη και με πυροσβεστικές αντλίες.

Η παρακμή της άρχισε το 1913 με την έριδα «των ονοματολατρών» —οι οποίοι πίστευαν ότι οι ίδιοι οι φθόγγοι του ονόματος του Χριστού αγιάζουν εκείνον που τους προφέρει— μεταξύ των Ρώσων μοναχών. Ακολούθησε η καταδίκη των ονοματολατρών από την Ιερά Κοινότητα, και έπειτα η στρατιωτική επέμβαση του τσάρου Νικολάου Β΄ και η βίαιη μεταγωγή 833 ονοματολατρών στη Σιβηρία, επειδή αρνούσαν να τον μνημονεύουν στις ακολουθίες τους.

Μετά τη Ρωσική Επανάσταση του 1917 έπαψε η προσέλευση νέων μοναχών από τη Ρωσία και ο αριθμός τους συρρικνώθηκε βαθμηδόν αισθητά.

Το 1953, μια ομάδα προσκυνητών που επισκέφτηκε τη μονή περιγράφει ως εξής την κατάσταση: «Μεγαλοπρεπείς οίκοδομαι διὰ χιλιάδας ἄλλοτε Μοναχούς τώρα κείνται ἔρημοι, οἱ δὲ ἐναπομείναντες 100 Ῥῶσσοι δὲν ἐπαρκοῦν οὔτε διὰ φύλαξιν ... Ἀποθαυμάζομεν ... τὰς μεγαλοπρεπείς αἰθούσας μὲ τὴν ἀπερίγραπτον πολυτέλειαν καὶ τὴν Ῥωσσικὴν χλιδὴν. Μερικαὶ σκιαὶ Γερόντων μαρτυροῦν τὴν Ῥωσσικὴν ἀκόμη παρουσίαν ἵνα μετ' αὐτοὺς ἐκλείρη καὶ τὸ τελευταῖον ἔχνος τῶν Ῥώσσων» [Βλ. Βιβλιογραφία, Καράπας].

Το 1968 υπέστη τεράστια καταστροφή ἀπὸ πυρκαγιά.

Απὸ το 1989, με τὴν περυστροφή και τὴ φιλελεύθερη στάση τοῦ Γκορμπατσώφ ἀπέναντι στὴ θρησκεία, ξεκίνησε ἐκ νέου ἡ εγκατάσταση Ῥώσων και (κυρίως) Ουκρανῶν στὴ μονή τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος.

Ὁ Βλαντίμιρ Πούτιν εἶναι ὁ πρῶτος Ῥώσος πρόεδρος που επισκέφτηκε τὴ μονή (Σεπτέμβριος 2005).

Απὸ τὸν Οκτώβριο τοῦ 2016 ηγούμενος τῆς μονῆς εἶναι ὁ Ευλόγιος Ιβάνοφ.

Στὴν ἀπλόχωρη ἔκταση τῆς μονῆς βρᾶσκονται διάσπαρτα 36 παρεκκλήσια, πολλὰ ἐκ τῶν ὁποίων ἔχουν τοὺς χαρακτηριστικούς ρωσικούς τρούλους. Δύο ἀπὸ τὰ Κελλιά τῆς μονῆς εἶναι στὶς Καρυές και ἀπὸ τὶς Σκήτες τῆς ἡρειπωμένης Νέας Θηβαΐδα (ἡ Γουρουνοσκήτη), που εἶναι τὸ πλησιέστερο οἰκοδομικὸ συγκρότημα πρὸς τὴν Ουρανούπολη, και ἡ Χρωμίτσα (ἀπὸ τὰ παλαιότερα μοναστήρια τοῦ Ὁρους, 980 μ.Χ.), στὰ ὄρια τῆς αθωνικῆς χερσονήσου, ὅπου σήμερα βρίσκεται ὁ ἀμπελώνας που καλλιεργεῖ ἡ οἰκογένεια Τσάνταλη, ἐνῶ ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου ἡ Βογοδόριτσα, κοντὰ στὴ μονή Παντοκράτορος, κατοικεῖται πλέον ἀπὸ Βούλγαρους μοναχούς. Ἡ ρωσικὴ Σκήτη τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα στὶς Καρυές δὲν ἦταν ποτὲ ἐξάρτημα τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 19

*Η Ιερά Μονή Παντελεήμονος
και η βιβλιοθήκη της*

Το Σκευοφυλάκιο βρίσκεται σε διώροφο κτίσμα που εφάπτεται στη βόρεια πλευρά της τράπεζας. Φυλάσσονται εκεί λειψανοθήκες, άμφια, σταυροί, αργυρεπίχρυσια ιερά σκεύη. Αναφέρουμε το Ευαγγέλιο και το Δισκοπότηρο που το 1845 δώρισε ο Μέγας Δούκας Κωνσταντίνος Νικολάεβιτς, όταν επισκέφτηκε τη μονή.

Το Εικονοφυλάκιο βρίσκεται στα βόρεια του καθολικού, σε επαφή με το παρεκκλήσιο της Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Μεταξύ των εικόνων που φυλάσσονται ξεχωρίζουν αυτές της Παναγίας Ιεροσολυμίτισσας και του Ιωάννου του Προδρόμου. Ακόμη, υπάρχουν δύο μαρμαρόγλυπτες εικόνες, του ευαγγελιστή Λουκά και του αγίου Παντελεήμονα, που βρέθηκαν στα ερείπια του παλαιού καθολικού της μονής του Θεσσαλονικέως.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Μονή Ευλουργού

Για τη μονή του Ευλουργού δεν έχουμε πληροφορίες σχετικά με τη βιβλιοθήκη της. Η μόνη μαρτυρία που έχουμε μέχρι τώρα είναι ένα πρακτικό παράδοσης-παραλαβής (Δεκέμβριος 1142), όπου καταγράφονται όλα τα κινητά αντικείμενα της μονής και παραδίδονται στον νέο ηγούμενο Χριστοφόρο. Η καταγραφή αυτή είναι δημοσιευμένη από τον Λεμέρλ (P. Lemerle) (*Archives de l' Athos 12, Actes de Saint-Pantéléèmôn*, Paris 1982, 7, 73-76). Σε αυτή περιλαμβάνονται και μερικά έντυπα βιβλία, κυρίως όμως λειτουργικά: «*Βιβλία ρούσικα· από-*

στολοι ε', παρακλητικαὶ β', ὀκταίχοι ε', εἰρηολόγια ε', συναξάρια σ', παροιμίαι μία, μιναια ιβ', πατερικὰ β', ψαλτήρια ε', ὁ ἅγιος Ἐφρέμ, ὁ ἅγιος Παγκράτιος, ὀρολόγια ε', νομοκανὸν α'».

Σύγχρονοι ερευνητές θεωροῦν πως, ὅταν συντάχθηκε η απογραφή, το μοναστήρι διέθετε αντιγραφικό εργαστήριο. Ο ισχυρισμός αυτός στηρίζεται στο γεγονός πως

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 19

Ἡ Ἱερά Μονή Παντελεήμονος
καὶ ἡ βιβλιοθήκη της

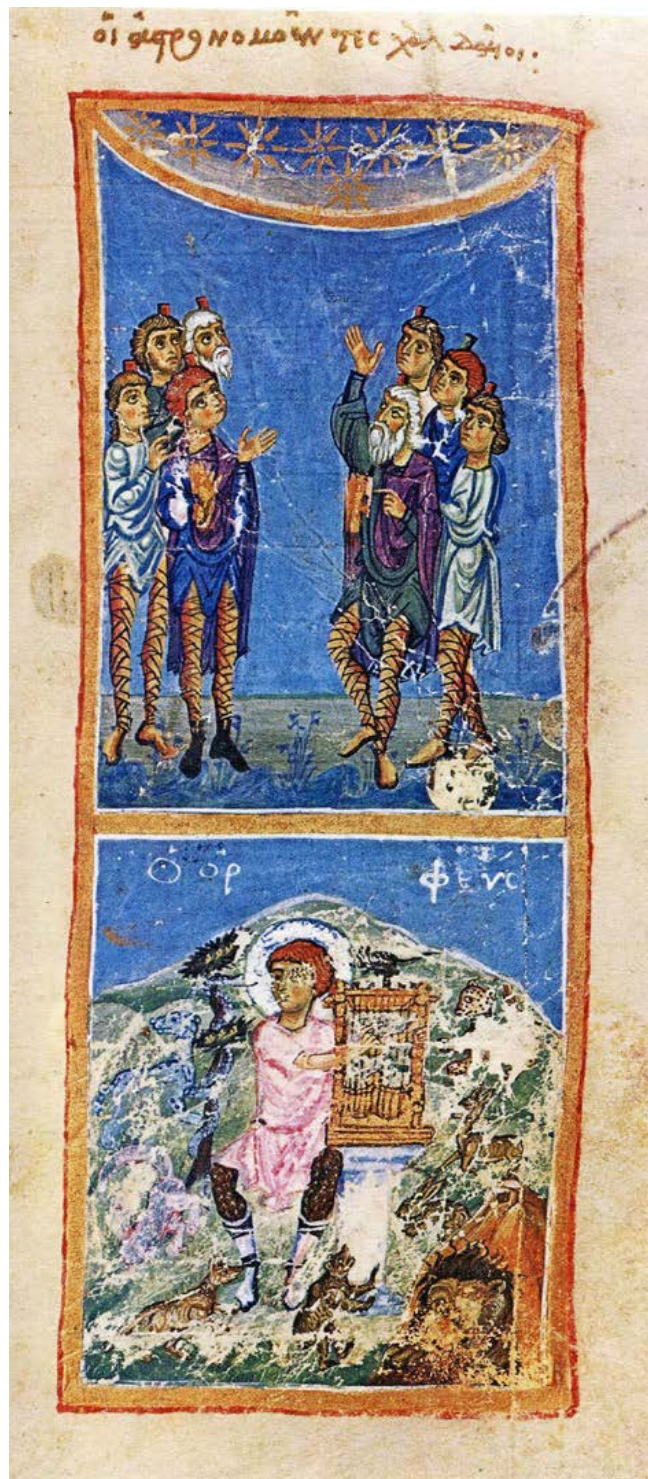
στα περισσότερα λειτουργικά βιβλία καταγράφονται πολλαπλά αντίτυπα, ενώ για τις λειτουργικές ανάγκες ενός μοναστηριού κάτι τέτοιο θα ήταν περιττό.

Με τις εργασίες ταξινόμησης που έγιναν στη νέα μονή Παντελεήμονος (2007–2009) εντοπίστηκαν 33 χειρόγραφοι κώδικες που προέρχονται από τη μονή του Ξυλουργού.

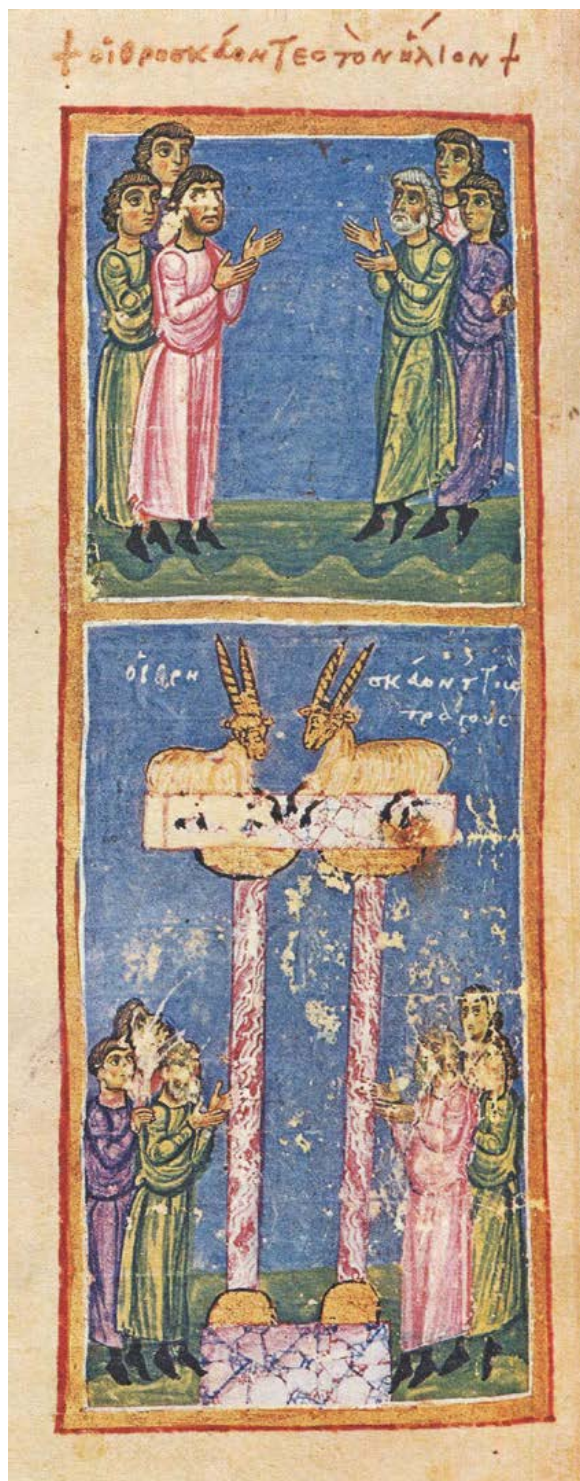
419. Ἡ Μονή Αγίου Παντελεήμονος. Χαρακτικό του Michael Hanhart, ἀπὸ τὴν ἔκδοση: Mary Adelaide Walker, «Through Macedonia to the Albanian Lakes», Λονδίνο, Chapman and Hall, 1864, Βιβλιοθήκη Μουσείου Μπενάκη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 19

Η Ιερά Μονή Παντελεήμονος
και η βιβλιοθήκη της

420. Παρασελίδια μικρογραφία
σε περγαμινό κώδικα
που περιέχει τους 16 Λόγους
του Γρηγόριου του Θεολόγου,
12ος αιώνας. Επάνω, Χαλδαίοι
αστρολόγοι παρατηρούν τον
ουρανό. Κάτω, ο Ορφείας
εξημερώνει τα ζώα
με τη μουσική του
(κώδ. 6, φ. 165r).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 19

Ἡ Ἱερά Μονή Παντελεήμονος
καὶ ἡ βιβλιοθήκη της

421. Ἡ λατρεία τοῦ Ἡλίου-
Μίθρα καὶ οἱ τράγοι
τῶν Μενδησίων. Παρασελίδια
μικρογραφία σε περγαμινὸ
κώδικα με τοὺς 16 Λόγους
τοῦ Γρηγόριου τοῦ Θεολόγου,
12ος αἰώνας (κώδ. β. φ. 165v).

Μονή του Θεσσαλονικέως

Οι καταλανικές επιδρομές στο Άγιον Όρος (1307–1309) αποδείχτηκαν εξαιρετικά καταστροφικές για τα μοναστήρια. Ο Δανιήλ Β΄, αρχιεπίσκοπος Σερβίας, ηγούμενος τότε της μονής Χιλανδαρίου, διηγείται πως το 1309 επισκέφτηκε το μοναστήρι του Αγίου Παντελεήμονα για να συναντήσει τον πνευματικό του πατέρα. Ενώ βρισκόταν στο μοναστήρι, κατέφθασαν οι Καταλανοί και άρχισαν σφοδρή επίθεση. Διαπέρασαν την πύλη της μονής και πυρπόλησαν το καθολικό και τα κελιά της. Όλα τα κτίρια της μονής κάηκαν, σώθηκε μόνον ένας πέτρινος πύργος, όπου κατέφυγαν κάποιοι μοναχοί μαζί με τον Δανιήλ. Στην πυρκαγιά αυτή κάηκαν όλα τα κειμήλια της μονής, χειρόγραφα, έντυπα, σιγίλια, επιστολές, κλπ. Σώθηκαν μόνο οκτώ Πράξεις (acta) στα ελληνικά από το 1030 έως το 1169. Προφανώς τα έγγραφα αυτά βρισκόταν στον πύργο.

Η απώλεια αυτή επιβεβαιώνεται από τον Ανδρόνικο Β΄ Παλαιολόγο (1282–1328), που το 1311 γράφει πως οι μοναχοί έχασαν σε φωτιά τα αρχαία χρυσόβουλα, όπως εκείνο του πατέρα του Μιχαήλ Η΄ (1261–1282), καθώς και άλλα έγγραφα, γι' αυτό του ζητούν την εκ νέου έκδοση χρυσόβουλου ώστε να είναι κατοχυρωμένη η κτηματική περιουσία της μονής.

Η παράδοση αντιγραφής χειρογράφων καθώς και οι μεταφραστικές δραστηριότητες συνεχίστηκαν από τους Σέρβους μοναχούς της μονής. Μεταξύ των γνωστών σήμερα λογίων ο ηγούμενος Ησαΐας, ο οποίος το 1361 μετέφρασε τα έργα του ΨευδοΔιονυσίου Αρεοπαγίτη και τα συνόδευσε με εισαγωγή.

Το 1560 ο ηγούμενος Ιωακείμ συνέγραψε δοκίμιο όπου περιγράφει τον τρόπο ζωής των Αθωνιτών μοναχών. Το έργο συντάχθηκε μετά από αίτημα του Ρώσου μπτροπολίτη Μακαρίου (1528–1563).

Με τη μονή συνδέεται και ο διάσημος αντιγραφέας ιερομόναχος Ματθαίος (1550–1624), πρωτοσύγκελλος της Μεγάλης Εκκλησίας και μετέπειτα μητροπολίτης Μύρων. Ο Ματθαίος βρισκόταν στη Μόσχα από το 1596 έως το 1597, όπου ασχολείτο κυρίως με τη συγγραφή βιβλίων. Ένα από τα χειρόγρατά του, το *Λειτουργικόν* (1599), βρίσκεται στη βιβλιοθήκη της σημερινής Μονής Παντελεήμονα (Λάμπρος 2, αρ. 426).

Επίσης ο Αρχιεπίσκοπος Ελασσώνος Αρσένιος (1550–1626) απέστειλε το 1620 από τη Μόσχα στη μονή την έκδοση της Βασιλείας του 1538 του Παύλου Αιγινήτη *Medici optimi, libri septem*, που είχε αποκτήσει το 1613: «*ἐν ἔτη ζρκή: 1620: ταπεινὸς Ἀρσένιος ἀρχιεπίσκοπος Σουζδελίου καὶ Ταρουσίας τῆς μεγάλης Ρωσίας, καὶ πρώην Ἐλασσώνος καὶ Δημονίκου, τῆς δευτέρας τῶν Θεταλῶν ἐπαρχείας, στέλλω τὸ παρὸν ἰατρικὸν βιβλίον εἰς τὴν ἁγίαν μεγάλην μονὴν τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος καὶ ἱαματικοῦ Παντελεήμονος ἐν τῷ ἁγίῳ ὄρει ἀπὸ Μεγάλης Μοσχοβίας*».

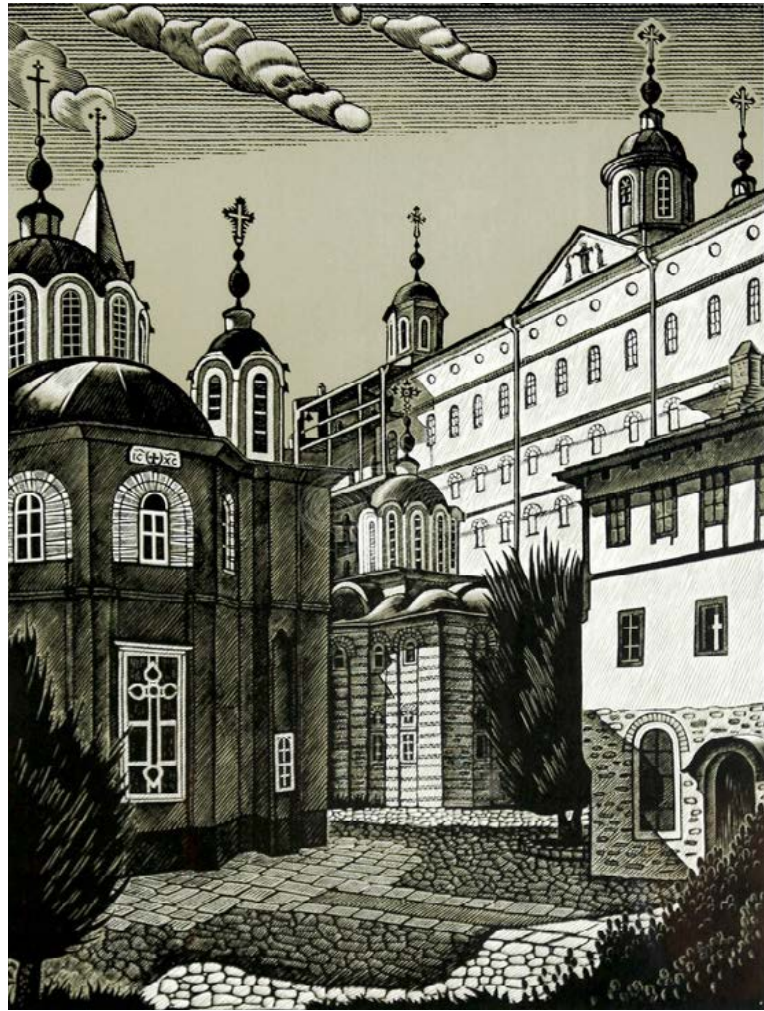
Τη βιβλιοθήκη της μονής εμπλούτισε ο ηγούμενος Βαρλαάμ, που ἦδη το 1705 είχε τυπώσει στα ουκρανικά τις *Ενθυμήσεις* του. Τα πρώτα χρήματα και τα βιβλία που εξοικονόμησε ἦταν το 1707, όταν επισκέφτηκε τον τσάρο Πέτρο Α΄ και τον ενημέρωσε για την ἔνδεια της μονής. Το 1712 ἦταν η δεύτερη φορά που επισκέφτηκε τη Μόσχα και ἔλαβε ξανά και χρήματα και βιβλία.

Ο διάδοχος του Βαρλαάμ Κυπριανός επισκέφτηκε κι αυτός τη Μόσχα το 1720 και επέστρεψε με χρήματα, εκκλησιαστικά σκεύη και πολλά βιβλία.

Το 1744, ο Μπάρσκι κατηγορεύει τους Ἕλληνες μοναχούς ὅτι ἔχουν αποφιλώσει τη βιβλιοθήκη της μονής. Λέει πως η βιβλιοθήκη διαθέτει ελάχιστους χειρόγραφους κώδικες και ἔντυπα βιβλία, ενώ οι Ἕλληνες μοναχοί πλήθος ἀπὸ αυτά, και μάλιστα ὅσοι μένουν στη μονή εἶναι ἔτοιμοι να πουλήσουν και το τελευταίο κομμάτι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 19

*Η Ιερά Μονή Παντελεήμονος
και η βιβλιοθήκη της*

422. Η Μονή Παντελεήμονος. Ευλογραφία του Γεώργιου Μόσχου, 1978, Δημοτική Πινακοθήκη Λάρισας, Συλλογή Γεωργίου Ι. Κατσίγρα.

Μονή Αγίου Παντελεήμονος

Στην αυλή της μονής, σε αυτοτελές διώροφο οικοδόμημα, βρίσκεται η βιβλιοθήκη. Παρά τις πυρκαγιές των περασμένων αιώνων, στη βιβλιοθήκη σώζεται μεγάλος αριθμός λυτών εγγράφων, χειρογράφων κωδίκων και έντυπων βιβλίων.

Το 1844, σύμφωνα με τον Ρώσο φιλόλογο Βίκτωρα Γρηγόροβιτς (1815–1876) που επισκέφτηκε τη μονή, διέθετε μόνο 60 χειρόγραφους κώδικες και 500 έντυπα βιβλία: «Η βιβλιοθήκη του, τοποθετημένη σε ξεχωριστό κτίριο, είναι καινούρια, πρόσφατα συγκροτημένη, αλλά προσαρμοσμένη στις ανάγκες των μοναχών. Περιέχει έως και 500 βιβλία, όπου συμπεριλαμβάνονται παλαιές εκδόσεις των Πατέρων της Εκκλησίας και των Βυζαντινών ιστορικών. Τα χειρόγραφα φτάνουν τα 60, είναι γενικού θεολογικού περιεχομένου, για παράδειγμα διασώζουν συγγράμματα του Θεοφυλάκτου, του Διονυσίου Αρεοπαγίτη, του Μεγάλου Βασιλείου, κ.ά. Υπάρχουν μόνο έξι σλαβικά χειρόγραφα».

Μια χρονιά αργότερα, τον Αύγουστο του 1845, έφτασε στον Άγιον Όρος ο Πορφύριος Ουσπένσκι. Μέσα σε οκτώμισι μήνες επισκέφτηκε και τα 20 μοναστήρια, τις επτά σκήτες και κάποια Κελλιά. Στα κείμενά του περιγράφει με λεπτομέρειες τις εργασίες του σχετικά με τα χειρόγραφα και τις εικόνες και θεωρεί πως η έκδοση πολλών κωδίκων είναι ικανή να αλλάξει την επιστήμη. Σε μια επιστολή του προς τον Αλέξανδρο Τολστόι (1801–1873), με ημερομηνία 4.10.1858, αναφέρει τα ακόλουθα αναφορικά με τη βιβλιοθήκη της μονής του Αγίου Παντελεήμονα: «Μέχρι σήμερα στην Εσφιγμένου και στο Ρωσικό έχω μελετήσει πλήρως 80 αρχαία ελληνικά και σλαβονικά χειρόγραφα και συνέκρινα προσεκτικά τις ποικίλες εκδοχές τμημάτων της Παλαιάς Διαθήκης που περιέχονται στο χειρόγραφο ελληνικό Μηναίο του 14ου

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 19

*Η Ιερά Μονή Παντελεήμονος
και η βιβλιοθήκη της*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 19

*Η Ιερά Μονή Παντελεήμονος
και η βιβλιοθήκη της*

αιώνα, στις σημερινές έντυπες εκδόσεις των Μηναιών, ελληνικών και σλαβονικών, και στην έκδοση της Βίβλου του Tischendorf (1850)». Από αυτό το κείμενο αποκτούμε μια αμυδρή εικόνα για τα λειτουργικά βιβλία της μονής του Αγίου Παντελεήμονα.

Κατά τη δεύτερη επίσκεψή του, ο Ουσπένσκι σημείωσε στο ημερολόγιό του: «23 Απριλίου 1861. Πάσχα. Στη Μονή Παντελεήμονα. Κατά τη διάρκεια του Εσπερι-

423. Περίτεχνο επίτιτλο και ποικιλμένο πρωτόγραμμα σε περγαμινό Ευαγγελιστάριο της Μονής Παντελεήμονος, 12ος αιώνας (κώδ. 2, φ. 116ν).

νού, 20 ιερομόναχοι διάβασαν το καθιερωμένο απόσπασμα από το Ευαγγέλιο, εκτεινόμενοι σε ευθεία γραμμή από την Αγία Τράπεζα μέχρι τις δυτικές πόρτες του

ναού. Καθέννας τους κρατούσε στα χέρια του από ένα τυπωμένο Ευαγγέλιο επενδυμένο με βελούδο και ασπιδόχρυσες εικόνες. Οι Ρώσοι μοναχοί είναι πλούσιοι!».

Ωστόσο, ο πλούτος αυτός περιοριζόταν σε έντυπα κυρίως βιβλία και μάλιστα των τελευταίων χρόνων. Η εκτίμηση για το περιεχόμενο της βιβλιοθήκης σε χειρόγραφους κώδικες και χρυσόβουλα είναι απογοητευτική: «Η βιβλιοθήκη της ρωσικής μονής είναι πολύ φτωχή. Στο παρελθόν, εξαιτίας αναταραχών που άγγιξαν το Άγιο Όρος, και κατά την προσωρινή ερήμωση της μονής τα περισσότερα από τα βιβλία και τα χειρόγραφα λεηλατήθηκαν, αλλά ... διασώθηκαν τα καλύτερα και πολυτιμότερα, τα ιερά λείψανα και περισσότερες από 50 βασιλικές και άλλες επιστολές, μεταξύ των οποίων και 4 επιστολές Ρώσων τσάρων, του Θεοδώρου Ιωάννοβιτς (7100, 5 Σεπτεμβρίου), του Μιχαήλ Φεοντόροβιτς (7134, 29 Ιουλίου), του Αλεξέι Μιχαήλοβιτς (7168, 29 Φεβρουαρίου), του Ιωάννη και Πέτρου Αλεξέεβιτς (7198, 31 Μαΐου) και μία του Πατριάρχη Ρωσίας Ιώβ (7199, 6 Μαρτίου).

Στο επόμενο διάστημα, με πρωτεργάτη τον Λεωνίδα Κάβελιν (1822–1891), εκδίδεται μια σειρά από έγγραφα της μονής. Μέρος των εγγράφων δημοσιεύθηκε στη Χερσόνα το 1867 στο *Историческое обозрение Афонских славянских обителей Зографы, Руссика и Хилендара* [= *Ιστορική ανασκόπηση των αγιορείτικων σλαβικών μοναστηριών Ζωγράφου, Ρωσικού και Χιλανδαρίου*]. Στη συνέχεια, το 1868, στον 24ο τόμο του περιοδικού *Гласник, српског ученог друштва* [*Glasnik, Srpskoga učenog društva* = *Αγγελιοφόρος, Σερβική Εταιρεία Μελετών*] δημοσιεύτηκαν ολόκληρες 18 επιστολές (15 Σέρβων και 3 Βλάχων ηγεμόνων). Τέλος, το 1873, στο Κίεβο, με δαπάνες της ίδιας της μονής, εκδόθηκαν οι «Πράξεις της Ρωσικής Μονής του Αγίου Παντελεήμονος στον ιερό Άθωνα» (*Акты русског на Святом Афоне монастыря Святого Пантелеимона*), 86 συνολικά έγγραφα. Η δημο-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 19

*Η Ιερά Μονή Παντελεήμονος
και η βιβλιοθήκη της*

σίευση χαρακτηρίζεται για το υψηλό επιστημονικό της επίπεδο: τα ελληνικά και τα ρουμανικά κείμενα είχαν παράλληλες μεταφράσεις στα ρωσικά, πολλά από τα έγγραφα συνοδεύονταν από επεξηγηματικές σημειώσεις και στην αρχή του βιβλίου υπήρχε σύντομη ιστορία της μονής.

Επί ηγουμενίας Μακαρίου (1875–1889), η μονή διεξήγαγε εκτεταμένες εκπαιδευτικές και εκδοτικές δραστηριότητες, διανέμοντας στους πιστούς εκατομμύρια φυλλάδια, μπροσούρες και βιβλία θρησκευτικού και ηθικού περιεχομένου. Από αυτή την περίοδο έχουμε τη μαρτυρία ενός προσκυνητή: «Η Βιβλιοθήκη προκαλεί ευχάριστη εντύπωση με την καθαριότητα και την τάξη της, όπου μακριές βιβλιοδετημένες σειρές κρυφοκοιτάζουν πίσω από το τζάμι. Υπάρχουν έντυπα βιβλία για όλους τους κλάδους της ανθρώπινης γνώσης. Το τμήμα των χειρογράφων είναι λιγότερο εκτεταμένο και ενδιαφέρον από ό,τι σε άλλα μοναστήρια του Άθω. Πιθανότατα είναι αποτέλεσμα των διαφωνιών που συνέβησαν πρόσφατα μεταξύ Ελλήνων και Ρώσων. Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια, συνειδητοποιώντας τη μεγάλη αξία των αρχαίων γραπτών μνημείων, οι μοναχοί είναι πρόθυμοι να αγοράσουν χειρόγραφα, εάν διατεθούν προς πώληση από άλλες μονές του Άθω. Απλώς δεν ξέρω αν τέτοιες αγορές είναι επιτυχημένες, ειδικά επειδή δεν υπάρχουν καθόλου ειδικοί που θα μπορούσαν να αξιολογήσουν μια αγορά. Συναντήσαμε έναν βιβλιοθηκονόμο, τον πατέρα Ματθαίο, ο οποίος φαίνεται να γνωρίζει απέξω όλους τους καταλόγους και τους τίτλους των βιβλίων της βιβλιοθήκης που του εμπιστεύτηκαν»

Το 1880 οι κώδικες ανέρχονται στους 264, και το 1895 ο Σπυρίδων Λάμπρος καταγράφει 1.027, με 99 από αυτούς περγαμινούς. Η αύξηση προήλθε κυρίως από αγορές της μονής από διάφορους κελλιώτες μοναχούς, κυρίως Έλληνες, οι οποίοι πωλούσαν τους περγα-

μηνούς κώδικες έναντι 10–30 λιρών, καθώς και «έκ διαφόρων άλλων βεβήλων μοναχών», όπως χαρακτηριστικά λέει ο Γεράσιμος Σμυρνάκης (1862–1935).

Στις αρχές του 20ού αιώνα οι κώδικες έφτασαν τους 1.500 χάρη στις προσπάθειες του βιβλιοφύλακα Ματθαίου. Στις 31.7.1908 ο Πετί (Louis Petit), σε επιστολή

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 19

*Η Ιερά Μονή Παντελεήμονος
και η βιβλιοθήκη της*

424. Πρόσταγμα
της αυτοκράτειρας
Άννας Ιωάννοβνας,
5 Ιουνίου 1730.
Πάνω από το κείμενο
παριστάνεται ο τσαρικός
θυρεός με τον δικέφαλο αετό.

του προς τον Ματθαίο, τον ενημερώνει για τα βιβλία που αγόρασε ο ίδιος για εκείνον στη Φλωρεντία και προγραμματίζει να τα στείλει με Γάλλους προσκυνητές.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 19

*Η Ιερά Μονή Παντελεήμονος
και η βιβλιοθήκη της*

Κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο η μονή είναι απομονωμένη από τη Ρωσία. Υπάρχει μια σύντομη μαρτυρία αυτής της περιόδου από τον Σκωτσέζο Σίντεϋ Λοχ (Sidney Loch), ο οποίος επισκέφτηκε τη βιβλιοθήκη της μονής εκείνα τα χρόνια: «... αρκετές σλαβικές περγαμνές, δεκάδες σλαβικά εκκλησιαστικά βιβλία που γράφτηκαν πριν από τον 19ο αιώνα και ένα σημαντικό ποσοστό σύγχρονης θεολογικής γραμματείας».

Στα τέλη του 20ού αιώνα, εκτός από τα 25.000 έντυπα βιβλία καταμετρώνται και 1.920 χειρόγραφοι κώδικες (1.320 στα ελληνικά και 600 στα σλαβονικά), από τους οποίους οι 110 περγαμνοί.

Τον Απρίλιο του 2007 ξεκίνησε η συγκέντρωση σε ενιαίο αποθετήριο και η καταλογογράφηση του αποθέματος της βιβλιοθήκης (έντυπου και χειρόγραφου), που ολοκληρώθηκε τον Απρίλιο του 2009. Επρόκειτο για συστηματική εργασία αναζήτησης, συγκέντρωσης και συστηματοποίησης του αρχειακού υλικού από ομάδα εργασίας με επικεφαλής τον ιερομόναχο Μακάριο (Μακιένκο).

Κατά τις πυρκαγιές και τις διάφορες φυσικές καταστροφές του παρελθόντος, οι μοναχοί διέσωσαν τα έγγραφα και τα βιβλία και τα διέσπειραν σε διάφορα σημεία της μονής. Διασπάστηκε έτσι πλήρως η θεματική ταξινόμηση και η χρονολογική σειρά τους. Ως εκ τούτου, το υλικό που συγκεντρώθηκε το 2007 ήταν ένας πελώριος όγκος από κάθε λογής έγγραφα. Κάθε βιβλίο και κάθε έγγραφο καθαρίστηκε με σύγχρονες μεθόδους, ώστε να απαλλαγεί από έντομα και προνύμφες, ενώ παράλληλα κατασκευάστηκε ειδικός χώρος, εξοπλισμένος με σύγχρονα βιβλιοστάσια και ερμάρια για έγγραφα, όπου εξασφαλίστηκε σταθερή θερμοκρασία (18° C) και υγρασία (περίπου 55%).

Συγχρόνως ταξινομήθηκε συστηματικά το ετερογενές υλικό: πραγματοποιήθηκε περιγραφή του υλικού, χρο-

νολόγηση, καταλογογράφηση, ψηφιοποίηση ιδιαίτερα πολύτιμων και ευαίσθητων χειρογράφων και δημιουργία βάσης δεδομένων.

Σήμερα οι εργασίες αυτές έχουν ολοκληρωθεί, ενώ εκδόθηκε και σχετικός κατάλογος 543 σελίδων με πλούσια εικονογράφηση (*Καταλογ αρχιβного фонда Русского Свято-Пантелеимонова монастыря на Афоне*, 2015).

Βάσει της μελέτης αυτής, τα χειρόγραφα της μονής ανέρχονται πλέον σε 2.399 τίτλους και τα έντυπα σε 42.640 τίτλους.

ΑΡΧΕΙΟ

Το αρχείο της Μονής περιέχει μοναδικά τεκμήρια που μαρτυρούν τόσο τη λογιότητα των τροφίμων της, όσο και τον συνδυασμό της ελληνικής με τη σλαβική χριστιανική και μοναστική παράδοση.

Ειδικότερα περιέχει μια συλλογή εγγράφων που αποτυπώνουν τη λειτουργία και τη δράση της μονής κυρίως τα τελευταία 300 χρόνια. Ωστόσο, υπάρχουν και έγγραφα από παλαιότερες εποχές, με το αρχαιότερο να χρονολογείται στο 1030.

Ο έντυπος κατάλογος του αρχείου περιλαμβάνει 60 ενότητες. Η σημαντικότερη για την ιστορία της μονής είναι η ενότητα 10 με εξαιρετικά μεγάλο αριθμό εγγράφων (278 φάκελοι). Με βάση τα αρχειακά έγγραφα της ενότητας αυτής, μπορούν να μελετηθούν τα προβλήματα των ελληνορωσικών διαφωνιών του 1874–1875, η ονοματολατρία, οι περιουσιακές σχέσεις με άλλα μοναστήρια κλπ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 19

*Η Ιερά Μονή Παντελεήμονος
και η βιβλιοθήκη της*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 19

*Η Ιερά Μονή Παντελεήμονος
και η βιβλιοθήκη της*

Η ιστορία της μονής για την περίοδο 1030–1814 συμπληρώνεται και με την ενότητα 16, όπου περιλαμβάνονται οι σημειώσεις των δεκαετιών 1860 και 1870 (που εκδόθηκαν το 1873) του βιβλιοθηκάρου της μονής Αζαρία. Το έντυπο αυτό εξακολουθεί να είναι σχεδόν η μοναδική πηγή για τη μελέτη της ιστορίας του μοναστηριού.

**425. Ρωσικό αλμανάκ
της Μονής Παντελεήμονος,
καλλιγραφημένο
από τον Μιχαήλ Πουτίλοφ,
1814 (κώδ. 61).**

Δύο ενότητες παρουσιάζουν όλα τα εκδοτικά έργα της μονής τα τελευταία 150 χρόνια. Η ενότητα 50 περιέχει το εκδοτικό αρχείο της μονής για τα έτη 1860 έως 1991 και η ενότητα 51 αρχειακά έγγραφα αναφορικά με τη βιβλιοθήκη για τα έτη 1840 έως 1980.

Αξίζει να αναφέρουμε επίσης της ενότητα 11, όπου έχουν καταχωριστεί ημερολόγια, επιστολές και σημειώσεις του Ιερομονάχου Βλαδίμηρου Κολέσνικοφ (Владимир Колесников) για τα έτη 1889–1918. Ο Βλαδίμηρος σε όλη τη μοναστική του ζωή κρατούσε ημερολόγιο και άφησε πίσω του 39 τετράδια με μια σχεδόν φωτογραφι-

10

The page contains a central miniature of King David seated on a throne, wearing a crown and a green and red robe. The page is filled with handwritten Greek text in a cursive script, interspersed with musical notation on staves. A decorative border runs across the top, and a large, ornate initial 'D' is on the left side.

426. Χαρτώ μουσικό χειρόγραφο (Ανθολογία) καλλιγραφημένο από τον Γρηγόριο τον Λαμπαδάριο, 1816 (κώδ. 906, φ. 10r). Το φύλλο κοσμεί μικρογραφία του προφήτη Δαβίδ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 19

Η Ιερά Μονή Παντελεήμονος
και η βιβλιοθήκη της

κή περιγραφή της καθημερινότητας του μοναστηριού. Επίσης, ήταν επί 40 χρόνια αρχισυντάκτης του περιοδικού *Духовнополезный собеседник* (Ψυχής Συνομιλητής) που εξέδιδε το μοναστήρι.

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟΙ ΚΩΔΙΚΕΣ

Μετά τις εργασίες ταξινόμησης, τα χειρόγραφα της μονής (2.399 τίτλοι) συμπεριλήφθηκαν στον γενικό ηλεκτρονικό κατάλογο των εντύπων, κρατώντας παράλληλα τους παλαιότερους αριθμούς καταλόγου.

Κατά τις εργασίες εντοπίστηκαν και μη καταλογογραφημένα χειρόγραφα. Έτσι, εκτός από την καταγραφή, πάνω από 750 χειρόγραφα που δεν είχαν περιγραφεί προηγουμένως, προστέθηκαν στον γενικό κατάλογο. Ταυτόχρονα διαπιστώθηκε πως 50 ήδη καταλογογραφημένοι κώδικες (20 ελληνικοί και 30 σλαβονικοί) είχαν χαθεί.

Συνολικά ο κατάλογος περιλαμβάνει σήμερα 1.494 ελληνικούς κώδικες, 494 σλαβονικούς, 366 ρωσικούς, και 45 σε άλλες γλώσσες.

Κατά την καταλογογράφηση, στα *ελληνικά χειρόγραφα* προστέθηκαν περίπου 175 κώδικες, σε σχέση με τους παλαιότερους καταλόγους. Κάποιοι χρονολογούνται στον 19ο αιώνα, ενώ άλλοι είναι αρχαιότεροι. Πολλοί αποτελούν σπάνια δείγματα καλλιγραφικής τέχνης και περιέχουν μεγάλο αριθμό μικρογραφιών και διακοσμητικών στοιχείων. Πρόκειται κυρίως για λειτουργικά κείμενα.

427. Ποιμένες στη σκηνή της Γέννησης. Μικρογραφία σε περγαμινό Ευαγγελιστάριο της Μονής Παντελεήμονος, 12ος αιώνας (κώδ. 2, φ. 210r).

Από τα ελληνικά χειρόγραφα επισημαίνουμε τα παρακάτω τέσσερα:

Ο περγαμνός Κώδικας 2, ένας από τους σπουδαιότερους του Όρους. Πρόκειται για βυζαντινό ευαγγελιστάριο του 11ου αιώνα, στολισμένο με πολύτιμους λίθους, που περιέχει παραστάσεις των τριών συνοπτικών ευαγγελιστών (Μάρκου, Ματθαίου και Λουκά), πέντε παραστάσεις από τον κύκλο του Δωδεκαόρτου και πλήθος σκηνών από το έργο του Χριστού.

Ο περγαμνός Κώδικας 6 του 11ου αιώνα. Διασώζει 16 λόγους του Γρηγορίου, συνοδευόμενους από 29 εξαιρετικές μικρογραφίες σχετικές με το κείμενο, ενώ είναι διακοσμημένος με επίτιτλα και αρχιγράμματα.

Ο περγαμνός Κώδικας 99.2 (052 στην αρίθμηση Gregory–Aland), που χρονολογείται στον 10ο αιώνα. Περιλαμβάνει τμήμα της *Αποκάλυψης* του Ιωάννη μαζί με την ερμηνεία του Ανδρέα Καισαρείας. Το κείμενο είναι δίστιλο, σε κεφαλαιογράμματη γραφή, με 27 αράδες ανά σελίδα.

Ο περγαμνός Κώδικας 28 (1093 στην αρίθμηση Gregory–Aland), που χρονολογείται στον 14ο αιώνα. Διασώζει τα τέσσερα Ευαγγέλια σε μικρογράμματη γραφή, μαζί με σχολιασμό τους. Το κείμενο είναι μονόστιλο, με 25 αράδες ανά σελίδα.

Στα *σλαβονικά χειρόγραφα* της μονής περιλαμβάνονται και εκείνα της μονής του Ξυλουργού και της παλαιάς μονής του Αγίου Παντελεήμονα. Εξαιτίας της πυρκαγιάς στη μονή του Ξυλουργού, το αρχείο και μέρος της βιβλιοθήκης έχουν καταστραφεί. Σώθηκαν 33 χειρόγραφα, τα οποία εντάχθηκαν στο κύριο σώμα των εκκλησιαστικών χειρογράφων, διατηρώντας και εδώ τους αριθμούς του αρχικού καταλόγου τους.

Αυτή η συλλογή περιέχει χειρόγραφα από τον 11ο έως τον 19ο αιώνα, στα οποία προστέθηκαν και εκείνα

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 19

*Η Ιερά Μονή Παντελεήμονος
και η βιβλιοθήκη της*

του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα και των αρχών του 20ού αιώνα. Πρόκειται ως επί το πλείστον για υμνογραφικά κείμενα. Πολλά αποτελούν εξαιρετικό δείγμα καλλιγραφίας και επιπλέον κοσμούνται με όμορφα στοιχεία και μικρογραφίες (μινιατούρες).

Τα *ρωσικά χειρόγραφα* περιέχουν έργα των μοναχών της μονής και διαφόρων Ρώσων συγγραφέων του δεύτερου μισού του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα. Πρόκειται για κείμενα κυρίως θεολογικά και ιστορικά.

Το τέταρτο τμήμα των κωδίκων περιλαμβάνει χειρόγραφα σε *διάφορες γλώσσες* (10 ευρωπαϊκές και ανατολικές γλώσσες). Το παλαιότερο είναι ένα αβησσυνιακό περγαμινό Ευαγγέλιο του 7ου αιώνα.

ΕΝΤΥΠΑ ΒΙΒΛΙΑ

Σύμφωνα με την καταλογογράφηση των εντύπων, υπάρχουν 42.640 τίτλοι, 88.272 τόμοι και άλλα 40.000 αντίτυπα από διάφορες μπροσούρες σχετικές με τη ρωσική προεπαναστατική περίοδο.

Επίσης, η βιβλιοθήκη περιέχει 792 έντυπα με αφιερώσεις των συγγραφέων τους ή άλλων διάσημων προσώπων.

Τα έντυπα βιβλία ξεκινούν από το 1492 και κατατάσσονται σε τρεις βασικές ομάδες: α) 1492–1917 (24.679 τίτλοι), β) 1917–1991 (5.945 τίτλοι) και γ) 1991 και εξής (11.952 τίτλοι).

Οι εκδόσεις από το 1492 έως το 1799 χαρακτηρίζο-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 19

Η Ιερά Μονή Παντελεήμονος
και η βιβλιοθήκη της

νται ως σπάνιες και είναι τοποθετημένες σε ειδική ενότητα. Πρόκειται για 1.200 εκδόσεις, οι οποίες αποκτήθηκαν χάρη στη συστηματική προσπάθεια που κατέβαλε ο βιβλιοθηκάριος της μονής Ματθαίος Ολσάνσκι.

Το τμήμα των σπάνιων εντύπων διακρίθηκε σε δύο τομείς. Ο πρώτος είναι τα εκκλησιαστικά σλαβονικά βιβλία, στα οποία περιλαμβάνονται και 7 μοναδικές εκδόσεις, πολύτιμες για την ιστορία της εκκλησιαστικής σλαβονικής τυπογραφίας.

Πρόκειται για τα εξής:

1. «Миссал. Богослужебная книга католической Церкви, содержащая в себе чинопоследования мессы». 400 σ. (αρ. κατ. ð011379)

Η «Σύνοψη», έντυπο που περιέχει εκκλησιαστικές ακολουθίες, τυπώθηκε πιθανώς στα τέλη του 15ου αιώνα στην Ίστρια, στο μοναστήρι του τάγματος των Βενεδικτίνων. Είναι ένα από τα πρώτα στην ιστορία των γλαυολιτικών εκδόσεων στη νοτιοσλαβική γλώσσα.

2. «Октоих». 356 σ. (αρ. κατ. L038231)

Έκδοση του 1510, που εκδόθηκε στο Τσετίνιε (Cetinje) από τον ιερομόναχο Μακάριο, τον εκδότη του πρώτου σλαβικού βιβλίου σε κυριλλικό αλφάβητο, του Ψαλτηρίου Cetinje. Η *Οκτώηχος* τυπώθηκε σε σχήμα folio και στο ίδιο τυπογραφείο με τη «Σύνοψη», κατ' εντολή του ηγεμόνα της Βλαχίας Βλαντ Ε΄ του νεότερου (βλ. Булгаков, *Иллюстрированная*, σ. 178).

3. «Служебник. Литургиарион». 480 σ. (αρ. κατ. L034203).

Το « Διακονικό-Λειτουργικό » είναι έκδοση του 1519 που τύπωσε στη Βενετία ο διάσημος τυπογράφος Μπόζινταρ Βούκοβιτς (Božidar Vuković) από την Ποντγκόριτσα. Είναι το πρώτο έντυπο στην εκκλησιαστική σλαβονική γλώσσα που τυπώθηκε στη Βενετία. Είναι σε

σχήμα 4ο, με 240 φύλλα, 19 γραμμές ανά σελίδα. Το αντίτυπο της μονής είναι κολοβό (388 σ.) (βλ. Булгаков, *Иллюстрированная*, σ. 175–176).

4. «Οκτοих». 448 σ. (αρ. κατ. L034803).

Έκδοση του 1539 που τυπώθηκε στην Πρίστινα από τον Δημήτρη (Σέρβο), σε σχήμα folio, με 224 φύλλα, 27 γραμμές ανά σελίδα, με ξυλογραφία που απεικονίζει το Καθολικό της μονής Γκρατσάνιτσα (στο αντίτυπο της μονής Παντελεήμονος η ξυλογραφία έχει εκπέσει) (βλ. Булгаков, *Иллюстрированная*, σ. 180).

5. «Αποστοл». 536 σ. (αρ. κατ. L034429).

Έκδοση των *Πράξεων* των Αποστόλων του 1547, τυπώθηκε από τον Δημήτριο Λογοθέτη κατά την ηγεμονία στη Βλαχία του Μιρκέα του Βοσκού, σε σχήμα 4ο, με 268 φύλλα, 22 γραμμές ανά σελίδα (κάποτε και 23). Στην αρχή των *Πράξεων* ξυλογραφία με το οικόσημο του βοεβόδα. Το αντίτυπο της μονής είναι κολοβό (370 σ.) (βλ. Булгаков, *Иллюстрированная*, σ. 176).

6. «Служебник». 280 σ. (αρ. κατ. L034477).

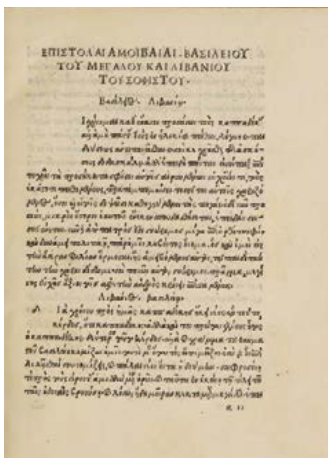
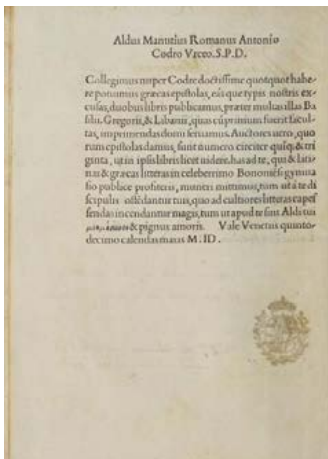
Το «Διακονικό» είναι έκδοση του 1554 που τυπώθηκε στη Βενετία από τον Βικέντιο Βούκοβιτς, γιο του Μποζιντάρ, του πρώτου τυπογράφου και εκδότη σέρβικων βιβλίων στο Μαυροβούνιο. Το βιβλίο σε σχήμα 4ο, με 240 φύλλα. Πρόκειται για ανατύπωση του «Служебник» του 1519. Το αντίτυπο της μονής είναι κολοβό (146 σ.) (βλ. Булгаков, *Иллюстрированная*, σ. 179).

7. «Триодъ Постная». 256 σ. (αρ. κατ. L032625).

Το Τριώδιο μαζί με τις ακολουθίες της Σαρακοστής είναι έκδοση του 1561, που τυπώθηκε στη Βενετία από τον τυπογράφο του Μαυροβουνίου Βικέντιο Βούκοβιτς. Το κείμενο καταλαμβάνει 30 γραμμές ανά σελίδα και συνοδεύεται από εικόνες αγίων και σύμβολα των Ευαγγελιστών (βλ. Булгаков, *Иллюстрированная*, σελ. 179).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 19

Η Ιερά Μονή Παντελεήμονος και η βιβλιοθήκη της

428-429. Πρόλογος και αρχική σελίδα του δεύτερου τόμου της έκδοσης: «Επιστολαί διαφόρων φιλοσόφων, ρητόρων, σοφιστών ...», Βενετία, Άλδος Μανούτιος, 17 Απριλίου 1499.

Εκτός από τα έντυπα αυτά, η τυπογραφία σε εκκλησιαστική σλαβονική γλώσσα, δηλαδή στη συντηρητική σλαβική λειτουργική γλώσσα που χρησιμοποιείται από πολλές ορθόδοξες χριστιανικές εκκλησίες σε διάφορες χώρες, αντιπροσωπεύεται από πολλές εκδόσεις της ρωσικής τυπογραφίας, η παλαιότερη από τις οποίες είναι η ερμηνεία του Ευαγγελίου από τον Θεοφύλακτο της Βουλγαρίας («Толкование Евангелия Феофилактом Болгарским»), που τυπώθηκε στη Βίλνα το 1600 και εκτείνεται σε 786 σ. (αρ. κατ. L028912).

Ο άλλος μεγάλος τομέας του τμήματος σπάνιων βιβλίων περιλαμβάνει αρχέτυπες και μεταγενέστερες εκδόσεις στα λατινικά, τα ελληνικά, τα γαλλικά και τα γερμανικά.

Μεταξύ άλλων ας αναφερθούν: α) το *Liber Regulae Pastoralis* του πάπα Γρηγορίου Α΄ στα λατινικά, που τυπώθηκε σε 56 φύλλα στη Βενετία στις 13.12.1492 από το τυπογραφείο του Hieronymus de Paganinis (αρ. κατ. L025975), β) η έκδοση *Επιστολών* του Μεγάλου Βασιλείου, του σοφιστή Λιβανίου, του πλατωνιστή Χίωνα από τον Πόντο, κλπ., στα ελληνικά, που τυπώθηκε στη Βενετία τον Μάρτιο του 1499 από τον Άλδο Μανούτιο (αρ. κατ. L031501).

Ο Θωμάς Παπαδόπουλος στις *Βιβλιοθήκες του Αγίου Όρους* (2000, σ. 8) αναφέρει ότι η πρώτη ελληνική έκδοση που εντόπισε ανάγεται στο 1520 και πρόκειται για το έργο του Γενναδίου Σχολαρίου *Περὶ τῆς ὁδοῦ τῆς σωτηρίας ἀνθρώπων*.

Η παλαιότερη έντυπη έκδοση της Αγίας Γραφής στα ελληνικά είναι του 1518 («Πάντα τὰ κατ' ἔξοχὴν καλούμενα βιβλία, θείας δηλαδὴ Γραφῆς Παλαιᾶς τε καὶ Νέας»), που τυπώθηκε στη Φλωρεντία από τον Άλδο και τον πεθερό του Ανδρέα.

Η παλαιότερη έκδοση της Αγίας Γραφής στην εκκλη-

γιαστική σλαβονική είναι η συνοδική έκδοση του 1751 (Αγία Πετρούπολη).

Αξίζει να σημειωθεί ότι ως προς τις περιοδικές εκδόσεις η Βιβλιοθήκη διαθέτει όλα τα εκκλησιαστικά και χριστιανικά περιοδικά της προεπαναστατικής Ρωσίας. Ευκαταφρόνητο δεν είναι και το τμήμα με τις περιοδικές εκδόσεις που κυκλοφόρησαν από Ρώσους μετανάστες σε διάφορα σημεία του πλανήτη, καθώς οι εκδότες θεωρούσαν χρέος τους να αποστέλλουν αντίτυπα στο μοναστήρι.

ΛΟΓΙΟΙ ΜΟΝΑΧΟΙ

Ο Βενέδικτος έφυγε κατά την επανάσταση, δίδαξε στην ιερατική σχολή του Πόρου που ίδρυσε ο Καποδίστριας, επέστρεψε στη μονή, όπου πέθανε το 1840. Εκδόθηκε η ακολουθία που έγραψε στην εικόνα της Θεοτόκου του «Άξιον εστί». Υπάρχουν και άλλα έργα του ανέκδοτα, ακολουθίες και εγκώμια.

Ο Προκόπιος Δενδρινός ακολούθησε την ίδια πορεία. Έφυγε κατά την επανάσταση, δίδαξε στην σχολή του Πόρου και επέστρεψε στη μονή για να πεθάνει εκεί το 1848. Τύπωσε το 1814 σε νέα έκδοση, με δαπάνη της μονής, τον *Θηκαρά* (Βιβλίον καλούμενον *Θηκαράς* περιέχον *Ύμνους τε και Ευχάς*) στο Ιάσιο. Το 1831 εξέδωσε στην Αίγινα το έργο *Όδηγός, ήτοι Είσαγωγή εις τας Θείας Γραφάς* το 1832 στο Ναύπλιο το *Έγκόλπιον ιερόν, ήτοι σπούδασμα αποδεικτικόν από των Τερών Γραφών* το 1835 στην Κωνσταντινούπολη το πόνημα *Άνασκευή*.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 19

*Η Ιερά Μονή Παντελεήμονος
και η βιβλιοθήκη της*

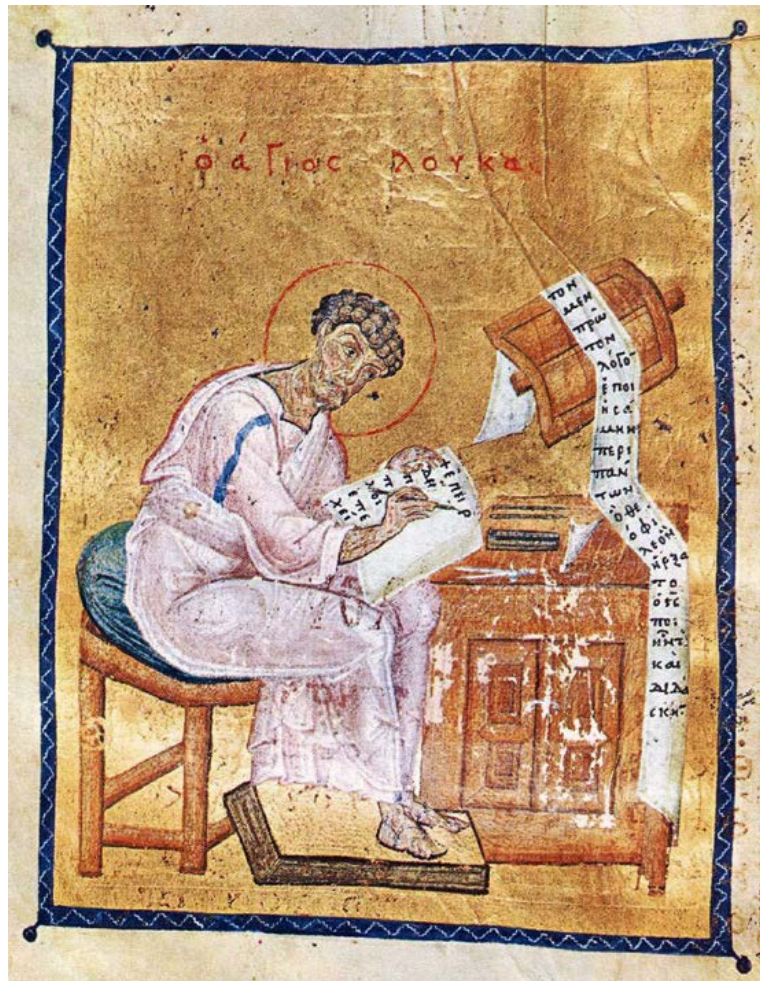
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 19

Η Ιερά Μονή Παντελεήμονος
και η βιβλιοθήκη της

Σχεδόν κατά γράμμα, τοῦ κατὰ τῆς καταγωγῆς τοῦ Προπατορικοῦ ἀμαρτήματος ἀναφανέντος Βιβλιαρίου το 1841 στην Αθήνα μια κατήχηση με τον τίτλο Διδασκαλία Χριστιανική, ἤτοι Ἱερὰ Κατήχησις τῶν ὀρθῶν δογμάτων.

Ο Ιωάννης Συμεωνίδης, «ἐκ τῆς κατὰ Μακεδονίαν χώρας Ταρλιζίου», και πρῶν διδάσκαλος «τῆς ἐν Μεγάλῳ Τουρνόβῳ Σχολῆς», εξέδωσε στην Πέστη το 1840, στα ελληνικά, το ἔργο Κῆπος Πολυανθῆς, ὅστις περιέχει φυτότα πολυποίκιλα.

Ο Αζαρίας τύπωσε στην Κωνσταντινούπολη το 1861 σε δίγλωσση έκδοση (ελληνικά και ρωσικά) το πόνημα

430. Ο Εὐαγγελιστῆς Λουκάς.
Μικρογραφία σε περγαμινὸ
Εὐαγγελιστάριο της Μονῆς
Παντελεήμονος, 12ος αἰώνας
(κώδ. 2, φ. 83v).

Ἀνωτέρα ἐπισκίασις ἐπὶ τοῦ Ἄθω, ἥτοι διηγήσεις περὶ τῶν Ἁγίων καὶ Θαυματουργῶν καὶ ἐν Ἄθῳ δοξασθεισῶν Εἰκόνων τῆς Θεοτόκου καὶ ἄλλων Ἁγίων.

Περὶ το 1840 εγκαθίσταται στη μονὴ ὁ Ιερώνυμος Σολομέγκωφ, ὁ ὁποῖος εγκατέστησε τυπογραφεῖο καὶ ἐπιδόθηκε κυρίως στὴν ἐκτύπωση διαφωτιστικῶν φυλλαδίων περὶ Ἁγίου Ὁρους καὶ ἰδιαίτερα περὶ τῆς μονῆς Ἁγίου Παντελεήμονος, τὰ ὁποῖα διανεμόνταν ευρύτατα στὴ Ρωσία, γεγονός που συντέλεσε στὴν ἀθρόα προσέλευση μοναχῶν ἀπὸ ἐκεῖ.

Καλλιγράφος τὸν 19ο αἰῶνα ἀναδείχθηκε ὁ Διονύσιος Ἀγιαρτεμίτης τῆς Πεντελεήμονος.

Ο ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΑΡΙΟΣ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΜΑΤΘΑΙΟΣ ΟΛΣΑΝΣΚΙ

Περίπου ἀπὸ τὸ τελευταῖο τρίτο τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ μέχρι τὴς ἀρχῆς τοῦ Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ἡ Βιβλιοθήκη καὶ οἱ βιβλιοθηκονόμοι τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονα ἀρχισαν νὰ παίζουν τεράστιο ρόλο στὴν ἀνάπτυξη τῶν ἀνθρωπιστικῶν ἐπιστημῶν. Ἐκείνη τὴν ἐποχὴ τεράστιος ἀριθμὸς Ρώσων ἐπιστημόνων ἤρθε στὸν Ἄθω, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ἀλληλογραφοῦσαν στὴ συνέχεια με τοὺς μοναχοὺς τῆς μονῆς Ἁγίου Παντελεήμονα. Μέρους αὐτῶν τῶν ἐπιστολῶν ἀπευθύνονται στὸν βιβλιοθηκονόμο τῆς μονῆς Ματθαῖο.

Ὁ Ματθαῖος (Ματφεΐ Ὀλσανσκίϋ) γεννήθηκε στὸ Χάρκοβο. Ἐγίνε μοναχὸς στὴν Ὀπτίνα σὲ ηλικία 19 ἐτῶν. Τὸ 1863 ἔρχεται στὸ Ἅγιον Ὁρος, στὴ μονὴ Παντελεήμονος, καὶ γίνεταί βοηθὸς τοῦ τότε βιβλιοθηκαρίου Ἀζαρία

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 19

*Ἡ Ἱερά Μονὴ Παντελεήμονος
καὶ ἡ βιβλιοθήκη τῆς*

μέχρι το 1874. Τα επόμενα χρόνια βρίσκεται στην Κωνσταντινούπολη και στους Αγίους Τόπους. Το 1878 αναλαμβάνει τη θέση του βιβλιοφύλακα και τη διατηρεί μέχρι τον θάνατό του το 1911. Ταυτόχρονα ήταν γραμματέας της μονής και υπεύθυνος για την επίσημη αλληλογραφία.

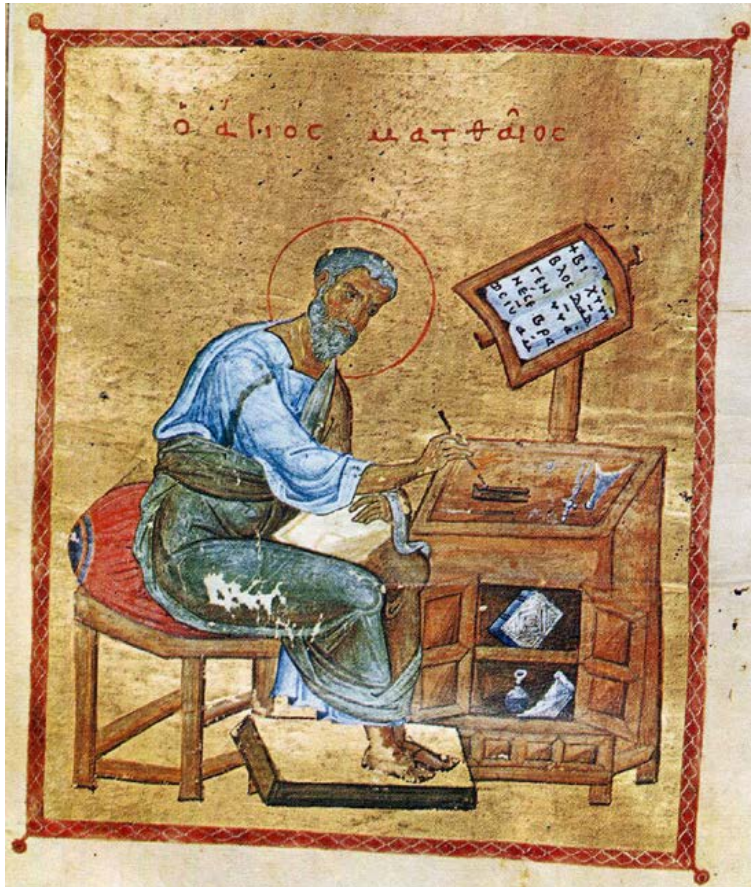
Ο Ματθαίος συγκέντρωνε πληροφορίες για τα χειρόγραφα και τα σπάνια παλαιύτυπα τα οποία μπορούσαν να αγοραστούν όχι μόνο στο Άγιον Όρος, αλλά και από αλλού, όπως από τη μονή του Αγίου Ιωάννου Θεολόγου στη Πάτμο, τους Αγίους Τόπους, τη Μακεδονία, την Κωνσταντινούπολη, την Αγία Πετρούπολη κλπ. Το ενδιαφέρον του επικεντρώθηκε σε λειτουργικά χειρόγραφα.

Ταυτόχρονα συγκέντρωνε αντίγραφα κειμένων που του χρειάζονταν για την έρευνά του. Ένας από τους συνεργάτες του ήταν ο μπτροπολίτης Πηλουσίου Αμφιλόχιος, οι επιστολές του οποίου φυλάσσονται στο Αρχείο της μονής. Ο Ματθαίος αγόραζε πολλά νέα βιβλία από τη Ρωσία και την Ευρώπη και ενημερωνόταν γενικότερα για τις νέες εκδόσεις.

Στο Αρχείο της μονής Παντελεήμονος φυλάσσονται δεκάδες επιστολές από την αλληλογραφία του με γνωστούς Γάλλους και Έλληνες βυζαντινολόγους (Émile Legrand, Louis Petit, Gabriel Millet, Μανουήλ Γεδεών, Αθανάσιος Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Σπυρίδων Λάμπρος). Ο Λεγκράν, για παράδειγμα, συγκεντρώνοντας υλικό για τη συγκρότηση της *Ελληνικής Βιβλιογραφίας (Bibliographie Hellénique)* συνεργάζεται στενά με τον Ματθαίο. Η αλληλογραφία τους ξεκίνησε στις 26.10.1891, όταν ο Λεγκράν αναζητούσε στοιχεία για τον τρίτο τόμο του 17ου αιώνα. Ο Ματθαίος στέλνει έναν κατάλογο με τίτλους εντύπων. Ο Λεγκράν μάλιστα αναφέρει το όνομα του Ματθαίου στα εξής βιβλία του τόμου: 179, 285, 286, 351, 484, 485, 486, 494, 495.

Συνεχίζοντας τη δουλειά του στο τέταρτο τόμο της

Ελληνικής Βιβλιογραφίας του 17ου αιώνα (1896), ο Λεγκράν ζητάει τις γνώσεις του Ματθαίου για την περιγραφή ενός Ανθολογίου του 1697, που ο ίδιος γνώριζε μόνον από την σύντομη περιγραφή του Α. Παπαδόπουλου-Βρετού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 19

Η Ιερά Μονή Παντελεήμονος
και η βιβλιοθήκη της

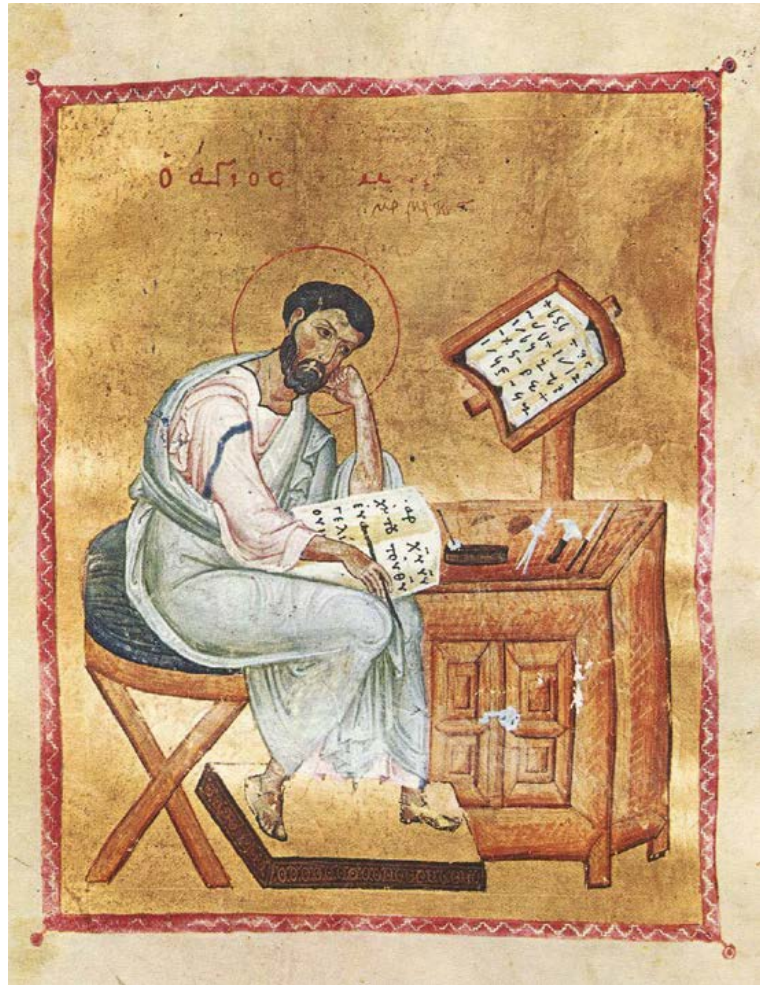
431. Ο Ευαγγελιστής
Ματθαῖος. Μικρογραφία σε
περγαμνή Εὐαγγελιστάριο
της Μονῆς Παντελεήμονος,
12ος αἰώνας (κώδ. 2, φ. 55v).

Στις 19 Ιανουαρίου 1897 ο Λεγκράν παρακαλεί «ἂν ἤτο δυνατόν νὰ φωτογραφηθῆ ἢ τουλάχιστον νὰ αντιγραφῆ πιστῶς καὶ ἀπαραλλάκτως τὸ προμετώπιον τῶν Ἀνδραγαθειῶν τοῦ Μιχαὴλ βοεβόδα» (ἀριθμ. 218 τοῦ Ἑσφιγμένου). «Δυστυχῶς ὅμως», συνεχίζει ο Λεγκράν, «τὸ ῥηθὲν ἀντίτυπον εἶναι ἐλλιπές, καὶ πολὺ πιθανῶς δὲν ὑπάρχει φωτογράφος ἐν τῇ μονῇ τοῦ Ἑσφιγμένου,

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 19

*Η Ιερά Μονή Παντελεήμονος
και η βιβλιοθήκη της*

ἥτις μακρὰν ἀπέχει τῆς ὑμετέρας». Στην ίδια επιστολή μνημονεύει και την έκδοση των *Μύθων* του Γεωργίου του Αιτωλού, την οποία είχε κάνει πριν από τον Σπυρίδωνα Λάμπρο περιλαμβάνοντας μάλιστα πληροφορίες για τον συγγραφέα άγνωστες στον Λάμπρο. Εκδόθηκε στη

432. *Ο Ευαγγελιστής Μάρκος. Μικρογραφία σε περγαμινό Ευαγγελιστάριο της Μονής Παντελεήμονος, 12ος αιώνας (κώδ. 2, φ. 115ν).*

Bibliothèque Grecque vulgaire. Η έκδοση του Λάμπρου φέρει τον τίτλο *Μῦθοι καὶ ἀποσπάσματα τοῦ Σπανέα, νῦν τὸ πρῶτον ἐκδιδόμενα ὑπὸ Σπυρ. Π. Λάμπρου* (Αθήνησιν 1896).

Εκτός από τα έντυπα αυτά, ο Ματθαίος αναφέρει ότι στη βιβλιοθήκη της μονής φυλάσσονται και αυτόγραφα γνωστών λογίων του 16 αιώνα όπως του Μάξιμου Μαργούνιου προς τον Δαβίδ Εσχέλιο (David Hoeschel) (περισσότερα από τριάντα). Ο Λεγκράν ενδιαφέρεται ιδιαίτερα και ζητάει αντίγραφα: «Τὰ δὲ τοῦ Μαργουνίου ὠφελιμώτατά μοι εἰσίν, οὐ μόνον τὰ πρὸς τὸν Δ. Ἐσχέλιον, ἀλλὰ καὶ τὰ πρὸς ἄλλους, μάλιστα δὲ ἐὰν ᾤσι, καθὼς μὲ πληροφοροεῖς, ἰδιόγραφα αὐτὰ τὰ γράμματα». Η συνεργασία τους με αντιγραφές επιστολών και έργων του Μαργούνιου θα συνεχιστεί για πολλά χρόνια. Στην επιστολή του από 24.10.1901 ο Λεγκράν ευχαριστεί τον Ματθαίο για το βιβλιογραφικό σημείωμα σχετικά με τη μετάφραση της *Κλίμακος* του Αγ. Ιωάννη από τον Μάξιμο Μαργούνιο. Η τελευταία επιστολή του Λεγκράν είναι στις 16.6.1903, χρονιά του θανάτου του.

Ο Γκαμπριέλ Μιλλέ (Gabriel Millet) γνώρισε τον Ματθαίο στο Άγιον Όρος, όταν το επισκέφθηκε (1894) και ζήτησε την αντιγραφή δύο πραγματειών περί ζωγραφικής.

Ο Λουί Πετί (Louis Petit) συνεργάζεται με τον Ματθαίο για την έκδοση των κατηχητικών λόγων του Συμεών Νέου Θεολόγου. Σε επιστολή του μάλιστα (1.12.1907), ο Πετί γράφει για την πυρκαγιά στη βιβλιοθήκη του Τορίνου, όπου κάηκε το χειρόγραφο με τους 24 λόγους του Συμεών, από το οποίο είχε κάνει μόνο μερικά αντίγραφα. Όπως γράφει, η επιτυχία της έκδοσης βασίζεται μόνο στα αγιορείτικα χειρόγραφα και στηρίζεται στη βοήθεια του Ματθαίου.

Η αλληλογραφία με τον Μανουήλ Γεδεών εκτείνεται χρονικά από το 1884 έως το 1909, με βασικό αντικείμενο την έκδοση βιβλίων του Γεδεών, αλλά και ζητήματα σχετικά με την πολιτική και την κατάσταση του Οικουμενικού Πατριαρχείου, όπως η κρίση του 1886 μετά την παραίτηση του Ιωακείμ Δ'. Μερικά από τα έργα του Γε-

δεών εκδόθηκαν με τη χρηματοδότηση της μονής, όπως οι *Πατριαρχικοί πίνακες* ή το *Βυζαντινὸν ἔορτολόγιον*.

Χάρη στην επαφή των δύο ανδρῶν κατάφερε να αποκτήσει η μονή κάποια χειρόγραφα, αντίγραφα από τη Βιβλιοθήκη του μετοχίου του Παναγίου Τάφου στην Κωνσταντινούπολη αλλά και πρωτότυπα και αρκετά παλαιύτα. Χαρακτηριστικά ας αναφερθούν του Ιωάννη Ματθαίου Καρυόφυλλου, *Ἐλεγχος τῆς ψευδοχριστιανικῆς κατηχήσεως Ζαχαρίου Γεργανοῦ* (1631), και του Πέτρου Αρκουδίου, *Περὶ καθαρτηρίου πυρός, κατὰ Βαρλαάμ* (1637).

Από το 1901 ἔως το 1911 ο Ματθαῖος αλληλογραφεῖ με τον Αθανάσιο Παπαδόπουλο-Κεραμέα, και υπάρχουν στις επιστολές αναφορές για την έκδοση των προσκυνηταρίων των Αγίων Τόπων και τη βοήθεια που ζητάει ο Παπαδόπουλος-Κεραμεύς για την απόκτηση αντιγράφων από κώδικες των μονῶν Κουτλουμουσίου, Γρηγορίου και Ιβήρων. Στις επιστολές του υπάρχουν και πολλά βιογραφικά στοιχεία, όπως για τον θάνατο του πατέρα του, την άρρωστη αδερφή του, την ιστορία της μετάθεσής του στη Ρωσία, κ.ά. Ακόμη, ο Κεραμεύς φαίνεται πως συντέλεσε ὥστε η μονή να αγοράζει βυζαντινά χειρόγραφα, όπως η συλλογή του Γαβριήλ Δεστούνη, «*ἢ καὶ ἄλλων*».

Στενή συνεργασία είχε επίσης ο Ματθαῖος με τον Σπυρίδωνα Λάμπρο, κατά την περίοδο προετοιμασίας του καταλόγου των αγιορείτικων χειρογράφων.

Εκτός από τους Γάλλους και τους Έλληνες, ο Ματθαῖος είχε αλληλογραφία με πολλούς Ρώσους επιστήμονες. Η καταγραφή των 210 ονομάτων περιλαμβάνονται στην έκδοση της μονής (σ. 183–197) με τον κατάλογο χειρογράφων, έντυπων βιβλίων και αρχειακού υλικού (*Καταλογ рукописей, печатных книг и архивных материалов русского Свято-Пантелеимонова Монастыря на Афоне, Гора Афон* 2015).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 19

Η Ιερά Μονή Παντελεήμονος
και η Βιβλιοθήκη της

433. Χαρτώ Πεντηκοστάριο της Μονής Παντελεήμονος καλλιγραφημένο από τον Δοσίθεο Ιερομόναχο, 1448/49 (κώδ. 727).

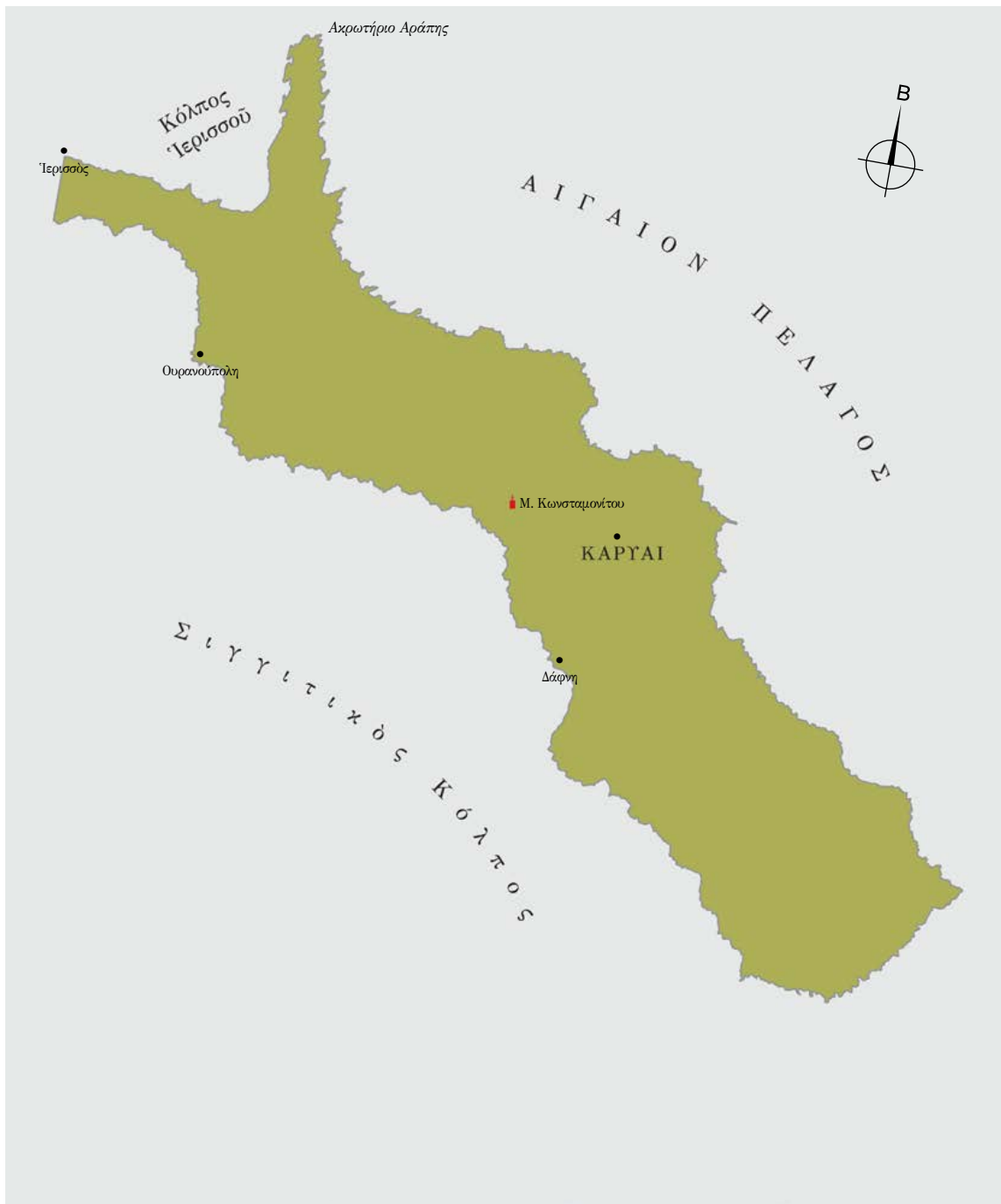
Από τους ανθρώπους που γνώρισαν τον Ματθαίο είναι και ο βυζαντινολόγος και ιστορικός Ιβάν Σοκόλοφ (1865–1939), ο οποίος επισκέφτηκε τον Άθω στις αρχές του 20ού αιώνα και, εντυπωσιασμένος από την προσωπικότητα του βιβλιοθηκάρη, έγραφε: «Θα γράφουμε μόνο για τον βιβλιοθηκονόμο π. Ματθαίο, με τον οποίο θα συναντηθεί οπωσδήποτε όποιος έρχεται στον Άθω για επιστημονικούς σκοπούς. Ο π. Ματθαίος είναι ένας υπέροχος άνθρωπος από πολλές απόψεις. Καταρχήν είναι επιστήμονας με όλη τη σημασία της λέξης. Φαίνεται να μην υπάρχει κανένα γνωστικό πεδίο που να μην τον ενδιαφέρει. Οι γνώσεις του στη θεολογία, την ιστορία, την αρχαιολογία, τη φιλολογία είναι ιδιαίτερα σεβαστές. Παρεμπιπτόντως, γνωρίζει άριστα τη νέα ελληνική, την τουρκική και τη γαλλική γλώσσα, με τις οποίες, ως γραμματικός της μονής, εκτελεί την εκτενή επίσημη αλληλογραφία της μονής με το Πρωτάτο. Και οι γνώσεις του π. Ματθαίου στην ελληνική παλαιογραφία είναι εντελώς εκπληκτικές: όχι μόνο διαβάξει ελληνικά χειρόγραφα με αξιοσημείωτη δεξιοτεχνία, αλλά είναι επίσης απόλυτα εξοικειωμένος με τη σύνθεση όλων των μοναστηριακών βιβλιοθηκών του Άθω και μπορεί να δώσει λεπτομερείς πληροφορίες σε όποιον ενδιαφέρεται για αυτόν τον τομέα. Ο π. Ματθαίος αγαπά τη βιβλιοθήκη του σαν αγαπημένο παιδί. Όχι μόνο τη συγκρότησε και τη διατηρεί σε υποδειγματική κατάσταση, συντάσσοντας περιγραφές και καταλόγους, αλλά και σταδιακά την εμπλουτίζει με νέα αποκτήματα. Η τελευταία αυτή πράξη αξίζει τον μεγαλύτερο έπαινο. Ενώ οι βιβλιοθήκες των ελληνικών μοναστηριών παραμένουν “παγιωμένες” για δεκαετίες, ο π. Ματθαίος προσθέτει κάθε χρόνο στη σύνθεση της βιβλιοθήκης του Παντελεήμονα νέους κώδικες και νέους καταλόγους πολύτιμων ελληνικών κειμένων που σώζονται σε άλλες βιβλιοθήκες του Άθω. Ως αποτέλεσμα αυτής της προσπάθειας, η νεαρή βιβλιοθήκη της Ρωσι-

κής Μονής σήμερα δεν είναι σε καμία περίπτωση κατώτερη σε πλούτο από τις αρχαίες βιβλιοθήκες των ελληνικών μοναστηριών και από ορισμένες απόψεις τις ξεπερνά (για παράδειγμα, όσον αφορά τα χειρόγραφα σχετικά με την πρόσφατη ιστορία της Ελληνικής Εκκλησίας). Τα επιστημονικά πλεονεκτήματα του π. Ματθαίου είναι γνωστά σε όλους όσοι ενδιαφέρονται για την ιστορία της Χριστιανικής Ανατολής και εκτιμώνται ακόμη και στη Δύση: πριν από περίπου δύο χρόνια, ο π. Ματθαίος έλαβε επίσημη αναγνώριση από την Ακαδημία Επιστημών του Παρισιού με τον τιμητικό τίτλο του επιστήμονα, έχοντας λάβει παράλληλα και την αντίστοιχη τάξη και το δίπλωμα. Αυτό που προκαλεί ιδιαίτερη έκπληξη σε αυτόν τον άνθρωπο είναι ότι απέκτησε τις εκτενείς γνώσεις του με αυτοεκπαίδευση χωρίς προηγούμενη συστηματική εκπαίδευση. Ακόμη, ο π. Ματθαίος είναι ένας σπάνιος μοναχός από άποψη σεμνότητας και ηθικής ανδρείας. Παρά το γεγονός ότι στο μοναστήρι ο π. Ματθαίος χαιρεί μεγάλης εκτίμησης, από την ταπεινοφροσύνη του, αρνείται πεισματικά να γίνει ιερομόναχος και παραμένει απλός μοναχός, κάνοντας υπακοή σαν απλός μοναχός. Ο δρόμος του είναι μόνο προς τον ναό και τη βιβλιοθήκη, και δεν ξεπερνά ποτέ τα τείχη του μοναστηριού. Περνάει όλο τον ελεύθερο χρόνο του από την υπακοή στο κελί του, ανάμεσα στους κώδικες και τα καταστατικά, και συνομιλώντας με επισκέπτες επιστήμονες, που φτάνουν στο ρωσικό μοναστήρι».

Ο Ματθαίος αξιώθηκε το μεγάλο σχήμα των μοναχών στις 27 Αυγούστου 1911 και πήρε το όνομα Μαθθίας. Πέθανε στις 3 Σεπτεμβρίου.

Η ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ
ΚΩΝΣΤΑΜΟΝΙΤΟΥ
ΚΑΙ Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ

ΘΕΣΗ

Η Ιερά Μονή Κωνσταμονίου, αθέατη και μακριά από τη θάλασσα, βρίσκεται μέσα σε δασώδες εντυπωσιακό τοπίο της νοτιοδυτικής πλευράς του ορεινού όγκου του Κρετοβουνίου, προς την πλευρά του Σιγγιτικού κόλπου, μεταξύ της μονής Ζωγράφου και της μονής Δοχειαρίου. Στην περιοχή σώζονται λείψανα κτιρίων και τμήματα υδραγωγείου αρχαίου πολιτισματος, ενώ βορειοανατολικά της βρίσκεται η μονή Βατοπαιδίου. Από τον αρσανά, που βρίσκεται δίπλα σε θαλάσσιο σπήλαιο και είναι σαν χτιστή απομίμησή του, ανηφορίζει ο δρόμος που οδηγεί στο μοναστήρι.

Κατέχει την εικοστή θέση στην ιεραρχία των είκοσι μονών του Αγίου Όρους.

ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ

Η ίδρυση της μονής και η ονομασία της χάνονται μέσα στις διάφορες παραδόσεις, που βασίζονται στους δύο τύπους γραφής του ονόματός της: Κασταμονίου και Κωνσταμονίου. Με βάση την πρώτη ονομασία της, που παρουσιάζεται νωρίτερα, ιδρυτής της θεωρείται κάποιος

434. Στη σελίδα 591:
Μονή Κωνσταμονίου.
Ευλογαφία του Γεώργιου
Μόσχου, 1978, Δημοτική
Πνακοθήκη Λάρισας, Συλλογή
Γεωργίου Ι. Κατσίγρα.

435. *Η Μονή Κωνσταμονίου*
στη χερσόνησο του Άθω –
Αγίου Όρους.

μοναχός καταγόμενος από την Κασταμονή της Παφλαγονίας στη Μ. Ασία ή έφερε το γνωστό στους Βυζαντινούς όνομα Κασταμονίτης. Η εκδοχή αυτή φαίνεται πειστικότερη από την άλλη, σύμφωνα με την οποία η μονή ανάγει την ίδρυσή της στον Μέγα Κωνσταντίνο και την ολοκλήρωσή της στον γιο του Κώνσταντα. Υπάρχει επίσης η άποψη ότι έλαβε την ονομασία της από τις καστανιές που φύονται γύρω της άφθονες. Η επίσημη ονομασία της μονής, που μαρτυρείται από τον 15ο αιώνα (η αλλαγή του ονόματος επισημαίνεται σε έγγραφο του 1471), είναι σήμερα Κωνσταντινού.

Ιστορικά, πρωτοεμφανίζεται σε διάφορα κείμενα του 11ου αιώνα. Ακολουθεί μια σιωπηλή περίοδος, που διακόπτεται μετά το τέλος της Φραγκοκρατίας.

Προς τα τέλη του 11ου αιώνα, ηγούμενός της ήταν ο Ιλαρίων, που αργότερα ανέλαβε το αξίωμα του Πρώτου, συγγενής του αυτοκράτορα Αλεξίου Α΄ Κομνηνού (1081–1118). Μολοντί είναι πιθανό να αναγνωρίστηκε τότε ως βασιλική μονή, άρχισε να εμφανίζεται ως κυρίαρχη μονή από το 1262.

Πιθανολογείται πυρπόλησή της από Καταλανούς πειρατές στις αρχές του 14ου αιώνα και αναφέρεται βοήθεια για την ανόρθωσή της από τον οίκο των Παλαιολόγων. Σχετικά με την κατοχύρωση της ιδιοκτησίας, αναφέρεται χρυσόβουλο του αυτοκράτορα Ιωάννη Ε΄ Παλαιολόγου το 1351, που θεωρείται πλαστογράφημα γνήσιου χρυσόβουλου του έτους 1363.

Στο Γ΄ Τυπικό του Αγίου Όρους (τέλη 14ου αι.) αναγράφεται με το όνομα Κωνσταντινού και κατέχει τη 16η θέση ανάμεσα στις 25 μονές της εποχής.

Κατά τον 15ο αιώνα αναλαμβάνει μεγάλο νεοκτιτορικό έργο ο Σέρβος στρατηγός Ράντιτς, ο οποίος μετά τον θάνατο της συζύγου του παραιτήθηκε από το αξίωμά του και μόνασε εδώ με το όνομα Ρωμανός. Γράφει στη διαθήκη του (1433): «... άλλα μὲν ἀνεκαίνισα καὶ ὠκο-

δόμψα, τὰ δὲ καταπεπτωκότα περιετείχισα καὶ ἐστερῶσα ...».

Ευεργέτες και ανακαινιστές της μονής θεωρούνται ο ηγεμόνας Γεώργιος Μπράγκοβιτς (1433) και η πριγκίπισσα Άννα της Σερβίας, καθώς και ο Νεάγκος Βασσαράβας (1517). Προς τα τέλη του 15ου αιώνα εγκαταβιώνουν στη μονή περί τους 90 μοναχούς.

Κατά την τουρκοκρατία η μονή επιβιώνει δύσκολα κάτω από δυσβάστακτους φόρους και κακοτυχίες και φθάνει σε οικονομικό και γενικότερο μααρασμό, σε σημείο που το 1666 να έχει μόνον 6 μοναχούς. Την ίδια περίοδο, λόγω πτωχείας απαλλάσσεται από τη συδοσία, δηλαδή την υποχρεωτική καταβολή χρηματικού ποσού που απέδιδαν οι μονές στην Κοινότητα του Αγίου Όρους για τη συντήρησή της. Αναφέρεται επίσης πως το 1705, όταν ο Γάλλος πρόξενος Αντουάν Αρμάν (Antoine Armand) επισκέφτηκε τη μονή, «τους έσωσε από τα νύχια των κληρονόμων», δηλαδή από τους τοκογλύφους. Γι' αυτό τον λόγο η μονή μνημονεύει αδιαλείπτως τα ονόματα αυτού και του συνοδού του.

Το 1717 η ανατολική πτέρυγα καταστράφηκε από πυρκαγιά.

Παρόλη τη δυστυχία που ταλάνιζε τη μονή εκείνη τη περίοδο, με σιγίλιο του πατριάρχη Νεόφυτου Ζ' τον Οκτώβριο του 1799, μετατρέπεται σε κοινόβιο, με πρώτο ηγούμενο τον Γαβριήλ. Το 1808 αριθμεί 27 μοναχούς. Η ουσιαστική της ανασυγκρότηση άρχισε το 1818 επί ηγουμενίας Χρυσάνθου εξ Ηπείρου και με δαπάνες του Αλή Πασά, χάρη στη μεσολάβηση της κυρα-Βασιλικής. Τότε ανοικοδομήθηκε και η ανατολική της πτέρυγα.

Το 1851 το χρέος της μονής ήταν 172.000 γρόσια, που εξοφλήθηκε σε δέκα χρόνια. Στο μεταξύ η Ιερά Κοινότητα, που κηδεμόνευε τη μονή από το 1850 λόγω κακής διαχείρισης, προβαίνει το 1854 σε διαπραγματεύσεις με τους Μολδαβούς μοναχούς της σκήτης του Προδρόμου

προκειμένου να τους την εκχωρήσει. Ο πατριάρχης Άνθιμος ς΄ απέτρεψε την ενέργεια και «έπετίμησεν αὐστηρῶς τὴν Κοινότητα». Τη μονή θα βγάλουν από την ανείχθεια οι Ρώσοι, όταν το 1862 επιτρέπη στον ιερομόναχο Μελέτιο να μεταβεί στη Ρωσία και να παραμείνει εκεί για μια επταετία με σκοπό τη συγκέντρωση δωρεών. Έτσι, η ανασυγκρότηση συνεχίστηκε επί Συμεών του Σταγειριτίτη, ο οποίος, με τις χορηγίες των Ρώσων κυρίως,

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 20

*Η Ιερά Μονή Κωνσταμονίτου
και η βιβλιοθήκη της*

ανοικοδόμησε το καθολικό (1867) και ακολούθως τμήμα της βόρειας και μέρος της νότιας πτέρυγας.

Το 1979 επανδρώθηκε με συνοδεία μοναχών από τη μονή Φιλοθέου και ηγούμενο τον Αγάθωνα (1979–2018). Σήμερα ηγούμενος είναι ο γέρον Χαράλαμπος.

Το καθολικό της μονής Κωνσταμονίτου είναι αφιερωμένο στη μνήμη του πρωτομάρτυρα Στεφάνου. Χαρακτηρί-

*437. Η Μονή Κωνσταμονίτου.
Φωτογραφία:
Πέτρος Πολίτης, 2018.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 20

*Η Ιερά Μονή Κωνσταμονίου
και η βιβλιοθήκη της*

ζεται από την ιδιαίτερα επιμελημένη λιθοδομή των τοίχων του, ενώ εσωτερικά ο ναός δεν είναι ιστορημένος, εκτός από ένα μικρό τμήμα του κεντρικού θόλου. Ανεγέρθηκε το 1867 επί ηγουμένου Συμεών του Σταγειρίτη με τη βοήθεια και του ιερομονάχου Μελετίου του Βεροιώτη. Είναι το τέταρτο κατά σειρά καθολικό και έχει κτιστεί πάνω στα θεμέλια και στο σχέδιο του τρίτου. Το τέμπλο του είναι μαρμάρινο (1867). Οι τοίχοι φέρουν

438. *Η Μονή Κωνσταμονίου.*
Λιθογραφική ανατύπωση από
παλαιότερο σχέδιο του Κιωβίτη
μοναχού Βασίλειου Μπάρσκι.
Αρχικό σχέδιο 1744,
λιθογραφία 1887.

πολλές φορητές εικόνες, αρκετές από τις οποίες μεγάλης ιστορικής και λατρευτικής αξίας, όπως της Θεοτόκου της Αντιφωνήτριας, που, σύμφωνα με την παράδοση, θαυματουργήσε στη μονή το 1020.

Με βάση γραπτές μαρτυρίες, το αρχικό καθολικό είχε τοιχογραφηθεί το 1443, ενώ το δεύτερο το 1540, που καταστράφηκε όμως στο τέλος του 16ου αιώνα. Ο Ιωάν-

νης Κομνηνός στα τέλη του 17ου αιώνα γράφει ότι ο (τρίτος) ναός της μονής είναι «μέγας καὶ θαυμαστός με πέντε κουμπέδες, μολυβδοσκεπάστος καὶ ζωγραφισμένος, καὶ ἔχει εἰς τὰ πλάγιά του παρακλήσια δύο».

ΛΟΓΙΟΙ ΜΟΝΑΧΟΙ

Ο Δανιήλ Κασταμονίτης άκμασε ως κωδικογράφος στα μέσα του 16ου αιώνα και ο Δοσίθεος Κασταμονίτης από τη Λέσβο έζησε στα χρόνια της Επανάστασης του 1821 και έγραψε μεταξύ 1830 και 1844 το *Νέον υπόμνημα τῶν νεοφανῶν ἱερομαρτύρων τῶν νῦν λαμπάντων ἁγιορειτῶν ὁσίων πατέρων κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν θανατωθέντων* καθώς και το *Δευτέρα ἀνάπτυξις ... ἥτις διαλαμβάνει περὶ τῶν ὅσοι συνήργησαν νὰ ἐπαναστατήσωσι τὸ Ἅγιον Ὅρος, ἐξ ἧς συνέβη νὰ τιμωρηθῶσι διαφόρως, καὶ τέλος νὰ μαρτυρήσουν ὑπὸ τῶν ἀσεβῶν ...* Και οι δύο εργασίες του Δοσιθέου βρίσκονται στον Κώδικα 107 της βιβλιοθήκης του καθολικού της μονής. Τα δύο κείμενα εξέδωσε ο Ιωάννης Μαμαλάκης, το πρώτο το 1957 στην *Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολῆς του ΑΠΘ* (τ. 7, σ. 217–221) με τον τίτλο *Διήγησις περὶ Ἁγίου Ὁρους ἐν καιρῷ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821*, και το δεύτερο το 1963 στο περιοδικό *Γρηγόριος ο Παλαμάς* 46, 332–342, με τον τίτλο *Νέον υπόμνημα τῶν νεοφανῶν ἱερομαρτύρων καὶ ὁσιομαρτύρων*.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 20

*Η Ιερά Μονή Κωνσταντινου
και η βιβλιοθήκη της*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 20

Η Ιερά Μονή Κωνσταμονίτου
και η βιβλιοθήκη της

ΣΚΕΥΟΦΥΛΑΚΙΟ

Το Σκευοφυλάκιο της μονής Κωνσταμονίτου βρίσκεται παραπλεύρως της Βιβλιοθήκης και επάνω από τη λιτή του καθολικού. Είναι σχετικά περιορισμένης έκτασης και περιλαμβάνει διάφορα κειμήλια, όπως ιερά άμφια, σταυρούς, δισκοπότηρα, και άλλα αντικείμενα λατρείας. Μεταξύ αυτών βρίσκεται και το δισκοπότηρο που δώρισε η κυρα-Βασιλική. Επίσης, φυλάσσεται ένας βυζαντινός σταυρός εξαιρετης τέχνης και ένα Ευαγγέλιο με αργυρόχρυση επένδυση, κατασκευασμένο το 1820 στην Ήπειρο, δώρο κι αυτό της κυρα-Βασιλικής.

ΕΙΚΟΝΟΦΥΛΑΚΙΟ

Η μονή διαθέτει αξιόλογες φορητές εικόνες διαφόρων εποχών. Εικονοφυλάκιο αποτελεί το ίδιο το καθολικό και τα παρεκκλήσιά του. Εδώ φυλάσσονται τρεις αξιόλογες εικόνες της μονής. Η πρώτη, πιθανότατα του 8ου αιώνα, εικονίζει τον Πρωτομάρτυρα Στέφανο και φέρει ίχνη από την εποχή της εικονομαχίας. Κατά την παράδοση έφτασε θαυματουργικά τω τρόπω στο Όρος από τα Ιεροσόλυμα επί Αλεξίου Α΄ Κομνηνού. Η δεύτερη είναι η εικόνα της Θεοτόκου Οδηγήτριας, του 12ου αι., που δώρισε στη μονή η Άννα η Φιλανθρωπινή της Σερβίας το

Ἡ Παρούσα ἀειασμία ἐκὼν ἐχαλκοχαράχθη διὰ σιωδρομῆς τοῦ πανοσκιάτου
κυ Γαβριήλ τοῦ Βατοπεδωσίου δι ἐφόδωνθι τοῦ τιμιωτάτου κυ ἀνατολίαν
ἐκ γράμποβο καὶ ἀφκρωθι παρ αὐτοῦ ἐν τῇ Ἱερα Μονῇ τοῦ Κωσαμονήτου ἵνα
δωρεάν χαρίζηται τοῖς ὀρθοδόξοις χριστιανοῖς ἐπισημασία δὲ τοῦ τιμιωτάτου
κυ Κωνσταντινοῦ ἀρχιεπισκοποῦ ἐκ πόλεως Μελενίκου - 1765 ἐν Βιέννῃ

439. Ο πρωτομάρτυς Στέφανος. Κάτω δεξιά, απεικόνιση της Μονής Κοντοταμονίου. Χαλκογραφία αγνώστου, Βιέννη, 1765.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 20

*Η Ιερά Μονή Κωνσταμονίου
και η βιβλιοθήκη της*

1360. Η τρίτη παριστάνει τη Θεοτόκο ως Αντιφωνήτρια, η οποία, σύμφωνα με την παράδοση, το 1020, την παραμονή της ανακομιδής των λειψάνων του αγίου Στεφάνου, γέμισε τα πιθάρια της μονής με λάδι. Αξιόλογες εικόνες φυλάσσονται και σε τοίχους της τράπεζας.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Η Βιβλιοθήκη της μονής Κωνσταμονίου βρίσκεται στο καθολικό, πάνω από τη λιτή. Η νεότερη βιβλιοθήκη των εντύπων στεγάζεται στη βόρεια πλευρά της μονής, κάτω από το ηγουμενείο.

Κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας, όταν η μονή περιέπεσε σε φτώχεια, σκορπίστηκαν και τα βιβλία της. Έτσι, όταν το 1744 ο Βασίλι Μπάρσκι πέρασε από τη Κωνσταμονίου παρατήρησε ότι δεν υπήρχαν παραπανίσια διδακτικά βιβλία, υπήρχε μόνο ένας απλός χώρος, όπου κείτονταν μερικά απομεινάρια μόνο βιβλίων.

Ο Ρόμπερτ Κέρζον σημειώνει πως η Κωνσταμονίου δεν έχει βιβλιοθήκη ούτε κάτι ιδιαίτερα άξιο αναφοράς, εκτός από το έγγραφο του αυτοκράτορα Μανουήλ Παλαιολόγου, με το οποίο παραχωρούνται διάφορες κτήσεις στο μοναστήρι.

Ο Πέτρος Ιβάνοβιτς Σεβαστιάνοφ (1811–1867), που εργάσθηκε στις βιβλιοθήκες του Αγίου Όρους μεταξύ των ετών 1858 και 1861, επισκέφτηκε και τη μονή Κωνσταμονίου, από την οποία απέσπασε διάφορα χειρόγραφα ή φύλλα τους. Π.χ. το τμήμα που λείπει από τον Κώδικα 7 με το έργο του Ιωάννη του Σχολαστικού Λόγος

εἰς τὸν ποιμένα βρίσκεται σήμερα στη συλλογή Σεβαστιάνουφ της Ρωσικής Κρατικής Βιβλιοθήκης.

Ο Γεράσιμος Σμυρνάκης (1903) μας περιγράφει ότι στη βιβλιοθήκη «ἀνερχόμεθα δι' ἑλικοειδοῦς κλίμακος»

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 20

Ἡ Ἱερά Μονή Κωνσταμονίτου
καὶ ἡ βιβλιοθήκη της

καὶ πὼς σε αὐτὴν «ὑπάρχουσιν ὀλίγοι μὲν ἔντυποι κώδικες, 14 δ' εἰσὶν ἐπὶ περγαμνῆς, καὶ χαρτῶι 97».

Βάσει τῶν σημειωμάτων, χειρόγραφα τῆς μονῆς ἐντοπίζονται:

α) Λονδίνο, Βρετανική Βιβλιοθήκη. Πρόκειται γιὰ τὸν περγαμνὸ κώδικα Add. 5116 (11ος-12ος αἰ.), πὺ περιέχει ἐπιστολές τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. Βάσει σημειώματος στο φ. 164ν, ἀνήκει στὴ μονή Κωνσταμονίτου.

β) Οξφόρδη, Christ Church College. Πρόκειται γιὰ τὸν περγαμνὸ κώδικα gr. 33, ὅπου στο φ. 221ν ἐπίσης δηλώνεται ἡ προέλευσή του.

γ) Οξφόρδη, Christ Church College. Πρόκειται γιὰ

440. Ἡ Μονή Κωνσταμονίτου. Φωτογραφία ἀπὸ τὴν ἐκδόση: Ἱερομόναχος Στέφανος Κελλιῶτης, «Λεύκωμα τοῦ Ἁγίου Ὄρους Ἀθῶ», Μαγδεβούργο, Τύποις Kunst- und Lichtdruckwerk Paul Richter, 1928.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 20

Η Ιερά Μονή Κωνσταντινου
και η βιβλιοθήκη της

τον περγαμινό κώδικα gr. 15 (τέλη 13ου–αρχές 14ου αι.), που προέρχεται από το σκριπτόριο της Παλαιολογίνας.

δ) Μόσχα, Ρωσική Κρατική Βιβλιοθήκη. Πρόκειται για θραύσμα από περγαμινό κώδικα του 13ου–14ου αιώνα (170/1a) και περιέχει τον *Λόγον εις τὸν ποιμένα*, έργο του Ιωάννου Σχολαστικού. Προέρχεται από τον κώδικα 7 της μονής.

ε) Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη Γαλλίας. Πρόκειται για τον περγαμινό κώδικα του 14ου αι. Coislín. 341, φ. 341v.

ΑΡΧΕΙΟ

Το Αρχείο της μονής Κωνσταντινου είχε επανειλημμένα ταξινομηθεί, πολλά έγγραφα του είχαν αντιγραφεί και τα ξενόγλωσσα (οθωμανικά και σλαβικά) είχαν μεταφραστεί.

Το βυζαντινό αρχείο της μονής είναι σχετικά μικρό. Αυτό πιθανόν να οφείλεται στην ερήμωσή της κατά τον 14ο αιώνα, όταν ίσως χάθηκε το παλαιότερο αρχείο της. Τα έγγραφα που σώζονται σήμερα από την περίοδο προ των αρχών του 15ου αιώνα αναφέρονται στα εξαρτήματα της μονής, που προσαρτήθηκαν ωστόσο σε αυτήν μετά την ανακαίνισή της. Παρά τις τόσες δυσκολίες που αντιμετώπισε το μοναστήρι και αργότερα, διασώθηκαν πολλά έγγραφα, κυρίως το ιδιαίτερα σημαντικό οθωμανικό της αρχείο. Στο Αρχείο υπάρχουν επίσης αντίγραφα και φωτογραφίες εγγράφων που αφορούν τη μονή και σώζονται στα Αρχεία άλλων μονών.

Συστηματική ταξινόμηση και αντιγραφή εγγράφων έγινε κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα από

τον ηγούμενο Συμεών και τον αρχαιοφύλακα Σπυρίδωνα. Τα έγγραφα χωρίστηκαν κατά θέματα και τοποθετήθηκαν στο Γραφείο της μονής. Τα πολυάριθμα οθωμανικά έγγραφα τοποθετήθηκαν το καθένα ξεχωριστά σε ειδικό φάκελο, όπου αναγράφκε η χρονολογία και περιλήψή του. Πολλά από αυτά μεταφράστηκαν, ενώ οι μεταφράσεις ή οι περιλήψεις σχεδόν όλων των εγγράφων αντιγράφηκαν σε δύο κώδικες που σώζονται στο Αρχείο.

Κατάλογο των ελληνικών εγγράφων του Αρχείου δημοσίευσε ο Νικόλαος Οικονομίδης το 1970 (Βλ. Βιβλιογραφία).

Σλαβικά έγγραφα από τη βυζαντινή περίοδο υπάρχουν μόνο τέσσερα και χρονολογούνται μεταξύ των ετών 1429–1433. Δύο από αυτά είναι τα χρυσόβουλα του δεσπότη της Σερβίας Γεωργίου Α΄ Μπράγκοβιτς (1429 και 1430), και τα άλλα δύο είναι του Ράντιτς Ποστούποβιτς (Radič Postupović), ανώτατου αξιωματούχου (Μέγας Σέλμικος) μετά τον Σέρβο μονάρχη (1430 και 1433).

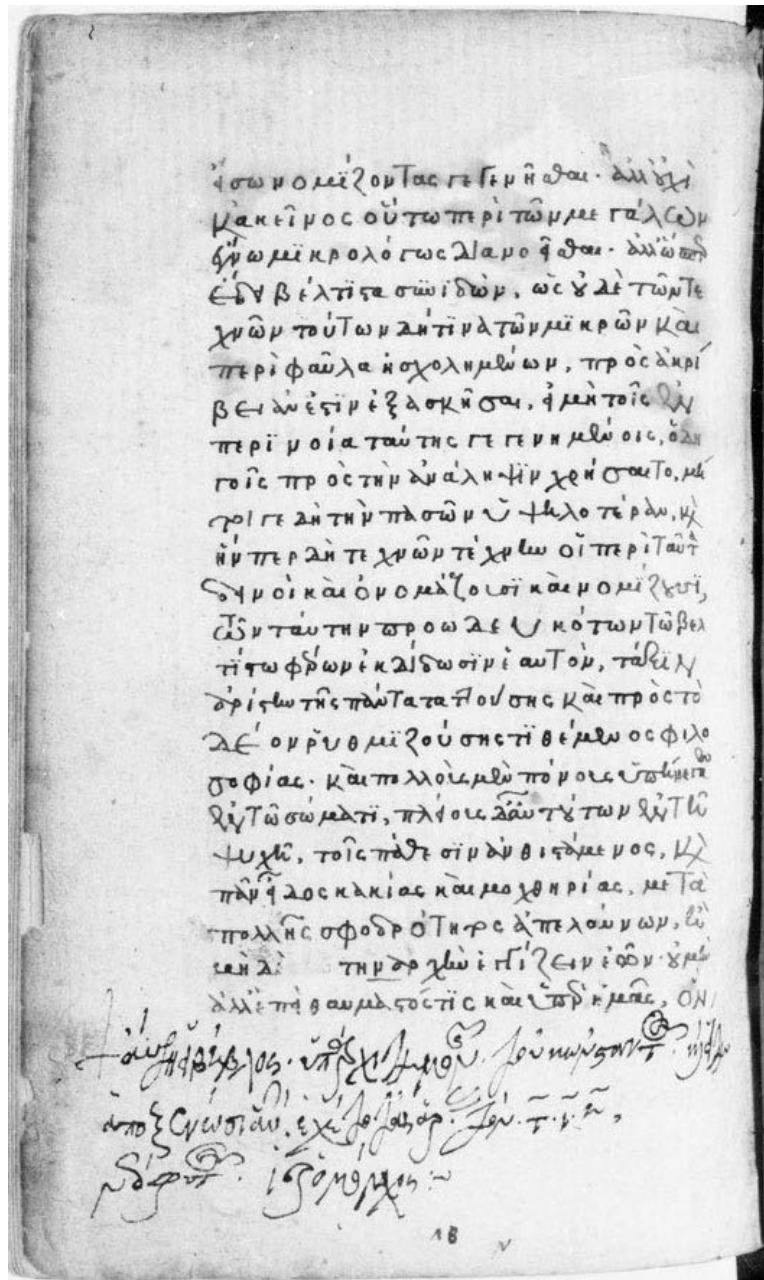
ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟΙ ΚΩΔΙΚΕΣ

Ο Σπυρίδων Λάμπρος στα τέλη του 19ου αιώνα κατέγραψε συνολικά 111 χειρόγραφους κώδικες, από τους οποίους οι 14 περγαμνηνοί. Σήμερα ο αριθμός των κωδικών παραμένει ο ίδιος.

Η συλλογή χειρογράφων της μονής Κωνσταμονίτου καλύπτει κυρίως θεολογικά θέματα. Μόνον ο Κώδικας 73, του 18ου αιώνα, περιέχει μαζί με τα θεολογικά κείμενα και κείμενα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας. Περιλαμβάνει Λόγους του Ισοκράτη και ένα νουθετικό

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 20

Η Ιερά Μονή Κωνσταντινου
και η βιβλιοθήκη της

441. Το φύλλο 390v του κώδικα Coislin 341 της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Γαλλίας, με το ιδίοχειρο σημείωμα του ιερομόναχου Νεόφυτου, που αναφέρει ως προηγούμενο κάτοχο του χειρογράφου τη Μονή Κωνσταντινού.

ποίημα του Φωκυλίδη, αμφότερα με διάστιχη εξήγηση στην καθομιλούμενη. Στον ίδιο κώδικα υπάρχουν επίσης και οι *Ἐξηγήσεις εἰς τὸ Πατρίδος Ἐγκώμιον* το οποίο είχε γράψει ο Λουκιανός.

Αξιομνημόνευτοι κώδικες είναι:

α) Ο παλίμψηστος περγαμνός Κώδικας 99, του 12ου αιώνα. Το πρωτόγραφο περιέχει βίους και μαρτύρια αγίων στα λατινικά. Η νέα γραφή είναι ένα Ευαγγέλιο του 14ου αιώνα.

β) Ο περγαμνός Κώδικας 98, του 14ου αιώνα. Πρόκειται για ένα Ευαγγέλιο με σημαδόφωνα, και στο τέλος περιέχεται το Μηνολόγιο των Ευαγγελίων.

γ) Ο περγαμνός ακέφαλος Κώδικας 104, του 13ου αιώνα. Περιέχει το Θεοτοκάριο στους οκτώ ήχους της εκκλησιαστικής μουσικής.

δ) Ο περγαμνός ακέφαλος και κολοβός Κώδικας 105, του 11ου αιώνα. Πρόκειται για ένα Τετραευάγγελο, το οποίο περιέχει τις εικόνες του Μεγάλου Βασιλείου και του Ιωάννη Χρυσοστόμου, και παράσταση Δέησης με τον Χριστό στο κέντρο και εκατέρωθεν τη Θεοτόκο και τον Ιωάννη.

ΕΝΤΥΠΑ ΒΙΒΛΙΑ

Η βιβλιοθήκη της μονής Κωνσταμονίτου διαθέτει αρκετά παλαίτυπα.

Ο Θωμάς Παπαδόπουλος στις *Βιβλιοθήκες του Αγίου Όρους* (σ. 14) αναφέρει ότι η πρώτη ελληνική έκδοση που έχει εντοπίσει στη μονή Κωνσταμονίτου είναι του 1552. Πρόκειται για ένα *Πεντηκοστάριον*, που τυπώθη-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 20

Η Ιερά Μονή Κωνσταντινουπόλεως
και η βιβλιοθήκη της

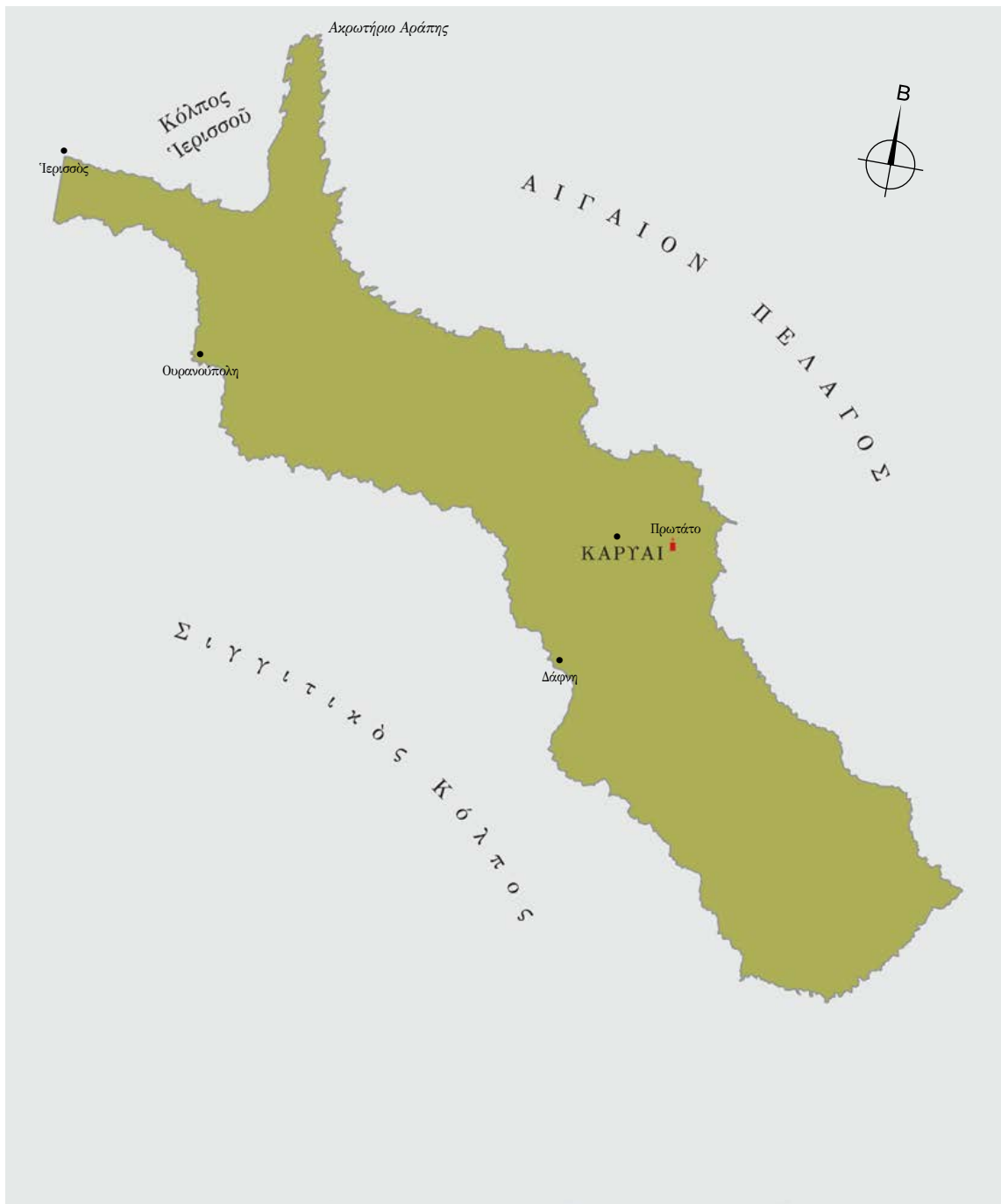
κε από τους Ανδρέα και Ιάκωβο Σπινέλλο, σε επιμέλεια Βασιλείου Βαλέριδος. Η επόμενη έκδοση είναι ένα *Τυπικόν* του 1577, που τυπώθηκε «*ἐν τῇ οἰκίᾳ Ἰακώβου τοῦ Λεογκίνου*», με διορθώσεις του Θεοφάνους Λογαρά. Ακολουθούν δύο άλλες εκδόσεις λειτουργικῶν βιβλίων (1582 Μηναίο Ιανουαρίου, 1586 Τριώδιο), μέχρι το 1590, όπου εμφανίζεται το πρώτο μη λειτουργικό έντυπο, η *Κλίμαξ* του Ιωάννου Σιναΐτου, μεταγλωττισμένη από τον Μάξιμο Μαργούνιο και τυπωμένη από τον Francesco de Giuliani.

442. Σελίδα τίτλου
της έκδοσης: *Μην Ιανουάριος...*
επιδιορθώσει, Γρηγορίου
του Μαλαξού..., Βενετία,
Ιωάννης Βαπτιστής Ρικαινός,
1582 (ΩΒ).

ΤΟ
ΠΡΩΤΑΤΟ
ΚΑΙ Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΟΥ

ΘΕΣΗ

Οι Καρυές, όπου δεσπόζει το επιβλητικό κτίριο του Πρωτάτου, βρίσκονται στο μέσον σχεδόν της ορεινής χερσονήσου του Άθωνα. Αναπτύσσεται στην ανατολική πλαγιά του μακρόστενου ορεινού όγκου, σε υψόμετρο 350 περίπου μέτρων από την επιφάνεια της θάλασσας.

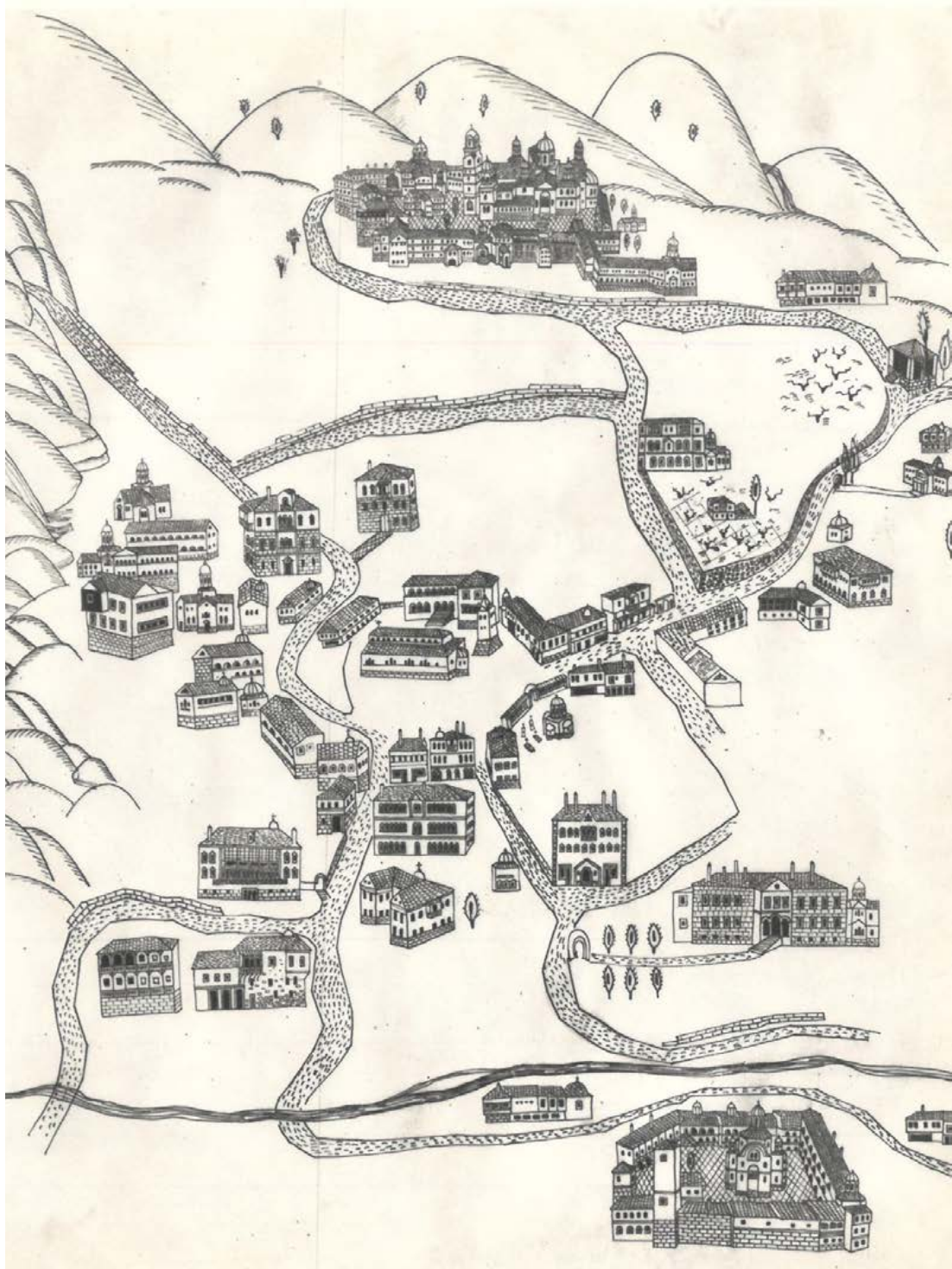
ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ

Η Λαύρα των Καρυών, όπως ονομαζόταν, σχετίζεται με τις απαρχές του αθωνικού μοναχισμού και προηγείται πολύ της ίδρυσης του πρώτου μεγάλου κοινοβίου, το 963, της Λαύρας του Αθανασίου. Εμφανίζεται με διάφορες ονομασίες: Πρωτάτον, Πρωτεϊόν, Μεγάλη Μέση, Μεγάλη Σύναξις των Καρυών, Κάθισμα των Καρεών, Σκήτη των Καρεών, Μονή των Καρεών, Ιερά Κοινότης. Σύμβολο της ενότητας των μοναχών αποτελεί ο ναός του Πρωτάτου. Αποτελεί τον επίσημο λατρευτικό τόπο του Πρωτάτου, όπου γίνεται η εκλογή του. Τα τελευταία χρόνια η ονομασία *Πρωτάτον* χρησιμοποιείται για να προσδιορίσει κυρίως τον ναό.

Ο Πρώτος του Άθωνα, ο οποίος εδρεύει στις Καρυές,

443. Στη σελίδα 597: Άθως, Καρυές. Το Πρωτάτο και η Ιερά Επιστοασία, Ξυλογραφία του Γεώργιου Μόσχου, 1985, Εθνική Πινακοθήκη και Μουσείο Αλέξανδρου Σούτσου.

444. Το Πρωτάτο των Καρυών στη χερσόνησο του Άθω – Αγίου Όρους.

445. Σχηματικός χάρτης των Καρυών. Σχέδιο με μελάνι, 1956.

μνημονεύεται για πρώτη φορά το 908 σε επικυρωτικό έγγραφο του Λέοντος ς' του Σοφού. Είναι ο «*εὐλαβέστατος μοναχὸς Ἀνδρέας καὶ πρῶτος ἡσυχαστὴς τοῦ αὐτοῦ περιωνύμου ὄρους*». Δεν γνωρίζουμε αν είναι ο πρώτος μοναχός που αναλαμβάνει το αξίωμα, αλλά η εμφάνισή του τότε προϋποθέτει τη λειτουργία κεντρικής οργάνωσης και σώματος, το οποίο επιλέγει κάποιον για την άσκηση διοικητικού λειτουργήματος. Οι απαρχές, επομένως, της εκπροσώπησης από κάποιο σώμα των μοναχών, που ζουν στα διάσπαρτα μονύδρια της χερσονήσου, πρέπει να αναζητηθούν στις τελευταίες δεκαετίες του 9ου αιώνα. Την εποχή του Αθανασίου Αθωνίτη, η διοίκηση των κοινών είχε πλέον διαμορφωθεί θεσμικά.

Το 972 ο αυτοκράτορας Ιωάννης Τσιμισκής επικύρωσε το πρώτο Τυπικό του Αγίου Όρους, το οποίο υπογράφηκε από τον τότε Πρώτο Αθανάσιο, τον, επίσης Αθανάσιο, ηγούμενο της Λαύρας, και από 46 ακόμη ηγούμενους μονυδρίων. Το πρωτότυπο του σπάνιου αυτού εγγράφου, που είναι γνωστό και ως *Τράγος*, γιατί γράφτηκε σε χοντρή περγαμνή, υπογραμμένο ιδιοχείρως από τον Ιωάννη Τσιμισκή, σώζεται έως σήμερα. Αυτός ο «καταστατικός χάρτης» ρυθμίζει κυρίως τη λειτουργία και τις αρμοδιότητες της κεντρικής διοίκησης του Αγίου Όρους. Το Τυπικό αυτό συμπληρώθηκε από εκείνο του Κωνσταντίνου Μονομάχου, το 1045. Ένα τρίτο Τυπικό εκδόθηκε από τον αυτοκράτορα Μανουήλ Β' Παλαιολόγο, το 1406.

Η Λαύρα των Καρυών ήταν αφενός μοναστικό ίδρυμα καθ' εαυτό, που είχε στην άμεση δικαιοδοσία του μεγάλο αριθμό κελλιών, και αφετέρου εποπτικό όργανο επί των άλλων αυτοτελών ιδρυμάτων. Όσο όμως μεγάλωνε με τον καιρό η δύναμη των μονών, τόσο μειώνονταν οι δικαιοδοσίες του Πρωτάτου ως ιδρύματος, έως ότου καταργήθηκαν τελείως το 1661. Τότε το Πρωτάτο παρέμεινε μόνο ως όργανο εσωτερικής διοίκησης του Αγίου Όρους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 21

*Το Πρωτάτο
και η βιβλιοθήκη του*

Τον 18ο αιώνα γίνεται μια σοβαρή προσπάθεια για τη διοικητική αναδιοργάνωση από τον πατριάρχη Γαβριήλ Δ΄. Το 1783 εξέδωσε Τυπικό, βάσει του οποίου παγιώνεται το αντιπροσωπευτικό σύστημα διοίκησης. Σύμφωνα

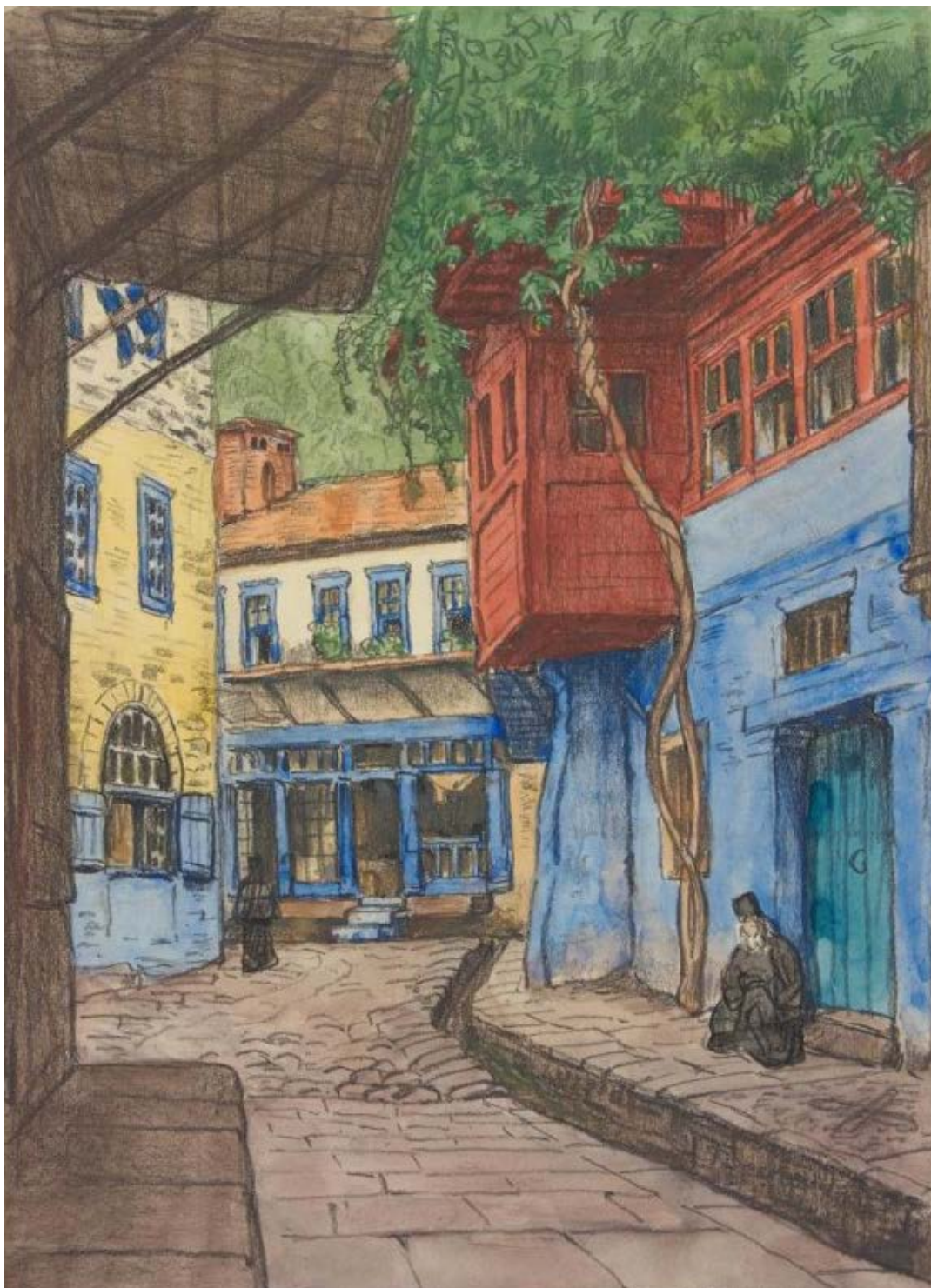
446. *Τυπικό του
Κωνσταντίνου Μονομάχου,
Σεπτέμβριος 1045.
Αντίγραφο του 12ου αιώνα
που φυλάσσεται
στο Αρχείο του Πρωτάτου.*

με αυτό, τη διοίκηση ασκούν τέσσερις επιστάτες, που τους εκλέγουν οι καθορισμένες τέσσερις πεντάδες των είκοσι μονών. Ένας από αυτούς πρέπει να προέρχεται από τις μεγάλες μονές. Επίσης, εισάγεται νέα τετραμερής σφραγίδα.

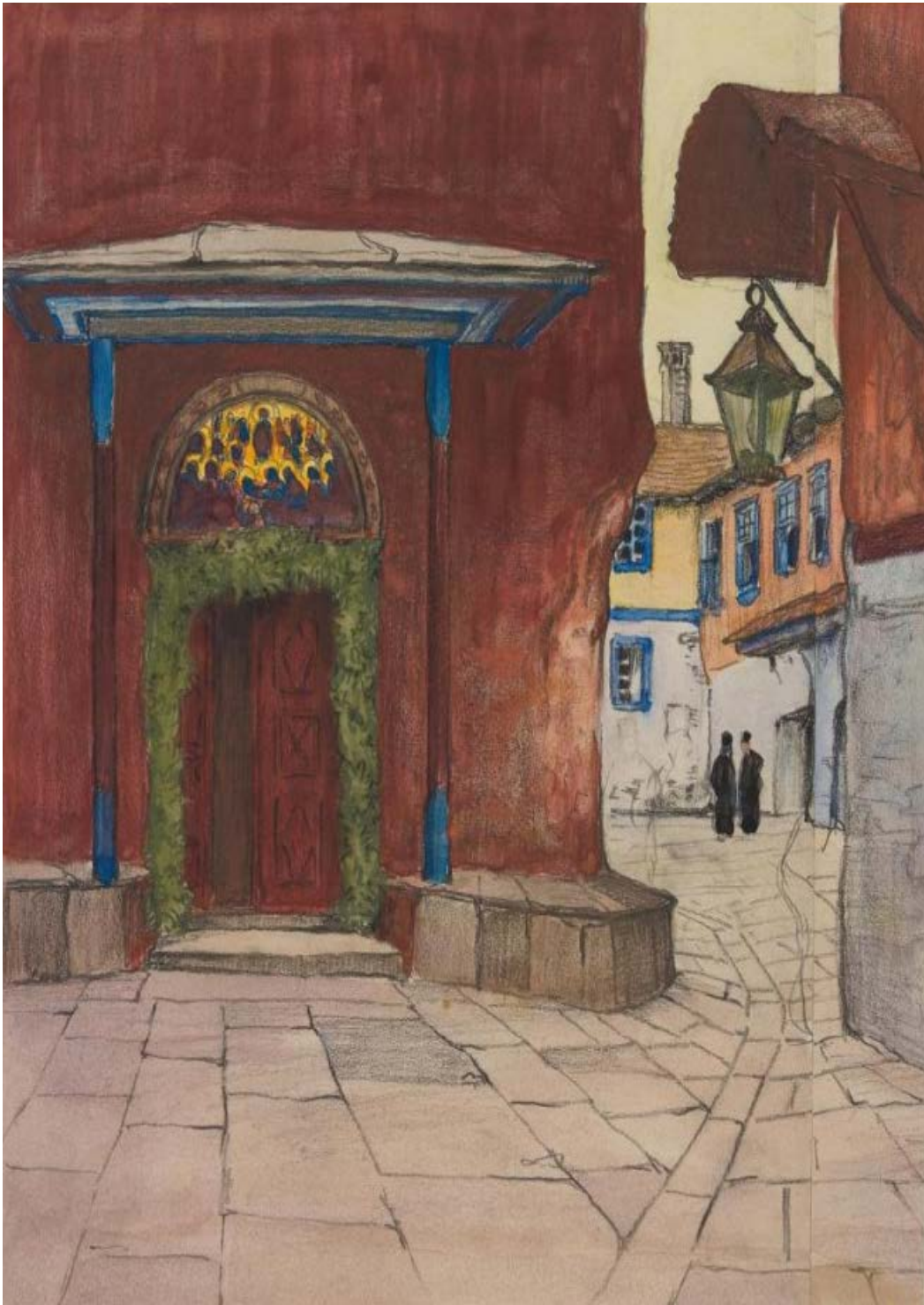
Οι πληροφορίες για τον αριθμό των μοναχών που διαμένουν στο Πρωτάτο και στα κελιά της γύρω περιοχής των Καρυών αρχίζουν στα τέλη του 15ου αιώνα. Το 1489 ο Ησαΐας Χιλανδαρινός αναφέρει 30 μοναχούς. Στο οθωμανικό φορολογικό κατάστιχο του 1520 καταγράφονται

447. Προτάτο, Άγιο Όρος. Σχέδιο του Φωτη Ζαχαρίου στην προμετωπίδα της έκδοσης: Ανδρέας Ευγγόπουλος, Φώτης Ζαχαρίου, «Μανουήλ Πανσέληνος», Αθήνα, Εκδόσεις Αθηνών, 1956 (ΩΒ).

448. Δρόμος προς τις Καρνές. Υδατόχρωμα και μολύβι, Charles Martel, 1919.
Φωτογραφία: Bertrand Prévost, Κέντρο Ζορζ Πομπιντού.

449. Η εκκλησία του Πρωτάτου. Υδατόχρωμα και μολύβι, Charles Martel, 1919.
Φωτογραφία: Bertrand Prévost, Κέντρο Ζορζ Πομπιντού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 21

Το Πρωτάτο
και η βιβλιοθήκη του

33 μοναχοί. Στη Διύγισιν του Ιωακείμ, ηγουμένου της μονής Παντελεήμονος, του 1560, οι μοναχοί ανέρχονται στους 171.

Τα διοικητικά κτίρια του Πρωτάτου δεν απέφυγαν τις περιπέτειες, που είχαν κυρίως οι μονές. Το 1694, κατά την επιδρομή του ληστή Τζελεπή στις Καρυές, σκοτώθηκε ο γιος του αγά, ένας σείμένης, δύο μοναχοί, και

450. Ο Ευαγγελιστής Ιωάννης με τον Πρόχορο. Τοιχογραφία του Μανουήλ Πανσέληνου στον ναό του Πρωτάτου, περ. 1290. Φωτογραφικό αρχείο Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

πυρπολήθηκε το κτίριο του Πρωτάτου. Το σπίτι του αγά ήταν ένα επιβλητικό κτίριο συνεχόμενο με τον πύργο του Πρωτάτου. Η Σύναξη αποφάσισε για περισσότερη ασφάλεια την ανακαίνιση του πύργου, που βρισκόταν κοντά στο κονάκι της μονής Βατοπαιδίου. Σε συνεχόμενα κτίσματα γύρω του στεγάστηκαν πλέον η Σύναξη και ο αγάς του τόπου. Δύο περίπου αιώνες μετά την ανοικο-

δόμησή του, το 1884, πυρπολήθηκε. Ανακαινίστηκε το 1890, όταν ανακατασκευάστηκε ο δεύτερος όροφος, όπου σήμερα στεγάζεται η συλλογή των χειρογράφων και των παλαιότερων εντύπων που εκδόθηκαν έως το 1900, ενώ σε διπλανή αίθουσα του ίδιου ορόφου φιλοξενείται το αρχείο του Πρωτάτου (όπου σήμερα φυλάσσεται σε θησαυροφυλάκιο ο «Τράγος»).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 21

*Το Πρωτάτο
και η βιβλιοθήκη του*

Το σημαντικότερο κτίσμα του Πρωτάτου στις Καρυές είναι ο ναός. Αφιερωμένος στην Κοίμηση της Θεοτόκου, αποτελεί τον αρχαιότερο σωζόμενο ναό στο Άγιον Όρος, με το αρχικό κτίσμα να ανάγεται στις αρχές του 10ου αιώνα. Έχει τη μορφή τρίκλιτης βασιλικής και διαθέτει δύο νάρθηκες. Το εσωτερικό του ιστορήθηκε από τον Μανουήλ Πανσέληνο (τέλη 13ου, αρχές 14ου αι.). Οι τοι-

*451. Ο Χριστός αναπεσών.
Τοιχογραφία
του Μανουήλ Πανσέληνου
στον ναό του Πρωτάτου,
περ. 1290. Φωτογραφικό
αρχείο Αριστοτελείου
Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 21

*Το Πρωτάτο
και η βιβλιοθήκη του*

χογραφίες θεωρούνται αριστουργήματα της βυζαντινής τέχνης και από τα σημαντικότερα δημιουργήματα της «Μακεδονικής» σχολής στη ζωγραφική. Το τέμπλο χρονολογείται από τον 10ο αιώνα και είναι μαρμάρινο.

ΕΙΚΟΝΟΦΥΛΑΚΙΟ

Στο Πρωτάτο φυλάσσεται η «Άξιόν εστιν», η εφέστια εικόνα ολόκληρης της αθωνικής πολιτείας, που βρίσκεται στον θρόνο πίσω από την αγία τράπεζα. Στο κέντρο της παράστασης εικονίζεται η Θεοτόκος δεξιοκρατούσα στον τύπο της Ελεούσας. Η εικόνα φέρει ασημένια επένδυση. Οι φθορές της είναι μεγάλες και καθιστούν τη χρονολόγησή της αδύνατη.

Από την περίοδο των Κομνηνών προέρχεται μια θαυμάσια εικόνα, που παριστάνει τον απόστολο Πέτρο σε μνημειακές διαστάσεις, όρθιο κατά πρόσωπο, να κρατάει στο αριστερό του χέρι κύλινδρο με κείμενο από επιστολή του.

ΣΚΕΥΟΦΥΛΑΚΙΟ

Τα κειμήλια του Πρωτάτου φυλάσσονται στον τρίτο όροφο του παλαιού πύργου, που έχει διαμορφωθεί σε μουσείο-σκευοφυλάκιο. Ο πύργος, που βρίσκεται στο

452. Η Παναγία, η «Άξιον Εστί». Επιχρωματισμένη εκδοχή χαλκογραφίας φιλοτεχνημένης στο Άγιο Όρος από τον μοναχό Στέφανο, 1862.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 21

*Το Πρωτάτο
και η βιβλιοθήκη του*

κέντρο των Καρυών, έχει ενσωματωθεί και αποτελεί ενιαίο σύνολο με το καινούργιο κτίριο, όπου στεγάζονται τα γραφεία της Ιεράς Κοινότητας. Η οροφή του Σκευοφυλακίου καλύπτεται με τοιχογραφίες (2000), έργο του μοναχού Λουκά Ξενοφωντινού, οι οποίες αφηγούνται την ιστορία του Αγίου Όρους από τον 9ο αιώνα μέχρι την απελευθέρωση από τους Οθωμανούς (12.11.1912). Στο σκευοφυλάκιο υπάρχουν φορητές εικόνες, αργυρεπίχρυσα ιερά σκεύη, βημόθυρα, χρυσόβουλα και κηρόβουλα, φερμάνια κ.ά.

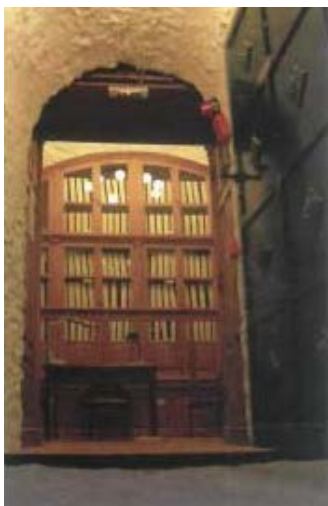
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Η ιστορία της βιβλιοθήκης αυτής είναι σχετικά νέα. Οι μαρτυρίες για την ύπαρξη βιβλίων στο Πρωτάτο ξεκινούν από το 1766 και πυκνώνουν με την ίδρυση της «δεύτερης» Αθωνιάδας στις Καρυές, δηλαδή μετά το 1850.

ΑΡΧΕΙΟ

Το Αρχείο της Λαύρας των Καρυών φυλάσσεται «έν τῇ τοῦ Πύργου βιβλιοθήκῃ τοῦ Πρωτάτου», στον δεύτερο όροφο. Στον πρώτο όροφο του ίδιου πύργου, μαζί με μικρή συλλογή εικόνων, βρίσκονται έγγραφα και κώδικες του 19ου και 20ού αιώνα.

453. Η είσοδος στη Βιβλιοθήκη των παλαιτύπων στην κάτω στάθμη του πύργου.

Φωτογραφία:

Φαίδωνας Χατζηαντωνίου.

Το είδος των εγγράφων που θα περιέμενε κανείς να βρει στο Πρωτάτο διαφέρει σημαντικά από αυτό των πράξεων των διαφόρων μοναστηριών. Δεδομένου ότι δεν έχουμε δωρεές περιουσίας στο Πρωτάτο και ότι οι διενέξεις με τα μοναστήρια είναι σπάνιες, οι τίτλοι ιδιοκτησίας, οι νομικές αποφάσεις και οι τίτλοι δωρεάς, που περιλαμβάνονται κυρίως στα αρχεία των μονών, απου-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 21

*Το Πρωτάτο
και η βιβλιοθήκη του*

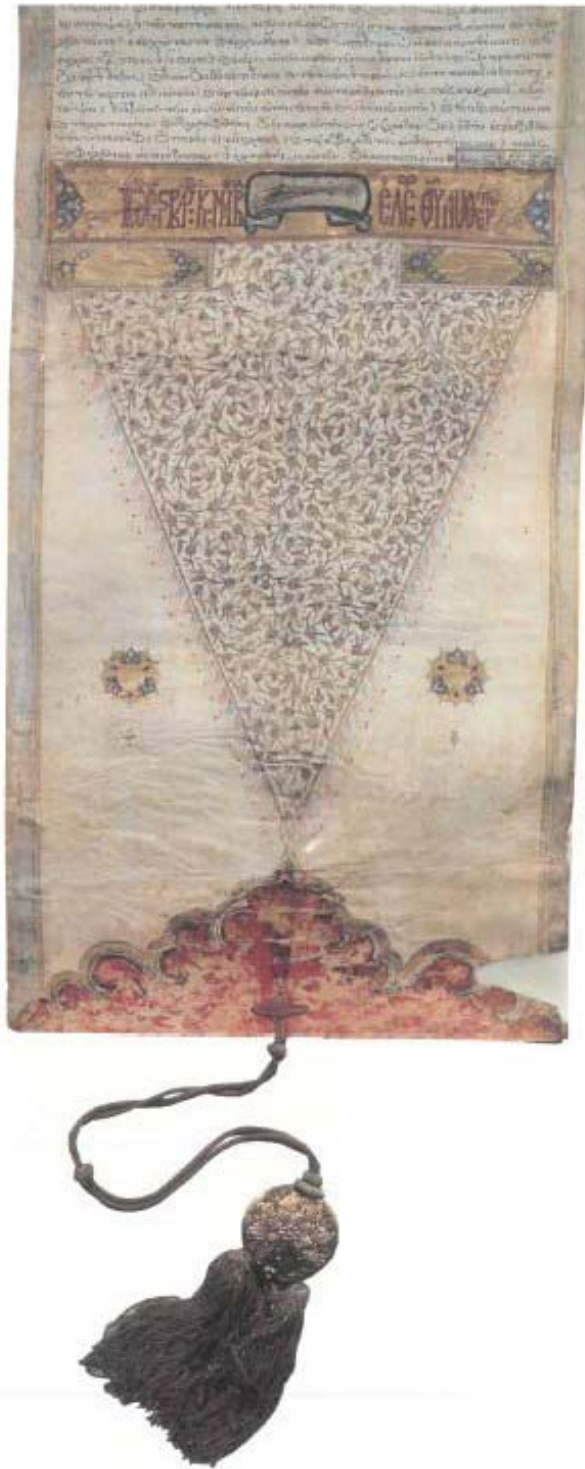
454. Τμήμα της Βιβλιοθήκης των παλαίτυπων στεγάζεται μαζί με το εικονοφυλάκιο στον τελευταίο όροφο του πύργου. Φωτογραφία: Φαίδωνας Χατζηαντωνίου.

σιάζουν από αυτή τη συλλογή. Θα βρει όμως κανείς πράξεις που σχετίζονται με τη λειτουργία της κοινότητας: αυτοκρατορικές και πατριαρχικές πράξεις που παρέχουν προνόμια σε ολόκληρη την αγιορειτική επικράτεια, πράξεις δημοσίων υπαλλήλων που εκδίδονται κατ' εφαρμογήν αυτοκρατορικών διαταγμάτων και επιστολές προς την κοινότητα του Πρωτάτου. Όλα τα βυζαντινά έγγραφα του Πρωτάτου που είναι σήμερα γνωστά ανήκουν σε αυτές τις κατηγορίες.

Το αρχείο του Πρωτάτου παρουσιάζει ένα μεγάλο

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 21

*Το Πρωτάτο
και η βιβλιοθήκη του*

*455. Αφιερωματικό κηρόβουλο
του ηγεμόνα της Βλαχίας
Σερμπάν Καντακουζηνού,
1682, Αρχείο Ιεράς Κοινότητας
Αγίου Όρους, Πρωτάτο.*

κενό στη συνέχειά του: από το 1406 με το Τυπικό του Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγου έως το 1668 δεν υπάρχει κανένα έγγραφο, με εξαίρεση ένα του 1500. Η Κοινότητα είχε καθιερώσει τη φύλαξη των πρωτότυπων εγγράφων σε συγκεκριμένες μονές, επειδή ήταν καλύτερα οχυρωμένες. Ωστόσο, το υλικό αυτό δεν συγκεντρώθηκε ποτέ ξανά ολόκληρο. Για παράδειγμα, ολόκληρο το αρχείο της Ιεράς Κοινότητας της περιόδου 1.6.1821–31.5.1822 ανακαλύφθηκε από τον Ι. Μαμαλάκη στη μονή Χιλανδαρίου, όπου είχε μεταφερθεί για να προστατευτεί από τους Τούρκους. Έτσι, τα σωζόμενα στο Πρωτάτο έγγραφα (μέχρι το 1800) είναι ολιγάριθμα.

Κρίνοντας από τη σπανιότητα των εγγράφων που ανάγονται στη βυζαντινή εποχή (μόνο τρία), φαίνεται πως δεν δόθηκε ιδιαίτερη προσοχή στη διαφύλαξή τους. Γύρω στον 14ο με 15ο αιώνα, σε μια εποχή όπου η ηγεσία της Κοινότητας βρισκόταν στα χέρια των Σλάβων, οι σημαντικότερες πράξεις δόθηκαν με περιλήψεις (από μία έως τέσσερις αράδες) στα σλαβονικά.

Το τμήμα του αρχείου από το 1668 και έπειτα αποτελείται από 45 κώδικες και 6 λυτά έγγραφα. Οι κώδικες διακρίνονται σε δύο μεγάλες κατηγορίες, σε αυτούς που περιέχουν αντίγραφα εγγράφων και σε αυτούς που περιέχουν οικονομικά κατάστιχα. Στους κώδικες της πρώτης κατηγορίας περιέχονται ως αντίγραφα πατριαρχικά έγγραφα, αποφάσεις της Μεγάλης Συνάξεως, των επιστολών της Κοινότητας και των μονών, επιστολές και άλλα, όπως ενθυμήσεις και κατάλογοι χρεών, ομολογίες, πράξεις παράδοσης-παραλαβής, κλπ. Εκτός από έγγραφα στα ελληνικά, υπάρχουν επίσης έγγραφα στα τουρκικά και στα ρουμανικά.

Το 1975 οι Πράξεις του Πρωτάτου συμπεριλήφθηκαν στη σειρά «Archives de l'Athos»: στον 7ο τόμο εκδόθηκαν από τη Διονυσία Παπαχρυσάνθου 14 βυζαντινά έγγραφα, με το τελευταίο να χρονολογείται στο 1500. Η

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 21

Το Πρωτάτο
και η βιβλιοθήκη του

έκδοση βασίστηκε ουσιαστικά στη φωτογράφιση του Γκαμπριέλ Μιλλέ (Gabriel Millet) το 1918 και σε εκείνη του Φραντς Ντέλγκερ (Franz Dölger) το 1941.

Τα μεταβυζαντινά έγγραφα (1453–1800 περίπου) του αρχείου ταξινομήθηκαν το 1982 από την επιστημονική αποστολή του Κέντρου Βυζαντινών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών. Εκδόθηκαν από τον Χαράλαμπο Γάσπαρη το 1991 στη σειρά «Αθωνικά Σύμμεικτα» (Βλ. Βιβλιογραφία).

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟΙ ΚΩΔΙΚΕΣ

Η συλλογή των χειρογράφων στεγάζεται κι αυτή στον πύργο του παλαιού κτιρίου του Πρωτάτου. Όλα τα χειρόγραφα της συλλογής του Πρωτάτου είναι περί τα 155, με 7 από αυτά στα σλαβονικά. 49 είναι περγαμινά, με δύο από αυτά σε μεγαλογράμματη γραφή. Τα χειρόγραφα που περιέγραψε ο Σπυρίδων Λάμπρος στον *Κατάλογο* του είναι 81, αριθμός που αναπαράγεται και από τον Γεράσιμο Σμυρνάκη το 1903.

Υπάρχει επίσης ένας συνοπτικός κατάλογος, που συντάχθηκε το 1888 από τον ιερομόναχο Χρυσόστομο Λαυριώτη, σχολάρχη τότε της Αθωνιάδας, μετά από απόφαση της Ιεράς Κοινότητας. Χωρίζεται σε δύο τμήματα, των χειρογράφων και των εντύπων: «*Τῆς ἐν τῇ Τερᾷ τοῦ Ἁγίου Ὁρους Ἄθω Κοινότητι Βιβλιοθήκης Κατάλογος ἐκ σελίδων ἑπτακ. ὀγδοήκον. εἰς μέρη δύο διηρημένος καὶ περιέχων I τὰ χειρόγραφα, II τὰ ἔντυπα. Μετὰ πινάκων ὀνομάτων πραγμάτων καὶ γραφῆς*». Ο κατάλογος αυτός περιλαμβάνει συνολικά 114 κώδικες, συ-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 21

*Το Πρωτάτο
και η βιβλιοθήκη του*

456–457. Απεικονίσεις
των τεσσάρων Ευαγγελιστών
σε περγαμινό Ευαγγελιστάριο
της Βιβλιοθήκης του
Πρωτάτου, 12ος αιώνας
(κώδ. 11, φ. 1ν και 165ν).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 21

Το Πρωτάτο
και η βιβλιοθήκη του

458.

459.

458. Επίτιλο σε σχήμα Π
σε περγαμινό Ευαγγελιστάριο
της Βιβλιοθήκης
του Πρωτάτου, 10ος αιώνας
(κώδ. 20, φ. 1r).

459. Ο Ευαγγελιστής Ιωάννης.
Μικρογραφία σε περγαμινό
Τετραεὐάγγελο
της Βιβλιοθήκης του
Πρωτάτου, 10ος αιώνας
(κώδ. 41, φ. 231r).

μπεριλαμβανομένων εκείνων που περιέγραψε ο Λάμπρος (ήτοι 33 καινούρια χειρόγραφα), μεταξύ των οποίων και επτά στα σλαβονικά.

Στη συνέχεια, το 1953 ο Μανούσος Μανούσακας έκανε μια πρώτη καταγραφή τους, όπου ξεχώρισε τα σλαβονικά. Εντόπισε άλλα 4 χειρόγραφα, τα τρία περγαμινά, που δεν περιλάμβανε ο Κατάλογος του Χρυσοστόμου. Ο Μανούσακας παρέδωσε την καταγραφή του στον Λίνο Πολίτη, ο οποίος, το 1958, επεξεργάστηκε και συμπλήρωσε τον κατάλογο αυτόν, ο οποίος εκδόθηκε το 1970 (βλ. Βιβλιογραφία) και φτάνει τα χειρόγραφα στα 117.

Ακόμη 38 χειρόγραφοι κώδικες εντοπίστηκαν από τον Γιάννη Καρά το 1983. Πρόκειται για χειρόγραφα εκκλησιαστικού κυρίως περιεχομένου, του 15ου–19ου αιώνα, από τα οποία τα οκτώ σλαβονικά. Μεταξύ των ελληνικών χειρογράφων μία *Κατήχησις τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου ἡμῶν θεοδώρου τοῦ ὁμολογητοῦ ἡγουμένου τοῦ στουδίου*.

Από τα εικονογραφημένα χειρόγραφα επισημαίνουμε τον Κώδικα 11. Πρόκειται για ένα Ευαγγέλιο του 12ου αιώνα, όπου εικονίζονται σε δύο ολοσέλιδες μικρογραφίες οι 4 Ευαγγελιστές ανά ζεύγη. Αξιοσημείωτοι επίσης είναι οι Κώδικες 20 και 41, ένα Ευαγγελιστάριο και ένα Τετραευάγγελο, και οι δύο του 10ου αιώνα, με ωραίες παραστάσεις των τεσσάρων Ευαγγελιστών. Ο Κώδικας 40, που περιέχει την ακολουθία και τον βίο του Αθανασίου Αθωνίτη, είναι προϊόν αγιορειτικού εργαστηρίου.

Επίσης, ο Κώδικας 56, 10 φύλλων, διατηρεί απόσπασμα από το ευαγγέλιο του Ματθαίου και προέρχεται από κώδικα του 8ου αιώνα. Σήμερα είναι δεμένος μαζί με μεταγενέστερο χαρτώο κώδικα.

ΕΝΤΥΠΑ ΒΙΒΛΙΑ

Τα έντυπα βιβλία της Βιβλιοθήκης του Πρωτάτου φυλάσσονται στον δεύτερο και στον πρώτο όροφο του παλαιού πύργου. Εκδόσεις που χρονολογούνται μετά το 1900 βρίσκονται στον πρώτο όροφο, όπου μαζί με τα νεότερα ελληνικά φυλάσσονται και τα ξενόγλωσσα έντυπα βιβλία.

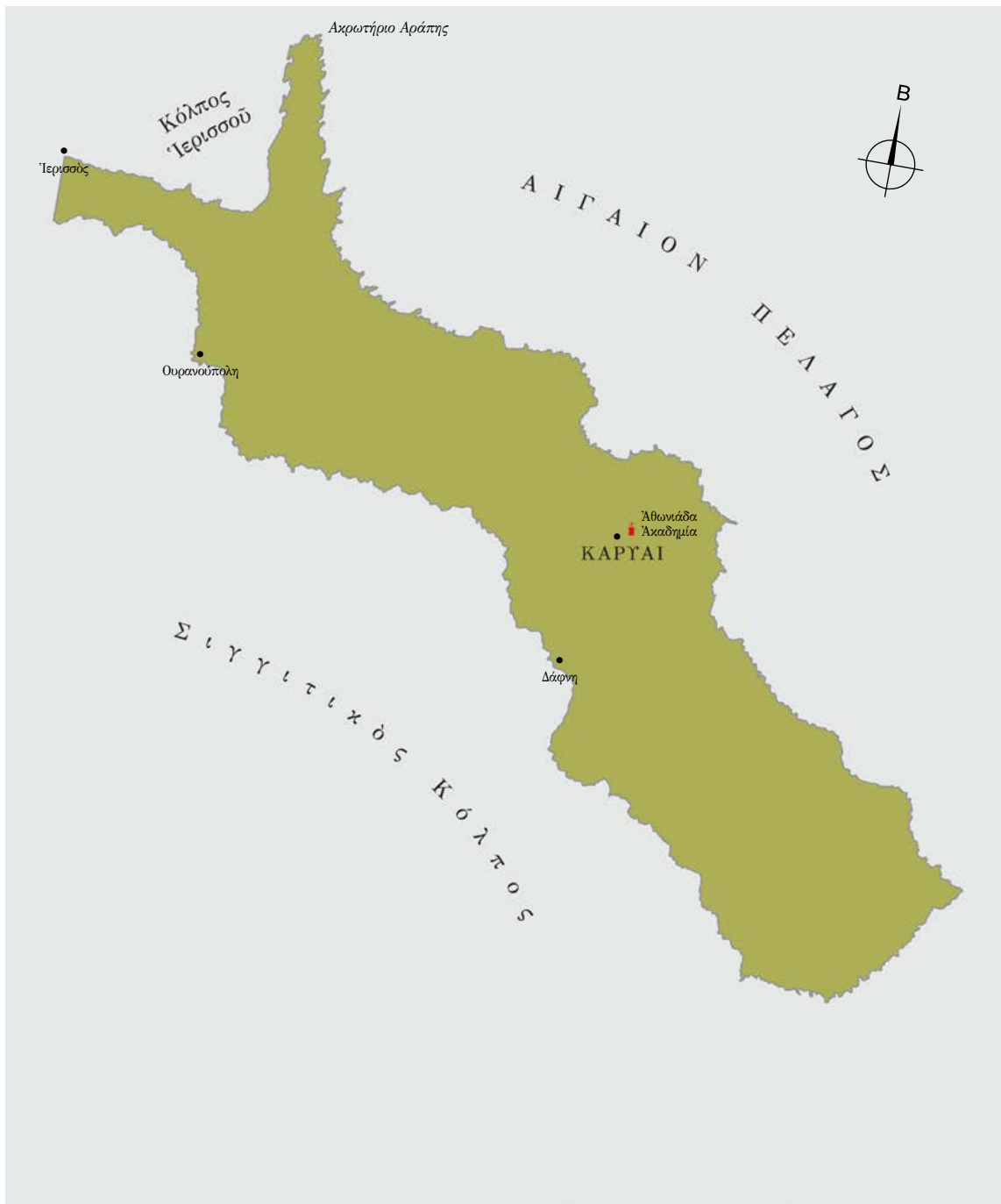
Οι εκδόσεις στον κατάλογο του Χρυσοστόμου Λαυριώτη έως το 1890 φτάνουν τις 77. Καθώς η Βιβλιοθήκη του Πρωτάτου είναι έργο κυρίως του 20ού αιώνα, τα 220 από τα 269 έργα που διαθέτει σήμερα είναι προσκτήσεις μετά το 1900. Όμως τα βιβλία πριν από το 1900 υπερτερούν σε αριθμό των νεότερων. Από τα 269 έργα, τα 228 είναι εκδόσεις της περιόδου έως το 1890 και μόνο τα 41 της τελευταίας δεκαετίας του 19ου αιώνα. Η βιβλιοθήκη συγκροτήθηκε κυρίως από δωρεές αθωνικών μονών, μοναχών ή λαϊκών, χωρίς να αποκλείονται και οι αγορές. Στο Πρωτάτο επίσης αποστέλλονταν τα έντυπα που κατακρατούνταν στο τελωνείο της Δάφνης, καθώς τα παλαιότερα απαγορεύεται να εξαχθούν από το Άγιον Όρος.

Λόγω της σχέσης με την Αθωνιάδα Σχολή, στη Βιβλιοθήκη εντοπίζονται πολλά εκπαιδευτικά έντυπα, με έργα κλασικών συγγραφέων, περί θετικών επιστημών, κλπ.

Η πρώτη έκδοση που εντόπισε ο Γιάννης Καράς χρονολογείται στο 1566 και πρόκειται για το έργο *Σύνοψις στοριν* του Γεωργίου Κεδρηνού, που τυπώθηκε στη Βασιλεία της Ελβετίας.

Η
ΑΘΩΝΙΑΔΑ
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ
ΑΚΑΔΗΜΙΑ
ΚΑΙ Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ

461.

ΘΕΣΗ

Στη νοτιοδυτική πτέρυγα του οικοδομήματος της Σκήτης του Αγίου Ανδρέα, κοντά στις Καρυές, σε υψόμετρο 400 μέτρα περίπου, λειτουργεί σήμερα η «Αθωνιάς Εκκλησιαστική Ακαδημία». Αρχικά (1749–1821) η Αθωνιάς είχε στεγαστεί σε ειδικά ανεγερμένο συγκρότημα πάνω σε λόφο κοντά στην Ιερά Μονή Βατοπαιδίου, στα ανατολικά της, ενώ κατά το διάστημα 1832–1930 η σχολή λειτούργησε σε διάφορα κελλιά των Καρυών.

ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ

Η Αθωνιάς ιδρύθηκε με πρωτοβουλία του προηγουμένου Μελετίου Βατοπαιδινού. Το ιδρυτικό σιγίλιο της σχολής εκδόθηκε από τον πατριάρχη Κύριλλο Ε΄ το 1748, ενώ με δαπάνες της μονής Βατοπαιδίου οικοδομήθηκε το μεγαλοπρεπές κτίριο για τη στέγασή της. Περιλάμβανε 170 δωμάτια, τράπεζα, παρεκκλήσιο, βιβλιοθήκη και αίθουσες διδασκαλίας. Είχε την μορφή Ανώτατης Ακαδημίας, σύμφωνα με ανάλογο πατριαρχικό σιγίλιο, όπου κατονομάζεται ως «φροντιστήριον ἑλληνικῶν μαθημάτων, παιδείας τε καὶ διδασκαλίας παντοδαποῦς ἔν τε λογικαῖς,

460. Στη σελίδα 631:
*Η Αθωνιάδα Εκκλησιαστική
Ακαδημία. Φωτογραφία:
Πέτρος Πολίτης, 2023.*

461. Η Αθωνιάδα Εκκλησιαστική
Ακαδημία στη χερσόνησο
του Άθω – Αγίου Όρους.

462. Το ιδρυτικό σιγίλιο της Αθωνιάδας που εκδόθηκε από τον πατριάρχη Κύριλλο Ε', 1748 ή 1750, Αρχείο Μονής Βατοπαιδίου.

φιλοσοφικαῖς τε καὶ θεολογικαῖς ἐπιστήμαις». Ως κύριος μόνιμος οικονομικός πόρος της σχολής παραχωρήθηκαν τα ετήσια εκκλησιαστικά δικαιώματα του πατριαρχείου που του απέδιδε η επισκοπή Ιερισσού και Αγίου Όρους και τα οποία ανέρχονταν σε 24.000 άσπρα.

Πρώτος διευθυντής και δάσκαλος των αρχαίων ελληνικών ορίστηκε ο Νεόφυτος Κausοκαλυβίτης και στη συνέχεια ο Αγάπιος Αγιοταφίτης, ο οποίος διοίκησε το σχολείο μόνο για 4 μήνες, καθώς τον «ἀπέκτειναν ἔξω τῆς Θεσσαλονίκης κακοποιοὶ φονεῖς γενίτζαροὶ ἐπανακάμπτοντα ἀπὸ Γαλατίστης τῆς πατρίδος αὐτοῦ». Το 1753 ανέλαβε τη διεύθυνση ο πολὺς Ευγένιος Βούλγαρης, με μισθό ιδιαίτερα υψηλό, 1.000 γρόσια τον χρόνο, και με τον ὄρο να ἔχει «οἶκοθεν παρ' ἑαυτῶ καὶ ὑποδιδάσκαλον». Υποδιδάσκαλος του Βούλγαρη ορίστηκε ο Παναγιώτης Παλαμάς, ο οποίος δίδαξε γραμματικά μαθήματα. Στο πρόγραμμα διδασκαλίας της σχολής περιλαμβάνονταν η κλασική φιλολογία, η αρχαία και η νεότερη φιλοσοφία, τα μαθηματικά και η φυσική.

Ταχύτατα η σχολή απέκτησε μεγάλη φήμη και προσέλκυσε πληθῶρα μαθητῶν. Ωστόσο η νεωτερικότητα για τα τότε δεδομένα της διδασκαλίας του Ευγενίου, οι εσωτερικές διαμάχες και οι φατριασμοὶ επηρέασαν αρνητικά τη λειτουργία της. Ο Ευγένιος παραιτήθηκε ἀπὸ τη διεύθυνσή της: το 1759 απομακρύνθηκε οικειοθελῶς ἀπὸ το Ἅγιον Ὄρος και κατέφυγε στην Κωνσταντινούπολη, ὅπου ανέλαβε τη διεύθυνση της Πατριαρχικῆς Ακαδημίας. Ωστόσο η σχολή συνέχισε να λειτουργεί, αν και με πολλὰ προβλήματα.

Οι αλλεπάλληλες προσπάθειες να ανθήσει ξανά δεν είχαν τα επιθυμητά αποτελέσματα. Η πρώτη προσπάθεια οφείλεται στον πατριάρχη Σεραφείμ Β' (1757–1761) και ἔληξε με την παραίτηση του Μετσοβίτη διευθυντή Νικολάου Ζερζούλη το 1761. Ακολούθησε η εγκατάλειψη της Αθωνιάδας ἀπὸ τους μαθητές, που προτί-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 22

*Η Αθωνιάδα
Εκκλησιαστική Ακαδημία
και η βιβλιοθήκη της*

μπαν τις παραδόσεις του Ευγενίου στην Πατριαρχική Ακαδημία της Κωνσταντινούπολης. Από το 1761 έως το 1769 φαίνεται ότι η σχολή δεν ήταν σε λειτουργία. Ο πατριάρχης Ιωαννίκιος Γ΄ (1761–1763) προσκάλεσε τον Νικηφόρο Θεοτόκη, θαυμαστή του Βούλγαρη, να αναλάβει τη διεύθυνση της σχολής, αλλά και αυτή η προσπάθεια δεν τελεσφόρησε.

Και άλλες προσπάθειες, το 1769, απέτυχαν λόγω αντιδράσεων από τους μοναχούς της μονής Βατοπαιδίου, οι οποίοι δεν ενέκριναν να τοποθετηθεί στη θέση του διευθυντή της σχολής ο Κοζανίτης ιερομόναχος Κύριλλος και ο μαθητής του Ιωάννης Πέζαρος (1749–1806). Το 1782, μια άλλη προσπάθεια με πρωτοβουλία του Γαβριήλ Δ΄ απέτυχε επίσης. Το 1784 εμφανίζονται ως δάσκαλοι ο Κυπριανός και ο αδελφός του Ιωάννης, με καταγωγή από την Κρήτη. Ο Κυπριανός παρέμεινε σχολάρχης μέχρι τον θάνατό του, το 1799. Υπό τη διοίκησή του, η Αθωνιάς ξέπεσε σε κατώτερη σχολή γραμματικών μαθημάτων, που δεν είχε καμιά σχέση με του Βούλγαρη, και μετά τον θάνατό του φαίνεται να σταματά προσωρινά η λειτουργία της.

Το 1801 ο πατριάρχης Καλλίνικος Ε΄ κατέβαλε προσπάθειες για την ανασύστασή της. Η κίνησή του δεν απέδωσε, μολονότι ιδρύθηκαν για την ενίσχυσή της τοπικές επιτροπές σε περίπου 120 πόλεις στη Δυτική Ευρώπη, στη Ρωσία και στα Βαλκάνια. Ανάμεσα στους υποστηρικτές συγκαταλεγόταν και ο Αδαμάντιος Κοραΐς στο Παρίσι. Η κατάσταση για την πορεία της σχολής χειροτέρευε με τις επεμβάσεις του πατριάρχη Γρηγορίου Ε΄, που την περίοδο 1808–1818 ήταν εξόριστος στο Άγιον Όρος, καθώς δέχτηκε πολλές αντιδράσεις όταν επιχείρησε τη μεταφορά της από το Βατοπαίδι στις Καρυές.

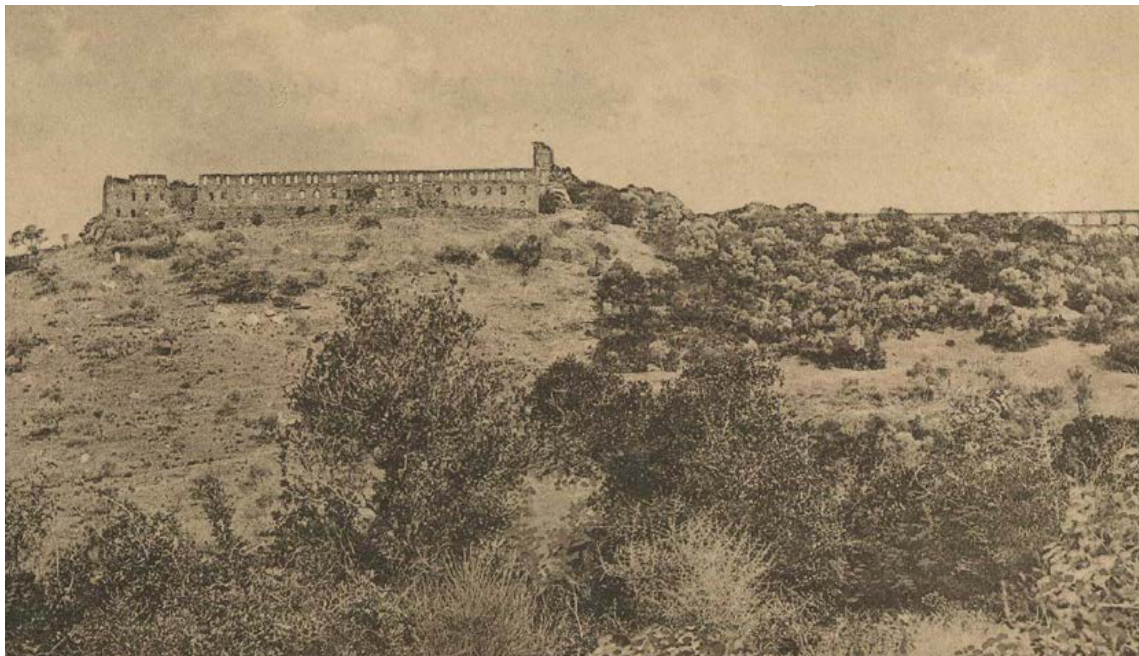
Τελικά, η Αθωνιάς διέκοψε τη λειτουργία της το 1821. Τελευταίος δάσκαλός της ήταν ο Αθανάσιος Φιλιππίδης ή Φιλιππουπολίτης, που είχε διοριστεί το 1804.

Ανάμεσα στους μαθητές της σχολής περιλαμβάνονται ο Κοσμάς ο Αιτωλός, ο Ιώσηπος Μοισιόδαξ, ο Χριστόφορος Μακραίος, ο Χριστόδουλος Παμπλέκης, ο νεομάρτυρας Αθανάσιος ο εν Ξηροκρήνη, ο Γαβριήλ Καλωνάς, ο Αθανάσιος Πάριος και ο Ρήγας Φεραίος.

Κατά το διάστημα 1832–1842 φαίνεται πως λειτούργησε στις Καρυές ένας «Διοργανισμός της Αθωνιάδος

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 22

Η Αθωνιάδα
Εκκλησιαστική Ακαδημία
και η βιβλιοθήκη της

Σχολής». Τα μαθήματα μάλλον γίνονταν στο κτίριο της Ιεράς Επιστασίας, όπου «φαίνεται ότι παρεχωρήθη μέρος τι ἢ δωμάτιόν τι ὅπερ ἐχρησίμευεν ὡς Σχολή δῆθεν, ἥτις ἀκανονίστως ἐλειτούργει».

Η σχολή επανιδρύθηκε το 1842 με πατριαρχικό γράμμα του Γερμανού Δ'. Για τη στέγασή της, η Ιερά Κοινότητα αγόρασε από τη μονή Κουτλουμουσίου το κελλί του Τιμίου Προδρόμου του Σακαλλέρου, που βρισκόταν στη βορειοανατολική είσοδο των Καρεών. Το κελλί, που ήταν σε ερειπιώδη κατάσταση, κατεδαφίστηκε. Στη θέση του άρχισε η οικοδόμηση νέου κτιρίου που ολοκληρώθηκε

463. Ερείπια της Αθωνιάδας Σχολής. Φωτογραφία από την έκδοση: Ιερομόναχος Στέφανος Κελλιώτης, «Λεύκωμα του Αγίου Όρους Ἄθω», Μαγδεβούργο, Τύποις Kunst- und Lichtdruckwerk Paul Richter, 1928 (ΩΒ).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 22

*Η Αθωνιάδα
Εκκλησιαστική Ακαδημία
και η βιβλιοθήκη της*

το 1844. Η ονομασία της σχολής είναι τώρα «Κεντρική Αθωνιάς Σχολή». Η λειτουργία της άρχισε μόλις τον επόμενο χρόνο, το 1845, με διευθυντή τον Δανιήλ Μάγνητα τον Ιβηρίτη. Το νέο εκπαιδευτήριο πρόσφερε τις υπηρεσίες του μέχρι το 1925. Στο διάστημα αυτό αναφέρονται 35 δάσκαλοι, μεταξύ των οποίων ο Βαρθολομαίος Κουτλουμουσιανός, ο Νικηφόρος Γλυκάς και ο Χριστόφορος Κτενάς.

Από το 1930 η Αθωνιάς στεγάζεται στον εξωτερικό ξενώνα της βατοπαιδινής Σκήτης του Αγίου Ανδρέα (Σερράι) στις Καρυές. Πρώτος σχολάρχης ανέλαβε ο αρχιμανδρίτης Αθανάσιος Παντοκρατορινός. Λειτουργεί μέχρι σήμερα, με μια διακοπή μεταξύ των ετών 1940 και 1953.

Το 1953 επαναλειτούργησε στο συγκρότημα της Σκήτης Αγίου Ανδρέα ως «Αθωνιάς Εκκλησιαστική Ακαδημία» και Οικοτροφείο (δωρεάν σίτιση και διαμονή). Πρώτος σχολάρχης της ορίστηκε ο μπτροπολίτης Μιλητουπόλεως Ναθαναήλ. Μεταξύ των μαθημάτων προβλεπόταν και η «*συντήρησης βιβλιοθηκῶν μετὰ στοιχείων βιβλιοθηκονομίας*». Αλλά και στο ωρολόγιο πρόγραμμα του 1972 προβλέπονταν ώρες μαθημάτων βιβλιοθηκονομίας, τυπογραφίας και βιβλιοδετικής.

Σήμερα, το Γενικό Εκκλησιαστικό Γυμνάσιο και Εκκλησιαστικό Λύκειο Αθωνιάδος Αγίου Όρους είναι νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου, ισότιμο και ισοδύναμο με τα άλλα δημόσια σχολεία της ελληνικής επικράτειας, και παρέχει τις ίδιες δυνατότητες πρόσβασης στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Οι μαθητές, εκτός από το ωρολόγιο πρόγραμμα της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, διδάσκονται επιπλέον θεολογικά μαθήματα, εκκλησιαστική μουσική και αγιογραφία. Οι πόροι του σχολείου προέρχονται από τις επιχορηγήσεις του Υπουργείου Παιδείας και της Ιεράς Κοινότητας.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Σήμερα η βιβλιοθήκη της Αθωνιάδας στεγάζεται στον πρώτο όροφο του κτιρίου της σχολής και περιλαμβάνει μόνον έντυπα. Οι καταβολές της σημερινής βιβλιοθήκης συμπίπτουν με την ίδρυση της πρώτης Αθωνιάδος Σχολής το 1844 στις Καρυές. Η βιβλιοθήκη της αρχικής, βατοπαιδινής, Αθωνιάδος μεταφέρθηκε μετά τη κλείσιμο της σχολής το 1821 στη μονή Βατοπαιδίου.

Για τη συγκρότηση βιβλιοθήκης κατά την πρώτη περίοδο λειτουργίας της σχολής (1749–1821) υπήρξε ιδιαίτερη φροντίδα ήδη από τα πρώτα χρόνια μετά την ίδρυσή της. Πολλές προσπάθειες για τον εμπλουτισμό της βιβλιοθήκης έγιναν από τον Ευγένιο Βούλγαρη. Μεταξύ άλλων, σώζεται ευχαριστήρια επιστολή του προς τον πατριάρχη Ιεροσολύμων Εφραίμ Β΄, για τα αντίτυπα Γραμματικής που έλαβε και που διένειμε στους μαθητές του. Επίσης, ο Ευγένιος Βούλγαρης παρέλαβε το 1755 τη βιβλιοθήκη του μοναχού Σωφρονίου, ασκητή σε κελλί της Λαύρας στην περιοχή των Αμαλφηνών, ο οποίος την κληροδοτούσε στην Αθωνιάδα.

Στη σχολή κληροδότησε την προσωπική του βιβλιοθήκη και ο Νικηφόρος Θεοτόκης (1731–1800). Τα βιβλία του όμως δεν της παραδόθηκαν ποτέ. Έφτασαν μέχρι τη μονή Ιβήρων και από εκεί, έπειτα από πιέσεις του πατριαρχείου και του Δωροθέου Πρωΐου, μεταφέρθηκαν το 1805 στην Πατριαρχική Πάγκοινο Σχολή στην Ξηροκρήνη.

Στον Κώδικα 1641 της μονής, σε κατάλογο βιβλίων της σχολής, αριθμούνται 337 τόμοι. Από αυτούς οι 17 είναι χειρόγραφοι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 22

*Η Αθωνιάδα
Εκκλησιαστική Ακαδημία
και η βιβλιοθήκη της*

Στο Αρχείο της Ιεράς Κοινότητας, στις Καρυές εντοπίζονται κάποιοι κατάλογοι βιβλίων της Αθωνιάδας. Ένας από αυτούς είναι του Διονυσίου Λαυριώτου, με ημερομηνία 10 Φεβρουαρίου 1849, ο οποίος καταγράφει 299 βιβλία, και μάλιστα σχεδόν όλα κοστολογημένα. Το ίδιο έτος, ο Βαρθολομαίος Κουτλουμουσιανός κατέ-

464. *Εσωτερικό της σύγχρονης
Βιβλιοθήκης της Αθωνιάδας.*

Φωτογραφία:

Φαίδωνας Χατζηαντωνίου.

γραψε τα βιβλία και τα κινητά αντικείμενα της σχολής. Μας πληροφορεί ότι κάποια από τα πολλαπλά αντίτυπα της βιβλιοθήκης πωλήθηκαν, και τα κατονομάζει. Η καταγραφή αυτή περιέχει συνολικά 446 βιβλία. Από αυτά πωλήθηκαν τα 50. Επίσης, το 1853 συντάχθηκε κατάλογος με εντολή της Ιεράς Επιστασίας. Περιέχει συνολικά 464 βιβλία. Το 1856, ο αρχιμανδρίτης Ζαχαρίας Δανιηλόπουλος ο Ξηροποταμινός, από τη Γαλάτιστα Χαλκιδικής, εφημέριος στον Άγιο Γεώργιο Βιέννης,

δώρισε τη βιβλιοθήκη του στην Αθωνάδα — 224 καταγεγραμμένους τόμους βιβλίων (ο κατάλογος στο βατοπαιδινό Αρχείο). Υπάρχει και ένας ακόμη χειρόγραφος κατάλογος από 21 Σεπτεμβρίου 1885, όπου καταγράφονται 191 τίτλοι.

Με την επαναλειτουργία της σχολής το 1930 ξεκίνησε και η αναδιοργάνωση της βιβλιοθήκης. Στην πρώτη συνεδρία της (22.11.1930) η Εφορεία της Αθωνιάδας, υπό την προεδρία του σχολάρχη Αθανασίου Παντοκρατορινού, αποφάσισε να μεταφερθεί η βιβλιοθήκη από το κτίριο των Καρυών και να στεγαστεί στη Σκήτη του Αγίου Ανδρέα, να διατεθεί ποσό 5.000 δρχ. για την αγορά των εκδοθέντων τόμων της *Μεγάλης Ελληνικής Εγκυκλοπαίδειας* του Δρανδάκη που θα συμπληρώνονταν τον επόμενο χρόνο, και καλούσε, μέσω της Ιεράς Κοινότητας, τις μονές για δωρεά τυχόν πολλαπλών αντιτύπων. Οι μονές ανταποκρίθηκαν. Έτσι, τα περισσότερα βιβλία της Αθωνιάδας αποτελούν δωρεά των αγιορειτικών μονών. Το 1931 η μονή Βατοπαιδίου δώρισε 41 τόμους διάφορων βιβλίων. Την ίδια χρονιά, και το Υπουργείο Εξωτερικών πρόσφερε 175 τόμους βιβλίων και διάφορα φυλλάδια. Το 1935 ο Παγκράτιος ο Ιβηρίτης, γιατρός, πρόσφερε στην Αθωνιάδα ολόκληρο το *Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν* του Ελευθερουδάκη.

Κατά τα έτη 1956–1957 συντάχθηκε χειρόγραφος κατάλογος, ο οποίος ενσωμάτωσε τα βιβλία των προηγούμενων καταλόγων και πρόσθεσε τα εισαχθέντα μέχρι τη σύνταξή του. Καταγράφει 1.062 τίτλους ελληνικών και 436 ξενόγλωσσων εντύπων.

Η προσπάθεια εμπλουτισμού της βιβλιοθήκης συνεχίστηκε. Κατά την περίοδο από το 1978 έως το 1997 τα βιβλία πολλαπλασιάστηκαν.

Το 1985, ο Γιάννης Καράς εξέδωσε στη σειρά «Αγιορειτικές Βιβλιοθήκες» του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών κατάλογο των ελ-

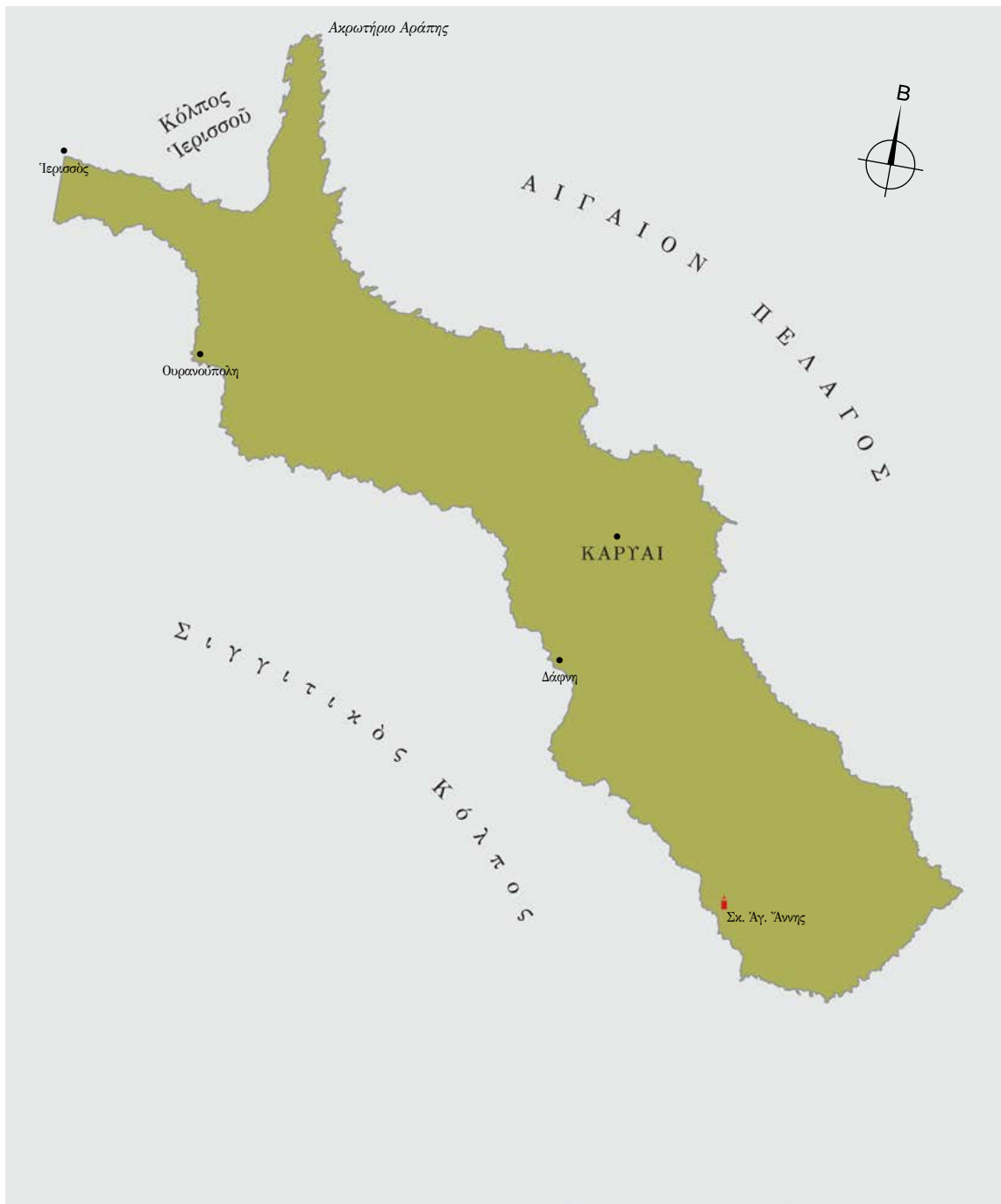
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 22

*Η Αθωνιάδα
Εκκλησιαστική Ακαδημία
και η βιβλιοθήκη της*

λνικών εντύπων μέχρι το 1900 που απόκεινται στις βιβλιοθήκες του Πρωτάτου και της Αθωνιάδας. Οι τίτλοι που αποδίδονται στην Αθωνιάδα φτάνουν τους 271. Πρόκειται για βιβλία κάθε είδους, κατεξοχήν όμως εκπαιδευτικά. Το πρώτο έντυπο που εντοπίζει ο ερευνητής στη βιβλιοθήκη της Αθωνιάδας είναι μια έκδοση του 1667 με *Τὰ εύρισκόμενα* του Ησιόδου που είχε τυπωθεί στο Άμστερνταμ.

Η ΣΚΗΤΗ
ΑΓΙΑΣ ΑΝΝΗΣ
ΚΑΙ Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ

466.

ΘΕΣΗ

Η Σκήπη της Αγίας Άννης βρίσκεται στο κάτω άκρο της νοτιοδυτικής πλευράς του Άθωνα. Χτισμένη σε απόκρημνη κοιλάδα, εκτείνεται από την παραλία και φτάνει μέχρι τα 450 μέτρα υψόμετρο. Το κυριακό βρίσκεται στο μέσον περίπου του οικισμού και στα 315 μέτρα. Στη σκήπη της Αγίας Άννης περιλαμβάνεται και η Μικρά Αγία Άννα (16ος αι.) με τις αντίστοιχες Καλύβες. Διοικητικά υπάγεται στη μονή Μεγίστης Λαύρας. Στην περιοχή υπήρχε παλαιά η μονή των Βουλευτηρίων, που είχε εμφανισθεί ήδη από τον 10ο αιώνα.

ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ

Είναι η πρώτη σκήπη του Αγίου Όρους. Αρχικά στην περιοχή ήταν συγκεντρωμένα πολλά ερημητήρια, που σχηματίστηκαν τον 14ο αιώνα, κυρίως μετά τη λεηλασία της μονής Βουλευτηρίων από τους πειρατές. Ξεκίνησε από μία Καλύβα με 2-3 ασκητές, αφιερωμένη στην Αγία Άννα. Ο ναός της, κτισμένος από τον μοναχό Γεράσιμο, ήταν πολύ μικρός και έτσι οι περισσότεροι ασκητές αναγκάζονταν να εκκλησιάζονται σε άλλες Καλύβες με πιο ευ-

465. Στη σελίδα 643:

Όρος Άθως.

Υδατόχρωμα και μολύβι,

Charles Martel, 1919.

Φωτογραφία:

Bertrand Prévost,

Κέντρο Ζορζ Πομπιντού.

466. Η σκήπη Αγίας Άννης

στη χερσόνησο του Άθω –

Αγίου Όρους.

467. Χαλκογραφία αγνώστου, Α' τέταρτο 19ου αι.

ρύχωρους ναούς. Το 1680 ο πρώην πατριάρχης Διονύσιος Γ΄ Βάρδαλης, που ζούσε στη Μεγίστη Λαύρα, έχτισε στη θέση του μικρού ναού έναν μεγαλύτερο. Τον πλούτισε μάλιστα με το αριστερό πόδι της αγίας Άννης (1686), που έφεραν από την Ασία μοναχοί, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν επίσης στον χώρο αυτόν. Η σκήτη ονομάστηκε πλέον της Αγίας Άννης. Ο κανονισμός της συντάχθηκε από μοναχούς και επικυρώθηκε πρώτα από τον πατριάρχη Διονύσιο Ε΄ Χαριτωνίδα με σιγίλιο το 1689 και έπειτα από τον Κύριλλο Ε΄ (1748–57), ο οποίος συντέλεσε και στην πρόοδό της.

Το 1698 ο Καστοριανός έμπορος στη Βενετία Γεώργιος Κυρίτσης κατέθεσε στη Βενετική Τράπεζα ποσό 5.000 δουκάτων, ορίζοντας να λαμβάνει η σκήτη κάθε χρονιά τους τόκους με την υποχρέωση της τέλεσης μνημοσύνων. Η απόδοση των τόκων στη σκήτη κράτησε για 100 χρόνια, έως την κατάλυση της βενετικής Δημοκρατίας.

Ο Ιωάννης Κομνηνός στις αρχές του 18ου αιώνα περιγράφει στο *Προσκυνητάριόν* του τη σκήτη ως εξής: «Τὰ κελλία τῶν εὐλαβῶν καὶ ἐναρέτων ἀσκητῶν, ὅπου εὐρίσκονται πλησίον εἰς τὸ Κυριακόν, ὅπου εἶναι ναὸς τῆς Ἁγίας Ἄννης, εἶναι ἐπάνω εἰς κρημνώδη καὶ δύσβατον τόπον, τὸν ἀριθμὸν ὑπὲρ τὰ ἐξήκοντα, ὄντας ἐκεῖ καὶ παρεκκλήσια τῶν ἀσκητῶν περισσά· οἱ δὲ ἐκεῖσε κατοικοῦντες Ἐρημίται καὶ Ἀσκηταὶ ζῶσι μὲ τὸ ἐργόχειρόν τους· καὶ οἱ μὲν καλλιγράφοι· οἱ δὲ βιβλιοδέται· οἱ δὲ ψάλται· καὶ ἄλλοι μὲν σκάπτουσιν ἐγκόλπια καὶ σταυρούς· ἄλλοι δὲ πλέκουσιν καλυμμαύχια· ἕτεροι δὲ ποιῶσι χουλιάρια· καὶ ἄλλοι ἐξ αὐτῶν κομβολόγια· καὶ ἀπ' αὐτὰ ζωοτρέφονται, τὸ περισσότερον ἐνασχολούμενοι ἐν τῇ προσευχῇ καὶ διάγοντες τὴν ζωὴν τῶν ἐν νηστεία καὶ πόνοις, καὶ σκληραγωγία πολλῇ· συνάγονται δὲ πᾶσαν Κυριακὴν καὶ λειτουργοῦνται ὁμοῦ εἰς τὸ Κυριακόν· καὶ συνομιλοῦσι μετ' ἀλλήλων, ἐρωτῶντες περὶ ψυχωφελῶν ζητημάτων καὶ πράξεων ἐναρέτων, καὶ μετ' εὐλαβείας καὶ

ταπεινώσεως φιλαδέλφως ἀποκρινόμενοι· καὶ οὕτως ἀναχωροῦσιν εἰς τὸ κελλίον αὐτοῦ ὁ καθ' ἕνας».

Το 1727 ο Ζώνης Καπλάνης χρηματοδότησε την κατασκευή τμημάτων του ναού και της τράπεζας και το 1729 ο πρώην Άρτης Νεόφυτος Μαυρομάτης (1656–1745) οικοδόμησε στη σκήτη το κοιμητήριο της σκήτης και τον ναό του, αφιερωμένο στη Ζωοδόχο Πηγή. Τον ετήσιο φόρο της σκήτης, που ανερχόταν στα 700 γρόσια, χορηγούσε από τα μέσα του 18ου αιώνα χωρίς διακοπή ο ζάπλουτος Πετράκης και στη συνέχεια ο γιος του.

Το ίδιο διάστημα η σκήτη αριθμεί περισσότερες από 60 καλύβες. Λόγω της αύξησης του πληθυσμού της, χρειάστηκε να ανεγερθεί νέο κυριακό. Ο ιερομόναχος Φιλόθεος ο Αναπλιώτης, με προσωπική εργασία και «*δραῖς τῶν φιλοχρίστων δαπάναις*», ανήγειρε εκ βάθρων τον νέο ναό, ο οποίος ολοκληρώθηκε το 1754–1755. Αργότερα προστέθηκαν η ιστόρηση του ναού (1757), το κωδωνοστάσιο (1784), και ο νάρθηκας.

Ο πατριάρχης Κύριλλος Ε΄, όταν αποσύρθηκε από τον θρόνο, ανήγειρε το 1757 στη σκήτη αυτή καλύβα με μεγαλοπρεπές ναύδριο, στην οποία εγκαταβίωσε και πέθανε.

Κατά το 1843 έγιναν προσπάθειες να αποσπαστεί από την κυριότητα της Μεγίστης Λαύρας, χωρίς αποτέλεσμα. Οι μοναχοί που πρωτοστάτησαν στην κίνηση αυτή την ονόμασαν «*ἀγίαν Συνάσταν*» και ισχυρίζονταν «*ὅτι πάλαι ποτὲ ὑπῆρξε ἀνεξάρτητος Σιναιτική*».

Στην αρχή του 20ού αιώνα η σκήτη της Αγίας Άννης αριθμούσε 52 Καλύβες με 300 μοναχούς, ενώ η απογραφή του 2001 κατέγραψε 94 μοναχούς. Σήμερα αριθμεί 51 καλύβες (με 7 επιπλέον στη Μικρή Αγία Άννα), με σύνολο μοναχών 88. Ανάμεσα στις καλύβες της διακρίνονται οι αδελφότητες των Θωμάδων, των Καρτσωναίων και των Βολιωτών.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Η Βιβλιοθήκη του κυριακού της Σκήτης Αγίας Άννης βρίσκεται σε νεότερο κτίριο, που ορθώνεται στον αύλειο χώρο του κυριακού. Ολόκληρο το συγκρότημα του κυριακού, που περιλαμβάνει, εκτός από τη Βιβλιοθήκη και τον ναό, την τράπεζα και ξενώνα, ανακαινίστηκε το 2000.

Η πρώτη καταλογογράφηση της συλλογής των κωδίκων της έγινε στα τέλη του 19ου αιώνα από τον Σπυρίδωνα Λάμπρο και περιλαμβάνει 46 χειρόγραφα. Στη συνέχεια, ο υμνογράφος μοναχός Γεράσιμος Μικραγιαννανίτης συμπλήρωσε τον κατάλογο που παρέδωσε ο Λάμπρος, δίνοντας αναλυτικότερα στοιχεία για το περιεχόμενο των 46 χειρογράφων και περιγράφοντας επιπλέον 68 κώδικες. Έτσι, σήμερα είναι γνωστά τα 114 από τα 407 χειρόγραφα που φυλάσσονται στη Βιβλιοθήκη του κυριακού.

Οι παλαιότεροι κώδικες της σκήτης ανάγονται στον 11ο αιώνα. Πρόκειται για τον Κώδικα 1, που περιέχει κείμενα σχετικά με τον Εφραίμ τον Σύρο, και τον Κώδικα 2, που επιγράφεται *Παράδεισος* και περιέχει ιστορίες μοναχών.

Πολλοί κώδικες της σκήτης περιέχουν νεομαρτυρολογικά κείμενα. Ο σπουδαιότερος από αυτούς είναι ο 263 του 18ου αιώνα που ανήκε αρχικά στην Καλύβα του αγίου ιερομάρτυρος Σεραφείμ. Έχει τον τίτλο: *Ιωάννου μεγάλου λογοθέτου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας σημείωμα νεοφανῶν μαρτύρων ἐπὶ τῆς βασιλείας σουλτὰν Μεχμέτη*. Πρόκειται για το έργο του Ιωάννη Καρυοφύλλη († 1693),

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 23

Η σκήτη Αγίας Άννης
και η βιβλιοθήκη της

που χρησιμοποίησε και ο Νικόδημος ο Αγιορείτης για να συγγράφει το *Νέον Μαρτυρολόγιόν* του.

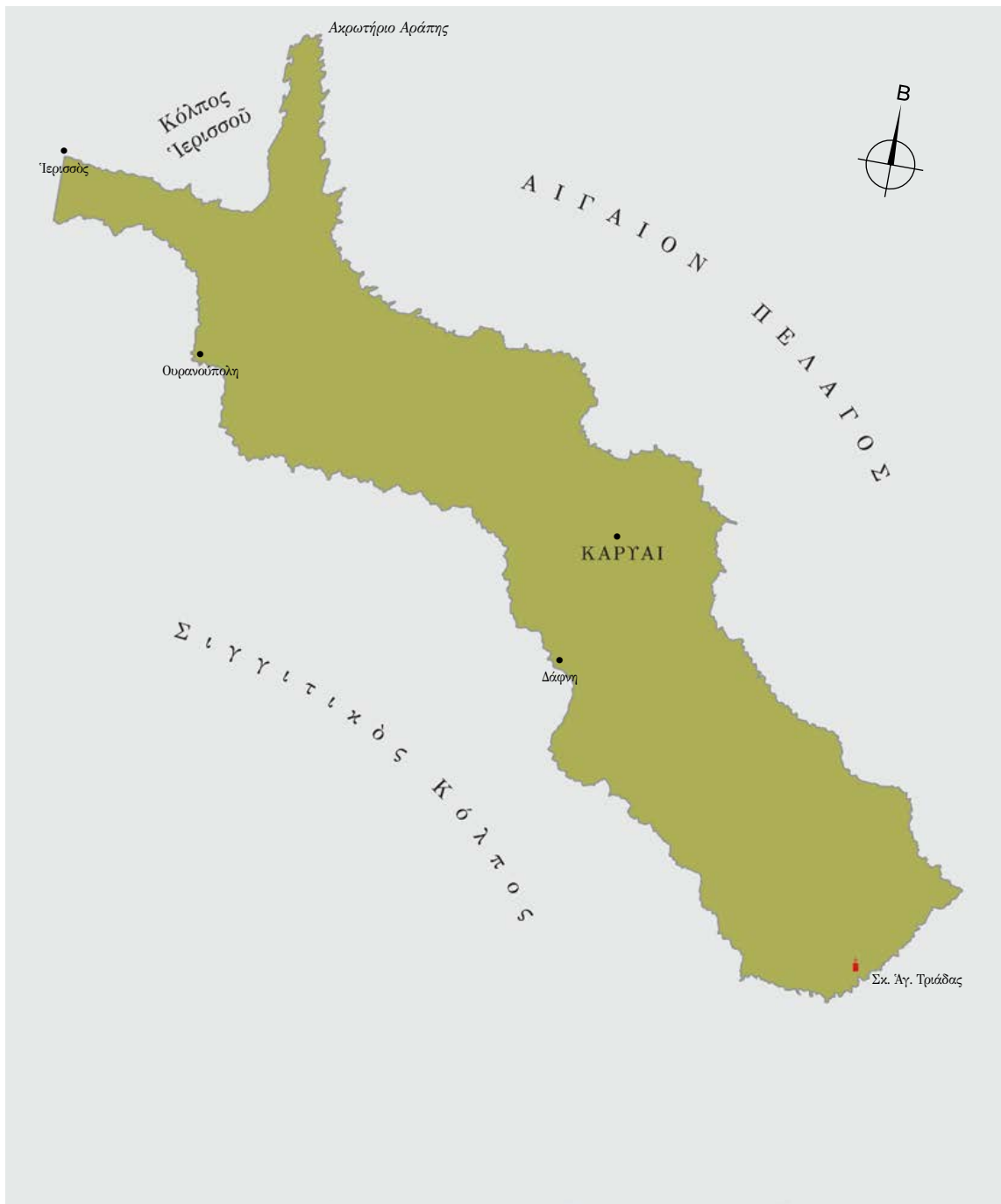
Πλουσιότατη συλλογή αρχαίων υπομνημάτων και κειμένων, που σχετίζονται με την ιστορία του Αγίου Όρους, περιέχεται στον Κώδικα 156 του 1848, που επιγράφεται *Βίβλος παλαιῶν καὶ νέων ὑπομνημάτων, Ἀθωνιάς καλουμένη, χειρὶ καὶ πόνῳ Ἰακώβου οἰκτροῦ μοναχοῦ*.

Κατάλογος των εντύπων της σκήτης δεν έχει ακόμη εκδοθεί. Σύμφωνα με τον Θωμά Παπαδόπουλο, το παλαιότερο έντυπο του κυριακού της Αγίας Άννης είναι του 1516 και πρόκειται για έκδοση των ομιλιών (*Orationes*) του Γρηγορίου Ναζιανζηνού, που τυπώθηκε στη Βενετία *in aedibus Aldi et Andreae soceri*.

Έντυπα βιβλία φυλάσσονται και στις Καλύβες Κοιμήσεως Θεοτόκου, Αναλήψεως, Αγίων Αρχαγγέλων, Γενεσίου της Θεοτόκου, Αγίων Αποστόλων, Ιωάννου Χρυσοστόμου και στο ψυχαστήριο της Γεννήσεως του Χριστού.

Η ΣΚΗΤΗ
ΑΓΙΑΣ ΤΡΙΑΔΑΣ
ΚΑΥΣΟΚΑΛΥΒΙΩΝ
ΚΑΙ Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ

468.

ΘΕΣΗ

Σε ένα απότομο, στενό και βραχώδες τοπίο, στο νοτιοανατολικό άκρο της αθωνικής χερσονήσου, μέσα στην περιοχή της Μεγίστης Λαύρας, όπου υπάγεται διοικητικά, και στα νότιά της, είναι αναπτυγμένη η Σκήτη των Καυσοκαλυβίων.

ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ

Η σκήτη ως οργανωμένος μοναστικός οικισμός ιδρύθηκε στις αρχές του 18ου αιώνα από τον όσιο Ακάκιο τον Νέο τον Καυσοκαλυβίτη (1630–1730). Ως συστατήρια πάντως χρονολογία θεωρείται το 1745, όταν η κυρίαρχη μονή της Λαύρας, μετά την ανοικοδόμηση του κυριακού της σκήτης, εξέδωσε πράξη αναγνώρισής της.

Η ονομασία Καυσοκαλύβια δόθηκε κατά την παράδοση από τον Μάξιμο Καυσοκαλυβίτη († 1365 περίπου), ο οποίος είχε τη συνήθεια να αλλάζει τόπο κατοικίας και σε κάθε μετακίνησή του να καίει την προηγούμενη ξύλινη καλύβα του, έως ότου κατέληξε στον χώρο αυτό. Ο Μάξιμος απέκτησε μεγάλη φήμη και βαθμηδόν συγκεντρώθηκαν γύρω του αρκετοί ασκητές. Η φήμη του μά-

Στη σελίδα 651: Βλ. εικ. 465.

468. *Η σκήτη Αγίας Τριάδας Καυσοκαλυβίων στη χερσόνησο του Άθω – Αγίου Όρους.*

469. Η Σκήπη των Κανσοκαλυθίων σε χαλκογραφία φιλοτεχνημένη από τον Ζακύνθιο Ιερομόναχο Παρθένιο, Άγιο Όρος, 19ος αιώνας. Επάνω, η Αγία Τριάδα. Εκατέρωθεν της Σκήπης οι άγιοι Ακάκιος και Μάξιμος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 24

*Η σκήτη Αγίας Τριάδας
Καυσοκαλυβίων
και η βιβλιοθήκη της*

λιστα αποτέλεσε αφορμή ώστε δύο αυτοκράτορες, ο Ιωάννης Ε΄ Παλαιολόγος και ο Ιωάννης ς΄ Καντακουζηνός, να τον επισκεφτούν στο ασκητήριό του (Κώδικας 25 μονής Ξενοφώντος). Η περιοχή όμως των Καυσοκαλυβίων, άγονη και άνυδρη καθώς ήταν, δεν μπορούσε εύκολα να φιλοξενήσει πολυάριθμο οικισμό, αλλά προσείλκυε πάντοτε μεμονωμένους ασκητές. Στον άνυδρο αυτό τόπο, ο όσιος Ακάκιος περί το 1725 άνοιξε με τρόπο θαυμαστό πηγή με άφθονο νερό. Η ύπαρξη νερού οδήγησε στην τοποθεσία πολυάριθμους μοναχούς, αλλά και ο Ακάκιος κατέλιπε επίσης πολλούς μαθητές. Ο πρόχειρος ναός που είχε κατασκευάσει και ήταν αφιερωμένος στην Αγία Τριάδα ανοικοδομήθηκε το 1745, ως κυριακό πλέον της σκήτης. Το κυριακό αυτό ιστορήθηκε από το εργαστήριο του ιερομονάχου Παρθενίου του Ζωγράφου από τα Άγραφα (γ΄ τέταρτο του 18ου αι.) και από τον μοναχό Μητροφάνη από τη Βιζύη της Θράκης (1820). Το τέμπλο του είναι ξυλόγλυπτο και οι φορητές εικόνες είναι παλαιολόγειας και μεταβυζαντινής τέχνης.

Την εποχή εκείνη είχε 30 καλύβες, που κατοικούνταν από ασκητικές συνοδείες δύο ή τριών ατόμων. Από αυτές οι εννέα είχαν ναύδρια. Ανάμεσα τους διακρίνεται η καλύβα του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου, με εξαίρετο ναύδριο ιστορημένο από τον Μητροφάνη τον Χίο το 1776. Σήμερα η Σκήτη διαθέτει 40 περίπου καλύβες. Μεταξύ τους και ο αγιογραφικός οίκος της αδελφότητας των Ιωασαφαίων.

ΛΟΓΙΟΙ ΜΟΝΑΧΟΙ

Νεόφυτος Καυσοκαλυβίτης (1689–1784). Γεννήθηκε στην Πάτρα από χριστιανούς γονείς εβραϊκής καταγωγής, με μεγάλο θρησκευτικό ζήλο. Υπήρξε μαθητής του Ευγένιου Βούλγαρη. Προσκλήθηκε να διευθύνει, πρώτος αυτός, την Αθωνιάδα Σχολή. Μετά από τρία χρόνια, όπως γράφει ο Ευγένιος Βούλγαρης, «προκρίνει τὸ νὰ λατομῆ εἰς τὸ Καυσοκαλύβιον, ὁμαλίζων τὴν τραχεῖαν καὶ ἀπόκροτον κέλλαν του, παρὰ νὰ κοπιᾶξῃ εἰς σχολεῖόν τι καὶ οὕτως ἐκ τῶν λίθων τούτων νὰ τεκνώσῃ τῷ Ἀβραάμ».

Ήταν ο θεωρητικός ηγέτης και πρωταγωνιστής της μερίδας των Κολλυβάδων, που αγωνίζονταν για τη διατήρηση της λατρευτικής εκκλησιαστικής παράδοσης, και οδήγησε σε ένα κίνημα πνευματικής αναγέννησης. Λόγω των ιδεών του, αναγκάστηκε να εγκαταλείψει το Άγιον Όρος γύρω στο 1760. Πέρασε πρώτα από την Κωνσταντινούπολη και τέλος εγκαταστάθηκε στις παραδουνάβιες ηγεμονίες ως δάσκαλος, όπου πέθανε εν πτωχεία.

Το 1759, το πρώτο έργο που τύπωσε το τυπογραφείο της Μεγίστης Λαύρας ήταν η *Έκλογή του Ψαλτηρίου* του Νεοφύτου.

Ο Νεόφυτος αναγνωριζόταν από τους λογίους της Ευρώπης ως άριστος γραμματικός, αλλά έδωσε δείγματα εξαιρετης επίδοσης και στη φιλολογική κριτική. Είναι ο πρώτος που παρουσίασε τεκμηριωμένη τη θεωρία ότι τα συγγράμματα που αποδίδονται στον Μακάριο Αιγύπτιο ανήκουν στον μασσαλιανό (ευχίτη) Συμεών Μεσοποταμίτη, θεωρία που επρόκειτο να επικρατήσει στην πατρολογική έρευνα μετά από 150 χρόνια. Ενδιαφέροντα

470. Χαλκογραφία του ιερομόναχου Παρθένιου του «Ζακύνθιου», περ. το 1790.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 24

Η σκήπη Αγίας Τριάδας
Καυσοκαλυβίων
και η βιβλιοθήκη της

είναι επίσης τα απολογητικά του συγγράμματα, από τα οποία το κυριότερο απευθύνεται στους διαφωτιστές με τον τίτλο *Φιλόσοφος ή Θεϊστής*. Όταν το 1768 εξέδωσε στο Βουκουρέστι, σε 1.298 σελίδες, το έργο *Θεοδώρου γραμματικῆς εἰσαγωγῆς τῶν εἰς τέσσαρα εἰς τὸ τέταρτον, Ὑπόμνημα*, ο Ζαν-Μπατίστ ντε Βιλλουαζόν (Jean Baptiste Gaspar d'Ansse de Villoison) το χαρακτήρισε «*recentium graecorum in grammatica facile princeps*».

Ιωνάς ο Καυσοκαλυβίτης († 1765). Συνέγραψε *Συλλογή* από συναξάρια και ασματικές ακολουθίες νεομαρτύρων: σώζεται ιδιόγραφος κώδικας, που ανήκε στην καλύβη του Αγίου Ακακίου Καυσοκαλυβίων (αρ. 2) και σήμερα φυλάσσεται στη μονή Μεγίστης Λαύρας. Ο Ιωνάς μετέφρασε στα νεοελληνικά και αρκετά από τα μαρτύρια που είχε συντάξει ο Ιωάννης Καρυοφύλλης (1693) και περιέχονται σε όλες τις εκδόσεις του *Νέου Μαρτυρολογίου* που εξέδωσε ο Νικόδημος ο Αγιορείτης. Συνέθεσε ακόμη πανηγυρική ακολουθία στον δάσκαλό του Ακάκιο Καυσοκαλυβίτη και κανόνα στον νεομάρτυρα Νικόλαο τον Παντοπώλη. Τέλος, μια *Ανθολογία Προσευχών* σώζεται στον ιδιόγραφο Κώδικα 74 Καυσοκαλυβίων, καθώς και ένα έργο με «*Τύπους Επιστολών*» (Κώδικας 80 Καυσοκαλυβίων).

Θεόκλητος Καρατζάς ο Βυζάντιος (1728–μετά το 1783). Συντάκτης συλλογής κανόνων που τους παράφρασε στα νεοελληνικά, έργο το οποίο παραμένει ανέκδοτο. Έχει τον τίτλο: *Νομοκάνονον ἀκριβέστατον καὶ πλουσιώτατον, εἰς κοινὴν ἥδη γλῶσσαν μεταφρασθὲν πρὸς τὴν τῶν ἀναγινωσκόντων ὠφέλειαν*.

Εκτός από τον Νομοκάνονα, παράφρασε και τους *Ἀσκητικούς Ὁρους* του Μεγάλου Βασιλείου. Συνέθεσε επίσης εκκλησιαστικές ακολουθίες και ύμνους.

Ραφαήλ Ακαρνάν ο διδάσκαλος (1714–1804). Καλλιγράφος, επιγραμματοποιός, υμνογράφος και ένας από τους πολυγραφοτέρους λογίους των Καυσοκαλυβίων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 24

*Η σκήπη Αγίας Τριάδας
Καυσοκαλυβίων
και η βιβλιοθήκη της*

Το 1771 ο Καισάριος Δαπόντες του παράγγειλε να καλλιγράψει το βιβλίο του *Ψόδον τὸ Ἀμάραντον*. Παράφρασε στα απλοελληνικά τον βίο του οσίου Λαζάρου του Γαλσιώτου και τον βίο του Γρηγορίου Παλαμά, γραμμένο από τον Φιλόθεο Κόκκινο. Δεκάστιχο ηρωσελεγείο του εντοπίζεται στο *Κανονικὸν* του Χριστοφόρου Προδρομίτη, που εκδόθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1800.

Μεθόδιος ο Βυζάντιος ο Μακρυγένης. Ποιητής. Συνέθεσε στίχους στα τουρκικά, 112 στίχους περί της Παναγίας Προυσσού, και *Δίαιτα εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου διὰ στίχων 157*.

Ευθύμιος Μακεδώνο Τραπεζούντιος (περ. 1718–1798). Τα έργα του είναι γραμμένα σε δημώδη γλώσσα. Σε ιδιόγραφο κώδικα σώζεται η *Μέλισσα, ἥτοι βίβλος περιέχουσα πλεῖστα τε καὶ ἐπωφελῆ διάφορα, ἅπαντα διὰ στίχων ποικίλων πολιτικῶν ἁπλῶν*.

BIBΛΙΟΘΗΚΗ

Η Βιβλιοθήκη του κυριακού της Σκήτης Αγίας Τριάδος Καυσοκαλυβίων ιδρύθηκε στις πρώτες δεκαετίες του 18ου αιώνα. Στη συλλογή της υπάρχει χειρόγραφος κατάλογος (αρ. 123) με τον τίτλο «*Σύντομος Κατάλογος τῶν Βιβλίων τῆς κοινῆς βιβλιοθήκης τοῦ σεπτοῦ Κυριακοῦ τῆς ἡμετέρας ἱερᾶς Σκήτης τῶν Καυσοκαλυβίων. Διηρημένος εἰς δύο μέρη. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον μέρος περιλαμβάνει τὰ χειρόγραφα, τὸ δὲ δεύτερον τὰ ἔντυπα*». Συντάχθηκε το 1915 από τον τότε βιβλιοθηκάριο ιερομόναχο Ιωάσαφ της αδελφότητας των Ιωασαφαίων. Αποτελείται από 45 φύλλα και καταγράφει τόσο τα χειρόγραφα όσο

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 24

*Η σκήτη Αγίας Τριάδας
Καυσοκαλυβίων
και η βιβλιοθήκη της*

και τα τότε σωζόμενα έντυπα της σκήτης. Ο βασικός πυρήνας της Βιβλιοθήκης εμπλουτίζεται συχνά με νέες προσκτήσεις από δωρεές ή από καλύβες που αδειάζουν και περιστασιακά ερημώνουν. Ανάμεσα στις νέες προσκτήσεις είναι και η βιβλιοθήκη του Χαρίτωνος του πνευματικού, ο οποίος έζησε τον 19ο αιώνα που παραδόθηκε στο κυριακό από τον υποτακτικό του μοναχό Αθανάσιο.

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟΙ ΚΩΔΙΚΕΣ

Η συλλογή των χειρογράφων του κυριακού της σκήτης περιλαμβάνει 279 κώδικες, με τρεις από αυτούς σε περιγραμνή.

Ο Σπυρίδων Λάμπρος στα τέλη του 19ου αιώνα εντόπισε και περιέγραψε 23 κώδικες, ενώ ο Ευλόγιος Κουρίλας το 1930 κατέγραψε συνολικά 86, συμπεριλαμβάνοντας στον κατάλόγο του, εκτός από τους κώδικες του κυριακού, και τα χειρόγραφα ορισμένων καλυβών της σκήτης. Πρόκειται για τις καλύβες της αδελφότητας των Ιωασαφαίων, του Ιωάννου Θεολόγου, του Αγίου Μεθοδίου, του Αγίου Ευσταθίου, του Αγίου Ακακίου, του Αγίου Παντελεήμονος, του Γενεσίου της Θεοτόκου, του Ακαθίστου Ύμνου, της Κοιμήσεως της Θεοτόκου και της Μεταμορφώσεως. Ορισμένα από τα χειρόγραφα αυτά, που τον καιρό του Κουρίλα ανήκαν σε καλύβη, κατά το β' μισό του 20ού αιώνα περιήλθαν στη συλλογή του κυριακού. Παράλληλα, από το 1999 ο μοναχός Πατάπιος Καυσοκαλυβίτης ξεκίνησε μια προσπάθεια ανασυγκρότησης της βιβλιοθήκης, που είχε ως αποτέλεσμα τον εμπλουτισμό της με αρκετά επιπλέον χειρόγραφα. Στον

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 24

*Η σκήτη Αγίας Τριάδας
Καυσοκαλυβίων
και η βιβλιοθήκη της*

Κατάλογο που εξέδωσε (βλ. Βιβλιογραφία), μετά την πρόταξη των δύο εκδοθέντων καταλόγων, του Λάμπρου και του Κουρίλα, περιγράφονται οι Κώδικες 87–242. Στους κώδικες περιλαμβάνονται και όσοι μέχρι το 1931 ανήκαν στην καλύβη του Ακαθίστου Ύμνου. Οι υπόλοιποι, έως τον 279, περιγράφονται σε συμπληρωματικό κατάλογο του ίδιου συγγραφέα (βλ. Βιβλιογραφία).

Ο παλαιότερος κώδικας ανάγεται στον 10ο αιώνα και είναι περγαμνός. Άλλοι δύο περγαμννοί είναι του 11ου αιώνα. Οι περισσότεροι τοποθετούνται ανάμεσα στον 18ο και τον 20ό αιώνα (14ος: 4, 15ος: 5, 17ος: 7).

Ως προς το περιεχόμενο η συλλογή περιλαμβάνει κυρίως έργα αγιογραφικά, θεολογικά, υμνολογικά και ιστορικά.

Ο περγαμνός Κώδικας 1 είναι το αξιολογότερο κειμήλιο της σκήτης. Ανάγεται στον 11ο αιώνα και στα 361 φύλλα του περιλαμβάνει 31 λόγους και ομιλίες του Ιωάννη Χρυσοστόμου. Γράφτηκε από τον καλλιγράφο Ιγνάτιο στη Μεγίστη Λαύρα.

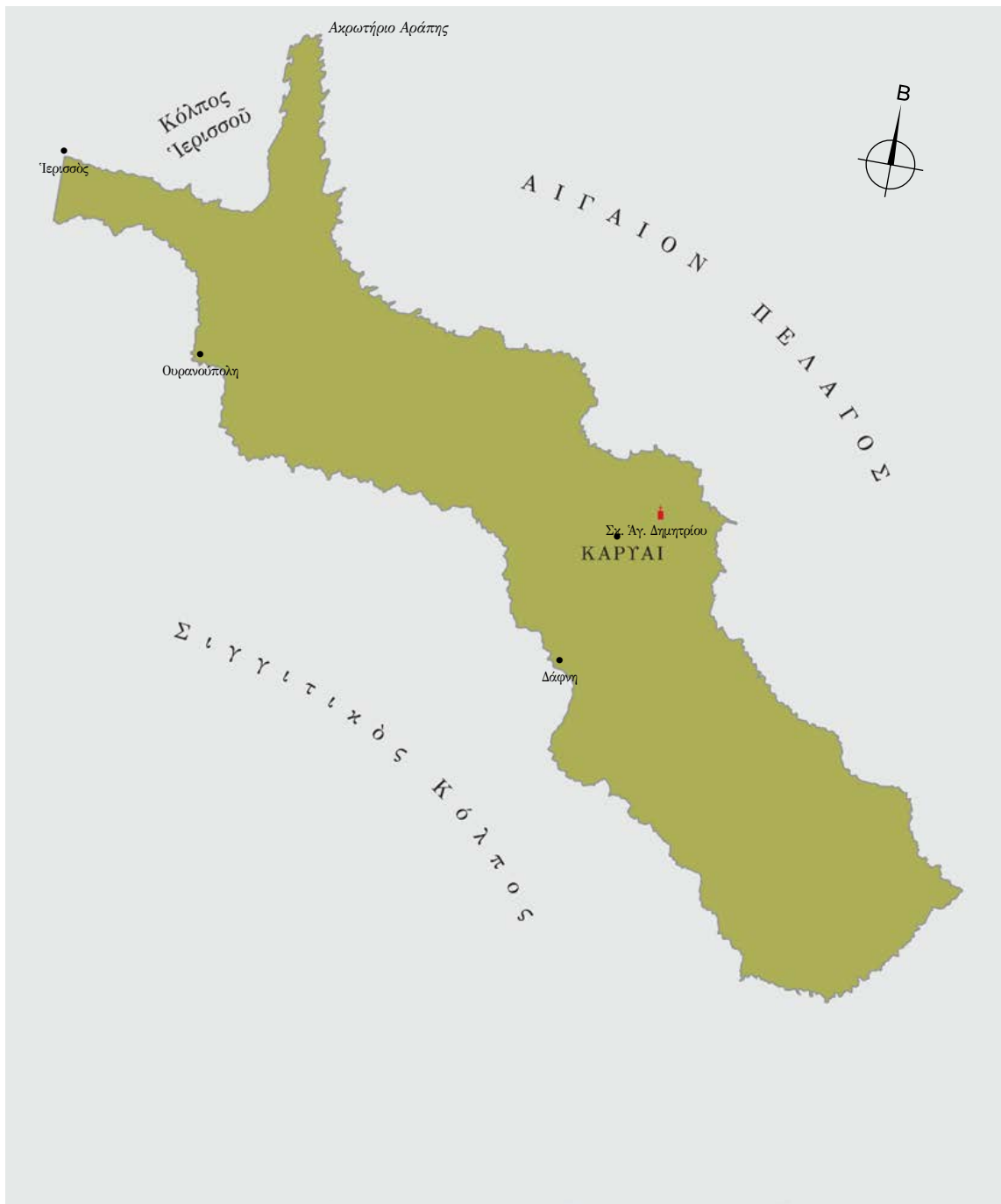
ΕΝΤΥΠΑ ΒΙΒΛΙΑ

Η συλλογή των έντυπων βιβλίων του κυριακού της Σκήτης Καυσοκαλυβίων μέχρι το 1900 περιλαμβάνει 648 τίτλους. Για τα έντυπα μετά το 1901 ο βιβλιοθηκάριος μοναχός Πατάπιος ετοιμάζει ειδικό κατάλογο.

Το παλαιότερο έντυπο είναι του 1516 και πρόκειται για μια έκδοση των ομιλιών (*Orationes*) του Γρηγορίου Ναζιανζηνού, που τυπώθηκε στη Βενετία in aedibus Aldi et Andreae soceri.

Η ΒΑΤΟΠΑΙΔΙΝΗ ΣΚΗΤΗ
ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
ΚΑΙ Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ

ΘΕΣΗ

Η Σκήτη του Αγίου Δημητρίου βρίσκεται σε κατωφερές κατάφυτο τοπίο, νοτιοδυτικά της μονής Βατοπαιδίου, της οποίας αποτελεί εξάρτημα, και σε απόσταση μισής ώρας από αυτήν πεζή. Καταλαμβάνει την τοποθεσία του παλαιού μονυδρίου του Χαλκέως, το οποίο μαρτυρείται από το 1030 και καταστράφηκε από επιδρομείς.

ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ

Η ίδρυση του ναού ανάγεται κατά την παράδοση στις αρχές του 4ου αιώνα, αλλά ιστορικά η σκήτη του Αγίου Δημητρίου πρώτη φορά αναφέρεται σε έγγραφο του 1628, ως «*σκήτη τοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου τοῦ πρεσβυτέρου*», με κτίτορα τον αρχιμανδρίτη Μακάριο. Ο Μακάριος, ως εκπρόσωπος αθροίσματος καλυβών, στην περιοχή της μονής Χαλκέως, επισκέφτηκε το 1628 τη Μόσχα και έλαβε έγγραφο από τον τσάρο Μιχαήλ Θεοδόροβιτς, στο οποίο κατά δική του υπόδειξη αναφερόταν ο αυτοκράτορας Ανδρόνικος Β΄ Παλαιολόγος ως κτίτορας της εκεί σκήτης. Έτσι δημιουργήθηκε η σκήτη του

Στη σελίδα 663: Βλ. εικ. 465.

471. *Η Βατοπαιδινή σκήτη Αγίου Δημητρίου στη χερσόνησο του Άθω – Αγίου Όρους.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 25

*Η Βατοπαιδινή σκήτη
Αγίου Δημητρίου
και η βιβλιοθήκη της*

Αγίου Δημητρίου, που δεν άντεξε όμως για πολύ, αφού λίγο αργότερα λεηλατήθηκε και καταστράφηκε.

Η σκήτη άρχισε να ακμάζει σταδιακά τον 18ο αιώνα. Στις αρχές του αιώνα είχαν συγκεντρωθεί εκεί περί τους 120 ασκητές. Αναδιοργανώθηκε με τη φροντίδα του πνευματικού ηγέτη της και σε συνεργασία με τους προϊστάμενους της μονής Βατοπαιδίου: ιδρύθηκε ναός, αφιερωμένος στον άγιο Δημήτριο, και το 1729 συντάχθηκε το τυπικό της, όπου αναφέρεται ότι στην ίδια τοποθεσία υπήρχε το αρχαίο μονύδριο του Χαλκέως. Το 1752 συντάχθηκε ο κανονισμός της, αποτελούμενος από 12 άρθρα, με πρότυπο τους κανόνες της σκήτης της Αγίας Άννης. Λόγω δυσκολιών εφαρμογής του κανονισμού αυτού, λίγα χρόνια αργότερα, το 1759, από κοινή επιτροπή, στην οποία συμμετείχαν πατέρες της σκήτης και της μονής, επανασυντάχθηκε ο κανονισμός, στο οποίο προστέθηκαν άλλα 6 άρθρα. Μετά τα μέσα του αιώνα εγκαταστάθηκε στη σκήτη ο Διονύσιος ο εκ Σιατίστης, ένας από τους πιο ονομαστούς ασκητές του Άθωνα τότε. Λίγο αργότερα ασκήτευσαν κοντά του αρκετοί Κολλυβάδες, ανάμεσα στους οποίους και ο Ιερόθεος, μετέπειτα κτίτορας της μονής Προφήτου Ηλιού Ύδρας.

Το 1808 η σκήτη έφτασε τους 47 μοναχούς.

Η σκήτη αποτελείται από το Κυριακό, που ιστορήθηκε το 1755, την τράπεζα, τον ξενώνα και περίπου 25 διάσπαρτα Κελλιά, από τα οποία τα περισσότερα βρίσκονται σήμερα σε κατάσταση πλήρους εγκατάλειψης.

472. *Η Σκήτη του Αγίου Δημητρίου σε χαλκογραφία αγνώστου, [Βενετία], 18ος αιώνας. Επάνω παριστάνεται ο Άγιος Δημήτριος, έφιππος.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 25

Η Βατοπαιδινή σκήπη
Αγίου Δημητρίου
και η βιβλιοθήκη της

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Από σημειώματα σε χειρόγραφα της βιβλιοθήκης μπορεί να σκιαγραφηθεί χονδρικά η πορεία της συγκρότησής της. Η βιβλιοθήκη της σκήπης φαίνεται πως ξεκίνησε κατά τον 18ο αιώνα, με κύριο συντελεστή τον λόγιο μοναχό Ονούφριο, που ήταν ίσως και ο βιβλιοθηκάριος. Καταρχάς ο Ονούφριος πρόσφερε δικά του χειρόγραφα. Την ίδια όμως εποχή και άλλοι μοναχοί αφιέρωσαν χειρόγραφα τους στη σκήπη της μετανοίας τους «εις μνημόσυνον». Το ίδιο φαινόμενο το συναντούμε και κατά τον 19ο αιώνα.

Μερικά χειρόγραφα περνούν από διάφορα χέρια έως ότου καταλήξουν στη βιβλιοθήκη, όπως δύο χειρόγραφα (το 8 και το 33) που αρχικά ανήκαν στον Καισάριο Δαπόντε. Ακόμη, ο μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Δαμασκηνός, ο οποίος μετά την παραίτησή του από τον θρόνο το 1780 αποσύρθηκε και πέθανε στη σκήπη (1801) με το όνομα Δανιήλ, ήταν ο κάτοχος του Χειρογράφου 4 και ίσως ο συγγραφέας ενός από τα κείμενα που περιέχει. Άλλοι κάτοχοι χειρογράφων κωδίκων ήταν ο ιερομόναχος Διονύσιος από τη Σιάτιστα, ο Μακάριος Θεσσαλονίκης και ο Διονύσιος Λαρίσης.

Στη σκήπη υπάρχει αχρονολόγητος χειρόγραφος κατάλογος, όπου καταγράφονται 48 χειρόγραφα. Το 1953 ο μοναχός Αλέξανδρος Βατοπαιδινός έδειξε τον κατάλογο αυτόν στον Μ. Ρισάρ (M. Richard).

Ο κατάλογος που περιγράφει τα χειρόγραφα της βατοπαιδινής σκήπης Αγίου Δημητρίου έχει συνταχθεί από τον Έριχ Λάμπερτς (Erich Lamberz) και τον Ευθύμιο

Λίτσα και εκδόθηκε από το Πατριαρχικόν Ίδρυμα Πατερικών Μελετών στη Θεσσαλονίκη το 1978. Σύμφωνα με τον κατάλογο αυτόν, η βιβλιοθήκη της αριθμεί 73 χειρόγραφα και άλλα τόσα περίπου παλαιά βιβλία. Τα περισσότερα από τα χειρόγραφα χρονολογούνται στον 17ο με 19ο αιώνα.

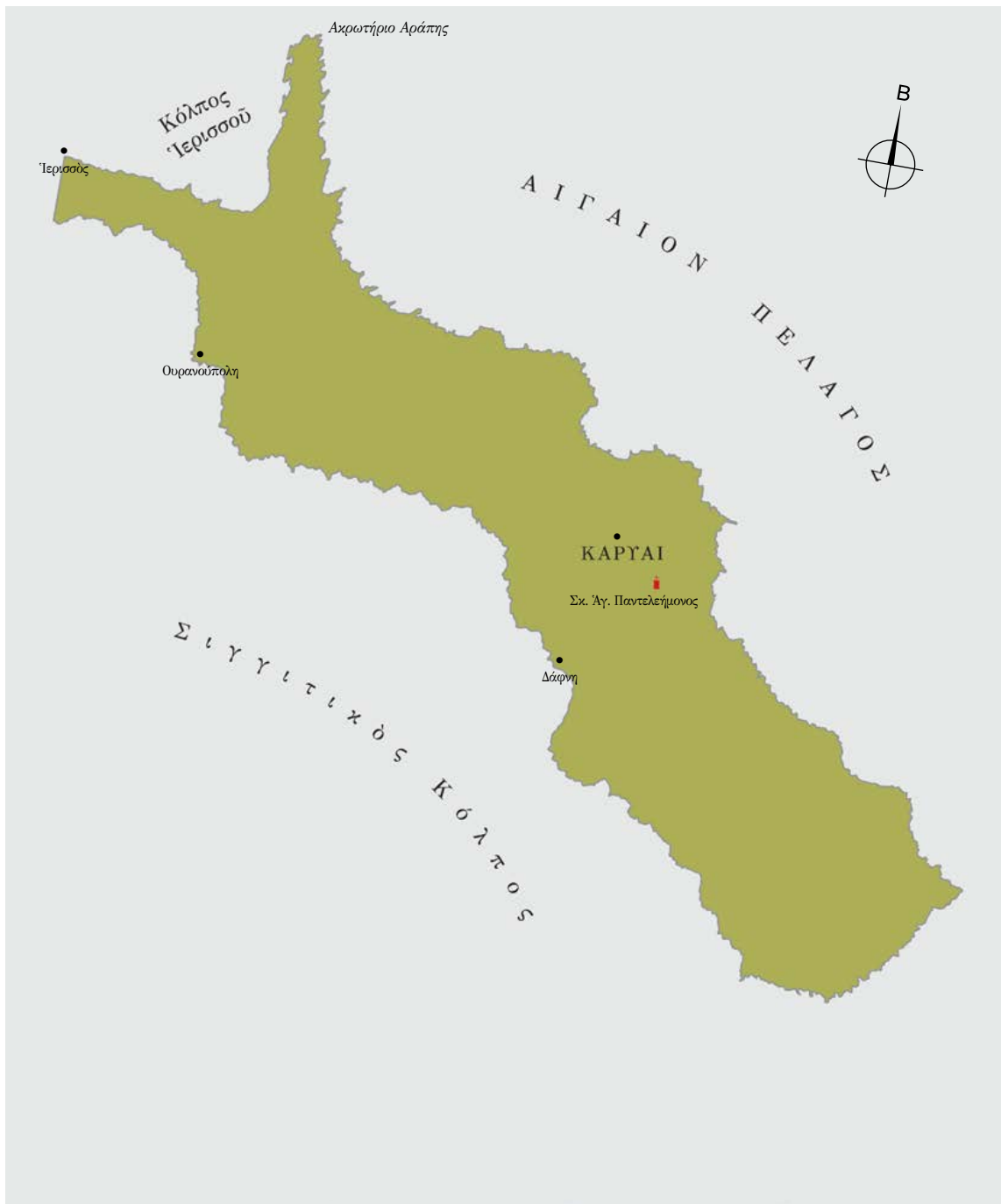
Σήμερα, η Βιβλιοθήκη της σκήτης έχει μεταφερθεί για λόγους προστασίας στην κυρίαρχη μονή Βατοπαιδίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 25

*Η Βατοπαιδινή σκήτη
Αγίου Δημητρίου
και η βιβλιοθήκη της*

Η ΣΚΗΤΗ
ΑΓΙΟΥ ΠΑΝΤΕΛΗΜΟΝΟΣ
ΚΑΙ Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ

ΘΕΣΗ

Η σκήπη του Αγίου Παντελεήμονος, εξάρτημα της μονής Κουτλουμουσίου, βρίσκεται σε μια κατάφυτη πλαγιά μεταξύ των μονών Κουτλουμουσίου και Ιβήρων, κοντά στις Καρυές και σε απόσταση 20 λεπτών με τα πόδια προς τα ανατολικά της κυρίαρχης μονής.

ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ

Η ιστορία της ξεκινά το 1780, όταν, μετά από αίτηση του ιερομονάχου Χαραλάμπους προς τη μονή Κουτλουμουσίου, του παραχωρήθηκε το κελλί του αγίου Παντελεήμονος ώστε να αποτελέσει τον πυρήνα για τη δημιουργία μιας σκήπης. Το κυριακό της θεμελιώθηκε μόλις δύο χρόνια αργότερα, το 1782, και εγκαινιάστηκε το 1790, με τις εικόνες του τέμπλου να έχουν χρονολογία 1791.

Ο πρώτος κανονισμός της σκήπης έχει τις υπογραφές 14 μοναχών, συμπεριλαμβανομένης του Χαραλάμπους. Νέος κανονισμός, επικυρωμένος από τον πατριάρχη Γρηγόριο Ε΄, συντάχθηκε το 1799 και καταγράφηκε σε δύο κώδικες, που κατατέθηκαν ένας στην κυρίαρχη μονή και ένας στη σκήπη. Την ίδια χρονιά, το 1799, ασκήτευε

Στη σελίδα 671: Βλ. εικ. 465.

473. *Η σκήπη Αγίου Παντελεήμονα Κουτλουμουσίου στη χερσόνησο του Άθω – Αγίου Όρους.*

στη σκήτη ο γέροντας Κύριλλος Καστανοφύλλης από το Καρπενήσι, που διετέλεσε γραμματέας του Νικοδήμου του Αγιορείτη.

Δεύτερος κτίτορας μετά τον ιερομόναχο Χαράλαμπο θεωρείται ο Δικαίος Χαράλαμπος, ο οποίος επισκεύασε το κυριακό, την τράπεζα, τους χώρους φιλοξενίας και το παρεκκλήσιο του Αγίου Μηνά, που εγκαινιάστηκε από τον ψυχάζοντα στην σκήτη πρώην μπροσπολίτη Κάσου και Καρπάθου Νείλο.

Οι προσπάθειες για να υπάρξει οικονομική αρωγή ξεκινούν λίγα μόλις χρόνια μετά την ίδρυση της σκήτης με αποστολές τόσο προς την περιοχή της Κωνσταντινούπολης όσο και προς τη Ρωσία και συνεχίζονται μέχρι και τον 20ό αιώνα. Για τον σκοπό αυτό είχαν αποσταλεί κατά καιρούς οι μοναχοί Πανάρετος (1797–1798), Γρηγόριος (1897), Δωρόθεος (1922) και Δαμιανός (1922). Σημαντική θεωρείται και η συμβολή του αρχιμανδρίτη Κοσμά Λιβερόπουλου, εφημέριου στην Βιέννη, ο οποίος πρόσφερε σημαντικό χρηματικό ποσό στη μνήμη του αδελφού του Δαμιανού (1803–1856), που ήταν καθηγητής Θεολογίας στο Οθώναιο Πανεπιστήμιο της Αθήνας. Οικονομική στήριξη υπήρξε και από τον λόγιο Βαρθολομαίο Κουτλουμουσιανό (1772–1851).

Τα γεγονότα μετά την καταστολή της επανάστασης του 1821 στη Χαλκιδική επηρέασαν και την κουτλουμουσιανή σκήτη. Τα οθωμανικά στρατεύματα λεηλάτησαν το κυριακό και τις καλύβες των μοναχών. Οι μοναχοί εγκατέλειψαν τη σκήτη μέχρι την αποχώρηση των κατοχικών στρατευμάτων το 1830. Όταν επέστρεψαν, επισκεύασαν το κυριακό και τις καλύβες.

Σήμερα η Σκήτη Αγίου Παντελεήμονος αποτελείται συνολικά από 23 καλύβες, με τις 12 από αυτές να παραμένουν έρημες. Στις υπόλοιπες 11 εγκαταβιώνουν συνολικά 12 μοναχοί. Ανάμεσα στις καλύβες βρίσκεται το κελλί του Τιμίου Προδρόμου, όπου εγκαταβίωσε ο Διο-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 26

Η σκήτη Αγίου Παντελεήμονος
Κουτλουμουσίου
και η βιβλιοθήκη της

νύσιος ο εκ Φουρνά, της Γεννήσεως της Θεοτόκου (Παναγούδα), με πρώτο γέροντα τον Παΐσιο τον Αγιορείτη, και του αγίου Ευθυμίου, που ονομάζεται του Βιβλιοδέτη, λόγω του ιερομόναχου Νήφωνος (1887–1953) που είχε ως εργόχειρο τη βιβλιοδεσία.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Η Βιβλιοθήκη του κυριακού της σκήτης στεγάζεται στο παρεκκλήσι του κοιμητηρίου, που ανεγέρθηκε το 1848 με μέριμνα του μοναχού Βενέδικτου.

Για την παλαιότερη βιβλιοθήκη του Κυριακού σώζεται χειρόγραφος κατάλογος (αρ. 28) του 1808, με τον τίτλο: «*Ἴδὸν σημειοῦμεν κατ' ὄνομα ἅπαντα τὰ βιβλία τοῦ Κυριακοῦ, ἅπερ κατὰ τὸ παρὸν εὐρίσκονται*».

Το 1885, μετά από την κλοπή χειρογράφων και με απόφαση της μονής Κουτλουμουσίου διενεργούνται ανακρίσεις από τους μοναχούς Χαρίτωνα, Σωφρόνιο και Παγκράτιο, ενώ κατά τη Θεία Λειτουργία διαβάζεται στο κυριακό επιτίμιο για τους δράστες. Τα κλαπέντα χειρόγραφα δεν εντοπίστηκαν.

Ο πρώτος δημοσιευμένος κατάλογος των χειρογράφων της σκήτης εκδόθηκε το 1967 από τον Λίνο Πολίτη και τον Μανόλη Κατραμάδο (Βλ. Βιβλιογραφία).

ΑΡΧΕΙΟ

Στη Βιβλιοθήκη της σκήτης φυλάσσεται και το αρχείο της. Πρώτο έγγραφο είναι το παραχωρητήριο από τη μονή Κουτλουμουσίου του κελλιού στον μοναχό Χαράλαμπο, ιδρυτή της σκήτης. Σημαντικά είναι και άλλα έγγραφα, όπως ο πρώτος και ο δεύτερος κανονισμός της σκήτης, έγγραφα που αφορούν ζητείες, επιστολές πατριαρχών και της κυρίαρχης μονής.

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟΙ ΚΩΔΙΚΕΣ

Σήμερα η κουτλουμουσιανή σκήτη διαθέτει 38 χειρόγραφα, που χρονολογικά ανήκουν στον 16ο με 18ο αιώνα. Ως προς το περιεχόμενό τους, όλα τα χειρόγραφα είναι εκκλησιαστικά, με τα περισσότερα να παραδίδουν ακολουθίες αγίων. Υπάρχουν και δύο περγαμινά φύλλα (αρ. 31) του 14ου αιώνα, που περιέχουν τροπάρια σε μνήμες αγίων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 26

Η σκήτη Αγίου Παντελεήμονος
Κουτλουμουσίου
και η βιβλιοθήκη της

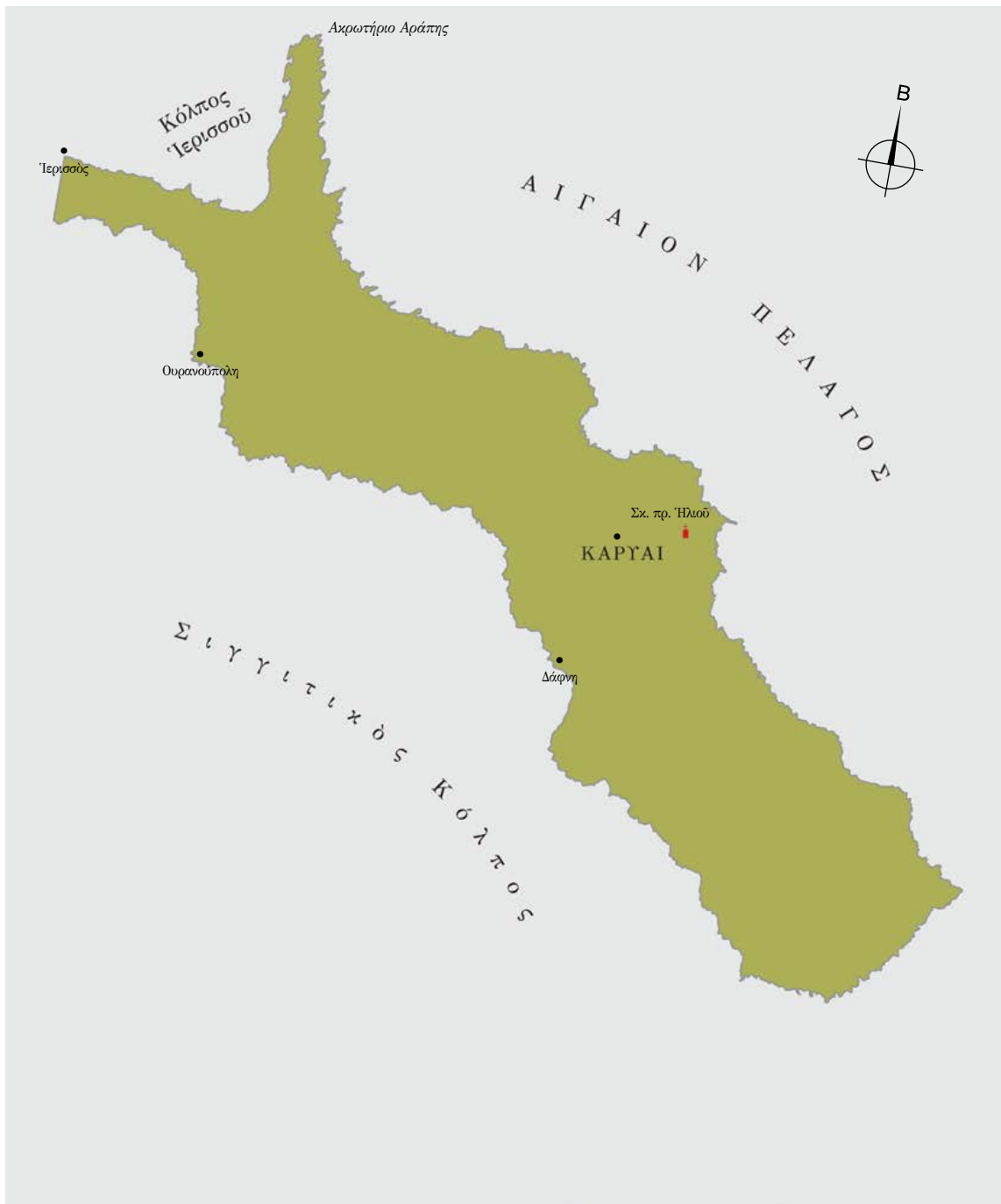
ΕΝΤΥΠΑ ΒΙΒΛΙΑ

Κατάλογος των εντύπων της σκήτης δεν έχει ακόμη εκδοθεί, αλλά τα παλαιότερα της υπολογίζονται σε 500 περίπου.

Ο Θωμάς Παπαδόπουλος στις *Βιβλιοθήκες του Αγίου Όρους* (σ. 23) αναφέρει ότι η πρώτη ελληνική έκδοση που εντόπισε στο κυριακό της Σκήτης Αγίου Παντελεήμονος χρονολογείται στο 1575 και πρόκειται για ένα Πεντηκοστάριο, τυπωμένο στη Βενετία, εγγύς *Ιακώβου του Λεογκίνου* και με επιμέλεια του Συμεών Βεριβέλου.

Η ΠΑΝΤΟΚΡΑΤΟΡΙΝΗ ΣΚΗΤΗ
ΠΡΟΦΗΤΟΥ ΗΛΙΟΥ
ΚΑΙ Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ

ΘΕΣΗ

Η Σκήτη του Προφήτου Ηλιού βρίσκεται σε αμφιθεατρική επικλινή πλαγιά, στα δυτικά της μονής Παντοκράτορος, της οποίας αποτελεί εξάρτημα, και σε απόσταση μισής ώρας από αυτήν πεζή.

ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ

Το 1757 ή το 1761 ένα παλαιό και έρημο Κελλί, που ανάγεται στον 15ο αιώνα, παραχωρήθηκε από την κυρίαρχη μονή Παντοκράτορος στον Ουκρανό ασκητή Παΐσιο Βελιτσκόφσκι (1722–1794), μετά από αίτημά του προς τους προϊσταμένους της μονής και τον πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Σεραφείμ Β΄, που εγκαταβιούσε σε αυτό.

Ο Παΐσιος ήδη από το 1746 ασκήτευε στον οικισμό της Καψάλας, σε μια Καλύβα γνωστή με την ονομασία Κάπαρι. Σημαντική επίδραση στην ασκητική του είχε ο φημισμένος ασκητής Βασίλειος, ηγούμενος της μονής Ποϊάνα Μάρουλοι της Βλαχίας. Στη σλαβονική εκκλησιαστική γραμματεία ο Βασίλειος ήταν συγγραφέας εμπειριστατωμένων εισαγωγών σε συγγράμματα του Γρη-

Στη σελίδα 679: Βλ. εικ. 465.

475. *Η παντοκρατορινή σκήτη προφήτου Ηλιού στη χερσόνησο του Άθω – Αγίου Όρους.*

476. Η σκίτη του προφήτου Ηλιού. Χαλκογραφία αγνώστου, περ. το 1790, Βυζαντινό Μουσείο Αθηνών

γορίου Σιναΐτη, του Φιλοθέου Σιναΐτη και του Ησυχίου Πρεσβυτέρου, καθώς και ενός πονήματος για τη νοερά προσευχή. Ο Βασίλειος επισκέφθηκε τον Παΐσιο στην Καψάλα το 1750 και τον μύησε στα ελληνικά ασκητικά και μυστικά πατερικά συγγράμματα. Έτσι, όταν ο Παΐσιος εγκαταστάθηκε στον Προφήτη Ηλία ξεκίνησε, για πρώτη φορά στην ιστορία, ένα πρόγραμμα μετάφρασης ελληνικών ασκητικών κειμένων στη ρωσική γλώσσα. Ο Παΐσιος είχε μάθει τα ελληνικά από τα πρώτα ήδη χρόνια της παραμονής του στον Άθωνα. Δάσκαλό του είχε τον Μολδαβό συμμοναστή του Μακάριο, ο οποίος είχε διατελέσει μαθητής του Αλεξάνδρου Τουρναβίτη στην ελληνική σχολή του Βουκουρεστίου.

Στον Προφήτη Ηλία ο Παΐσιος σύντομα συγκέντρωσε γύρω του αρκετούς ασκητές, αρχικά 15 και στη συνέχεια περισσότερους, κυρίως Μολδαβούς και Ρώσους. Βασική πηγή των πόρων για τη λειτουργία του νέου Κελλιού αποτέλεσαν οι συνεισφορές των μακρινών συμπατριωτών τους. Οι ίδιοι οι ασκητές ασχολούνταν με την προσευχή, τη μελέτη και τις πνευματικές επιδόσεις. Ο μεγάλος αριθμός των μοναχών οδήγησε στην επέκταση των εγκαταστάσεων, που έγινε με τέτοιο τρόπο ώστε τα κτίρια να αποτελέσουν ενιαίο μοναστηριακό σύνολο και όχι ανεξάρτητες Καλύβες. Γύρω από τον ναό κτίστηκαν η τράπεζα, το μαγειρείο, ο ξενώνας και τα κελιά, 16 στην αρχή, περισσότερα αργότερα. Έτσι το παλαιό Κελλί μετατράπηκε σε σκήτη που διατήρησε κοινή τράπεζα, λειτούργησε δηλαδή με χαρακτήρα κοινόβιο. Οι κοινές εκκλησιαστικές ακολουθίες τελούνταν στα ρουμανικά και τα σλαβονικά. Για πρώτη φορά εισάγεται έτσι στο Άγιο Όρος, άτυπα και σιωπηρά, το είδος της κοινότητας σκήτης.

Επειδή ο αριθμός μοναχών κάποια στιγμή ξεπέρασε τους 50, ο Παΐσιος αναγκάστηκε να αναζητήσει άλλο χώρο, εγκαταλείποντας τη σκήτη του. Η Κοινότητα τού

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 27

*Η παντοκρατορινή σκήτη
προφήτου Ηλίου
και η βιβλιοθήκη της*

παραχώρησε την ερημωμένη και χρεωκοπημένη μονή Σιμωνόπετρας, από όπου όμως έφυγε πολύ γρήγορα, μέσα σε τρεις μήνες, διότι δεν ήταν σε θέση να αντιμετωπίσει τα χρέη της, και επέστρεψε πάλι στον Προφήτη Ηλία. Τελικά πήρε την απόφαση να εγκαταλείψει οριστικά το Άγιον Όρος. Το 1764 αναχώρησε για τη Βλαχία, παίρνοντας μαζί του 64 μοναχούς από τη σκήτη.

Στη σκήτη του Προφήτου Ηλίου εγκαταστάθηκαν αργότερα (1775) αρκετοί μοναχοί, μεταξύ των οποίων και Ρώσοι, με γέροντα τον Βαρλαάμ, πρώην ναυτικό, και την κράτησαν έως τον επόμενο αιώνα. Με τους Ρώσους, το ησυχαστικό και ταπεινό πνεύμα του Παϊσίου περιορίστηκε ή εξέλιπε, και το μεγαλύτερο μέρος των μοναχών της σκήτης σύρθηκε στο άρμα του πανσλαβισμού. Το 1835 προσήλθε σε αυτήν από την Καψάλα ο μοναχός Ανίκητος (πρίγκιπας Σέργιος Σιρίνσκι-Σιγκμάτωφ) με συνοδεία από 15 μοναχούς. Λόγω της συγκέντρωσης πολλών Ρώσων, η μονή Παντοκράτορος αντέδρασε. Ο Ανίκητος κατευθύνθηκε τότε προς τη ρωσική μονή του Αγίου Παντελεήμονος. Μετά από λίγο όμως επέστρεψε και πάλι στη σκήτη, προφανώς με παρότρυνση κάποιου συντονιστή των ρωσικών κινήσεων στο Άγιον Όρος. Ύστερα από μακρές συνεννοήσεις και με τη μεσολάβηση προσωπικοτήτων που ήλθαν από τη Θεσσαλονίκη, του Κωνσταντίνου Σπανδωνή, δηλαδή, και του Πετροσεσκή, διερμηνέα του ρωσικού προξενείου, το 1839 επιτεύχθηκε συμφωνία, η οποία επικυρώθηκε από την Κοινότητα. Αναγνωρίστηκε στο ίδρυμα η ιδιότητα της σκήτης, και μάλιστα κοινοβιακής, αλλά απαγορεύτηκε η ανακαίνιση ή η επέκταση των κτιριακών εγκαταστάσεων χωρίς άδεια της μονής. Καταρχάς ο αριθμός των ασκητών της ορίστηκε σε 25, για τους οποίους η σκήτη θα κατέβαλε ετησίως στη μονή 1.500 γρόσια. Επίσης, η μονή Παντοκράτορος έδωσε στη σκήτη το δικαίωμα για περισσότερους μοναχούς, αρκεί να της αποδίδονταν για κάθε επιπλέον πρό-

σωπο δύο ολλανδικά φλορίνια, χωρίς να αντιληφθεί πως αυτό οδηγούσε αναγκαστικά και σε επέκταση των κτιρίων. Πράγματι, οι οικοδομές αποδείχτηκαν ανεπαρκείς, ακόμη και μετά τις προσθήκες που επέφερε ο δικαίος Τωβίας χωρίς την άδεια της μονής.

Στο πλαίσιο της πανσλαβικής κίνησης στο Άγιον Όρος, το 1845 επισκέφτηκε τη σκήτη και διανυκτέρευσε εκεί ο μέγας δούκας Κωνσταντίνος, δευτερότοκος γιος του τσάρου Νικολάου Α΄. Επίσης, το 1881 ο αντιναύαρχος Δημήτριος Ζαχάροβιτς Γαλοβάτσοφ έθεσε παράνομα τον θεμέλιο λίθο νέου κυριακού της σκήτης, χωρίς αρχιερέα, με εντολή της μεγάλης δούκισσας Αλεξάνδρας Πετρόβνας, συζύγου του μεγάλου δούκα Νικολάου Νικολάγιεβιτς, ως κτιτόρισσας. Εκ των υστέρων ζητήθηκε η άδεια, αλλά ενώ η μονή παραχώρησε άδεια οικοδόμησης με βάση τα σχέδια του παλαιού κυριακού, ο δικαίος επέμενε να κτιστεί πολύ μεγαλύτερος ναός. Με προσφυγή στα τουρκικά δικαστήρια, ο δικαίος Τωβίας κατόρθωσε να επιβάλει στο Πατριαρχείο την έκδοση, το 1892, σιγιλίου με το οποίο ο αριθμός των αδελφών της σκήτης οριζόταν σε 130 μοναχούς και 20 δόκιμους, επιτρεπόταν η επέκταση των εγκαταστάσεων, η ανέγερση νέου νοσοκομείου και η αντικατάσταση του παλαιού κυριακού με νέο. Το κυριακό θεμελιώθηκε το 1894 από τον ναύαρχο Βιρίλοφ, με τελετάρχη αυτή τη φορά τον εξόριστο πατριάρχη Ιωακείμ Γ΄ τον Μεγαλοπρεπή. Το 1907 το νέο κυριακό, που είχε σχεδιαστεί από τον αρχιτέκτονα Λέοντα Προκόποβιτς από την Οδησσό, ολοκληρώθηκε, μεγαλοπρεπές και πολυτελές. Τα εγκαίνιά του έγιναν το 1914 και είναι αφιερωμένο στον προφήτη Ηλία, στην αγία Αναστασία (=Αλεξάνδρα Πέτροβνα) και στον απόστολο Ανδρέα.

Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, η Ρωσική επανάσταση και ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος επέφεραν βαρύ πλήγμα στον ρωσικό μοναχισμό του Αγίου Όρους. Η σκήτη του προ-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 27

*Η παντοκρατορινή σκήπη
προφήτου Ηλίου
και η βιβλιοθήκη της*

φήτη Ηλία, με 500 μοναχούς στην αρχή του αιώνα, άρχισε να παρακμάζει, ώσπου διαλύθηκε.

Το 1973 η μονή Παντοκράτορος κάλεσε τον ιερομόναχο Σεραφείμ Πόποβιτς, ο οποίος ήλθε από την Αμερική και τοποθετήθηκε ως νέος δικαίος της σκήτης. Δεν κατόρθωσε όμως να ανασυστήσει τον Προφήτη Ηλία. Έτσι, το 1982 στη σκήπη απέμειναν μόνο τρεις μοναχοί.

Το 1992, με παρέμβαση του Οικουμενικού Πατριαρχείου, η σκήπη επανδρώθηκε από συνοδεία Ελλήνων μοναχών, που προέρχονταν από τη σκήπη Ευαγγελισμού της Θεοτόκου της μονής Ξενοφώντος, με πρώτο δικαίο τον Γέροντα Ιωακείμ Καραχρήστο († 2021). Στα χρόνια της διοίκησης του Ιωακείμ, η ημιρειπωμένη σκήπη ανακαινίστηκε πλήρως. Σήμερα ζουν σε αυτή 9 μοναχοί, με δικαίο τον Γέροντα Φιλίμονα.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Στη Βιβλιοθήκη της σκήτης του Προφήτη Ηλίου, που συστεγάζεται με το μουσείο της, δεν σώζεται κανένα χειρόγραφο ή έντυπο βιβλίο από την περίοδο του Παΐσιου Βελιτσκόφσκι.

Ο Παΐσιος μελετούσε συστηματικά τα ασκητικά πατερικά συγγράμματα. Επισκεπτόταν τις σλαβικές μονές Χιλανδαρίου και Ζωγράφου, των οποίων οι βιβλιοθήκες ήδη από τον 14ο αιώνα είχαν εμπλουτιστεί με πολλά σλαβονικά χειρόγραφα ασκητικών και μυστικών έργων. Την εποχή του, δηλαδή τον 18ο αιώνα, οι Βούλγαροι της Χιλανδαρίου, απλοϊκοί και απαίδευτοι, δεν έδιναν μεγάλη σημασία στα χειρόγραφα. Οι μοναχοί των δύο μο-

νών με προθυμία δάνειζαν ή και δώριζαν χειρόγραφα, που ο Παΐσιος τα έπαιρνε στο κελί του και ασχολούνταν με την αντιγραφή ή τη μελέτη τους. Η αδιαφορία για τα χειρόγραφα ήταν τέτοια που, όταν ο Παΐσιος απουσίαζε από το κελί του, «δὲν ἔκλειε τὰς θύρας, διότι ἐντὸς αὐτοῦ δὲν ὑπῆρχον παρὰ μόνον βιβλία, τὰ ὅποια ἐλάμβανεν ἐκ τῶν βουλγαρικῶν μοναστηρίων».

Η γνώση της ελληνικής γλώσσας επέτρεπε στον Παΐσιο να μελετά τα πατερικά έργα από το πρωτότυπο. Η άγνοια των μοναχών ως προς το περιεχόμενο των χειρογράφων τον οδήγησε σε προσωπική έρευνα στις βιβλιοθήκες των μονών Χιλανδαρίου και Ζωγράφου, όπου εντόπισε συγγράμματα του Ησυχίου Πρεσβυτέρου, του Φιλοθέου Σιναΐτη, του Θεοδώρου Εδέσσης και του Ισαάκ του Σύρου. Επιπλέον, στράφηκε και προς τις βιβλιοθήκες των ελληνικών μονών. Αρχικά μετέβη στις σκήτες Αγίας Άννης, Καυσοκαλυβίων και Αγίου Δημητρίου (βατοπαιδινή), γιατί θεωρούσε πως οι εκεί ασκητές οπωσδήποτε θα μελετούσαν ασκητικά έργα. Με έκπληξη διαπίστωσε και εκεί την άγνοιά τους όχι μόνο για τα έργα αλλά ακόμη και για τα ονόματα των πατέρων.

Ασκητικά έργα εντόπισε χάρη σε ένα τυχαίο περιστατικό. Σε διαδρομή από τη Μεγίστη Λαύρα προς την Αγία Άννα πέρασε από το Κελλί του Αγίου Βασιλείου, όπου έμεναν μοναχοί από την Καισάρεια της Καππαδοκίας. Εκεί ο Παΐσιος ανακάλυψε σε ένα δωμάτιο ένα χειρόγραφο με έργα του Πέτρου Δαμασκηνού. Στην ερώτησή του αν υπάρχουν και άλλα ασκητικά συγγράμματα, οι μοναχοί τού απάντησαν ότι ήδη είχαν αντιγράψει πάρα πολλά έργα, όπως του Μεγάλου Αντωνίου, του Διαδόχου Φωτικής, του Συμεών του Νέου Θεολόγου, του Νικήτα Στηθάτου και πολλών άλλων. Αμέσως ο Παΐσιος παρήγγειλε την αντιγραφή πολλών πατερικών συγγραμμάτων, και, όπως γράφει ο ίδιος, «δύο καὶ πλέον ἔτη πρὸ τῆς ἐξ Ἄθω ἀναχωρήσεως ἡμῶν, ὁ καλλιγράφος ἐκεῖνος

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 27

Η παντοκρατορινή σκίτη
προφήτου Ηλίου
και η βιβλιοθήκη της

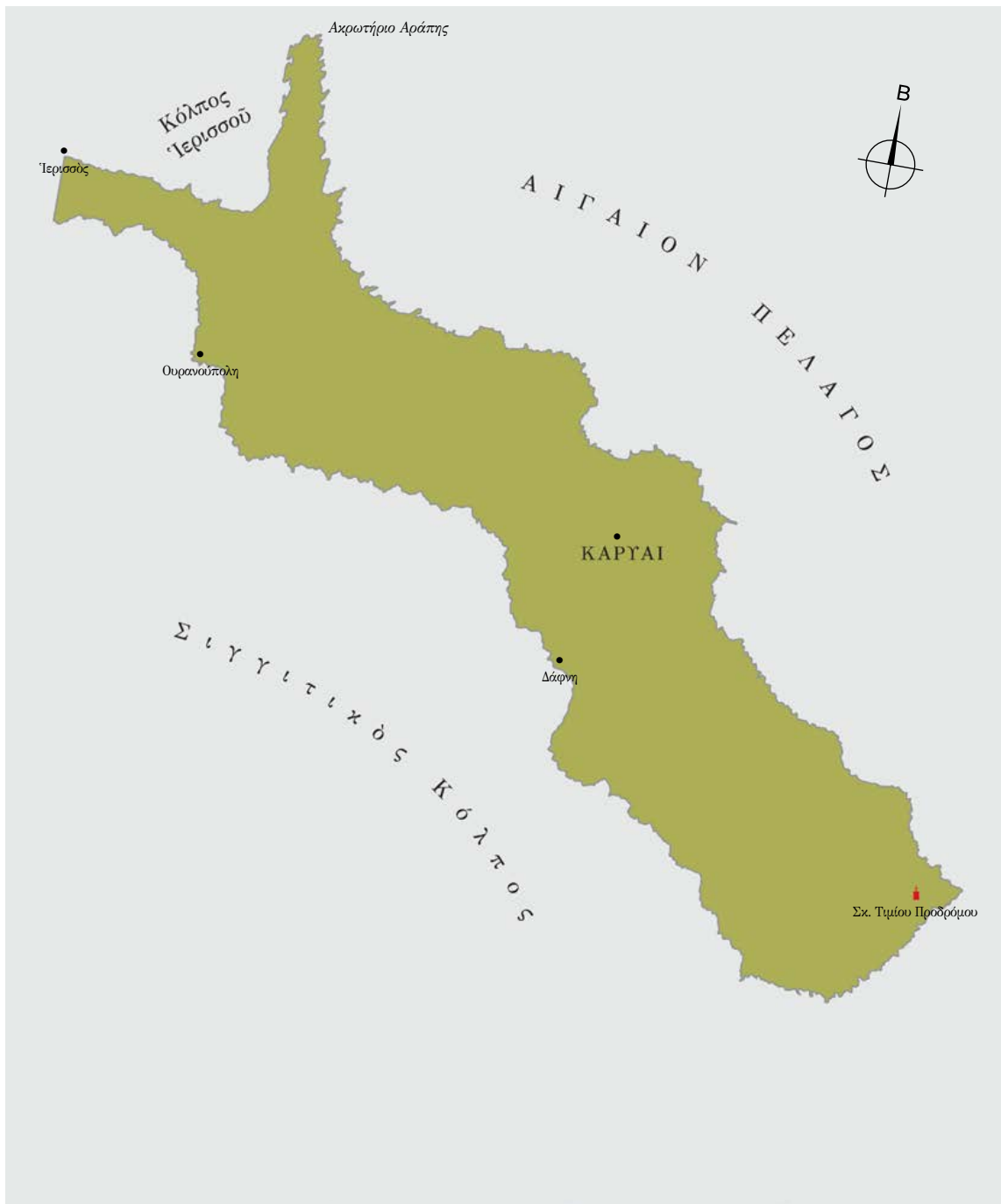
ἤρχισε νὰ ἀντιγράφη, καθ' ὅσον ὁ Θεός ὠδήγει τὴν χεῖρα του. Ἀντέγραψε δὲ οὗτος δι' ἐμὲ μέρος ἐκ τῶν ποθητῶν ἐκείνων βιβλίων, τὰ ὁποῖα, λαμβάνοντες ὡς δῶρόν τι θεῖον ἐξ οὐρανοῦ σταλὲν ἡμῖν, ἀνεχωρήσαμεν ἐξ Ἁγίου Ὑδρου». Ἐτσι, ὅταν ὁ Παῖσιος ἀναχώρησε ἀπὸ τὸ Ἅγιον Ὅρος, πήρε μαζί του καὶ τὴν πλούσια συλλογὴ τῶν πατερικῶν αὐτῶν ἔργων, τὰ ὁποῖα ἀποτελέσαν τὸν πυρῆνα τῆς ἰδιαίτερα πλούσιας βιβλιοθήκης ποὺ δημιουργήθηκε ἀργότερα ὁ ἴδιος στὴ μονὴ Νεάμτσου τῆς Μολδαβίας. Ἡ Βιβλιοθήκη τῆς μονῆς αὐτῆς σήμερα περιλαμβάνει συνολικὰ 276 σλαβικά χειρόγραφα, προερχόμενα ἀπὸ τὴ σχολή τοῦ Παΐσιου Βελιτσκόφσκι, ἀρκετὰ μάλιστα εἶναι αὐτόγραφα του. Αξιόλογος ἀριθμὸς χειρογράφων τῆς σχολῆς τοῦ διασώθηκε καὶ στὴ Βιβλιοθήκη τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Σίμωνος στὴ Μόσχα.

Στὰ τέλη τοῦ 19οῦ αἰῶνα, ὁ Σπυρίδων Λάμπρος ἐντόπισε στὴ σκίτη Προφήτη Ηλίου μόνον ἓνα χειρόγραφο κώδικα, τὸν ὁποῖο περιγράφει στὸν 2ο τόμο τοῦ Καταλόγου του. Πρόκειται γιὰ ἓνα Ψαλτήριον, τοῦ 13οῦ αἰῶνα, γραμμένο σε περγαμνὴν, κοσμημένον με ἐπίτιπλα καὶ μερικὲς εἰκόνες «ἰδιορρυθμοῦ τέχνης».

Σήμερα ἡ Βιβλιοθήκη τῆς σκίτης ἔχει περὶ τὰ 30 χειρόγραφα καὶ 5.000 ἐντυπα βιβλία, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ελάχιστα παλαίτυπα. Ἐπίσης διαθέτει ἀρκετὰ χειρόγραφα ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς στα ρωσικά. Ἀνάμεσα στα χειρόγραφα, ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὸ ποὺ περιγράφει ὁ Λάμπρος, σημαντικό ἐστὶν καὶ ἓνα ἄλλο Ψαλτήριον, τοῦ 14οῦ αἰῶνα, γραμμένο σε χαρτί, καθὼς καὶ μιὰ Θεῖα Λειτουργία τοῦ Ἰωάννου Χρυσόστομου, τοῦ 1635, με πολυτελῆ ἐπίτιπλα, ἀρχιγράμματα καὶ μικρογραφίες.

Η ΣΚΗΤΗ
ΤΙΜΙΟΥ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ
ΚΑΙ Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ

ΘΕΣΗ

Η Σκήτη του Τιμίου Προδρόμου (ρουμανική), εξάρτημα της μονής Μεγίστης Λαύρας, βρίσκεται στα νοτιοδυτικά της μονής, σε απόσταση λιγότερη από μία ώρα με τα πόδια και σε υψόμετρο 250 μέτρων από την επιφάνεια της θάλασσας, σε έναν ερημικό και πετρώδη τόπο που ονομάζεται Βίγλα.

ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ

Το 1810 ο Μολδαβός πνευματικός Ιουστίνος αγόρασε από τη μονή Μεγίστης Λαύρας το Κελλί Γιαννικόπουλο, που βρισκόταν στα νοτιοδυτικά της, χτισμένο σε άγονη βραχώδη περιοχή στον Ακράθω. Επρόκειτο για κτίσμα παλαιό, που είχε ανακαινιστεί το 1660 από τον πνευματικό Φιλόθεο, ενώ αργότερα (1772) ζούσαν εκεί ασκητές από τη Χίο. Ο Ιουστίνος αποφάσισε να επεκτείνει το Κελλί, ώστε να αναπτύξει σε αυτό πολυμελή αδελφότητα. Ταξίδεψε πίσω στην πατρίδα του με σκοπό να βρει χρήματα για την ανοικοδόμησή του και να αναζητήσει ανθρώπινο δυναμικό για την επάνδρωσή του. Στο ταξίδι πέθανε, αλλά είχε προλάβει να εγγράψει στο Κελλί του

Στη σελίδα 689: Βλ. εικ. 465.

477. *Η σκήτη Τιμίου Προδρόμου (ρουμανική) στη χερσόνησο του Άθω – Αγίου Όρους.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 28

*Η σκήτη
Τιμίου Προδρόμου (ρουμανική)
και η βιβλιοθήκη της*

δύο συμπατριώτες του μοναχούς, τον Πατάπιο και τον Γρηγόριο. Οι δύο μοναχοί κατέφθασαν στο Άγιον Όρος και το 1820 εξασφάλισαν άδεια από την κυρίαρχη μονή, τη Λαύρα, να συστήσουν «κοινοβιακήν σκήπην τοῦ εὐσεβοῦς γένους τῶν Μολδοβάνων». Μετά τη συμφωνία με τη Λαύρα αποχώρησαν αμέσως ώστε να διασφαλίσουν «σταθερόν τινα πόρον». Λόγω όμως των γεγονότων που επακολούθησαν λόγω της Επανάστασης του 1821, παρέμειναν στη μονή Νεάμτσου της Μολδαβίας, από όπου δεν έφυγαν ποτέ. Το Κελλί τους στο Άγιον Όρος, όπως είναι η θεσμική πρακτική, επέστρεψε στη Λαύρα, η οποία στη συνέχεια το διέθετε σε διάφορους ασκητές.

Νέο ενδιαφέρον για το Κελλί του Τιμίου Προδρόμου εκδηλώθηκε από τη Μολδαβία μετά από 30 χρόνια, αυτή τη φορά από επίσημα χείλη. Στη μονή Νεάμτσου βρέθηκε τυχαία το συμφωνητικό που είχαν συνάψει με τη Λαύρα οι δύο ασκητές Πατάπιος και Γρηγόριος. Το συμφωνητικό τέθηκε υπόψη του ηγεμόνα (1849–1853, 1854–1856) Γρηγορίου Γκίκα και του μητροπολίτη Μολδαβίας Σωφρονίου, οι οποίοι «*ἀνέλαβον ἀμφοτέρωι ζῆλον ἔνθεον ὑπὲρ τῆς συστάσεως αὐτῆς τῆς εἰρημένης μολδαβικῆς σκήτης*». Για την ανασυγκρότησή της επέλεξαν τους μοναχούς Νήφωνα και Νεκτάριο και με γράμμα παρακάλεσαν τη Λαύρα να δώσει τη σχετική άδεια κατά τον τύπο του παλαιού συμφωνητικού. Έτσι, το 1852 συντάχθηκε νέο συμφωνητικό, με το οποίο επικυρώθηκαν τα παλαιότερα άρθρα και προστέθηκαν νέα. Ο αριθμός των ασκητών ορίστηκε στους 20 και για κάθε περίπτωση αύξησής του χρειαζόταν προηγουμένως η συγκατάθεση της μονής. Επίσης, εγκρίθηκε η σφραγίδα της σκήτης με την αποτομή του Προδρόμου σε σχέδιο και με μολδαβική επιγραφή: «Σφραγίς της Μολδαβικής Σκήτης του Τιμίου Προδρόμου της Λαύρας 1852». Επιπλέον, ορίστηκε η σκήτη να προσφέρει ετησίως στη μονή 1.000 γρόσια για τη χρήση του τόπου και την ξύλευση. Τη δι-

οίκηση ανέλαβε ως δικαίος ο Νήφων, έχοντας τον Νεκτάριο βοηθό του.

Την περίοδο αυτή, η σκήτη ενεπλάκη στη φυλετική εθνικιστική κίνηση, που ήδη είχε αναπτυχθεί και μεταξύ των Ρουμάνων. Μετά μία τριετία, το 1855, ο Γρηγόριος Γκίκας εξέδωσε χρυσόβουλο με το οποίο εξασφάλιζε τους χρηματικούς πόρους για τη λειτουργία της σκήτης ως κτίτοράς της. Αιτήθηκε επίσης την επικύρωση όλων των προηγούμενων αποφάσεων αναφορικά με τη σκήτη από το Πατριαρχείο, επικύρωση που πραγματοποιήθηκε το 1856 με την έκδοση σιγιλίου από τον πατριάρχη Κύριλλο Ζ΄.

Το 1857 ο Νήφων έθεσε τα θεμέλια του νέου κυριακού της σκήτης, αφιερωμένου στη Βάπτιση του Χριστού, που αποπερατώθηκε μετά από εννέα έτη και εγκαινιάστηκε το 1866 από τον μητροπολίτη του Βουκουρεστίου. Γύρω του ανεγέρθηκαν οι πτέρυγες των κελιών, σχηματίζοντας τετράπλευρο τειχισμένο οικοδόμημα.

Η περίοδος 1867–1882 χαρακτηρίζεται από μεγάλη αταξία στη σκήτη, με πολλές έριδες και ραδιουργίες μεταξύ των μοναχών της. Μετά τη συνένωση των δύο παραδουνάβιων ηγεμονιών και την επικράτηση του κοινού ονόματος Ρουμάνοι, η ρουμανική κυβέρνηση ζήτησε από την ηγεσία της σκήτης να χρησιμοποιήσει και αυτή το κοινό όνομα. Ο Νήφων όμως με τον Νεκτάριο, πιστοί στη μολδαβική και φιλορωσική παράδοση, διαφώνησαν. Μαζί με 20 μοναχούς αποχώρησαν από τη σκήτη και εγκαταστάθηκαν στο Ιάσιο, προσπαθώντας να αποτρέψουν την αλλαγή ή να παραδώσουν τη σκήτη στους Ρώσους. Επέστρεψαν ωστόσο χωρίς να επιτύχουν τον σκοπό τους.

Φορέας του εθνικιστικού ρουμανικού φρονήματος έγινε ένας ξένος, ο ηγεμόνας Κάρολος Α΄ (1866–1881) του οίκου Χοεντσόλερν-Ζίγκμαρινγκεν, ο οποίος με πράξη του το 1871 ονόμασε αυθαίρετα τη σκήτη «Ρου-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 28

*Η σκήτη
Τιμίου Προδρόμου (ρουμανική)
και η βιβλιοθήκη της*

μανικό κοινόβιο» και όρισε «Σφραγίδα του ρουμανικού κοινοβίου», παραλείποντας τις λέξεις «της Λαύρας», υπογραμμίζοντας έτσι ότι το ίδρυμα είναι μονή, και μάλιστα ανεξάρτητη, και όχι σκήτη. Αυτή η ενέργεια προκάλεσε τριπλή αντίδραση, πρώτον από τους Μολδαβούς μοναχούς της σκήτης που δεν ήθελαν τη μεταβολή, δεύτερον από τη Μεγίστη Λαύρα, και τρίτον από το Πατριαρχείο. Τελικά, με έκδοση σιγιλίου από τον Ιωακείμ Β΄ (1876), το ίδρυμα ονομάζεται ρητά σκήτη, αλλά ρουμανική και όχι μολδαβική, ενώ παραλείπεται και η μνεία της Λαύρας: «Σφραγίς της κοινοβιακής Ρουμανικής Σκήτης του Αγίου Όρους Άθω».

Η τάξη επανήλθε το 1882, με έγγραφο που καθόριζε ρητά τα κυριαρχικά δικαιώματα της Μεγίστης Λαύρας και τις υποχρεώσεις της σκήτης. Αργότερα, το 1889 ο Ιωακείμ Γ΄ κατάργησε το σιγίλιο του προκατόχου του και συνάφθηκε οριστική συμφωνία μεταξύ μονής και σκήτης. Η σκήτη ονομάζεται πλέον ρουμανική και η κυριαρχία της Λαύρας αναγνωρίζεται πλήρως.

Επί σοσιαλιστικού καθεστώτος στη Ρουμανία (1945–1989), η σκήτη αντιμετώπισε προβλήματα αντίστοιχα με εκείνα των ρωσικών καθιδρυμάτων μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση του 1917. Το 1976, όταν κατέφθασαν στη σκήτη μοναχοί από τη Ρουμανία, βρήκαν εκεί περί τους δέκα υπερήλικες και φιλάσθενους μοναχούς. Οι νέοι αυτοί μοναχοί ξεκίνησαν επισκευές στα κτίρια, που ολοκληρώθηκαν το 2006. Σήμερα η σκήτη γνωρίζει νέα ακμή, με τον αριθμό των μοναχών της να ανέρχεται στους 25, όλοι ρουμανικής καταγωγής.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Σήμερα η Βιβλιοθήκη της ρουμανικής σκήτης του Τιμίου Προδρόμου, που στεγάζεται στην ανατολική πτέρυγα του κτιρίου, διαθέτει περί τα 200 χειρόγραφα. Κάποια προέρχονται από μοναστηριακές βιβλιοθήκες της Ρουμανίας και κάποια είναι γραμμένα από μοναχούς της σκήτης.

Ανάμεσα στους χειρόγραφους κώδικες ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει για την *Ιστορία των αγιορειτικών μονών*, που συντάχθηκε από τον μοναχό Ειρήναρχο Σισμάν (1845–1920), και εκτείνεται σε δέκα συνολικά τόμους. Πρόκειται για ιστορία του Άθωνα και των μονών του, διανθισμένη με ποικίλα κοσμήματα και εικόνες. Το ιδιαίτερο ενδιαφέρον του έργου έγκειται στην επισήμανση από τον συντάκτη των ρουμανικών κτισμάτων κάθε μοναστηριακού συγκροτήματος.

Κατάλογος των εντύπων της σκήτης δεν έχει ακόμη εκδοθεί, αλλά συνολικά τα θησαυρισμένα βιβλία της ανέρχονται στα 5.000, κυρίως στα ρουμανικά, με αρκετά παλαιότερα ανάμεσά τους. Βασική πηγή εμπλουτισμού του τμήματος των εντύπων αποτελούν οι δωρεές μοναχών από τη Ρουμανία. Εκτός από τα λειτουργικά έντυπα, τα υπόλοιπα είναι κυρίως θεολογικά, αλλά εντοπίζεται και μεγάλος αριθμός βιβλίων εκκλησιαστικής μουσικής και θύραθεν γραμματείας.

Μεταξύ των παλαιτύπων στα ρουμανικά επισημαίνουμε τα *Καζάνια* (= Κηρύγματα) του Βαρλαάμ (1643), *Τα επτά μυστήρια* (Ιάσιο 1644), την *Καινή Διαθήκη* του

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 28

*Η σκίτη
Τιμίου Προδρόμου (ρουμανική)
και η βιβλιοθήκη της*

Στεφάνου Σιμιόν (Αλμπα Ιούλια, 1648), και τον *Κανόνα της Γκοβόρα* (1652).

Ο Θωμάς Παπαδόπουλος στις *Βιβλιοθήκες του Αγίου Όρους* (σ. 18) αναφέρει ότι η πρώτη ελληνική έκδοση που εντόπισε στη σκίτη του Τιμίου Προδρόμου χρονολογείται στο 1560: πρόκειται για *Τὸ Θεῖον καὶ Ἱερὸν Εὐαγγέλιον*, που τυπώθηκε στη Βενετία *παρὰ χριστοφόρῳ τῷ ζανέτῳ* (Cristoforo Zanetti).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΜΕΓΙΣΤΗΣ ΛΑΥΡΑΣ

- Βασδραβέλλης Ι., «Δύο ανέκδοτα τουρκικά έγγραφα προερχόμενα εκ των μονών του Αγίου Όρους Λαύρας και Βατοπεδίου», *Μακεδονικά* 12 (1972), 283–295.
- Γαλάβαρης Γ., «Τα προβλήματα της εικονογράφησης των περικοπών και τα πρώιμα Ευαγγέλια της μονής Μεγίστης Λαύρας, *Διεθνές Συμπόσιο: Το Άγιον Όρος. Χθες, σήμερα, αύριο. Πρακτικά Συνεδρίου*», Θεσσαλονίκη 1996, 57–70.
- Gerda W., «The Anthologion Athos Lavra E-108: A greek-slavonic liturgical manuscript», *Musicology* 11 (2011), 25–38.
- Ευγένιος, μον. Βατοπεδινός, *Περιγραφή έμμετρος της εν Άθω ιεράς και σεβασμίας Μεγίστης Λαύρας του Βατοπεδίου φιλοπνηθείσα υπό Ευγενίου μοναχού Βατοπεδινού του Σαμίου, η προσετέθησαν εν τω τέλει και δύο ποιήματα του αυτού*, Αθήνα 1891.
- Θεοχαρίδης Π., «Το παλιό ηγουμενείο-σκευοφυλάκιο της Μεγίστης Λαύρας», *Δεκάτη* 2 (2005–06), 77–87.
- Καδάς Σ., «Περιγραφή ιεράς μονής Μεγίστης Λαύρας (Κωδ. Λ 54)», *Βυζαντικά* 24 (2004), 91–141.
- Καλλίστρατος, πρηνγ. Λαυριώτης, *Ιστορικόν Προσκυνητάριον Ιεράς Μονής Μεγίστης Λαύρας*, Αθήνα 1976.
- , *Προσκυνητάριον της εν Άθω ιεράς μονής Μεγίστης Λαύρας του οσίου Αθανασίου*, Αθήνα 1972.
- Κουρίλας Ε., *Ιστορία του ασκητισμού. Αθωνίται*, τ. Α΄, Θεσσαλονίκη 1929.
- , «Τα κειμυλαρχεία και η Βιβλιοθήκη της εν Άθω μονής Μεγίστης Λαύρας. Η παρούσα κατάσταση αυτών», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 11 (1935), 306–345.
- , «Εγκώμιον εις τον όσιον Αθανάσιον τον εν τω Άθω», *Θεολογία* 15 (1937), 128–143.
- , «Αι πρώται εκδόσεις της θείας Λειτουργίας και τα λειτουργικά ειλητάρια της μονής Μεγίστης Λαύρας του Άθωνος. Συμβολή εις την διόρθωσιν των λειτουργικών βιβλίων», *Θεολογία* 19 (1941–1948), 650–671.

- , «Θεοδώροτος προηγούμενος Λαυριώτης ο κωδικογράφος», *Byzantinische Zeitschrift* 44 (1951), 343–346.
- Lemerle P., «La vie ancienne de saint Athanase l’Athonite composée au début du XIe siècle par Athanase de Lavra», *Le millénaire du Mont Athos 963–1963*, vol. I, Βενετία 1963, 59–100.
- Lemerle P., A. Guillou, N. Svoronos, D. Papachryssanthou (επιμ.), *Actes de Lavra I*, Παρίσι 1970.
- , *Actes de Lavra II*, Παρίσι 1977.
- , *Actes de Lavra III*, Παρίσι 1979.
- Lemerle P., A. Guillou, N. Svoronos, D. Papachryssanthou, S. Cirkonici (επιμ.), *Actes de Lavra IV*, Παρίσι 1982.
- Litsas E., «Palaeographical Researches in the Lavra Library on Mount Athos», *Ελληνικά* 50.2 (2000), 217–230.
- Μελισσάκης Ζ., «Βιβλιοθήκες των ιερών μονών. Τεκμήρια λατρείας και λογιισύνης. Ζωντανοί οργανισμοί και χώροι φύλαξης κειμηλίων», *Λόγοι και λογιισύνη στο Άγιον Όρος*, Αγιορειτική Εστία, Θεσσαλονίκη 2013, 74–83.
- Μητσάνη, Αγγελική, «Άθως, Λαύρας Δ46. Ένα «στουδιτικό» μινολόγιο από το τρίτο τέταρτο του 11ου αιώνα», *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* 15 (1989–1990), 257–270.
- Mossay J., «À propos des «Actes de Lavra»», *Analecta Bollandiana* 91 (1973), 121–138.
- Μυλωνάς Π., «Η αρχική μορφή του καθολικού της Μεγίστης Λαύρας. Αναθεώρηση ορισμένων θεωριών για την προέλευση του τύπου», *Αρχαιολογία* 1 (1981), 52–63.
- Ορλάνδος Α., «Ανάγλυφον κιβωτίδιον της Μ. Λαύρας», *Αρχείον των Βυζαντινών Μνημείων της Ελλάδος* 8 (1955–56), 100–104.
- Παντελεήμων, μον. Λαυριώτης, «Συμπληρωματικός κατάλογος χειρογράφων κωδίκων ιεράς μονής Μεγίστης Λαύρας (εισαγωγικό σημείωμα Ν.Β. Τωμαδάκη, πίνακες Κ.Α. Μανάφη)», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 28 (1958), 87–203.
- , «Αποσπάσματα εξ ανεκδότου προσκυνηταρίου της ιεράς μονής Μ. Λαύρας ΙΗ΄ αιώνας», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 32 (1963), 319–332.
- Παπαδόπουλος Α., *Ιερά μονή Μεγίστης Λαύρας. Επισκόπηση της ιστορίας της πρώτης τη τάξει μονής του Αγίου Όρους*, Αθήνα 2018.

- Παπαδόπουλος Θ., *Βιβλιοθήκες Αγίου Όρους. Παλαιά ελληνικά έντυπα*, Αθήνα 2000.
- Σάββας, ιερομ. Λαυριώτης, *Προσκυνητάριον της βασιλικής και σεβασμίας μονής Μεγίστης Αγίας Λαύρας του αγίου Αθανασίου του εν των Άθω*, Βενετία 1780.
- Σέμογλου Α., «Η ψηφιδωτή εικόνα του αγίου Ιωάννη του Θεολόγου της ιεράς μονής Μεγίστης Λαύρας στο Άγιον Όρος: ένα αυτοκρατορικό επιμνημόσυνο ανάθημα», *Διεθνές επιστημονικό συμπόσιο προς τιμήν του ομότιμου καθηγητή Γεωργίου Βελένη. Πρακτικά*, Αθήνα 2021, 541–554.
- Σκλαβενίτης Τ., «Η βιβλιοθήκη των εντύπων της μονής Μεγίστης Λαύρας του Άθω», *Μνήμων* 11 (1987), 83–122.
- Σμυρνάκης Γ., *Το Άγιον Όρος*, Αθήνα 1903 (επανέκδοση με ευρετήριο, Καρυές 1988).
- Σπυριδών Λαυριώτης, Σωφρόνιος Ευστρατιάδης, *Κατάλογος των κωδίκων της Μεγίστης Λαύρας (της εν Αγίω Όρει)*, Παρίσι 1925.
- Σπυριδών, μον. Λαυριώτης, «Αναγραφαί εγγράφων της Μεγίστης Λαύρας του Αγίου Αθανασίου εν Άθω», *Βυζαντινά και Νεοελληνικά Χρονικά* 7 (1930), 388–428.
- Στάικος Κ.Σπ., *Η Ιστορία της Βιβλιοθήκης στον Δυτικό Πολιτισμό*, τόμ. ΙΙΙ, Κότινος, Αθήνα, 2007, 248–251.
- Σταμίρης Γ.Α., «Διορθώσεις εις τον “Κατάλογον των θείων χρυσοβούλλων κλπ. της Μεγάλης και Αγίας Λαύρας”», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 29 (1959), 446–448.
- Ταβλάκης Γ., «Αποκατάσταση του χειρογράφου Α 76 της μονής Μ. Λαύρας», *Κληρονομία* 11Β (1979), 341–346.
- , «Εικονογραφικές παρατηρήσεις σε παράσταση του κώδικα Α 76 της μονής Μ. Λαύρας», *Αφιέρωμα στη μνήμη Στυλιανού Πελεκανίδη*, Θεσσαλονίκη 1983, 418–424 + 2 πίν.
- Ταβλάκης Ι., Ν. Τουτός, Σ. Στεφανίδης, «Καθολικό της μονής Μεγίστης Λαύρας», *Δεκάτη* 1 (2003–2004), 54–69.
- Χρήστου Π., *Το Άγιον Όρος. Αθωνική πολιτεία. Ιστορία, τέχνη, ζωή*, Αθήνα 1987.
- Χρυσόστομος, μον. Λαυριώτης, «Κατάλογος λειτουργικών ειλητηρίων της ιεράς μονής Μεγίστης Λαύρας», *Μακεδονικά* 4 (1960), 391–402.

- Βασδραβέλλης Ι., «Δύο ανέκδοτα τουρκικά έγγραφα προερχόμενα εκ των μονών του Αγίου Όρους Λαύρας και Βατοπεδίου», *Μακεδονικά* 12 (1972), 283–295.
- Curzon R., *Visit to monasteries in the Levant*, Λονδίνο 1849.
- Γούδας Μ., «Βυζαντικά γράμματα της εν Άθω Ιεράς Μονής Βατοπεδίου. Ορισμός του δεσπότη Δημητρίου του Παλαιολόγου. Απολυθείς κατά μήνα Ιούλιον της Ι΄ ινδικτιώνος του 6970=1462 έτους», *Δελτίον ΧΑΕ* 3 (1926), 35–48.
- , «Βυζαντικά έγγραφα της εν Άθω Ιεράς Μονής του Βατοπεδίου», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 3 (1926), 113–134 & 4 (1927), 217–248.
- Γουναρίδης Π. (επιμ.), *Ιερά Μονή Βατοπεδίου. Ιστορία και Τέχνη* (Αθωνικά Σύμμεικτα 7), Αθήνα 1999.
- Guignard Ch., «The Content of Vatopedinus 853 (= Minuscule 1720 Gregory–Aland)», *Novum Testamentum* 53 (2011), 388–389.
- Επτά Ημέρες Καθημερινής (επιμ. Δημήτριος Καλπάκης), *Άγιον Όρος. Μονή Βατοπαιδίου*, Αφιέρωμα, 1.10.1996.
- Ευγένιος, μον. Βατοπεδινός, *Περιγραφή έμμετρος της εν Άθω ιεράς και σεβασμίας Μεγίστης Λαύρας του Βατοπεδίου φιλοπονηθείσα υπό Ευγενίου μοναχού Βατοπεδινού του Σαμίου, η προσετέθησαν εν τω τέλει και δύο ποιημάτια του αυτού*, Αθήνα 1891.
- Ευστρατιάδης Σ., Αρκάδιος, μον. Βατοπεδινός, *Κατάλογος των εν τη ιερά μονή Βατοπεδίου αποκεμένων κωδίκων*, Παρίσι 1924.
- Θεόφιλος, προηγ. Βατοπαιδινός, «Χρονικόν περί της Ιεράς και Σεβασμίας Μεγίστης Μονής Βατοπαιδίου Αγίου Όρους (προλεγόμενα υπό Γεωργίου Στογιόγλου)», *Μακεδονικά* 12 (1972), 71–121.
- Καδάς Σ., «Τα χειρόγραφα του σκευοφυλακίου. Πρώτη προσέγγιση της τέχνης τους», *Ιερά Μονή Βατοπεδίου – Ιστορία και Τέχνη*, (Αθωνικά Σύμμεικτα 7), Αθήνα 1999, 129–136.
- , «Το Τετραεπάγγελο Βατοπεδίου 932 με αφορμή την ανεύρεση μιας μικρογραφίας του», *Δελτίον ΧΑΕ* 26 (2005) 141–148.
- Κακλαμάνος Δ., «Νέα Πανηγυρικά στο Άγιον Όρος κατά το 15ο αιώνα. Τα Πανηγυρικά της μονής Βατοπεδίου (κώδ. 631–

- 637) και ο συντάκτης τους», *Το Άγιον Όρος στον 15ο και 16ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2011, 263–277.
- Korać V., «Le trône extérieur de l'higoumène dans le katholicon de Vatopédi. Les parallèles dans l'architecture Serbe», Π. Γουναρίδης (επιμ.), *Ιερά Μονή Βατοπεδίου. Ιστορία και Τέχνη* (Αθωνικά Σύμμεικτα 7), Αθήνα 1999, 143–154.
- Κράβαρη Βασιλική, «Η παρουσία του Βατοπεδίου στον Άθω, 10ος–13ος αιώνες, Π. Γουναρίδης (επιμ.), *Ιερά Μονή Βατοπεδίου. Ιστορία και Τέχνη* (Αθωνικά Σύμμεικτα 7), Αθήνα 1999, 23–30.
- Laiou Angeliki, «Economic Activities of Vatopedi in the Fourteenth century», Π. Γουναρίδης (επιμ.), *Ιερά Μονή Βατοπεδίου. Ιστορία και Τέχνη* (Αθωνικά Σύμμεικτα 7), Αθήνα 1999, 55–72.
- Lamberz E., «Kodikologisches zu Handschrift Vatopedi 236», *Κληρονομία* 3B (1973), 327–329.
- , «Η βιβλιοθήκη και τα χειρόγραφα της», *Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου*, τ. 2, Άγιον Όρος 1996, 562–574 & 672–677.
- , «Βιβλιοθήκη και βιβλιογράφοι της μονής Βατοπεδίου στο πρώτο μισό του 14ου αιώνα. Η περίπτωση του Καλλίστου, Π. Γουναρίδης (επιμ.), *Ιερά Μονή Βατοπεδίου. Ιστορία και Τέχνη* (Αθωνικά Σύμμεικτα 7), Αθήνα 1999, 107–127.
- , *Katalog der griechischen Handschriften des Athosklosters Vatopedi, 1: Codices 1–102*, Θεσσαλονίκη 2006.
- Lamberz E., Ε. Λίτσας, *Κατάλογος χειρογράφων της Βατοπεδινής Σκήπτης Αγίου Δημητρίου*, Θεσσαλονίκη 1978.
- Lefort J., «La fortune foncière de Vatopédi hors de l'Athos avant la fin du XIIIe siècle», Π. Γουναρίδης (επιμ.), *Ιερά Μονή Βατοπεδίου. Ιστορία και Τέχνη* (Αθωνικά Σύμμεικτα 7), Αθήνα 1999, 43–54.
- Lefort J., Kravari, Vassiliki, Giros, Ch., Smyrlis, K., *Actes de Vatopedi II, de 1330 à 1376*, Παρίσι 2006.
- Lowden J., «The Production of the Vatopedi Octateuch», *JÖB* 32/4 (1982) (= XVI Internationaler Byzantinistenkongress, Akten II/4, Wien 1982), 197–201.
- Maksimović L., «Σερβική εξουσία και το Άγιον Όρος κατά τα Βατοπεδινά χρυσόβουλλα του Στεφάνου Dušan», Π. Γουναρίδης (επιμ.), *Ιερά Μονή Βατοπεδίου. Ιστορία και Τέχνη* (Αθωνικά Σύμμεικτα 7), Αθήνα 1999, 73–79.

- Μαμαλούκος Στ., *Το καθολικό της μονής Βατοπεδίου. Ιστορία και αρχιτεκτονική*, Αθήνα 2001.
- Μαυρομαμάτης Λ., «Η σερβική πολιτική των προνομίων», Π. Γουναρίδης (επιμ.), *Ιερά Μονή Βατοπεδίου. Ιστορία και Τέχνη* (Αθωνικά Σύμμεικτα 7), Αθήνα 1999, 81–86.
- Μελισσάκης Ζ., «Βιβλιοθήκες των ιερών μονών. Τεκμήρια λατρείας και λογιосύνης. Ζωντανοί οργανισμοί και χώροι φύλαξης κειμηλίων», *Λόγιοι και λογιосύνη στο Άγιον Όρος*, Αγιορειτική Εστία, Θεσσαλονίκη 2013, 74–83.
- Μπονόβας Ν., «Έγγραφα από το αρχείο της μονής Βατοπαιδίου σχετικά με περιοδείες μοναχών (19ος αι.): τεκμήρια για την ιστορία των μετοχίων και την πνευματική ακτινοβολία της μονής», *Θ' Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο: Η εξακτίωσι του Αγίου Όρους στον ορθόδοξο κόσμο: Τα Μετόχια*, Θεσσαλονίκη 2015, 473–488.
- Μυλωνάς Π., *Μονή Βατοπεδίου* (Πραγματεία της Ακαδημίας Αθηνών 58), 2 τόμοι, Αθήνα 2003.
- Νιχωρίτης Κ., «Ο προηγούμενος Φιλάρετος ο Βατοπαιδινός († 1873) και το μεταφραστικό του έργο», *Σπαράγματα βυζαντινοσλαβικής κληρονομιάς. Χαριστίριος τόμος στον καθηγητή Ιωάννη Χρ. Ταρνανίδη*, Θεσσαλονίκη 2011, 249–268.
- Οικονομίδης Ν., «Μονή Βατοπεδίου. Τα προνόμια του ΙΑ' αιώνα», Π. Γουναρίδης (επιμ.), *Ιερά Μονή Βατοπεδίου. Ιστορία και Τέχνη* (Αθωνικά Σύμμεικτα 7), Αθήνα 1999, 15–22.
- Παπαδάκη-Oekland Στέλλα, «Ο κώδικας 590 της μονής Βατοπεδίου: Ένα αντίγραφο του Ιώβ της Πάτμου», *Δελτίον ΧΑΕ* 13 (1985–1986), 17–38.
- Παπαδημητρίου-Δούκας Ν., «Η προσωνομία της μονής Βατοπαιδίου μέσα από βυζαντινές και μεταβυζαντινές πηγές», *Δώρημα ψυχής: Οικουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαίος ο Α*, Κομοτηνή 2007, 263–271.
- , «Ένα ανέκδοτο βυζαντινό έγγραφο της Μεγίστης Μονής Βατοπαιδίου. Η πρώτη επανακοινοβιοποίησή της (Ιανουάριος 1449)», *Γρηγόριος ο Παλαμάς 837* (Νοέ.–Δεκ. 2010), 705–710.
- Παπαδόπουλος Ι., «Περί των ελληνικών και βλαχικών σημειώσεων του κώδικος 291 της ιεράς Μονής Βατοπεδίου», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 11 (1935), 409–410.
- Pavlikianov C., «A Short Catalogue of the Slavic Manuscripts in Vatopedi», *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 10 (1996), 295–325.

- , *The Athonite Monastery of Vatopedi from 1462 to 1707*, Σόφια 2008.
- Piatnitski Y., «The portable mosaic icons from Vatopedi Mount Athos», Π. Γουναρίδης (επιμ.), *Ιερά Μονή Βατοπεδίου. Ιστορία και Τέχνη* (Αθωνικά Σύμμεικτα 7), Αθήνα 1999, 211–224.
- Πολίτης Λ., «Κατάλογος λειτουργικών ειλπηταρίων της Ιεράς Μονής Βατοπεδίου», *Μακεδονικά* 4 (1960), 403–408.
- Πολυβίου Μ., «Ο ναός της Αγίας Ζώνης στη μονή Βατοπεδίου», Π. Γουναρίδης (επιμ.), *Ιερά Μονή Βατοπεδίου. Ιστορία και Τέχνη* (Αθωνικά Σύμμεικτα 7), Αθήνα 1999, 155–170.
- Radić R., «Η μονή Βατοπεδίου και η Σερβία στον ΙΕ΄ αιώνα», Π. Γουναρίδης (επιμ.), *Ιερά Μονή Βατοπεδίου. Ιστορία και Τέχνη* (Αθωνικά Σύμμεικτα 7), Αθήνα 1999, 87–96.
- Σκλαβενίτης Τ.Ε., «Τα έντυπα [της μονής Βατοπεδίου]», *Ιερά Μονή Βατοπαιδίου. Παράδοση – Ιστορία – Τέχνη*, τ. Β΄, Αθήνα 1999, 605–612, 679–680.
- Σκόττη Τερψιχόρη-Πατρίτσια, «Το όραμα του προφήτη Ησαΐα στο ψαλτήριο Βατοπεδίου 760 και η απεικόνιση του θέματος την εποχή των Κομνηνών», *Δελτίον ΧΑΕ* 28 (2007), 181–192.
- Σμυρνάκης Γ., *Το Άγιον Όρος*, Αθήνα 1903 (επανέκδοση με ευρετήριο, Καρυές 1988).
- Σοφινός Δ., «Αναστασίου Παπαβασιλοπούλου Ανέκδοτο έμμετρο προσκυνητάριον της μονής Βατοπεδίου Αγίου Όρους (1722)», *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 5 (1996), 45–95.
- Τσιούμη-Μαυροπούλου Χρυσάνθη, «Παράσταση της “Επουρανού Ιερουσαλήμ” στο χειρόγραφο 762 της Μ. Βατοπεδίου», *Κληρονομία* 6 (1974), 105–112.
- Fotić A., «Dispute between Chilandar and Vatopedi over the Boundaries in Komitissa (1500)», Π. Γουναρίδης (επιμ.), *Ιερά Μονή Βατοπεδίου. Ιστορία και Τέχνη* (Αθωνικά Σύμμεικτα 7), Αθήνα 1999, 97–106.
- Χατζηπαντωνίου Φ., «Το κυριακό της Βατοπεδινής σκήτης του Αγίου Δημητρίου», Π. Γουναρίδης (επιμ.), *Ιερά Μονή Βατοπεδίου. Ιστορία και Τέχνη* (Αθωνικά Σύμμεικτα 7), Αθήνα 1999, 171–196.
- Χρήστου Π., *Το Άγιον Όρος, Αθωνική πολιτεία. Ιστορία, τέχνη, ζωή*, Αθήνα 1987.
- Ψωμάς, ιερομ. Ματθαίος, «Ο βιβλιοδέτης προηγούμενος Ματθαίος ο Βατοπεδινός», *Βιβλιοαμφιάστης*, Αθήνα 1999, 255–256.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Zahariuc P., F. Marinescu, «Documente de la Ieremia Movilă voievod din arhiva Mănăstirii Vatoped de la Muntele Athos», *Movileștii Istorie și spiritualitate Românească. Ieremia Movilă. Domnul Familia. Epoca*, Sfânta Mănăstire Sucevița 2006, 303–314.
- Živojinović Mirjana, «Les rapports entre Vatopédi et les moines Serbes à l'époque de la fondation du monastère Serbe de Chilandar», Π. Γουναρίδης (επιμ.), *Ιερά Μονή Βατοπεδίου. Ιστορία και Τέχνη* (Αθωνικά Σύμμεικτα 7), Αθήνα 1999, 31–41.

Επίσημη ιστοσελίδα της μονής Βατοπαιδίου:

<https://www.vatopedi.gr/>

ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΙΒΗΡΩΝ

- Αλεξανδροπούλου Όλγα, *Ο Διονύσιος Ιβηρίτης και το έργο του Ιστορία της Ρωσίας*, Ηράκλειο 1994.
- Anghelou A., «J. D. Carlyle's Journal of Mount Athos (1801)», *Ερμηνεία* 3 (2016), 33–75.
- Boudalis G., «Surveying bindings of the late 15th–early 18th century in the libraries of the Iviron monastery Mount Athos and the St. Catherine's monastery Sinai», *International Conference: La Reliure Médiévale* (Παρίσι 2003), Turnhout 2008, 117–130.
- Βούρος Γ., «Το ναύδριο του καθίσματος της Παναγίας Πορταΐτισσας Ιεράς Μονής Ιβήρων», *Δώρον. Τιμητικός τόμος στον καθηγητή Νίκο Νικονάνο*, Θεσσαλονίκη 2006, 259–268.
- Γαλάβαρης Γ., *Ιερά Μονή Ιβήρων. Εικονογραφημένα χειρόγραφα*, Άγιον Όρος 2000.
- Γεδεών Μ., *Χρονογραφία της εν Άθω μονής των Ιβήρων*, Κωνσταντινούπολη 1906–1912.
- Γερομιχαλός Α., «Ο φιλικός χαρτοφύλαξ Νικηφόρος ο Ιβηρίτης και η ανέκδοτος αυτού αλληλογραφία», *Μακεδονικά* 8 (1968), 1–73.
- Γριτσόπουλος Τ., «Ιερόθεος Ιβηρίτης ο Πελοποννήσιος», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 32 (1963), 94–112.
- Dughashvili Eka, «The Iviron Monastery of Mount Athos in the 15th–19th c. History, Pilgrims, and Manuscripts», *Actes du*

- Symposium International: Le livre, la Roumanie, l'Europe*, τ. 3, Βουκουρέστι 2012, 184–199.
- Ευστρατιάδης Σ., «Αγιορειτικών κωδίκων κατάλοιπα Α: Κώδικες του Καθολικού της μονής των Ιβήρων», *Κατάλογος των κωδίκων της Μεγίστης Λαύρας* (Σπυρίδων Λαυριώτης / Σωφρόνιος Ευστρατιάδης), Παρίσι 1925, 385–390.
- , «Ιερόθεος Πελοποννήσιος ο Ιβηρίτης και Μεθόδιος Ανθρακίτης ο εξ Ιωαννίνων», *Ρωμανός ο Μελωδός* 10–12 (Φεβ.–Απρ. 1933), 257–315.
- Θεολόγος, μον. Ιβηρίτης, «Ιστορικό περίγραμμα της συλλογής των ελληνικών χειρογράφων της ιεράς μονής Ιβήρων», *Ιερά Μονή Ιβήρων. Κατάλογος Ελληνικών χειρογράφων* (περιγραφή Π. Σωτηροπούδης), τ. Α' (1–100), Άγιον Όρος 1998, 237–254.
- , «Άγνωστη υμναγολογική παραγωγή του Αγίου Όρους από τα μέσα του 18ου αι. έως το 1927 μέσα από τα έργα έξι υμνογράφων», *Άγιον Όρος και Λογισύνη, Πρακτικά Η' διεθνούς συνεδρίου*, Θεσσαλονίκη 2014, 275–320.
- Ιερά Μονή Ιβήρων, *Ιστορικόν, Θαύματα και Παρακλητικός Κανών της Παναγίας Πορταϊτίσης*, Άγιον Όρος 1980.
- Καδάς Σ., «Τα σημειώματα του χειρογράφου αριθ. 218 της μονής Ιβήρων», *Κληρονομία* 17 (1985), 319–337.
- Καρανάσιος Χ., «Προσκυνητές από την περιοχή Κοζάνης στη μονή Ιβήρων Αγίου Όρους (1742–1936)», *Ελμειακά* 58 (2007), 65–73.
- Kim S., «In Quest of the Treasures of Iviron: Georgian Flyleaves from Four Greek Manuscripts in Moscow», *Analecta Bollandiana* 134.2 (2016), 303–332.
- Κοτζαγεώργης Φ., «Μια αθησαύριστη έντυπη πηγή (1715–1718) για την αθωνική μονή Ιβήρων και τον «άρχοντα» Διονύσιο Σπανδούνη», *Ερανιστής* 24 (2003), 49–60.
- Κουρίλας Ευλόγιος, «Τα αγιορειτικά αρχεία και ο κατάλογος του Πορφυρίου Ουσπένσκι», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 7 (1930), 180–222 & 8 (1931), 66–111.
- Κωνσταντινίδης Κ., «Ο Λόγιος Ιβηρίτης Μοναχός Νεόφυτος Χριστόπουλος και το έργο του», *Άγιον Όρος και Λογισύνη, Πρακτικά Η' Διεθνούς Συνεδρίου*, Θεσσαλονίκη 2014, 151–167.
- Lamberz E., «Eine unbekannte Basiliushandschrift des Klosters Iviron», *Κληρονομία* 3B (1973), 375–384.
- Λάμπρος Σ., *Κατάλογος των εν ταις βιβλιοθήκαις του Αγίου Όρους*

- ελληνικών κωδίκων*, τ. Β', Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1900, 1–279.
- Lefort J. κ.ά., *Actes d'Iviron I: des origines au milieu du XIe siècle* (Archives de l'Athos XIV), Παρίσι 1985.
- , *Actes d'Iviron II: du milieu du XIe siècle à 1204* (Archives de l'Athos XVI), Παρίσι 1990.
- , *Actes d'Iviron III: de 1204 à 1328* (Archives de l'Athos XVIII), Παρίσι 1994.
- , *Actes d'Iviron IV: de 1328 au début du XVIe siècle* (Archives de l'Athos XIX), Παρίσι 1995.
- Λιάκος Δ., «Από το σκευοφυλάκιο της αγιορειτικής μονής Ιβήρων: Πρόδρομες παρατηρήσεις στη μελέτη των έργων μικροτεχνίας», *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και στη Θράκη* 20 (2006), 539–550.
- , «Το βυζαντινό μαρμαροθετημένο δάπεδο του καθολικού της μονής Ιβήρων Αγίου Όρους», *Νίκος Αλεξίου, The End, Κατάλογος Περιοδικής Έκθεσης*, Αθήνα 2007, 47–60.
- , «Έργα ξυλογλυπτικής στη μονή Ιβήρων Αγίου Όρους (17ος και 18ος αιώνας)», *Δελτίον ΧΑΕ* 30 (2009), 301–312.
- Μάξιμος, μον. Ιβηρίτης, «Αριστοτελικά αποτυπώματα εις τον Άθωνα», *Χρονικά της Χαλκιδικής* 60–61 (2015–16), 11–75.
- Μαρινέσκου Φ., *Ρουμανικά έγγραφα του Αγίου Όρους. Αρχείο Ιεράς Μονής Ιβήρων*, 2 τ. (Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών 97), Αθήνα 2007.
- Μελισσάκης Ζ., «Βιβλιοθήκες των ιερών μονών. Τεκμήρια λατρείας και λογιωσύνης. Ζωντανοί οργανισμοί και χώροι φύλαξης κειμηλίων», *Λόγιοι και λογιωσύνη στο Άγιον Όρος*, Θεσσαλονίκη, Αγιορειτική Εστία, 2013, 74–83.
- Μερτζιμέκης Ν., «Ενεπίγραφα αγιοπύτηρα αρχιεπισκόπων Ουγγροβλαχίας (16ος αι.) στο κειμηλιαρχείο της αθωνικής μονής των Ιβήρων. Πηγή γνώσης και μνήμης», *Αρχονταρικά. Αφιέρωμα στον Ευθύμιο Τσιγαρίδα*, Αθήνα 2021, 301–311.
- Παζαράς Θ., «Ιστορία της θαυματουργικής έλευσης της εικόνας της Παναγίας Πορταίτισσας στη μονή Ιβήρων», *Δελτίον ΧΑΕ* 20 (1998), 385–398.
- Παπαδόπουλος Θ., *Βιβλιοθήκες Αγίου Όρους. Παλαιά ελληνικά έντυπα*, Αθήνα 2000.
- Πατρινέλης Χ., «Διονύσιος Ιβηρίτης μητροπ. Ουγγροβλαχίας», *ΕΕΒΣ* 32 (1963), 314–317.
- Σάθας Κ., «Κατάλογος των εν Άθωνι βιβλιοθηκών», *Μεσαιωνική*

- Βιβλιοθήκη 1*, Βενετία 1872, 269–284. (Εν δε τη των Ιβήρων, 279–283).
- Σμυρνάκης Γ., *Το Άγιον Όρος*, Αθήνα 1903 (επανέκδοση με ευρετήριο, Καρυές 1988).
- Σωτηρούδης Π., *Ιερά Μονή Ιβήρων. Κατάλογος Ελληνικών χειρογράφων*, τ. Α' (1–100), Άγιον Όρος 1998.
- , *Ιερά Μονή Ιβήρων. Κατάλογος Ελληνικών χειρογράφων*, τ. ΙΑ' (1.387–1.568), Άγιον Όρος 2007.
- Tchentsov, Vera, «Dionysios Iviritis et les pourparlers entre la Moldavie et la Russie en 1656», *Închinare lui Petre Ș. Năsturel la 80 de ani*, Βραίλα 2003, 581–603.
- Uspensky P., «Указатель актов, хранящихся в обителях св. горы Афонской» (Οδηγός εγγράφων που φυλάσσονται στα μοναστήρια του Αγίου Όρους Άθω), *Žurnal Ministerstva Narodnago Prosvěščenija* 55.2 (1847), 36–74 & 169–200 (ανάτυπο, Πετρούπολη 1847).
- Χρήστου Π., *Το Άγιον Όρος, Αθωνική πολιτεία. Ιστορία, τέχνη, ζωή*, Αθήνα 1987.
- Χρυσάνθος ιερομ. Ιβηρίτης, «Συνέχεια εις χρονογραφίαν και ιστορικών σημείωμα περί του εν Μόσχα Μετοχίου της Ι. Μ. των Ιβήρων», *Η συζήτησις* 1 (1939), 1–8.
- Χρυσοχοϊδης Κ., «Το βιβλιογραφικό εργαστήριο της μονής Ιβήρων στις πρώτες δεκαετίες του 16ου αιώνα», *Η ελληνική γραφή κατά τους 15ο και 16ο αιώνες* (ΕΙΕ/ΙΒΕ, Διεθνές Συμπόσιο 7, Αθήνα 1996), Αθήνα 2000, 523–568.
- , «Ο γραφέας Δημήτριος εν χώρα Ναυπάκτου ταυτιζόμενος με τον Διονύσιο, Προηγούμενο Ιβήρων (β' ήμισυ 15ου – ήα 1539)», *Κυπριακαί Σπουδαί* 78–79 (2016–2017) (= «Ζείδωρος Υετός». *Τιμητικός τόμος στον Καθηγητή Δημήτριο Τριανταφυλλόπουλο επί τη εβδομηκονταπενταετηρίδι του*), Λευκωσία 2017, 1023–1036 και πίν. 154–159.
- Επίσημη ιστοσελίδα της μονής Ιβήρων: <https://www.imiviron.gr/>
Γεωργιανά χειρόγραφα μονής Ιβήρων: <https://manuscripts.imiviron.gr/>

ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΧΙΛΑΝΔΑΡΙΟΥ

- Αγγελόπουλος Α., *Η εν Άθω σερβική μονή του Χιλανδαρίου*, Αθήνα 1968.

- Αναστασιάδης Β., *Αρχείο Ι. Μ. Χιλανδαρίου. Επιτομή μεταβυζαντινών εγγράφων*, ΚΒΕ/ΕΙΕ, Αθήνα 2002.
- Bojović B., «Les actes slaves du Mont-Athos et les Archives de Chilandar», *Méthodologie d'édition, état et perspectives de la recherche des archives post-byzantines*, Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας, Βενετία 2001, 129–140.
- , *Chilandar et les pays roumains (XVe–XVIIe siècles). Les actes des princes roumains des archives de Chilandar*, Παρίσι 2008.
- Bošković V., «Султанске повеље из манастира 1512–1601» («Τα έγγραφα των Οθωμανών σουλτάνων στη μονή Χιλανδαρίου 1512-1601»), 8 (1991), 169–213.
- Ćurčić S. (επιμ.), *Hilandar Monastery. An Archive of Architectural Drawings, Sketches, and Photographs*, Πρίνστον 1987.
- Fotić A., «Non-Ottoman Documents in the Kādīs' Courts (Mōloviya, Medieval Charters): Examples from the Archive of the Hilandar Monastery (15th–18th C.)», *Frontiers of Ottoman Studies. State, Province, and the West*, τόμος II, Λονδίνο/Νέα Υόρκη 2005, 63–73.
- Gastgeber C., «Die privilegienurkunden Kaiser Alexios' III. Angelos für das Chilandar-Kloster (1198, 1199): Paläographisch-diplomatisches resümee im kontext der urkunden der Angelei-Kaiser», *ZRVI* (3) 55 (2018), 165–178.
- Jagić V., «Tipik Romanov. Rukopis nekoć hilendarski, sada berlinski», *Starine* 5 (1873), 3–7.
- Kämpfer F., «Die russischen Urkunden in Archiv des Klosters Hilandar», *Хиландарски Зборник* 6 (1986), 271–296.
- Κοντοβάς Β., «Τα ελληνικά χειρόγραφα της Μονής Χελανδαρίου και οι βιβλιογράφοι τους. Μέρος Α'», *Κληρονομία* 15Α (1983), 98–143.
- , «Έλληνες βιβλιογράφοι ελληνικών κωδίκων ιεράς μονής Χελανδαρίου», *ΙΟΒ* 32/4 (1982), 65–78.
- Λάμπρος Σ., *Κατάλογος των εν ταις βιβλιοθήκαις του Αγίου Όρους ελληνικών κωδίκων*, τ. Α', Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1895, 28–30.
- Λίτσας Ε., Κύρου Δ., «Συνοπτικός συμπληρωματικός κατάλογος των ελληνικών χειρογράφων της μονής Χιλανδαρίου», *Τεκμήριον* 7 (2007), 9–87.

- Μελισσάκης Ζ., «Βιβλιοθήκες των ιερών μονών. Τεκμήρια λατρείας και λογιосύνης. Ζωντανοί οργανισμοί και χώροι φύλαξης κειμηλίων», *Λόγιοι και λογιосύνη στο Άγιον Όρος*, Αγιορειτική Εστία, Θεσσαλονίκη 2013, 74–83.
- Μπάκιτ, Μ., *Η βασιλομήτωρ (βαλιδέ σουλτάνα) Μάρα Μπράνκοβιτς και ο ρόλος της στα πολιτικά και εκκλησιαστικά δρώμενα της εποχής της*, Θεσσαλονίκη 2020.
- Νεπαδονίτς Σ., «Ненадовић Слободан, Нова зграда библиотеке манастира Хиландара» («Νέο κτίριο που στεγάζει τη βιβλιοθήκη της μονής Χιλανδαρίου»), 15 (1983), 355–368.
- Νοβακονίτς Σ., *Actes de Chilandar II. Actes Slaves*. (Actes de l'Athos V), από τον Β. Korablev, στο 1 (1915), 95 πράξεις (1193–1684) 369–596.
- Παπαδόπουλος Θ., *Βιβλιοθήκες Αγίου Όρους. Παλαιά ελληνικά έντυπα*, Αθήνα 2000.
- Petit L., Korablev B., *Actes de Chilandar I* (Actes de l'Athos V), Άμστερνταμ 1975.
- Πόποβιτς, Ιουστίνος αρχιμ., *Βίος και πολιτεία των αγίων πατέρων ημών Σάββα και Συμεών, κτιτόρων της Ι. Μ. Χιλανδαρίου και φωτιστών των Σέρβων*, Αθήνα 1975.
- Ριζονίτς Ljiljana, «Пузовић Љиљана, Катастих манастира Хиландара (бр. 522) као извор за историју манастира у првој половини XVII века» («Κατάστιχο της μονής Χιλανδαρίου (αρ. 522) ως πηγή για την ιστορία της μονής στο πρώτο μισό του 17ου αι.»), *Прилози за КЈИФ* 83 (2017), 177–206.
- Radojičić Đ., «Радојићић Ђорђе, Старе српске повеље и рукописне књиге у Хиландару» («Παλαιά σερβικά έγγραφα και χειρόγραφα βιβλία στη Χιλανδαρίου»), *Архивиста* 2.2 (1952), 47–82.
- Sindik D.I., «Из Хиландарског архива» («Για τα αρχεία της Χιλανδαρίου»), *Хиландарски Зборник* 5 (1983), 69–73.
- , «Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару» («Οι σερβικές μεσαιωνικές πράξεις στη μονή Χιλανδαρίου»), *Хиландарски Зборник* 10 (1998), 9–134.
- Σμυρνάκης Γ., *Το Άγιον Όρος*, Αθήνα 1903 (επανέκδοση με ευρετήριο, Καρυές 1988).
- Subotić G. (επιμ.), *Hilandar Monastery*, Βελιγράδι 1998.
- Χατζηλέλεκας Δ., *Η Ιερά Μονή Χιλανδαρίου ως σύνδεσμος φιλίας Ελλάδας και Σερβίας*, Bookstars, Αθήνα 2014.
- Χρήστου Π., *Το Άγιον Όρος, Αθωνική πολιτεία. Ιστορία, τέχνη, ζωή*, Αθήνα 1987.

Živojinović M., Kravari V., Giros C., *Actes de Chilandar I. Des origines à 1319* (Archives de l'Athos XX), Παρίσι 1998.

ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΑΓΙΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ

Agati Maria Luisa, «Un copista Greco della dominazione Ottomana: Δανυήλ. Da due manoscritti del Museo Bizantino e Cristiano di Atene», *Scriptorium* 67 (2013), 39-85, πίν. 4-18.

Cacouros M., «Description des manuscrits grecs dates de la Moné Dionysiou (Athos)», *I manoscritti greci tra riflessione e dibattito: atti del V Colloquio internazionale di paleografia greca: Cremona, 4-10 ottobre 1998* (επιμ. G. Prato), Gonnelli, Φλωρεντία 2000.

———, «Ignatios de Chio, bibliothécaire, relieur et restaurateur à Dionysiou (Athos), ses collaborateurs et le fonctionnement de l'atelier de reliure à Dionysiou au XVIIe siècle», *Πρακτικά του ΣΤ' Διεθνούς Συμποσίου Ελληνικής Παλαιογραφίας* (Δράμα, 21-27 Σεπτεμβρίου 2003), (επιμ. Β. Άτσαλος, Νίκη Τσιρώνη), (Βιβλιοαμφιστής: Παράρτημα 1), Αθήνα 2008.

Χρυσόβουλλο αυτοκράτορα Αλεξίου Γ' του Κομνηνού, *Ο Όσιος Διονύσιος ο κτίτωρ* (μτφρ. Ι. Μ. Παρακλήτου Ωρωπού), Άγιον Όρος 2004, 89-99.

Cotsonis J., «On some Illustrations in the Lectionary, Athos, Dionysiou 587», *Byzantion* 59 (1989), 5-19.

Cuomo V., «Athos Dionysiou 180 + Paris, suppl. Grec. 495: Un nuovo manoscritto di Teodosio Principe», *Byzantinische Zeitschrift* 98 (2005), 23-34.

Γαβριήλ Διονυσιάτης, *Η εν Αγίω Όρει Ιερά Μονή του Αγίου Διονυσίου*, Αθήνα 1959.

Ευθύμιος Διονυσιάτης, «Συμπληρωματικός Κατάλογος ελληνικών χειρογράφων Ιεράς Μονής Διονυσίου Αγίου Όρους, επιμέλεια Κ. Μανάφη», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 27 (1957), 233-271..

Galavaris G., *The Illustrations of the Liturgical Homilies of Gregory Nazianzus*, (Studies in Manuscript Illumination 6), Πρίνστον 1969.

Γαλάβαρης, Γ., *Ζωγραφική Βυζαντινών Χειρογράφων*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1995.

- Gratziou O., *Die dekorierten Handschriften des Schreibers Matthaios von Myra (1596-1624)*, Αθήνα 1982.
- Hoffmann G., «Ein Handschriften-Verzeichnis des Athosklosters Dionysiou aus dem Jahre 1627», *Byzantinische Zeitschrift* 44 (1951), 272-277.
- Καδάς Σ.Ν., «Η εικονογράφηση των ευαγγελισταρίων του Αγίου Όρους», *Αφιέρωμα στη μνήμη Στυλιανού Πελεκανίδη*, Θεσσαλονίκη 1983, 54-67.
- , *Κώδιξ Ιεράς μονής Διονυσίου Αγίου Όρους (αρ. χειρογράφου 627), ιν'-ιθ'αι.*, Άγιον Όρος 1994.
- , *Τα σημειώματα των χειρογράφων της Μονής Διονυσίου Αγίου Όρους*, Άγιον Όρος 1996.
- , *Η ιερά Μονή Αγίου Διονυσίου. Ιστορία - Τέχνη - Κεμίλια. Προσκυνηματικός Οδηγός*, Ιερά Μονή Αγίου Διονυσίου, Άγιον Όρος 1997, 2008.
- , *Τα εικονογραφημένα χειρόγραφα του Αγίου Όρους*, Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών, Βυζαντινά Μνημεία 15, Θεσσαλονίκη 2008.
- , *Η ιερά Μονή Αγίου Διονυσίου. Προσκυνηματικός Οδηγός. Ιστορία - Τέχνη - Κεμίλια*, Άγιον Όρος 2008.
- Κιτρομπλίδης Π., «Η βιβλιοθήκη των εντύπων της Ιεράς Μονής Διονυσίου», *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 7 (2004), 207-226.
- Κουρίλας Ευλόγιος (Λαυριώτης), «Κατάλογος αγιορειτικών χειρογράφων: Α΄ Κώδικες της Μονής του Αγίου Διονυσίου εν Άθω μη περιεχόμενοι εν τω εκδοθέντι καταλόγω του Σπ. Λάμπρου», *Θεολογία* 14 (1936), 42-52, 114-128, 330-347.
- Κωνσταντινίδης Κ.Ν., «Το Ψαλτήρι αρ. 385 της Μονής Διονυσίου. Ένα άγνωστο χρονολογημένο Κυπριακό χειρόγραφο του 15ου αιώνα», *Ενθύμησις Νικολάου Μ. Παναγιωτάκη*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2000, 361-369.
- , «Η βιβλιοθήκη της ιεράς μονής Διονυσίου Αγίου Όρους», *Δωδώνη. Ιστορία και Αρχαιολογία* 38-42 (2008-2013), 69-104.
- Lamberz E., «Νεώτερες έρευνες στις βιβλιοθήκες του Αγίου Όρους. Αποτελέσματα και συμπεράσματα», *Διεθνές Συμπόσιο. Το Άγιο Όρος Χθες, σήμερα, αύριο*, (Θεσσαλονίκη, 29 Οκτ.-1 Νοεμ. 1993), Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Μακεδονική Βιβλιοθήκη 84, Θεσσαλονίκη 1996, 157-165.
- Λάμπρος Σ., «Οι παλιμνηστοί κώδικες των αγιορειτικών βιβλιο-

- θικών», *Τα κατά την εορτήν της Πεντηκονταετηρίδος του Εθνικού Πανεπιστημίου* (επιμ. Γ. Καραμήτσας), Αθήνα 1888, 297–314.
- , «Πλουτάρχεια απανθίσματα εν κώδικι αγιορειτικώ της μονής Διονυσίου», *Τα κατά την εορτήν της Πεντηκονταετηρίδος του Εθνικού Πανεπιστημίου* (επιμ. Γ. Καραμήτσας), Αθήνα 1888, 315–340.
- , *Κατάλογος των εν ταις βιβλιοθήκαις του Αγίου Όρους ελληνικών κωδίκων*, τόμ. Α΄ και Β΄, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1895–1900.
- , «Ηροδότεια απανθίσματα εν αγιορειτικώ κώδικι της μονής Διονυσίου», *Νέος Ελληνομνήμων* 2 (1905), 3–28.
- , «Ανέκδοτα απανθίσματα Διογένους του Λαερτίου», *Νέος Ελληνομνήμων* 3 (1906), 257–376.
- , «Ωροευρέσια ποδικά. 1. Εκ του αρ. 289 κώδικος της Μονής Διονυσίου φ. 75α», *Νέος Ελληνομνήμων* 18 (1924), 217–218.
- Λαμπίδης Ο., «Βιογραφικά των αδελφών Διονυσίου, ιδρυτού της εν Αγίω Όρει μονής, και Θεοδοσίου μητροπολίτου Τραπεζούντος», *Αρχαίον εκκλησιαστικού και κανονικού δικαίου* 18 (1963), 101–124.
- Lascaris M., «Arsene Suchanov et les manuscrits de l’Athos», *Byzantion* 28 (1958), 543–545.
- Λαούρδας Β., «Μητροφάνους, Βίος του οσίου Διονυσίου του Αθωνίτου», *Αρχαίον Πόντου* 21 (1956), 43–79.
- Μανάφης Κ., «Σημείωμα περί των συμπληρωματικών καταλόγων των χειρογράφων της Ι. Μ. Διονυσίου», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 27 (1957) 387–390.
- Μανούσικας Μ., «Ελληνικά χειρόγραφα και έγγραφα του Αγίου Όρους: Βιβλιογραφία», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 32 (1963), 377–419.
- Masuda S., Η εικονογράφηση του χειρογράφου αρ. 587 της μονής Διονυσίου στο Άγιο Όρος (δδ), Θεσσαλονίκη 1990.
- Μαυροπούλου-Τσιούμη Χρυσ., «Η εικονογράφηση του χειρογράφου αριθ. 20 της Μ. Διονυσίου στο Άγιον Όρος», *Κέρονος, Τιμητικός τόμος Γ. Μπακαλάκη*, Θεσσαλονίκη 1972, 96–101.
- , «Οι μικρογραφίες του Ψαλτηρίου αρ. 65 της Μονής Διονυσίου Αγίου Όρους. Συμβολή στη μελέτη των Ψαλτηρίων και των βυζαντινών αντιγράφων», *Κληρονομία* 1 (1973), 131–171.
- , «Εικονογραφημένα χειρόγραφα στο Άγιο Όρος, χρονολο-

- γνημένα στο Β' και Γ' τέταρτο του 14ου αιώνα», *Διεθνές Συμπόσιο. Το Άγιο Όρος Χθες, σήμερα, αύριο, (Θεσσαλονίκη, 29 Οκτωβρίου–Νοεμβρίου 1993)*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Μακεδονική Βιβλιοθήκη 84, Θεσσαλονίκη 1996, 211–227.
- Mercati S., «Su una poesia giambica nel codice 605 del monastero di Dionysio nel monte Athos», *Byzantinische Zeitschrift* 52 (1959), 11–12.
- Μεργιαλή-Σαχά Σοφία, «Πειρατές και Ασκητές: το φαινόμενο της πειρατείας μέσα από τα αγιολογικά κείμενα της παλαιολογικής εποχής», *Ιόνιος Λόγος* 2 (2010), 221–234.
- Μητροφάνης μοναχός, «Βίος και πολιτεία του Οσίου Πατρός ημών Διονυσίου του συστησαμένου την σεβασμίαν μονήν του Αγίου Ιωάννου του Βαπτιστού υποκάτω του μικρού Άθω», *Ο Όσιος Διονύσιος ο κτίτωρ*, (μτφρ. Ι. Μ. Παρακλήτου Ωρωπού), Άγιον Όρος 2004, 10–87.
- Montfaucon D. B., *Bibliotheca Coisliniana olim Segueriana...*, Παρίσι 1715.
- Νικολόπουλος Π., Ν. Οικονομίδης, «Ιερά μονή Διονυσίου. Κατάλογος του αρχείου», *Σύμμεικτα* 1 (1966), 257–327.
- Οικονομίδης, Ν., «Actes de Dionysiou», *Archives de l' Athos* IV, CNRS, Παρίσι 1968.
- Ο Όσιος Διονύσιος ο κτίτωρ*, (μτφρ. Ι. Μ. Παρακλήτου Ωρωπού), Άγιον Όρος 2004.
- Παπάζογλου Γ., «Συμπληρωματικός κατάλογος χειρογράφων Μονής Διονυσίου Αγίου Όρους (Συνοπτική αναγραφή χειρογράφων αρ. 805–1064)», *Θεολογία* 61 (1990), 443–505.
- Πελεκανίδης et al., *Οι Θησαυροί του Αγίου Όρους, Σειρά Α: Εικονογραφημένα Χειρόγραφα, Τόμ. Α: Πρωτότον, Μ. Διονυσίου, Μ. Κουτλουμουσίου, Μ. Ξηροποτάμιου, Μ. Γρηγορίου*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1973, 46–233 και 392–449.
- Politis L., «Eine Schreiberschule im Kloster των Οδηγών», *Byzantinische Zeitschrift* 51 (1958), 17–36 και 261–287.
- Πολίτης Λ., «Αγιορείτες βιβλιογράφοι του 16ου αιώνα», *Ελληνικά* 15 (1957), 375–384.
- , *Οδηγός Καταλόγου χειρογράφων*, Αθήνα 1961.
- , «Τα χειρόγραφα του Αγίου Όρους», *Νέα Εστία* (Αφιέρωμα στο Άγιον Όρος, Χριστούγεννα 1963) 74 (1963), 116–127.
- Πολίτης Λ., Μαρία Πολίτη, «Βιβλιογράφοι 17ου–18ου αιώνα. Συ-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- νοπτική καταγραφή», *Δελτίο του Ιστορικού και Παλαιογραφικού Αρχείου* 6 (1994), 313–645.
- Πολίτης Λ., Μ. Μανούσακας, *Συμπληρωματικοί Κατάλογοι χειρογράφων Αγίου Όρους*, *Ελληνικά*, Παράρτημα 24, Θεσσαλονίκη 1973.
- Rosenquist J. O., *The Hagiographic Dossier of St. Eugenios of Trebizond in Codex Athos Dionysiou 154*, Ουψάλα 1996.
- Σμυρνάκης Γ., *Το Άγιον Όρος*, Αθήνα 1903 (επανέκδοση με ευρετήριο, Καρυές 1988).
- Spatharakis I., «The date of the Illustrations of the Psalter Dionysiou 65», *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* 8 (1975–1976), 173–177.
- Θησαυροί του Αγίου Όρους*. Έκθεση κειμηλίων στο Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού στα πλαίσια της πολιτιστικής προτεύουσας της Ευρώπης, Θεσσαλονίκη 1997.
- Weitzmann K., «An Imperial Lectionary in the Monastery of Dionysiou on Mount Athos. Its Origin and its Wanderings», *Revue des études sud-est Européennes* 1 (1969), 239–253.
- Ευγγόπουλος Α., «Κυνοκέφαλοι», *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* 9 (1977–1979), 1–19.

ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΚΟΥΤΛΟΥΜΟΥΣΙΟΥ

- Αναστασίου Ι., «Το ταξίδι του Robert Curzon Jun στο Άγιον Όρος το 1837», *Βυζαντινά* 11 (1982), 357.
- Βαλαΐς Δ., «Η εγκαταβίωση του λόγιου Πατριάρχη Αλεξανδρείας Ματθαίου Ψάλτη στην Ι. Μονή Κουτλουμουσίου», *Άγιον Όρος και Λογισύνη. Περιλήψεις Συνεδρίου*, Θεσσαλονίκη 2014, 179–191.
- Kambylis A., «Zu den Urkunden des Athosklosters Kutlumusiu», *Byzantion* 37 (1967), 82–90.
- Κουφόπουλος Π., «Παρατηρήσεις στην αρχιτεκτονική του βορειοδυτικού κτηρίου (Βιβλιοθήκης) της μονής Κουτλουμουσίου Αγίου Όρους», *39ο Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης*, Αθήνα 30, 31 Μαΐου και 1 Ιουνίου 2019, Αθήνα 2019, 111–112.
- Λάμπρος Σ., *Κατάλογος των εν ταις βιβλιοθήκαις του Αγίου Όρους ελληνικών κωδίκων*, τ. Α', Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1895, 270–318.

- Lemerle P., *Actes de Kutlumus* (Archives de l'Athos 2), Παρίσι 1988.
- Lemerle P., Solovjev A., «Trois Chartes des souverains serbes conservés au Monastère de Kutlumus», *Annales de l'Institut Kondakov* (Seminarium Kondakovianum) 11 (1940), 129-146.
- Louisidis L., «Κουτλουμούσιον, Κουτλουμούσι (On the origin of the name of the monastery on Mount Athos)», *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher* 17 (1943-1944), 53-60.
- Μαρινέσκου Φ., Τσιαντής Κ., «Ο λευκαδίτης αρχιμανδρίτης Μελέτιος Κουτλουμουσιανός», *Στ' Διεθνές Πανιώνιο Συνέδριο 1997, Ζάκυνθος, 23-27 Σεπτεμβρίου 1997, Πρακτικά Συνεδρίου*, τ. 2, Αθήνα 2001, 301-308.
- Μπελέζος Κ., «Η Ιερά Μονή Κουτλουμουσίου Αγίου Όρους και η σύγχρονη εκδοτική της παρουσία», *Θεολογία* 90.2 (2019), 223-232.
- Παπαδόπουλος Θ., *Βιβλιοθήκες Αγίου Όρους. Παλαιά ελληνικά έντυπα*, Αθήνα 2000.
- Πολίτης Λ., «Συμπληρωματικοί κατάλογοι χειρογράφων Αγίου Όρους. Α' Χειρόγραφα μονής Κουτλουμουσίου», *Ελληνικά* 21.1 (1968), 109-148 & *Ελληνικά* 21.2 (1968), 347-377.
- Σμυρνάκης Γ., *Το Άγιον Όρος*, Αθήνα 1903 (επανέκδοση με ευρετήριο, Καρυές 1988).
- Στρατής Δ., *Βαρθολομαίος Κουτλουμουσιανός (1772-1851). Βιογραφία - Εργογραφία*, Θεσσαλονίκη 1999.
- , «Περί Βαρθολομαίου Κουτλουμουσιανού και πάλι», *Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολής* 12 (2002), 347-357.
- Τσιοράν Γ., *Σχέσεις των Ρουμανικών Χωρών μετά του Άθω και των μονών Κουτλουμουσίου, Λαύρας, Δοχειαρίου και Αγίου Παντελεήμονος ή των Ρώσων*, Αθήνα 1938.
- Φουντάς Π., «Η χρονολόγηση του καθολικού της Μονής Κουτλουμουσίου», *Μακεδονικά* 32 (1999-2000), 443-477.
- Χαλκιά Ευγενία, «Το μετόχι της μονής Κουτλουμουσίου στην Ίμβρο: μία πρώτη προσέγγιση», *Δελτίο Μικρασιατικών Σπουδών* 13 (1999), 65-95.
- Χαριζάνης Γ., «Αιτήσεις βοήθειας βυζαντινών μοναχών προς ξένους ηγεμόνες (14ος-15ος αιώνας)», *Βυζαντινά* 34 (2016), 171-187.
- Χρήστου Π., *Το Άγιον Όρος, Αθωνική πολιτεία. Ιστορία, τέχνη, ζωή*, Αθήνα 1987.

- Αχειμάστου-Ποταμιάνου Μυρτάλη, «Παρατηρήσεις σε δύο αμφιπρόσωπες εικόνες της μονής Παντοκράτορος στο Άγιον Όρος», *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* 38 (1999), 309–316.
- Beridze Ketevan, Γαλώνη Αικατερίνη, «Ένα νεότερο σημείωμα στον κώδικα Παντοκράτορος 6», *Γρηγόριος ο Παλαμιάς* 831 (Νοέ.–Δεκ. 2009), 763–769.
- Γόνης Δ., «Ο χρόνος ιδρύσεως της μονής Παντοκράτορος του Αγίου Όρους (επί τη βάσει ανεκδότου χειρογράφου)», *Αντίφωνον Πνευματικόν. Τιμητικός Τόμος Γερασίμου Ιω. Κονιδάρη επί τη 50ετηρίδι επιστημονικής δράσεως και τη 40ετηρίδι καθηγεσίας και εκκλησιαστικής δράσεως*, Αθήνα 1981, 3–18.
- Καρούδας Πέτρος, «Η συνοδεία των Γαλατσιάνων ζωγράφων στη μονή Παντοκράτορος του Αγίου Όρους», *Πρακτικά Δ΄ Επιστημονικού Συμποσίου Νεοελληνικής Εκκλησιαστικής Τέχνης, Αθήνα 13–15 Νοεμβρίου 2015*, Αθήνα 2017, 411–421.
- Κορδώσης Μ., «Ελληνικά παλαιότυπα της μονής Παντοκράτορος Αγίου Όρους», *Κληρονομία* 11B (1979), 403–441.
- Κοσμάς Σιμωνοπετρίτης μον., «Το μετόχι της μονής Παντοκράτορος στον Λογγό και το Πιτζακονήσι. Συμβολή στην ιστορία των αγιορειτικών μετοχίων και στην ετυμολογία των τοπωνυμίων της Χαλκιδικής», *Χρονικά της Χαλκιδικής* 64 (2019), 201–234.
- , «Έκδοση οθωμανικών ταπίων για τις μονές του Αγίου Όρους. Ένα ταπί του 1552 από το αρχείο της μονής Παντοκράτορος», *Χρονικά της Χαλκιδικής* 65 (2020), 23–32.
- Kravari Vassiliki, *Actes du Pantocrator*. Édition diplomatique, Archives de l' Athos XVII, Éditions du CNRS, Παρίσι 1991.
- Курьшева М.А., «Помета Арсения Суханова в греческих рукописях парижской национальной библиотеки и монастыря Пандократора на Афоне» (Κουρούσεβα Μ.Α., «Τα marginalia του Αρσένι Σουχάνοφ στους ελληνικούς κώδικες από την Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας και από τη μονή Παντοκράτορος του Αγίου Όρους»), *Специальные исторические дисциплины* 2 (2018), 60–78.
- Kyzlasova I., «Greek icon of the XVIII c. with the view of the monastery of Christ Pantocrator on Mount Athos», *Balkan Studies* 35.2 (1994), 289–299.

- Κύρου Δ., «Οικονομικές συνδρομές των Μονών Ιβήρων, Κωνσταντινού και Παντοκράτορος του Αγίου Όρους σε Εκκλησίες και Σχολεία της Χαλκιδικής κατά την τελευταία εκατονταετία της Τουρκοκρατίας (1813–1912) (πληροφορίες από τους ανέκδοτους Κώδικες Ληροφοσίας των Μονών)», *Χρονικά της Χαλκιδικής* 58–59 (2013–2014), 179–200.
- , «Σχέσεις της Θάσου με την ιερά μονή Παντοκράτορος του Αγίου Όρους από τα τέλη του 18ου αιώνα ως την 1η 20ετία του 20ού αιώνα (πληροφορίες από ανέκδοτους κώδικες της Μονής)», *Θασιακά* 20 (2019), 179–209.
- Λάμπρος Σ., *Κατάλογος των εν ταις βιβλιοθήκαις του Αγίου Όρους ελληνικών κωδίκων*, τ. Α', Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1895, 91–113.
- Μαμαλούκος Σ., «Παρατηρήσεις στην αθωνική βυζαντινή ναοδομία», *Διεθνές επιστημονικό συμπόσιο προς τιμήν του ομότιμου καθηγητή Γεωργίου Βελένη. Πρακτικά*, Αθήνα 2021, 611–644.
- Μελισσάκης Ζ., «Ο κωδικογράφος Ιγνάτιος (ιδ' αι.) της μονής Παντοκράτορος Αγίου Όρους», *Παρνασσός* 37 (1995), 358–392.
- , «Βιβλιοδέτηση και ανακαίνιση κωδίκων στη Μονή Παντοκράτορος του Αγίου Όρους τον δέκατο έκτο αιώνα», *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 17 (2005), 279–300.
- , «Σταχώσεις και σταχωτές της Μονής Παντοκράτορος του Αγίου Όρους κατά τον 17ο και 18ο αιώνα», *Το βιβλίο στο Βυζάντιο. Βυζαντινή και μεταβυζαντινή βιβλιοδεσία. Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου, Αθήνα 13–16 Οκτωβρίου 2005* (επιμ. Νίκη Τσιρώνη σε συνεργασία με τον Μπάμπη Λέγγα και την Αναστασία Λαζαρίδου), *Βιβλιοαμφιάστης* 3 (2008), 369–406.
- , «Η βιβλιοθήκη της μονής Παντοκράτορος κατά τον 15ο αιώνα. Περιεχόμενο. Προσκτήσεις. Απώλειες», *Το Άγιον Όρος στον 15ο και 16ο αιώνα, Θεσσαλονίκη, 25–27 Νοεμβρίου 2011. Πρακτικά συνεδρίου*, Θεσσαλονίκη, Αγιορειτική Εστία 2012, 289–309.
- , «Βιβλιοθήκες των ιερών μονών. Τεκμήρια λατρείας και λογιосύνης. Ζωντανοί οργανισμοί και χώροι φύλαξης κειμηλίων», *Λόγιοι και λογιосύνη στο Άγιον Όρος*, Θεσσαλονίκη, Αγιορειτική Εστία, 2013, 74–83.
- , «Η Βιβλιοθήκη της Μονής Παντοκράτορος. Ιστορική δια-

- δρομή μιας ύστερης αθωνικής συλλογής», *Θέματα Αρχαιολογίας* 2.1 (Ιαν.-Απρ. 2018), 32-47.
- Melissakis Z., «Attività scrittoria presso il monastero atonita del Pantocrator durante i primi decenni dalla sua fondazione (seconda metà del sec. XIV)», *Griechisch-byzantinische Handschriftenforschung: Traditionen, Entwicklungen, neue Wege*, (επιμ. Christian Brockmann, Daniel Deckers, Dieter Harlfinger, Stefano Valente), De Gruyter, Βερολίνο/ Βοστόν 2020, 233-248.
- Μπονόβας Ν., «Αρχαιακά τεκμήρια παραγγελιών χαλκογραφιών. Η περίπτωση της μονής Παντοκράτορος Αγίου Όρους τον 19ο αιώνα», *Εγνατία* 15 (2011), 219-231.
- , «Αρχαιακά τεκμήρια της εργασίας του ζωγράφου Ματθαίου Ιωάννου στο καθολικό της μονής Παντοκράτορος Αγίου Όρους (1852-1856)», *Πρακτικά Β΄ Επιστημονικού Συμποσίου Νεοελληνικής Εκκλησιαστικής Τέχνης*, Αθήνα 2012, 459-480.
- Παπάγγελος Ι., «Παρατηρήσεις στην οικοδομική εξέλιξη του Καθολικού της Αγιορειτικής μονής του Παντοκράτορος», *11ο Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης. Περιλήψεις Ανακοινώσεων*, Αθήνα 1991, 76.
- Παπαζάκας Α., *Η οικονομική δραστηριότητα της αθωνικής μονής Παντοκράτορος*, Θεσσαλονίκη 2009.
- , «Η πιστωτική δραστηριότητα κατοίκων της Χαλκιδικής με τη μονή Παντοκράτορος κατά την οθωμανική περίοδο (1750-1799)», *Χρονικά της Χαλκιδικής* 62-63 (2017-2018), 326-334.
- Πάρδος Α., *Αρχείο της Ι. Μ. Παντοκράτορος. Επιτομές εγγράφων, 1039-1801. Μέρος Α΄*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, Αθωνικά Σύμμεικτα 5, Αθήνα 1998.
- Πασχαλίδης Σ., *Ιερά Μονή Παντοκράτορος. Προσκυνηματικός οδηγός*, Άγιον Όρος 2005.
- Petit L., *Actes du Pantocrator*, Αγία Πετρούπολη 1903.
- Πολίτης Λ., Μανούσακας Μ., «Συμπληρωματικοί κατάλογοι χειρογράφων Αγίου Όρους. Χειρόγραφα μονής Παντοκράτορος», *Ελληνικά* 23.2 (1970), 251-286.
- , «Συμπληρωματικοί κατάλογοι χειρογράφων Αγίου Όρους», *Ελληνικά*, Παράρτημα 24 (1973), 139-177.
- Τσαρούχας Ι., Μπονόβας Ν., «Τα μετόχια Γιενίκιοϊ, Αγιασματί(ι), Προβίστα της μονής Παντοκράτορος Αγίου Όρους στην πε-

- ριοχή των Σερρών», *Οι Σέρρες και η περιοχή τους από την Οθωμανική κατάκτηση μέχρι τη σύγχρονη εποχή. Πρακτικά Συνεδρίου*, τ. Β', Σέρρες 2013, 593–628.
- Τόσκα Λήδα, «Εικόνα Μεταμόρφωσης από τη μονή Παντοκράτορος Αγίου Όρους», *Αφιέρωμα στη μνήμη Στυλιανού Πελεκανίδη*, Θεσσαλονίκη 1983, 425–432
- Τσιγαρίδας Ε., «Τοιχογραφίες και εικόνες της μονής Παντοκράτορος Αγίου Όρους», *Μακεδονικά* 18 (1978), 181–206.
- , «Άγνωστες εικόνες και τοιχογραφίες του Θεοφάνη του Κρητός στη Μονή Παντοκράτορος και στη Μονή Γρηγορίου στο Άγιον Όρος», *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* 19 (1996–1997), σ. 97–116.
- Tsigaridas E., «Nouveaux éléments sur le décor du catholicon du monastère du Pantocrator au Mont Athos», *Zograf* 26 (1997), 75–80.
- Χαριζάνης Γ., «Αιτήσεις βοήθειας βυζαντινών μοναχών προς ξένους ηγεμόνες (14ος–15ος αιώνας)», *Βυζαντινά* 34 (2016), 171–187.
- , «Κτήματα (μετόχια) των αθωνικών μονών στη βυζαντινή Θράκη (15ος–19ος αι.)», *Βυζαντινά* 33 (2016), 173–189.
- , «Η Θάσος κατά τον 14ο αιώνα μέσα από τα αγιορείτικα έγγραφα», *Θασιακά* 21 (2020–2021), 401–410.
- Χατζηπαντωνίου Φ., «Τεκμηρίωση της οικοδομικής ιστορίας της στέγης του 17ου αιώνα στο Καθολικό της Μονής Παντοκράτορος Αγίου Όρους», *Μνημείο και περιβάλλον* 9 (2005), 111–127.
- , «Νέα στοιχεία για την οικοδομική ιστορία του καθολικού της Μονής Παντοκράτορος Αγίου Όρους», *Recueil des Travaux de l'Institut d'Etudes Byzantines XLIV/2* (Redacteur Ljubomir Maksimovic). Institut d'Etudes Byzantines de l'Académie Serbe des Sciences et des Arts, Βελιγράδι 2007, 587–600.
- , «Η οικοδομική επέκταση της Μονής Παντοκράτορος κατά τον 15ο–16ο αιώνα», *Το Άγιον Όρος στον 15ο και 16ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη, 25–27 Νοεμβρίου 2011. Πρακτικά συνεδρίου, Θεσσαλονίκη, Αγιορειτική Εστία 2012, 545–602
- , «Η βιβλιοθήκη της Μονής Παντοκράτορος», *Λόγιοι και λογιόσυνη στο Άγιον Όρος*, Θεσσαλονίκη, Αγιορειτική Εστία, 2013, 98–99.
- Χρυσοχοΐδης, Κ., «Ιστορία της Μονής», *Εικόνες Μονής Παντοκράτορος, Άγιον Όρος* 2011, 15–39.

- Αναστασίου Ι., «Το ταξίδι του Robert Curzon, jun. στο Άγιον Όρος», *Βυζαντινά* 11 (1982), 311–327.
- Bompaire J., «Actes de Xéropotamou», *Archives de l'Athos III*, Παρίσι 1964.
- Costa-Louillet G. da, «La vie de S. Paul de Xéropotamou et le chrysobulle de Romain Ier Lécarène», *Byzantion* 11 (1936), 181–211.
- Curzon R., *Visit to monasteries in the Levant*, Λονδίνο 1849, 415.
- Γουναρίδης Π., «Ο Άγιος Παύλος και η μονή Ξηροποτάμου», *Σύμμεικτα* 8 (1989), 135–142.
- , «Αρχείο της Ιεράς Μονής Ξηροποτάμου. Επιτομές μεταβυζαντινών εγγράφων», *Αθωνικά Σύμμεικτα* 3, ΚΒΕ/ΕΙΕ, Αθήνα 1993.
- Ευδόκιμος μον. (Ντουρουντάκης), *Η εν Αγίω Όρει Άθω ιερά, βασιλική, πατριαρχική και σταυροπηγιακή σεβασμία Μονί Ξηροποτάμου, 414–1925*, Θεσσαλονίκη/Σέρραι 1926.
- , *Κατάλογος αναλυτικός των χειρογράφων κωδίκων της βιβλιοθήκης της εν Αγίω Όρει Άθω ιεράς και σεβασμίας βασιλικής, πατριαρχικής και σταυροπηγιακής μονής του Ξηροποτάμου*, Θεσσαλονίκη 1932.
- Ζαχαρίας μον., «Καϊσάριος Δαπόντες, Περί της ημετέρας σεβασμίας και βασιλικής μονής του Ξηροποτάμου, παρά τίνων κτητόρων εκτίσθη, και μία σημείωσις: Δύο κείμενα που πρέπει να αποδοθούν στον συντάκτη τους», *Βυζαντινά* 33 (2013–2014), 387–421.
- , «Βιβλιογράφοι 19ου–20ού αι. των χειρογράφων της Ι. Μονής Ξηροποτάμου Αγίου Όρους (και προσθήκες στους 16ο–18ο αι.)», *Κληρονομία* 38 (2014–2015), 155–170.
- Ζαχαρίας, μον. / Π. Σωτηρούδης, *Συμπληρωματικός κατάλογος ελληνικών χειρογράφων ιεράς μονής Ξηροποτάμου Αγίου Όρους*, Θεσσαλονίκη 2012, 426–557.
- , «Νέα χειρόγραφα της ιεράς μονής Ξηροποτάμου», *Lemmata, Beiträge zum Gedenken an Christos Theodoridis* (hrsg. Maria Tziatzi, et al.), Βερολίνο 2015, 550–575.
- Καδάς Σ., «Σημειώματα χειρογράφων του Αγίου Όρους. Μονή Ξηροποτάμου», *Βυζαντινά* 14 (1988), 307–382.
- Κολοβός Η., «Νέα στοιχεία για την ιστορία του Καθολικού της μονής Ξηροποτάμου», *Κληρονομία* 29 (1997), 121–153.

- Kolovos E., «A Biti of 1439 from the Archives of the Monastery of Xeropotamou (Mount Athos)», *Хиландарски Зборник* 11 (2004), 295–306.
- Λάμπρος Σ., *Κατάλογος των εν ταις βιβλιοθήκαις του Αγίου Όρους ελληνικών κωδίκων*, τ. Α', Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1895, 200–232.
- , «Κατάλογος των βιβλιοθηκών Άθωνος», *Νέος Ελληνομνύμων* 16 (1922), 421–426.
- Λίτσας Ε., «Η βιβλιοθήκη και τα χειρόγραφα της μονής Ξηροποτάμου», *Κληρονομία* 31 (Ιούν.-Δεκ. 1999), 161–204.
- Manoussacas M., «Six documents athonites tirés des archives de la Communauté Grecque de Venise», *Okeanos. Essays presented to Ihor Sevchenko on his Sixtieth Birthday by his Colleagues and Students*, Harvard Ukrainian Studies 7, Harvard Ukrainian Research Institute, 1983, 431–446.
- Μελισσάκης Ζ., «Βιβλιοθήκες των ιερών μονών. Τεκμήρια λατρείας και λογιισύνης. Ζωντανοί οργανισμοί και χώροι φύλαξης κειμηλίων», *Λόγιοι και λογιισύνη στο Άγιον Όρος*, Αγιορειτική Εστία, Θεσσαλονίκη 2013, 74–83.
- Μπονόβας Ν., «Το ιστορικό ανοικοδόμησης και τοιχογράφησης του καθολικού της μονής Ξηροποτάμου Αγίου Όρους και η συμβολή των Σερραίων στην ολοκλήρωσή του τον 18ο αιώνα», *Σερραϊκά Σύμμεικτα* 1 (2010), 41–82.
- Nigdelis P., «From the Coast of Ionia to Mount Athos. Decrees from Iasos in the Royal Library in Copenhagen and the Archives of the Monastery of Xeropotamou», *Epigraphica Anatolica* 49 (2016), 47–66.
- Omont H., «Manuscrits grecs du Mont-Athos provenant des missions de Minoïde Mynas», *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* 63 (1919), 308–313.
- Παπαδόπουλος Θ., *Βιβλιοθήκες Αγίου Όρους. Παλαιά ελληνικά έντυπα*, Αθήνα 2000.
- Πετράς Α., Ζαχαρίας μον., «Αναζητώντας τα ίχνη του Πάτρικ Λι Φέρμορ στο Άγιον Όρος: Στην ιερά μονή Ξηροποτάμου», *Μακεδονικά* 43 (2018–2019), 291–316.
- Πολίτης Λ., Μανούσακας Μ., «Συμπληρωματικοί κατάλογοι χειρογράφων Αγίου Όρους», *Ελληνικά*, Παράρτημα 24 (1973), 269–270.
- Politis L., «Persistances byzantines dans l'écriture liturgique du

- XVIIe siècle», *La paléographie grecque et byzantine, Paris 21-25 octobre 1974* (Colloques internationaux du CNRS, No 559), Παρίσι 1977, 371-381.
- , «Eine Schreiberschule im Kloster τῶν Ὁδηγῶν», *Byzantinische Zeitschrift* 51 (1958), 17-36 και 261-287.
- Πολυβίου Μ., «Η ζητεία του Καισάριου Δαπόντε για την ανοικοδόμηση του καθολικού της μονής Ξηροποτάμου», *Κληρονομία* 24 (1994), 183-203.
- , *Το καθολικό της μονής Ξηροποτάμου. Σχεδιασμός και κατασκευή στη ναοδομία του 18ου αιώνα*, Αθήνα 1999.
- , «Το Καθολικό της μονής Ξηροποτάμου», *Αρχαιολογία* 78 (2001), 73-76.
- Σμυρνάκης Γ., *Το Άγιον Όρος*, Αθήνα 1903 (επανέκδοση με ευρετήριο, Καρυές 1988).
- Στάθης Γ., *Τα χειρόγραφα της βυζαντινής μουσικής. Άγιον Όρος. Κατάλογος περιγραφικός*, τ. 1, Αθήνα 1975.
- Σωτηρούδης Π., «Παλαιογραφικά από την Ιερά Μονή Ξηροποτάμου», *Ελληνικά* 58 (2008), 71-88.
- Τσιγάρης Γ., «Ο Καισάριος Δαπόντες και το εικονογραφικό πρόγραμμα του καθολικού της μονής Ξηροποτάμου», *Πανσέληνος* 4-5 (Σεπ.-Απρ. 1999), 54-74.
- Τσιλικίδης Ν., «Λόγιοι Πατέρες της Ι. Μονής Ξηροποτάμου (19ος-20ος αι.)», *Άγιον Όρος και Λογισύνη* (Περιλήψεις Συνεδρίου), Θεσσαλονίκη 2014, 407-436.

ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΖΩΓΡΑΦΟΥ

- Иванова К. κ.ά., *Καταλογ на славянските ръкописи от Зографската света обител (287-405)* [Κατάλογος των σλαβικών χειρογράφων από την Ιερά Μονή Ζωγράφου (αρ. 287-405)], Света Гора: Зографски манастир, 2017.
- Καδός Σ., «Σημειώματα χειρογράφων Αγίου Όρους. Μονή Ζωγράφου», *Βυζαντινά* 17 (1996), 141-179.
- , «Συμπληρωματικός κατάλογος των χειρογράφων της Ιεράς Μονής Ζωγράφου του Αγίου Όρους», *Ελληνικά* 56.2 (2006), 359-376.
- Κοδον Η. κ.ά., *Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Зографския манастир I* [Περιγραφή των σλαβικών χειρογρά-

- φων στη βιβλιοθήκη της Μονής Ζωγράφου του Αγίου Όρους, τόμος Α], Σόφια 1985.
- Λάμπρος Σ., *Κατάλογος των εν ταις βιβλιοθήκαις του Αγίου Όρους ελληνικών κωδίκων*, τ. Α', Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1895, 31–35.
- Μαυρομάτης Λ., «Μεσαιωνικό αρχείο μονής Ζωγράφου. Έγγραφο Πρώτου Δωροθέου», *Αφιέρωμα στον Νίκο Σβορώνο*, τ. Α', Ρέθυμνο 1986, 308–316.
- , «Ο Ανδρόνικος Β' Παλαιολόγος και η μονή Ζωγράφου (1318)», *Διεθνές Συμπόσιο: Το Άγιον Όρος. Χθες, σήμερα, αύριο. Πρακτικά Συνεδρίου*, Θεσσαλονίκη 1996, 203–209.
- Μελισσάκης Ζ., «Βιβλιοθήκες των ιερών μονών. Τεκμήρια λατρείας και λογιосύνης. Ζωντανοί οργανισμοί και χώροι φύλαξης κειμηλίων», *Λόγοι και λογιосύνη στο Άγιον Όρος*, Αγιορειτική Εστία, Θεσσαλονίκη 2013, 74–83.
- Μερτζιμέκης Ν., «Περί των κτητόρων του πύργου του αρσανά της αγιορειτικής Μονής Ζωγράφου», *Βυζαντινά* 20 (1999), 331–341.
- , «Περί των σχέσεων της αθωνικής Μονής Ζωγράφου μετά της Ρωσίας των τσάρων (16ος–19ος αι.)», *България, Земя на блажені...*, Βέλικο Τύρνοβο 2010, 541–560.
- , «Κυριλλικές επιγραφές από την αθωνική μονή Ζωγράφου ως πηγή πληροφόρησης για την οικοδομική της δραστηριότητα (15ος–17ος αι.)», *Κύριλλος και Μεθόδιος: Το Βυζάντιο και ο κόσμος των Σλάβων. Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου*, Νοέμβριος 2013, Θεσσαλονίκη 2015, 321–330.
- Μερτζιμέκης Ν., Δ. Λιάκος, «Δωρεές “... δι εξόδου και δαπάνης ... Χριστιανών ... εκ πόλεων Ρουστσοúk και Καλόφερ ...” στην αγιορειτική μονή Ζωγράφου», *Δελτίο της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* 31 (2010), 127–138.
- Παπαδόπουλος Θ., *Βιβλιοθήκες Αγίου Όρους. Παλαιά ελληνικά έντυπα*, Αθήνα 2000.
- Παυλικιάνωφ Κ., «Οι Σλάβοι στην Αθωνική μονή Ζωγράφου», *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 12 (1998), 1–32.
- , «Η ένταξη των Βουλγάρων στην μοναστηριακή κοινότητα του Αγίου Όρους. Οι περιπτώσεις των μονών Ζελιάνου και Ζωγράφου», *Göttinger Beiträge zur Byzantinischen und Neugriechischen Philologie* 2 (2002), 61–68.
- , «Τρία άγνωστα έγγραφα περί της παρουσίας Βυζαντινών

- και Σλάβων ευπατριδών στην Αθωνική μονή Ζωγράφου», *Βυζάντιο και Βούλγαροι (1018-1185)*, Αθήνα 2008, 175-190.
- Pavlikianov C., *The Early Years of the Bulgarian Athonite Monastery of Zographou (980-1279) and its Byzantine Archive*, Σόφια 2011.
- , *The Medieval Greek and Bulgarian Documents of the Athonite Monastery of Zographou (980-1600), Critical Edition and Commentary of the Texts*, (Университетска библиотека 516), Σόφια 2014.
- , «Authentic Medieval Slavic Documents Kept in the Bulgarian Athonite Monastery of Zographou (1342-1572)», *Cyrrillomethodianum* 21 (2016), 53-129.
- , «False Chrysobull of Czar Stephen Dušan in the Archives of the Athonite Monastery of Zographou», *Βυζαντινά* 35 (2018), 161-186.
- Пеев Д. (επιμ.), *Ζογραφски Съборник. Ζογραφският архив и библиотека. Изследвания и перспективи*, Ζογραφски манастир, Света Гора 2019 [Пеев, Д. (επιμ.), *Ζωγράφου Συμπρακτικά. Το Αρχείο και η Βιβλιοθήκη της μονής Ζωγράφου. Μελέτες και Προοπτικές*, Άγιον Όρος 2019].
- Rajkov B. κ.ά., *Каталог на славянските ръкописи в библиотеката на Ζογραφския манастир в Света гора* [Κατάλογος των σλαβικών χειρογράφων στη βιβλιοθήκη της μονής Ζωγράφου στο Άγιον Όρος], Σόφια 1994.
- Regel W., κ.ά., *Actes de Zographou (Actes de l' Athos IV)*, *Vizantiiski Vremennik* 13 (1907) [= Άμστερνταμ 1969].
- Σάθας, Κ., Κατάλογος των εν Άθωνι βιβλιοθηκών, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη* 1, Βενετία 1872, 269-284: Εν δε τη των Ιβήρων, 279-283.
- Σταματιάδου Ζωή, *Άγιο Όρος, Μονή Ζωγράφου (Η συμβολή της μονής στον πνευματικό βίο της Βουλγαρίας)*, Θεσσαλονίκη 2015.
- Σμυρνάκης Γ., *Το Άγιον Όρος*, Αθήνα 1903 (επανέκδοση με ευρετήριο, Καρυές 1988).
- Tchéremissinoff Katia, «Les archives slaves médiévales du monastère de Zographou au Mont Athos», *Byzantinische Zeitschrift* 76.1 (1983), 15-24.
- Χρήστου Π., *Το Άγιον Όρος, Αθωνική πολιτεία. Ιστορία, τέχνη, ζωή*, Αθήνα 1987.

Επίσημες ιστοσελίδες της μονής Ζωγράφου (Βουλγαρικά):

α) <http://www.sveta-gora-zograph.com/>

β) <https://zografnasledstvo.com/> (με ψηφιακό υλικό)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΔΟΧΕΙΑΡΙΟΥ

Αναστασίου Ι., «Το ταξίδι του Robert Curzon Jun στο Άγιον Όρος το 1837», *Βυζαντινά* 11 (1982), 344.

Androudis P., «À propos d'un plat à offrandes inédit au Monastère Athonite de Docheiariou», *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* 35 (2014), 403–412.

Gerov G., «A iconographical theme from Mount Athos and its spread in the bulgarian lands: the miracle of Archangels in Docheiariou», *Cyrrillomethodianum* 11 (1987), 215–244.

Κτενάς Χριστοφόρος αρχιμ., *Η εν Αγίω Όρει ιερά, βασιλική, πατριαρχική και σταυροπηγιακή μονή του Δοχειαρίου και αι προς το δούλον Έθνος υπηρεσίαι αυτής (963–1921)*, Αθήνα 1926.

———, «Χρυσόβουλλοι λόγοι της εν Άθω ιεράς βασιλικής πατριαρχικής και σταυροπηγιακής μονής του Δοχειαρίου», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 4 (1927), 285–311.

———, «Σιγγιλιώδη και άλλα πατριαρχικά έγγραφα της εν Άθω ιεράς, βασιλικής, πατριαρχικής και σταυροπηγιακής μονής του Δοχειαρίου», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 5 (1928), 100–130.

———, «Τα κειμηλιαρχεία της εν Άθω ιεράς βασιλικής πατριαρχικής και σταυροπηγιακής μονής του Δοχειαρίου», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 7 (1930), 104–132.

Κύριλλος εκ Σύμρνης, *Προσκυνητάριον του βασιλικού, πατριαρχικού, σταυροπηγιακού τε και σεβασμίου ιερού μοναστηρίου του Δοχειαρίου, του εν τω Αγιωνύμω Όρει του Άθωως*, Βουκουρέστι 1843.

Λάμπρος Σ., *Κατάλογος των εν ταις βιβλιοθήκαις του Αγίου Όρους ελληνικών κωδίκων*, τ. Α', Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1895, 233–269.

Οικονομίδης Ν., «Ιερά Μονή Δοχειαρίου. Κατάλογος του Αρχείου», *Σύμμεικτα* 3 (1979), 197–263.

Oikonomidès N., *Actes de Docheiariou*, Archives de l'Athos XIII, Παρίσι 1984.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Πάντος Δ., *Ο αρχιεπίσκοπος Αχρίδας Πρόχορος (-1550) και οι σχέσεις του με τη μονή Δοχειαρίου (πρώτο μισό του 16ου αιώνα)*, Αθήνα 2009.
- Παπαδόπουλος Θ., *Βιβλιοθήκες Αγίου Όρους. Παλαιά ελληνικά έντυπα*, Αθήνα 2000.
- Pavlikianov C., «A Short Catalogue of the Slavic Manuscripts in the Docheiariou Monastery», *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 14 (2001), 301–320.
- Σμυρνάκης Γ., *Το Άγιον Όρος*, Αθήνα 1903 (επανέκδοση με ευρετήριο, Καρυές 1988).
- Χρήστου Π., *Το Άγιον Όρος, Αθωνική πολιτεία. Ιστορία, τέχνη, ζωή*, Αθήνα 1987.
- Zahariuc P., Marinescu, F., «Documente din arhiva mănăstirii Dochiariu de la Muntele Athos (1655–1678)» [«Έγγραφα από το αρχείο της μονής Δοχειαρίου του Όρους Άθω (1655–1678)»], *Retrospectii medievale. In honorem Professoris emeriti Ioan Caproșu*, Ιάσιο 2014, 607–653.

ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΚΑΡΑΚΑΛΛΟΥ

- Delouis, O., «Un acte de vente inédit de 1321: le monastère de Karakala et la famille des Kabasilas», *Περίβολος* I (2015), 227–250 + 2 εικ.
- Καραθανάσης Α., «Κώδικας της μονής Καρακάλλου της περιόδου 1864–1895 περιέχων ονόματα μοναχών της», *Χρονικά της Χαλκιδικής* 56–57 (2011–2012), 79–92.
- Κουτσούκος Ι., *Μελετήματα: I. Η μονή Μεγίστης Λαύρας. Συμβολαί εις τα περί της ιδρύσεως της Μοναστικής Πολιτείας του Αγίου Όρους. Χιλιετηρίς 963–1963, II. Η μονή Καρακάλλου*, Αθήνα 1962.
- Langlois V., *Le Mont Athos et ses monastères*, Παρίσι 1867, 52–53.
- Lemerle P., «Un chrysobulle d'Andronic II Paléologue pour le monastère de Karakala», *Bulletin de Correspondance Hellénique* 60 (1936), 428–446.
- , «Un praktikon inédit des archives de Karakala (Janvier 1342) et la situation en Macédoine orientale au moment de l'usurpation de Cantacuzène», *Χαριστήριον εις Αναστάσιον Κ. Ορλάνδον*, I, Αθήνα 1964, 278–298.

- Παπαδόπουλος Θ., *Βιβλιοθήκες Αγίου Όρους. Παλαιά ελληνικά έντυπα*, Αθήνα 2000.
- Papangelos J., Tavlakis J., «The Maritime Fort of Monastery Karakallou in Mount Athos», *Πύργοι και κάστρα* (επιμ. Ν. Μουτσόπουλος), Θεσσαλονίκη 1981, 98–121.
- Pavlikianov C., «The Athonite Monastery of Karakallou. Slavic Presence and Slavic Manuscripts», *Palaeobulgarica* 25/1, (2001), 21–45.
- , *The Byzantine Documents of the Athonite Monastery of Karakallou and Selected Acts of the Ottoman Period (1294–1835)*, Sofia 2015.
- Σμυρνάκης Γ., *Το Άγιον Όρος*, Αθήνα 1903 (επανέκδοση με ευρετήριο, Καρυές 1988).
- Τσιγαρίδας Ε., «Εικόνα του Ασπασμού των αποστόλων Πέτρου και Παύλου, έργο του Κωνσταντίνου Παλαιοκάπα στη μονή Καρακάλλου», *Θωράκιον. Αφιέρωμα στη μνήμη του Παύλου Λαζαρίδη* (επιμ. Λούλα Κυπραίου), Αθήνα 2004, 309–312 + εικ. 101–104.
- Χρήστου Π., *Το Άγιον Όρος, Αθωνική πολιτεία. Ιστορία, τέχνη, ζωή*, Αθήνα 1987.
- Χρυσοχοΐδης Κ., «Ιστορικό διάγραμμα της μονής», *Εικόνες Ιεράς Μονής Καρακάλλου* (επιμ. Ευαγγελία Κυπραίου, Ευθύμιος Τσιγαρίδας), Άγιον Όρος 2011, 15–36.
- Χρυσοχοΐδης Κ., Γουναρίδης Π., «Ιερά Μονή Καρακάλλου. Κατάλογος του αρχείου», *Αθωνικά Σύμμεικτα* 1 (1985), 1–104.

ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΦΙΛΟΘΕΟΥ

- Allison, R., «The libraries of Mt Athos: the case of Philotheou», *Mount Athos and Byzantine Monasticism. Papers from the Twenty-Eighth Spring Symposium of Byzantine Studies, University of Birmingham, March 1994* (επιμ. Α. Bryer και Mary Cunningham), (Society for the Promotion of Byzantine Studies 4), Aldershot 1996, 135–154
- , «Founders and refounders of Philotheou monastery on Mount Athos», *Founders and refounders of Byzantine monasteries. Papers of the Fifth Belfast Byzantine International Colloquium 17–20 September 1998* (επιμ. Margaret Mullett), Μπέλφαστ 2007, 465–524.

- , «Kallinikos, Calligrapher of Dionysiou and Abbot of Philotheou», *EIE/IBE, Διεθνὴ Συμπόσια 7: Η ελληνική γραφή κατά τους 15ο και 16ο αιώνες*, Αθήνα 2000, 301–321.
- Γούδας Μ., «Βυζαντικά γράμματα της εν Ἄθῳ Ιερᾶς Μονῆς του Φιλοθέου. Αφιερωτῆριον γράμμα Θεοδώρας Παλαιολογίνης της Φιλανθρωπίνης του ἔτους 6885 (1376)», *Δελτίον της Χριστιανικῆς Αρχαιολογικῆς Εταιρείας* 2 (1925), 3–17.
- Korać Dušan, «The newly discovered charters of Stefan Dušan for the monastery of Philotheou», *Recueil des travaux de l'Institut d'Études Byzantines XXVII–XXVIII*, Βελιγράδι 1989, 185–216.
- Korać Душан, «Светогорски манастир Филотеј и Срби» (Korać Dušan, «Το αθωνίτικο μοναστήρι Φιλοθέου και οι Σέρβοι»), 9 (1997), 7–20.
- Λιάκος Δ., «Ανασκαφικές ἐρευνες στις μονές Βατοπεδίου και Φιλοθέου», *Το Αρχαιολογικό Ἔργο στη Μακεδονία και στη Θράκη* 28 (2014), Θεσσαλονίκη 2019, 627–636.
- Λιάκος Δ., «Ανασκαφικές ἐρευνες στη μονή Φιλοθέου», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 69 (2014): Χρονικά Β2, 2104–2108, Αθήνα 2020.
- Παπαδόπουλος Θ., *Βιβλιοθήκες Αγίου Ὄρους. Παλαιὰ ἑλληνικά ἐντυπα*, Αθήνα 2000.
- Parpulov Georgi, «Philotheou and Stavronikita in AD 1520», *Miscellanea Palaeoslavica* 24/2 (2016), 281–284.
- Richard M., «Les textes hagiographiques du codex Athos Philothéou 52», *Analecta Bollandiana* 93 (1975), 137–156.
- Regel V., E. Kurz, B. Korablev, *Actes de Philothée* (Actes de l'Athos 6), Αγία Πετρούπολη 1913.
- Στρατηγόπουλος Δ., *Ο Νικόλαος Μαλαξός, πρωτοπαπᾶς Ναυπλίου, και το συγγραφικό του ἔργο* (Βυζαντινά Κείμενα και Μελέται 47), Θεσσαλονίκη 2008, 369–370.
- Σμυρνάκης Γ., *Το Ἅγιον Ὄρος*, Αθήνα 1903 (επανέκδοση με ευρετήριο, Καρυές 1988).
- Τσιγάρας Γεώργιος, «Οι τοιχογραφίες του παρεκκλησίου του Τιμίου Προδρόμου της Μονῆς Φιλοθέου», *Μελέτες ιστορίας της μεταβυζαντινῆς τέχνης*, Θεσσαλονίκη 2013, 193–222.
- Τσιρώνης Γεράσιμος (Γεώργιος ιερομ.), *Συμφωνίες και αποκλίσεις των αγιορειτικῶν Τυπικῶν του 19 αἰῶνος (Διονυσίου, Φιλοθέου, Αγίου Παύλου και Κωνσταντονίου) προς την ἐντυπη παράδοση του αγιοσαββιτικοῦ Τυπικοῦ*, Θεσσαλονίκη 2015.

- Βαμβακάς Δ., «Ιερά Μονή Σίμωνος Πέτρας. Κατάλογος του αρχείου», *Αθωνικά Σύμμεικτα* 1 (1985), 105–153.
- Δημητριάδης Β., «Τουρκικά έγγραφα», *Σιμωνόπετρα. Άγιον Όρος* (επιμ. Σ. Παπαδόπουλος), ΕΤΒΑ Α.Ε., Αθήνα 1991, 268–280.
- Θεοφιλόπουλος, μον. Ανδρέας, *Ιερά Μονή Σίμωνος Πέτρας Αγίου Όρους, Άγιον Όρος* 1969.
- Ιερώνυμος Σιμωνοπετρίτης ιερομ., «Οδηγός εφημερίου. Το χειρόγραφο 160 της Σιμωνόπετρας», *Γηθόσυνον σέβασμα. Χαριστήριος τόμος στον Ιωάννη Φουντούλη, τ. Α΄*, Θεσσαλονίκη 2013, 717–752.
- Καδάς Σ.Ν., *Τα σημειώματα των χειρογράφων του Αγίου Όρους. Μονή Σίμωνος Πέτρας*, *Βυζαντινά* 16 (1991), 263–302.
- , «Ο Καλλιγράφος Ιωακείμ Σιμωνοπετρίτης (1899–1962)», *Από τη Μεταβυζαντινή Τέχνη στη Σύγχρονη, 18ος–20ός αι.*, Θεσσαλονίκη 1998, 61–81.
- Καραμπατάκης Α., «Το από 1858 συμφωνητικό αγιογραφήσεως του καθολικού της Ι. Μονής Σίμωνος Πέτρας», *Χρονικά της Χαλκιδικής* 48–49 (2003), 101–116.
- Karustin A., *Zamětki proklonnika Svajatoj Gory* (Σημειώσεις ενός προσκυνητή του Αγίου Όρους), Κίεβο 1864, 276–282.
- Καράς Γ., *Τα ελληνικά έντυπα της Ι. Μ. Σίμωνος Πέτρας*, ΚΝΕ / ΕΙΕ, Αθήνα 1989.
- , «Έντυπα», *Σιμωνόπετρα. Άγιον Όρος* (επιμ. Σ. Παπαδόπουλος), ΕΤΒΑ Α.Ε., Αθήνα 1991, 311–313.
- Κοσμάς, μον. Σιμωνοπετρίτης, «Η ιερά μονή Σίμωνος Πέτρας στην περίοδο της Επανάστασης του 1821», *Η εθνική παλιγγενεσία στη Χαλκιδική και το Άγιον Όρος. Επετειακός τόμος για τα 200 χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση, 1821–2021*, Θεσσαλονίκη 2022, 305–342.
- Κοτσαγεώργης Φ., Κοσμάς, μον. Σιμωνοπετρίτης, «Συμβολή στην ιστορία του Καθολικού της μονής Σιμωνόπετρας», *Αθωνικά Τετράδια* 2 (2015), 45–84.
- Κουντουράκης Δ., «Η Μικρασιατική Καταστροφή μέσα από το Αρχείο της αγιορείτικης μονής Σίμωνος Πέτρας», *Επιστημονική Επετηρίδα της Σχολής Κλασικών και Ανθρωπιστικών Σπουδών του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης* 2 (2022–2023), 299–340.
- Lambros S., «Notes from Athens. Mss lost in the Burning of the

- Monastery of Simopetra», *The Athenaeum* 2802 (9.7.1881), 55.
- Λάμπρος Σ., *Κατάλογος των εν ταις βιβλιοθήκαις του Αγίου Όρους ελληνικών κωδίκων*, τ. Α', Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1895, 114–129.
- Λιάκος Α., Έκθεση για το Αρχείο της Σιμωνόπετρας, δακτυλόγραφο αντίτυπο, 1990.
- Μαρκόπουλος Α., «Επιγραφές», *Σιμωνόπετρα. Άγιον Όρος* (επιμ. Σ. Παπαδόπουλος), ΕΤΒΑ Α.Ε., Αθήνα 1991, 283–294.
- Nastase D., «Les documents roumains des archives du couvent athonite de Simonopétra. Présentation préliminaire», *Σύμμεκτα* 5 (1983), 373–388.
- Nastase D., Marinescu F., «Les Actes Roumains de Simonopetra (Mont Athos), Catalogue Sommaire», *Σύμμεκτα*, τόμ. Ζ', ΚΒΕ / ΕΙΕ, Αθήνα 1987, σ. 275–418.
- Ναστάσε, Δ., «Ρουμανικά έγγραφα», *Σιμωνόπετρα. Άγιον Όρος* (επίμ. Σ. Παπαδόπουλος), ΕΤΒΑ Α.Ε., Αθήνα 1991, 281–283.
- Παπαδόπουλος Σ. (επιμ.), *Σιμωνόπετρα. Άγιον Όρος*, ΕΤΒΑ Α.Ε., Αθήνα 1991,
- Pavlikianov C., *Acta Graeca Simonopetrae (1516–1821). The Surviving Post-Byzantine Documents of the Athonite Monastery of Simonopetra and its Archival Codices A and B*, Σόφια 2022.
- Παυλικιάνωφ Κ., «Η κατηγορία Α6 του νεωτέρου αρχείου της μονής Σιμωνόπετρας υπό το πρίσμα των επιστολών του ηγουμένου της μονής Ζωγράφου προς τον ηγούμενο της Σιμωνόπετρας (1849–1891)», *Βαλκανικά Σύμμεκτα* 10 (1998), 19–48.
- , «Η δομή του Αρχείου της Σίμωνος Πέτρας από το 1809 έως τα μέσα του εικοστού αιώνα», *Τέχνη Γραμματική. Τιμητικός Τόμος στη Stojna Poromanska*, Faber (Βουλγαρία) 2005, 111–149.
- , «Η αθωνική μονή Σιμωνόπετρα από το 1800 έως και το 1830», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 43 (2009), 357–492.
- Πεντζίκης Γ. (επιμ.), *Άγιου Σίμωνος του Αθωνίτου βίος και πολιτεία*, Άγιον Όρος 2000.
- Ριζόπουλος Γ., «Η μονή της Σιμωνόπετρας», εφ. *Η Καθημερινή* (5/1/1992), 3–5.
- Σιδηρόπουλος Γ., «Γεωγραφικό αρχείο πληροφοριών Ιεράς Μονής

- Σίμωνος Πέτρας», *3ο Πανελλήνιο Γεωγραφικό Συνέδριο 1993, Πρακτικά Συνεδρίου*, Αθήνα 1994, 494-507.
- Σίμωνος Πέτρας Μονή, *Ο βίος του αγίου Σίμωνος του Αθωνίτου* (Σιμωνοπετρίτικα 1), Άγιον Όρος 1991.
- Στάθης Γ., *Τα χειρόγραφα βυζαντινής μουσικής. Άγιον Όρος. Μονή Σίμωνος Πέτρας*, Αθήνα 1976.
- , «Μουσικά χειρόγραφα», *Σιμωνόπετρα. Άγιον Όρος* (επιμ. Σ. Παπαδόπουλος), ΕΤΒΑ Α.Ε., Αθήνα 1991, 299-311.
- Σταματόπουλος Κ., «“Ζητείεις” Αγιορειτών στην Ρωσσία: δύο ανέκδοτα οδοιπορικά Σιμωνοπετριτών μοναχών στην Ρωσσία του περασμένου αιώνα (1888-1892)», *Νέα Κοινωνιολογία* 26 (1998), 52-61.
- Σωτηρούδης Π., «Παλαιογραφικά από την Ι. Μ. Σίμωνος Πέτρας», *Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του ΑΠΘ*, Τεύχος Τμήματος Φιλολογίας 4, 1994, σ. 225-244.
- , *Ιερά Μονή Σίμωνος Πέτρας. Κατάλογος ελληνικών χειρογράφων*, Άγιον Όρος 2012.
- Χεκίμογλου Ε., Γρηγορίου Α., «Τα λογιστικά κατάστιχα της μονής Σίμωνος Πέτρας», *ΑΒ΄ Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο. Πρακτικά Συνεδρίου*, Θεσσαλονίκη 2012, 15-42.
- Χρυσοχοΐδης Κ., «Άγιον Όρος. Μονή Σίμωνος Πέτρας», *Μικροφωτογραφήσεις χειρογράφων και αρχείων Β΄: 1978-1980*, ΜΙΕΤ, Ιστορικό και Παλαιογραφικό Αρχείο, Αθήνα 1981, 24 & 47-49.
- , «Ελληνικά έγγραφα», *Σιμωνόπετρα. Άγιον Όρος* (επιμ. Σ. Παπαδόπουλος), ΕΤΒΑ Α.Ε., Αθήνα 1991, 263-267.
- , «Χειρόγραφα», *Σιμωνόπετρα. Άγιον Όρος* (επιμ. Σ. Παπαδόπουλος), ΕΤΒΑ Α.Ε., Αθήνα 1991, 295-299.
- Χρυσοχοΐδης Κ., Γουναρίδης Π., Βαμβακάς Δ., «Κατάλογοι αρχείων: Α΄. Ιερά Μονή Καρακάλλου, Β΄. Ιερά Μονή Σίμωνος Πέτρας», *Αθωνικά Σύμμεικτα* 1, ΚΝΕ / ΕΙΕ, Αθήνα 1985, σ. 105-153.

ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΑΓΙΟΥ ΠΑΥΛΟΥ

- Binon S., *Les origines légendaires et l'histoire de Xéropotamou et de Saint-Paul de l'Athos*, Λουβαίν 1942.
- Кавелин, Л., «Славяно-сербские книгохранилища на Святой Афонской Горе, в монастырях Хиландаре и Святом Павле» (Κα-

- velin, L., «Σλαβοσερβικά αποθετήρια στο Όρος Άθως, στις μονές Χιλανδαρίου και Αγίου Παύλου», *Чтения въ императорскою обществу истори и древностей російскихъ при Московскомъ университетѣ* 1 (1875), 1–52.
- , «Словено-српска књижница на Св. Гори Атонској, у манастиру Хиландару и Св. Павлу» (Kavelin, L., Σλοβενοσερβική βιβλιοθήκη στο Άγιον Όρος Άθως, στις μονές Χιλανδαρίου και Αγίου Παύλου), *Гласник Српског ученог друштва* 44 (1877), 262–300.
- Капустин А., «Замѣтки поклонника Святой Горы» (Κάπουστιν, Α., Σημειώσεις από έναν προσκυνητή του Αγίου Όρους), *Труды Киевской Духовной Академии* 1 (1863), 30–54.
- Κοτσαγεώργης Φ.Π., «Αγιορειτική παρουσία στο Βόρειο Αιγαίο: το τουρκικό αρχείο της Ι.Μ. Αγίου Παύλου για τη Λήμνο (15ος–16ος αι.)», *Μακεδονικά* 32 (1999–2000), 125–165.
- , *Η αθωνική μονή Αγίου Παύλου κατά την οθωμανική περίοδο*, Θεσσαλονίκη 2002.
- , «Αρχείο της Ι.Μ. Αγίου Παύλου. Επιτομές εγγράφων, 1010–1800», *Αθωνικά Σύμμεικτα* 12, Αθήνα 2008.
- Kotzageorgis Ph., «Limitations on the study of ottoman documents in monastery archives. The case of the athonite monastery of St. Paul», *Balkanlar ve italya'da şehir ve Manastır Arşivlerindeki Türkçe Belgeler Semineri (Kassim 2000)*, Άγκυρα 2003, 9–12.
- Λάμπρος Σ., *Κατάλογος των εν ταις βιβλιοθήκαις του Αγίου Όρους ελληνικών κωδίκων*, τ. Α', Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1895, 19–27.
- Λιάκος Δ., «Η στάχωση του κώδικα 456 στην αγιορειτική μονή Αγίου Παύλου», *Αρχονταρικά. Αφιέρωμα στον Ευθύμιο Ν. Τσιγαρίδα*, Αθήνα 2021, 255–266.
- Μαρινέσκου Φ., *Ρουμανικά έγγραφα του Αγίου Όρους. Αρχείο Ιεράς Μονής Αγίου Παύλου*, Αθήνα 2002.
- Παπαδόπουλος, Θ., *Βιβλιοθήκες Αγίου Όρους. Παλαιά ελληνικά έντυπα*, Αθήνα 2000.
- Παπουλίδης Κ., *Ο ελληνικός κόσμος του Αντωνίνου Καρυστιν (1817–1894). Συμβολή στην πολιτική της Ρωσίας στη χριστιανική ανατολή το 19ο αιώνα*, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, Θεσσαλονίκη 1993.
- Petronel Z., F. Marinescu, «Câteva documente privitoare la mănăstiri din Galați păstrate în Arhiva Mănăstirii Sfântul Pavel de

- la Muntele Athos» (Ορισμένα έγγραφα σχετικά με τα μοναστήρια στο Γαλάτσι, που φυλάσσονται στο Αρχείο της Ιεράς Μονής Αγίου Παύλου στο Όρος Άθως), *Arhiva Istorică a României, serie nouă* 1.2 (2004), 35–57.
- Ρορονίς Μ., «Η χριστιανή σουλτάνα Μάρα Μπράνκοβιτς και η ιερά μονή Αγίου Παύλου», *Επιστημονική Επετηρίδα Ιεράς Μητροπόλεως Πέτρας & Χερρονήσου* 6/2 (2015), 137–152.
- Пузовић Љ., «Библиотека Манастира Светог Павла на Светој Гори» (Βιβλιοθήκη της μονής Αγίου Παύλου στο Όρος Άθως), *Читалиште* 25 (нояембар 2014), 45–53.
- Σμυρνάκης Γ., *Το Άγιον Όρος*, Αθήνα 1903 (επανέκδοση με ευρετήριο, Καρβές 1988).
- Sindik D., «Srpske povelje u svetogorskom manastiru Svetog Pavla» (Σερβική διοίκηση στην αθωνική μονή του Αγίου Παύλου), *Mešovita građa* 6 (1978), 181–205, εδώ 183–184.
- Суботић Г., «Обнова манастира Светог Павла у XIV веку» (Subotič, G., Η ανακαίνιση της μονής Αγίου Παύλου τον 14ο αιώνα), 22 (1983), 207–258.
- , «Манастир Богородице Месонисиотисе» (Subotič, G., Η μονή της Παναγίας Μεσονησιώτισσας), *Зборник радова Византолошког института* 26 (1987), 125–171.
- Ταβλάκης Ι., «Νέα ευρήματα από το αρχαίο καθολικό της μονής Αγίου Παύλου (10ος–11ος αι.)», *Δεκάτη* 1 (2003–2004), 44–47.
- Țârlescu Ion Andrei, «Relațiile țărilor Române cu Muntele Athos și manuscrisele românești din bibliotecile acestuia. Mănăstirea Sfântul Pavel. Date noi» (Οι σχέσεις των ρουμανικών περιοχών με το Όρος Άθως και τα ρουμανικά χειρόγραφα από τις βιβλιοθήκες του Μονής Αγίου Παύλου. Καινούρια στοιχεία), *Studii și cercetări de Istoria Artei. Teatru, Muzică, Cinematografie*, serie nouă, 13(57) (2019), 45–62.
- Χρυσοχοΐδης Κ., «Ιερά Μονή Αγίου Παύλου. Κατάλογος του αρχείου», *Σύμμεικτα* 4 (1981), 251–301.
- Zacharia von Lingenthal, «Einige ungedruckte Chrysobullen», *Mémoires de l'Académie imperiale des sciences de St. Petersburg* 44/4 (1893), 19–20.

- Γαβριήλ Σταυρονικητιανός, «Γράμματα του αιμνήστου πατριάρχου Γρηγορίου Ε΄ προς την Ιεράν Μονήν του Σταυρονικήτα», *Γρηγόριος ο Παλαμιάς* 5 (1921), 203–206.
- , «Σημειώματα περγαμινών κωδίκων της Ιεράς Μονής του Σταυρονικήτα», *Γρηγόριος ο Παλαμιάς* 5 (1921), 262–266.
- , «Έγγραφον συμβιβαστικόν Μαχμούτ Βέη υιού Αιππιάς μετά των μοναχών της Μονής Σταυρονικήτα περί του εν Πλανά ευρισκομένου μύλου», *Γρηγόριος ο Παλαμιάς* 5 (1921), 336–339.
- , «Σημειώματα χαρτών κωδίκων της Ιεράς Μονής του Σταυρονικήτα», *Γρηγόριος ο Παλαμιάς* 5 (1921), 406–412.
- , «Έγγραφα της Μονής Σταυρονικήτα», *Γρηγόριος ο Παλαμιάς* 5 (1921), 508–512.
- , «Τα ειληπάρια της Μονής Σταυρονικήτα», *Γρηγόριος ο Παλαμιάς* 8 (1924), 425–429.
- , «Ιστορικά έγγραφα της Μονής Σταυρονικήτα», *Γρηγόριος ο Παλαμιάς* 15 (1931), 270–274.
- Γιαννακόπουλος Α., *Αρχείο της Ι. Μ. Σταυρονικήτα. Επιτομές εγγράφων 1533–1800*, (Αθωνικά Σύμμεικτα 8), Αθήνα 2001.
- Θεοχαρίδης Π., «Οι οικοδομικές φάσεις του πύργου της Μ. Σταυρονικήτα», *Αρχός. Τιμητικός τόμος στον καθηγητή Ν.Κ. Μουτσόπουλο*, Θεσσαλονίκη 1990, 681–699.
- Λάμπρος Σ., *Κατάλογος των εν ταις βιβλιοθήκαις του Αγίου Όρους ελληνικών κωδίκων*, τ. Α΄, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1895, 75–90.
- Μανούσακας Μ., «Συμπληρωματικός κατάλογος χειρογράφων μονής Σταυρονικήτα», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 23 (1953), 305–311.
- Μαυροπούλου-Τσιούμη Χρυσάνθη, Γαλάβαρης Γ., *Ιερά Μονή Σταυρονικήτα – Εικονογραφημένα χειρόγραφα από τον 10ο έως τον 17ο αιώνα*, Άγιον Όρος 2008.
- Μελισσάκης Ζ., «Βιβλιοθήκες των ιερών μονών. Τεκμήρια λατρείας και λογιόσυνης. Ζωντανοί οργανισμοί και χώροι φύλαξης κειμηλίων», *Λόγιοι και λογιόσυνη στο Άγιον Όρος*, Αγιορειτική Εστία, Θεσσαλονίκη 2013, 74–83.
- Nasturel P., «Le monastère athonite de Stavronikita et les Roumains», *Revue des Études Roumaines* 15 (1975), 202–210.

- Οικονομίδης Ν., «Ιερά Μονή Σταυρονικήτα. Κατάλογος του Αρχείου», *Σύμμεικτα* 2 (1970), 437–458.
- Παπαδόπουλος Θ., *Βιβλιοθήκες Αγίου Όρους. Παλαιά ελληνικά έντυπα*, Αθήνα 2000.
- Parpulov G., «Philotheou and Stavronikita in AD 1520», *Palaeoslavica* 24/2 (2016), 281–284.
- Πατρινέλης Χ. κ.ά., *Μονή Σταυρονικήτα. Ιστορία, Εικόνες, Χρυσοκεντήματα*, Αθήνα 1974.
- Σμυρνάκης Γ., *Το Άγιον Όρος*, Αθήνα 1903 (επανέκδοση με ευρετήριο, Καρυές 1988).
- Σταυρονικήτα μονή, *Ιερά μονή Σταυρονικήτα*, Άγιον Όρος 1998.
- Χρήστου Π., *Το Άγιον Όρος, Αθωνική πολιτεία. Ιστορία, τέχνη, ζωή*, Αθήνα 1987.
- Χαρκιολάκης Ν., *Παράδοση και εξέλιξη στην αρχιτεκτονική της Ι.Μ. Σταυρονικήτα Αγίου Όρους*, Άγιον Όρος 1999.
- Χρυσοχοϊδης Κ., «Ο ανέκδοτος άγνωστος “Κώδιξ παραδόσεων των ταξιδιωτών” της μονής Σταυρονικήτα (Εισαγωγικά σχόλια)», *Αρετήν την καλλίστην. Σύμμεικτα προς τιμήν Καλλιόπης (Κέλλυς) Α. Μπουρδάρα*, Αθήνα 2021, 2099–2117.

ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ

- Ιερά Μονή Ξενοφώντος (επιμ.), *Το Νέο Καθολικό Της Ιεράς Μονής Ξενοφώντος. Επετειακή έκδοση 200 ετών από της ανεγέρσεώς του (1819–2019)*, Άγιον Όρος 2019.
- Καδάς Σ., «Σημειώματα χειρογράφων του Αγίου Όρους. Μονή Ξενοφώντος», *Βυζαντινά* 15 (1989), 431–466.
- Λάμπρος Σ., *Κατάλογος των εν ταις βιβλιοθήκαις του Αγίου Όρους ελληνικών κωδίκων*, τ. Α', Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1895, 60–74.
- Μελισσάκης Ζ., «Βιβλιοθήκες των ιερών μονών. Τεκμήρια λατρείας και λογιосύνης. Ζωντανοί οργανισμοί και χώροι φύλαξης κειμηλίων», *Λόγιοι και λογιосύνη στο Άγιον Όρος*, Αγιορειτική Εστία, Θεσσαλονίκη 2013, 74–83.
- Morris Rosemary, «Symeon the Sanctified and the refoundation of Xenophontos», *Founders and Refounders, Papers of the fifth Belfast Byzantine International Colloquium*, Μπέλφαστ 2007, 443–464.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Müller J., *Historische Denkmäler in den Klöstern des Athos*, Slavische Bibliothek I, Βιέννη 1851, 147–199.
- Παζαράς Θ., «Ο γλυπτός διάκοσμος του παλαιού καθολικού της μονής Ξενοφώντος στο Άγιον Όρος», *Δελτίον Χριστιανικής και Αρχαιολογικής Εταιρείας* 14 (1987–1988), 33–48.
- Παπαδόπουλος Θ., *Βιβλιοθήκες Αγίου Όρους. Παλαιά ελληνικά έντυπα*, Αθήνα 2000.
- Papachryssanthou Denise (επιμ.), *Actes de Xénophon*, Archives de l'Athos XV, Παρίσι 1986.
- Πασχαλίδης Σ., *Προσκυνητάριον Ιεράς Μονής Ξενοφώντος, Άγιον Όρος* 2012.
- Petit L., *Actes de l'Athos I. Actes de Xénophon*, πρώτο παράρτημα του 10ου τόμου του περιοδικού *Византийский Временник (Βυζαντινά Χρονικά)* 10 (1903) (β' έκδ., Άμστερνταμ 1964).
- Σμυρνάκης Γ., *Το Άγιον Όρος*, Αθήνα 1903 (επανέκδοση με ευρετήριο, Καρυές 1988).
- Τραΐου Ελευθερία (επιμ.), «Ιερά Μονή Ξενοφώντος. Χίλια χρόνια ιστορικού βίου», *Επτά Ημέρες Καθημερινής*, Αφιέρωμα (20.12.1998), Αθήνα 1998.
- Τσιγάρας Γ., «Ο νέος κτίτωρ της Μονής Ξενοφώντος Παΐσιος Κausοκαλυβίτης και η ανασύσταση των αθωνικών κοινοβίων», *Μνήμη Ιακώβου. Τόμος εις μνήμην του Μητροπολίτου Πριγκιπωνήσων κυρού Ιακώβου Σωφρονιάδη (1947–2018)* (επιμ. Μ. Γ. Βαρθούνης, Π. Δ. Ριζόπουλος), Θεσσαλονίκη 2020, 295–324.
- Fotić A., «Xenophontos in the Ottoman Documents of Chilandar (16th–17th C.)», *Hilandarski Zbornik* 12 (2008), 197–213.
- Χρήστου Π., *Το Άγιον Όρος, Αθωνική πολιτεία. Ιστορία, τέχνη, ζωή*, Αθήνα 1987.
- Χρυσοχοΐδης Κ., «Ιστορία (998–1998)», *Ιερά Μονή Ξενοφώντος. Εικόνες*, Άγιον Όρος 1998, 17–44.
- Zahariuc, P., F. Marinescu, *Documente românești din arhiva Mănăstirii Xenofon de la Muntele Athos (= Ρουμανικά έγγραφα από το αρχείο της μονής Ξενοφώντος του Όρους Άθω)*, Ιάσιο 2010.

ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ

- Αγγελάκος Βαρθολαάμ μον. Γρηγοριάτης, *Η εν Αγίω Όρει Άθω ιερά μονή του Αγίου Γρηγορίου (1300–1921)*, Θεσσαλονίκη 1921.

- , *Έγγραφα της εν Αγίω Όρει ιεράς μονής Οσίου Γρηγορίου*, τ. Α', Θεσσαλονίκη 1929.
- Αγιορειτική Εστία, *Έντυπα Προσκυνητάρια Αγίου Όρους. 18ος αιώνας* (εισαγωγή Κρίτων Χρυσοχοΐδης), Αθωνικά Ανάλεκτα 7, Θεσσαλονίκη 2014.
- Αντωνίου Κ., Π. Θεοχαρίδης, «Προανασκαφική και αρχιτεκτονική προμελέτη για την ανέγερση νέας πτέρυγας στην ανατολική πλευρά της μονής Γρηγορίου Αγίου Όρους», *Συντήρηση και αναβίωση παραδοσιακών κτιρίων και συνόλων*, Θεσσαλονίκη 1983, 245-277.
- Βησσαρίων Γρηγοριάτης, αρχιμ., *Κώδιξ ιστορικού μοναχολογίου της εν Αγίω Όρει Άθω ιεράς μονής του οσίου Γρηγορίου (1282-1910)*, Άγιον Όρος 1954.
- , *Λόγος εγκωμιαστικός εις τους κτίτορας της εν Αγίω Όρει Άθω ιεράς μονής του Οσίου Γρηγορίου*, χ.τ. 1959.
- Εσωτερικός Κανονισμός του εν Αγίω Όρει Άθω ιερού κοινοβίου του Οσίου Γρηγορίου*, χ.τ. 1927.
- Θησαυροί του Αγίου Όρους. Έκθεση κεμπλίων στο Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού στα πλαίσια της πολιτιστικής πρωτεύουσας της Ευρώπης*, Ιερά Κοινότης Αγίου Όρους Άθω, Υπουργείο Πολιτισμού / Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, Οργανισμός Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης, Θεσσαλονίκη 1997, 354-359.
- Καδάς Σ., «Εικονογραφημένο Προσκυνητάριο των Αγίων Τόπων (Κώδιξ 159 της μονής Γρηγορίου)», *Κληρονομία* 9 (1977), 370-432.
- Κουρίλας Ευλόγιος Γ. «Η εν Αγίω Όρει Μονή του Αγ. Γρηγορίου», *Γρηγόριος ο Παλαμάς* 6 (1922), 570-577.
- Λάμπρος Σ., «Ο αγιορειτικός κώδιξ του Ερμά», *Μικταί σελίδες*, Αθήνα 1905, 469-477.
- Μιχελουδάκης, Σ., *Προσκυνηματικές περιηγήσεις στο Άγιον Όρος μέσα από τα βιβλία εντυπώσεων της ιεράς μονής Οσίου Γρηγορίου Αγίου Όρους (1923-1973)*, Θεσσαλονίκη 2013.
- Παπαδόπουλος Θ., *Βιβλιοθήκες Αγίου Όρους. Παλαιά ελληνικά έντυπα*, Αθήνα 2000.
- Πάππας Β.Ν., «Η συμβολή του μετοχίου “Παρθενών” της Ι. Μονής Γρηγορίου στον Μακεδονικό αγώνα», *Παγγαλκιδικός Λόγος* 25 (2015), 25-26.
- Σμυρνάκης Γ., *Το Άγιον Όρος*, Αθήνα 1903 (επανέκδοση με ευρετήριο, Καρυές 1988).

- Τσιγαρίδας Ε., «Άγνωστες εικόνες του Θεοφάνους του Κρητός στην Ι. Μ. Γρηγορίου στο Άγιον Όρος», *Μακεδονικά* 28 (1991–1992), 513–514.
- Χρήστου Π., *Το Άγιον Όρος, Αθωνική πολιτεία . Ιστορία, τέχνη, ζωή*, Αθήνα 1987.
- Ψαλλίδας Α. (επιμ.), *Περιγραφή του μοναστηρίου του Αγίου Νικολάου, του επωνομαζομένου του Γρηγορίου εν τω Άθωνι*, Βιέννη 1791.

ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΕΣΦΙΓΜΕΝΟΥ

- Αθανάσιος, ηγούμενος Εσφιγμενίτης, *Ιερά Μονή Εσφιγμένου. Περιγραφή και συνοπτική ιστορία αυτής*, Αθήνα 1973.
- Cacharelías D., *The Mount Athos Esphigmenou 14 codex: Pagan and Christian Myth in Middle Byzantine Manuscript Illumination*, Νέα Υόρκη 1995.
- Curzon R., *Visit to monasteries in the Levant*, Λονδίνο 1849.
- Цветковић Бр., Есфигменска повеља Деспота Ђурђа Бранковића: Фантастична архитектура, Жича, Есфигмен или небески станови? (Cvetković Branislav, The Esphigmenou Chrysobull of Despot Djuradj Branković: Fantastic Architecture, Žiča, Esphigmenou or the Celestial Dwellings?), *Σύμμεκτα. Collection of Papers Dedicated to the 40th Anniversary of the Institute for Art History, Faculty of Philosophy, University of Belgrade*, 2012, 347–363.
- Γεδεών Μ., «Θεόδωρος, ο καλλιγράφος της μονής Εσφιγμένου», *Εκκλησιαστική Αλήθεια* 8 (1887–1888), 391–393· 9 (1888–1889), 78–80, 94–96, 101–104, 109–112.
- Οι Θησαυροί του Αγίου Όρους. Εικονογραφημένα χειρόγραφα*, τ. Β', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1975, 200–204.
- Λάμπρος Σ., *Κατάλογος των εν ταις βιβλιοθήκαις του Αγίου Όρους ελληνικών κωδίκων*, τ. Α', Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1895, 170–199.
- Lefort J., *Actes d'Esphigmenou* (Archives de l'Athos VI), Παρίσι 1973.
- Μελισσάκης Ζ., *Αρχείο της Ι. Μ. Εσφιγμένου. Επιτομές μεταβυζαντινών εγγράφων*, Αθωνικά Σύμμεκτα 11, ΕΙΕ/ΙΒΕ, Αθήνα 2008.
- , «Βιβλιοθήκες των ιερών μονών. Τεκμήρια λατρείας και λογιούσης. Ζωντανοί οργανισμοί και χώροι φύλαξης κει-

- μπλίων», *Λόγιοι και λογιосύνη στο Άγιον Όρος*, Θεσσαλονίκη, Αγιορειτική Εστία, 2013, 74–83.
- Pavlikianov C., «The relations between the athonite monasteries of Esphigmenou and Zographou from the 16th to the 18th century. A recently discovered archive evidence», *Göttinger Beiträge zur Byzantinischen und Neugriechischen Philologie* 3 (2003), 47–60.
- Petit L., W. Regel, «Actes d'Esphigrninou (Actes de l' Athos 3)», *Vizantiiski Vremennik* 12, Αγία Πετρούπολη 1906.
- Πολυβίου Μ., «Το τέμπλο του καθολικού της μονής Εσφιγμένου. Οι πληροφορίες των πηγών για την κατασκευή του», *Το Αρμολόι. Χαριστήριο τόμος στον καθηγητή Αργύρη Π. Πετρονάκη*, Θεσσαλονίκη 2021, 55–76.
- Σμυρνάκης Γ., *Το Άγιον Όρος*, Αθήνα 1903 (επανέκδοση με ευρετήριο, Καρυές 1988).
- Χρήστου, Π., *Το Άγιον Όρος, Αθωνική πολιτεία. Ιστορία, τέχνη, ζωή*, Αθήνα 1987.

Επίσημες ιστοσελίδες της μονής Εσφιγμένου:

<http://esfigmenou.blogspot.com/>

<https://www.esphigmenou.com/>

<https://www.esphigmenou.gr/>

ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ

- Акты русского на святом Афоне монастыря св. великомученика и целителя Пантелеимона, Киев 1873 (Πράξεις της ρωσικής μονής του Μεγαλομάρτυρος και Ιαματικού Παντελεήμονος στο Όρος Άθως, Κίεβο 1873).*
- Aland K., Aland Barbara, *The Text of the New Testament: An Introduction to the Critical Editions and to the Theory and Practice of Modern Textual Criticism*, Μίσιγκαν²1995.
- Афонский архив XX века. Документы Русского Свято–Пантелеимоновского монастыря 1917–1941, Москва 2014 (Αθωνικά αρχεία του 20ού αιώνα. Έγγραφα της ρωσικής Μονής Αγίου Παντελεήμονος 1917–1941, Μόσχα 2014).*
- Афонский Инок, Русский скит на Афоне Новая Фиваида, Москва 2013 (Αθωνίτης μοναχός, Η ρωσική σκίτη της Νέας Θηβαΐδας στο Όρος Άθως, Μόσχα 2013).*

- Aubineau M., «Un nouveau “panegyricon chrysostomien” pour les fêtes fixes de l’année liturgique: Athos Panteleimon 58», *Analecta Bollandiana* 92 (1974), 79–96.
- Βαφειάδης Κ., *Εγχειρίδια ζωγραφικής στο Βυζάντιο. Η μαρτυρία του κώδικος I.M. Παντελεήμονος 259*, Αθήνα 2017.
- Бибиков М.В., «IV. Акты монастырей Афона» & «V. Акты Русского монастыря св. Пантелеимона на Афоне», (Μπίμπικοφ Μ.Β., «4. Πράξεις μονών του Άθω» & «5. Πράξεις της ρωσικής μονής του Αγίου Παντελεήμονα στον Άθω»), *Byzantinorossica* III (2018), Iò: 131–190 & ÷:191–252.
- , «О относима манастира Светог Пантелејмона са светом (извесна питања и недоумице поводом српско-руских веза)» («Για τις σχέσεις ανάμεσα στη μονή του Αγίου Παντελεήμονα και τον κόσμο (κάποια ερωτήματα και σκέψεις για τις σερβορωσικές σχέσεις)»), *Афон и славянскиј мир, Святая Гора Афон/ Άγιο Όρος* 2014, 35–46.
- Бибиков, М.В., Талалай М., Родионова О.Д., Герд Л., «История Русского Афона с древнейших времен до 1917 г.» (Μπίμπικοφ Μ.В., Μ. Ταλαλάι, Όλγα Ροντιόνοβα, Λόρα Γκερντ, «Η ιστορία του ρωσικού Άθω από την αρχαιότητα μέχρι το 1917»), *История Русского Православного зарубежья*. Том I, Москва 2016, 184–318.
- Булгаков, Ф. И., *Иллюстрированная история книгопечатания и типографского искусства*. Т. 1. СПб., 1889 (Μπουλγκάκοφ, Φ.Ι., *Εικονογραφημένη ιστορία της εκδοτικής και τυπογραφικής τέχνης*, Αγία Πετρούπολη 1889).
- Герд Лора, *Русский Афон 1878–1914. Очерки церковно-политической истории*, Москва 2010 (Γκερντ, Λόρα, *Ο ρωσικός Άθω 1878–1914. Σκαριφήματα για την εκκλησιαστική πολιτική ιστορία*, Μόσχα 2010).
- , «Ρωσικά σχέδια για το καθεστώς του Αγίου Όρους στα χρόνια των Βαλκανικών πολέμων», *Το Άγιον Όρος στα χρόνια της απελευθέρωσης* (Πρακτικά Ζ΄ διεθνούς συνεδρίου), Θεσσαλονίκη 2013, 27–35.
- , «Russia and Mount Athos (1878–1914)», *Russian Policy in the Orthodox East: The Patriarchate of Constantinople (1878–1914)*, Βαρσοβία/Βερολίνο 2014, 84–98.
- , «Από την αλληλογραφία του μοναχού Ματθαίου, βιβλιοφύλακα της I. M. Αγ. Παντελεήμονος του Αγίου Όρους»,

- Άγιον Όρος και Λογισύνη, Πρακτικά Η' Διεθνούς Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη, 2014, 353–364.
- , «Russian Research Work in the Archives of Mount Athos», *Lire les Archives de l'Athos* (Travaux et Memoires 23/2), 527–551, Παρίσι 2019.
- Gregory C. R., *Textkritik des Neuen Testamentes*, Leipzig 1909.
- «Краткая записка о путешествии магистра Казанского университета В. Григоровича», *Журнал министерства народного просвещения* 1847, часть 54 («Σύντομο σημείωμα για την περιοδεία του δασκάλου στο Πανεπιστήμιο Καζάν Β. Γκριγκόροβιτς», *Εφημερίδα του Υπουργείου Δημοσίας Εκπαιδύσεως* 1847, μέρος 54).
- Григорович В. И., *Очерк путешествия по европейской Турции*, Москва 1877 (Γκριγκόροβιτς, Β.Ι., *Δοκίμιο μιας περιοδείας σε όλη την Ευρωπαϊκή Τουρκία*, Μόσχα 1877).
- Δανιήλ μοναχός, *Ιστορική μελέτη περί της αναφύσεως διαφορών εν τη κατ'Αθω ιερά μονή του Αγίου Παντελεήμονος*, Πάτρα 1927.
- Della Dora Veronica, «Light and sight: Vasilij Grigorovich Barskij, Mount Athos and the geographies of eighteenth-century Russian Orthodox Enlightenment», *Journal of Historical Geography* 53 (2016), 86–103.
- Дмитриевский А.А., *Русские на Афоне. Очерк жизни и деятельности игумена священноархимандрита Макария (Сушкина)*, Москва 2010 (Ντιμιτρίεφσκι Α.Α., *Ρώσοι στον Άθω. Δοκίμιο για τη ζωή και το έργο του ηγουμένου αρχιμανδρίτη Μακαρίου (Σύσκιν)*, Μόσχα 2010).
- Δωρόθεος μοναχός, *Το Άγιο Όρος. Μύηση στην Ιστορία του και τη ζωή του*, 2 τ., Κατερίνη 1985.
- Dykstra T., *Heresy on Mt. Athos: Conflict over the Name of God among Russian Monks and Hierarchs, 1912–1914*, χ.τ. 1988.
- Živojinović Mirjana, «Οι Καταλανοί στο Άγιον Όρος σύμφωνα με τον Βίο του Αρχιεπισκόπου Δανιήλ του Β'», *Αθωνικά Τετράδια* 1 (2014), 9–17.
- Зубов Д.В., «Методика реконструкции актового наследия Свято-Пантелеимонова монастыря» (Ζυμπόφ, Δ.Β., «Μέθοδοι για την αναδιάρθρωση της συλλογής μοναστικών αρχείων (Ι.Μ. Αγίου Παντελεήμονος του Όρους Άθως)»), *Αφον и славянский мир, Святая Гора Афон (Άγιον Όρος)* 2014, 154–164).
- Ивашенко, Арсений архим., *По поводу вопроса об Афонском мона-*

- στυρε святого Пантелеймона*, Санктпетербург 1876 (Ιβασένκο Αρσένι αρχιμανδρίτης, *Για το ζήτημα της αθωνικής μονής Αγίου Παντελεήμονος*, Αγία Πετρούπολη 1876).
- Иоаким игумен, *Сказание о Святой Афонской Горь*, Санкт-Петербург 1882 (Ιωακείμ ηγούμενος της μονής Αγίου Παντελεήμονος, *Ιστορικό του Όρους Άθως*, Αγία Πετρούπολη 1882).
- Исаченко Татьяна, «Афон: Рукописные источники в Российской Государственной Библиотеке» (Ισασένκο, Τατιάνα, «Άθως: Συλλογές χειρογράφων της Ρωσικής Κρατικής Βιβλιοθήκης»), *Quaestio Rossica* 6.4 (2018), 995–1014.
- Καράπας Ν.Ε., «Εντυπώσεις από τον Άγιον Όρος», *Άγιος Παύλος ο Επροποταμίτης* 40–43 (Σεπ.–Δεκ. 1953), 646.
- Каптерев Н., «Русская благотворительность монастырям Святой Горы Афонской в XVI, XVII и XVIII столетиях», *Чтения в Императорском обществе истории и древностей Российских при Московском*, Москва 1882, январь-апрель. Ч. I. (Καπτέρεφ, Ν., «Ρωσική φιλανθρωπία στις μονές του Όρους Άθως κατά τον 16ο, 17ο και 18ο αιώνα», *Μελέτες της Αυτοκρατορικής Εταιρείας για τη ρωσική ιστορία και τις αρχαιότητες του πανεπιστημίου της Μόσχας*, Μόσχα 1882, Ιαν.–Απρ., Μέρος Α΄).
- Ковалевский А., *Иеросхимонах Иероним, духовник русскаго на Св. Афонской Горь Пантелеимонова монастыря*, Москва 1901 (Κοβαλέβσκι Α., *Ιερομόναχος Ιερώνυμος. Πνευματικός πατέρας της μονής Αγίου Παντελεήμονος στο Άγιον Όρος*, Μόσχα 1900).
- Lemerle P., «Un acte du despote Andronic Paléologue (?) pour le couvent de Saint-Pantéléimon», *Orientalia Christiana Periodica* 13 (1947), 562–571.
- Loch S., *The Holy Mountain*, Λονδίνο 1967.
- Μεταξάκης Μ., μητροπολίτης Κιτίου, *Το Άγιον Όρος και η ρωσική πολιτική εν Ανατολί*, Αθήνα 1913.
- Model, Serge père, «Le monastère de Saint-Pantéléimon au Mont Athos, demeure de saint Silouane et du père Sophrony», *Buisson Ardent* 22 (2016), 1–13.
- Мошин В. А., «О периодизации русско-южнославянских литературных связей X–XV вв.», *Труды отдела древнерусской литературы Института русской литературы РАН*. Т. 19, 1963 (Μοσίν Β.Α., «Για τη χρονολόγηση των ρωσο-νοτιοσλαβικών σχέσεων από τον 10ο μέχρι τον 15ο αιώνα», *Πρακτικά του*

- Τμήματος Παλαιάς Ρωσικής Γραμματείας του Ινστιτούτου Ρωσικής Γραμματείας της Ρωσικής Ακαδημίας Επιστημών, τόμ. 19, 1963).
- Nasturel P., «Scarlat Callimachi et le monastère de Saint-Pantéléimon», *Balkanica* VIII (1945), 179–186.
- Никитин, Августин архим., «Русский Афон в записках русских паломников» (Νικίτιν Αυγουστίνος Αρχιμανδρίτης, «Ο ρωσικός Άθως στα ημερολόγια Ρώσων προσκυνητών»), *Христианское чтение* 4 (2016), 238–262.
- Павловский А. (сост.), *Спутникъ русскаго паломника по Св. Горѣ Афону*, Москва 1905 (Παβλόβσκι Α. (επιμ.), *Ο σύντροφος ενός Ρώσου προσκυνητή στο Άγιον Όρος Άθως*, Μόσχα 1905).
- Паυλικιάνωφ Κ., «Οι Σλάβοι στην Αθωνική μονή του Αγίου Παντελεήμονος», *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 13 (1999), 263–281.
- Παπαγγελος Ι., «Περί των Ρώσων στο Άγιον Όρος», *Παγχαλκιδικός Λόγος* 25 (2015), 18–19.
- , «Η ρωσική πολιτική στο Άγιον Όρος κατά τον 19ο αιώνα και η δραστηριότητα των αγιορειτών ρώσων στην περιοχή της Καβάλας», *Η Καβάλα και η περιοχή της* (Πρακτικά Συνεδρίου, Καβάλα 1977), Θεσσαλονίκη 1980, 407–418.
- Παπαδόπουλος Θ., *Βιβλιοθήκες Αγίου Όρους. Παλαιά ελληνικά έντυπα*, Αθήνα 2000
- Παπακόστας Γ., *Ο Étyle Legrand και η ελληνική βιβλιογραφία. Αρχαιακή μελέτη*, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 2011.
- Παπαστάθης Χ., «Πέντε έγγραφα του ελληνικού Προξενείου Θεσσαλονίκης περί της ρωσικής πολιτικής εν Αγίω Όρει», *Γρηγόριος ο Παλαμάς* 50 (1967), 476–489.
- Петрунина О.Е., *Афонский вопрос в 1912–1917 гг. по материалам русских дипломатических источников*, Святая Гора Афон 2015 (Πετρούνινα Όλγα, *Το αθωνικό ζήτημα στα 1912–1917, σύμφωνα με υλικό από ρωσικές διπλωματικές πηγές*, Άγιον Όρος 2015).
- Пономарев, Д. свящ., «Переписка библиотекаря Свято-Пантелеимонова монастыря схимонаха Матфея Ольшанского с выдающимися деятелями науки России» (Πονομάρεφ Δ. ιερέας, «Αλληλογραφία του μεγαλόσχημου μοναχού Ματθαίου, βιβλιοθηκάρου της μονής Αγίου Παντελεήμονος, με διακεκριμένους λογίους στη Ρωσία»), *Христианское чтение* 4 (2016), 236–283.

- Πορφυρίη (Успенский), архим. *Указатель актов, хранящихся в обителях Святой Горы Афонской*, Санкт-Петербург 1847 (Πορφύριος (Ουσπένσκι) αρχιμ., *Ευρετήριο πράξεων που φυλάσσονται στα μοναστήρια του Αγίου Όρους*, Αγία Πετρούπολη 1847).
- Πορφυρίη (Успенский), επ. *Книга бытия моего* (Πορφύριος (Ουσπένσκι), επίσκοπος, *Το βιβλίο της ζωής μου*):
- Τ. 1, Санкт-Петербург 1910. С. 726. Письмо графу А. П. Толстому от 4 окт. 1858 г. (τόμ. 1, Αγία Πετρούπολη 1910. σ. 726. Επιστολή στον κόμη Π.Α. Τολστόυ, 4 Οκτωβρίου 1858).
- Τ. 7. Санкт-Петербург 1901 (Πορφύριος (Ουσπένσκι), επίσκοπος, *Το βιβλίο της ζωής μου*, Αγία Πετρούπολη 1901.)]
- Ruijven D.A. van, «Le “Rossikon” ou la monastère russe de St-Pantéléimon au Mont-Athos», *Irénikon* 30 (1957), 44–59.
- Св. Пантелеимонова монастырь (изд.), *Русский афонский отечник XIX–XX веков.-Русского Свято-Пантелеимонова монастыря на Афоне*, Афон 2012 (Μονή Αγίου Παντελεήμονος (εκδ.), *Ρώσοι Αθωνίτες Πατέρες του 19ου–20ού αιώνα. Ρωσική Μονή Αγίου Παντελεήμονος στον Άθω*, Άθως 2012).
- , *Μοναχολογίη ρωσского Свято-Пантелеимонова Μοναστηря на Афоне*, Святая Гора Афон 2013 (*Μοναχικά κατάστιχα της μονής Αγίου Παντελεήμονος στον Άθω*, Όρος Άθως 2013).
- , *Κατάλογος рукописей, печатных книг и архивных материалов русского Свято-Пантелеимонова Μοναστηря на Афоне*, Гора Афон 2013 (*Κατάλογος χειρογράφων, έντυπων βιβλίων και αρχειακού υλικού της ρωσικής μονής Αγίου Παντελεήμονα στον Άθω*, Όρος Άθως 2013).
- , *Афонский период жизни архиепископа Василия (Кривошеина) в документах*. Святая Гора Афон 2014 (*Η αθωνική περίοδος στη ζωή του Αρχιεπισκόπου Βασιλείου (Κριβοσέιν) σε τεκμήρια*, Όρος Άθως 2014).
- , *Старцы-возобновители Русского Свято-Пантелеимонова монастыря на Афоне. Духовник Иероним*. Святая Гора Афон 2014 (*Γέροντες-Ανανεωτές της ρωσικής μονής Αγίου Παντελεήμονος στο Άγιον Όρος. Ο εξομολόγος Ιερώνυμος*, Άγιον Όρος 2014).
- , *Κατάλογος архивного фонда Русского Свято-Пантелеимонова монастыря на Афоне*. Том 7, ч. 4. Святая Гора Афон 2015 (*Κατάλογος των αρχείων της ρωσικής μονής Αγίου Παντελεήμονος στο όρος Άθως*, Όρος Άθως 2015).

- , *Письма выдающихся церковных и светских деятелей России старцам русского Свято-Пантелеимонова монастыря на Афоне*. Гора Афон 2015 (Επιστολές από διακεκριμένους εκκλησιαστικούς και λαϊκούς ηγέτες της Ρωσίας προς τους γέροντες της ρωσικής μονής του Αγίου Παντελεήμονος στον Άθω, Όρος Άθως 2015).
- , *Афонское Добротолюбие о безмолвии молитве*. Гора Афон 2015 (Αθωνική φιλοκαλία περί ψυχαστικής προσευχής, Όρος Άθως 2015).
- , *Каталог рукописей, печатных книг и архивных материалов русского Свято-Пантелеимонова Монастыря на Афоне*. Гора Афон 2015 [Catalog of manuscripts, printed books and archival materials of the Russian St. Panteleimon Monastery on Athos. Mount Athos 2015] (Κατάλογος χειρογράφων, έντυπων βιβλίων και αρχαιακού υλικού της ρωσικής μονής Αγίου Παντελεήμονος στον Άθω, Όρος Άθως 2015).
- , *История Русского Свято-Пантелеимонова монастыря на Афоне с древнейших времен до 1735 года*. Том 4. Святая Гора Афон 2015 (Η ιστορία της ρωσικής μονής Αγίου Παντελεήμονος στο Όρος Άθως από παλιά μέχρι το 1735, Όρος Άθως 2015).
- , *История Русского Свято-Пантелеимонова монастыря на Афоне с 1735 до 1912 года*. Том 5. Святая Гора Афон 2015 (Ιστορία της ρωσικής μονής Αγίου Παντελεήμονος στον Άθω από το 1735 μέχρι το 1912, Όρος Άθως 2015).
- , *История Русского Свято-Пантелеимонова монастыря на Афоне с 1912 до 2015 года*. Том 6. Святая Гора Афон 2015 (Ιστορία της ρωσικής μονής Αγίου Παντελεήμονος στον Άθω από το 1912 μέχρι το 2015, Όρος Άθως 2015).
- , *Старцы-возобновители Русского Свято-Пантелеимонова монастыря на Афоне. Часть вторая: Игумен русских афонцев – старец Макарий*. Святая гора 2016 (Γέροντες-Ανανεωτές της ρωσικής μονής Αγίου Παντελεήμονος στο Άγιον Όρος. Ο γέρον Μακάριος, Άγιον Όρος 2016).
- , *Монахологии русских обителей на Афоне*. Гора Афон 2016 (Μοναστικά κατάστιχα ρωσικών μονών στον Άθω, Όρος Άθως 2016).
- Σμυρνάκης Γ., *Το Άγιον Όρος*, Αθήνα 1903 (επανέκδοση με ευρετήριο, Καρυές 1988).

- Смирнов, А., *Две недели на Святой Горе*, М., 1887 (Σμιρνόφ Α., *Δυο εβδομάδες στο Άγιον Όρος*, Μ. 1887).
- Соколов И., *Афонское монашество в его прошлом и современном состоянии*. Санкт-Петербург, 1904 (Σοκόλοφ, Ι., *Αθωνίτικος μοναχισμός χθες και σήμερα*, Αγία Πετρούπολη 1904).
- Соловьев А. В., *История русского монашества на Афоне*, Белград 1932 (Σολόβιεφ Α.Β., *Η ιστορία του ρωσικού μοναχισμού στον Άθω*), Βελιγράδι 1932.
- Τανταλίδης Ι., *Περί του ζητήματος της εν Άθω ιεράς μονής του Αγίου Παντελεήμονος*, Κωνσταντινούπολη 1874.
- Ταχιάος Α.-Αι., «Ένα αγιορείτικο μοναστήρι που χάθηκε: Η παλαιά μονή Ρωσικού όπως την περιγράφει ο Βασίλειος Γρηγόροβιτς-Μπάρσκυ», *Αφιέρωμα στη μνήμη του Σωτήρη Κίτσα*, Θεσσαλονίκη 2001, 615–641.
- Тахиаос Α.-Θ., *Славянские рукописи Свято-Пантелеимонова монастыря на Афоне*, Санкт-Петербург 2012 (Ταχιάος Α.-Αι., *Σλαβονικά χειρόγραφα της μονής Αγίου Παντελεήμονος στον Όρος Άθως*, Αγία Πετρούπολη 2012).
- Троицкий, П., *История русских обителей Афона в XIX–XX веках*, Москва 2009 (Τροϊτσκι Π., *Ιστορία των ρωσικών μονών του Άθω στον 19ο–20ό αιώνα*, Μόσχα 2009).
- Τσιοράν Γ., *Σχέσεις των Ρουμανικών Χωρών μετά του Άθω και των μονών Κουτλουμουσίου, Λαύρας, Δοχειαρίου και Αγίου Παντελεήμονος ή των Ρώσων*, Αθήνα 1938.
- Varpeiades C., «Byzantine painting treatises: the case of Codex Panteleimoniensis 259», *I quaderni del m.æ.s. XVI* (2018), 133–143.
- Флоринский И. *Афонские акты и фотографические снимки с них в собраниях П. И. Севастьянова*, Санкт-Петербург 1880 (Φλορίνσκυ Ι., *Πράξεις του Άθω και φωτογραφίες τους στις συλλογές του Π.Ι. Σεβαστυάνοφ*, Αγία Πετρούπολη 1880).
- Фонкич Б.Л., *Греческо-русские культурные связи в XV–XVII вв.* Москва 1977 (Φόνκις Β.Λ., *Ελληνορωσικές πολιτιστικές σχέσεις στους 15ο–17ο αιώνες*, Μόσχα 1977).
- Fotić A., «From Mount Athos Stories: An Unusual “Union” between Hilandar and St Panteleimon in the 16th and 17th Centuries», *Facta Universitatis*, Series: Philosophy, Sociology, Psychology and History 17/2 (2018), 119–125, Νις 2018.
- Χρήστου Π., *Το Άγιον Όρος. Αθωνική Πολιτεία. Ιστορία, τέχνη, ζωή*, Θεσσαλονίκη 1987

- Цветковић Б., «Рукописни катехизис из манастира Св. Пантелејмона на Атосу» (Τσβέτκοβιτς Β., «Χειρόγραφη κατήχηση από τη μονή Αγίου Παντελεήμονα στον Άθω»), *Археογραφски прилози* 21 (1999), 333–361.
- Шкаровский М.В., «Российская политика в отношении Афона в начале XX в.» (Σκαρόβσκι Μ., «Ρωσικές πολιτικές στο Όρος Άθως στις αρχές του 20ού αιώνα»), *Христианское чтение* 4 (2016), 303–349.
- , «Благотворительная деятельность русского афонского Свято-Пантелеимонова монастыря в XIX – начале XX в.» («Κοινωνική διακονία της ρωσικής μονής Αγίου Παντελεήμονα στο Όρος Άθως. 19ος–αρχές 20ού αιώνα»), *Христианское чтение* 1 (2017), 319–350.
- Schultze B., «Der Streit um die Göttlichkeit des Namens Jesu in der russischen Theologie», *Orientalia Christiana Periodica* 17 (1951), 321–394.
- Шумило С.В., ««Автобиография» схиεпископа Петра (Ладыгина) как источник по истории Пантелеимонова монастыря и Андреевского скита на Афоне» (Σουμίλο Σ.В., «Η “Αυτοβιογραφία” του Αρχιεπισκόπου Πέτρου (Λαντύγκιν) ως πηγή για την ιστορία της μονής Αγίου Παντελεήμονος και της σκήτης του Αγίου Ανδρέα στο Όρος Άθως»), *Афон и славянский мир*, Святая Гора Афон (Άγιον Όρος) 2014, 143–153.
- Шумило С.В., «Перший давньоруський монастир на Афоні та його зв'язки з Київською Руссю: 1000 років» (Σουμίλο Σ.В., «Το πρώτο παλαιό ρωσικό μοναστήρι στον Άθω και η σύνδεση με το Κράτος του Κιέβου: 1.000 χρόνια», *Афонское наследие* 5–6, 46–82.
- Shumilo S., «The first Russian monks on Mount Athos», Fennell N. and Speake Gr. (ed.), *Mount Athos and Russia 1016–2016*, Οξφόρδη 2018, 23–44.
- Шпадијер И., «Пантелејмон 22 - један необичан спски зборник из првих деценија XV века» (Špadijer I., Παντελεήμων 22: ένα ασυνήθιστο συμπλήρωμα από τον πρώιμο 15ο αιώνα», *Афон и славянский мир*, Святая Гора Афон (Άγιον Όρος) 2014, 267–274.

- Βουδούρης Α., *Ο Βεροιώτης ιερομόναχος Μελέτιος Κωνσταμονίτης και η περιοδεία του στη Ρωσία (1862–1869)*, Βέροια 2011.
- Добрынина Елена, «Владельческие записи иеромонаха Неофита в рукописях афонского монастыря Констамонит» [Ντομπροβίνα Έλενα, «Ιδιοκτησιακά σημειώματα του ιερομόναχου Νεόφυτου στα ελληνικά χειρόγραφα από τη μονή Κωνσταμονίτου»], *Византийский Временик* 100 (2017), 161–167 και εικ. 1–8.
- Λάμπρος Σ., *Κατάλογος των εν ταις βιβλιοθήκαις του Αγίου Όρους ελληνικών κωδίκων*, τ. Α', Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1895, 36–42.
- Μελέτιος Κωνσταμονίτης, *Περιήγησις Μελετίου Κωνσταμονίτου εις Ρωσσίαν από του έτους 1862–1869*, Αθήνα 1882.
- Μελισσάκης Ζ., «Βιβλιοθήκες των ιερών μονών. Τεκμήρια λατρείας και λογιосύνης. Ζωντανοί οργανισμοί και χώροι φύλαξης κειμηλίων», *Λόγιοι και λογιосύνη στο Άγιον Όρος*, Αγιορειτική Εστία, Θεσσαλονίκη 2013, 74–83.
- Nasturel P., «À propos d'un document de Kastamonitou et d'une lettre patriarcale inconnue de 1411», *Revue des études byzantines* 40 (1982), 211–214.
- Οικονομίδης Ν., «Ιερά Μονή Κωνσταμονίτου. Κατάλογος του Αρχείου. Έγγραφα Ελληνικά των ετών 1047–1686», *Βυζαντινά Σύμμεκτα* 2 (1970), 416–436.
- Οικονομίδης Ν., *Actes de Kastamonitou* (Archives de l'Аthos IX), Παρίσι 1978.
- Παπαδόπουλος Θ., *Βιβλιοθήκες Αγίου Όρους. Παλαιά ελληνικά έντυπα*, Αθήνα 2000.
- Παυλικιάνωφ Κ., *Η μονή Κασταμονίτου κατά την περίοδο 1784–1857. Ανέκδοτες μαρτυρίες από το αρχείο του Πρωτάτου, Θεσσαλονίκη και Φιλιππούπολη σε παράλληλους δρόμους. Ιστορία, τέχνη, κοινωνία (18ος–20ός αιώνας)*, Θεσσαλονίκη 2000.
- Павликьянов К., «Монаси от славянско потекло в светогорската обител “Кастамонит” от XIV до XVI век» [Παυλικιάνωφ Κ., «Μοναχοί σλαβικής καταγωγής στο αθωνικό μοναστήρι Κασταμονίτου από τον 14ο μέχρι τον 16ο αιώνα»], *Българско средновековие: общество, власт, история. Сборник в чест на проф. д-р Милияна Каймакамова*, Σόφια 2013, 428–436.

- Pavlikianov C., «The Mediaeval Slavic Archives of the Athonite Monastery of Kastamonitou», *Cyrrillomethodianum* 20 (2015), 153–216.
- , *Medieval Slavic Acts from Mount Athos 1230–1734. Bulgarian and Serbian Acts from the Monasteries of Karakallou, Kastamonitou, St. Paul, Vatopedi and Xenophontos. Moldavian and Wallachian Slavic Acts from the Monasteries of Docheiariou, Kastamonitou and Zographou*, Critical Edition and Commentary of the Texts, Σόφια 2018.
- , *The Post-Byzantine Greek and Slavic Archives of the Athonite Monastery of Kastamonitou and its History According to the So-Called Legend (Logos Historikos) of Kastamonitou (Codex Kastamonitou no 114)*, Σόφια 2020.
- Σμυρνάκης Γ., *Το Άγιον Όρος*, Αθήνα 1903 (επανέκδοση με ευρετήριο, Καρυές 1988).
- Χρήστου Π., *Το Άγιον Όρος, Αθωνική πολιτεία. Ιστορία, τέχνη, ζωή*, Αθήνα 1987.

ΤΟ ΠΡΩΤΑΤΟ

- Curzon R., *Visit to monasteries in the Levant*, Λονδίνο 1849.
- Γαβριήλ, μον. Σταυρονικητιανός, «Ο πύργος του Πρωτάτου του Αγίου Όρους Άθω και παλαιόν περί αυτού γράμμα», *Γρηγόριος ο Παλαμάς* 8 (1924), 160–163.
- Γάσπαρης Χ., *Αρχείο Πρωτάτου. Επιτομές μεταβυζαντινών εγγράφων*, Αθωνικά Σύμμεικτα 2, Αθήνα 1991.
- Ευλόγιος, ιερομ. Βατοπεδινός, κ.ά., *Κατάλογος μερικός των εν τω Αρχείω της Ιεράς Κοινότητος αποκεμένων Τυπικών του Αγίου Όρους, Χρυσοβούλλων Βλαχικών και Κηροβούλλων, Σιγιλλίων, Φερμανίων και διαφόρων άλλων επίσημων Εγγράφων. Συνταχθείς υπό της πενταμελούς Επιτροπής αποτελουμένης εκ των Πανοσιολογιωτάτων Αντιπροσώπων, Βατοπεδίου Προηγουμένου Ευλογίου, Δοχειαρίου Προηγουμένου Δανιήλ, Αγίου Παύλου Γέροντος Ιωάσαφ, Σταυρονικήτα Γέροντος Γαβριήλ και Γρηγορίου Γέροντος Στεφάνου. Δαπάνη του Προηγουμένου Αδριανού Βατοπεδινού. Εν Καρυαίς Αγίου Όρους τη 23η Αυγούστου 1920*, Αθήνα 1921, 29 [= *Αγιορειτική Βιβλιοθήκη* 4 (1939/1940) 92–95, 145–148, 196–200].

- Ιουστίνος, ιερομ. Σιμωνοπετρίτης, «*Αξιόν Εστιν*». *Η θαυματουργή εικόνα του Πρωτάτου*, Άγιον Όρος 1982.
- Καράς Γ., *Τα ελληνικά έντυπα του Πρωτάτου και της Αθωνιάδος*, Κέντρον Νεοελληνικών Ερευνών 32, Αθήνα 1985.
- Λάμπρος Σ., *Κατάλογος των εν ταις βιβλιοθήκαις του Αγίου Όρους ελληνικών κωδίκων*, τ. Α', Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1895, 1–10.
- Μαμαλάκης Ι., *Το Άγιον Όρος (Αθως) διά μέσου των αιώνων*, Θεσσαλονίκη 1971.
- Μαμαλούκος Σ., «Παρατηρήσεις στην οικοδομική ιστορία και την αρχιτεκτονική του ναού του Πρωτάτου στις Καρυές του Αγίου Όρους», *39ο Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης*, Αθήνα 30, 31 Μαΐου και 1 Ιουνίου 2019, Αθήνα 2019, 125–126.
- Moldoveanu I., «Καρυές. Πρωτάτο του Αγίου Όρους και οι ρουμανικές ηγεμονίες διά μέσου των αιώνων», *Θεολογία* 86.3 (2015), 295–321.
- Μελισσάκης Ζ., «Βιβλιοθήκες των ιερών μονών. Τεκμήρια λατρείας και λογιισύνης. Ζωντανοί οργανισμοί και χώροι φύλαξης κειμηλίων», *Λόγιοι και λογιισύνη στο Άγιον Όρος*, Αγιορειτική Εστία, Θεσσαλονίκη 2013, 74–83.
- Papachryssanthou Denise, *Actes du Prôtaton*, Archives de l'Athos VII, Παρίσι 1975.
- Παπαμιχαλάκης Ι., «Το Πρωτάτον του Αγίου Όρους», *Δελτίον Διοικήσεως Επιχειρήσεων* 331 (Νοε.–Δεκ. 2001), 15–28.
- Pavlikianov C., «The Slavic Lingual Presence in the Athonite Capital of Karyai (The Slavic Manuscripts of the Protaton Library)», *Palaeobulgarica / Старобългаристика* 24/1 (2000), 77–111.
- Πολίτης Λ., Μ. Μανούσακας, «Συμπληρωματικοί κατάλογοι χειρογράφων Αγίου Όρους. Β' Χειρόγραφα Πρωτάτου», *Ελληνικά* 23.1 (1970), 11–37 (=Συμπληρωματικοί κατάλογοι χειρογράφων Αγίου Όρους (Ελληνικά Παράρτημα 24), Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1973).
- Σμυρνάκης Γ., *Το Άγιον Όρος*, Αθήνα 1903 (επανέκδοση με ευρετήριο, Καρυές 1988).
- Χρήστου Π., *Το Άγιον Όρος, Αθωνική πολιτεία. Ιστορία, τέχνη, ζωή*, Αθήνα 1987.
- Χρυσοχοΐδης Κ., «Πρωτάτο. Το κέντρο του αθωνικού μοναχισμού», *Κεμίλια Πρωτάτου*, τ. 1, Άγιον Όρος 2001, 19–41.

- Αγγέλου Α., «Το χρονικό της Αθωνιάδας», *Νέα Εστία* 74 (1963), 84–105.
- Ανόνημος, «Η Σκήπη του Σεραγίου εν Αγίω Όρει», *Νεολόγου Εβδομαδιαία Επιθεώρησις* 1.3 (10.11.1891), 38–39.
- Βογιατζής Σ., «Ο ναός του Τιμίου Προδρόμου της Αθωνιάδος στις Καρυές και η αποκατάστασή του», *Αθωνιάς Ακαδημία. 250 έτη από της ιδρύσεως, Άγιον Όρος* 2018, 257–283.
- Γαβριήλ, μον. Σταυρονικητιανός, «Ο πύργος του Πρωτάτου του Αγίου Όρους Άθω και παλαιόν περί αυτού γράμμα», *Γρηγόριος ο Παλαμιάς* 8 (1924), 160–163.
- Δημαράς Κ.Θ., «Η Σχολή του Αγίου Όρους στα 1800», *Ελληνικά* 15 (1957), 141–171.
- Επετηρίς της Αθωνιάδος Σχολής επί τη συμπληρώσει δωδεκαετίας από της επαναλειτουργίας αυτής*, Αθήνα 1966.
- Ζαχαρόπουλος Ν., *Η πνευματική κίνηση του ΙΗ΄ αιώνα στον ελληνικό χώρο μέσα από τη χειρόγραφη παράδοση*, Θεσσαλονίκη 1984.
- Καλλιγιάς, αρχιμ. Σωφρόνιος, *Αθωνιάς, ήτοι σύντομος περιγραφή του Αγίου Όρους Άθωνος*, Άγιον Όρος 1863.
- Καράς Γ., *Τα ελληνικά έντυπα του Πρωτάτου και της Αθωνιάδος*, Κέντρον Νεοελληνικών Ερευνών 32, ΕΙΕ, Αθήνα 1985.
- Κηρύκος Κ., *Η συμβολή της Αθωνιάδας στην Παιδεία και την Αφύπνιση του Γένους (1749–1821)*, Θεσσαλονίκη 2015.
- Κιτρομυλίδης Π., «Η Μονή Βατοπαιδίου και η παιδεία του Γένους. Η συνεισφορά της Αθωνιάδας», *Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου. Παράδοση, ιστορία, τέχνη*, τ. 1, Άγιον Όρος 1996, 72–80.
- , «Ιστοριογραφικά προβλήματα της Αθωνιάδος Σχολής, *Αθωνιάς Ακαδημία. 250 έτη από της ιδρύσεως*, Άγιον Όρος 2018, 257–283.
- Κτενάς, αρχιμ. Χριστόφορος, «Οι εν τη Αθωνιάδι σχολή διδάξαντες από του 1847–1916», *Γρηγόριος ο Παλαμιάς* 2 (1918), 114–116.
- , *Η σύγχρονος Αθωνιάς σχολή και οι εν αυτή διδάξαντες από του 1845–1916*, Αθήνα 1930.
- Κωνσταντίνου, αρχιμ. Νικηφόρος Μικραγιαννανίτης, *Η Αθωνιάδα Ακαδημία κατά τη δεύτερη περίοδο από το 1842 ως το 1940*, Θεσσαλονίκη 1999.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Λάμπρος Σ., *Κατάλογος των εν ταις βιβλιοθήκαις του Αγίου Όρους ελληνικών κωδίκων*, τ. Α', Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1895, 1-10.
- Μαμαλάκης Ι., *Το Άγιον Όρος (Αθως) διά μέσου των αιώνων*, Θεσσαλονίκη 1971.
- Μαμαλούκος Σ., «Αθωνιάς Ακαδημία. Προβληματισμοί για την προστασία ενός ιστορικού ερειπίου», *ΕΤΕΠΑΜ. Πρακτικά 2ου Πανελλήνιου Συνέδριου Ανασπιλώσεων*, Αθήνα 2012.
- , «Το οικοδομικό συγκρότημα της Αθωνιάδος Ακαδημίας. Η αρχιτεκτονική του μνημείου και μερικές σκέψεις για την αποκατάστασή του», *Ευγένιος Βούλγαρης. Ο homo universalis του Νέου Ελληνισμού*, Αθήνα 2018, 199-233.
- Μελισσάκης Ζ., «Βιβλιοθήκες των ιερών μονών. Τεκμήρια λατρείας και λογιосύνης. Ζωντανοί οργανισμοί και χώροι φύλαξης κειμηλίων», *Λόγιοι και λογιосύνη στο Άγιον Όρος*, Αγιορειτική Εστία, Θεσσαλονίκη 2013, 74-83.
- Νίκανδρος, προηγ. Βατοπεδινός, «Η Αθωνιάς Σχολή παρά τη εν Αγίω Όρει Άθω Ιερά και Σεβασμία Μεγίστη Μονή του Βατοπεδίου», *Νεολόγος* 5246 (28.11.1886), 5554 (17.12.1887), 5558 (22.12.1887).
- Νικολακάκης Δ., «Το καθεστώς ίδρυσης της Αθωνιάδας Σχολής βάσει των σιγίλλων του Οικουμενικού Πατριάρχου Κυρίλλου του Ε΄», *Άγιον Όρος και Λογιосύνη*, Πρακτικά Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 2013, Θεσσαλονίκη 2014, 457-463.
- Παΐσιος, μον. Βατοπαιδινός, «Η παρά την ιεράν μονήν Βατοπεδίου Αθωνιάς Σχολή», *Μακεδονικόν Ημερολόγιον* 4 (1928), 318-323.
- Παπάγγελος Ι., «Ιστορική διαδρομή της Αθωνιάδος Εκκλησιαστικής Ακαδημίας», *Λόγιοι και λογιосύνη στο Άγιον Όρος*, Αγιορειτική Εστία, Θεσσαλονίκη 2013, 128-133.
- Σμυρνάκης Γ., *Το Άγιον Όρος*, Αθήνα 1903 (επανέκδοση με ευρετήριο, Καρυές 1988).
- Χρήστου Π., *Το Άγιον Όρος, Αθωνική πολιτεία. Ιστορία, τέχνη, ζωή*, Αθήνα 1987.
- Χρυσοχοΐδης Κ., «Πρωτάτο. Το κέντρο του αθωνικού μοναχισμού», *Κεμήλια Πρωτάτου*, τ. 1, Άγιον Όρος 2001, 19-41.

Επίσημη ιστοσελίδα:
<https://blogs.sch.gr/lykeatho/>

- Γεράσιμος, μον. Μικραγιαννανίτης, «Κατάλογος χειρογράφων κωδίκων της βιβλιοθήκης του Κυριακού της κατά το Αγιώνυμον Όρους του Άθω ιεράς και μεγαλωνύμου Σκήτης της Αγίας Θεομήτορος Άννης», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 29 (1959), 87–192.
- Γιάγκου Θ., «Χειρόγραφα νεομαρτυρολογικά κείμενα στη Βιβλιοθήκη του Κυριακού της Σκήτης της Αγίας Άννης», *Θεολογία* 66 (1995), 471–510.
- Δούνας, ιερομ. Σεραφείμ (επιμ.), *Ιερά σκήτη Θεοπρομήτορος Αγίας Άννης Αγίου Όρους*, Άγιον Όρος 1992.
- Κομνηνός Ι., *Προσκυνητάριον του Αγίου Όρους του Άθωνος*, Βενετία 1745.
- Κουρίλας Ε., «Ο Κατάλογος των επισήμων αθωνικών εγγράφων του Ουσπένσκυ», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 8 (1931), 66–109.
- Λάμπρος Σ., *Κατάλογος των εν ταις βιβλιοθήκαις του Αγίου Όρους ελληνικών κωδίκων*, τ. Α', Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1895, 11–18.
- Παπαβασιλείου Ι., *Η Σκήτη της Αγίας Άννας της Ιεράς Μονής Μεγίστης Λαύρας*, Θεσσαλονίκη 2011.
- Παπαδόπουλος Θ., *Βιβλιοθήκες Αγίου Όρους. Παλαιά ελληνικά έντυπα*, Αθήνα 2000.
- Σμυρνάκης Γ., *Το Άγιον Όρος*, Αθήνα 1903 (επανέκδοση με ευρετήριο, Καρυές 1988).
- Σωτηράκης Ν.Δ., «Ιωάννης (Ιβάν) Σελιμίνσκι», *Ο Εραμιστής* 12 (1976), 81–93.
- Χρήστου Π., *Το Άγιον Όρος, Αθωνική πολιτεία. Ιστορία, τέχνη, ζωή*, Αθήνα 1987.

ΣΚΗΤΗ ΑΓΙΑΣ ΤΡΙΑΔΑΣ ΚΑΥΣΟΚΑΛΥΒΙΩΝ

- Ανώνυμος, *Η εν τω Αγίω Όρει του Άθω Ιερά Σκήτη της Αγίας Τριάδος των Καυσοκαλυβίων*, Άγιον Όρος 1964.
- Βαρβούνης Μ., Σ. Κεκριδής, «Η βιβλιοθήκη του Κυριακού στην Ιερά Σκήτη Καυσοκαλυβίων του Αγίου Όρους (Α')», *Θεολογία* 73 (2002), 599–648.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- , «Η βιβλιοθήκη του Κυριακού στην Ιερά Σκήπη Κουσοκαλυβίων του Αγίου Όρους (Β')», *Θεολογία* 74 (2003), 61–110.
- Κουρίλας Ε., *Κατάλογος των κωδίκων της ιεράς σκήπης Κουσοκαλυβίων και των καλυβίων αυτής*, Παρίσι 1930.
- Λάμπρος Σ., *Κατάλογος των εν ταις βιβλιοθήκαις του Αγίου Όρους ελληνικών κωδίκων*, τ. Β', Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1900, 462–464.
- Μάξιμος, μον. Κουσοκαλυβίτης, *Ιερά Σκήπη Αγίας Τριάδος Κουσοκαλυβίων*, Άγιον Όρος 1995.
- Παπαδόπουλος Θ., *Βιβλιοθήκες Αγίου Όρους. Παλαιά ελληνικά έντυπα*, Αθήνα 2000.
- Πατάπιος, μον. Κουσοκαλυβίτης, «Τα σημειώματα των χειρογράφων του Κυριακού της σκήπης Αγίας Τριάδος Κουσοκαλυβίων», *Κληρονομία* 32 (2000), 321–357.
- , *Κατάλογος των χειρογράφων Κωδίκων του Κυριακού της Σκήπης Αγίας Τριάδος Κουσοκαλυβίων*, Αθήνα 2005.
- , «Η παλαιολόγειος βυζαντινή εποχή στην αγιορειτική σκήπη των Κουσοκαλυβίων», *Βυζαντινός Δόμος* 15 (2006), 265–315.
- , «Άσκηση και λογιότητα στη Σκήπη Κουσοκαλυβίων κατά τον 18ο αιώνα», *Παρνασσός* 50 (2008), 115–172.
- , «Συμπληρωματικός κατάλογος των χειρογράφων κωδίκων του Κυριακού της Σκήπης Αγίας Τριάδος Κουσοκαλυβίων (αρ. 243–279)», *Χρονικά της Χαλκιδικής* 58–59 (2013–2014), 89–142.
- , *Κουσοκαλύβια. Ιερά Σκήπη Αγίας Τριάδος (Προσκυνηματικός οδηγός)*, Άγιον Όρος 2021.
- Σμυρνάκης Γ., *Το Άγιον Όρος*, Αθήνα 1903 (επανέκδοση με ευρετήριο, Καρυές 1988).
- Χρήστου Π., *Το Άγιον Όρος, Αθωνική πολιτεία. Ιστορία, τέχνη, ζωή*, Αθήνα 1987.

ΒΑΤΟΠΑΙΔΙΝΗ ΣΚΗΤΗ ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

- Lamberz E., Ε. Λίτσας, *Κατάλογος χειρογράφων της Βατοπεδινής Σκήπης Αγίου Δημητρίου*, Θεσσαλονίκη 1978.
- Μαμαλάκης Ι., *Το Άγιον Όρος (Αθως) διά μέσου των αιώνων*, Θεσσαλονίκη 1971.

- Παπαδόπουλος Θ., *Βιβλιοθήκες Αγίου Όρους. Παλαιά ελληνικά έντυπα*, Αθήνα 2000.
- Σμυρνάκης Γ., *Το Άγιον Όρος*, Αθήνα 1903 (επανέκδοση με ευρετήριο, Καρυές 1988).
- Χατζηπαντωνίου Φ., «Το κυριακό της Βατοπεδινής σκήτης του Αγίου Δημητρίου», *Ιερά Μονή Βατοπεδίου. Ιστορία και Τέχνη*, Αθωνικά Σύμμεικτα 7, Αθήνα 1999, 171–196.
- Χρήστου Π., *Το Άγιον Όρος, Αθωνική πολιτεία. Ιστορία, τέχνη, ζωή*, Αθήνα 1987.

ΣΚΗΤΗ ΑΓΙΟΥ ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ

- Βαρθούνης Μ., *Η Κουτλουμουσιανή Σκήτη του Αγίου Παντελεήμονος στο Άγιον Όρος*, Αθήνα 2008.
- Μεταβιτσιάδης Θ., *Τα εξαρτήματα της ιεράς μονής Κουτλουμουσίου στην ευρύτερη περιοχή των Καρυών*, Θεσσαλονίκη 2022.
- Παπαδόπουλος Θ., *Βιβλιοθήκες Αγίου Όρους. Παλαιά ελληνικά έντυπα*, Αθήνα 2000.
- Πολίτης Λ., Μ. Κατραμάδος, «Κατάλογος χειρογράφων Σκήτης Αγίου Παντελεήμονος», *Ελληνικά* 20.2 (1967), 349–386.
- Σμυρνάκης Γ., *Το Άγιον Όρος*, Αθήνα 1903 (επανέκδοση με ευρετήριο, Καρυές 1988).
- Στρατής Δ., *Βαρθολομαίος Κουτλουμουσιανός (1772–1851). Βιογραφία - Εργογραφία*, Θεσσαλονίκη 2000.
- Χρήστου Π., *Το Άγιον Όρος, Αθωνική πολιτεία. Ιστορία, τέχνη, ζωή*, Αθήνα 1987.
- Χρυσόστομος, μον., *Σκήτη Αγίου Παντελεήμονος Αγίου Όρους*, Άγιον Όρος 1966.

ΠΑΝΤΟΚΡΑΤΟΡΙΝΗ ΣΚΗΤΗ ΠΡΟΦΗΤΟΥ ΗΛΙΟΥ

- Καραχρήστος, αρχιμ. Ιωακείμ, *Ιερά Κοινοβιακή Σκήτη Προφήτου Ηλίου*, Άγιον Όρος 1999.
- Λάμπρος Σ., *Κατάλογος των εν ταις βιβλιοθήκαις του Αγίου Όρους ελληνικών κωδίκων*, τ. Β', Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1900, 469.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Μαμαλάκης Ι.Π., *Το Άγιον Όρος (Αθως) διά μέσου των αιώνων*, Θεσσαλονίκη 1971.
- Σμυρνάκης Γ., *Το Άγιον Όρος*, Αθήνα 1903 (επανέκδοση με ευρετήριο, Καρυές 1988).
- Ταχιάος Α.-Α., *Ο Παΐσιος Βελιτσκόφσκι (1722-1794) και η ασκητικοφιλογολογική σχολή του*, Θεσσαλονίκη 1964.
- Χρήστου Π., *Το Άγιον Όρος, Αθωνική πολιτεία. Ιστορία, τέχνη, ζωή*, Αθήνα 1987.

Επίσημη ιστοσελίδα σκήτης:

<http://www.thinkit.gr/>

ΣΚΗΤΗ ΤΙΜΙΟΥ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ (ΡΟΥΜΑΝΙΚΗ)

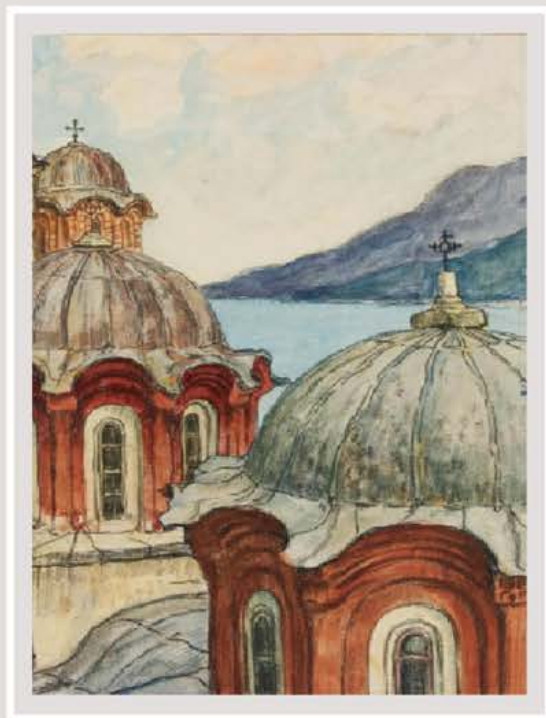
- Παπαδόπουλος Θ., *Βιβλιοθήκες Αγίου Όρους. Παλαιά ελληνικά έντυπα*, Αθήνα 2000.
- Ρουμανική Σκήτη Προδρόμου, *Σύντομος οδηγός για τους προσκυνητές*, Βουκουρέστι 2006.
- Σμυρνάκης Γ., *Το Άγιον Όρος*, Αθήνα 1903 (επανέκδοση με ευρετήριο, Καρυές 1988).
- Σπυριδών, μον. Λαυριώτης, «Έγγραφα περί της Σκήτης του Τιμίου Προδρόμου Μ. Λαύρας Αγίου Όρους εκ του Κώδικος αυτής», *Θεολογία* 6 (1928), 44-60 και 142-161.
- Χρήστου Π., *Το Άγιον Όρος, Αθωνική πολιτεία. Ιστορία, τέχνη, ζωή*, Αθήνα 1987.

ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗΣ

- Αγιορειτική Βιβλιοθήκη / Athos Library: Μυλωνάς Παύλος Μ., «Ο Άθως και τα μοναστηριακά του ιδρύματα μεσ' από παλινές χαλκογραφίες και έργα τέχνης», Αθήνα 1963 (<https://athoslibrary.blogspot.com/search?q=%CE%BC%CF%85%CE%B%CF%89%CE%BD%CE%AC%CF%82>): 11, 19, 20, 182, 207, 241, 242, 254, 272, 278, 290, 293, 328, 361, 380, 392, 406, 418, 438, 445, 470, 476. In Copyright (Inc).
- Αγιορειτική Βιβλιοθήκη / Athos Library: Παπαστράτου Ντόρη, «Χάρτινες Εικόνες, Ορθόδοξα Θρησκευτικά Χαρακτικά 1665-1899», Τόμ. 2, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαστράτος Α Β Ε Σ, 1986 (https://archive.org/details/20210505_20210505_1819): 8, 101, 133, 158, 186, 221, 240, 252, 286, 323, 343, 349, 362, 377, 394, 397, 413, 436, 439, 452, 467, 469, 472, 474. In Copyright (Inc).
- Αγιορειτική Προσωπογραφία / Athos Prosopography (<https://athosprosopography.blogspot.com/>): 28, 37, 61, 363. In Copyright (Inc)
- Ανέμη - Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Νεοελληνικών Σπουδών (<https://anemi.lib.uoc.gr/?lang=el>): 165, 185. In Copyright (Inc).
- «Θησαυροί του Αγίου Όρους» (Κατάλογος Έκθεσης), Ιερά Κοινότης Αγίου Όρους Άθω, Υπουργείο Πολιτισμού, Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, Οργανισμός Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης Θεσσαλονίκη 1997, Θεσσαλονίκη 1997: 58, 70, 81, 82, 88, 89, 100, 106, 109, 111, 112, 115, 118, 120, 121, 124, 125, 129, 146, 148, 149, 151, 152, 155, 192, 205, 208, 222, 224, 229, 231, 232, 245, 246, 247, 258, 263, 267, 280, 281, 282, 301, 310, 311, 312, 314, 317, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 351, 354, 368, 369, 374, 382, 424, 425, 426, 433, 446, 455. In Copyright (Inc).
- «Λόγιοι και Λογιοσύνη στο Άγιον Όρος», Θεσσαλονίκη, Αγιορειτική Εστία, 2013: 77, 166, 206, 243, 279, 292, 307, 316, 331, 352, 367, 384, 453, 454, 462, 464. In Copyright (Inc).
- Οι Άγιοι του Άθω / The Saints of Mount Athos (<https://saints-of->

- mount-athos.blogspot.com/): 10, 63, 103, 105. In Copyright (Inc).
- Ούγκλεσης Ιωάννης, «Ο φιλόχριστος δεσπότης των Σερρών. Αφιέρωμα στα 650 χρόνια από την μάχη του Έβρου (1371 -2021)», Άγιο Όρος, Αγιορειτική Βιβλιοθήκη, 2022: 76. In Copyright (Inc).
- Παπαδόπουλος Θωμάς Ι., «Βιβλιοθήκες Αγίου Όρους. Παλαιά ελληνικά έντυπα», Αθήνα 2000: 75, 248, 249, 340, 373, 389. In Copyright (Inc).
- Πελεκανίδης Στυλ. Μ. κ.ά., «Οι θησαυροί του Αγίου Όρους, Εικονογραφημένα χειρόγραφα, παραστάσεις, επίτιτλα, αρχικά γράμματα», τόμοι Α΄, Β΄, Γ΄ και Δ΄, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1973, 1975, 1979 και 1991: 5, 21, 22, 25, 39, 40-46, 71, 79, 83-86, 87, 90, 122, 123, 126, 143, 144, 147, 150, 162, 168-171, 187-190, 191, 193, 194, 195, 209-214, 215, 217, 218, 230, 233, 244, 259, 274-277, 294-296, 330, 350, 353, 365, 366, 370, 371, 372, 381, 385, 386, 387, 399, 404, 405, 407, 408, 420, 421, 427, 430, 431, 432, 456-459. In Copyright (Inc).
- Περιλλά Φραντσέσκο, «Le Mont Athos», Θεσσαλονίκη 1927: 18, 26, 56, 66, 68, 130, 136, 137, 142, 159, 256, 268, 273, 302, 409, 415, 416. CC-BY-NC-ND.
- «Σιμωνόπετρα, Άγιο όρος», Ελληνική Τράπεζα Βιομηχανικής Αναπτύξεως Α.Ε., 1991: 313. In Copyright (Inc).
- Ψηφιακή συλλογή Γ. Ι. Κατσίγρα, Δημοτική Πινακοθήκη Λάρισας (<http://www.larissa-katsigras-gallery.gr/el/digitallibrary>): 153, 198, 237, 257, 271, 341, 364, 422, 423, 434. CC-BY-NC-ND.
- Ψηφιακή συλλογή της Εθνικής Πινακοθήκης (<https://www.nationalgallery.gr/erga/>): 17 (Π.7301/2), 30 (Π.6055/9), 59 (Π.7301/3), 65 (Π.6055/11), 98(Π.7301/4), 134(Π.6055/8), 135(Π.7301/5), 139(Π.6055/7), 176(Π.7301/7), 200(Π.6055/6), 253(Π.6055/3), 255(Π.7944), 298(Π.7301/13), 305(Π.6055/2), 306(Π.7301/14), 321(Π.7301/15), 344(Π.6055/1), 355(Π.7943), 383(Π.7301/18), 396(Π.7301/19), 443(Π.7301/1). CC-BY-NC-ND.
- Ψηφιοποιημένες Συλλογές ΕΛΙΑ (<http://eliaserver.elia.org.gr:8080/lselia/>): 67, 74, 228, 289, 401-403. CC-BY.
- Ωνάσειος Βιβλιοθήκη (ΩΒ): 2, 48-50, 52-55, 64, 72, 91-94, 128, 156, 163, 164, 173-175, 181, 196, 197, 201, 203, 227, 264, 270, 283, 284, 287, 297, 304, 315, 326, 346, 347, 393, 410, 417, 440, 442, 447, 463. CC-BY-NC-ND.

- ALBERTINA Sammlungen Online (<https://sammlungenonline.albertina.at/>): 78. Public Domain.
- AMS Historica (<https://historica.unibo.it/>): 24, 226, 379. CC-BY-NC.
- BnF Gallica (<https://gallica.bnf.fr/>): 1, 327, 360, 441. CC-BY-NC-ND.
- BYZART – Byzantine Art Thematic Collection (<https://cmc.byzart.eu/>): 450, 451. CC-BY-NC-ND
- Centre Pompidou (<https://www.centrepompidou.fr/fr/recherche/oeuvres?artiste=Charles%20Martel>): 3, 9, 16, 29, 36, 97, 108, 127, 140, 141, 157, 161, 172, 178, 179, 204, 250, 265, 299, 303, 345, 348, 390, 448, 449, 465. Public Domain (Bertrand Prévost - Centre Pompidou, MNAM-CCI /Dist. RMN-GP).
- DLib Digitalna knjižnica Slovenije (<https://dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-0H6VG3P1?=&language=slo>): 138. Public Domain.
- DLibra Digital Library (http://147.91.218.12/dlibra/docmetadata?id=604&from=&dirids=1&ver_id=&lp=29&QI=): 60. CC-BY-NC-ND.
- Enciclopedia României (http://enciclopediaromaniei.ro/wiki/Fi%C8%99ier:Grigore_III_Ghica.jpg): 15. Public Domain.
- Europeana (<https://www.europeana.eu/>): 160, 180. CC-BY-ND.
- Internet Archive (https://archive.org/details/bib_fict_4911590/page/n11/mode/2up). : 428, 429. CC-BY-NC-ND.
- Internet Archive: Athelstan Riley, «Athos or The mountain of the monks», Λονδίνο, Longmans, Green, & co., 1887 (<https://archive.org/details/athosormountaino00rileiala/page/xiv/mode/2up>): 95, 96, 145, 202, 318, 319, 325, 339, 359. CC-BY-NC-ND.
- L'Illustration: 107, 132 CC-BY-NC-ND.
- Search Culture (<https://www.searchculture.gr/aggregator/edm/EIM/000042-351725?language=en>): 51. CC-BY.
- Travelogues (<https://el.travelogues.gr/item.php?view=53348>): 419. CC-BY-NC-ND.
- Wikimedia Commons (<https://commons.wikimedia.org/>): 6, 7, 12, 13, 14, 23, 27, 34, 35, 38, 62, 80, 102, 104, 113, 114, 184, 225, 236, 398

www.aboutlibraries.gr

Μια ψηφιακή εγκυκλοπαίδεια για
τον κόσμο των βιβλιοθηκών
από την αρχαιότητα έως σήμερα.

ISBN 978-618-5557-47-8 (print) ISBN 978-618-5557-48-5 (pdf)

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Υπουργείο Ψηφιακής Διακυβέρνησης

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ &
ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΥ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ